This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

1,236,625

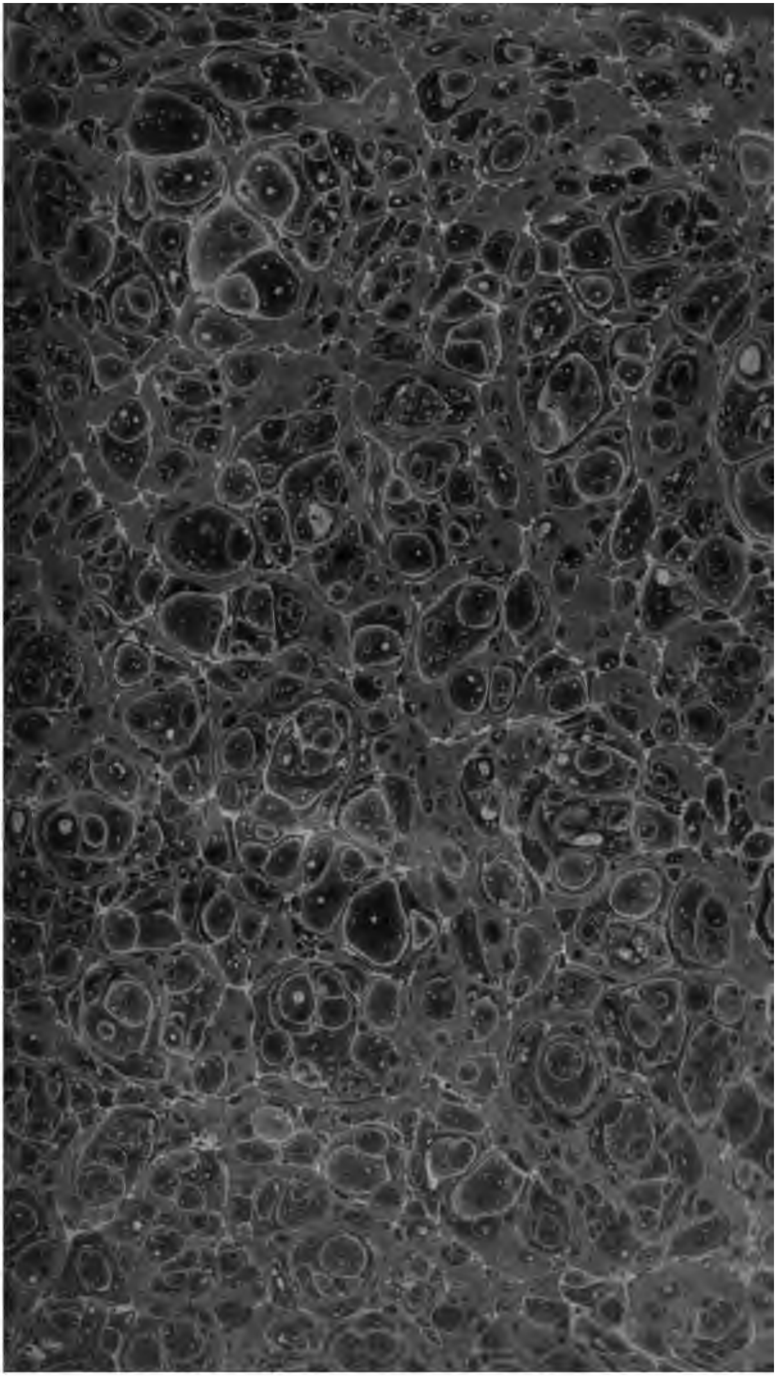

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ԿՐՏՍԵՐՈՅՆ ԱՆԱՔԱՐՍԵԱՅ

Յ Ե Լ Լ Ա Դ Ա

ՀԱՏՈՐ Դ.

QIUHD
ERGO
3166
Bulln
V. 4

EREN
3166
11.01.98
v.4

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ԿՐՏՍԵՐՈՅՆ ԱՆԱՔԱՐՍԵԱՅ

ՅԵԼԼԱԴԱ

ԳՐԵԱԼ ԴԻՄԱՌՆՈՒԹԵԱՄԲ

Ի Յ. Յ. ՊԱՐԹԵԼԷՄԵԱՅ

ԵՒ ԹԱՐԳՄԱՆԵԱԼ

Ի Հ. ԵԴՈՒԱՐԴԱՅ Վ. ՀԻՒՐՄԻՒԶԵԱՆ

Ի ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՈՒԽՏԷՆ

- 4 - 557

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

1845 . ՌՄՂԴ

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ԿՐՏՍԵՐՈՅՆ ԱՆԱՔԱՐՍԵԱՅ

ՅԵԼԼԱԴԱ

ԳԼՈՒԽ ԽԹ.

Զկրօնից և զտօնից սպարտացւոց :

ԿՐՕՆՔ 'ի Սպարտա ազդեն երկիւղած մեծարանս և անբարբառութիւն . ոչ խնդիրս զնոցանէ օրէն է առնել, և ոչ յերկբայս անկանել . այլ պաշտել զդիս և մեծարել զդիւցազունս ըստ պարտաւական դ[illegible]ին են պարտք :

Ի դիւցազունս ; որոց նոքա կանգնեցին մեհեանս և [illegible]ինս կամ պատկերս , երևելիք են Հերակղէս , Կաստոր , Պողիւդեւկէս , Աքիլլէս , Ոդիսեւս , Լիկուրգոս , և այլք ոմանք : Զարմանք թուին որոց անտեղեակք են սանդրութեանց ազգաց՝ տեսանել անդ զՀեղինէ փաստ-

ւորակից ընդ Մենեղաւեայ աստուածօրէն պաշտեալ[1], և զպատկեր Կղիտեմնեստրեայ առ դրօշելովն Ագամեմնոնի կանգնեալ[2]։

Նանրահաւատք են յոյժ սպարտացիք. ցնորս իմն շուրջ զգերեզմանաւ ուրեք տեսեալ ուրումն 'ի նոցանէ գիշերայն, և նիզակ 'ի վեր առեալ զհետ նորա աղաղակէր. Ո՞ւր ջանաս, միւսանգամ հարկ է քեզ մեռանել[3]։ Առաւել քան ըզքուրմն պարէտք յաձախեն զնանրահաւատ պաշտամունս. անցուցանէին երբեմն զգիշերն ողջոյն 'ի Պասիփայեայ մեհենին, և 'ի վաղիւ անդր զամենայն անուրջս իւրեանց պատմէին իբրև զտեսիլս[4]։

Լիկուրգեայ ոչ կարելով իշխել կրօնական կարծեաց, խափանեաց զձախողակի արգասիս նոցա։ Ո՛չ ուրեք այլ ուր օրէն է յանդիման լինել դից առանց զոհից ընտրելոց, և մերթ ևս առանց մեծաշուք սպասուց. իսկ 'ի Սպարտա մարթ իցէ դոյզն ինչ նուիրօք, հանդերձ պարկեշտութեամբ՝ որ վայելէ աղօթականին[5]։ Այլ ուր ժիտք և դատարկախօսք յոգնաթախանձ բազմաբանութիւն պարտասեցուցանէին զդիս. իսկ 'ի Սպարտա ոչ

1 Երոդոտ. գիրք Զ. գլ. 61։ Խոսկր. Ներբ. 'ի Հեղինէ, հտ. 2. էջ 144։ Պաւսան. գիրք Գ. գլ. 15. էջ 244։

2 Պաւսան. անդ, գլ. 19. էջ 258։

3 Պլուտ. առակ. Լակոն. հտ. 2. էջ 236։

4 Նոյն յԱգիս, հտ. 1. էջ 807։ Կիկեր. յղ. ըղձ. գիրք Ա. գլ. 43. հտ. 3. էջ 36։

5 Պլուտ. 'ի Լիկուրգ. հտ. 1. էջ 52։

այլ ինչ ոք խնդրէ 'ի նոցանէ, բայց զօրութիւն գործելոյ արութիւնս յետ գործելոյ զբարիս [1]. և է աղօթիցն ծայրայանգ այս, յորոյ 'ի խորս իմաստիցն քաջ խելամուտ լինին՝ որ խորոխտագոյնքն են բնաւորեալք. Տուր մեզ, ասէ, զօրութիւն համբերելոյ անիրաւութեան [2]: Տեսիլ մեռելոց ոչ ինչ արհաւիրս ածէ անոց որպէս առ ազգս մերձաւորս. ոչ աւելի քան զմետասան աւուրս տևէ անոց սուգ [3]. զի եթէ ճշմարիտ իցեն ցաւք, ոչ է պարտ սահմանել նոցա ժամանակ. իսկ եթէ սուտ, ոչ է պարտ կեղծեացն երկարատևել:

Նման որոյ Թէպէտ և առ սպարտացիս իսկ որպէս առ այլ ազգս Յունաց ապականեալ են կրօնք մոլորութեամբք և մոլահաճութեամբք ըստ վարդապետութեանն, այլ 'ի գործ անդր փ[illegible] գիտութիւն և հանճար բազում:

Աթենացիք վասն առ իւրեանս ունելոյ զՅաղթութիւն, դրօշեցին զնա անթև [4]. նովին խորհրդով և սպարտացիք դրօշեն երբեմն զԱրէս և զԱստղիկ 'ի շղթայս [5]: Ազգն այն պատերազմող զգեցոյց զէնս Աստղկան, և նիզակ 'ի ձեռս ետ դից և դիցուհեաց [6]. և զանդրի Մահուն

1 Պղատ. յԱղկիբ. հտ. 2. էջ 148:

2 Պլուտ. կարգադր. Լակոն. հտ. 2. էջ 239:

3 Նոյն 'ի Լիկուրգ. հտ. 1. էջ 56:

4 Պաւսան. գիրք Ա. գլ. 22. էջ 52:

5 Նոյն անդ, գիրք Գ. գլ. 15. էջ 245 և 246:

6 Պլուտ. առակ. Լակոն. հտ. 2. էջ 232: Նոյն կարգադր. Լակոն. էջ 239:

առ անդրեաւ Բնոյ կացոյց, առ 'ի սովորութիւն աչաց չխտրելոյ զնոսա 'ի միմեանց [1]։ Եւ Մուսայից նուիրեաց մեհեան, զոր 'ի պատերազմունս դիմէ 'ի ձայն քաղցրանուագ սրնգի և քնարի [2]. կանգնեաց և երկրաշարժին Պոսիդոնեայ մեհեան, զոր յաշխարհին ուր բնակէ՝ յաճախ պատահեն սասանութիւնք [3]. և միւս ևս մեհեան կանգնեաց Երկիւղի, զոր գոյ երկիւղ պիտանի, որպէս օրինացն [4]։

Ի պարապոյ ժամանակս նորա ընդ տօնք յաճախաւորք. դէպ եղև ինձ 'ի բաղնում 'ի տօնիցն տեսանել պարս երիս, որ զնայիւն կարգաւ՝ հնչեցուցանելով նուագօքն զօղս։ Ծերք երգէին.

Եղաք մեք մանկունք,
Յաւուրս որ անցին,
Քաջք և յանդուգունք։

[illegible] պար մանկտւոյն պատասխանէր.

Ընդ նոյն և մեք արդ
Զայնաստուրք հինից
Խիզախեմք 'ի մարտ։

Իսկ տղայոցն պար կցորդէր.

Եւ մեք նոյնպիսիք
Լիցուք առ յապայ,
Եւ գերազանցիցուք [5]։

1 Պաւսան. գիրք Գ. գլ. 18. էջ 253։

2 Նոյն անդ, գլ. 17. էջ 251։

3 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Զ. էջ 608։ Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 367։ Պաւսան. գիրք Գ. գլ. 20. էջ 260։ Եւստաթ. յԵղիակ. գիրք Բ. էջ 294։

4 Պղուտ. յԱգիս, հտ. 1. էջ 808։

5 Նոյն 'ի Լիկուրգս, հտ. 1. էջ 53։

Տեսի 'ի սպանդարամետական տօնմն կանայս մետասան յընթացս ասպարիզին նահատակեալ[1]. և չորգայ զհետ պարուց դստերաց սպարտուհեաց, որք 'ի ցնծութեան հասարակաց ելեալք 'ի կառս՝ գնային 'ի Թերապնէ աւանն, մատուցանել նուէրս շիրմին Մենեղաւոսի և Հեղինեայ[2]։

Ի տօնս կարնէականն Ապողոնի, որ կատարին ամի ամի 'ի վերջ կոյս ամառայնոյ[3] զինն օր[4], աւընթեր գտայ 'ի հանդէս մարտի քնարերգացն[5]։ Տեսի շուրջ զքաղաքաւն տաղաւարս ինն վրանաձևս յօրինեալ 'ի սաղարթաց. որ ըստ օրէ հրաւիրէին անդր 'ի ձայն բազմականք նոր ութսուն և մի, ինն այր առ վրան. և սպայք ընտրեալք վիճակաւ զգուշանային բարեկարգութեան[6], և ամենայն ինչ 'ի ձայն քարոզի գործէր[7]։ Հանգոյն իմն էր բանակի հանդէսն, այլ ամենևին զերծ 'ի պատերազմէ. զի ոչ իւիք պարտ է խափանել տօնիցն. և թէպէտ կարևոր 'ի վերայ հասեալ կայցէ վտանգ, մնան տօնիցն կատարելոյ, և ապա կազմին 'ի պատերազմ[8]։

1 Պաւսան. գիրք Գ. գլ. 13. էջ 239։

2 Պլուտ. յԱգես. հտ. 1. էջ 606։ Հիւխիւք 'ի բառն Κάνναθ.

3 Իսոկր. Ներբ. 'ի Հեղինէ, հտ. 2. էջ 144։ Պաւսան. գիրք Գ. գլ. 19. էջ 259։

4 Տոտուէլ տարեգր. Թուկիդ. էջ 178։ Ֆրէրէ յիշատ. բանաս. կաճառ. հտ. 18։ Քորսինի տարեգր. ատտիկ. հտ. 2. էջ 452։

5 Դեմետր. առ Աթենէոսի. էջ 141։

6 Հելլան. առ Աթենէոսի, գիրք ԺԴ. գլ. 4. էջ 635։ Պլուտ. կարգադր. Լակոն. հտ. 2. էջ 238։

7 Հիւխիւք. 'ի բառն Καρνεάτ.

8 Դեմետր. անդ։

Նովին երկիւղածութեամբ խափանին 'ի պատերազմէ յաւուրս յակինթեան տօնիցն՝ [1] որ կատարին 'ի գարնայնի [2], մանաւանդ բնակիչք Ամիկղայ քաղաքի [3]: Նա էր Յակինթոս որպէս պատմեն, որդի միոյ 'ի Թագաւորացն սպարտացւոց, սիրելի յոյժ Ապողոնի. և Զեփիւռի նախանձեալ ընդ գեղ նորա, ուղղեաց 'ի նա զբոլորակն ձգեալ յԱպողոնէ, և սպան զնա. և Ապողոն վասն անմխիթար սգոյն այլակերպեաց զարքայորդին 'ի ծաղիկն անուանակիր նորին [4]: Նա սահմանեցան տօնք խաղուց, որ ամի ամի կատարին. օրն առաջին և երրորդ՝ աւուրք տրտմութեան են և սգոյ, իսկ երկրորդն օր ցնծութեան: Սպարտա առ հասարակ ընկղմի յարբեցութիւն, ուրախութեան. ազատութիւն է ամենեցուն, և ստրուկք սեղանակից լինին տերանցն:

Ամենայն ուրեք պարք մանկտւոյ մեկնահանդերձ, կէսք քնարաւորք՝ երգս վաղեմիս զՅակինթեայ հանդերձ սրնգաւ նուագեն, այլք կայթըս հարեալ՝ կաքաւս յօրինեն, և կէսք հեծեալք 'ի ձի՝ հանդէս առնեն ճարտարութեան իւրեանց 'ի տեսարանի [5]:

1 Երոդոտ. գիրք Է. գլ. 206: Թուկիդ. գիրք Ե. գլ. 76: Պարապ. Թուկիդ. գլ. 84:

2 Երոդոտ. գիրք Թ. գլ. 6 և 11:

3 Քորսինի տարեգր. ատտիկ. հտ. 2. էջ 452:

4 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Դ. էջ 528: Ստրաբ. գիրք Զ. էջ 278:

5 Պողիկր. առ Աթենէոսի, գիրք Դ. գլ. 7. էջ 139: Քսենոփ. յԱգես. էջ 661:

Ապա խաղայ հանդէսն կամ թափօր համախումբ դէպ ուղիղ յԱմիկղա, առաջնորդեալ 'ի պարագլխէ ումեմնէ, որում անկ է հրեշտակօրէն մատուցանել զնուէրս ազգաց 'ի մեհեան Ապողոնի[1]: Հասեալք անդր՝ կատարեն զհանդերձեալ զոհն մեծահանդէս, հեղլով նախ 'ի քաւութիւն գինի և կաթն 'ի ներքին կողմն բագնին՝ զխարսխաւ դրօշելոյն. և բագինն է շիրիմ Յակինթեայ[2]: Շուրջ պար առեալ քսան կամ քսանևհինգ պատանիք, նոյնչափ և օրիորդք, հնչեն երգս զմայլականս առաջի բազմութեան աւագանւոյն Սպարտայ[3]*: Զի որպէս յամենայն իսկ քաղաքս Ելլադայ՝ և անդ փոյթ մեծ է պետութեան զկրօնական պաշտամանց, և արքայք և արքայորդիք պարտ անձանց համարին երևել անդ շքով: Յառաջ քան զաւուրս զայսոսիկ Ագեսիղայոս յետ պայծառ յաղթութեանցըն, եկաց անդ 'ի տեղւոջ սահմանեալ նմա 'ի պարագլխէն, և իբրև զմի 'ի հասարակապատիւ քաղաքացւոց՝ խառն ընդ նոսա նուագեաց օրհնութիւնս Ապողոնի 'ի յակինթեան տօնսն[4]:

Եւ այնպէս բարեկիրթք են Սպարտացիք, զի և 'ի խրախուտնս նոցա պարկեշտութիւն իմն տեսանի. զի և 'ի տօնս սպանդարամետականս, թէ-

1 Ֆուրմոն առոլագր. արքունի մատենադար:

2 Պաւսան. գիրք Գ. գլ. 19. էջ 287:

3 Ֆուրմոն անդ:

* Ցետկոյս մատենիս 'ի տեղեկութիւնսն. Թիւ Ա:

4 Քսենոփ. յԱգես. էջ 661:

պէտ 'ի քաղաքի և թէ 'ի բացի, ոչ ոք իշխէ անցանել զօրինադրեալ սահմանօքն 'ի գինեըմբուս[1]:

ԳԼՈՒԽ Ծ.

Զինուորութենէ սպարտացւոց:

Ի ՔՍԱՆԱՄԵՆԻՑ մինչև ցվաթսուն պարտ է սպարտացւոց զինուորել. անդր քան զհասակն զայն ազատք են 'ի զինուորութենէ, եթէ ոչ թշնամին հասեալ մտցէ 'ի Լակոնիա[2]:

Ի զօրաժողովոյն հասանել պահու, հրամանս տան պարէտք 'ի ձայն քարոզի՝ քաղաքայնոց ամենեցուն 'ի քսանամամենից մինչև ցհասակն զոր սահմանեն[3], գալ խառնիլ 'ի հետևակախումբն սպառազէն կամ 'ի հեծելազունդն: Նոյն պատուէր հրամանի ելանէ սպասաւորաց բանակին[4]:

Ըստ հնգից ցեղակարգութեանց 'ի հնգեակ գունդս բաժանի հետևակազօրն սպառազէն, որոց մէն մի մարտպետք առաջնորդեն[5]. և գունդք իւրաքանչիւր 'ի չորս գումարտակս բաժանին, յութ յիսնեակս, և 'ի վեշտասան դասս[6]*:

1 Պղատ. յղ. օր. գիրք Ա. հտ. 2. էջ 637:

2 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Ե. էջ 568: Պլուտ. յԱգես. հտ. 1. էջ 609 և 610:

3 Քսենոփ. անդ, գիրք Զ. էջ 597:

4 Նոյն յղ. հաս. սպարտ. էջ 685:

5 Արիստոտ. առ Հարպոկրատեայ 'ի Μόρων. Դիոդ. գիրք ԺԵ. էջ 350:

6 Թուկիդ. գիրք Ե. գլ. 68: Քսենոփ. անդ, էջ 686:

* Յետկոյս մատենիս 'ի տեղեկութիւնն. Թիւ Բ:

Ի զի փոխանակ խաղացուցանելոյ զբովանդակ զունդն 'ի պատերազմ, զօրահատոյց առնէին գումարտակս ինչ. և յայնժամ կրկնապատկեալ կամ քառապատկեալ զդասս, գումարէին երկերիւր յիսուն և վեց կամ հինգ հարիւր երկոտասան այր 'ի գումարտակ մի[1]։ Զարդիւնս իրաց առնեմ 'ի ներքս, և ոչ զկանոն և զօրէնս. զի թիւ զօրաց դասուցն իւրաքանչիւր ոչ միշտ նոյն է[2]. և զօրավարք առ 'ի ծածկել 'ի թշնամեաց զզօրութիւնս իւրեանց[3], փոփոխէին յաճախ զկազմած բանակաց մերոց։ Իսկ 'ի հնգից գնդացն՝ է և խումբ մի վեց հարիւրոց արանց ընտրելոց, որ Սկիրացիքն կոչէին, և որք 'ի պատերազմունս ուրեք նոքա պատսպարան եղէն յաղթութեանն[4]։

Գլխաւորագոյն զէնք հետևակաց են նիզակ և վահան. զսուսեր ոչ ընդ զէնս համարիմ, զի դաշնակ ևեթ է նոցա 'ի գօտւոջ[5]։ Ամենայն յոյս նոցա 'ի նիզակն է, և ոչ դնէին զայն 'ի բաց ցորչափ 'ի բանակի են[6]։ Ոմն 'ի հիւրոց եհարց ցԱգեսիղայոս արքայ իշխանասէր՝ թէ ո՞ր իցեն սահմանք Լակոնիոյ. և նա ասէ. Տէգք նիզակաց մերոց[7]։

1 Թուկիդ. գիրք Ե. գլ. 68։ Պարաալ. անդ։

2 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Զ. էջ 596։ Սուիդ. 'ի բառն Ἐνωμοτ.

3 Թուկիդ. անդ։

4 Նոյն անդ։ Դիոդ. գիրք ԺԵ. էջ 350։

5 Մեօրս. խմբարան Լակոն. գիրք Բ. գլ 1։

6 Քսենոփ. յղ. հաս. ասպարտ. էջ 687։ Պլուտ. առակ. Լակոն. հտ. 2. էջ 236։

7 Պլուտ. անդ, էջ 210։

Պարածածկին 'ի վահան պղնձի [1], բոլորակ երկայն, երկուստեք կամ'ի միջէ ևեթ կողմա-մանեք հատեալ 'ի ձև մահկի, և սրաձև յերկո-սին ծայրս աւարտեալ, կրելով զգրոշմ սկզբնա-կան տառից սպարտական անուանն [2]: Այս այն նշանակ է ազգին. այլ է նոցա միւս ևս նշանակ իւրաքանչիւր զինուորի դրուագեալ 'ի վերայ վա-հանին. և որ վահանընկէց ոք դարձցի 'ի պատե-րազմէ, կեղտ վատութեան ածէ զիւրև: Արու-մըն 'ի նոցանէ ճանճ 'ի նշանակ իւր ըստ բնական մեծութեանն դրուագեալ էր 'ի վահանին. և 'ի խաղ առնել զնա բարեկամացն իւրոց, ասէ. Հուպ այնքան 'ի թշնամիս անդր մատեայց, զի տեսցեն զնշանակն [3]:

Քղամիդ կարմիր արկանեն զիւրեանք [4], որ-պէս զի մի տեսցէ զհոսումն արեան վիրացն՝ զոր գործէ 'ի նոսա թշնամին [5]:

Թագաւորն գնայ առաջի բանակին, կարապե-տեալ 'ի գնդէ Սկիրացւոց, և 'ի հեծելոց արձա-կելոց 'ի լրտեսութիւն: Յաճախ զոհս մատու-ցանէ, առընթեր պաշտամանն կալով զօրապետաց սպարտացւոց և նիզակակից ազգաց [6]: Փոխէ

1 Քսենոփ. յղ. հաս. սպարտ. էջ 685:

2 Պաւսան. գիրք Դ. գլ. 28. էջ 348: Եւստաթ. յԻ-ղիակ. գիրք Բ. էջ 293: Յի-շատ. բանաս. կաճառ. հտ. 16. էջ 101:

3 Պլուտ. առած. Լակոն. հտ. 2. էջ 234:

4 Քսենոփ. անդ:

5 Պլուտ. կարգադր. Լա-կոն. հտ. 2. էջ 238: Վա-ղեր. Մաքս. գիրք Բ. գլ. 6: Պալլադ. Անթիպատր. 'ի Խա-ղաղ. տող 1173:

6 Քսենոփ. անդ:

տոէպ զլանակեաղն առ 'ի պահպանել զսահմանս նիզակակցաց, և աւերել զթշնամեացն [1] :

Համապազօր զօրականն կրթի յըմբշամարտս, շուրջ զքանակաւն սահմանեալ կռուանոց: Զկնի առաւօտին հրահանգաց, թազմեալ կան 'ի գետնի մինչև ցճաշ. և յետ երեկորին կրթութեանցն ուտեն ընթրիս, նուագեն օրհնութիւնս դից, և ննջեն 'ի վերայ զինուցն : Զժամն պարապոյ 'ի զբօսանս անցուցանեն [2]. զի նուազագոյն աշխատանք են նոցա անդ քան 'ի քաղաքի. որպէս զի ասելի է՝ թէ պատերազմ ժամանակ հանգստեան է նոցա [3] :

Յաւուր ճակատամարտին թագաւորն ըստ նմանութեան Հերակղեայ զենու այծ 'ի պատարագ, հնչեցուցանելով նուագածուաց զերգն Կաստորի սրնգօք [4] : Եւ ապա զպատերազմականն նուագէն զօրհնութիւն. և ամենայն զօրքն պսակ 'ի գլուխ զարդարեալ, կցորդեն միաձայն երգոցն [5] : Եւ յետ ցանկալի և ահաւոր պահուն, զհերսն սանտրով յարմարեալ, զհանդերձն կազմիկ յօրինեալ, և զզէնսն սրբեալ, ստիպեն զզօրավարս իւրեանց դիմել վաղագոյն յասպարէզ

1 Քսենոփ. յղ. հաս. սպարտ. էջ 687 :

2 Նոյն անդ, էջ 688 :

3 Պղուտ. 'ի Լիկուրգ. հատ. 1. էջ 53 :

4 Քսենոփ. անդ, էջ 689 : Պղուտ. անդ : Նոյն յղ. երաժշտ. հտ. 2. էջ 1140 : Պողիտիկ. գիրք Դ. գլ. 10. յօդ. 78 : Պողիբեոս 'ի մարթանսն, գիրք Ա. գլ. 10.

5 Պղուտ. անդ : Պողիտիկ. գիրք Դ. գլ. 7. յօդ. 53 :

փառաց, խրախուսէին զմիմեանս զուարթ բանիւք[1], և ռազմ կարգեալ խաղան 'ի Ճայն սրնգաց՝ որ գրգռեն և ողորքէն զքաջութիւն նոցա[2]: Յառաջնումն ռազմի կայ Թագաւորն շուրջ պատեալ 'ի պատերազմող մանկտւոյն, որք եթէ ոչ զանՃինս 'ի վերայ կենացն նորա փոխանակիցեն՝ զկեղտ վատութեան ժառանգեն[3]: Ընդ նոսա կան մարտակիցք արքայի և նահատակք ոմանք գուպարայաղթ.ք 'ի հանդէս խաղուցն Եղլադայ, որոց քան զամենայն պատիւս փառաւորագոյն համարի կալ մարտակիցք Թագաւորի[4]:

Լուեմ զհանճարեղ ձևս շարժմանց սպարտական զօրաց նախ քան զպատերազմն և յետ պատերազմին. հրահանգք նոցա պատերազմականք խառն 'ի խուռն իմն թուին 'ի սկզբան. այլ սուղ ինչ ուրուք միտ եդեալ՝ տեսանէ զհանճարն որ 'ի նմա, յառաջատես ամենայնի, և դիւրութեանց ամենայնի տնօրէն, և խելամուտ լինի՝ զի սահմանադրութիւնք Լիկուրգեայ պատերազմականք քան զայլոց ազգացն են գեր 'ի վերոյ:

Ամենայն իսկ մարդկան նախատինք են դասալիք փախուստ, իսկ սպարտացւոց և մտաբերելն իսկ յայն[5]: Բայց թէպէտ և արիութիւն նոցա

1 Քսենոփ. յղ. հաս. սպարտ. էջ. 689:

2 Թուկիդ. գիրք Ե. գլ. 70: Պողիբ. գիրք Դ. էջ 289: Պլուտ. յղ. բարկութեան, հտ. 2. էջ 458:

3 Հրոդոտ. գիրք Զ. գլ. 56: Իսոկր. Թուղթ առ Փիլիպ. հտ. 1. էջ 445:

4 Պլուտ. 'ի Լիկուրգ. հտ. 1. էջ 53 և 54: Նոյն 'ի խրատխ. գիրք Բ. գլ. 5. հտ. 2. էջ 639.

5 Սենեկա խրատ. Ե. հտ. 3. էջ 16:

սատտիկ է և եռանդուն, այլ չէ յանդուգն կատաղութիւն. մի ումն 'ի նոցանէ 'ի խուռն սաստկացեալ պատերազմի լուեալ զձայն փողոյ յետս դարձի՝ մինչ դեռ զսուսերն իջուցանէր յոսոխն առ ոտս իւր տապալեալ, կասեցաւ անդէն, կարեւորագոյն իւր պարտս համարեալ հնազանդել զօրավարին [1]:

Մարդկան այսպիսւոյ անմարթ է զրաւել 'ի շղթայս. գոչեն առնոսա օրէնք համապազ, զմահ յանձն առնուլ քան զգերութիւն: Ափաս զօրավար պաշարեալ յանկարծ յԱփրիկրատայ, յասել զօրացն՝ թէ զինչ առնել իցէ մեզ, ասէ. Զեզ նահանջել, իսկ ինձ մարտնչել և կորնչել [2]:

Լաւ համարէին պահել զիւրաքանչիւր կայս, քան բազմագոյնս գործել մահուանս [3]: Արգելեալ էնոցա ոչ միայն չմտանել զհետ թշնամեաց, այլ և չկողոպտել զնոսա անհրաման. զի պարտ է նոցա ուշ ունել յաղթութեան, և ոչ աւարառութեան [4]. և սպարտացիք երեքարիւր 'ի պահպանութիւն օրինացս այսոցիկ հսկէին [5]: Եւ 'ի զերծուցանել եւեթ զզիակունս անկելոց ամանց 'ի զօրականէն 'ի ձակատամարտի ուրեք, պարտ է զօրավարին միւսանգամ ձակատ մղել [6]: Օի-

1 Պլուտ. առակ. Լակոն. հտ. 2. էջ 236:
2 Նոյն անդ, էջ 219:
3 Պաւսան. գիրք Դ. գլ. 8. էջ 300:
4 Թուկիդ. գիրք Ե. գլ. 73: Պլուտ. 'ի Լիկուրգ. հտ. 1. էջ 54: Նոյն առակ. Լակոն. հտ. 2. էջ 228: Եղիան, դան. պատմ. գիրք Զ. գլ. 6:
5 Մէօրս. խմբարան Լակոն. գիրք Բ. գլ. 1:
6 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Գ. էջ 507:

նաւոր, որ 'ի նկայիցն իւրոց օգտէ, պարտ է նմա [illegible]ագուն կալ յոտին առ ժամանակ մի յեց 'ի վա-հանն` 'ի տեսիլ ամենայն բանակին [1]:

Վատութիւն, որ երբեմն դուն ուրեք պատա-հէրն, ածէ զյանցուցելոցն զժնդակ նախատինս: Զի ոչ ևս օրէն է նմա զաւագութեան թեկն ածել. եթէ ամուսնացեալ իցէ, ոչ ոք խնամու-թիւն առնէ ընդ նմա. իսկ եթէ ամուրի, ոչ ոք տայ նմա զդուստր իւր կնութեան [2], իբր թէ կեղտ նախատանացն յամ՟ զաւակն նորա սերիցի:

Ընկեալքն 'ի մարտի որպէս զմեռեալս 'ի քա-ղաքայնոց թաղէին կարմիր հանդերձիւ, և ոստ ձիթենւոյ ընդ նոսա, որ առ սպարտացիսն նշա-նակ է պատերազմական առաքինութեանց [3]: Եթէ նշանաւորք ոմանք իցեն, անուն նոցա 'ի վերայ շիրմացն արձանագրի, և մերթ ևս կեր-պարան առիւծու [4]. ապա եթէ ոք 'ի զօրականէն 'ի դարձուցանել զթիկունս հարեալ 'ի թշնամեաց սպանանի, մնայ անթաղ [5]:

Վասն զյաղթութիւնս կանգնեալս քաջութե՟ զերապանծ համարին կանգնեալքն խոհականու-թեամբ [6]: Ոչ նուիրէին 'ի մեհեանս կողոպուտք

1 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Գ. էջ 481:

2 Պղուտ. յԱգես. հտ. 1. էջ 612: Նոյն առակ. Լակոն. հտ. 2. էջ 214:

3 Նոյն կարգադր. Լակոն. հտ. 2. էջ 238: Երոդոտ. գիրք Ը. գլ. 124:

4 Պղուտ. անդ: Եղիան. զան. պատմ. գիրք Զ. գլ. 6:

5 Մեօրս. խնկարան Լա-կոն. գիրք Բ. գլ. 1:

6 Պղուտ. անդ, էջ 218:

թշնամեաց. զի արքայն Կղէոմենէս ասէր՝ թէ նուէրք աւար առեալք ՚ի վատաց՝ ոչ են արժանի առաջի աչաց դիցն կալոյ, և ոչ մանկտւոյս մերոյ [1]: Յառաջ ժամանակաւ յաղթութիւնք ոչ ցնծութիւն և ոչ զարմանս ածէին. իսկ առ մեօք ընդ յաղթութիւն Ա՛րքիդամայ որդւոյ Ագեսիղայոսի այնպէս ցնծացան սպարտացիք, զի անկերև ցուցաւ զառածումն նոցա ՚ի վատութիւն [2]:

Զարս անփորձս պատերազմի, և որոց չիք կորով և եռանդն, գնոսա ՚ի հեծելազօրն դընուորեն. սոքա են փարթամք ՚ի քաղաքայնոց, որք անձամբ անձին պատրաստեն զէնս և զձիամանս ձիոյ [3]: Եւ երբէք զուգոյս այս կալաւ յաղթութիւն առանց վարձկանացն հեծելոց օտարաց [4]. ցանկալի է սպարտացւոց զրեթէ առ հասարակ զինուորել ՚ի հետևակազօրն. և զստոյգ քաջութիւն ինքնաբաւ համարեալ, խնդրեն մարտչել առ թշնամիս ՚ի գիրկընդխառն կռիւ: Մինչ դեռ կայի ես առ Ա՛րքիդամայ արքայի, ածին առ նա զձև կազմածոյ նետաձիգ գործւոյ՝ որ այն ինչ հնարագործեալ էր ՚ի Սիկիլիա. և թագաւորն զննեալ զայն, ասէ. Ա ճարեալ է այսուհետև ըն-քաջութենէ [5]:

Նաւական էր Պակոնիա ՚ի զինուորել երիս

1 Պղուտ. կարգադր. Լակոն. հտ. 2. էջ 224:
2 Նոյն յԱգես. հտ. 1. էջ 614:
3 Քսենոփ. պատմ. Յուն. դիրք Զ. էջ 596:
4 Նոյն յղ. սպարտական. հեծելոց, էջ 971:
5 Պղուտ. առակ. Լակոն. հտ. Գ. էջ 219:

բիւրս սպառազէն հետևակաց, և տասն հազար և հինգհարիւր հեծեալս [1]. այլ կամ զի սակաւամարդ էր երկիրն, և կամ զի պետութիւնն չըկամէր բազմակս մեծամեծս կազմել, բազում անգամ սպարտացւոց աշխարհօրէն դիմեալ ընդդէմ սահմանակից ազգաց [2], սակաւ ինչ գունդս համազգիս խաղացուցանեն յարշաւելն 'ի տար աշխարհս : Ապաքէն էին նոցա քառասուն և հինգ հազար այր 'ի պատերազմին Պղատեայ, այլ հինգ հազարք և եթ 'ի նոցանէ էին սպարտացիք, նոյնչափ և լակեդեմոնացիք. իսկ մնացեալ զօրք եղոտացիք էին [3] : Նա 'ի պատերազմին Լեւկտրայ եօթն հարիւր և եթ սպարտացիք էին [4] :

Ապա ոչ իւրով ինչ զօրութեամբ մեծացաւ Սպարտա. և զոր 'ի սկզբան պեղոպոնեսական մարտին զինուորեաց վեց բիւրս զօրաց ընդդէմ աթենացւոց, էին յոլովք 'ի բնակչաց Պեղոպոնեսայ միաբանեալք ընդ նմա 'ի դարուց հետէ՝ որք գումարեցին զզօրս իւրեանց ընդ նորայն [5] : Իսկ 'ի յետին ժամանակս սակաւք ամենքը սպարտացիք էին 'ի բանակի նորա, և գունդ մի նորամնից կամ ստրկաց ազատելոց. յորս ըստ պիտոյից

1 Արիստոտ. յղ. հատ. գիրք Բ. գլ. 9. հատ. 2. էջ 319 :

2 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Է. էջ 643 :

3 Երոդոտ. գիրք Թ. գլ. 10 և 11 : Պլուտ. յԱգեսի. հատ. 1. էջ 328 :

4 Քսենոփ. անդ. գիրք Զ. էջ 597 :

5 Թուկիդ. գիրք Բ. գլ. 9 : Պլուտ. 'ի Պերիկլ. հատ. 1. էջ 170 :

ժամանակին յաւելան զօրք լակոնացիք, և բազ-մագոյնք ևս 'ի դաշնաւոր ազգաց [1]:

Յետ Լեւկտրայ պատերազմին Եպամինոնդ յաղթութեն գործոց զՄեսենիա՝ որ 'ի բազում ժամանակաց կայր 'ի ծառայութեան սպարտա-ցւոց, և ոչ ևս է նոցա գաւառն այն զօրապա-հանջ. և բազումք ևս յազգաց պեղոպոնեսա-ցւոց քակեցան 'ի միաբանութենէ նոցա, և պե-տութիւն նոցա երբեմն մեծապատ՝ անկեալ դնի արդ յայսմ հետէ անյարիր:

ԳԼՈՒԽ ԾԱ.

Զանազանութիւն օրինացն Լիկուրգեայ, և պատճառք ան-կանելոյ նոցա:

ՓԻԼՈՏԱՍ ըստ նախապատուման իւրոյ բանիս*, մեկնեցաւ յԱթենայ աւուրբ յետոյ 'ի հասա-նել մեր 'ի Լակեդեմոն: Ակնկալեալ մնայի նմա, և ոչ ևս դառնայր. զարմանք թուէին ինձ, թէ որպէս համբերէր այնչափ ժամանակս դառն բա-ժանմանն: Այլ մինչ չև երթեալ 'ի խնդիր նո-րա, խորհեցայ զրուցատրել միւսանգամ ընդ Դա-մոնաքսայ: Յառաջնումն նուագի եցոյց նա ինձ զօրէնս Լիկուրգեայ յաւուրս զօրութեան իւ-րեանց. այլ իմ տեսանելով համապազ զթուլու-

1 Քսենոփ. յԱգես. եջ 652, և այլուր:

* Ի գլուխն 41:

թիւն նորա, զի ոչ ընդդէմ դառնայր բազմավտանգ նորաձեւութեանց, կասկածէի զի ոչ եւս էր օրինաց առաջին զօրութիւնն. և խնդրէի պարապ մերկանալոյ նմա զխորհուրդս իմ։

Ի միում նաւագի յերեկորէին զրուցատրութիւնս ձայնք անկանէին մեզ զԼիկուրգեայ, և ես զզարմանահրաշ առնէն վեր 'ի վերոյ ինչ մեծարանօք պատճառէի խօսել։ Խօսի ինձ, ասեմ, զի թագաւոր ինչ յօրինաց ձերոց 'ի Պարսից և յեգիպտացւոց առեալ են[1]։ Եւ նա ասէ. Ճարտարապետն որ զբաւիղն յԵգիպտոս կառոյց՝ ոչ ինչ նուազ գովութեան է արժանի, զի զչքնաղ կիճն պարտաւական 'ի տար աշխարհէ առեալ՝ շքեղ ըզմուտս բաւղին նովաւ յօրինեաց[2]։ Նա 'ի խնլամուտ լինել համեմարոյն Լիկուրգեայ, զքաղկացութիւն օրինաց նորա պարտ է նկատել։ Ասեմ. Ոգայն իսկ հնարին այլք յանկշտակել պարծանս. աթենացիք[3] և կրետացիք[4]. յամառեալ ասնզքին, որպէս թէ սահմանադրութիւնք իւրեանց՝ թէպէտ և այլանմանք 'ի միմեանց՝ նախատիպք լեալ իցեն ձերոցն։

1 Երոդոտ. գիրք Զ. գլ. 59 և 60։ Իսոկր. 'ի Բուսիր. հտ. 2. էջ 162։ Պղուտ. 'ի Լիկուրգ. հտ. 1. էջ 41 և 42։ Դիոդ. գիրք Ա. էջ 88։

2 Պլին. գիրք ԼԶ. գլ. 13. էջ 739։

3 Իսոկր. համաճ. հտ. 2. էջ 260։

4 Երոդոտ. գիրք Ա. գլ. 65։ Պղատ. 'ի Մին. հտ. 2. էջ 318։ Նոյն յղ. որ. գիրք Գ. էջ 683։ Քսենոփ. Եփոր. Կալլիսթ. առ Պոլիբիոսի, գիրք Զ. էջ 488։ Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Բ. գլ. 10. էջ 332։ Ստրաբ. գիրք Ժ. էջ 477։

Դամոնաքս ասէ. Վկայութիւն աթենացւոց խակամիտ անձնասիրութեամբ է միշտ զգածեալ. զի չիք ինչ 'ի մեզ զոր ոչ 'ի պարծանս իւրեանց շրջիցեն: Իսկ կրետացւոցն բանք համառօտաքոյնք են, զի բազում ինչ 'ի Մինովայ օրինադրութեանցն էառ Լիկուրգոս, և զկէսս 'ի բաց եթող[1]: Այլ զառեալ օրէնսն այնպէս յերիւրեալ յարմարեաց իւրում կարգաւորութեանն, զի 'ի դէպ իսկ է ասել թէ ինքն հնարեաց զայն՝ զոր Մինովայ յառաջ քան զնա, և այլոց իսկ թերևս նախ քան զՄինովս հնարեալ էր: Եթէ զերկոսին պետութիւնն ընդ միմեանս համեմատեսցես, տեսցես մերթ զհնարս մեծի հանճարոյ 'ի մեծագունէ կատարելագործեալ[2], և մերթ զանազանութիւնս 'ի նոսա այնպիսիս կարևորս՝ զի հիացեալ զարմասցիս թէ զիարդ մարթիցի չխառնել զնոսա 'ի միմեանց[3]: Ահա քեզ օրինակ իմն նոցա հակառակ միմեանց դիտաւորութեանն. օրէնք Մինովայ ներեն զանհաւասարութիւն ընչից[4], իսկ մերքս արգելուն զայն. և աստի հարկ է զանազանութեան մեծի յառաջ գալ 'ի սահմանադրութիւնս և 'ի բարս երկուց ազգացն: Սակայն, ասեմ, ոսկին և արծաթ փլուզին ընդ թումբ և զամբարտակ օրինացն՝ որք ոչ բաւեցին զդէմ ունել նոցա, և ոչ ևս էք դուք բարեբաստք

1 Պղուտ. 'ի Լիկուրգ. հտ. գիրք Ժ. էջ 381:
1. էջ 41:
2 Եփոր. առ Ստրաբոնի,
3 Պողիբ. գիրք Զ. էջ 489:
4 Նոյն անդ:

'ի չքաւորութեան, և զոգցես իմն կարօտութեանքդ փարթամք :

Այլ մինչ դեռ Դամոնակէս պատրաստ էր 'ի պատասխանել, լսելի եղև բարբառ 'ի փողոցէն՝ զի ասէր սոսէպ· Ո՛վ, բա՛ց : Օ՛ր ի չէ օրէն 'ի Սպարտա բախել զդրունս [1] : Այլ ահա նա ինքն Փիլոտաս էր· ընթացայ զիրկս արկի զնովաւ, և նա զինև· և ածի զնա անդրէն առ Դամոնակէս, որ յետ սակաւ միոյ 'ի բաց եկաց ըստ վայելուչն կարգի բարեձևութեան : Ահարց ցիս զնմանէ Փիլոտաս, թէ ուստի՞ս ոք է : Այլ ես ասեմ՝ Սայր լաւ և համեստ, և առաւել ևս սրտիւ քան արտաքինս բարեձևութեամբ նազելի· բարուք պարզ, և առաքինի իմաստիւք : Փիլոտաս համարէր զնա իբրև զմի յայլոց սպարտացւոց անուանմն : Յաւելի և ասեմ· Հարեալ է նա 'ի սէր օրինացն Լիկուրգեայ : Այլ զայն ևս դիտեալ էր Փիլոտայ, զի գեղջկագոյն քան յառաջնումն նուագի երեսելոյ մեր ընդ միմեանս ետ զողջոյնն :

Բայց Փիլոտաս կարի իմն ջատագով էր իւրոյ ազգին, արհամարհելով զայլ ազգս, և մանաւանդ ատեցող էր սպարտացւոց : Աթերեալ նորա 'ի միտս իւր զամենայն որ ինչ ծաղու բանս արձակեն 'ի նոսա կատակերգուք աթենացիք 'ի թատերս, որ ինչ ճարտարախօսք աթենացիք յաճախեն ընդդէմ նոցա թշնամանս, որ ինչ վիպագիրք աթենացիք պատմեն զնոցանէ անիրա-

1 Պլուտ. կարգադր. Լակոն. հտ. Բ. էջ 239 :

ւութիւն , և որ ինչ իմաստասէրք աթենացիք կշտամբէին յօրէնս Լիկուրգեայ յոռութիւնս , և սպառազինեալ նոքօք՝ յարձակէր անդադար 'ի կուսակիցս սպարտացւոց : Նաև ես ջանայի յաճախ ուղղել զթերութիւն նորա , զի ցանկայի սիրելւոյ իմում անստգիւտ գոլ :

Դայր նա յայնժամ յՄրգողեայ, ուստի մինչև 'ի Սպարտա ճանապարհն յոյժ դժուարին է և առապար . և նորա պատրաստեալ յաշխատութենէ ճանապարհին , նախ քան զգնալն 'ի քուն՝ առէ ցիս . Ոչ ինչ երկբայիմ, զի ըստ գեղեցիկ քումդ սովորութեան՝ լիցի մեզ սողոսկել ընդ մի ուրեք 'ի ժայռից առ 'ի զննելն կալ շուրջանակի զմեծակառոյց քաղաքաւդ , զի ոչ պակասեն աստ լերինք առ 'ի մատուցանել աղեխորաց զզբօսանս զայս : Նաև ես ասեմ. Ի վաղիւ երթիցուք 'ի Մենելայոն բլուր յայնկոյս Եւրոտայ, և Դամոնաքս աշխատութիւն յանձն առեալ՝ առաջնորդեսցէ մեզ :

Եւ 'ի վաղիւ անդր անցաք ընդ Բաբիկս , զոր այսպէս կոչէին զկամուրջն Եւրոտայ [1] . և ահա էին անդ աւերակք տանց բազմաց կառուցելոց երբեմն յահեակ կոյս գետոյն , որ 'ի վերջնումն պատերազմի աւերեալ էին 'ի զօրացն Եպամինոնդայ [2] : Ըստ պատճառս առեալ Փիլոտայ , սկսաւ ներբող գերապանծ յօրինել զդժնէագոյն

1 Արիստ. առ Պլուտ. 'ի Լիկուրգ. հտ. 1. էջ 43 : Հիւսիւք. 'ի բառն Βαβύκ.

2 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Զ. էջ 608 :

թշնամեայն սպարտացւոց. և վասն զի Պաւսանիաս լուռ ևեթ կայր, գթացաւ 'ի նա ։

Այլ մինչ դեռ գնային, ընդ առաջ եղեն մեզ երեք կամ չորք ոմանք սպարտացիք զգեցեալք համադերձս ժապաւինեալս գունագոյն վերջաւորօք, և գերծեալք զմի 'ի ծնօտիցն միայն [1] ։ Այլ ասէ Փիլոտաս. Արդեօք ինչ խաղ կատակերգուէք յանդիման առնիցեն ։ Պաւսանիաս [2] ասէ. Սոքա են ահաբեկքն անուանեալք վասն 'ի փախուստ դառնալոյ 'ի մարտէն, յորում զզօրս Եպամինոնդայ վանեցաք ։ Ի կերպարանացն ծանօթք՝ առ յոյժ ամօթոյն շրջին յամենայն վայրս, և ահա խուսեն յերեսաց մերոց [3] ։

Այլ հայեցեալ տեսանէաք 'ի բարձուէ բլրոյն զանդաստանս գեղեցիկս որ տարածանէին ընդ հարաւ, և զլերինս բարձրաբերձս որ սահմանեն յարևմտից զԼակոնիա. և բազմեցաք անդ հանդէպ քաղաքին սպարտացւոց, Պաւսանիաս յաջմէ իմմէ, և յահեկէ Փիլոտաս՝ որ հազիւ հարևանցի իմն 'ի խառնակերտ խուժան հիւղիցն ակնարկէր ։ Ըսեմ. Սակայն ազգն բնակեալ 'ի գծուծ օթևանիդ 'ի տղայ տիոց ուսանի զարուեստ հրամայելոյ, և զհնազանդելոյն դժուարագոյն արուեստ [4] ։ Իսկ Փիլոտայ խթեալ զիս արմկամբ,

1 Պլուտ. յԱգես. հտ. 1. էջ 612 ։

2 Մեօրս. խմբարան Լակոն. գիրք Գ. գլ. 7 ։

3 Քսենոփ. յղ. հաս. սպարտ. էջ 684 ։

4 Պլուտ. աւանդ. Լակոն. հտ. 2. էջ 212 ։

նշանացի ազդ առնէր ինձ լռել ։ Սակայն յառաջ մատուցեալ զբանս, ասեմ. Ո՛չ գոյ որ ոչ ամբարհաւաճէ յաղթութեամբք, և ոչ սրտաբեկի յաղկանելից [1] ։ Յայնժամ Փիլոտաս ասէ ցիս յունկանէ. Արդիւնեցուցեալ զքեզ 'ի դիս, մի՛ բանադատէր զիս 'ի խօսել. տեսեր իսկ զի չկարէ զատալ պատասխանի ։ Իսկ ես դարձեալ յաւելեալ, ասեմ. Ո՛չ գոյ մշտայաղթ՝ որ զՊարսս էբեկ, և հար զզօրավարս աթենացւոց 'ի ճակատս բազումս, և հաս կալաւ զբուն իսկ զմայրաքաղաք նոցա. այլ՝ ոչ թեթևամիտ, ոչ յեղյեղուկ, ոչ 'ի կաշառաբեկ ճարտարախօսաց իշխեցեալ. որ ըստ բնաւ Լիւսանդրա ... Յայնժամ Փիլոտաս գոչեաց և ասէ. Որ ըստ բնաւ Լիւսանդրա ատելին է բռնաւորութեամբ, և անգոսնի յաւութեամբքըն ։ Իսկ անդէն զամօթի հարեալ՝ ասէ ցՊամինաքս. Ներեա սրտմտութեան մանկականի տիոցս հայրենասէր աշխուժից, որ չհանդուրժեն ըստ թշնամանս հայրենեացն ։ Պամինաքս ասէ. Նա ասանիկ գովելի են ինձ այդ իմաստք, և զդոյն Լիկուրգոս սահմանէ 'ի մեզ յօրդոր առաքինութեանց ։ Որ սիրէ զհայրենիսն, որդեակ, հնազանդի օրինաց. և նովին իսկ լինի անթերի զպատրաստ ։ Արժանի իսկ են հայրենիքդ սիրոյ քում. և ես մեծարէի Նաւքարտեայ՝ զի ցայն վայր զերդիծանան յառաջ մատոյց, եթէ ոչ այնու պատճառաւ 'ի ներքս ածէր զերկաքանչիւրոցս

[1] Արքիդ. առ Թուկիդ. գիրք Ա. գլ. 84 ։

բժշկելոյ զմտահաճութիւն ։ Ահաւասիկ ասպարէզ բացեալ մեզ առաջի . դու զօրութեամբք քաջակիրթ վարժիցդ յառաջ մատիցես , իսկ ես սիրով ճշմարտութեան մեկնազննեալ ։

Բայց Փիլոտաս դառն ձայնիւ ասէ ցիս . Օ գօնամբս է այրդ , խնայեմ չորտմեցուցանել զդա . հնարեսջիր շրջել զխօսս ։ Յանժամ ասեմ ցԴամոնաքս . Փիլոտայ զնկարագիր սպարտացւոց է արարեալ ըստ իմաստից մատենագրացն աթենացւոց , խնդրեա 'ի դմանէ և ցուցցէ քեզ ։ Նա 'ի ցասնուլ Փիլոտայ 'ի վերայ իմ, աճապարեաց Դամոնաքս և ասէ ցնա. Դու թշնամանեցեր ըզհայրենիս 'իմ, և ինձ անկ է պաշտպան կալ նմա . յանցաւոր ես , եթէ քեզէն խօսեցար . իսկ եթէ 'ի համազգեաց ումանց 'ի կիր առեր զբանսդ , արդարացցիս . այլ չկարծեմ թէ ամենեքին առհասարակ զչար կարծիսդ բերիցեն զմէնջ ։ Փիլոտաս սրտառուչս ասէ . Ոչ ամենեքին , զի են իսկ 'ի նոսա ջատագովք ձեր, որ զձեզ առ դիւցազունս ունին [1] , և 'ի նմանութիւն ձեր նկրտին . այլ չկարեմ լռել , զի իմաստունք մեր համարձակ եպերեն զօրէնս ձեր և զբարս ։ Դամոնաքս ասէ . Իմաստունքդ այդոքիկ իցեն տգաքէն տեղեակք ։ Փիլոտաս ասէ . Նա նբր ոչ , գերահանճարք Ելլադայ նոքին իսկ են . Պղատոն , Իսոկրատ , Արիստոտէլ , և այլք բազումք ։ Նոյն որ սպարտացւոյն պատճառելով զարմանս , կրկնեալ անդրէն

[1] Իսոկր. համաթ. հտ. 2. էջ 201 ։

փիլառոսայ, և ներուժն հայցեալ՝ առէ.

Լիկուրգոս ոչ ծանեաւ զկարգ առաքինութեանց, և նախամեծար արար զքաջութիւն [1]. անտի խուժան չարեացն՝ զոր կրեցին սպարտացիք և ածին ՚ի վերայ այլոց : Ընդ վախճանել նորա, ցուցին նոքա զփառասիրութիւն իւրեանց ՚ի վերայ ազգաց մերձաւորաց [2]. այսմ վկայէ վիպագիրն՝ զոր դուք ոչ ճանաչէք, և կոչի նա Երոդոտ : Տոչորեալք ՚ի բոց բաղձից տիրապետութեան, հարկեցան յաճախ առ ակարութեան իւրեանց խոնարհել յամօթապարտ նուաստութիւնս և ՚ի գժնդակ անիրաւութիւնս : Զի նոքա առաջինք եղեն ՚ի կաշառաբէկ առնել զզօրավարս թշնամեաց [3], և ՚ի մուրանալ զօգնականութիւն Պարսից զխուժադուժ ազգին՝ որում յառաջ քան զաւուրս զայսոսիկ խաղաղութեամբն Անտաղկիդայ վաճառեցին զազատութիւն Յունաց բնակելոց յԱսիա [4] :

‘Ընգաւորք զօրով՝ ՚ի բարս և դըժողք դաշանց [5], փոխանակ քաջութեան ՚ի պատերազմի ՚ի կիր արկանէին զդաւ [6] : Նախան ընդ յաղթութիւն

1 Պղատ. յղ. օր. գիրք Ա. հտ. 1. էջ 630. գիրք Դ. էջ 705 :

2 Երոդոտ. գիրք Ա. գլ. 66 :

3 Պաւսան. գիրք Դ. գլ. 17. էջ 321 :

4 Իսոկր. Նեղր. հտ. 1. էջ 184 : Նոյն համաթ. հտ. 2. էջ 234 : Պոլիբ. գիրք Զ. էջ 492 :

5 Եւրիպ. առ Անդր. տող 446 : Արիստոփ. ՚ի Խաղաղ. տող 216 և 1067 : Նոյն ՚ի Լիւսանդր. տող 630 :

6 Պերիկղ. առ Թուկիդ. գիրք Բ. գլ. 39 :

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

տխարակութիւն նոցա անգութս զնոսա յարդարէ, որպէս զի անկարեկիր 'ի զնէն կալ հեղման արեան որդւոց իւրեանց, և անխիղճ զտորկացն իւրեանց հեղուլ զարիւն։

Եւ փախճանեալ Փիլոտայ զբանս իւր, ասէ. Ծանունք են ամբաստանութիւնքս, և զինչ առ այսոսիկ տացես պատասխանի։ Սպարտացին ասէ. Զայն զոր մի յառիւծուց տեսեալ 'ի քանդակագործ պատկերի զհանճգլին իւր զազան պարտեալ 'ի մարդոյ, ասաց ևեթ. Աւա՜ղ զի չիք ոք յառիւծուց ձեռագէտ արուեստին։ Փիլոտայ զանանկնկալ պատասխանին լսելով, ասէ ցիս 'ի ծածուկ. Եւ իցէ՞ զորս զԵզովպայ առակսն ընթերցեալ։ Եւ ես ասեմ. Ո՞ գիտէ, թերևս յաթենացւոյ ումեքէ լուեալ իցէ զվէպսն։ Եւ Սպարտացւոյն յառաջ մատուցեալ զբանսն ասէ. Գիտա, զի ոչ ինչ աւելի փոյթ է մեզ զբանիցն որ խօսին 'ի հրապարակս Աթենայ, քան զիրաց որ անցք քան զՀերակղեայ արձանսն գործին [1]։ Արկնեալ անդրէն Փիլոտայ ասէ. Կամիցիք ապա, զի անուանք ձեր նախատ շրջիցի քաղաքաց 'ի քաղաքս և ազգաց յազգս։ Դամնաքս ասէ. Ոչ ոք 'ի մերում աշխարհիս և յայժմու ժամանակիս, ոչ իշխեսցեն դատապարտել զմեզ վկայութեամբ ազգի որ միշտ նախանձորդն լեալ է մեր, և յաճախ ևս թշնամի. արդեօք և ջատագովք մեզ 'ի նոսա գտանիցին։ Փիլոտաս ասէ. Ո՛րքէ,

[1] Իսոկր. համաթ. հտ. 2. էջ 312։

ազգի օտարի, և յարուցանէին նմա ոխս, և դրդուէին և ճարակէին հերձուածս 'ի պատառակոտել զնա ։ Յանցեալ դարու խորհեցան նոքա աւերել զԱթէնս զփրկիչն Սոլոնայ [1], և դրդեցին զպե-լոպոնեսական պատերազմն՝ որ խուժան աւերա-նաց զքաղաքաւն էած [2] ։

Ուր ջանացաւ Լիկուրգոս պահել զնոսա 'ի թունից մեծութեանց. ամբաւ զանձս ծածկէ Սպարտա 'ի ծոցի իւրում [3], այլ սակաւք ումանք զրաւեալ ունէին զայնոսիկ անյագուրդք [4] ։ Նո-քա միայն հասանէին աւագութեանց, զրկելով արժանաւորացն՝ որք հեծէին 'ի կարօտութեան [5] ։ Կանայք նոցա, զորս Լիկուրգոս անտես արար զդաստիարակութիւն զբնաւից իսկ սպարտու-հեաց, կանայք նոցա ամեն, որք իշխէին արանց իւրեանց մասն լինելով նոցա, հաղորդք էին ա-գահութեան նոցա. և լկտութեամբ իւրեանց յաճախէին զհամաշխարհական զեղծումն բա-րուց [6] ։

Սպարտացւոցն առաքինութիւն տխուր է և խիստ և յերկիւղ միայն հաստատեալ [7] ։ Դաս-

1 Եղիշան. զան. պատմ. գիրք Դ. գլ. 6 ։ Դիոդ. գիրք ԺԵ. էջ 375 ։
2 Դիոն. ալիկ. հտ. 6. էջ 770 ։
3 Պղատ. յԱղկիբ. հտ. 2. էջ 122 ։
4 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Բ. գլ. 9. հտ. 2. էջ 331. գիրք Ե. գլ. 7. էջ 396 ։
5 Պերիկղ. առ. Թուկիդ. գիրք Բ. գլ. 37 ։
6 Պղատ. յղ. օր. գիրք Է. հտ. 2. էջ 806 ։ Արիստոտ. յղ. ձաս. գիրք Բ. գլ. 9. հտ. 2. էջ 328 ։
7 Պերիկղ. անդ ։

տխարակութիւն նոցա անգութ զնոսա յարդարէ, որպէս զի անկարեկիր 'ի զնին կալ հեղման արեան որդւոց իւրեանց, և անխիղճ զտարկայն իւրեանց հեղուլ զարիւն։

Իսկ փախձանեալ Փիլոտայ զբանս իւր, ասէ. Նմանանք են ամբաստանութիւնքս, և զինչ առ այսոսիկ տացես պատասխանի։ Ապարտացին ասէ. Զայն զոր մի յառիւծուց տեսեալ 'ի քանդակագործ պատկերի զհամանգչին իւր զազան պարտեալ 'ի մարդոյ, ասաց և եթ. Աւա՛ղ զի չիք ոք յառիւծուց ձեռագէտ արուեստին։ Փիլոտայ զանականկալ պատասխանին լսելով, ասէ ցիս 'ի ծածուկ. Իսկ իցէ՞ դորա զԱյսովպայ առակսն ընթերցեալ։ Իսկ ես ասեմ. Ո՞ գիտէ, թերևս յաթենացւոյ ումեքէ լուեալ իցէ զվէպսն։ Իսկ Ապարտացւոյն յառաջ մատուցեալ զբանսն ասէ. Պղիտա, զի ոչ ինչ աւելի փոյթ է մեզ զբանիցն որ խօսին 'ի հրապարակս Աթենայ, քան զիրաց որ անդր քան զՀերակղեայ արձանսն գործին[1]։ Արկնեալ անդրէն Փիլոտայ ասէ. Կամիցիք ապա, զի անուանդ ձեր նախատ շրջիցի քաղաքաց 'ի քաղաքս և ազգաց յազգս։ Պղամնաքս ասէ. Որք օտարք 'ի մերում աշխարհիս և յայժմու ժամանակիս, ոչ իշխեսցեն դատապարտել զմեզ վկայութեամբ ազգի որ միշտ նախանձորդն լեալ է մեր, և յաճախ ևս թշնամի. արդեօք և Ջատագովք մեզ 'ի նոսա գտանիցին։ Փիլոտաս ասէ. Որպէս,

[1] Իսոկր. համաթ. հտ. 2. էջ 312։

տիրարակութիւն նոցա անգութս զնոսա յարդարէ , որպէս զի անկարեկիր 'ի զնին կալ հեղման արեան որդւոց իւրեանց , և անխիղճ զտարկայն իւրեանց հեղուլ զարիւն ։

Նա վախճանեալ Փիլոնայ զբանս իւր , ասէ . Ոսկանունք են ամբաստանութիւնքս , և զի՞նչ առ այսոսիկ տացես պատասխանի ։ Ապարտացին ասէ . Զայն զոր մի յառիւծուց տեսեալ 'ի քանդակագործ պատկերի զհամանգցին իւր գազան պարտեալ 'ի մարդոյ , ասաց եւեթ . Նկարօղ զի չէր ոք յառիւծուց ձեռագէտ արուեստին ։ Փիլոնայ զանանձնական պատասխանին ընկալեալ , ասէ ցնա 'ի ծածուկ . Նա իցէ՞ զորա զԱպողլիայ ատակին ըն-թերցեալ ։ Նա ես ասեմ . Ո՞ գիտէ , թերևս յա-թենացւոյ ուսմբքն լուեալ իցէ զմէսայն . [illegible] Ապարտացւոյն յառաջ մատուցեալ զբանն [illegible] Պիտոա , զի ոչ ինչ առեալ փոյթ է մեր [illegible] որ խօսին 'ի հրապարակս Աթենացւոց [illegible] որ անգղը քան զ[illegible]երպակղեալ [illegible] ըն-Կրկնեալ անգղբէն Փիլոնայ ասէ . [illegible] զի անանձն ձեր նախատ [illegible] 'ի կեր-զարդս և ազգաց յաղագս ։ [illegible] զերկիւղն օտարք 'ի մերամ [illegible] մնանելոյ . բայց նախկին , ոչ իշխեցին [illegible] թևամնութիւն թեւանք այդ [illegible]

[illegible] էջ 460 . գիրք Զ. էջ 609 և 611 ։ Խոսկր . յղ . խաղաղ . հա . 1 . էջ 399 և 414 ։ Պո- [illegible] 'ի մարթաանն , գիրք Ա. Ե . յօդ . Ե ։

և ո՛ նկարագրիս զոր յանդիման արարի՝ գայցէ դիմագրաւ ։ Պատմենաքս ասէ · Հաւաստիկ քեզ հաւատարմագոյն նկարագիր ՚ի հանգուցանատիպ Ճարտար մատանց գծեալ ։

Զիք ուրեք բայց միայն ՚ի Սպարտա և ՚ի Կրետէ տիրապէս կարգ տեսչութեան · իսկ այլոց ամենայն իմն քաղաքայնոց , որոց կէսք տէրանց են և կէսք ստրուկք [1] ։ Ի Սպարտա չիք այլ ինչ խտիր ընդ Թագաւորն և ընդ ռամիկ , ընդ աղքատն և ընդ մեծատուն , բայց զոր օրէնսդիրն սահմանեաց ազդեալ ՚ի դիցն [2] ։ Այն և ՚ի սանձահարել զմեծազօր զօրութիւն Թագաւորացն իշխանութեամբ ծերակուտին [3] , ՚ի դիցն ազդեցաւ ։

Կարգս այս տեսչութեան՝ յորում իշխանութիւնք կան ՚ի կշիռ [4] , և որոյ իմաստութիւն յամենեցունց ճանաչի [5] , տևեաց դարս չորս առանց մեծի փոփոխութեան , և առանց իրիք հերձուածոյ ՚ի քաղաքացիսն ծնանելոյ [6] ։ Ոչ ինչ ՚ի բարեհնչան աւուրսն յայնոսիկ գործեաց հասարակապետութիւնն կորանաց արժանի [7] , և ոչ ու-

1 Պղատ. յղ. օր. գիրք Դ. հտ. 2. էջ 712 ։

2 Նոյն անդ, գիրք Գ. էջ 696 ։

3 Նոյն անդ, էջ 692 ։

4 Արիստոտ. յղ. հասս. գիրք Բ. գլ. 6. հտ. 2. էջ 321. գլ. 11. էջ 335 ։ գիրք Դ. գլ. 9. էջ 374 ։

5 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Բ. էջ 466 ։ Իսոկր. առ Նիկոկղ. հտ. 1. էջ 96 ։ Պղատ. յղ. հատ. գիրք Ժ. հտ. 2 ։

6 Թուկիդ. գիրք Ա. գլ. 18 ։ Լիւս. յոլիմպ. էջ 521 ։ Քսենոփ. յԱգես. էջ 651 ։ Իսոկր. Համաժ. հտ. 2. էջ 316 ։

7 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Զ. էջ 611 ։

րեք երբէք տեսաւ, որպէս զապարտացուցիչ օրինապահութիւն և անտեսութիւն իւրաքանչիւր ազգի, սակաւապիտութիւն, մարդասիրութիւն, մեծախոհութիւն, արիութիւն և չափաւորութիւն [1]: Սոյն նորա հակառակ յոգնաթախանձ յորդորանաց դաշնաւոր ազգաց չառին յանձն կործանել յայնժամ զԱթէնս [2], որ ապա... Նա մինչդեռ նա զայս ասէր, գոչեաց Փիլոտաս. Ըսպարտացիս ևեթ ընթերցեալ իցէ քո անշուշտ զվիպագիրս: Պաւսանիաս ասէ. Ոչ իք մեր վիպագիր: Փիլոտաս ասէ. Իցեն կաշառաքեկք 'ի ձէնջ: Պաւսանիաս ասէ. Ոչ զոք կաշառեմք. գիտիցես դու եթէ լինէ մկայք. գերահանճարք Ելլադայ Պղատոն, Թուկիդիդէս, Իսոկրատ, Քսենոփոն, Արիստոտէլ, և այլք բազումք. 'ի սոսէպ ուղևորեն իմ երբեմն յԱթէնս պատուիրանաւ աւագանւոյն՝ մտերմացայ ընդ ոմանս 'ի նոցանէ, և 'ի բանից նոցա և 'ի գրոց է յիս փոքր 'ի շատէ հմտութիւն՝ որ քեզ զարմանալի թուի յայր Ըսպարտացի:

Պաւսանիաս զզարմանս ևեթ նկատէր 'ի կերպարանս Փիլոտայ, այլ ես առաւել ևս զերկիւղն տգէտ կամ անհաւատարիմ յանդիմանելոյ. բայց մտահաճութիւն ևեթ և թեթևամտութիւն

1 Պղատ. յԱղկիբ. հա. 2. էջ 122: Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Ե. էջ 552: Բ. էջ 460. գիրք Զ. էջ 609 և 611: Իսոկր. յղ. խաղաղ. հա. 1. էջ 399 և 414: Պողիբն. 'ի մարթանան, գիրք Ա. գլ. 45. յօդ. 5:

2 Անդոկ. յղ. խորհրդոց, էջ 18: Քսենոփ. անդ, գիրք

ւէին 'ի նմա կշտամբելի ։ Հարցի ես յայնժամ զ'Սոլոնեայս, թէ զիարդ մատենագիրք աթե-նացւոց այնպէս համարձակ և գունակս գունակս յեղյեղուկս զբանսն զսպարտացւոց ։ Նա ասէ . Սովորթ է ինձ պատասխանել՝ թէ զի մերթ ճըշ-մարտութեան և մերթ ազգային ատելութեանն տեղի տան . այլ մի երկնչիր, Փիլոտաս, խնայեմ 'ի քո հայրենասիրութիւնդ ։

Ի ժամանակս պատերազմի ճարտարախօսք ձեր և քերթողք առ 'ի գրգռել զխաժամուժն ընդդէմ մեր, ամենն ըստ օրինակի նկարչացն՝ որք զոսոխս իւրեանց առ քէն վրիժու դժնէատեսիլս յանդի-մանն ամենն ։ Իսկ խնամատարքդ ձեր և վիպա-գիրք, խոհականագոյնք քան զնոսա, ետուն մեզ պարսաւ և գովութիւն . զի երկաքանչիւրոցն յայլ և այլ ժամանակս գտաք արժանի ։ ‘Նմա-նողք եղեն նոքա ճարտարաց՝ որք զդիւցազունս իւրեանց մերթ հանդարտս նկարեն և մերթ սրտմտեալս, է զի 'ի գեղ մանկութեան, և է զի խորշոմերես յանգեղեայ ծերութեան ։ Արդ նկա-րագիրս այլ և այլ դու և ես 'ի տեսիլ ածաք, քո 'ի կիր առեալ զտիպս տգեղացուցիչս, իսկ իմ ըզ-գեղեցկարար մասամբս կամեցեալ ժողովել 'ի նկա-րագիր միայն զոր խափանեցեր ։ Այլ երկաքան-չիւրն ևս ոչ զճշգրիտ բերէ նմանութիւն ։ Ապա պարտ է մեզ դառնալ և հաստատել զկարծիս մեր յանժխտելի արդիւնս իրացն ։

Օ երկուց առաջնի կայ ինձ զդէմ ունել հա-

րուածոց, զի և զևարս մեր և զկարգ տեսչութեն առ Հասարակ Հարկանես ։ Նարք մեր ընդ դարս չորս անեղծ կացին ամենևին, մկայեալ 'ի ձեռաց իսկ մատենագրաց. և սկսան եղծանել յաւուրս պեղոպոնեսական մարտին, ոչ ժխտեմք ։ Պարսաւեսջիր ապա զայժմու յոռութիւնս մեր, այլ մեծարեա զնախնի առաքինութիւնս ։

Նոյն զմիօջէն իրաւախոհ լեալ, երկրորդումն անմարթ է ինձ տալ տեղի. այլ մինչև 'ի սպառ վրիձեալ պնդեցայց, զի 'ի կարգս տեսչութեան որ ծանօթք են մեզ՝ չիք որպէս զապարտականն գեղեցիկ ։ Նպաքէն Պղատոն, Թէպէտ և Հաւանեալ ընդ գերազանցութիւն սորա, զատանէ 'ի սմա ինչ ինչ պարսաւելի[1]. և գիտեմ զի առաւելագոյն ևս Արիստոտել ստգտանէ 'ի սմա իրս. այլ զի Թերութիւնքս այսոքիկ ոչ զկարևոր մասունս սահմանադրութեանն յանցուցանեն, ասեմ ցՊղատոն. Դու ուսուցեր զի Լն անսկիզբըն 'ի կազմել զտիեզերս 'ի նախադրեալ նիւթոյն, քանզի էին 'ի նմա ինչ ինչ անտեղի տալի, որով իւիք 'ի մշտնջենաւորաց բնութենէն իւրմէ մարթէրն պխտանեացու գոլ՝ 'ի նոյն կեթ հաստատեաց[2] ։ Նյա և ինձ իշխելի է ասել, զի և առընթերակաց Լիկուրգեայ նիւթն ապստամբ իմն էր և հաղորդ Թերակատար բնութեան էից,

1 Պղատ. յղ. օր. գիրք Ա. հատ. 2. էջ 628 և 634. գիրք է. էջ 806 ։

2 Նոյն. 'ի Տիմ. հատ. 3 ։

այս ինքն է մարդն, յորմէ Լիկուրգոս որ ինչ մարթէրն արար :

Նա եթէ թերութեանցն որ յանդիմանեին յօրէնս նորա՝ հարկ է զհետ ձգել զկործանումն, յուշ լիցի Պղատոնի վկայեալն յամենայն մատենագրաց աթենացւոց [1], զոր և ինքն իսկ յետոյ գրեաց առ Դիոնեսիոս արքայ սիրակուսացւոց. զի օրէնք միայն իշխեն 'ի Սպարտա, և նոյն կարգ տեսչութեան 'ի բազում դարուց հետէ պահի անդ անփոփոխ [2] : Արդ զիարդ մարթէր կարգի տեսչութեան ընդդակից և ինքնակործան յոռութեամբք կալ մնալ անդրդուելի և զերծ 'ի պատակտմանց՝ որք զայլս 'ի քաղաքաց Ելլադայ յաճախ աւերեցին [3] :

Յաւելի և ես. Զարմանալի ևս այնու է միաբանութիւնդ այդ, զի կէսք 'ի քաղաքայնոց ընդ օրինօք կան, այլք ազատ : Զի որպէս իմաստակք աթենացւոց ասեն, օրէնք ձեր ոչ իշխեն կանանց. և սոքա տիրապետելով արանց իւրեանց, փաղփաղեն ևս քան զևս զզեղծումն [4] :

Դամոնաքս ասէ. Պարտ էր իմաստասիրացդ գիտել, զի դստերք մեր 'ի նոյն հրահանգս ուստերաց դաստիարակին նովին խստութեամբ. սո-

1 Թուկիդ. գիրք Ա. գլ. 18 : Քսենոփ. յԱգէս. էջ 651 :
2 Պղատ. Թուղթ 8. հտ. 3. էջ 354 :
3 Լիւս. յողբեան. էջ 521 :
4 Պղատ. յղ. օր. գիրք Է. հտ. 2. էջ 806 : Արիստոտ. յղ. հասա. գիրք Բ. գլ. 9. հտ. 2. էջ 328 : Նոյն յղ. ճարտ. գիրք Ա. գլ. 5. հտ. 2. էջ 52 :

վորլին հանգոյն նոցին 'ի նոյն կրթութիւնս. ոչ խնդրի 'ի նոցանէ այլ օժիտ հարմնութեան՝ բաց 'ի գանձուց առաքինութեան [1]: Մա՞րք լեալ, պարտին կրթել ընդ երկար զորդիս իւրեանց նախ ընդ արս իւրեանց, ապա ընդ աւագանին: Տեսուչք 'ի վերայ բարուց նոցա հսկեն համապազ[2], և հոգք սորկաց և տնտեսութեան 'ի նոսա են ապաստան[3]: Լիկուրգոս նախահոգ զգուշութեամբ արգել նոցա զամենայն պաճուճանս զարդուց[4]. և յառաջ քան զամն նուազ քան զյիսուն զգեստ ձոխ բաւական համարէր առ նոսա եղծանելոյ զամենայն գեղ[5], և մինչև ցայնժամ անարատութիւն բարուց նոցա վկայեալ էր յամենեցունց[6]: Այլ զնոսին իսկ իմաստասէրսդ հարց, թէ իցէ՞ երբէք հնար՝ զի յազգի ուր կանայք վերջացեալ իցեն յառաքինութենէ, անդ արք իցեն առաքինիք:

Արկնեալ անդրէն ասեմ. Ո՛ի դստերք ձեր սովորին 'ի մանկութենէ 'ի հրահանգս դժնդակս. զովէ զայդ և Պղատոն. այլ պարսաւէ, զի յամուսնանալն դադարեն 'ի հրահանգաց: Քանզի 'ի ձերում կարգի պետութեանդ պարտ էր կա-

1 Պլուտ. առակ. Լակոն. հտ. 2. էջ 227: Յուստին. գիրք Գ. գլ. 3:

2 Հիսիւք. 'ի բառն Ἀρμόσυν.

3 Պղատ. յղ. օր. գիրք Է. հտ. 2. էջ 806:

4 Հերակղ. պոնտ. յղ. քաղաքական. Նախնի Յունաց, հտ. 6. էջ 2823:

5 Պլուտ. 'ի Լիւս., հտ. 1. էջ 434:

6 Նոյն 'ի Լիկուրգ. հտ. 1. էջ 49: Նոյն առակ. Լակոն. հտ. 2. էջ 228:

նանց ըստ օրինակի Սաւրոմատաց լինել միշտ կազմ ’ի յարձակել ’ի վերայ Թշնամեաց և ’ի վանել զնոսա [1]։ Այլ նա ասէ ցիս. Մեք զդստերս մեր ոչ վասն այլ իրիք հրահանգեմք, բայց զի ընդունակս լիցին մարմնով. և ոչ այլ ինչ առաքինութիւնս ’ի նոցանէ պահանջեմք, բայց ըղպատկանեալն ազգի նոցա զխաղաղականս։ Այլ ընդէ՞ր իցէ տալ զէնս ’ի ձեռս նոցա, զի բաւական են բազուկք մեր ’ի պաշտպանել զնոսա։

Յայնժամ Փիլոտայ լուծեալ զլռութիւն, և զգօնագոյն բարբառով ասէ ցՊղատոնեայս. Իրա՜ն. զի ամենայն օրէնք ձեր ’ի պատերազմունսն զգիտաւորութիւն, ո՞չ ապաքէն կարևոր էր յաձախել ձեզ զԹիւ պատերազմողաց։ Պղատոնեայս ասէ. Այլ եթէ ’ի պատերազմ. գիտեմ զբարուրս մատենագրաց ձերոց [2], զի իմաստնագունին և մարդասիրագունին քան զամենայն օրէնսդիրս զանողորմագոյնդ զայդ և զանմտագոյն համարին ունել զխտաւորութիւն։ Ո՛ անողորմագոյն, եթէ կամէր նա յաւերժացուցանել զՅելլադա զզինուորութիւն պապակեալ արեան ազգաց և ազանց և ծարաւի աշխարհակալութեան. և զանմտագոյն, եթէ այն էր նորա ուշ նպատակին. զի ամենևին հակառակք այնմ գտանին հնարքն ’ի նմանէ առաջարկեալք [3]։ Ի՞նչ ընդ մատեան զինուորական

1 Պղատ. յղ. օր. գիրք Է. հտ. 2, էջ 806։ Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Բ. գլ. 9. հտ. 2. էջ 331։

2 Նոյն անդ, գիրք Ա. հտ. 2. էջ 630. գիրք Դ. էջ 705։

3 Պոլիբ. գիրք Զ. էջ 491։

հրահանգաց մերոց, և տեսցես զի հրամանքն նորա ըստ գրոյն ոչ յայլ ինչ ունին զանհնարինութիւն, բայց 'ի յարդարել զմեզ մեծախոհս, և 'ի սանձահարել զփառամոլութիւն մեր: Նմին զի ապախտ առնեմք զնոքօք. այլ ոչ թէ այնու չիցեն նոքա զխտաւորութեան մտացն Լիկուրգեայ յայտնիչք:

Զի որպէս մարթէր մեծանալ ազգի, որոյ քաջութիւն յամենայն կողմանց կաշկանդեալ է. զի ընդ ծով արգելուն նմա օրէնք զնաւաստիս և զնաւս [1], առանց որոց ոչ է հնար ընդարձակել նմա զիշխանութիւնն, և ընդ ցամաք ոչ է նմա ազատութիւն պաշարելոյ զամուրս սահմանակալ ազգաց որ շուրջ բնակեալ են [2]: Զի ոչ է օրէն նմա հալածել զփախստեայ թշնամին, և առնուլ զաւար նորա [3]. զի խափանեալ չտալ յաճախ ընդ նմին ազգի պատերազմ [4], ստիպի փոխանակել ընդ զինուց զհնարս դաշանց խաղաղութեան. և արգելեալ մի նախ քան զլրումն լուսնի չու առնել և մի յաւուրս ինչ տօնից պատերազմ [5], զտանի ստէպ 'ի վտանգի 'ի դերև ելանելոյ յառաջ-

1 Պղուտ. կարգադր. Լակոն. հտ. 2. էջ 239:

2 Երոդոտ. գիրք Թ. գլ. 69: Պղուտ. տռակ. Լակոն. հտ. 2. էջ 228 և 233:

3 Թուկիդ. գիրք Ե. գլ. 73: Պաւսան. գիրք Դ. գլ. 8. էջ 300: Պղուտ 'ի Լիկուրգ. էջ 54: Նոյն տռակ. Լակոն. հտ. 2. էջ 228: Եղիան. ղան. պատմ. գիրք Զ. գլ. 6:

4 Պղուտ. 'ի Լիկուրգ. հտ. 1. էջ 47: Պողիբեն. 'ի մարթանան, գիրք Ա. գլ. 16:

5 Երոդոտ. գիրք Զ. գլ. 106. գիրք Է. գլ. 206. գիրք Թ. գլ. 11: Թուկիդ. գիրք Ե. գլ. 76:

արկեալ խորհրդոցն. և զի դարձեալ յետինն չքաւորութիւն ոչ երբէք կարէ ձեռնարկել 'ի մեծամեծ պատերազմունս [1]: Եւ աշխարհակալաց պատրաստեաց ածու զերկիր մեր Լիկուրգոս, այլ ի ազատասէր զինուորաց ցանկացողաց խաղաղութեան, եթէ ոչ ոք զանդորր նոցա վրդովեսցէ. և պատերազմի, եթէ ոք երբէք իշխեսցէ աղմկել զայն:

*Արկնեալ անդրէն Փիլոտայ ասէ. Սակայն հարկ իսկ է ազգի պատերազմողի վաղ կամ անագան փոխել յազգ աշխարհակալ. և ելք իրացն իսկ վկայեն, զի յանդգաստիցդ 'ի վերայ ձեր եհաս փոխոխումն այն: Սպարտացիք վաղու եւս երկնեալ 'ի մտի և ոչ երբէք 'ի բաց եդեալ զխորհուրդ ծառայեցուցանելոյ զարկադացիս [2] և զարգիացիս [3]: Նուեմ զպատերազմունս ձեր ընդ մեսենիացիս, զի համարիք ունել առ այն պատասխանի *:*

Դամոնաքս ասէ. Նյացի իսկ զի չեն առ մեզ տարեգիրք. այլ աւանդութիւնք խառն 'ի խուռն ցուցանեն մեզ, զի յոլովք եղեն մեզ գժտութիւնք ընդ ազգս մերձաւորս: Այլ մեք արդեօք իցեմք լեալ նախայարձակք, անծանօթ է այն քեզ և ինձ իսկ զլխովին. այլ գիտեմ զի յառաջ քան

1 Պոլիբ. գիրք Զ. էջ 493: Իսոկր. համաթ. հա. 2. էջ 227 և 231: Պաւսան. գիրք Գ. գլ. 4. էջ 211. գլ. 7. էջ 219:

2 Երոդոտ. գիրք Ա. գլ. 66: Պաւսան. գիրք Գ. գլ. 3. էջ 210:

3 Երոդոտ. անդ. գլ. 82:

* Ի ԽԱ գլուխ գրոցս:

զգալըս զայսոսիկ մի 'ի Թագաւորաց մերոց պարտեալ զարգիւացիս, և իբրև նիզակակիցք մեր յորդորէին զնա առնուլ զքաղաք նոցա, և պատեհ առաջի կայր և յաղթութիւն առձեռն, նա պատասխանի ետ և ասէ. Ո՛չ լիցի ինձ առնել զանիրաւութիւնդ զայդ. զի մեք 'ի պահել զսահմանս տէրութեան մերոյ զէն առաք, և ոչ 'ի յափշտակել զպետութիւն որ ոչ անկ է մեզ և ոչ մտօք իւիք իրաւամբք[1]:

Կամիցես խելամուտ լինել դիտաւորութեան սահմանադրութեանս մերոյ. հայեաց 'ի գործս մեր արդիս, և համեմատեա զայնոսիկ ընդ գործս աթենացւոց: Յաղթանակեցին Յոյնք 'ի վերայ Պարսից, բայց չև ևս վախճան եղև մարտին, այլ հանապազորդէր յաջողութեամբ, և Պաւսանիաս զօրավար պատերազմին զեղծաւ իշխանութեամբն: Կոչեցաք զնա յետս, և յանդիմանութեամբ յանցանացն դատապարտեցաք 'ի մահ զյաղթողն Պղատեայ: Բայց ազգք դաշնաւորք զայրացեալք ընդ գոռոզութիւն նորա՝ աթենացւոց զզօրավարութիւնն յանձնեցին, կապտելով զմեզ յիրաւանց զոր մինչև ցայնժամ ժառանգէաք, և որ նախիշխան 'ի մէջ ազգաց Ելլադայ կացուցանէրն զմեզ: Դրդռեցան պատերազմողք մեր, և յամառեալ պնդեալ կամէին զինուք խնդրել զիրաւունս. այլ մի 'ի ծերունեաց

[1] Պլուտ. առակ. Լակոն. հտ. 2. էջ 231:

առաջի արար նոցա՝ զի 'ի տարաշխարհիկ պատերազմունս ապականին բարք մեր [1], և նոյն հետայն հանդարտեցին՝ լաւ համարեալ հրաժարել 'ի փառացն քան յառաքինութեանց։ Այլ արդ այսպիսի՞ ինչ իցեն աշխարհակալացն բարք։

Աթէնք կամակարութեամբ մերով հզօրագոյն 'ի պետութիւնս Ելլադայ կացեալ, յաճախէր օր ըստ օրէ զաշխարհակալութիւն իւր. չէր ոք որ զդէմ ունէր զօրութեան նորա, և չգոյր յագուրդ փառամոլութեան նորա. տորմիղք նաւաց նորա և բանակք զօրաց հարկանէին համարձակ զազգս բարեկամս և զթշնամիս։ Բողոք Ելլադայ զհարստահարութեանցն եհաս առ մեզ [2], այլ 'ի վտանգաւոր ժամանակին հարկ եղև մեզ չդնել զայն յունկան. և ապա իբրև դիւր եղև մեզ, ոչ ևս հոգացաք ընդ այն։ Յորդէր հեղեղատն, և մինչև 'ի հին նիզակակիցս մեր 'ի Պեղոպոնէս հասանէր. պատրաստէին նոքա քակել 'ի միաբանութենէ մերմէ [3], և թերևս 'ի վերայ մեր դարձուցանել զայն՝ եթէ վայրիկ մի ևս յամէաք զառաջս առնուլ ուղխիցն։

Զիք ընդ ստուգութիւն իրացս երկբայել, զի յայտնէ աթենացւոյ զամենայն առեալ պատմեմ, 'ի հաւատարմագոյն 'ի Յոյնս 'ի հմուտ և յան-

1 Թուկիդ. գիրք Ա. գլ. 95։ Դիոդ. գիրք ԺԱ. էջ 38։ Պղուտ. յԱրիստիդ. հտ. 1. էջ 333։

2 Թուկիդ. անդ, գլ. 101. գիրք Գ. գլ. 10։

3 Նոյն, գիրք Ա. գլ. 71։

աչառ վիպագրէ, որ և ականատես իւրացն լեալ[1]: Ընթերցիր 'ի Թուկիդիդեայ մատեանսն զճառս կորնթացւոց պատգամաւորին[2] և զթագաւորին սպարտացւոց[3], տեղեկացիր ամենայնի որ ինչ յայնժամ գործեցաք 'ի պահել զխաղաղութիւն[4]. և դու քեզէն տե՛ս զիրաւն՝ թէ իցէ՞ 'ի փառասիրութենէ և 'ի նախանձուէ մերմէ պեղոպոնեսական պատերազմն դրդեալ, որպէս թերևս յետ ժամանակաց համարեսցի՝ հաւատարիմ լինելով վկայութեան աչառողաց ոմանց վիպագրաց[5]:

Ազգ որ 'ի բնէ և խորհրդով իսկ յամր և դանդաղ է յառաջարկութիւն և 'ի կատարումն խորհրդոց[6], և ոչ իշխէ ձեռներէց լինել 'ի գործ, այլ հարկ է բռնադատել զնա 'ի զէն[7], չէ նա փառամոլ: Չեմք մեք նախանձոտք, քա՛ւ լիցի, և ամօթ իսկ համարիմք լինել. այլ 'ի սրտմտութիւն դրդդեցաք 'ի տեսանել զզաւառսն գերեցիկս զորս ազատեալն էաք 'ի լծոյ Պարսից, պատրաստեալս 'ի մտանել ընդ լծով միոյ 'ի քաղաքաց:

Յերկայն և 'ի բազմաղէտ մարտին երկուստեք ծանուանք գործեցան վրիպակք և ահագին անգթութիւնք: Աթենացիք բազում անգամ զվրէժ առին, զի մեք չեմք ինչ վնասակարագոյնք 'ի

1 Թուկիդ. գիրք Ա. գլ. 118. գիրք Ե. գլ. 56:
2 Նոյն, գիրք Ա. գլ. 68:
3 Նոյն անդ, գլ. 80:
4 Նոյն անդ, գլ. 139. գիրք Բ. գլ. 12:
5 Դիոն. ալիկ. Թուղթ առ Պոմպ. հա. 6. էջ 770:
6 Թուկիդ. անդ, գլ. 70, 118 և 120:
7 Նոյն անդ, գլ. 118. գիրք Ը. գլ. 96:

թշնամիս նոցա՝ դանդաղելով յօգուտ 'ի կիր արկանել զյաղթութիւնս [1]. և յաճախ ևս զարմացան ընդ փոյթ մեր 'ի վախճան առնել աղետից յերկարաձգելոց քան զակնկալութիւն մեր [2] ։ Ի դարձս իւրաքանչիւր 'ի պատերազմ, և յիւրաքանչիւր արշաւանս վիշտ էր մեզ դժոխըմբեր ընդ վրդովումն խաղաղութեան մերոյ ։ Գրեթէ միշտ յետինք էաք 'ի զէն առնուլ, և առաջինք 'ի բաց դնել զզէնս. 'ի յաղթելն՝ մատուցանէաք, և 'ի պարտելն՝ խնդրէաք զխաղաղութիւն [3] ։

Գուն ուրեք 'ի յօժարութեանց աստի վերջացեալ գտաք. և երանի էր մեզ, եթէ ոչ հերձուածք սպրդեալք 'ի Սպարտա [4], և փոյթ հաճելոյ զազգս նիզակակիցս, խափանէին զմեզ 'ի համապազորդելոյ 'ի նոյնս 'ի սպառ. այլ այսուքիկ ևս քան զևս յաճախեցին յառնուլ քաղաքին աթենացւոց ։ Կորնթացիք և թեբացիք և այլ ևս ազգք յորդորէին զմեզ հարթ յատակ առնել զքաղաքն, այլ մերժեցաք զխրատ նոցա [5]. զի ոչ եթէ զտունս նորա և զմեհեանս պարտ էր անդընդասոյզ առնել, այլ զմեծագին աւարն և զգանձըս անբաւս՝ զոր Լիւսանդրր զօրավար նաւատորմին մթերեալ 'ի մարտս պատերազմի, տակաւ 'ի

1 Թուկիդ. գիրք Ը. գլ. 96։
2 Նոյն, գիրք Ե. գլ. 14։
3 Նոյն, գիրք Դ, գլ. 15 և 17։ Դիոդ. գիրք ԺԴ. էջ 177։ Պարապ. Արիստոփ. 'ի խաղաղ. տող 664։
4 Թուկիդիդէս, գիրք Ե. գլ. 36։
5 Անդոկ. յղ. խորհրդ. մասն 2. էջ 18։ Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Բ. էջ 460։ Իսոկր. Յուստին. և այլք։

քաղաք մեր եմոյծ [1] *: Մանուկ էի յայնժամ, և յիշեմ, զի խռովականագոյնք 'ի քաղաքայնոց հառաչեցին 'ի տեսիլ վնասակար Թշնամւոյն. և 'ի բողոք նոցա զարթուցեալ ատեան պարետացն, առաջարկեցին տարադրել 'ի բաց զգանձսն՝ աղբիւրս անապատս հերձուածոց և մոտալուտ անկարգութեանց [2]: Յաղթեաց կողմն Լուսանդրի. և սահմանեցաւ փոխել զոսկին և զարծաթ 'ի դրամըս առ 'ի պէտս հասարակաց, և մի՛ իւրաքանչիւրոց [3]: Խորհուրդ անհանճար և վնասակար. զի 'ի յարգել պետութեանն զարծաթ և զոսկի, հարկ էր ժողովրդեան տալ նոցա ընդ հուպ ըղյարգ անպայման:

Ասեմ. Այլ ոչ դժուարին եղև նոցա զեղծուցանել զձեզ, զի որպէս Պղատոն ասէ, օրէնք ձեր կազմեն զձեզ ընդդէմ վշտաց, այլ ոչ ընդդէմ հեշտութեան [4]: Պամինաքս ասէ. Եթէ զեղծումն 'ի ներքս յաշխարհին է, իմաստասիրութեան անկ է պարսպել զմեզ անտի. այլ ցորչափ արտաքոյ կայ, օրէնսդիրն պարտք են հալածել ևեթ զնա. զի են ինչ վտանգք, յորոց ամրագոյն նոքա պատսպարին որք չճանաչենն զայնս:

1 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Բ. էջ 462: Դիոդ. գիրք ԺԳ. էջ 225:

* Յետկոյս մատենիս 'ի տեղեկութիւնս. Թիւ Գ:

2 Աթէն. գիրք Զ. էջ 233: Պղուտ. յԱգիս, հա. 1. էջ 797: Նոյն կարգադր. Լակոն. հա. 2. էջ 239:

3 Պղուտ. 'ի Լիւս. հա. 1. էջ 442: Եղիան. զան. պատմ. գիրք ԺԴ. գլ. 29:

4 Պղատ. յՂ. օր. գիրք Ա. հա. 2. էջ 634:

Կրկնեալ անդրէն ասեմ. Այս վասն զի պարգեւն փառաւոր ածեալ 'ի Լուսաւորչէ ընդունելի եղև 'ի ժողովրդ , ապա ոչ որ երբեքն եղև սկզբնապատճառ զեղծանելոյ բարուց ձերոց : Պամնաքս ասէ . Ի հեռուստ ես յառաջ եկին չարիքն : Պատերազմն Պարսից արկ զմեզ յերկիր , ուստի Լիկուրգոս զգուշացուցանէրն զմեզ . զամս իբր յիսուն ընդդէմ առաջնոց մերոցս կարգաց ածաք զզօրս մեր 'ի տար աշխարհս . անդ կարեւոր կցորդութիւնք լինէին մեզ ընդ բնակիչս աշխարհացն , և բարք մեր խառնեալ ընդ բարս օտար ազգաց ապականէին իբրև զջուրս յստակս , որ անցանեն ը̄ ճահիճս աղտաղտուկս և ժահահոտս : Զօրավարքն մեր պարտեալ 'ի կաշառս այնոցիկ որոց պարտ էր նոցա յաղթել զինուք , որ ըստ օրէ խաւարեցուցանէին զփառս իւրեանց և զմեր : Այս Թէպէտ պատժեցաք զնոսա , այլ պատիւ և քաջութիւն յանցաւորացն նուաղեցուցին զգարշումն 'ի յանցանաց , և օրէնք զերկիւղ ևեթ այնուհետև ազդէին : Պերիկղէս բազում անգամ գնեաց արծաթով զլռութիւն ոմանց յաւագանւոյն մերոյ , որոց համբաւ մեծ փակէր զաչս մեր առ 'ի չտեսանելոյ զգործս աթենացւոց [1] :

Զհետ այսր պատերազմի որ ծածկեաց զմեզ փառօք , և ածանցոյց 'ի մեզ զլողղոջս ախտից , տեսաք առանց քստմնելոյ , մանաւանդ Թէ և յան-

1 Արիստոտ. յղ. խաղաղ. թարգմեալ 'ի Գերիկղ. հտ. 1. տող 621 : Թէոփր. առ Պլու. էջ 164 :

ձին բերաք զմոլեկան կիրս երկուց հզօր հանճա-րացն՝ որ ըստ չարաշուք բախտի երեւեցան 'ի մի-ջի մերում. զԼիւսանդրեայ ասեմ եւ զԱգեսի-ղայոսէ, որ ձեռն արկին ամբառնալ զՍպարտա 'ի ծագ իշխանութեան, մին առ 'ի տիրել նմա, եւ միւսն առ 'ի տիրել ընդ նմա:

Աթենացիք բազում անգամ հարան ընդ ծով, քսանեւեօթն ամաց պատերազմին 'ի միում ժա-մու եղեւ վախճան [1]. առան Աթէնք, քաղաքք բազումք ազատեցան 'ի դժնդակ լծոյ, այլոց դա-տաւորք 'ի մէնջ կացեալ հարստահարէին զնոսա: Լուռ եւեթ կայր Ագեսիղաս, եւ ստիպէր նախիշ-խան զՍպարտա խոստովանել. այս ամենայն են գլխաւորագոյն տիպք նկարագրին Լիւսանդրեայ պայծառ իշխանութեանն:

Երկու եւս օրէնք էին քաղաքավարութեան նորա, զօրութիւն եւ դաւ. 'ի լինել գժտութեանց ինչ ընդ մեզ եւ ընդ արգիւացիս զտեղւոջէ սահ-մանաց, նոքա 'ի մէջ բերին զիրաւունս իւրեանց. իսկ Լիւսանդրի եղեալ զձեռն 'ի սուսեր, ասէ. Ահաւասիկ իմ առ այդ պատասխանի [2]: Եւ էր նմա քան զամենայն առածս սիրելի, թէ զման-կտին վիգօք եւ զարս ստերդմնութեամբ պարտ է խաբել [3]: Սմին իրի զհարստահարութիւն եւ զրկանս 'ի կիր արկանէր, ուր չգոյր ինչ երկիւղ.

1 Պղուտ. 'ի Լիւս. հտ 1. էջ 439:

2 Նոյն անդ, էջ 445:

3 Նոյն անդ, էջ 437: Նոյն առակ. Լակոն. հտ. 2. էջ 239:

զխորամանկութիւն և զկեղծիս, ուր չիշխէրն գործել ինչ համարձակ զօրութեամբ. Նմին իրի և դիւրաբար ըստ իրաց ժամանակին զանձն յերիւրէր: Ի դրունս Նախարարաց յԱսիա համբերութեամբ տանէր անբերելի զոռոզութեան Նոցա[1]. և զառ 'ի պարսկաց կրեալ արհամարհանսն հուպ ընդ հուպ 'ի Յոյնս թափէր:

Ի ծովակալել իւրում, եղծ ամենայն ուրեք զիշխանութիւն ռամկին, որպէս սովորութիւն էր սպարտացւոց*: Անդագոյն զհետ եղև այսմ, առ 'ի կացուցանել 'ի վերայ քաղաքաց զկամարարս իւր՝ որոց ոչ այլ ինչ վաստակք էին: Անմարթ էր փոփոխութեանցս այսոցիկ առանց ուղխից արտասուաց և արեան գործել. այլ նա չխղճէր և ոչ ընդ մի ինչ առ 'ի մեծացուցանել զձեռասունս իւր և 'ի ջաղխել զթշնամիս. քանզի թշնամիս կոչէր զամենեսին, որ կուսակից կային ռամկին: Ատելութիւն Նորա էր անողոքելի, և ահագին վրէժխնդրութիւն Նորա. և ընդ հասակին յաւելեալ 'ի Նմա դառնութեան մաղձին[2], ընդ գոյզն ինչ հակառակութիւն կամաց իւրոց

1 Պղուտ. 'ի Լիւս. հտ. 1. էջ 434:

* Քան զամենայն ինչ առաւել յաճախէ պարծանս ըսպարտացւոց սովորութիւնս այս. քանզի ռամկին զեղծանելով ամենայն ուրեք իշխանութեամբ իւրով, զօրանային յոյժ քաղաքս հերձուածք, և յաճախէին պատերազմունք յԵլլադա:

2 Արիստոտ. առաջարկ. յօդ. 30. հտ. 2. էջ 815: Պղուտ. անդ:

վայրենեանայր [1] ։ Ի միումն նուագի արս ութ հարիւր 'ի մոլեռանդացն անտի եւս սրախողխող առնել, որոց յերդումն նորա յուսացեալ համարձակեալ էին 'ի դուրս ելանել յամուր ապաստանէն [2] ։

Ապարատ համբերէր լռութեամբ դժնդակ անգթութեանցն ։ Եւ Լիւսանդրի 'ի միջի մերում կուսակիցք բազումք, յորդորեալք 'ի խրատամբեր բարուց նորա [3], 'ի հնազանդութենէ հրամանաց աւագանւոյն և 'ի պայծառ յաղթութեանցն․ և յաւելան վասն առաստաձեռնութեան նորա և առհաւոր անուան բազմագոյնք յօտար ազգաց, և համարէր նա որպէս ինքնիշխան տէր Ելլադայ [4] ։

Բայց թէպէտ և 'ի Հերակղեանց անտի ինքն սերէր [5], չիշխեաց անձամբ ելանել 'ի գահ որ կարի 'ի բացեայ կայր յիւրմէ, այլ կացոյց 'ի նմա զԱգեսիղայոս զոր յոյժն սիրէր, և որում էին իրաւունք թագաւորելոյ ։ Յուսացեալ թագաւորել ընդ անուամբ արքայի մանկան՝ հրապուրեաց զնա 'ի փառասիրութիւն, և արբեցոյց զնա 'ի յոյս կործանելոյ զլայնածաւալ պետութիւնն Պարսից ։ Հասին նոյնհետայն հրեշտակք 'ի քաղաքաց բազմաց, յորդորեալք 'ի նմանէ գաղտ, խնդրէին զԱգեսիղայոս յառաջնորդութիւն բա-

1 Պլուտ․ 'ի Լիւսանդր, 1․ հտ․ էջ 445 ։
2 Նոյն անդ, էջ 443 ։
3 Նոյն անդ, էջ 434 ։
4 Նոյն անդ, էջ 445 ։
5 Նոյն անդ, էջ 434 ։

նակին՝ զոր կազմէին ընդդէմ խուժադուժ ազգաց ։ Այս վաղվաղակի չու արար Թագաւորն , և ընդ նմա ատեան երեմնից խորհրդականաց՝ որոց գլուխ էր ինքն Լիւսանդր [1] ։

Հասին յԱսիա , և ամենայն պետք ինքնիշխանք սակաւաւորք՝ զորս կացուցեալ էր Լիւսանդրի 'ի քաղաքս մերձաւորս , բռնաւորք խժդժագոյնք յոյժ քան զմեծազօր պետութեանցն , քանզի անգթութիւն բռնագոյն է 'ի տկարագոյնս , ողջունէին զխնամակալ իւրեանց , ստրկաբար յերկիր Թաւալէին 'ի դրան նորա , ոչ ինչ աւելի քան զպատշաճ մեծարանսն առնելով Թագաւորին ։ Մեքսիդայոս վրէժխնդիր իւրում իշխանութեան՝ վաղ խելամուտ լեալ , զի զառաջին ունելով տեղի՝ զերկրորդի կրէր զդէմս , անշնորհութեամբ իմն ետ պատճառս դժկամակութեան բարեկամին ։ Նաև նորա մռնչելով 'ի վրէժխնդրութիւն՝ եկեալ 'ի Սպարտա [2] , ետ 'ի մտի կատարել զխորհուրդն՝ երկնեալ յառաջագոյն , և որոյ օրինակ կատարմանն գտաւ յետ մահու նորա ընդ Թղթեանն՝ նկարագրեալ 'ի նմանէ [3] ։

Հերակղեան ազգատոհմին 'ի բազում ցեղս բաժանեալ , երկուց և եթ 'ի նոցանէ անկ է ժառանգութիւն Թագաւորութեան ։ Նաև Լիւսանդր խորհեցաւ հասարակաց առնել զիրաւունսն ; ոչ միայն ամենայն ցեղից՝ այլ և սպարտացւոց առ-

¹ Պլուտ. 'ի Լիւս. հտ. 1. էջ 446 ։

² Նոյն անդ , էջ 447 ։

³ Նոյն անդ , էջ 450 ։

հասարակ ։ Առաքինութեան սահմանեալ մրցանակ՝ իշխել ազատ մարդկան, մարթէր Լուսանդրի մեծաւ համբաւոյն հասանել յաւուր միում գերագոյն իշխանութեանն. և քանզի չկարէր նա բռնութեամբ համարձակ գործել զայս, 'ի հնարս խաբէութեան ապաստան եղև ։

Լուր եղև զի կին մի 'ի Պոնտոս ծնեալ էր յԱպողոնէ որդի, և գլխաւորք ազգին ունէին զհոգ սննդեան մանկանն, և անուն նորա էր Սիղենոս ։ Օտարոտամ գրեցան էառ Լուսանդր 'ի ձահ կաղմածոյ մաքենայիցն՝ որ տևեաց զամն բազում, ներգործեալ 'ի ձեռն արբանեկաց՝ առանց զանձն 'ի ներքս արկանելոյ ։ Առեալք 'ի նոցանէ հռչակեցին զհրաշալի ծնունդ մանկանն, այլք քարոզէին պատգամս վաղեմիս գոլ 'ի պահեստի առ քուրմն 'ի Դեղփիս, յորս ոչ էր օրէն նոցա հուպ լինել, այլ պարտ էր ըստ ժամանակի աւանդել զայնս որդւոյ աստուածոյն՝ որոյ բագնացն էին պաշտօնեայք ։

Մերձենային ելք նորանշան տեսարանին. Սիղենոս երևեցաւ յԵլլադա, և ամենայն ինչ կազմեալ պատրաստեալ էր, գնալ նմա 'ի Դեղփիս, և քրմացն կաշառելոց քննել յանդիմանս բազմութեան զազգ և զծնունդ նորա, և հաւկաւորեալք որդի Ապողոնի զնա խոստովանել՝ աւանդել նմա զհին գուշակութիւնսն, զի ընթերցցի զայնոսիկ լու 'ի լու յոգնախումբ ժողովոյ, և միոյ 'ի պատգամաց անտի սահմանել՝ զի մի ևս այնուհետև

սպարտացիք յաղքունի ցեղից կացուցեն Թագաւորս, այլ զառաքինիս 'ի քաղաքայնոց։

Ի ժամ կատարմանն մի 'ի գլխաւորաց գործոնէից սոսկացեալ 'ի չարեացն՝ որ զհետ գալոց էին, ձեռնթափ եղև 'ի գործոյն [1]։ Այլ Լիւսանդրի յուսահատեալ, հնարեցաւ յինքն ձգել ըզզօրավարութիւն գնդաց ոմանց՝ որ խաղային 'ի Բիովտիա, և անկաւ 'ի միում ուրեք ճակատու [2]։ Այս սահմանեցաք փառս յիշատակի նորա [3], զորոյ պարտ էր շիջուցանել զփառսն. զի նա առաւել քան զամենեսին վնասակար գտաւ՝ զառանցուցեալ զմեզ 'ի չափոյից և յանընչասիրութենէ։

Ագեսիղայոս պատշաճագոյն ևս կարգօք զհետ եղև հնարից նորա առ 'ի մեծանալ։ Լռեմ զարութիւնս նորա, որ յԵլլադա և որ յԱսիա և որ յԵգիպտոս. բայց վտանգաւորագոյն գտաւ նա քան զԼիւսանդր, զի զնոյն նորին մասունս համձարոյ յանձին բերելով առաքինագոյն ևս էր քան զնա, և հանգոյն նմին փառասիրելով ազատ էր 'ի յանձնապաստանութենէ և 'ի սնափառ պերճանաց։ Չէառ երբէք յանձն, զի կանգնեսցեն իւր անդրի [4]. իսկ Լիւսանդր ինքնին իւր անդրի եդ 'ի դելփական մեհենին նուէր, և բազմնա իւր եթող կանգնել, և զոհս մատուցանել. և շռայլէր պարգևս քերթողաց՝ որք բազ-

1 Պլուտ. 'ի Լիւս. հտ. 1. էջ 448։
2 Նոյն անդ, էջ 449։
3 Նոյն անդ, էջ 451։
4 Քսենոփ. յԱգես. էջ 673։

մնացուցանէին ներբողս զնմանէ, և զմի 'ի նոցանէ ընդ իւր շրջեցուցանէր՝ դիտել և հռչակել և ըղ- դոյզն ինչ գործ քաջութեան [1]:

Իւրաքանչիւր մեծացուցին զձեռաստունս իւ- րեանց, և ինքեանք կեցին 'ի վերջին չքաւորու- թեան, անմնատոյցք 'ի գրգանաց 'ի սպառ [2]: Իւ- երկոքին ևս առ 'ի ձգել յիւրեանս զզօրավարու- թիւն՝ քծնեցան վատութեամբ առ պարէտս, մինչև մատնել զիշխանութիւնն 'ի ձեռս նոցա: Լիսանդր յառնուլ զԱթէնս յղեաց առ նոսա, և ասէ. Ասացի աթենացւոց՝ զի դուք էք իշխանք պատերազմի և խաղաղութեան [3]: Իսկ Ագեսի- ղայոս յառնէր յաթոռոյ իւրմէ առաջի պարէ- տաց [4]:

Իւրաքանչիւր զթիկունս իւրեանց 'ի նոսա հաստ արարեալ, լցին զմեզ ցնորիւք արբեցու- թեան. և անդադար անիրաւութեամբք և բռ- նութեամբք [5] յարուցին ընդդէմ մեր զԱպամի- նոնդաս, որ յաղթեալ Ճակատամարտին Լևկ- տրայ և յազատութիւն զմեսենիացիս դարձու- ցեալ՝ հասոյց զմեզ յայս սահման ողբալի: Պար- տուեալ սասանեցաւ իշխանութիւն մեր ընդ ա- ռաքինութիւնս [6]. և ոչ ևս ազգք ողք յազատու-

1 Պլուտ. 'ի Լիւսանդր, հտ. 1. էջ 443:

2 Նոյն անդ, էջ 434: Նոյն 'ի Սիլլա, հտ. 1. էջ 476:

3 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Գ. էջ 460:

4 Պլուտ. յԱգէս. հտ. 1. էջ 597:

5 Իսոկր. յղ. խաղաղ. հտ. 1. էջ 411: Դիոդ. գիրք ԺԴ. էջ 234:

6 Պողիբ. գիրք Դ. էջ 344: Պլուտ. 'ի Նում. հտ. 1. էջ 78:

թիւն ցանկան դառնալ՝ դիմեն 'ի Լակեդեմոն , խնդրել զոք 'ի պատերազմաց նորա առ 'ի խորտակել զշղթայս իւրեանց [1] :

Սակայն մնաց և զայս վերջին մեծարանս օրինաց մերոց . զի այլուր 'ի մեղկութենէ սրտի ըսկսանի ապականութիւն, իսկ առ մեզ սկիզբն ապականութեան եղեն կիրք մեծամեծք և հզօրք, փառամոլութիւն , վրէժխնդրութիւն , նախանձ բարձանձգութեան , և մոլեգին իղձք համբաւոյ : Ըզգուշութեամբ իմն գոգցես մատչին առ մեզ յոռութիւնք . չև ևս արծաթքաղցութիւն յամենայն կարգս տարածեցաւ , և հրապոյրք հեշտութեան դեռ ևս զսակաւս ոմանս ապականեցին : Տեսաք զքաղցումն յաւագանւոյն և 'ի զօրավարաց [2] նախանձայոյզս նախնի հրահանգաց , և 'ի քաղաքայնոց ոչ սակաւս՝ որք առաքինութիւնս արժանիս բարենշան դարուցն ցուցին :

Որ օրինակ ազգք՝ որք 'ի մէջ սահմանաց երկուց պետութեանց բնակեն՝ խառն իմն յերկոցունցն բարբառոյ և 'ի բարուց բերեն զխօսս և զբարս , հանգոյն իմն նոցին սպարտացիքս 'ի մէջ սահմանաց առաքինութեան և յոռութեան կամք : Այլ 'ի բազմավտանգ կայսն ոչ յամեսցուք , զգամք հանապազ զի զօրութիւն իմն անդիմադրելի ձգէ զմեզ 'ի խորս անդնդոց : Նա ա-

1 Քսենոփ. յղ. հաս. Լիկուրգ. էջ 58 :
սպարտ. էջ 690 : Խոսկր. 2 Քսենոփ. պատմ. Յուն.
յԱրքիդ. էջ 36 : Պղուտ. 'ի գիրք Ա. էջ 443 :

ւանիկ զարհուրիմ, զփորձ իրացն ես յինձէն յան-
ձին բերելով ։ Ո՜ ինչ արդեօք ասէր Լիկուրգոս,
եթէ տեսանէր զի մի յաշակերտաց իւրոց նստեալ
ճառս յուզէ և խնդիրս 'ի ներքս ածէ, վիճի և
ձևս ճարտասանականս 'ի կիր արկանէ ։ Աւա՜ղ,
զի ես կարի յաճախեցի ընդ աթենացիս, ոչ ևս
եմ ընդ սպարտացի՝ այլ օտարախորթ եմ ։

ԳԼՈՒԽ ԾԲ.

Ուղևորել Անաքարսեայ յԱրկադիա ։

ԵՒ ՅԵՏ աւուրց ինչ թողեալ ապատառուք ըզ-
Դամոնաքս, որ և ինքն առաջնորդակցորդ լինէր
մեզ, յուղի անկաք երթալ յԱրկադիա ։ Տեսաք
նախ զԱքիլլեայ մեհեանն որ փակեալ կայ հա-
նապազ, և զան մատուցանել առ նովաւ զոհս
մանկտին նախ քան զհրահանգս մրցմանացն 'ի
Պղատանիստ՝ զորոց ասացի ։ Անդր ևս տեսաք
զսիւնսն զեօթանասունն, զորս 'ի պատիւ եօթանց
մոլորակաց ասեն վաղ ուրեմն կանգնեալ. ապա
զՊելլանա քաղաք, և ապա զԲելմինա՝ որ կայ
'ի մէջ սահմանաց Լակոնիոյ և Արկադիոյ[1] ։ Բել-
մինա քաղաք ամուր, զորմէ յաճախ մարտք եղեն
ընդ երկոսին ազգսն, և զոր շուրջանակի ալիք
Եւրոտայ և հոսանք աղբերաց 'ի մերձակայ փեղ-

1 Պլուտ. յԱգիս, հտ. 1. էջ. 806 ։

կից լերանցն իջեալք ոռոգանեն[1], կառուցեալ կայ առ կրճին որ ածէ 'ի Մեգաղուպօլիս, որ հեռի է 'ի Բելմինայ իննսուն ասպարիզաւ, և 'ի Լակեդեմոնէ ասպարիզօք իբր երեքարիւր և քառասուն։ Զօրն զամենայն տեսարան զուարճալի առաջի կայր մեզ, մերթ ուղխիցն՝ որ սրընթաց խոխոջիւք հոսէին առ մեօք, և մերթ հեզասահ ալեացն Եւրոտայ Օինուսի և Ալփեայ։

Արկադիա կղզւոյ 'ի միջակէտ աշխարհին Պեղոպոննեսեայ կայ, բարձրագոյն քան զամենայն գաւառս որ շուրջ զնովաւ կան[2], և բազում գահաւանդիւք սեպացեալ[3] յորոց են ոմանք բարձրաբերձք յոյժ, և գրեթէ ամենեքին լի երեւօք վայրի և անտառախիտք։ Դաշտավայրք ջրարբիք խիտ ընդ խիտ 'ի հոսանաց գետոց և վտակաց բաշխեալ. որոց ուրեք ուրեք առ յոյժ յորդութեանն չհանդարտեալ 'ի դիւրի, թափ անկանին ընդ խոխոմն խորինս, և ընդ աներեւութերակ անցս ձիգ գետահետեալ, ապա սաստկապէս 'ի դուրս յարձակեալ անդրէն 'ի վեր երեւին[4]։

Բայց թէպէտ և բնակչաց երկրին բազում ձորս հատեալ է 'ի գնացս ջուրցն, չեւ եւս բաւեն վաստակքն։ Մերձ առ անդաստանս պտղալիցս տեսաք այլ՝ որք 'ի յաճախ ողողմանէ ջուրցն

[1] Լիւ. գիրք ԼԸ. գլ. 34։ Պաւսան. գիրք Գ. գլ. 21. էջ 263։

[2] Արիստոտ. առաջարկ. յօդ. 26. հտ. 2. էջ 806։

[3] Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 388։

[4] Արիստոտ. անդ։ Ստրաբ. անդ, էջ 389։ Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 7, 22, 23, 44 և 54։ Դիոդ. գիրք ԺԵ. էջ 365։

դատապարտեալ կան յանպտղութիւն 'ի սպառ [1]: Այս բերք անդաստանացն են ցորեան և այլ արմըտիք առատ [2]. և Ճարակ անդեոց 'ի լիութիւն բաւականի բազմահօտ հօտից և նախրաց: Այն անդ և արօտք յուռթիք, մանաւանդ 'ի բուսիշուց և ձիոց, որոց ազնուագոյն ազգք են յԱ՚րկադիա [3]:

Ոսող զսեռս ախտաբոյծ բանջարոց [4], բերէ երկիրն դրեթէ և զամենայն ազգս ծառոց ծանօթից: Բնակիչք աշխարհին, որ յուսումն նոցա անդադար պարապեն [5], յոլովից 'ի նոցանէ այլ ազգ տան անուանս [6]. բայց դիւրաւ ճանաչին 'ի նոսա մայրն և եղևին [7], նոճն [8], կասկենին, կընձնին [9], կաղամախին [10], և ազգ մայրւոյ՝ որոց զերեամ ժամանէ պտուղ [11]: Լռեմ զայլս բազում հանգոյն սոցին սովորականս, և զայլսն ևս որ 'ի զարդ պալտիզաց են պիտանի: Տեսաք 'ի հովտի ուրեք եղևինս ստուարս և բարձունս յոյժ քան զօրէն սովորական, և գտացաք զի 'ի բարեբաս-

1 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 7. էջ 611:

2 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Ե. էջ 552:

3 Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 388: Վարրոն, յղ. գեղջ. իրաց, գիրք Բ. գլ. 1. յօդ. 14:

4 Թէոփր. պատմ. բուսոց, գիրք Դ. գլ. 6. էջ 367:

5 Նոյն անդ, գիրք Գ. գլ. 6. էջ 130. գլ. 7. էջ 138. գլ. 10. էջ 159:

6 Պլին. գիրք ԺԶ. գլ. 10. հտ. 2. էջ 9:

7 Թէոփր. անդ, գիրք Գ. գլ. 10. էջ 159:

8 Պաւսան. անդ, գլ. 41. էջ 684:

9 Թէոփր. անդ, գլ. 6. էջ 130:

10 Նոյն անդ, գլ. 5. էջ 124:

11 Նոյն անդ, գլ. 12. էջ 190: Պլին. գիրք ԺԳ. գլ. 5. հտ. 1. էջ 686:

տուԹենէ տեղւոյն ուռձացեալ էին, պատսպարեալ 'ի բռնուԹենէ հողմոց և 'ի բոցակէզ տապոյ արեգական [1]: Ի միում ուրեք յանտառաց մերձ 'ի Մանտինեա ցուցին մեզ երիս ազգս կաղնեաց [2], զլայնատերևն, զխոզկաղինն, և զերրորդըն ևս որոյ կեղևք ԹեԹևք են յոյժ՝ անընկղմելի 'ի ջուր, որով ձկնորսացն պատեալ ցանցք՝ կամ յերեսս ջուրց անխորասոյզ, և նաւավարք կապեն զայն 'ի վերայ խարսխացն նշանակ [3]:

Արկադացիք համարին իւրեանց ծնօղ զերկիր, զի միշտ 'ի նմին գաւառի բնակեալ, և ոչ երբէք ընդ լծով օտար ազգաց մտեալ են [4]: Առզրոյցք այսպէս ունին զնոցանէ, զի 'ի սկզբանէ լեռնաբնակք գոլով [5] յետոյ ուսան տակաւ կազմել իւրեանց հիւղս, զգենուլ զվարազենի, և քան զխոտ վայրի որ վնասակար իսկ էր նոցա յաճախ՝ նախամեծար առնել զխոզկաղինն, որով և 'ի յետին ժամանակս իսկ կերակրէին [6]: Հաւաստի ևս քան զայսոսիկ Թուի այն, զի և յետ ուսանելոյ նոցա զպէտս առ միմեանս բնակուԹեան՝ չև ևս կցորդուԹիւն կենաց քաղցրանայր նոցա: Ցուրտ և բքայորդոր նահանգ նոցա [7] կորովի ըղ-

1 Թէոփր. պատմ. բուսոց, գիրք Գ. գլ. 1. էջ 283:

2 Նոյն անդ, գիրք Գ. գլ. 9. էջ 146:

3 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 12. էջ 623:

4 Թուկիդ. գիրք Ա. գլ. 2: Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Է. էջ 618: Պղուտ. խնդ. հռովմ. հտ. 2. էջ 286:

5 Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 333:

6 Պաւսան. անդ, գլ. 1. էջ 599:

7 Արիստոտ. առաջարկ. յօդ. 26. հտ. 2. էջ 806:

մարմին նոցա գործէ և խիստ զհոգի ։ Որ ամո-
քելոյ զդաժան բարս նոցա իմաստունք գերահան-
ճարք 'ի մտի եղեալ կրթել զնոսա անընդելական
զգացմամբ , ազդեցին 'ի նոսա զախորժակս բա-
նաստեղծութեան և երգոց և պարուց և տօնից ։
Ոչ ուրեք երբէք կրթութեան մնաց գործեալ էր
'ի բարս յեղափոխութիւն այսպիսի արագ և
սպառուսպուռ . և արգասիք նորա տևեն ցարդ , զի
արկադացիք ոչ երբէք դադարեցին 'ի պարապե-
լոյ յարուեստն՝ որոց զյեղափոխութիւնն զայն
'ի նախնիսն նոցա գործեալ էր ։

Հանապազօր 'ի ճաշի հրաւիրէին յերգս , և
յամօթ համարի նոցա չգիտել զերաժշտութիւն
կամ անփոյթ առնել զնուագ . զի պարտ է նոցա
ուսանել զայն 'ի մանկութենէ և 'ի տիս պատա-
նեկութեանն պարապել յուսումն 'ի նոյն ։ Իսկ տօնս
և 'ի բանակս սրնգօք ուղղէին քայլս ոտին և շըր-
ջանք [1] ։ Այլ աւագանւոյն գիտելով զի միայն ա-
րուեստքս այսորիկ թուլիչք պահպանեն զազգն
յազդեցութենէ նահանգին , ժողովեն ամի ամի
զմանկտին աշակերտեալ , և տան նոցա յօրինել
պարս առ 'ի փորձ զարգացման նոցա ։ Այլ զի
ոչ տարապարտ են խնամք նոցա , կենեթացւոյն
օրինակ զայն յայտ առնէ . քանզի ժողովուրդս
այս սակաւաւոր բնակեալ 'ի հիւսիսակողմն Ար-
կադիոյ 'ի լերանցամէջս 'ի խիստ նահանգի , չէառ

[1] Պոլիբ. գիրք Դ. էջ 200 ։ Աթէն. գիրք ԺԴ. էջ 626 ։

երբէք յանձն զհետ երթալ այլոց. և եկաց այնպէս վայրագ և անագորոյն, զի սոսկումն է յիշել զանուն նորա [1]:

Արկադացիք մարդասէրք են և բարեբարք, օրինապահք ասպնջականութեան, երկայնամիտք յաշխատութիւնս, և յամառք մինչև 'ի սպառ յառաջարկութիւնս՝ յանձն առեալ զխոյս և ըզվտանգ [2]: Ի պատերազմունս յաճախ յաղթողք գտան, միշտ փառաւորեալք: Ի ժամանակի խաղաղութեան զինուորին օտար ազգաց անխտիր, որպէս զի վարձկանել նոցա երբեմն հակառակ կողմանց, և զէն առնուլ ընդդէմ միմեանց [3]: Բայց թէպէտ և սովորեալք 'ի վարձկանութիւն, վրէժխնդիրք են յոյժ ազատութեան. որք և ըզհետ ճակատամարտին Քերոնեայ, ուր Փիլիպպոս արքայ մակեդոնացւոց կալաւ զյաղթութիւն, չառին յանձն տալ յաղթականին զմեծարանաց անունն զսպարապետութեան զօրացն Յունաց [4]:

Ի սկզբանէ կային ընդ թագաւորօք, ապա 'ի բազմահասարակապետութիւնս բաժանեալ կացին, որոց ամենեցուն իրաւունք էին յղելոյ հրեշտակս յաշխարհաժողովն [5]: Մանտինեա և Տեգէա գլխաւորք էին նիզակակցութեանն. և ահաւորագոյն յոյժ լինէր նիզակակցութիւն նոցա,

1 Պոլիբ. գիրք Դ. էջ 291:
2 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Է. էջ 618:
3 Թուկիդ. գիրք Է. գլ. 57: Հերմիպպ. առ Աթենեասի, գիրք Ա. էջ 27:
4 Դիոդ. գիրք ԺԵ. էջ 488:
5 Քսենոփ. անդ, գիրք Զ. էջ 602:

եթէ համագումար էին զօրութիւնք նոցա. քանզի բազմամարդ է յոյժ աշխարհն, և ստրուկք ևս իբրև երեսուն բիւրք են 'ի նմա [1]: Այլ իշխանաւորութիւն պատահէ համապազ զմեծամեծ և զփոքրիկ պետութիւնս: Յաւուրս մեր այնքան յաճախեցին հերձուածք, մինչև առաջարկել համօրէն ազգին նոր իմն նիզակակցութ՟ի, որում ընդ ա՛յլ օրէնս իցէ և այս, յանձն առնել բիւրուց արանց զիշխանութ՟ի սահմանելոյ զխաղաղութիւն և զպատերազմ [2]: Առաջարկութիւնս այս խափանեալ 'ի նորոց խռովութեանց որ անտի դղրդեցան, ապա յետ ճակատամարտին Լեւկտրայ հզօրագոյն ևս կալաւ հաստատութիւն: Եպամինոնդ առ 'ի կաշկանդել յամենայն կողմանց զսպարտացիս՝ դարձուցեալ 'ի Մեսենիա զհին բնակիչս երկրին, խրատ ետ արկադացւոց կործանել զքաղաքս փոքրիկս անպատսպարս, և կառուցեալ քաղաք ամուր յելս սահմանաց Լակոնիոյ՝ անդր զբնակիչս նոցա փոխել: Եւ յաւել տալ նոցա հազար այր 'ի նպաստ գործոյն, և արկին վաղվաղակի զհիմունս Մեգաղուպօլեայ [3], հնգետասան ամաւ նախ քան զհասանել մեր 'ի Յունաստան:

Զարմացաք 'ի տեսանել զընդարձակութիւն

1 Թէոպ. առ Աթենէո. ԺԶ. էջ 372:
սի, գիրք Զ. գլ. 20. էջ 271: 3 Պաւսան. գիրք Դ. գլ.
2 Դեմոսթ. յղ. վրէպ. 27. էջ 654. գիրք Թ. գլ.
հրեշտ. էջ 295: Դիոդ. գիրք. 14. 739:

շրջաբերութեան [1] և զբարձրութիւն պարսպաց նորա ամուր աշտարակօքն [2] ։ Ընդատին յայնմ ժամանակէ խէթ արկանէր նա 'ի սպարտացիս . որում և 'ի բանից ինչ Արքիդամայ արքայի , 'ի խօսել նորա ընդ իս , հասու լեալ էի ։ Որ և յետ ամաց ինչ դիմեալ պատերազմաւ 'ի վերայ նորոյ գաղթականին , ուխտիւ դաշանց դարձաւ յետս [3] ։

Բայց գաղթեալքն 'ի սկզբան անդ պատաղեալ 'ի հոգս օրինադրութեան , հրաւիրեցին առ իրեանս զՊղատոն՝ տալ գգիր օրինաց ։ Հաճոյ թուեցաւ իմաստասիրին պատիւն մեծամեծար . բայց գիտացեալ 'ի պատգամաւորաց քաղաքին , և 'ի ձեռն միոյ յաշակերտացն իւր զոր յղեաց անդր՝ տեղեկացեալ , զի բնակիչք քաղաքին չառնուին յանձն զհաւասարութիւն ընչից , հրաժարեաց 'ի Թախանձանաց նոցա [4] ։

Մեղխոն գետ փոքրիկ բաժանէ զքաղաքն յերկուս մասունս . յերկոսին ևս կառուցեալ էին , և դեռ ևս կառուցանէին տունք և շինուածք հասարակաց ։ Ի հիւսիսային մասին էր հրապարակ շքեղ շրջափակ 'ի կճեայ սիւնակաց , և շուրջանակի մեհեանք և կամարակապք էին ։ Առաջի մեհենին Արամազդայ դեռ այն ինչ կանգնեալ էր

1 Պօղիբ. գիրք Բ. էջ 140. գիրք Ե. էջ 432 ։

2 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 27. էջ 657 ։

3 Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 437 ։

4 Պամփիղ. առ Դիոգ. Լայերտ. գիրք Գ. յօդ. 23 ։ Պղուտ. 'ի Կողոտ. հտ. 2. էջ 1126 ։ Եղիան. զան. պատմ. գիրք Բ. գլ. 42 ։

պատկեր Ապողոնի պղնձի մեծավայելուչ, երկոտասան ոտնաչափ 'ի բարձրութիւն ։ Եւ էր այն նուիրեալ 'ի փիգաղացւոց անտի, որք մտադիւր ձեռն տային 'ի պայծառութիւն նորոյ քաղաքին [1] ։ Օնոյն նախանձ և իւրաքանչիւր ոք բերէր . և մի 'ի կամարակապ գաւթացն յանուն կառուցողին իւրոյ կոչեցեալ էր Արիստանդր [2] ։

Ի հարաւային մասին տեսաք շինուած մեծ, ժողովարան բիւրոնն' որոց յանձն էր հոգ կարևոր իրաց ազգին [3] . և 'ի մեհենի ուրեք Ակղեպեայ ցուցին կմախս անարդիլս, զոր միոյ ուրուք 'ի հսկայիցն ասէին թէ՞ էր ոսկերոտին այն [4] ։

Յաճախէին անդրիք 'ի քաղաքին . և տեսաք մեք անդ ճարտարս երկու աթենացիս զԿեփիսոդոտ և զՔսենոփոն, որ գործէին կիցս անդրեաց' յորում Արամազդ բազմեալ կայր յաթոռ, Մեգաղուպօլիս յաջմէ, և Արտեմիս պահպանիչ 'ի ձախմէ ։ Եւ կիճն 'ի քարահատաց Պենտելեայ լերինն էր հատեալ, որ է մերձ յԱթէնս [5] ։

Մարթ էր ինձ յաւելուլ և այլ զարմանալիս . այլ 'ի ճառս իրաց ուղևորութեան իմոյ լռեմ ըզյոլովս 'ի մեհենաց, 'ի բագնաց, յանդրեաց և 'ի շիրմաց, որ ամենայն ուրեք 'ի քաղաքս և յա-

1 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 30. էջ 662 ։
2 Նոյն անդ, էջ 663 ։
3 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Է. էջ 671 ։ Պաւսան. անդ, գլ. 32. էջ 666 ։
4 Պաւսան. անդ, էջ 667 ։
5 Նոյն անդ, գլ. 30. էջ 664

ւանս և յանմարդի խուլ վայրս ընդ առաջ լինէին մեզ ։ Ողողում՚ի բաց և զբազմազգեան ՚ի հրաշից և յառասպելաց անտեղեաց , զորս երկարապատում առնէին մեզ . զի ուղեւորաց որ հարկաւորին երկայնամտել ՚ի լուր այնոցիկ՝ պարտ է խնայել յընթերցողս , և խնամ տանել ձանձրութեան նոցա ։ Ի զուր է նոցա դարձեալ ջանալ միաբանել զայլ և այլ աւանդութիւնս զդից և զնախնի դիւցազանց . զի ջանք նոցա ոչ առ այլ ինչ են պիտանի , բայց ՚ի յաւելուլ զշփոթ խառն ՚ի խուռն անհասանելի վիպացն ։ Այլ հասարակաբար եւեթ նկատելի է , զի առ ոմանս յազգաց յայլ անուանս պաշտէին դիք , և այլ ազգ արարողութեամբք մատչէին նոցա զոհք , և պատկերք նոցա ՚ի տիպս այլ և այլ զօրութեանց դրօշէին ։

Այլ պարտ է ուղեւորին զկայս առնուլ ՚ի յիշատակարանս , յորս երևին ախորժակք և գիտութիւն կամ տգիտութիւն դարուն և նկարագրել զտօնս , զի ոչ է մարթ առ թշուառայեղց մարդիկ ըստ արժան բաւականին յաճախել պատկերս բերկրալից և զուարթս ։ Պարտ է դարձեալ առաջի առնել զկարծիս և զսովորութիւնս որ պիտանի են յօրինակ կամ առ ՚ի խրատ , ուր ուրեք հարկ իսկ իցէ նմա թողուլ ընթեռնլեացն խելամուտ լինել ՚ի նոսա ։ Ուստի ՚ի պատմել իմում, զի ՚ի միում ուրեք անկեան Արկադիոյ Լն գերաբուն պաշտի իբր բարի [1] , յորդորի ընթեր-

[1] Պաւսան . գիրք Ը . գլ . 36 . էջ 673 ։

ցօղք 'ի սէր գերազանց Այնմ : Այլ 'ի պատմել իմում դարձեալ, զի անդ 'ի նմին գաւառի մոլորութեամբ կռոնից զենեալ երբեմն մարդիկ 'ի զոհ [1] *, հեծեծեսցէ ընթերցողն տեսանելով՝ զի յորպիսի իրս սոսկման լսելեաց արժանաւորս մղէ մոլորութիւն զազգ, որ պաշտէին զաստուած ըստ առաւելազանցութեան բարի : Արդ այժմ 'ի կարգ պատմութեանս դառնամ:

Այլ և 'ի սրտի մերում շրջել շուրջ զԱրկադեաւ. և թուի աշխարհն կուսակութիւն իմն պատկերաց, յորս բնութիւնն 'ի տեսիլ ածէ զամենայն մեծութիւն և զբեղնաւորութիւն միոյ իւրոց, հարևանցի իմն կցորդեալ զնոսա՝ առանց խառնելոյ զտեսակ : Արդ հզօր որ 'ի վերայ մշտընջենաւոր հիմանց կառոյց զահագին քարաժայռսն անջրդիս, ընդ խաղ իմն գոգցես առ ստորոտովք նոցա կամ յանջրպետս նկարէ արօտս չքնաղագեղս՝ ասպնջական զովացութեան և հանգստեան. և ամենայն ուրեք վայրք իբր 'ի գեղեցկանկար պատկերի, այլակերպութիւնք անակնկալք և եղանութիւնք զարմանալիք:

Աչ դուն ուրեք ժամանեալք 'ի ծագ երկնաբերձ լերին, կայաք 'ի զննին զեռալոյ շանթից 'ի ստորև. և դարձեալ կառուցեալք 'ի մէջ ամպոց,

1 Պաւսան գիրք Ը. գլ. 2. էջ 600: Պորփիւր, յղ. ժուժկալ. գիրք Բ. յօդ. 27. էջ 150:

* Տեսցեն խնդրողք զկրս Լիկայոնի 'ի նախաշաւիղ գրոցս 'ի սկզբանն, և յետկոյս այսր չորրորդ մասենի 'ի տեղեկութիւնս. Թիւ Դ:

տեսանէաք [illegible] տուրմնջեան փոխեալ յանկարծ 'ի մռայլ պայծառութիւն, թանձրացեալ զօդս և մրրկեալ՝ գործելով տեսիլ չքնաղ և ահաւոր։ Մառախուղն որ ուղխօրէն սրընթաց քերեալ առ մեօք հոսէր 'ի խորաձորս, և ուղխք հոսանաց ջուրց որ ահագին խոխոջմամբ զահավիժէին յանդունդս, լերինք յաղթք որք ընդ մէջն շուրջ զմեօք մածեալ 'ի թուխս թուխին համակեալք, կուիչք ողբաձայնք հաւուց, և տխուր հնչմունք հողմոց և մայրեաց, զԷմպեդոկղեայ դժոխսն 'ի տեղւոջն կացուցանէին. և անդ էր տեսանել ովկիան իմն օդային նսեմ և գորշ, որ զմեղապարտիցն հոգիս վարեալ մղէր ընդ դաշտս երկնի և ընդ մէջ ցան և ցիր գնդացն արփայնոց [1]։

Մեկնեալք 'ի Մեգաղուպօլեայ, և անցեալ ընդ Ալփէոս գետ, հասաք 'ի Լիկոսոր առ ստորոտով Լիկեայ լերին որ և Ողիմպոսն կոչի [2]։ Անտառախիտ է վայրն և բազմերէ։ Յերեկորին ասպնջականքն մեր զբօսացուցին զմեզ 'ի վէպս քաղաքին իւրեանց՝ որ հնագոյն է քան զամենայն քաղաքս երկրի, և լերինն ուր Արամազդ սնաւ, և մեհենին և տօնից աստուածոյն, և մանաւանդ քրմին նորա՝ որ ջուր յերաշտի իջուցանէ յերկնից [3]։ Պատմեցին մեզ դարձեալ զերս եղինն, զոր յառաջ քան զամն երկերիւր կենդանի էր՝ կե-

1 Պլուտ. յղ. զգուշ. յօտարին ընչ. հտ. 2. էջ 830։

2 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 38. էջ 678։

3 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 38. էջ 678։

ցեալ աւելի քան զամս եօթն հարիւր, ըստ վկայաց նոցա. և էր սակաւ ինչ ամօք նախ քան ըզտրովականն պատերազմն կալեալ, որ և յանուր պարանոցին նորա դրոշմեալ կայր Թուականն. և որպէս սրբազան իմն երէն այն պահէր 'ի քակ մեհենին [1]: Արիստոտէլ յածեալ իմում երբեմն նմա զայս 'ի դէմս, այն զի և Եսիոդ երկարակեաց ևս յոյժ համարի զեղն [2], ոչ հաւանեցաւ. և 'ի փոյթ կերպաւորութենէ սաղմին և յարագ աճմանէ որթուց եղանց ետ ինձ 'ի միտ առնուլ, զի չէ մարթ նոցա այնչափ երկարակեաց լինել [3]:

Ի վաղիւ անդր հասեալք 'ի կատար Լիկեայ լերին՝ ուստի տեսանի Պեղոպոնեսս գրեթէ առ հասարակ [4], 'ի զնին կացաք խաղուց որ կատարին 'ի պատիւ դիցն Պանայ, մերձ 'ի մեհեան նորա և յանտառակն մեհենական [5]: Երբև մըրցանակք սահմանեցան, և ահա մանկտի մերկ կքրքիջ բարձեալ՝ զհետ մտանէին որոց և դիպէինն [6] *: Տեսաք և զայլս ոյք խարազանաբար ածնէին զպատկերս աստուածոյն, փոխանակ զի զանուն նորա կարդալով յորս յօգնականու-

1 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 10. էջ 620:

2 Եսիոդ. առ Պլինիոսի, գիրք Է. գլ. 48. էջ 402:

3 Արիստոտ. պատմ. կենդան. գիրք Զ. գլ. 29. հտ. 1. էջ 833: Պիւֆոն, պատմ. կենդան. հտ. 6. էջ 93:

4 Պաւսան. անդ, գլ. 38. էջ 679:

5 Նոյն անդ, էջ 678:

6 Լիւ. գիրք Ա. գլ. 5: Պլուտ. 'ի Հռոմուլոս, հտ. 1. էջ 31:

* Լուպերկալքն հռոմէականք 'ի սմանէ աստի առին սկիզբն:

Թիւմ՝ չէր նոցա յաջողեալ պատրաստել ամբճա-
ներեաց լծուլն 'ի ճաշ [1]։

Բայց արկադացիք ոչ ինչ նուազ պաշտօնատէրք են աստուածոյն, և յաճախեն նմա մեհեանս և դրօշեալս և բագինս և անտառս մեհենականս [2], և 'ի դրամս զպատկեր նորա տպաւորեն։ Սա ըզ-կենդանիս վտասակարս հնձոց հալածէ յարտս, և ընդ լեռինս ախորժէ դեգերել [3], ուստի պահպանէ զհօտս բազմահոյլս անդէոց ճարակաւորս 'ի դաշտի [4]. և եօթնափող սրնգաւն, որոյ ինքն է գտակ, ածէ նուագս՝ հնչեցուցանելով շուրջանակի զհովիտս [5]։

Պայծառագոյն ևս 'ի սկզբանէ էր բաղդ աստուածոյն. զի 'ի միումուրեք 'ի մեհենաց նորոց, ուր զտիւ և զգիշեր վառի ճրագ, նախապատմէր զհանդերձեալսն [6]։ Արկադացիք դեռ ևս այնպէս համարին, թէ նա բաշխիցէ մարդկան 'ի կենցաղումն զպատիժ և զվարձս ըստ գործոց [7]. և դասեն զնա հանգոյն եգիպտացւոց 'ի կարգ մեծագունից դիցն [8]. և անունն իսկ զոր կոչեն նմա Պան, թուի նշանակել զիշխանութիւն նորա համատարած 'ի վերայ ամենայն նիւթականաց

1 Թէոկր. 'ի գեղջնան 7. տող 106։ Պարապ. անդ։
2 Պաւսան. բազումուրեք։
3 Թէոկր. 'ի գեղջնան 1. տող 123։ Կալլիմ. 'ի Դիոն. տող 88։
4 Պինդ. ողիմպ. 6. տող 169։ Ովրատ. գիրք Դ. երգ. 12։ Վիրգիլ. ծաղկաքաղ, տող 33. Նոյն մշակ. տող 17։
5 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 36. էջ 674։
6 Նոյն անդ, գլ. 37. էջ 677։
7 Նոյն անդ։
8 Նոյն անդ, գլ. 31. էջ 664։

ելից[1] : Այլ այս ամենայն փառք նորա ամփոփեալ են այժմ 'ի խնամակալութիւն որսորդաց և հովուաց :

Ոչ ինչ հեռի 'ի մեհենէ նորա է տաճար Արամազդայ 'ի բակի ուրեք, ուր անհնարին եղև մեզ մտանել[2] : Մերձ 'ի տեղի անդր են և այլ վայրք դիցանուէրք, յորս ոչ է օրէն մտանել բայց միայն կանանց[3] :

Անտի չոգաք 'ի Փիգալիա, որ երևի 'ի բացուստ 'ի ժայռ սեպացեալ[4] : Ի հրապարակ քաղաքին է անդրի կարևոր 'ի վէպս արուեստից. ոտք նորա դրեթէ կիցք առ միմեանս, և բազուկք նորա 'ի կողմն և 'ի բարձս յարեալք[5] : Զի այսպէս դրօշէին երբեմն առ Յոյնս անդրիք[6], և ցարդ իսկ ըստ սմին օրինակի դրօշին յԵգիպտոս : Նոյն էր այն պատկեր Արրաքիոնի մարտկի, որ 'ի յիսներորդի երկրորդի և երրորդի և 'ի չորրորդի ողիմպիադին կալաւ մրցանակ * : Աստի յայտ է զի յառաջ քան զերկուս դարս անդրիագործք բազումք դեռ ևս եգիպտական ախորժակաց առ հասարակ պատկերս կային ** :

1 Մակրոբ. Սատուրն. գիրք Ա. գլ. 22 :

2 Պլուտ. խնդ. յուն. հռ. 2. էջ 300 : Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 38. էջ 679 : Հիգինիոս քերթ. յղ. աստեղաբաշխ. էջ 426 :

3 Պաւսան. անդ, գլ. 5. էջ 608. գլ. 10. էջ 618. գլ. 31. էջ 665 :

4 Նոյն անդ, գլ. 39. էջ 681 :

5 Նոյն անդ, գլ. 40. էջ 682 :

6 Դիոդ. գիրք Դ. էջ 276 :

* Ն. Ք. 572, 568, 564 ամք :

** Գտցեն խնդրօղք 'ի Լէ գլուխ գրոցս 'ի Ճառս Սիկիոնի, ասացեալ յաղագս սկզբան և զարգացման քանդակագործութեան :

Յաջմէ քաղաքին Երեսուն ապարիզաւ հեռի, է Նշզայոս լեառն. և յահեկէ քառասուն ապարիզաւ 'ի բացեայ Կոտիղիոս լեառն : Յառաջնումն է անձաւն Պնեմետրեայ անուանեալ Սեաւ. զի անդ 'ի սուգ կորստեան Պերսեփոնեայ եկաց աստուածուհին առ ժամանակ մի, 'ի Թուխս համանկեալ [1] : Ի վերայ բագնին որ կայ 'ի մուտս այրին նուիրին ոչ զոհք, այլ պտուղք և մեղր և գեղմն անթափ [2] : Յաւսմն որ 'ի վերայ միւսոյ լերին կառուցեալ՝ կարկեալ կացաք 'ի տեսիլ մեհենին Ապողոնի, որ մի 'ի գեղեցկագոյն մեհենացն է 'ի Պեղոպոնես, ոչ միայն վասն ընտրութեան վիմաց յարկին և մարմարապատ որմոցն, այլ և ըստ պատշաճ համեմատութեան ամենայն մասանց նորա : Ճարտարապետին ևեթ անուն բաւական է 'ի փառս շինուածոյն, զի էր նա ինքն Իկտինոս՝ որ յաւուրս Պերիկղեայ կառոյց յԱթէնս զգերահռչակ զԱթենասայ մեհեանն [3] :

Ի Փիգաղեայ դարձ արարեալ, հասաք 'ի տօնսն որ կատարեցան 'ի Ճաշ մեծ, ստրկաց ընդ տեարսն սեղանակից լինելով. և գովեալ փառաւորէր անդ որ ոք 'ի կոչնականացն շատակեր քան զայլսն լինէր [4] :

Ի վաղիւ անդր դարձեալ ընդ Լիկոսոր, ան-

1 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 42. էջ 685 :
2 Նոյն անդ, էջ 688 :
3 Նոյն անդ, գլ. 41. էջ 684 :
4 Աթէն. գիրք Ի. գլ. 13. էջ 149 :

ցաք ընդ Սպիէոս՝ ոչ ինչ հեռի 'ի Տրապիզոնէ , և ազաք ընդ երեկս 'ի Պոնտոս՝ որոյ դաշտք ոռոգեալ պարարտանան 'ի համանուն նմին գետոյ ։ Այլ զՃանապարհայն դէպ եղև մեզ տեսանել վաճառականս և ուղևորս բազումս , որ երթային յԱղփիէր քաղաք փոքրիկ՝ զոր թողաք 'ի ձախմէ , ուր էր համողէս վաճառուաց ․ բայց չեղև մեզ փոյթ գնալ անդր 'ի գնին , զի բազում անգամ տեսեալ էր մեր զհանդէսն , և զի դարձեալ հարկ էր մեզ տողանկել ընդ կողս լերինն 'ի վերելս շըրջապատեալ 'ի վախից [1] ։ Նա 'ի հովիտ մի փոքրիկ մերձ 'ի Տրապիզոն մոռացան առաջնորդք մեր ածել զմեզ , ուր ասեն թէ երկիրն ժայթքէ բոց առ Ողիմպիաւ աղբերբք , որ ամ ընդ մէջ ցամաքէ։ Յաւելուն դարձեալ՝ անտի հնգայից ընդ դիս մղեալ զպատերազմն , և թէ 'ի յիշատակ մարտին բնակիչք տեղւոյն երբեք երբեք զոհս մըրկաց և փայլատականց և շանթից մատուցանեն [2] ։

Հռչակաւոր է առ քերթողս զովութիւն ջուրց Կիւդնոսի որ 'ի Կիլիկիա , և Մեղասայն 'ի Պամփիլիա ․ բայց Պորտինեայն արժանագոյն ես էր գովեստից նոցա ․ զի ոչ 'ի ցուրտ դառնաշունչ պաղին ջուրք նորա , և ոչ տօթ սաստիկ եղկացուցանէ զպարեխառնութիւն նոցա [3] ․ և են յարբումն և 'ի լուացումն ախորժելիք ։

1 Գողիբ․ գիրք Դ․ էջ 340։ էջ 660։
Պաւս․ գիրք Ը․ գլ․ 26․ էջ 652։
3 Նոյն անդ , գլ․ 28․ էջ 659։
2 Պաւսան․ անդ , գլ․ 29․

Այլ ոչ զովութեամբն ևեթ են նշանաւոր Ջուրք Արկադիոյ, այլ Լադոնայ գետոյն՝ ընդ որ 'ի վաղիւ անդր անցաք՝ այնպէս վճիտք են ալիք և ականակիտք, զի չէք 'ի վերայ երկրի Ջուր գեղեցկագոյն քան զնա [1] ։ Առ ափամբք նորա, ուր կաղամախք ամբարձուղէշք անձեռն հովանի, տեսաք զօրհորդս մերձակայ վայրաց զի պարէին շուրջ զդափնեաւ միով՝ բոլորս ծաղկանց կախեալ զնրմանէ ։ Ակլիտիա մի յօրհորդաց անտի երգէր քնարաւ զսէր Դափնեայ դստեր Լադոնի ընդ Լեւկիպպեայ որդւոյ արքային պիսացւոց [2] ։ Ոչ գոյր ոք յԱրկադիա գեղեցիկ իբրև զԴափնէ, և յԵղիս իբրև զԼեւկիպպոս. այլ զիա՞րդ մարթէր նուաճել զսիրտ՝ զոր Արտեմեայ ընդ օրինօք իւրովք դրաւեալ էր, և Ապողոնի չէր յաջողեալ արկանել զնա ընդ իւրովքն ։ Լեւկիպպեայ զգիտակյան յօրինեալ, և զգեցեալ հանդերձ թեթև, և կապարճ 'ի յուս, ծպտեալ հետամուտ լինի ընդ Դափնեայ այծից և այծեմանց 'ի դաշտի ։ Օրհորդին զհետ նորա արշաւելով. մոլորի ընդ նմա յանտառին ։ Դողացին բոցք բաղձից նորա ոչ ծածկեցան 'ի նախանձայոյզ աչաց Ապողոնի, և իրազեկ արար նա զընկերս Դափնեայ, որք նետահար սպանին զհէքն Լեւկիպպոս ։ Ակլիտիա

[1] Նոյն անդ գլ. 25. էջ 651 ։

[2] Նոյն անդ գլ. 20. էջ 638 ։ Փիլոստր. վարք Ապողոն. գիրք Ա. գլ. 16. էջ 19 ։ Պարապ. յԵղիականն Հոմերի. 1. տող 14 ։ Գեոպոն. գիրք ԺԱ. գլ. 2 ։

յաւելուր յերգսն, զի չհանդուրժեալ յաւերժա-հարսին յերեսաց աստուածոյն որ հալածէրն զնա անդադար, և 'ի լուսոյն զոր բաշխէ նա մա-հացուաց, աղաչեաց զերկիր ծածկել զինքն 'ի ծոց իւր, և այլակերպեցաւ 'ի սարդենի * :

Ուղևորեալ 'ի վեր կոյս Լադոնայ գետոյն, և յահեկակողմն խոտորեալ, դէմ եդաք 'ի Փսո-փիս [1], անցեալք ընդ գիւղս բազումս և ընդ ան-տառն Սորոնի՝ ուր որպէս և յայլ անտառս Ար-կադիոյ են արջք և կինճք, և կրայք մեծամեծք յոյժ՝ յորոց 'ի պատենիցն կազմեն քնարս [2] :

Փսոփիս մի 'ի վաղնջուց քաղաքացն որ 'ի Պէ-ղոպոնէս, է 'ի մէջ սահմանաց Արկադիոյ և Ե-ղիսական գաւառին : Բլուր բարձրաբերձ պա-տըսպարէ զնա 'ի հիւսիսային հողմոյ . յարևելից հոսէ Երիմանթ գետ բղխեալ 'ի համանուն լեռ-նէ, ուր վարազուց և եղջերուաց յաճախագոյն են որսք [3] . և յարևմտից պատի զնովաւ վիհ՝ յոր ուղխ գահավիժեալ հոսէ ընդ հարաւ, և եր-թեալ խառնի յԵրիմանթ [4] :

Յերկու ինչ ակնկառոյց լեալ, զկայ առաք 'ի զնին : Զի է անդ գերեզման Ալկմէոնի, որ 'ի հնազանդութիւն հրամանաց Ամփիարաւեայ հօր իւրոյ՝ սպանեալ զԵրիփիլէ զմայր իւր, հալածէր

* Թեսաղացիք վիճեալ պըն-դէին՝ թէ Դափնէ էր դուստր Պենէոսի, և թէ փոխեցաւ նա 'ի սարդենի յեզր գետոյն :

1 Պաւսան . գիրք Ը . գլ . 23 . էջ 644 :

2 Նոյն անդ :

3 Հոմեր . Ոդիս . գիրք Զ . տող 103 :

4 Պօղիբ . գիրք Դ . էջ 333 :

ժամանակս բազում յերեսաց ժանտիցն դժոխոց, և զերերագին կեանս իւր զրաւեաց Թշուառութեամբ ։ Այս առ գերեզմանաւ նորա, որ չիք այլ ինչ զարդ՝ բայց միայն նոճիք զնովաւ բարձրաբերձք յոյժ [1], ցուցին մեզ անդաստան փոքրիկ և հիւղ մի անձուկ ։ Նոյ յառաջ քան զդարս ինչ կեայր մի 'ի քաղաքայնոց աղքատ և առաքինի, Ագլայոս անուն նորա ։ Սա աներկիւղ և ազատ յամենայն բաղձանաց, զանխուլ 'ի մարդկանէ, և անգէտ իրաց որ առ նոսա ինչ գործին, մշակէր խաղաղութեամբ զկալուած իւր փոքրիկ՝ ոչ երբէք ելեալ ըստ սահմանս նորա ։ Յալեւորեալ ծերութեան նորա՝ հրեշտակք 'ի մեծազօր արքայէն լիւդացւոց 'ի Գիւգեայ կամ 'ի Կրեսեայ արձակեալք 'ի Դեղփիս, հարցանել զդիսն՝ Թէ գո՞յր ոք 'ի մահկանացուաց 'ի վերայ երկրի բարեբաստ քան զԹագաւորն, պատասխանեաց հարցուկն. Ագլայոս փսոփեցի [2]։

Ի Փսոփեայ գնալով 'ի Փենէոս, լուաք զի 'ի կողմանսն յայնոսիկ բազում ազգք էին ջուրց՝ որոց նորանշան զօրութիւնք էին ։ Ակիտորացիք ասէին՝ զի էր նոցա մի յաղբերաց, ուստի որք ըմպէինն՝ զինէատեացք լինէին, ոչ ևս բերել կարելով հոտոյ զինւոյն [3]։ Հեռագոյն ևս ընդ

1 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 24. էջ 646։

2 Նոյն անդ, էջ 647։ Պլին. գիրք Է. գլ. 46. հտ. 1։ Վաղ. Մաքս. գիրք Է. գլ. 1։

3 Եւգոքս. առ Ստեփ. 'ի բառն Ἀζαν. Նոյն առ Պլին. գիրք ԼԱ. գլ. 2. հտ. 2։

հիւսիս 'ի մէջ լերանց մերձ 'ի Նոնակրիս քաղաք է քարաժայռ բարձր յոյժ, ուստի հոսէ հանապազ ջուր դժնդակ՝ զՍտիւքսն կազմելով վտակ, ահարկու դից և մարդկան: Զանզի վտակս այս զերդայ ընդ հովիտն մեծ, ուր արկադացիք գնան հաստատել զգանս իւրեանց երդմամբք անլուծանելեօք[1]. այլ ոչ երբէք ըմպեն 'ի ջրոյ անտի՝ պապքեալք 'ի ծարաւոյ, և ոչ հովիւ զհօտս իւր ածէ 'ի վտակ անդր յարբուցումն: Զի թէպէտ և վճիտ է ջուրն և անհոտ, այլ անասնոց և մարդկան մահաբար. որք անդէն յըմպելն անկանին մեռեալ: Պարձեալ և զհրահալս զամենայն լուծանէ, և խորտակէ զանօթս, բայց միայն յայնցանէ որ 'ի կճղակաց անասնոց ումանց լիցին կազմեալ[2]:

Ի ժամանակին յայնմիկ ասպատակէին կենեթացիք զկողմամբքն, և չկարացաք գնալ անդր ականատես լինել իրացն. այլ զճանապարհայն հանդիպեալ երկուց ումանց հրեշտակաց՝ որք 'ի միոջէ 'ի քաղաքաց Աքայիոյ գնային 'ի Փենէոս, և որոց բազում անգամ ուղևորեալ էր առ վտակաւն, զնոսա հարցափորձեալ 'ի միտ առաք, զի յոլովք 'ի զարմանալեաց աստի գերահռչակեալ

1 Երոդոտ. գիրք Զ. գլ. 71:

2 Վիտրուվ. գիրք Ը. գլ. 3. էջ 163: Վարր. առ Սոլին. գլ. 7: Սենեկա խնդ. բն. գիրք Գ. գլ. 25: Պլին. գիրք Բ. գլ. 103. հտ. 1. էջ. 121. գիրք Լ. գլ. 16. հտ. 2. էջ 543. գիրք ԼԱ. էջ 550: Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 18. էջ 638: Եւստաթ. յԵզիոնկանն Հոմերի, հտ. 1. էջ 301. հտ. 2. էջ 718:

աղբերն 'ի դոյզն ինչ քնլին իւրացն անհետ լինէին ։

Բայց այրքն բազմահմուտք էին, և բազում այլ ինչ հարցուածս մատուցաք նոցա ։ Նա ցուցին մեզ ընդ արևելեան հիւսիսակողմն զԿիլլենէ լեառն, որ մեծավայելուչ 'ի մէջ լերանցն Արկադիոյ ամբառնայ [1], հնգետասան և կամ քսան ասպարէզ՝ ուղղորդ բարձրութիւն նորա յերկրէ [2]. Ընդ միայն յԱքայա գտանին սարիկք սպիտակք [3]։ Հուպ 'ի Կիլլենէ է Ստիմփաղ լեառն, որ առ ստորոտով նորա են քաղաքն և լիճ և գետ 'ի նոյն նորին անուամբ յորջորջեալք ։ Քաղաքն այն էր երբեմն մի յերևելեաց քաղաքացն Արկադիոյ [4]. գետն եղանէ 'ի լճէն, անդ 'ի գաւառին սկիզբն առեալ՝ ապա անհետանայ, և յԱրգողիս կառարէ զընթացսն այլազգ յորջորջեալ [5] ։ Յաւուրս մեր Իփիկրատ զօրավարեալ աթենական բանակին, խորհեցաւ խափանել զընթացս գետոյն. որպէս զի ընկրկելով ջուրցն 'ի լիճ անդր, և անտի 'ի քաղաքն՝ զոր 'ի նանիր պաշարէրն, ստիպեսցին քաղաքացիք անձնատուր լինել ։ Այլ յետ բազում աշխատութեանցն, հարկ եղև նմա ձեռնթափ լինել 'ի գործոյն [6] ։

Սաղնջուց գոյր աւանդութիւն, զի զերեա

1 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 17. էջ 633 ։
2 Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 388 ։
3 Արիստոտ. պատմ. կենդան. գիրք Թ. գլ. 19. հտ. 1. էջ 934 ։
4 Պինդ. ողիմպ. 6. տող 169 ։
5 Երոդոտ. գիրք Զ. գլ. 76 ։ Դիոդ. գիրք ԺԵ. էջ 365 ։ Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 24. էջ 166 ։
6 Ստրաբ. անդ, էջ 389 ։

լճին ծածկէին երբեմն հաւք գիշակերք՝ վնասակարք բնակչաց կողմանցն, և զի Հերակղէս 'ի հարուածս նետից սպառեաց զնոսա, կամ 'ի զօղանջ անօթոց հալածեաց 'ի բաց[1]: Յաճախեցին քաջութեանցն այնուիկ փառք դիւցազինն, և լիճն եղև անուանի, և ոչ ևս դարձան անդր հաւքն. այլ 'ի դրամս ստիմփաղեցւոց դեռ ևս նոցայն դրոշմին տիպք*: Զայսոսիկ մեզ ուղեկիցքըն մեր պատմեցին:

Փինէոս Թեսպեան և մի յերևելի քաղաքացն է Արկադիոյ, այլ չիք ինչ 'ի նմա նշանաւոր. բայց 'ի մերձակայ դաշտին է մի 'ի հրաշակերտից վաղժամանակաց: Ոչ է մարթ գիտել հաւաստեաւ զժամանակն, այլ յայտ է զի անդ ուրեմն յառաջին դարս ուղխք՝ որք 'ի շրջակայ լերանցն անկանին՝ հեղեղատեալ անդր, կործանեալ էին զնախնին Փինէոս 'ի հիմանց[2]. և որպէս զի մի միւսանգամ աղէտքն հասցեն՝ խորաձոր 'ի դաշտին գործեալ էր յիսուն ասպարէզ յերկայնութիւն, երեսուն ոտնաչափ 'ի խորութիւն, և ընդարձակութիւն ըստ նմին համեմատութեան, յընդունարան ջուրց Ողբեայ գետոյ և անձրևացն անսավոր հեղեղատից: Այս հասանէր ձորն յերկոսին

[1] Ապողոն. Արգոն. գիրք Բ. տող 1087: Պարապ. անդ: Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 22. էջ 640: Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 371:

* Զայսմանէ գտցեն խոր-գրոյք 'ի գիրս դրոշմածաց Սփանհէիմեայ, Վայլեանի և այլոց հնախօսից:

[2] Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 14. էջ 627:

վիհամն, որ դեռ ևս կան առ ստորոտով լերանցն, ընդ որովք անցք աներևոյթք բացեալ են։

Ասի բան, թէ ձեռակերտից այսոցիկ Հերակղէս եղև կառուցող. ապաքէն պայծառագոյն յոյժ քան զմարտ նորա ընդ առասպելեալ հաւսն բռնեալս 'ի Ստիմփաղ այսոքիկ 'ի վէպս նր գործիցեն նմա փառս։ Այլ այս ամ և լիցէ, քաւ ձորն տակաւ յանփոյթ առնելոյ բնակչաց երկրին[1]. և ապա 'ի սասանութենէ երկրի խցան գետնափոր անցք ընդունարանք ջուրց դաշտին[2]։ Նաև բնակչաց ապաստանեալ 'ի բլուրս, կազմեցին կամուրջս փայտակերտս 'ի կցորդութիւն իրերաց, և 'ի յորդել օր ըստ օրէ հեղեղաց ջուրցն, յաւելան կամուրջք[3]։

Յետ ժամանակաց[4] բացին ջուրք 'ի ներքոյ երկրի անցս ընդ փլատակսն որ խափանեցին զնոսա, և սաստկապէս 'ի դուրս զեղեալ 'ի շտեմարանացն աներևութից, արկին արհաւիրս ընդ բազում գաւառս։ Լադոն, զորմէ ասացի, գետն այն գեղեցիկ և խաղաղ՝ որ 'ի խնուլ գետնափոր ջրանցիցն ցամաքեալ էր[5], յորդեաց ուղխօրէն զայրագին յԱլփէոս, և ընդ ալեօք Ալփեայ ողողեցաւ երկիր Ոլիմպիոյ[6]։ Ի Փենէոս կամուրջք կազմեալք 'ի կեղևեալ եղևնափայտից անփուտ

1 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 14. էջ 628։

2 Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 389։

3 Թէոփր. պատմ. բուսոց, գիրք Ե. գլ. 5. էջ 520։

4 Նոյն անդ, գլ. 3. գլ. 1. էջ 117։

5 Ստրաբ գիրք. Ա. էջ 60։

6 Երատոսթ. առ Ստրաբոնի, գիրք Ը. էջ 389։

կային, զոր և ցուցին մեզ բնակիչք [1] երկրին ըզ-զարմանալիսն ։

Ի Փենեայ չոգաք 'ի Կափիէս, ուր առ աղբերբ ուրեք ցուցին մեզ սօսի հինաւուրց' որ յանուն Մենելաւեայ կոչէր ։ Վասնզի նորին իսկ Թագաւորին ասէին տնկեալ զայն մինչ չև երթեալ էր 'ի պաշարումն Տրովադայ [2] ։ Ի միում 'ի մերձակայ գիւղից տեսաք անտառ դիցանուէր և մեհեան նուիրեալ Հեղձուցիկն Արտեմեայ [3] ։ Այս ծերունի ոմն պատկառելի եցոյց մեզ զխորանչան մականուանն զպատճառս. քանզի մանկունք խաղալով անդ, պարան զզրօշելովն արկեալ' ձգէին զայն, գոչելով առ միմեանս ընդ ծաղր. Հեղձուցուք զաստուածուհին ։ Յայն վայր մարդիկն որ 'ի վերայ հասին' ծանրացասումն լեալ, սպանին զմանկտին քարկոծ առնելով ։ Նոքա զդիցն համարէին խնդրել զվրէժ, իսկ դիք զանմեղութեն խնդրեցին զվրէժ ։ Այն 'ի վերայ մեր բարկութիւն նոցա. և հրաման պատասխանւոյ խնդրեալ ընկալաք, կանգնել շիրիմ եղկելեացն տարապարտ սպանելոց, և ամի ամի կատարել հանդէս դամբանական 'ի պատիւ նոցա [4] ։

Այս յառաջ մատուցեալ' անցաք առ Թմբաւ մեծաւ, զոր բնակչաց Կափեայ կառուցեալ է

1 Թէոփր. գիրք Ե. գլ. 5. էջ 522 ։

2 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 23. էջ 643 ։

3 Կղեմ. Աղեքս. յորդ. առ հեթ. էջ 32 ։

4 Պաւսան. անդ ։

ընդդէմ յորդութեան հեղեղատին և լծին մեծի՝ որ են յերկրին Որքոմենեայ [1]: Որքոմենեան քաղաք 'ի վերայ լերին է կառուցեալ, և 'ի հարևանցի եղև մեզ տեսանել զայն: Տեսաք մեք անդ հայելիս 'ի սևորակ քարէ՝ որ մերձ 'ի տեղի անդր հատանի [2]. և կալաք զմի յերկուց ճանապարհացն որ գնան 'ի Մանտինեա [3]:

Առաջնորդք մեր զկայ առին առ բլրակաւ ուրեք, զոր սովոր են ցուցանել հիւրոց. և մանտինեացիք ումանք որք անդ շրջէին՝ ասեն ցմեզ. Լուեալ իսկ իցէ ձեր զՊենելոպեայ և զվշտաց նորա և զարտասուաց, և մանաւանդ զամուսնասէր ժուժկալութենէն: Մինչ այր նորա 'ի տար աշխարհս պանդխտէր, նա ընդ տարփաւորս իւր սփոփէր՝ որ ոչ մեկնէին 'ի նմանէ. և իբրև դարձաւ այր նորա Ոդիսևս, արտաքսեաց զնա 'ի տանէ, և աստ կատարեաց նա զկեանս իւր. և ահա գերեզման նորա [4]: Եւ իբրև զարմացեալ կայաք ընդ բանս նոցա, ասեն. Ոչ ինչ նուազ զարմացումն առաջի կայր ձեզ, եթէ ընդ միւս ճանապարհն ուղևորէիք. զի է անդ 'ի զառ 'ի վայր բլրի միոջ մեհեան Արտեմեայ, ուր ամի ամի կատարին տօնք աստուածուհւոյն: Հասարակաց է մեհեանն Որքոմենացւոց և Մանտինեացւոց. է

1 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 23. էջ 642:

2 Պլին. գիրք ԼԶ. գլ. 7. հա. 2. էջ 779:

3 Պաւսան. անդ, գլ. 12. էջ 624:

4 Նոյն անդ:

նոցա անդ քուրմ, և սոցա քրմուհի. և մինչև ցկեանս է պաշտօն քրմութեան։ Եկեղեցւոյն ևս սաստկագոյն խստակրօնութեան պարտք 'ի վերայ կան, չելանել ումեք յայց, և 'ի բաղանեաց և 'ի կարի իսկ պատշաճ թերկրութեանց կենցաղոյս հրաժարել. միայնակ կան ազատք յամենայն զբաղանաց, և ըստ օրինօք խիստ ժուժկալութեան կապեալ[1]։

Զ Մանտինեա վաղ ուրեմն բնակիչք չորից կամ հնգից շրջակայ գիւղից կանգնեցին[2]. և է անուանի բազմամարդութեամբն և մեծութեամբ, և արձանօքն որք յաճախեն զպայծառութիւն նորա[3]։ Եւ նորա անդաստանք բերրիք[4]. և անդրատին 'ի քաղաքէն մեկնին ճանապարհք բազումք, որ գնան 'ի գլխաւոր քաղաքս Արկադիոյ[5]. են և որ յԱրգողիս ածեն, յորոց մին կոչի ճանապարհ սանդղոց. զի ըստ զառ 'ի վեր բարձութերին հատեալ են մատունք սանդղոց առ հեշտի հետևակաց[6]։

Բնակչաց քաղաքիս ասեն հնարեալ զգիրկ ըստ խառն կռիւ 'ի հրահանգս մրցութեանց[7], և զի նոքա նախ զգեցան զգեստ զինուորութեան,

1 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 13. էջ 625։
2 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Ե. էջ 553։ Դիոդ. գիրք ԺԵ. էջ 331։ Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 337։
3 Պաւսան. անդ, գլ. 9. էջ 616։
4 Քսենոփ. անդ, էջ 552։
5 Պաւսան. անդ, գլ. 10. էջ 618։
6 Նոյն անդ, գլ. 6. էջ 610։
7 Երմիպպ. առ Աթենեոսի, գիրք Դ. գլ. 13. էջ 154։

և ազգ իմն գրահից՝ որ յանուանէ քաղաքին նոցա Մանտինէականք կոչին [1]: Քաջագոյնք համարին նոքա յարկադացիս [2]. և 'ի պատերազմին Պարսից յետ Ճակատամարտին հասեալ նոցա 'ի Պղատիէս, ստրջացան յոյժ. և անձամբ զանձինս պատուհասեալ, հետամուտ եղեն փախստական գնդի միոյ Պարսկաց մինչև 'ի Թեսաղիա. և 'ի դառնալ յերկիր իւրեանց՝ տարագրեցին զզօրագլուխս, փոխանակ զի յուլութեամբն նոցա զըրկեցան 'ի փառաց պատերազմին [3]: Իսկ 'ի պատերազմունս որ յետ այնորիկ գործեցան, զարհուրէին սպարտացիք 'ի թշնամութենէ նոցա, և խնդային ընդ նիզակակցութիւն նոցա [4]: Իսկ որոց մերթ ընդ սպարտացիս և մերթ ընդ աթենացիս միաբանեալ և մերթ ընդ այլ ազգս՝ ընդդարձակեալ էր զպետութիւն իւրեանց զըրեթէ ընդ ամենայն գաւառն [5], չկարացին ապա միայնակ պահունել քնիկ սահմանացն:

Սակաւիկ մի յառաջ քան զԼևկտրայ պատերազմն սպարտացիք պաշարեցին զՄանտինէա. և քանզի յերկարէր պաշարումն քաղաքին, դարձուցին յաղիւսեայ պարիսպս՝ յորոց քաղաքն շըրջապատեալ էր՝ զջուրս գետոյն որ հոսէրն առ նովաւ: Կործանեցան պարիսպքն, և քաղաքն զըրեթէ առհասարակ աւերեցաւ, և ցրուեցան բնա-

1 Եփոր. առ Աթենէոսի, գիրք Դ. գլ. 13. էջ 154:
2 Դիոդ. գիրք ԺԵ. էջ 336:
3 Երոդոտ. գիրք Թ. գլ. 76:
4 Դիոդ. անդ:
5 Թուկիդ. գիրք Ե. գլ. 29:

կիչք նորա յագարակս՝ յորս երբեմն բնակէին [1]: Յետ սակաւ ժամանակի Մանտինեա կանգնեալ ՚ի կործանմանէն վերստին փառօք, ոչ ամօթ համարեցաւ միաբանել ընդ Սպարտայ, և յառնել ընդդէմ Եպամինոնդայ՝ որոյ օգնականութեամբն դարձեալ էր յազատութիւն [2]: Եւ եղև նմա այնուհետև խաղաղութիւն յարտաքնոցն հինից կամ յառաջնոյն հերձուածոց: Նոյնպիսիք էին ՚ի յետին ժամանակս յայսոսիկ իրք քաղաքաց Ելլադայ, մանաւանդ յորս գերագոյն իշխանութիւն ՚ի ձեռս ռամկին էր:

Քանզի այս կարգ տեսչութեան եկաց միշտ ՚ի Մանտինեա, բայց նախնի օրէնսդիրք յաւելին բարեկարգել զայն և զառաջս առնուլ զվտանգացն: Քաղաքայնոց ամենեցուն անկ էր ՚ի հասարակաց ժողովս տալ զվարկ, այլ սակաւուց օրէն էր հասանել աւագութեան [3]: Եւ այլ ևս կարգք սահմանադրութեան նոցա այնու իմաստութեամբ յօրինեալ էին, զի մինչև ցարդ ընծայեն յօրինակ [4]: Եւ այժմ ռամկապետք կամ հազարապետք ժողովրդեան ունին զյանձանձանս կարևոր իրաց աշխարհին, և անուանք նոցա յարձանագրութիւնս նախ քան զծերակուտին և զդա

1 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Ե. էջ 552: Դիոդ. գիրք ԺԵ. էջ 331 և 336: Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 8. էջ 615:

2 Քսենոփ. անդ, գիրք Զ. էջ 602: Պաւսան. անդ:

3 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Զ. գլ. 4. հտ. 2. էջ 416:

4 Պոլիբ. գիրք Զ. էջ 487: Եղիան. զան. պատմ. գիրք Բ. գլ. 22:

տաւորացն դրօշմին անուանս [1] ։

Ծանեաք 'ի Մանտինեա արկադացի զոմն Անտիոքոս անուն, որ յառաջ քան զամս ինչ պատգամաւոր երթեալ էր ընդ հրեշտակսն՝ զորս բազումք 'ի քաղաքաց Յունաց յղեցին առ Թագաւորն Պարսից, վիճել յանդիմանն նորա 'ի խնդիր իւրաքանչիւր օգտին ։ Անտիոքոս խօսեցաւ 'ի դիմաց համազգեացն, և չեղև լսելի. և 'ի դառնալն իւրում այսրէն, զայս ինչ յատենի բիւրուն ասաց. Տեսի 'ի դրան Արտաշիսի ամբոխս հացարարաց և խոհակերաց և մատռուակաց և թարապանաց. խնդրեցի զինուորս որ կարող իցեն զդէմ ունել մերոցն, և ոչ զոք գտի. իսկ որ ինչ զմեծութեանց նորա համբաւէին, մնափառ պերճանք են. և վկայ գերահռչակեալ սօսն ոսկի, զի և ճպուռն մուռ չառնէ նա հովանի [2] ։

Ի Մանտինեայ յուղի անկաք 'ի Տեգէա. յաջմէ Մենաղ լերանն, և 'ի ձախմէ էր անտառ մեծ [3]. 'ի դաշտին որ 'ի միջի սոցա՝ մղեցաւ ճակատամարտն, յորում Եպամինոնդ կանգնեալ զյաղթութիւնն՝ զրաւեաց զկեանսն ։ Եդան նմա անդ արձանք կրկին, ախոյեանն [4] և շիրիմ [5] մերձ առ միմեանս, իմաստասիրութեան գոգցես զետեղեալ զնոսա ։

Շիրիմն Եպամինոնդայ է սիւն լոկ, և զնմանէ

1 Թուկիդ. գիրք Ե. գլ. 47։
2 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Է. էջ 621 ։
3 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 11. էջ 620 ։
4 Դիոդ. գիրք ԺԵ. էջ 396։
5 Պաւսան. անդ, էջ 622 ։

ամպայր նորա կախեալ. այն զոր յաճախ տեսեալ էր իմ 'ի սենեկին մերձ առ մահիճն զորմով 'ի վերայ աթոռոյն, ուր քաղցրն սովոր էր բազմել: Այս ամենայն յանկարծ 'ի միտս իմ նկարեալ ընդ առաքինութիւնս նորա և ընդ բարութիւնս, և յիշելով զհանճարեղ բանս նորա՝ որոց ուրեք ականջալուր լեալ էի, և զժպիտսն՝ որոց այլուր ականատես լեալ, և բիւր հանգամանս՝ որոց յիշատակաւն ախորժեն ճարակել ցաւք, յայսոսիկ և զդժոխըմբերն յաւելեալ տեսութիւն՝ զի առնն մեծի ոսկերոտին ևեթ ցամաք գոյր 'ի միջի, որ ընդ ոտիւք իմովք կայր, և տակաւ ծախէր զայն երկիր, այնպէս յուզեցան գութք իմ, և 'ի փղձուկ հարեալ խանդաղատեցայ, զի բռնի 'ի բաց տարան զիս 'ի գերեզմանէն՝ յոր ոչ հանդուրժէի նայել, և ոչ մեկնել 'ի նմանէ: Զի դեռ դիւրագորով էի յայնժամ, որ արդ ոչ ևս եմ, 'ի տկարութենէ բանիցս իսկ 'ի միտ առնում զայս:

Այլ աստանօր իցէ՞ թէ կարիցեմ ինձ 'ի սփոփանս յաւելուլ նշոյլ ինչ 'ի պայծառութիւն փառաց մեծի առնն: Վաղաքք երեք վիճին ընդ միմեանս զչարաշուք պարծանաց ծննդեան զօրականին, որ զմահառիթ հարուածն ետ նմա: Աթենացիք համարին զԳրիլոս որդի Քսենոփոնի; և այսպէս Եւփրանորի ետուն 'ի պատկերին նկարել[1]: Մանտինեացիք համարին զՄաքե-

[1] Պաւս. գիրք Ը. գլ. 11. էջ 621. գիրք Թ. գլ. 15. էջ 741:

րոմն զմի 'ի քաղաքայնոց իւրեանց [1]. իսկ լաւե-ղեմոնացիք զՆատիկրատ սպարտացի, որում և պատիւս սահմանեցին և Թողութիւնս հարկաց, և զաւակի նորա յետ նորա [2], զարհաւիրսն յերեսաց Եպամինոնդայ առաւելագանց պարգևօքն յայտ արարեալ:

Տեգեա ոչ ինչ աւելի հեռի է 'ի Մանտինեայ քան զասպարէզս հարիւր: Սոքա երկոքեան նախանձորդք և Թշնամիք միմեանց մերձաւորուԹեամբն [3], բազում և բազմադէտ պատերազմունս եղուն ընդ միմեանս [4]. և 'ի պառակտել ազգաց 'ի պատերազմունս, զրեԹէ միշտ ընդ հակառակ կողմանս միաբանեցին [5]: Ի Պղատեայ ճակատամարտին, յորում վախճան եղև պատերազմին Յունաց ընդ Պարսս, տեգեացիք որ էին հազար և հինգհարիւր այր [6] վիճեցան ընդ աԹենացիս վասն զօրավարուԹեան միոյ 'ի Թևոց յունական բանակին [7]. և Թէպէտ չյաջողեաց ունել նոցա զայն, այլ պայծառ քաջուԹեամբքն ցուցան այնմ արժանի [8]:

Քաղաքք իւրաքանչիւր Ելլադայ ունէին զոք 'ի դից առանձինն իւրեանց խնամակալ. և տեգէացւոց քաղաքին խնամակալ է Աղէականն Ա-

1 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 11. էջ 621:
2 Պլուտ. յԱգես. հտ. 1. էջ 616:
3 Թուկիդ. գիրք Ե. գլ. 62 և 65:
4 Նոյն, գիրք Դ. էջ 134:
5 Դիոդ. գիրք ԺԵ. էջ 391:
6 Երոդոտ. գիրք Թ. գլ. 28 և 29:
7 Նոյն անդ, գլ. 26:
8 Նոյն անդ, գլ. 70:

Թենոս։ Առաջին մեհեան նորա ամօք ինչ յետոյ քան զպեղոպոնեսական պատերազմն այրեցաւ, և վերստին կանգնեցին նման մեհեան ճարտարապետութեամբ և վերակացութեամբ Սկոպայ պարոսացւոյ, որոյ անդրիք բազումք են հրաշակերտք։ Սա զշուրջանակի սիւնս տաճարին յոնիական կարգաւ ճարտարապետեաց, և 'ի կատար ճակատուն քանդակեաց զԿաղեդոնեան վարազուն զորս, յորում կերպարանք բազումք են երևելիք, որպէս Հերակղեայն, Թեսէոսին, Պիրիթովյն, Կաստորին, այլովքն հանդերձ։ Իսկ 'ի կատար յետակողման ճակատուն յաւել 'ի զարդ զմենամարտն Աքիլլեայ ընդ Տելեփեայ։ Յերիս խմբարանս բաժանեն զմեհեանն կրկին կարգք դորացի սեանց, և զնոքօք այլ կարգ կորնթականաց ամբարձեալ ցառաստաղ տաճարին՝ 'ի վեր ունին զյարկն [1]։

Յորմն տաճարին կախեալ կան շղթայք, զորս սպարտացւոց 'ի միում ուրեք 'ի վաղնջուց պատերազմանցն պատրաստեալ էր 'ի կապանս տեգէացւոց, և որովք ապա ինքեանք կապեցան [2]։ Պատմեն թէ 'ի պատերազմին յայնմիկ կանայք տեգէացւոց 'ի դարան մտեալ՝ անկան 'ի վերայ թըշնամեաց, և կանգնեցին զյաղթութիւ։ Իսկ Մարպեսսա կին մի այրի այնպէս արիաբար անդանօր շահատակեաց, զի դեռ ևս սպառազինութիւ նորա

1 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 45. էջ 693։
2 Հերոդոտ. գիրք Ա. գլ. 66։

պահի 'ի մեհենին[1] ։ Մերձ առ նմին են վրիժակք և մորթ կաղիդոնեան վարազուն՝ աւարամասն գեղանւոյն Ատալանտեայ տեգէացւոց օրիորդին, որ զնախկին հարուածն ետ վայրագ գազանին[2] ։ Տեսաք ապա և զաւազանն իսկ պղնձի, զոր տեգէացիք 'ի Սպարտեայ ճակատամարտին բարձին յաւարատանէ զօրավարին Պարսից[3] ։ Նշանքս այսոքիկ մնացուածք պարծանք ազգաց, է ուրեք՝ զի և յորդորք են նախանձու քաջութեան ։

Ի տաճարի աստ, որ գեղեցկագոյնն է քան զամենայն մեհեանս որ 'ի Պելոպոնեսս[4], սպասաւորէ մի յօրիորդաց, որ ընդ ժամանել յարբունս՝ հրաժարէ 'ի քրմութենէ[5] ։

Տեսաք մեք և այլ մեհեան, ուր մի անգամ 'ի տարւոջ մտանէ քուրմն[6] . և սիւնս կրկին մեծամեծս 'ի հրապարակի, 'ի վերայ միոյն անդրիք օրէնսդրացն տեգէացւոց կանգնեալ, և 'ի վերայ միւսոյն անդրի հեծեալ գուպարայաղթ նահատակի՝ որոյ 'ի ձիարշաւս ողիմպիականս խաղուց կալեալ էր զմրցանակն[7] ։ Բայց թէպէտ և զնոյն պատիւ սմա և օրէնսդրացն սահմանեցին տեգէացիք, այլ 'ի դէպ է կարծել՝ զի ոչ 'ի նոյն մեծարանս ունէին զնոսա ։

1 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 47. էջ 693 ։
էջ 695 . գլ. 47 . էջ 697 ։
2 Նոյն անդ, գլ. 45, 46 և 47։
3 Երոդոտ. գիրք Թ. գլ. 70։
4 Պաւսան. անդ, գլ. 45 .
5 Նոյն անդ, գլ. 47. էջ 695։
6 Նոյն անդ, գլ. 48. էջ 696։
7 Նոյն անդ ։

ԳԼՈՒԽ ԾԳ

Ուղեւորել Անաքարսեայ յԱրգողիս ։

Ի ՏԵՂԵԱՑ մտաք յԱրգողիս ընդ կապանս թարձրաբերձ լերանց[1] ։ Նա մերձ 'ի ծովեզր տեսաք զլիճն Լեռնա, երբեմն որջ անձոռնի վիշապին զոր Հերակղէս յաղթահարեաց ։ Անտի յուղի անկաք գնալ յԱրգոս ընդ արօտ գեղեցիկ[2] ։

Արգողիս հանգոյն Արկադիոյ հատանի 'ի բլրոց եւ 'ի լերանց, որ գործեն 'ի միջի հովիտս եւ դաշտս պտղաբերս ։ Ոչ եւս ընդ անպարոյր զանազանութիւնս զարմանայաք, այլ աստանօր այլ իմն բերկրութիւն էր մեզ. զի 'ի դաւառս յայս եղեն խանձարուրք Յունաց. քանզի սա եղեւ նախկին ասպնջական գաղթականացն օտարաց, որ եկին հաստատել անդ քաղաքական կարգս[3] ։ Անդ գործեցան երեւելագոյնք յանցից, որք զվաղընջուց տարեգիրս Հելլադայ պանծացուցանեն. անդ եկաց Ինաքոս, տալով զանուն իւր գետոյն որ ոռոգէ զսահմանս Արգոսի. եւ անդ կեցին Դանաւոս, Հիպերմնեստրա, Լինկէոս, Աղկմէոն, Պերսէոս, Ամփիտրիոն, Պելոփս, Ատրէոս,

1 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 6. դուԹն գրչագիր յԱրգողիս ։ էջ 610 ։
2 Ֆուրմոն, Ճանապարհորդ.
3 Դիոդ. գիրք Ա. գլ. 24 ։

Թիեստ, Ագամեմնոն, և որ այլ ևս այրք աւագք հռչակաւորք ։

Անուանք նոցա յաճախ պայծառացեալք 'ի գիրս քերթողաց, և ստէպ հնչեցեալք 'ի տեսարանս, առաւելագոյն ազդէն պատկառանս 'ի տօնսն և 'ի յիշատակարանս նուիրեալս նոցա ։ Տեսիլ վայրացն մերձեցուցանէ զժամանակս, ընդկեղծիսն արդիւնացուցանէ, և կենդանացուցանէ զանզգայագոյնս յէից ։ ՅԱրգոս յաւերակս ուրեմն ներքնատան, ուր Ակրիսեայ արքայի ասեն արգելեալ զԴանայէ դուստր իւր [1], թուէր ինձ լսել զօղս նորա ։ Ի ճանապարհաւ Միկինէի 'ի Տրեզէն թուէր ինձ տեսանել զԹեսէոս բանալով զվէմն լեռնաձև, ընդ որով աւանդեալ կային սուսերն և այլ ևս նշանակք՝ որովք պարտ էր նմա ծանօթս տալ հօրն [2] ։ Պատրանքս այսոքիկ են հարկք մեծարանաց՝ անկաւորք իւրաց հռչակաւորաց, և յագուրդ ցնորից մտաց՝ որ բազում այն է զի ճարակ խնդրէ քան փաստս բանականս ։

Արգոս կառուցեալ մերձ 'ի բլուր մի, յորոյ վերայ միջնաբերդն կայ [3], է մի 'ի հնագոյն քաղաքաց Ելլադայ [4] ։ Անդստին 'ի սկզբանէ այն-

1 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 23. էջ 164 ։ Ապողոդ. գիրք Բ. էջ 89 ։

2 Պլուտ. 'ի Թես. հտ. 1. էջ 3 ։ Պաւսան. գիրք Ա. գլ. 27. էջ 66. գիրք Բ. էջ 188 և 192 ։

3 Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 370 ։ Լիւ. գիրք ԼԲ. գլ. 25 ։

4 Երոդոտ. գիրք Ա. գլ. 1 ։ Դիոդ. գիրք Ա. գլ. 24 ։

պէս պայծառացեալ, զի յանուն նորա կոչէին երբեմն Արգիա և Պեղոպոնես և Աքայա համօրէն[1]: Այս 'ի թագաւորել Պեղոպեանց 'ի Միւկենս, քաղաքս այս մթացոյց զպայծառութիւն փառաց ասոխին[2]. յԱրգոս թագաւորէր Ագամեմնոն, և Դիոմեդէս և Սթենեղոս 'ի Միկենս[3]: Յետ պակաս ժամանակի Արգոս դարձաւ յառաջին փառս իւր[4], և ոչ ես կորոյս զայն:

Տեսչութիւն իւրաց աշխարհին 'ի սկզբան անդ յանձին էր թագաւորաց. այլ 'ի կռուիլ նոցա զժողովուրդն, թողու 'ի նոսա անուն ևեթ իշխանութեանն որով զեղծանէին[5]: Այլ ապա անուննն ևս բարձաւ, և ընկերահաշտ ազատութիւն եկաց միշտ յաշխարհին[6]: Աւագանին նախ քննէր զամենայն, և ապա 'ի կամս ռամկին տանէր ապա-ռամն[7]: Այլ քանզի 'ի կատարումն իւրացն ոչ ժամանէր, ութսուն այր յիւրոցն ընտրէին համապատ 'ի փրկութիւն աշխարհին, և զնոյն կատարէին գործ՝ որ ինչ նահապետք յԱթէնս[8]: Այլ թէպէտ բազում անգամ և առ մերովք իսկ ժամանակօք գլխաւորք 'ի քաղաքայնոց փորձեցան զեր-

1 Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 369: Պարապ. Պինդ. յիսթմեանս 2. տող 17: Պլուտ. Խնդ. հռովմ. հտ. 2. էջ 272: Ապողոդ. գիրք Բ. էջ 75:

2 Ստրաբ. անդ, էջ 372:

3 Հոմեր. Եղիակ. գիրք Բ. տող 564:

4 Ստրաբ. անդ:

5 Պլուտ. 'ի Լիկուրգ. հտ. 1. էջ 43: Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 19. էջ 152:

6 Թուկիդ. գիրք Ե. գլ. 28, 31 և 41:

7 Երոդոտ. գիրք Է. գլ. 148: Թուկիդ. անդ, գլ. 37:

8 Թուկիդ. անդ, գլ. 47: Դիոդ. գիրք ԺԲ. էջ 704:

ծանել 'ի բռնակալութենէ բազմութեան, և հաստատել զսակաւապետութիւն, այլ ճիգն նոցա ոչ առ այլ ինչ եղև պիտանի՝ բայց 'ի ճապաղիս արեանց [1]:

Գնեռ ես խղճք վրէժխնդրութեան 'ի սիրտս նոցա մթերեալ պահէին զտարապարտ ճգանցն, զոր նոցա յառաջ քան զամս իբր չորեքտասան գործեալ էր: Եւ ոչ ևս երկայնամտեալ ընդ զըրպարտութիւնս՝ որովք ճարտարախօսք հասարակաց չարահամբաւէին զնոսա անդադար 'ի բեմից, դարձեալ խորհուրդ կալան 'ի փոխել զկարգ տեսչութեան աշխարհին: Յայտնեցաւ խորհուրդ նոցա, և արկան բազումք 'ի նոցանէ 'ի շղթայս. և 'ի հարցփորձ մատուցեալ՝ կէսք դաւեցին անձանց, իսկ մի ոմն չհանդուրժեալ տանջանաց՝ մատն եղև երեսնից ոմանց համախոհիցն իւրեանց: Ամենեքին նոքա սպանան առանց հարցափորձի, և ինչք նոցա ածան 'ի ձայն քարոզի 'ի վաճառ: Յաճախեցին չարախօսութիւնք, և ամբաստանութիւն ևեթ բաւական էր 'ի դատապարտութիւն: Հազար և վեց հարիւր այր 'ի ճոխագունից քաղաքայնոց սրախողխող եղեն. և ճարտարախօսաց առ ահի յեղափոխութեան կարգաց զլջուցանելով զբարբառն, համարեցաւ զնոսա ժողովուրդն մատնիչս իւր, և զամենեսին զնոսա մոլեկան երկաթոյն ետ ճարակ [2]: Ու

[1] Թուկիդ. գիրք Ե. ԳԼ. էջ 127. գիրք ԺԵ. էջ 372: 76 և 82: Դիոդ. գիրք ԺԲ. [2] Դիոդ. գիրք ԺԵ. էջ 372:

ուրեք 'ի քաղաքաց Ելլադայ տեսեալ էր խժդըժութիւն այսպիսի. աւթենացիք 'ի լուր համբաւոյ իրացն 'ի ժողովն ուրեք համարեցան զանձինս պղծեալ, և փութացան 'ի քաւել զանձինս կրօնական պաշտամամբք [1]:

Արգիացիք անուանի են քաջութե̄. բազում պատերազմունք եղեն նոցա ընդ ազգս շուրջ բնակեալս, և ոչ երբէք երկեան նոքա դալ ընդ սպարտացիս 'ի վէգ [2], և բազում անգամ սպարտացիք 'ի խնդիր եղեն նիզակակցութեան նոցա [3]:

Ի վէպս վաղնջուց իրաց նոցա, որպէս ասացաք, փայլեն այք երևելիք և պայծառ արութիւնք. իսկ 'ի յետին ժամանակս յերկնել նոցա զկոյս տիրելոյ ընդ Պելոպոնես [4], վատթարեցան ձախողակի արշաւանօք և առանձին պառակտմամբք:

Համգոյն արկածացուց ապախտ արարին նոքա զգիտութիւնս, և արուեստից պարապեցին: Մինչև Քսերքսի յԵլլադա արշաւեալ, հըմտագոյնք էին նոքա յերաժշտութիւն քան զայլ ազգս [5]. և՛ ընդ ժամանակս ինչ այնպէս նախանձայոյզք նախնոյն երաժշտութեան, զի 'ի տուգանս դատապարտեցին զմի ոմն յերաժշտաց, որ իշխեաց բազմաղի քնարաւ 'ի պայքար մտա-

1 Պլուտ. օրէնք հատ. հտ. 2. էջ 804: Ելլոդ. առ. փոտայ, էջ 1593:

2 Երոդոտ. գիրք Զ. գլ. 77:

3 Թուկիդ. գիրք Ե. գլ. 36:

4 Նոյն անդ, գլ. 28: Դիոդ. գիրք ԺԲ. էջ 123:

5 Երոդոտ. գիրք Գ. գլ. 131:

նել՝ յաւելեալ զլար աւելի քան զեօթն, և ածել 'ի նուագ եղանակս՝ որ չէին առ նոսա ընդունելի[1] ։ Յերաժիշտս արկադացիս երևելիք կացին Լասոս[2], Սակադաս[3] և Արիստոնիկոս[4] ․ յանդրիագործս՝ Ագեղադաս[5] և Պողիկղետ[6] ․ իսկ 'ի քերթողս՝ Տելեսիլլա ։

Առաջինք երեքին զերաժշտութեանն, և Ագեղադաս և Պողիկղետ զքանդակագործութեն փութացուցին զզարգացումն ։ Պողիկղետ յաւուրս Պերիկղեայ կացեալ, ելից անմահական ձեռակերտօքն իւրովք զՊեղոպոնես և զամենայն Եղլադա ։ Գերազանցեաց նա քան զՓիդիաս, գեղեցկագոյնս զմարդիկ քան զոր ենն դրօշելով․ այլ 'ի տալ զկերպարանս դից՝ չեհաս 'ի բարձրութիւն վսեմութեան մտաց ոսոխին[7] ։ Այն նորա նախատիպք երիտասարդութիւն և մանկութիւն ․ իսկ ծերութիւն զոգցես իմն ընդարմացուցանէր զմատունս նորա, որ սովորեալ էին յանդիման առնել գեղեցկութիւնս ։ Այսմ կարի իմն փոյթ արուեստին ոչ 'ի ձահ պատահէ ․ նմին իրի գովելի զտաւ Պողիկղետ, զի 'ի ճշդութիւն օրինակին ջանահնար եղև ։ Օ 'ի է նորա պատկեր կերպարանաց մարմնոյ այնպէս

1 Պլուտ․ յղ․ երաժշտ․ հա․ 2․ էջ 1144 ։
2 Նոյն անդ, էջ 1141 ։
3 Նոյն անդ, էջ 1134 ։
4 Աթեն․ գիրք ԺԴ․ էջ 637 ։
5 Պաւսան․ գիրք Զ․ գլ․ 8․ էջ 472․ գլ․ 14․ էջ 487 ։
6 Պղատ․ 'ի Պրոտագ․ հա․ 1․ էջ 311 ։
7 Կուինտիլ․ հրահ․ ճարտ․ գիրք ԺԲ․ գլ․ 10․ էջ 744 ։

համեմատ պատշաճեալ, զի ճարտարք արուեստին ամենեցուն անժխտելի վկայութեամբ կոչեն զայն Կրանոն [1]. և զնա ունին օրինակ որոց նոյնպիսի ինչ 'ի նոյն համգամանս առաջի կայցէ դրոշել. զի ոչ է մարթ միակ հնարաւորել օրինակ պատկանաւոր 'ի պատկեր այլ և այլ տիոց և սեռից և բարուց [2]: Նակ որոց ստգտանեն զՊողիկղետ, ասելի է՝ զի թէպէտ և ջիցէ նորա 'ի բուն ծայր արուեստին հասեալ, սակայն մերձ անդր գտանի մատուցեալ [3]:

Արկանէր ինն ինքն իսկ զճարտարութենէ ձեռակերտից իւրոց. և ուր այլք 'ի ճարտարաց արձանագրէին 'ի վերայ ձեռակերտաց իւրեանց՝ այս ոք կամ այն արար, նա արձանագրէր յիւրսն. Պողիկղետ առնէր. իբր թէ մնալով հասարակաց դատաստանին 'ի կոչել զայնս կատարեալ [4]: Ասէր նա զկարծիս այլոց, և յօգուտ 'ի կիր արկանէր զայն: Արար նա անդրիս երկու, զնոյն յանդիմանս առնելով պատկեր. զմին 'ի ծածուկ ըստ իւրումն ևեթ հանճարոյ և ըստ բուն կարգաց արհեստին գործեալ, իսկ զմիւսն 'ի գործարանի իւրում՝ ի 'ի տեսիլ ամենեցուն, ուղղեալ և փոփոխեալ որ ինչ ոք և ստգտանէրն 'ի նմա 'ի տեսողաց՝ որք շռայլէին նմա խրատս: Եւ իբրև կատարեաց ըղ-

1 Պլին. գիրք ԼԴ. գլ. 8. Հտ. 2. էջ 650: Յուն. յղ. Նկար. էջ 68:

2 Յիշատ. բանաս. կաճառ. Հտ. 25. էջ 303:

3 Կիկեր. յղ. քաղ ճարտ. գլ. 18. Հտ. 1. էջ 381:

4 Պլին. գիրք Ա. Հտ. 1. էջ 5:

պատկերսն, ած զերկաքանչիւրն 'ի տեսիլ ժողովրդեան. և 'ի զարմանալ ամենեցուն ընդ առաջինն, և 'ի ծաղր առնել զերկրորդն, ասէ. Այդ զոր խոտէքդ՝ շինած ձեր է, իսկ ընդ որ զարմանայքդ՝ իմ[1]: Միւս ևս վկայութիւն, զի և 'ի կենդանութեանն մեծ էր համբաւ նորա: Իպպոնիկոս մի 'ի գլխաւորաց աթենացւոց խորհէր ընծայել անդրի հայրենեաց իւրոց, և 'ի խրատել ուրումն զնա զի Պողիկղետեայ տացէ դրոշել զանդրին, ասէ. Մի՛ լիցի այդ, զի զամենայն փառս նուիրին ճարտարին ժառանգեսցէ[2]: Յաւելից ցուցանել ստորև, զի ոչ ինչ նուազ և 'ի ճարտարապետութեան զերազանցեալ գտաւ հանճարոյն:

Տելեսիլլա՝ որ եկաց յառաջ քան զամս իբր հարիւր և յիսուն, պայծառացոյց զհայրենիս իւր գրովք իւրովք, և փրկեաց զնա քաջութեամբն: Քանզի մինչ դեռ ահա Արգոս մերձ էր 'ի նուաճել ընդ ձեռամբ սպարտացւոց, և վեց հազար այր 'ի քաղաքայնոց անկեալ էին, ընդ որս և ընտիր մանկտին[3], յայնմ օրհասական վտանգի Տելեսիլլայ ածեալ զիւրև զկանանին կարգել յօնականութիւն խորհրդոց իւրոց, զինուորեաց զնոսա զինուք՝ զորս 'ի մեհեանս և 'ի տունս իւրաքանչիւր եգիտ, և դիմեաց նոքօք հանդերձ

1 Եղիան. զան. պատմ. գիրք ԺԴ. գլ. 8:

2 Նոյն անդ, գլ. 16:

3 Երոդոտ. գիրք Զ. գլ. 76. գիրք Է. գլ. 148:

'ի վերայ պարսպաց քաղաքին՝ հալածել անտի զԹշնամիս. որոց երկուցեալ 'ի Նախատանաց յաղԹուԹեանն և պարտուԹեան, ամփոփեցան յետս [1]:

Պերսպանծ սահմանեցան պատիւք առաքինուհեացն. անկեալքն 'ի պատերազմի Թաղեցան առ Ճանապարհաւն Արգոսի, իսկ այլոց հրամանն եղև կանգնել Արեայ անդրի [2]: Պատկեր Տելեսիլլայ եդաւ 'ի վերայ սեան առաջի Աստղկանն մեհենի. մատեանք առ ոտս նորա զետեղեալ կան, այլ նորա զաչս 'ի նոցունց 'ի բաց դարձուցեալ, աչնու զուարԹահայեաց 'ի սաղաւարտն՝ որ 'ի ձեռին իւրում է, և ածէ զայն 'ի գլուխ իւր [3]: Նա որպէս զի յաւերժական չքնաղ արուԹեանն կացցէ յիշատակ, սահմանեցան տօնք տարեկանք՝ յորս կանայք առնացի և արք կանացի զգենուն ձև [4]:

Որպէս յամենայն քաղաքս Ելլադայ, և յԱրգոս բազումք են ձեռակերտք արուեստին, այլ հրաշակերտք կարի սակաւք. յորոց շատ լիցի յիշատակել զՊոլիկղետեայ և զԱրաքսիտեղեայ դրօշեալս ոչ սակաւս [5]: Իսկ զորս առաջի կայ

1 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 20. էջ 157: Պոլիենն. 'ի մարԹանսն, գիրք Ը. գլ. 33: Ղուկիան. յղ. սիրոյ, հտ. 2. էջ 431: Կղեմ. Աղեքս. յաճախապատ. գիրք Դ. էջ 618: Սուիդ. 'ի բառն Τελεσίλ.

2 Պլուտ. յղ. առաք. կանանց, հտ. 2. էջ 245:

3 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 20. էջ 157:

4 Պլուտ. անդ: Պոլիենն. 'ի մարԹանսն, գիրք Ը. գլ. 33:

5 Պաւսան. անդ, էջ 154. գլ. 21. էջ 160:

ինձ յիշատակել, այլ ինչ 'ի նոսա իրք զաչս մեր յուրեանս ձգէին ։

Տեսաք զշիրիմ միոյ 'ի դստերացն Պերսեայ, որ 'ի մեռանել առն իւրոյ եղև կնուԹեան Իշ–բաղեայ արքային սպարտացւոց, նորա իշխեալ նախ յարգիացւոց առնել երկրորդ հարսանիս[1] ։ Կարի յոյժ վաղնջականք են իրքս ։

Տեսաք կիցս անդրեաց, յորում Պերիղայոս արգիացի սպանանէ զԱԹրիատ սպարտացի[2] ։ Քանզի սպարտացիք և արգիացիք վիճեալ 'ի ժառանգուԹիւն քաղաքին Թիրեայ, միաբանեցին ընտրել երկուստեք երեքարիւր այր, որպէս զի նոցա մարտիւն սահմանեսցի վէճն ։ Ընկան առ հասարակ մարտիկքն բաց յերկուց ոմանց արգիացւոց, որք իբր յաղԹողք եկին տալ աւետիս աւագանւոյն յԱրգոս ։ Բայց ԱԹրիատայ տակաւին շունչ յռնգունսն էր, և խոց կարեվէր' ժողովեալ զզօրուԹիւնս իւր, կանգնեաց անդ 'ի ճակատուն տեղւոջ ախոյեանն, և արեամբն իւրով դրոշմեալ 'ի վերայ նորա զսուզ ինչ արձանագիրս զայս, ՍՊԱՐՏԱՑԻՔ ՅԱՂԹՈՂՔ ԱՐԳԻԱՑԻՈՑ, չոգաւ զիւրովլին առ 'ի չտեսանել զարև յետ մահու զինուորակցացն իւրոց[3] ։

Արգիացիք համարին զիտել զհանդերձեալսն, նախապատմելով նոցա զայնս Ապողոնի 'ի միում

1 Գաւսան. յղ. առաք. կանոնաց, գիրք Բ. գլ. 21. էջ 159։ Սուիդ. 'ի բառն Οδρυαδ. Սոկր. Ճառ 7. էջ 92։

2 Նոյն անդ, գլ. 20. էջ 156։

3 Նոյն անդ ։

ուրեք 'ի մեհենաց իւրեանց : Քրմուհին որում պարտ է յանձն առնուլ զժուժկալութիւն, մի ան- գամ յամսեան զենու ոչխար գիշերայն 'ի զոհ, և ճաշակեալ յարենէ զոհին՝ կրէ զհոգի մարգա- րէութեան [1] :

Տեսաք զկանայս արգիւացիս ժողովեալ զա- ւուրս բազումս 'ի խորան մի մեհենին Արամազ- դայ փրկչի, ուր ողբային զԱդոնիս : Խորհուրդ ինձ 'ի միտս գայր անել ցնոսա, զոր երբեմն իմաս- տունք 'ի դէպս յայսպիսիս ասէին . Ընդէ՞ր իցէ ողբալ զնա, եթէ իցէ աստուած . իսկ եթէ չի- ցէ, ընդէ՞ր մատուցանել նմա զոհս [2] :

Քառասուն ասպարիզաւ հեռի յԱրգոսէ [3] է մեհեան Հերայ, մի յերևելի մեհենաց Ելլա- դայ [4], երբեմն հասարակաց տեղի պաշտաման արգիւացւոց և միկենացւոց [5] : Ու ևս են այժմ հարիւր զի նախնին մեհեան այրեցաւ պղերգու- թեամբ քրմուհւոյն Քրիսեայ, մոռանալով նորա անցուցանել զճրագն՝ որ վառէր 'ի մէջ սրբազան նարօտիցն [6] : Իսկ վերստին կանգնեալն 'ի ստո- րոտ Եւբեայ լերին առ եզր վտակի, ածէ 'ի տե- սիլ զզարդացուցմն արուեստից, և յաւերժացու- ցէ զանուն ճարտարապետին Եւպողեմեայ ար- գիւացւոյ [7] :

1 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. էջ 165 :

2 Պլուտ. առակ. լակոն. հտ. Զ. էջ 238 : Նոյն յԻսիս. էջ 379 :

3 Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 368 :

4 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 17. էջ 147 :

5 Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 372 :

6 Թուկիդ. գիրք Դ. գլ. 133 : Պաւսան. անդ, էջ 148 :

7 Պաւսան. անդ, էջ 147 :

Իսկ Պոլիկղետայն գերահռչակ եւս կացցէ ձեռակերտօքն, որովք զմեհեանն զայն պայծառացոյց [1], եւ մանաւանդ հսկայաձեւ դրօշելոյն Հերայ: Իսկ զմեհեան կայ աստուածուհին յաթոռ, ածեալ 'ի գլուխ պսակ՝ յորում քանդակեալ կան Ժամք եւ Շնորհք. յաջում ձեռին ունելով նուռն՝ որոյ էր խորհուրդ ծածկեալ յանարգաց, եւ 'ի ձախումն գաւազան արքունի՝ դրոշեալ 'ի ծայր նորա կկու, նշանակ յատուկ նմին՝ զորմէ բազում առասպելք յօդեն խօսականք: Մինչ դեռ 'ի կուսին կայսք զարմանացեալք ընդ քանդակն արժանի ոսկին Փիդիայ, եւ ընդ ազնուութիւն նիւթոյն՝ զի է ոսկի ընդ փղոսկր յեռեալ, ցուցանէր ինձ Փիլոստաս ծիծաղելով կոճղ մի տանձոյ վայրի՝ դրօշեալ 'ի կերպարան կնոջ բազմելոյ, տգեղ եւ փոշոտ: Օ՛ւր է այն քան զամենայն պատկերս Հերայ վաղեմի [2], որ ժամանակս բազումս պաշտեցեալ 'ի մարդկանէ՝ կրէ արդ զխաւսա պառաւելոյ եւ աղքատի, տարագրեալ յանկեան ուրեք, եւ ոչ ոք ուղերձէ նմա ուխտս:

Ի բաղնի անդ երդնու աւազանին արգիլացուց 'ի պահպանութիւն դաշանց խաղաղութեան. եւ ոչ է օրէն օտարաց մատուցանել անդ զոհս [3]: Մի 'ի քրմուհեաց սպասաւորէ մեհենին 'ի սկզբանէ հետէ. որում պարտ է 'ի վերայ այլոց իրաց եւ 'ի

1 Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 372: 17. էջ 148:
2 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 3 Երոդոտ. գիրք Զ. գլ. 81:

ձկանց ինչ հրաժարել[1] ։ Առ կենդանութեան նորա սովորութիւն է կանգնել նմա անդրի[2], և 'ի մահուն արձանագրել 'ի նմա զանուն նորա և զժամանակ քրմութեանն ։ Որոց յաջորդութիւն արձանագրութեանցն խառն ընդ անդրիս դիւցազանց բազմաց զետեղեալ 'ի Ճակատ մեհենին[3], ընծայէ զկարգ ժամանակաց, յորմէ վիպագիրք ոմանք առնուն ժամանակագրել[4] ։

Ի կարգս քրմուհեաց են և երևելիք ոմանք, որպէս Իպերմնեստրա դուստր Դանաւոսի, Ադմետ դուստր Եւրիսթեայ արքայի[5], Կիդիպպէ՝ որ որդւովքն առաւել քան նախնեօքն փառաւորի ։ Պատմեցին մեզ զդէպս նորա մինչդեռ տօնքն Հերայ կատարէին ։ Օրն այն, յորում դիմեալ խռնի անդր ամբաւ բազմութիւն տեսողաց, երևելի ևս է մեծահամբաւ Թափօրիւն՝ որ գնայ յԱրգոսէ 'ի մեհեան աստուածուհւոյն ։ Պճնան յառաջոյ եզինք հարիւր՝ բոլորիւք ծաղկանց զարդարեալք, որ ապա զենեալ բաշխին առընթեր կացելոց հանդիսին[6] ։ Շուրջ պահ ունին զունդ արգիացի մանկտւոյն վառեալք փայլակնացայտ 'ի զրահս, զորս 'ի բաց դնեն 'ի մերձենալն 'ի

1 Պլուտ. յղ. հանճար. կենդան. հտ. 2. էջ 983 ։
2 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 17. էջ 149 ։
3 Նոյն անդ, էջ 148 ։
4 Թուկիդ. գիրք Բ. գլ. 2 ։ Պարապղ. անդ ։ Եղլան. առ. Դիոնիս. ալիկ. յղ. հնութեանց հռոմմ. գիրք Ա. հտ. 1. էջ 181 ։ Պոլիբ. ծաղկաքաղ, էջ 50 ։ Աթէն. գիրք Գ. գլ. 6 ։
5 Ֆրէրէ Ջատագով. ժամանակագր. էջ 75 ։
6 Պարապղ. Պինդ. յաղթեմ. 7. տող 152 ։

բազմին անդր [1]։ Նա 'ի վերջէ հանդիսին գայ քրմուհին հեծեալ 'ի կառս ընթայր յերկուց սպիտակափառ և 'ի չքնաղագեղ եզանց [2]։ Բայց յաւուրս Կիդիպպեայ չու արարեալ հանդիսին, և եզանցն ոչ ժամանեալ, Բիտոն և Կղէոբիս ընթեցան 'ի կառս մօր իւրեանց, և ընդ ասպարէզս քառասունևհինգ ձգեցին զայն յաղթանակաւ 'ի դիւրի և մինչև 'ի կող իսկ լերինն՝ ուր մեհեանն կառուցեալ կայր [3]։ Նա հասեալ անդր Կիդիպպեայ 'ի ձայն ցնծութեան և 'ի կայթս ձեռաց ամենայն բազմութեանն, 'ի հրճուանս սրտին խնդրեաց յաստուածուհւոյն շնորհել որդւոց իւրոց զգերագոյն քան զամենայն բարեբաստութի՟։ Նա աստէն լսելի լեալ զհայցուածսն, և 'ի քուն քաղցրութեան նիրհեալ նոցա 'ի տաճարին, և խաղաղութեամբ փոխեալ 'ի կենաց 'ի մահ [4]. իբր այն թէ չգուցէ դիցն պարգև մեծագոյն քան կարճել զկեանս մարդկան։

Ապաքէն 'ի մեծամեծ ազինս չպակասեն ծնողանէր որդիք, այլ յիշատակք նոցա հազիւ յազգատոհմի իւրեանց պահին. իսկ յԱրգոս քաղաք մի ողջոյն համարի իւր զնոսա, և զյիշատակ ա-

1 Ենէաս մեկն. արուես. զօրապետ. գլ. 17. էջ 13։

2 Պաղեփ. յղ. անհաւատալ. գլ. 51։

3 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 17. էջ 148։

4 Երոդոտ. գիրք Ա. գլ. 31։ Աքսիոք առ Պղատոնի, հտ. 3. էջ 367։ Կիկեր. տուսկուլ. գիրք Ա. գլ. 47. հտ. 2. էջ 273։ Վալ. Մաքս. գիրք Ե. գլ. 4։ Ստոբ. Ճառ. 169. էջ 603։ Սերու. և Փիղարգ. 'ի Վիրգիլ. մշակ. գիրք Գ. տող 532։

ռաքինութեան նոցա յաւերժացուցանէ, առաւել պանծացեալ 'ի նոսա քան 'ի յաղթութիւնս կանգնեալս 'ի վերայ Թշնամեաց ։ Արգիլացիք նուիրեցին 'ի Դելփիս զպատկերս երկոցունց եղբարցն առաքինեաց [1], և 'ի մեհենի ուրեք յԱրգողիս տեսի կիցս անդրեաց՝ յանդիման առներով զնոսա 'ի մայրենի կառսն լծեալ [2] ։

Յետ տեսանելոյ զայսպիսի ազնուական վարձս առաքինութե իւրաքանչիւրոց ումանց շնորհեալ 'ի Յունաց, տեսաք հնդետասան ապարիզահեռի 'ի մեհենէ անտի [3] ցոր վայր վրէժխնդրութիւն իշխանութեան զառածանի առ նոսա ։ Ո՛ ի-քան զաւերական, յորս հազիւ նշմարին շիրիմք Ատրեայ, Ագամեմնեայ, Որեստեայ և Էլեկտրայ, չիք աւելի ինչ մնացուած նախնոյ և գերահռչակ քաղաքին միկենացւոց, զոր արգիլացիք կործանեցին նախ քան զամս իբր հարիւր և յիսուն [4] ։ Յանցանք նոցա ոչ այլ ինչ էին, բայց զի չէառ յանձն զլուծն՝ ընդ որով նոքա արկին զերթէ զամ Արգոլիս, և զի հակառակ հրամանաց նոցա գումարեցաւ ընդ Յոյնս ընդդէմ Պարսից [5] ։ Բնակիչք քաղաքին Թշուառք պանդխտեցան 'ի տար աշխարհս, և բազմաց 'ի նոցանէ չգտեալ ուրեք ապաստան՝ անկան 'ի Մակեդոնիա [6] ։

1 Երոդոտ. գիրք Ա. գլ. 31։

2 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 20. էջ 155։

3 Պաւսան. անդ. գլ. 17. էջ 147։

4 Դիոդ. գիրք ԺԱ. էջ 49։ Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 372։

5 Պաւսան. անդ, գլ. 16. էջ 146։

6 Նոյն գիրք Է. գլ. 25. էջ 589։

Ի վերայ Յունաց յաճախ է տեսանել զարկածս այսպիսի ահագին վտարանդութեանց, և ոչ ինչ են զարմանք : Զի 'ի յոլովագոյնս 'ի գաւառաց Ելլադայ էին 'ի սկզբանէ հասարակապետութիւնք բազումք ինքնիշխանք, կէսք յազնուապետութիւն և կէսք 'ի ռամկապետութիւն յօժարեալք. և ամենեցուն նոցա առ հեշտի գտանելոյ օգնականութիւն 'ի սահմանակից պետութեանց՝ ցանկալի էր պառակտել զնոսա 'ի միմեանց [1] : Ի զուր ջանացան նոքա միաբանել ընդ միմեանս համաշխարհական նիզակակցութեամբ. զի հզօրագոյնք 'ի նոցանէ զտկարագոյնս ընդ իւրեամբք նուաճեալ՝ խորհեցան ինքնակալել : Այսմերթ ևս միումն 'ի նոցանէ զօրացեալ քան զայլս, գեղեցիկ պատճառանօք ազատութեան տիրապետեալ բռնակալեաց. ուստի գրգռեցան թշնամութիւնքն և պատերազմունք համազգեաց, որք ընդ բազում ժամանակս ամայի կացուցին զԹեսաղիա, զՓոկիտիա, զԱրկադիա և զԱրգողիս : Բայց Ատտիկէ և Լակոնիա զերծ գտան յայնցանէ, զի ատտիկեցիք առ հասարակ ընդ նովին օրինօք կան որպէս միոյ քաղաքի քաղաքացիք. և բնակիչք Լակոնիոյ միշտ 'ի հնազանդութեան կացին բազմահօդ զգուշութեամբ աւագանւոյն Սպարտայ, և վկայեալ յամենեցունց քաջութեամբն սպարտացւոց :

[1] Թուկիդ. գիրք Ա. գլ. 35 և 40 :

Ապաքէն ղրժանք ղաշանց ինչ և անիրաւութիւնք ընդդէմ իրաւանց ազգաց գործեցեալք ածան երբեմն ՚ի ժողով Ամփիկտիոնացն, որ ՚ի վաղնջուց ժամանակաց սահմանեալ էր առ հիւսիսաբնակ ազգս Ելլադայ. և դարձեալ բազումք ՚ի քաղաքաց բնակելոց յԱրգողիս հանգոյն իմն ատեան սահմանեցին առ իւրեանս[1]: Բայց ժողովքս այսորիկ ոչ միայն զատկաւուց ինչ իրաց ունէին զհամար, այլ և ոչ ընդ ամենայն Ելլադա իշխանութիւն նոցա տարածանէր, և կամ չէր իսկ նոցա զօրութիւն կացուցանելոյ զվճիռան:

Ի դառնալ մերում յԱրգոս՝ եկաք ՚ի միջնաբերդն. անդ ՚ի մեհենի ուրեք Աթենասայ տեսաք զպատկեր Արամազդայ, զորմէ ասեն՝ թէ յապարանս Պրիամու երբեմն պահէր: Եռեակ աչք էին նորա, երրորդն ՚ի մէջ ճակատուն. զտէրութիւն նորա ցուցանելով ընդ երկինս և ընդ ծով և ընդ դժոխս, և կամ զի նկատէ զանցեալն զմերձակայն և զհանդերձեալսն:

Ապա յուղի անկաք գնալ ՚ի Տիրինթոս, որ հեռի է յԱրգոսէ ասպարիզօք իբր յիսուն: Պարիսպք ևեթ վաղեմոյ քաղաքին պահին[2] ստուարագոյնք առաւել քան զքսան ոտնաչափ, և բարձրութիւն նոցա ըստ նմին համեմատութեան. կառուցեալք յանհեթեթ ժայռից կուտակելոց զմիմեամբք, յորոց զփոքրագոյնս յայնցանէ հա-

1 Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 374:
2 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 15. էջ 145:

զիւ լուծք ջորեաց ձգել կարեն ։ Այլ վասն զի անտաշք են, զխնդրունս կցուածոյ նոցա ընդ միմեանս վասն անհարթութեանն այլովք մանրագոյն վիմօք լցեալ է [1] ։ Պարիսպքս այսոքիկ 'ի բազմահոլով դարուց հետէ կանգուն կացեալ, թերևս ընդ բիւրաւոր ամս և յայսմհետէ անցեն զարմանս և հիացումն տեսողաց [2] ։

Զնոյն ազգ շինուածոյ է տեսանել 'ի վաղեմի ձեռակերտս յԱրգողիս, և մանաւանդ 'ի պարիսպս քաղաքին միկենացւոց կիսաւերս, և 'ի փոսս մեծամեծս զորս մերձ 'ի նաւահանգիստն Նաւպղիոյ տեսաք [3], փոքր մի հեռի 'ի Տիրինթեայ ։

Այս ամենայն շինուածոց Կիկղոպայք համարին կառուցողք [4], որոց անուն զմեծութեան իմն բերէ կարծիս. զի քերթողք հինք մերթ զհսկայս [5] և մերթ զծնունդս երկնի և երկրի զդարբինս չանթից Արամազդայ Կիկղոպայս անուանեն [6] ։ Աստի կարծի մահկանացուաց հասարակաց անձեռնհաս գոլ 'ի շինուածսն հսկայաձևս. ոչ զմտաւ ածեալ զի 'ի վաղնջուց ժամանակս 'ի

1 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 25. էջ 169 ։

2 Նոյն, գիրք Թ. գլ. 36. էջ 983 ։

3 Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 373 ։

4 Եւրիպ. յՈվրեստ. տող 963 ։ Նոյն յԻփիգ. յԱւլ. տող 152 և 1501 ։ Նոյն յԷլեկտր. տող 1158 ։ Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 373 ։ Պաւսան. գիրք Թ. գլ. 36. էջ 983 ։ Եւստաթ. յԻլիականն Հոմերի, էջ 286 ։ Սուտա. Թեր. գիրք Ա. տող 251 ։

5 Հոմեր. Ոդիս. գիրք Թ ։ Պոչար, սրբազան աշխարհագր. գիրք Ա. գլ. 30 ։

6 Ցիչառ. բանաս. կաճառ. հտ. 23. էջ 28 ։

շինել զբնակարանս՝ ընդ ամրութիւն նոցա հոգային մարդիկ քան ընդ գեղեցկութիւն, և զի հզօրագոյն հնարս 'ի կիր արկին նոքա 'ի հայթայթել զերկարատևութիւն կարևորացն անհրաժեշտ շինուածոց : Փորէին 'ի ժայռս ծերպս ընդարձակս՝ պատսպարանս իւրեանց 'ի կենդանութեան, կամ գերեզմանս 'ի մահուն . և քարաժայռս 'ի լերանց հատեալ, շուրջ զբնակութեամբն իւրեանց ածէին : Այլ այս ամենայն էին արգասիք զօրութեան նոցա, և յաղթանակ ընդդէմ խափանաց : Մարդիկ ժամանակին գործէին ըստ օրինակի բնութեան, որոյ գործք պարզք են և կարևորք և երկարատևք : Համեմատութիւնք ճշգրիտք և գեղեցկութիւնք ձևոց յետոյ մուծեալք 'ի ձեռակերտս՝ արդարև ախորժելիք թուին տեսողաց, այլ չգիտեմ թէ ազդեցութիւնք նոցա իցե՞ն տպաւորագոյնք : Զի և յայնոսիկ իսկ որ ամենեցուն զարմանալիքն են, և մեծավայելուչք ամբառնան 'ի վերայ երկրի, ձեռն արուեստին ծածկէ զբնութեանն, և մեծագործութիւն փոխանակէ ընդ մեծութեան :

Մինչդեռ 'ի Տիրինթոս պատմէին մեզ, թէ որպէս արգիլացիք սպառեալք 'ի բազում երկայն պատերազմաց՝ աւերեցին զքաղաքն զայն և զՄիդէա և զԱսինէս, այլովքն հանդերձ, առ 'ի փոխել զբնակիչս նոցա առ իւրեանս [1], Փիլոտաս

1 Պաւսան . գիրք Ը . գլ . 27 . էջ 653 :

աւազէր յիշելով զհին տիրընթացիս. և 'ի զվաղն երոն յինէն հարցանել, ասէ. Ոչ զի և Նոքա իբրև զայլս 'ի բնակչաց երկրիս գինեսէրք էին[1], այլ զառանգանացն Նոցա տարազ զբօսացուցանէր զիս։ Յաւելում որ ինչ մի ոմն յարգիացւոց զայսմանէ պատմեաց ինձ։

Նմանապէս սովորեալ Նոցա 'ի ծաղր, զի ոչ ևս զկարևոր իրաց կարող էին հոգ 'ի միտ ածել։ Տաղտկացեալ 'ի ծանծաղամտութենէ իւրեանց, դիմեցին առ հարցուկն Դեղփեայ. Նա յաւացոյց զնոսա յառողջութիւն, եթէ զաւարակ մի զենեալ Նախ Պոսիդոնեայ՝ և ապա անժպիտք ընկենուլին զաստուածն 'ի ծով։ Յայտ է զի հարկ պայմանին չժպտելոյ 'ի վերայ եդեալ՝ անհնարին առնէր Նոցա զյաջողութիւն փորձոյն. սակայն եկին ժողովեցան 'ի ծովեզրն, 'ի բաց կացուցեալ զմանկտին։ Բայց մի 'ի մանկանց սպրդեալ էր 'ի Նոսա զաղտ. և 'ի վարելն 'ի բաց, աղաղակեաց և ասէ. Օհ երկնչիք, թէ զուցէ կլանիցէմ զզուարակդ։ Նա զայս իբրև ասաց, ամենեցուն քրքիջ բարձեալ ճարճատէին ծաղու. և խնդամուտ լեալ՝ զի անբժշկելի էր ախտ իւրեանց, հնազանդեցան բախտին հրամանի[2]։

Մեկնեալք 'ի Տիրինթեայ՝ չոգաք յեզր սահմանաց Արգողեայ, շրջելով յԵրմիոն և 'ի Տրե-

[1] Աթէն. գիրք Ժ. գլ. 12. էջ 438։
[2] Թէոփր. առ Աթենէոսի, գիրք Զ. գլ. 17. էջ 261։ Եւստաթ. յՈդիսականն Հոմերի, գիրք ԺՐ. էջ 1839։

զէն ։ Յաշխարհն ընդ այլ իրս տեսաք և անտառակ մի նուիրեալ Ոնորհաց, և զմեհեան Աստղկան՝ ուր օրիորդաց ամենեցուն նախ քան զհարսանիսն պարտ է զոհ մատուցանել[1], և զմեհեան Դե-մետրեայ՝ առ որով ամենից 'ի քրմուհեաց նորա կանգնեալ կան պատկերք ։ Իսկ կատարի անդ յամառնայնի տօն, որոյ գլխաւոր մասունք արարողութեանցն այսոքիկ են ։

Յառաջոյ հանդիսին զնան քուրմք այլ և այլ դէից և աստուածոցն ժամանակին ։ Զհետ նոցա զնան կանանին և արք և մանկտին սպիտակազգեստք առհասարակ և ծաղկապսակք, երգելով օրհնութիւնս ։ Ապա զան չորք երինջք, զորս մի ըստ միոջէ մուծանեն 'ի մեհեանն, և տիկնայք չորք զենուն զնոսա կարգաւ ։ Իսկ երինջքն 'ի սկզբան անդ խեռեալք՝ ապա ողոքեն 'ի ձայնէ նոցա, և ինքնին իւրաքանչիւր մատչին 'ի բագին անդր ։ Այլ այսմ չերևալ մեզէն ականատես, զի փակեն զդուռնս մեհենին մինչև ցկատարումն զոհիցն[2] ։

Յետ կոյս շինուածոյ մեհենին են հրապարակք երեք շրջափակեալք կճեայ սիւնակօք ։ Ի միումն բացեալ երկիր, և խոր անդունդք 'ի նմա տեսանին . ասա է մի 'ի դրանց դժոխոց, զորմէ յիշս ուղևորութեան իմոյ 'ի Լակոնիա ասացի * ։ Իսկ

1 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 34. էջ 193 ։
2 Նոյն անդ, գլ. 35. էջ 198 ։ Եղիան. պատմ. կենդան. գիրք ԺԱ. գլ. 4 ։
* Ի հա. Գ. յէջ 108 ։

հանդէպ Սաղամինայ կղզւոյն՝ որ երբեմն ընդ նովաւ էր[1]: Պարիսպք ամուրքն ժամանակս ժամանակս պահպանեցին զնա ընդդէմ հինից հզօր դրացեաց[2]. զերկիր նր այգեւէտ[3] շուրջ պատեն լերինք անտառախիտք կաղնեօք[4]: Միջօրեայ պարսպաց քառաստուն ասպարիզաւ հեռի[5], է մեհեանն Սկիղեպեայ և անտառ մեհենական[6], ուր յամենայն կողմանց դիմեն անդր ախտաժետք ՚ի բժշկութիւն: Մօտեան հարիւրեւութսուն ոտանց քաղաքայնոց ունի զյանձանձանս տեսչութեան փոքու գաւառին[7]:

Սկիղեպեայ կենացն հանգամանք չեն ինչ քաջայայտ, նմին իրի և բազումք բազում ինչ զնմանէ վիպեն: Այթէ բնակչաց երկրին արժան ումեք թուեցի հաւատալ, հովուի ուրումն կորուսեալ զգամին և զմի յայծից՝ եգիտ զնոսա ՚ի վերայ միոյ ՚ի մերձակայ լերանց, կացեալք առ մանկամբ միով՝ յորմէ նշոյլք լուսոյ հատանէին, այծն դիեցուցանէր զնա, և շունն կայր առ նմին պահապան. և մանուկն էր Սկիղեպիոս որդի Ապողոնի և Կորոնեայ[8]: Նուիրեաց նա զկեանս

1 Երոդոտ. գիրք Ե. գլ. 83:

2 Թուկիդ. գիրք Բ. գլ. 56. գիրք Ե. գլ. 55 և 56:

3 Հոմեր. Եղիակ. գիրք Բ. տող 561:

4 Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 374: Պլին. գիրք Դ. գլ. 5. հա. 1. էջ 194:

5 Լիւ. գիրք ԽԵ. գլ. 48: Վող. Մաքս. գիրք Ա. գլ. 8. յօդ. 2:

6 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 26 և 27:

7 Պլուտ. խնդ. Յուն. հա. 2. էջ 291:

8 Պաւսան. անդ, գլ. 26. էջ 170:

իւր 'ի սփոփումն տառապելոց․ ոչ ինչ 'ի վտանգաւորագունից խոցուածոց և ախտից զոյր ապըստամբ 'ի հնարից դեղոց նորա և ներդաշնակաւոր նուագաց և կամ դիւթութեանցն , զորս 'ի կիր արկանէր [1] ։ Դիցն ներելով յաջողէին զօրութիւնք նորա․ այլ իբրև իշխեաց նա զմեռեալս վերածել 'ի կեանս , դատապարտութեամբն Պղուտոնի ամպահարեցաւ [2] ։

Նոյն և այլ աւանդութիւնք՝ որք նշոյլս ինչ ճըշմարտութեան բերեն յինքեանս , և թէ իմն մատուցանեն մեզ՝ որով մարթեմք վայրիկ մի ընդբաղդակաձև շաւիղսն հետևել անմոլար ։ Իմաստունն Քիրոն դաստիարակ Աքիլլեայ հարևանցի ինչ ունեալ զախտաբոյժ զօրութիւնս բուսոց , և հմուտ իսկ գոլով դարմանոյ բեկելոց և խախտեալ անդամոց , աւանդեաց զգիտութիւնս սերընդոց իւրոց , որ կան տակաւին 'ի Թեսաղիա՝ անձնանուէրք յամենայն ժամանակի 'ի դարման ախտաժետաց [3] ։

Սմա երևի աշակերտեալ Ասկղեպիոս [4] , և աւանդապահ եղեալ զաղտնեաց նորա՝ ուսուցեալ զայնս որդւոց իւրոց Մաքաւոնի և Պոդալիրայ [5] ,

1 Պինդ․ պիւթ․ 3․ տող 92։
2 Նոյն անդ , տող 100։ Եւրիպիդ․ յԱղկեստ․ տող 125։ Պղատ․ յղ․ հաս․ գիրք Գ․ հտ․ 2․ էջ 408։ Դիոդ․ գիրք Դ․ էջ 273։ Պլին․ գիրք ԻԹ․ հտ․ 2․ էջ 493։
3 Տիքէտարք յաշխարհագիրս, հտ․ 2․ էջ 30։
4 Պինդ․ պիւթ․ 3․ տող 80։ Նոյն , Նեմ․ 3․ տող 94։
5 Հոմեր․ Եղիակ․ գիրք Դ․ տող 219։

որք յետ մահուն նորա թագաւորեցին 'ի քաղաք մի փոքրիկ 'ի Սեւաստիա [1] ։ Ի ժամանակի պաշարման քաղաքին տրավլացւոց պայծառացան նոքա քաջութեամբ 'ի պատերազմի [2], և ճարտարութեամբն 'ի դարմանել զվիրաւորս [3] . քանզի քաջ ուսեալ գիտէին զվիրաբուժութիւն, զբժշկականին կարևոր մասն, և որ միայն երևի ծանօթ լեալ 'ի վաղ ժամանակս [4] ։ Մաքաւոն առ պարըսպօք Տրովայ զրաւեցաւ 'ի կենաց, և զաճիւն նորա ած Նեստոր 'ի Պեղոպոնես [5] ։ Որդիք նորա 'ի հայրենի մակացութիւնն պարապեալք, բնակեցին 'ի գաւառի անդ . և կանգնեցին նախահօրն իւրեանց բագին, և ինքեանք բարերարութեամբն իւրեանց առ մարդիկ՝ արժանի եղեն բագնաց [6] ։

Նախահայր մեծարոյ աղգատոհմին վաղ ընդ փոյթ հանուրց եղև պաշտելի ։ Բայց Հոմերոս իբրև զմի ոք 'ի մարդկանէ յիշատակէ զնա, յայտ է թէ յաւուրս նորա չև ևս 'ի կարգ դիցն աստուածարեալ էր . այլ արդ ամենայն ուրեք աստուածական ընծայի նմա պաշտօն ։ Եւ պաշտօն նորա անց յԷպիդաւրոսէ յայլ քաղաքս Ելլա-

1 Հոմեր. Եղիակ. գիրք Բ. տող 730 ։ Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 339 . գիրք Ժ. էջ 448 ։
2 Հոմեր. անդ, գիրք ԺԱ. տող 832 ։
3 Նոյն անդ, գիրք Դ. տող 219 ։
4 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Գ. հտ. 2. էջ 405, 406 և այլն ։
5 Պաւսան. գիրք Գ. գլ. 26. էջ 278 ։
6 Նոյն, գիրք Բ. գլ. 11. էջ 136 . գլ. 23 . էջ 163 ։

դայ, և 'ի նահանգս լուկ հեռաւորս[1]. և եւս քան զեւս տարածեսցի այն[2], ախտաժետացն համարձակագոյնս համապարզօր հայցելով զգթութիւն աստուածոյն՝ որ նոցին ախտակրութեանցն զտաւ-փորձ :

Եպիդաւրացիք սահմանեցին 'ի պատիւ նորա տօնս տարեկանս, յորս յաւելուն երբեմն և նորանոր տեսարանս[3] : Բայց թէպէտ և մեծավայելուչք են տօնքն, այլ մեհեան աստուածոյն և շինուածքն շուրջանակի և տեսիլք որ 'ի նմա՝ առաւել զբօսացուցանեն զուշ ուղեւորին :

Ոչ զմեծագին նուիրացն ասեմ, զորս շնորհակալութիւն կամ յոյս ախտակրելոց աւանդեցին 'ի մեհեան անդր[4], այլ անդէն 'ի մուտսն զարմացումն ածէ չքնաղ արձանագիրն դրոշմեալ 'ի վերայ դրան մեհենին. ԱՆՍՈՒՐԲ ՈՔ ՄԻ՛ ՄՏՑԷ ԱՅՍՐ[5] : Պատկեր աստուածոյն դրօշեալ 'ի Թրասիմեդեայ պարոսացւոյ, որպէս 'ի խարսխին արձանագրեալ կայ անուն ճարտարին, է ոսկի ընդ փղոսկր յեռեալ : Նկարեալ է բազմեալ յաթոռ, շուն առ ոտս նորա, 'ի միում ձեռին գաւազան, և միւս ձեռն նորա արկեալ զիժիւ՝ որ յարձակի

1 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 26. էջ 171 և 172 :

2 Լիւ. գիրք ԺԱ : Վաղ. Մաքս. գիրք Ա. գլ. 8. յօդ. 2 : Աւրել. Վիկտ. յղ. արանց հռչակ. գլ. 22 : Ովիդ. այլաբ. և այլն :

3 Պղատ. 'ի Յոն. հտ. 1. էջ 530 :

4 Լիւ. գիրք ԽԵ. գլ. 28 :

5 Կղեմ. աղեքս. յաճախապատ. գիրք Ե. էջ 652 : Պորփիւր. յղ. ժուժկալ. գիրք Բ. յօդ. 19. էջ 136 :

’ի նա ։ Ի վերայ աթոռոյն քանդակեալ կան նահատակութիւնք դիւցազանց ոմանց արգողեցւոց , Բելլերոփոնի՝ զեղջերուաքաղն յաղթահարելով , և Պերսեայ զգլուխն հատանելով զՄեդուսայ [1] ։

Պողիկղետ գերազանցեալ քան զամենեսին՝ որ յառաջ քան զնա կացին քանդակագործք , և որում սակաւք ’ի Ճարտարապետաց հաւասարեցին , կառոյց ’ի մեհենական անտառին տեսարան պերճ և վսեմ’ի կայս տեսողաց ’ի հանդէսս տօնից [2] ։ Ըմթարձ առ նմին շինուած բոլորշի կճեայ , որ զամենեցուն յինքն ձգէ զտեսանելիս , զորոյ Պաւսիաս յաւուրս մեր շքեղագարդ պայծառացոյց զառ ’ի ներքոյս նորա նկարուք ․ ’ի միում ուրեք ’ի նկարուցն, ոչ ևս սպառնող զինուք պատերազմողի յանդիման առնէ զՄէր , այլ զաղեղն և զնետս ընկեցեալ ’ի բաց , և քնարաւն ևեթ՝ որ ’ի ձեռին իւրում՝ յաղթական ։ Ի միւս այլ յանդիման առնէ զԱրբեցութիւն ’ի կերպարանս կնոջ , որոյ տիպք երեւացն Թափանցանց նկատին ընդ ապակեակն՝ զոր սպառէ ։

Տեսաք շուրջ զվայրօքն բազմութիւն սեանց , յորս դրոշմեալ կան ոչ միայն անուանք ապաքինելոցն , և ախտից նց̃ յորոց նեղէին , այլ և հանգամանք հնարիցն՝ որովք ստացան զառողջու-

1 Պաւսան․ գիրք Բ․ գլ․ 27․ էջ 172 ։

2 Նոյն անդ , էջ 174 ։

թիւն [1] ։ Արձանագրութիւնքս այսոքիկ՝ աւանդապահք փոքրոյ դարուց՝ յամենայն ժամանակի ցանկալիք են, այլ նախ քան զՃառս մատենից բժշկականութեան՝ կարեւորք ելին ։ Ահա քուրմք Եգիպտոսի պահեն 'ի մեհեանս մանրապատում զհանգամանս դարմանոյ բժշկութեանցն զորս գործեն [2] ։ Այլ քուրմք Ասկղեպեայ Ելլադա մուծին ընդ այլ արարողութիւնս իւրեանց և ըզսովորութիւնս զայս զրեթէ յամենայն տեղիս, ուր և հաստատեցան [3] ։ Իպոկրատ քաջ գիտաց զյարգ նոցա, և զմասն ինչ վարդապետութեան իւրոյ յաղագս զգուշութեան հիւանդաց՝ 'ի կիր էառ յարձանագրութեանցն՝ որ կան 'ի տեսիլ առ մեհենաւն, զոր կովացիք կանգնեցին Ասկղեպեայ [4] ։

Բայց և զայն պարտ է ասել, զի քուրմք աստուածոյն փառասիրելով 'ի գործել հրաշս քան բժշկութիւնս, խաբէութիւնս 'ի կիր արկանեն յաճախ՝ առ 'ի մեծարոյ լինել առաջի ժողովըրդեան ։ Գոհանալ արժան է, զի արտաքոյ քաղաքաց և 'ի լերինս կառուցին զմեհեանս իւրեանց [5] ։ Եպիդաւրեայն է յանտառի ուրեք, յորում ոչ

1 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 27. էջ 173 ։ Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 374 ։

2 Գալեն. յղ. բժշկ. գիրք Ե. գլ. 2. էջ 246 ։

3 Ստրաբ. գիրք Ը. էջ 374 ։ Գրուտեր. Նկարագր. հտ. 1. էջ 71 ։

4 Ստրաբ. գիրք ԺԴ. էջ 657 ։ Պլին. գիրք ԻԹ. գլ. 1. հտ. 2. էջ 493 ։

5 Պլուտ. խնդ. հռովմ. հտ. 2. էջ 286 ։

ումեք օրէն է ծնանել անդ կամ մեռանել. զի առ 'ի մերձել 'ի վայրացն զահաւորկու կերպարանս մահուն, 'ի բաց տանին զախտաժետս որ 'ի շունչ վախճանին հասեալ իցեն, և զկանայս որ յերկունս կայցեն [1] ։ Ոդք սատածիչք, կրթութիւն մարմնոյ չափաւոր, և դեղք յատուկք սահմանեալ են կարևորք յառողջութիւն. այլ քրմացն զայսոսիկ ոչ բաւական համարեալ, և առ 'ի կարծեցուցանել զգործս բնականս արգասիս զերբնական պատճառաց, յաւելուն բազում ինչ մնոտի արարողութիւնս 'ի դարմանսն ։

Նըրնթեր մեհենին է սրահ մեծ, ուր եկաւորքն 'ի հարցանել զաստուածն՝ ածեալ դնեն 'ի վերայ սրբոյ սեղանոյ փոխինդս և պտուղս և այլ նուէրս, և անդ զգիշերն զայն ննջեն 'ի վերայ անձուկ անկողնոյ [2] ։ Մի 'ի քրմաց ազդ առնէ նոցա 'ի քուն լինել և լուռ կալ, թէպէտ և թընդիւն ինչ լսիցեն, և միտ դնել երազոց՝ զոր աստուածն ազդեսցէ 'ի նոսա [3] ։ Նա ապա անցուցեալ զճրագսն, փութայ ժողովել զնուէրսն եդեալս 'ի վերայ սեղանոյն [4] ։ Յետ սակաւ միոյ թուի հիւանդաց լսել զձայն աստուածոյն, ոչ զի-

1 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 27. էջ 172 ։

2 Արիստոփ. 'ի Պղուտ. տող 662 ։ Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 27. էջ 173 ։ Արիստիդ. Ճառք, հտ. 1. էջ 515 ։ Փիլոստր. վարք Իմաստակ. գիրք Ա. էջ 535 ։ Պղատոն. յղ. չքրջան. տարար. 1. անձին 1. էջ 263 ։ Սողին. գլ. 7 ։

3 Կիկեր. յղ. ըղձ. գիրք Բ. գլ. 59. հտ. 3. էջ 89 ։

4 Արիստոփ. 'ի Պղուտ. տող 662 և 676 ։

տեմ խորամանկ արուեստիւք ինչ հնչեցեալ, եթէ քըմին յետս դարձեալ և բարբառս ինչ մերձ առ մահիճս նոցա շշնջեալ, և կամ զի 'ի հան-դարտել զզայութեանց նոցա՝ էանայցեն 'ի ցնորս մտաց նոցա լուեալքն յառաջագոյն և տեսեալք անդադար 'ի ժամէ հասանելոյ իւրեանց անդր :

Զայն աստուածոյն սահմանէ զդեղս առողջ-արարս նոցա, ոչ ինչ օտար 'ի սահմանելոցն յայ-լոց բժշկաց [1]. և պատուիրէ նոցա որ ինչ պաշ-տամունս կրօնից պարտ իցէ նոցա կատարել 'ի յաջողութիւն զօրութեան դեղոցն : Եթէ հի-ւանդին չիցէ այլ ինչ չար, բայց յերկիւղէ՝ ամե-նայն չարեաց, և յանձն առնու լինել գործի խա-բէութեան, հրամայի նմա յանդիման լինել 'ի վաղիւ անդր 'ի մեհենին, և անցանել կողմանէ 'ի կողմն բագնին, դնել զաջ իւր 'ի վերայ նորա, և ապա 'ի վերայ ախտակրեալ անդամոյն, և քարո-զել բարձրաձայն զբժշկութիւն իւր 'ի լուր յոգ-նախուռն բազմութեան տեսողացն՝ որ հիացեալ կան ընդ հրաշսն [2] : Նա զի և հեռի ուրեք առա-քեն զհիւանդն 'ի կատարումն հրամանացն, որ-պէս զի մի պատիւ աստուածոյն անկցի [3] : Եւ մերթ 'ի կերպարանս օձի այց առնէ աստուածն հիւանդաց, և խաղապատելովն քաջալերէ զյոյս նոցա [4] :

1 Քւէնը, պատմ. բժշկ. գիրք Ա. գլ. 20. էջ 60 :

2 Գրուտեր. ստորագր. հտ. 1. էջ 71 :

3 Արիստոփ. Ճառք, հտ. 1. էջ 516 և 549:

4 Արիստոփ. 'ի Պլուտ. տող 688 :

Օձք ատ հասարակ նուիրեալք են Էսկղեպեայ, վասն ախտաբոյժ զօրութեանցն նոցա որ 'ի դեղս խառնլին[1], և վասն այլոց ինչ իրաց՝ զորս աւելորդ է ասել. այլ սիրելագոյնք 'ի նոցանէ են աստուածոյն երկրին Էպիդաւրեայ օձք խարտեշագոյնք[*] և անթոյնք, դգոնք և հանդարտք և որք 'ի մարդամօտի սիրեն կեալ: Օձն զոր 'ի ներքս 'ի մեհենի անդ տածեն քուրմք, մերթ գալարեալ պատի զինքօք, և մերթ կանգուն 'ի վերայ տտանն կարկամեալ կայ՝ առնուլ զջամբն 'ի սկաւառակէ[*]: Գուն ուրեք թողուն զնա արտաքս. այլ 'ի թողուլն՝ շրջի ընդ փողոցս ճոխաճեմ. և 'ի տեսիլ նորա ցնծան ամենեքին, զի աւետեաց է գուշակ երևումն նորա[3]: Կէսք մեծարեն զնա որպէս զսիրելի խնամակալութին իւրեանց աստուածոյ, այլք յերկիր խոնարհին առաջի նորա՝ զնոյն ինքն աստուածն կարծելով:

Օձք այսպիսիք ընտելասէրք են և այլ ուրեք 'ի մեհեանս Էսկղեպեայ[4], և 'ի Տրոփոնիսեայ մեհեանն[5] և այլոց ոմանց դից. և յաճախագոյնք 'ի Պելլա մայրաքաղաք մակեդոնացւոց, ուր ընտանիք են կանանց տածել զօձս. և 'ի սաստիկ տօթ ամառայնի ածեն զնոսա զպարանոցաւ իւ-

1 Պլին. գիրք ԻԹ. գլ. 4. հտ. 2. էջ 505:

2 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 28. էջ 175:

* Այսպէս 'ի դրոշմածս բազումս գտանին տպաւորեալ պատկերք նոցա:

3 Վաղ. Մաքս. գիրք Ա. գլ. 8. յօդ. 2:

4 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 11. էջ 137:

5 Պարապ. Արիստոփ. 'ի Պլուտ. տող 690:

րեանց որպէս զմանեակ, և 'ի սպանդարամետական տօնսն 'ի մոլեգնելն իւրեանց՝ պատառեն զնոսա զխուրեամբք առ 'ի զարդ, կամ ընդ օդս ձօձեալ տատանեն : Մինչ դեռ էի ես յԱպղադա, լուայ զի Ողիմպիաս կին Փիլիպպեայ արքային մակեդոնացւոց նիրհեցուցանէր զմի յօձից առ իւրև. և յաւելուին՝ Արամազդայ զկերպարանս զեռնոյն առեալ, և հայր լեալ Աղեքսանդրի[1] :

Դիւրահաւանք են եգիպտացիք, և առաւել ևս քան զնոսա ախտաժետք. խուռն դիմեն նոքա յԱպիդաւրոս, և բոլորով սրտիւ ընդունին զդեղսն՝ յորոց ոչ ինչ օգտեալ է նոցա յառաջագոյն, այլ քաջայոյս վստահութիւն նոցա զօրաւորս երբեմն գործէ զնոյնս 'ի բժշկութիւն : Բազումք 'ի նոցանէ պատմէին ինձ հաւատով զերազսն, որովք Ասկղեպեայ այց արարեալ էր նոցա. և կէսք 'ի նոցանէ այնպէս մոլորեալք մտօք, զի առ դոյզն ինչ երկբայս վայրենանային. և այլք այնպէս զարհուրեալք, զի հզօրագոյն յորդորք փաստից ոչ բաւէին փարատել 'ի մտաց նոցա զարհաւիրս չարեացն. ամենեքին պատմէին բժշկութիւնս՝ զորոց չէր նոցա անձամբ զփորձ առեալ, այլ բերան 'ի բերանոյ անցեալ՝ զհաւաստեաց առնոյր համբաւն զօրութիւն :

Դարձ արարեալ ընդ Արգոս, յուղի անկաք

[1] Պլուտ. յԱղեքս. հտ. 1. գլ. 7. հտ. 2. էջ 215: էջ 665: Ղուկիան. յԱղեքս.

'ի Նեմեա քաղաք՝ հուշակաւոր վասն որ 'ի նմա հանդիսից խաղուցն 'ի պատիւ Արամազդայ յերիր անն կատարելոյ ։ Այլ քանզի և սոքա դրեթէ զնոյն տեսարանս ողիմպիականն խաղուցն ընծայեն, աւելորդ համարիմ պատմել. բայց միայն գիտելի է՝ զի արգիացիք հանդիսադիրք են խաղուցն [1], և յաղթողացն անդ լախուր է մրցանակ [2]։ Անտի ընդ լերանցամէջս անկանք յուղի, և հնգետասան ասպարիզաւ հեռի 'ի քաղաքէն առաջնորդք մեր ցուցին մեզ աւհիւ զքարանձաւն, զմերի առիւծուն՝ որ ընդ լախտիւն Հերակլեայ անկաւ տապաստ [3]։

Անտի դարձ արարեալ 'ի Կորնթոս, յուղի անկանք անդրէն յԱթէնս. ուր ընդ հասանելն իմ սկսայ վերստին խնդիր առնել զկարգաց տեսչութեան նոցա, և զկարծեաց իմաստասիրացն, և զբազմաստեղն բանաստրութեանն տեսակաց ։

1 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 15. էջ 144։ Յուլիան. Թուղթ վասն Արգիաց. էջ 408։

2 Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 48. էջ 697։ Պլին. գիրք ԺԹ. գլ. 8. էջ 179։ Ղուկիան. յղ. մրց. գլ. 9. հա. Զ. էջ 888։

3 Պաւսան. գիրք Բ. գլ. 15. էջ 144։

ԳԼՈՒԽ ԾԳ.

Յաղագս պղատոնեան հասարակապետութեան :

ԵՐԿԻՆ տեսութիւնք զիմաստասիրացն Ելլադայ զբաւեն զմիտս . թէ որք տիեզերք վարին , և թէ որք զմարդիկ պարտ իցէ վարել : Խնդիրքս այսոքիկ , հաւասարապէս արդեօք դժուարալոյծք , տան նոցա պատճառս անսպառ ճառից և մատենագրութեանց : Տեսցուք ստորև* թէ Պղատոնի զկազմութենէ տիեզերաց զինչ կարծիք էին ըստ Տիմէի . այլ աստ ցուցից որ ինչ հնարս խորհեցաւ նա առ 'ի կազմել միաբանութիւն իմն քան զամենայն միաբանութիւնս մարդկան բարեբաստ :

Ուրեք ուրեք խօսեցեալ էր նորա ընդ մեզ զայնմանէ , այլ ճոխագոյն բացատրեաց մեզ զայն 'ի միում աւուրց յակադեմական վայրումն , ուր 'ի ժամանակաց ինչ հետէ դադարեալ էր 'ի դաս տալոյ , ցուցանելով զի բարեբաստ այն է՝ որ արդարն է , թէպէտ և չիցեն նմա 'ի դիցն պատրաստեալ վարձք , և 'ի մարդկանէ երկիւղ ամենայն չարեաց 'ի վերայ կայցէ : Նա 'ի քաջ խելամուտ լինել արգասեաց արդարութեան յիւրաքանչիւր ոք , խնդրեաց զարգասիս նորա 'ի տես-

* Ի ԾԹ գլուխ գրոցս :

չութեան՝ յորում առաւել հոլանի նա յայտնագոյն ազդեցութեամբն և երևելագոյն նշանօք ։ Ահաւասիկ համառօտագիծ օրինակ վարդապետութեան նորա . 'ի գլխոց իսկ նորին յարդարեմ զճառս , այլ ներեսցեն ընթերցօղք եթէ չկարիցեմ յաւելուլ յիմաստս նորա զգեղեցկութիւն պահեալս շրթանց նորա . անկ էր նոցին իսկ շնորհաց շարժել աստ զգրիչ ։

Ոչ զմիապետութե̃ և ոչ զընկերհաշտութեան առաջի կայ ինձ նկարագրել պատկեր , զի ոչ ինչ փոյթ է՝ թէ մի ոք կամ բազումք իշխիցեն . այլ պետութիւն իմն կազմեմ , յորում ժողովուրդն ընդ իշխանութեամբ առաքինութեան երանաւէտ կայցէ ։

Յերիս դասս զքաղաքացիս նորա բաժանեմ . դաս վարձկանաց կամ խաժամուժ ամբոխին , դաս պատերազմողաց կամ պահապանաց աշխարհին , և դաս դատաւորացն կամ իմաստնոց ։ Առաջնումն ոչ ինչ սահմանեմ , զի նմա անկ է հետևել ուր և յայլոց երկոցունց դասուցն վարիցի ։

Կարևոր համարիմ զունդ իմն պատերազմողաց [1] , որոց հանապազ զէն 'ի ձեռին կայցէ , և որոց գործ իցէ պահել յաշխարհին անշարժ ըզխաղաղութիւն ։ Մ՛ի խառն ընդ ա՛յլ քաղաքացիս կացցէնա , այլ բնակեսցէ 'ի բանակի , միշտ կազմ 'ի ցածուցանել զաղմուկս ներքինս , և 'ի հալա-

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Բ. հտ. 2. էջ 373 ։

ծել զՀէնս արտաքինս [1] ։

Ու քանզի արք այսպիսիք ահաւորք մարթեն մնասակարք լինել յոյժ [2], և դիւրին է նոցա յափշտակել զիշխանութիւն աշխարհին՝ 'ի դերև առնելով զամենայն զօրութիւնս նորա, սանձահարեսցուք զնոսա ոչ օրինօք՝ այլ զօրութեամբ սահմանադրութեան ուղղելով զկիրս նոցա և զառաքինութիւնս իսկ ։ Արթեսցուք զմիտս նոցա և զսիրտ երաժշտական վարժիւք, և յաւելցուք զարիութիւն նոցա և զքաջողջութիւն ըմբշական հրահանգօք [3] ։

Դաստիարակութիւն նոցա անդստին 'ի տղայութենէ լիցի սկիզբն [4] ․ մի՛ ընկալցին տպաւորութիւնս հակառակս այնոցիկ՝ զորս յաւագոյն տիոցն ընդունելոց են, և մի՛ տացին նոցա զբօսանք մնոտի կեղծեացն աւանդելոց 'ի գիրսն Հոմերոսի և Եսիոդեայ և այլոց քերթողաց ․ զի հերձուածք և վրէժխնդրութիւնք դիցն ստայօդք զոճիրս մեծամեծս ածեն 'ի յարգ մեծ, և թշուառութիւն յոյժ է սովորել 'ի մանկութենէ առ ոչինչ համարել զգժնդակ եղեռնագործութիւնս ։

Մի՛ նմանութեամբք այսպիսեօք զաստուածականն անարգեսցուք ․ բանաստեղծութեան անկ է յանդիման առնել զնա համբակաց զօրականին

1 Պղատ․ յղ․ հաս․ գիրք Գ․ հա․ 2․ էջ 415 ։

2 Նոյն անդ, էջ 416 ։

3 Նոյն անդ, էջ 376 ։

4 Նոյն անդ, էջ 377 ։

Ի բաց մերժեսցուք զոլորակս ողբականս լծու-
ղացի նուագաց, և զմեղկութիւն յանխականս եր-
գոց ։ Զուարականն ընկալցուք զեղանակ, որոյ
առնացի ազդումն յորդորեսցէ զպատերազմո-
ղացն մերոց խրախոյս . և զփափկականն, որոյ
հանդարտ և երկիւղած ազդմունք յարմարես-
ցին ընդ խաղաղութեան հոգւոց նոցա ։ Այլ զեր-
կոցունց ևս այսոցիկ եղանակաց զապեսցուք զխր-
ըրտմունս, և բռնադատեսցուք զնոսա 'ի նուազել
զնուագս՝ պատշաճեալ ըստ հանգամանաց, և 'ի
ձայն առաջիկայ նուագացն, և բառից երգոցն՝
որոց պարտի հպատակել[1] ։

Ի քաջաղէպ յարմարութենէ առաւ բառից
ընդ դաշնակս նուագաց և ընդ թիւս՝ յառաջ գայ
պատշաճն, և նովին իսկ գեղեցիկն՝ զորոյ զտիպս
այտոր է համբակաց մերոց ունել հանապազ 'ի
միտս ։ Վայելչութիւն և Ճարտարապետութիւն
և բնաւ ամենայն արուեստք ընծայեսցեն զայն
նոցա 'ի տեսիլ, որպէս զի շուրջ պատեալ նոցա 'ի
պատկերաց գեղեցկութեան, և ամենուստ կրե-
լով 'ի նոցանէ յարձակմունս, և 'ի մէջ նոցա կե-
լով՝ որպէս 'ի ջինջ և 'ի պարզ օդս, թաթաւե-
ցին նոքօք մինչև ցոգիս, և սովորեսցին յառաջ
բերել զնոյնս 'ի գործս իւրեանց և 'ի բանս[2] ։
Սնեալք աստուածազան սերմամբքս, զարգացնես-
ցին 'ի տեսիլ ախտից՝ ոչ տեսանելով 'ի նոսա զվր-

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Գ. էջ 398 ։

2 Նոյն անդ, էջ 401 ։

սեմտիպսն , զորս կրեն 'ի հոգւոջ : Ընծայեցեն 'ի բարբառ բանին և առաքինութեան , զի տեսցեն 'ի նոսա զծանօթ և զընտանի կերպարանս : Սի-րեսցեն զգեղ զմայլմամբ սիրոյ , այլ ոչ զառան-ցանօք :

Նոյն իմաստք ուղղեցին և զմասն դաստիա-րակութեան , որ 'ի պէտս և 'ի կրթութիւն մարմնոյ պատկանեալ[1] : Ո՜չ լիցի աստանօր կարգ կենաց հաստատուն և միօրինակ . զի որոց ա-ռաջի կայ 'ի բանակի վարել զկեանս և զինուո-րական պարապել գործոց , պարտ է սովորել 'ի տոկ քաղցի և ծարաւոյ , ցրտոյ և տօթոյ , և բնա-ւ ամենայն կարեաց և աշխատութեանց և յեղա-նակաց տարւոյ : Յանպաճոյճ պարէնս գտցեն ըզ-գանձ առողջութեան , և 'ի հանապազօր հրա-հանգս զյաւելուած արիութեան քան կորովոյ[2] : Որք չիցեն 'ի բնէ պնդակազմք , մի խնդրեսցեն նպաստիւք արուեստի կազդուրել զբնութիւնն : Հանգոյն վարձկանաց , որոց չիք պարապ դար-մանելոյ զմարմինն վատնեալ յաշխատութենէ[3] , ամաչեսցեն երկարաձգել խնամովք զկիսամեռ և զանպիտան հայրենեացն զկեանս իւրեանց : Ի յեղակարծ ախտից զդէմ կալցին պարզ և առ-ձեռն պատրաստ դեղովք . անծանօթ լիցին նոցա որ 'ի շուայտութենէ և 'ի զեղխութեանց հի-ւանդութիւնք , իսկ զորոց 'ի ծնէ ոք բերէ յան-

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Գ. էջ 403 :

2 Նոյն անդ , էջ 410 :

3 Նոյն անդ , էջ 406 :

ձին զբողբոջ՝ 'ի դէպս բախտին լուծի ապաստանն [1]։ Այսու օրինակաւ հալածեսցի բժշկականութիւն 'ի բաց, որ ոչ այլ ինչ հնարի՝ բայց յաճախել զցաւս մեր, և երկարաւ զմահ մեր գործել։

Լռեմ աստանօր զհրահանգս որոց և զկաքաւս և զըմբշամարտս [2], լռեմ և զանլուծանելի պարտս մեծարելոյ զծնօղս և զալիս [3], և զբազմապատիկ կարգաց պահպանութիւնս, որոց մանրապատում ճառք արտաքոյ համեն զիս յառաջարկութենէս։ Այլ զընդհանուր կարգս ասացից, և ըստ մասնեայք ինքնայորդոր 'ի նոցունց յառաջ գայցեն, և ըստ հանգամանաց իւրաց պատշաճեսցին։ Կարևոր այն է, զի երաժշտութիւն և ըմբշամարտ ձեռն տացեն երկաքանչիւր 'ի դաստիարակութիւն, և հրահանգք մարմնոյ կացցեն ընդ կրթութեան մտաց 'ի կշիռ. զի երաժշտութիւն ինքնին միայնակ մեղկէ զլարս ամոքելով [4], իսկ ըմբշամարտք խիստ և վայրագ առնեն զբնութիւն կազդուրելով։ Զերկոսին զայսոսիկ ընդ միմեանս կցորդեալ արուեստս, և իւրերաց զնոսա բարեխառնեալ, մարթասցուք ձգտել և թողացուցանել ըստ ճշդ համեմատութեան զզօրութիւնս հոգւոյ զկարի տկարն և զյոյժ սաստիկ. որով մարտկաց մերոց զկորով և զարիութիւն խառն ընդ հեզութեան և հանդարտութեան

[1] Պղատ. յղ. հաս. գիրք Դ. էջ 410։
[2] Նոյն անդ, էջ 412։
[3] Նոյն անդ, գիրք Դ. էջ 428։
[4] Նոյն անդ, գիրք Գ. էջ 410։

յանձինս բերելով, ահարկուք քան զամենայն մարդիկ թուեսցին յաչս թշնամեաց, և սիրելիք յաչս քաղաքայնոց[1]: Այլ զգուշալի է, առանց նորաձեւութեան ինչ 'ի կանխակալ սահմանադրութիւնն մուծանելոյ՝ յառաջ ածել զարգասիս զայսոսիկ: Այլ ոչ միայն 'ի փոխել կարգաց երաժշտութեան՝ խախտին հիմունք օրինաց առաջնորդութեան, ըստ կանխասաց մերոցս բանից[2], այլ և փոփոխումն խաղուց և տեսարանաց և դուզնաքէից իսկ սովորութեանց զնոյն ածէ վըտանգ[3]: Քանզի առ ազգս, որք սովորութեամբ ուղղին քան օրինօք, դոյզն ինչ նորաձեւութիւն բազմավտանգ է. զի 'ի խափանել միոյ իրիք 'ի սովորութեանց, անկանին կարծիք իմաստութենոցա. և 'ի սպրդել միոյ իրիք զեղծման, թոյն ընդ աշխարհն ծաւալի:

Ամենայն ինչ 'ի հասարակապետութեան անդ հպատակեսցէ դաստիարակութեան մարտկաց[4], և դաստիարակութիւն նոցա խստութեան հրահանգաց: Զպահպանութիւն դոյզն իսկ կարգի պարտ համարեսցին անձանց, և զդոյզն ինչ անպահպանութիւն՝ ոճիր: Այլ մի ոք զարմասցի զի այսքան զօրութիւն վարկանիմ ունել գործոց՝ որ դուզնաքեայք թուին. զի թէպէտ և ուղղակի առ օգուտ հասարակաց ոչ բերէին, կարևոր էր

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Բ. էջ 376:
2 Նոյն անդ. գիրք Դ. էջ 424:
3 Նոյն յղ. օր. գիրք Է. էջ 797:
4 Նոյն յղ. հաս. գիրք Դ. էջ 423, և այլն:

յոյժ զգուշութիւն 'ի կատարումն նոցա. զի հակառակք են և բռնադատիչք յօժարութեան ։ Արժան է ամբառնալ զհոգիս 'ի ծագ կատարելութեան իւրեանց և օգտակարութեան հայրենեաց. որպէս զի 'ի ձեռանէ առաջնորդաց լիցին բաւական 'ի յանձանձանս թեթևագունից և կարևոր իրաց, ընկճեսցեն հանապազ զկամս իւրեանց, և դժկամակաց ժուժկալութեամբ ուսցին՝ ոչ ևս խորհել ինչ կամ առնել կամ ցանկալ իմիք, բայց միայն յօգուտ աշխարհին ։ Իսկ որք հրաժարել 'ի կամաց իւրեանց ոչ կարեն, մի մտցեն 'ի դաս մարտկաց, այլ ընդ արուեստաւորս և ընդ աշխատաւորս դասեսցին [1]. զի ոչ է մարթ պետութեանց ազնուականութեամբ ազգատոհմի ուղղել, այլ յաջողութեամբք հոգւոյ ։

Մինչ չև յառաջ ևս մատուցեալ՝ տացուք համբակաց ակնարկել 'ի կեանսն որ առաջի կայ նոցա, որպէս զի մի պակիցեն 'ի խստութենէ կարգացս, և յօժարագոյն կազմեսցին 'ի բարձրագոյն պայման կենացն որ մնայ նոցա ։

Եթէ զօրականն կալուածս և տունս ժառանգիցէ, եթէ ոսկի և արծաթ ժանգոտիցեն միանգամ զձեռս նորա [2], ոչ յամեսցեն սպրդել 'ի սիրտ նորա փառամոլութիւն և ատելութիւն և ամենայն իսկ կիրք, զորս զհետ իւրեանց առեալ ձգեն մեծութիւնք, և այնուհետև լիցի նա իբրև զմի

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Գ. էջ 415 ։

2 Նոյն անդ, գիրք Գ. էջ 416 ։

'ի սխնլքոր մարդկանէ ։ Օ Երծուսցուք զնա յամենայն երկրաքարշ հոգոց ատի. հասարակաց լիցի զօրականին ձաշ 'ի գանձուց աշխարհին. հայրենիքն՝ որում նուիրէ նա զամենայն զխորհուրդս իւր և զիղձս, յանձն առցեն զհոգ պիտոյից նորա՝ որ 'ի կարևորան սահմանեսցին ։ Այլ եթէ զայն ինչ որ ինձ 'ի դէմն ածիցէ, զի 'ի բարեբախտութենէ այլոց քաղաքայնոց վերջացեալ գտանի զօրականն կարօտութեամբքն, գիտասցէ զի ոչ է պարտ օրէնսդրին 'ի բարեբաստութիւն դասուց իւրաքանչիւր ուշ ունել, այլ 'ի բոլորիցն առ հասարակ[1] ։ Որ ինչ հնարս և 'ի կիր արկանիցէ, եթէ միայն յաջողեսցի, հայթայթէ զօգուտ իւրաքանչիւրոց՝ որ 'ի հասարականց յեցեալ կայ ։ Դարձեալ և քաղաքն զոր կառուցանեմք՝ ոչ թէ զեղցի փափկութեամբք, այլ այնպէս ուղղեսցին 'ի նմա վաստակք՝ զի աղքատութի անտի 'ի բաց տարագրեսցի առանց 'ի ներքս մտանելոյ փարթամ ճոխութեան[2]. և ոչ այլով իւիք ընդհատ իցէ 'ի նմա զօրականն յայլոց քաղաքայնոց, բայց միայն առաւելագոյն առաքինութեամբ և նուազագոյն պիտոյիւք ։

Հնարեսցաք պարսպել զնոսա 'ի զօշաքաղութենէ, որ զհետ իւր առեալ ձգէ ոճիրս ամբաւ. այլ արժան է խլել 'ի սրտէ նոցա, կամ մանաւանդ ուղղել 'ի նոսա զազդմունս բնութեան, և միա-

[1] Պղատ. յղ. հաս. գիրք Դ. էջ 420 ։
[2] Նոյն անդ, էջ 421 ։

թանել ընդ իրեարս նովին իսկ իրօք՝ որ արկանեն 'ի նոսա հերձուածս ։ Մտանեմ արդ 'ի նոր ասպարէզ, յոր ահիւ յառաջ մատչիմ. զի իմաստք, զորս առաջի կայ ինձ յանդիման առնել, օտարացուցիչք թուեսցին և մտացածինք ։ Այլ և ես իսկ կասկածեմ ընդ բանս իմ. և կասկածանքս այս, եթէ արդարև սխալեմ, աստստուին արժանի ներելոյ կացուսցեն զակամայ սխալանս իմ ։

Կանանին, զոր մեք 'ի պարապումն աննշան և առտնին ևեթ գործոց ամփոփեմք, չիցէ՞ արդեօք յազնուագոյն և 'ի բարձրագոյն գործս ձեռնհաս[1] ։ Չիցէ՞ երբէք 'ի վեր երևեալ առ նոսա արիութիւն և իմաստութիւն և 'ի բնաւ ամենայն առաքինութիւնս և յարուեստս զարգացումն[2] ։ Ուերևս զի առաքինութիւնք նոցա բնաւոր տկարութեամբն նոցա զգածեալ են և խոնարհագոյնք քան զմերսն, իցէ՞ն այնու անպիտանք հայրենեացն ։ Ոչ բնաւ. բնութիւնն չընձեռէ ինչ համճար անարգասաւոր. և օրէնսդիրն ճարտարութիւն մեծ այն է, 'ի գործ արկանել զամենայն զօրութիւնս բաշխեալս 'ի նմանէ՝ զորս մեք անգործ առնեմք ։ Օրականն մեր բաժանեսցի ընդ հարսին իւրում զհոգ պահ ունելոյ խաղաղութեան քաղաքին, որպէս շուն հաւատարիմ 'ի յանձնեալ նմա պահն օգնական իւր ունի զընկերն[3] ։ Յուրաքանչիւր 'ի նոյն վարժս դաստիա-

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Ե. էջ 452 ։

2 Նոյն անդ, էջ 455 ։

3 Նոյն անդ, էջ 481. գիրք Է. էջ 537 ։

րակեսցէն, 'ի նոյն տեղիս, և առ ոտս նոցին վարժապետաց ։ Ընկալցին 'ի միասին երկաքանչիւր ընդ նախակրթութիւնս գիտութեանց զխրատս իմաստութեան. և 'ի կուսանոցս օրիորդք 'ի բաց եղեալ զհանդերձս իւրեանց, և պճնեալք պատուականագոյն քան զզեստիւք առաքինութեան, զուպարեսցին 'ի հրահանգս, խլել 'ի նախանձորդ մանկտւոյն զմրցանակն [1] ։

Համեստութիւնս մեր և ազնուականութիւն բարուց կրէ աստի վտանգ, այլ երկար սովորութիւն և սրբութիւն բարուց նուազ արասցեն զվտանգն ։ Բայց դաստաւորաց լիցի հոգ խափանել զզեղծմունս [2]. 'ի տօնս սահմանեալս յօրինաւոր և 'ի սուրբ զուգութիւն՝ արկցեն 'ի սափոր զանուանս այնոցիկ, որ հանդերձեալ են տալ ախոյեանս աշխարհին ։ Ուստերաց չափ հասակի յերեմնամենից մինչև 'ի յիսուն և հինգ սահմանեսցի ամ, իսկ դստերաց 'ի քսանամենից մինչև ցքառասուն [3] ։ Թիւ վիճակելեացն համեմատեսցի պակասելոյն աշխարհին. զի պարտ է յերկուցն ևս անչափութեանց խոյս տալ, յանմարդութենէ և 'ի բազմամարդութենէ ։ Բախտն վեր 'ի վերոյ թուեսցի ընտրոյն տնօրէն, այլ դստաւորք ճարտար հնարիւք ուղղեսցեն զխառն 'ի խուռն բաշխս նորա, և ընտրեսցեն միշտ յուստերաց և 'ի դստերաց զայնոսիկ՝ որք անխառն զտոհմ զօրականին

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Ե. էջ 452 և 457 ։
2 Նոյն անդ, էջ 458 ։
3 Նոյն անդ, էջ 460 ։

մերոյ պահեսցեն ։ Ի ժամ վիճակացն արկանելոյ քուրմք և քրմուհիք հեղցեն զարիւն զոհից 'ի բագինս, և օդք հնչեսցեն յերգս հարսանեկանս [1]. և ժողովուրդն վկայ եղեալ և երաշխաւոր կապանացն զօդելոց վիճակաւ, խնդրեսցէ յերկնից ծնօղացն առաքինեաց առաքինազգոյն որդիս ։

Որդիք 'ի հարսանեաց աստի ծնեալք զատուցեալ անդէն յազգականացն, աւանդեսցին 'ի տեղի ուրեք՝ ուր մարք նոցա երթիցեն դիեցուցանել զնոսա անխտիր ի ումեք և դիպեսցի յանծանօթս, և մի՛ լիցի նոցա օրէն պահել զկաթն 'ի ջամբ որդւոց ևեթ իւրեանց [2] ։

Յորրանս անդ զօրականին մի՛ երևեսցին տղայք տրատաւորք 'ի ծնէ, այլ հեռի յանկեան ուրեք ծածկեսցին ։ Մի՛ գտցին անդ և մանկունք ծընեալք 'ի հարսանեաց կատարելոց առանց վեհափառ արարողութեանցս զոր ասացի. և մի՛ այնուքիկ, որոց ծնօղք 'ի տարաժամ հասակի վաղ կամ անազան քան զսահմանեալ ժամանակն ամուսնանայցեն [3] ։

Ի կատարել ամուսնաց զկղձս հայրենեացն՝ մեկնեսցին 'ի միմեանց, և կացցեն ազատ, մինչև իշխանք միաբանգամ կոչեսցեն զնոսա 'ի հարսանիս, և վիճակն սահմանեսցէ նոցա այլ զոյգ ։ Այսուքիկ զհետ միմեանց հարսանիք և ապահարզանք ըստ բազում 'ի զօրականէն կցորդեսցեն

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Ե. էջ 459 ։

2 Նոյն անդ, էջ 460 ։

3 Նոյն անդ ։

զկանայս[1]։

Մալ յանցանել երկաքանչիւրոց ըստ հասակին սահմանեալ առ օրինաւոր հարսանիսն[2], ազատք լինէին ամուսնանալ. բայց միայն թէ մի ծնանիցին որդիս, և մի ընդ այնոսիկ՝ որոց տուեալ լինէին կամ ընկալեալ 'ի նոցանէ զկնեանս՝ խառնակեսցին։

Եւ քանզի չէ մարթ ճանաչել նոցա զմիմեանս, համարեսցին ուստերս և դստերս իւրեանց զամենայն մանկտին ծնեալ ընդ հարազատ որդիս իւրեանց. և պատրանքս այս լիցին պատճառք միաբանութեան, անծանօթք առ այլ ազգս[3]։ Զի իւրաքանչիւր ոք 'ի զօրականէն ազգականս իւր զգինուորակիցսն համարեսցի. որով այնքան յաճախեալ 'ի նոսա կցորդութիւնք արեան, զի ամենայն ուրեք հնչեսցեն և սրբազան անուանք գորովոյ հօր և մօր, ուստեր և դստեր, եղբօր և քեռ։ Գութք բնութեան ոչ ևս ամփոփեսցին յումանս, այլ զեղեալ ծաւալեսցին ընդ ազգատոհմն մեծ՝ զնոյն հոգի յամենեսին 'ի նոսա ներգործելով։ Ամենայն ոք դիւրաբար լցցէ ըզպարտս իւր սիրայորդոր. և յիւրաքանչիւր ըզձից 'ի բաց մերկացեալ, թեթևացուսցեն զվիշտս իւրեանց՝ վշտակից լինելով միմեանց, և յաճախեսցեն զբերկրութիւնս՝ հաղորդելով իրերաց։ Աճեսցին բողբոջք հերձուածոց սաստիւ զխա-

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Ե. էջ 457։
2 Նոյն անդ, էջ 461։
3 Նոյն անդ, էջ 463։

ւորաց, և ամենայն բռնութիւն կաշկանդեսցի երկիւղիւ թշնամանելոյ զբնութիւն[1]։

Այս նախանձելի գութ գորովոյ, որ զօդէն զնոսա ընդ միմեանս 'ի ժամանակի խաղաղութեան, զօրաւորագոյն ևս զարթիցէ 'ի նոսա 'ի պատերազմի։ Անցցէ 'ի ճակատ գունդ քաջամարտիկ մանկտւոյն, լի արիութեամբ[2], փորձ 'ի պատերազմունս 'ի մանկութենէ, և ժամանեալ 'ի կէտ պայծառացուցանելոյ զմթերեալ առաքինութիւնսն, զվատութիւն նախատինս համարելով, զարութիւն գերապանծ փառս, և զմահ արժանի բազնաց. անդ բարբառ հայրենեացն հասցէ 'ի լսելիս նոցա, խրախուսելով զնոսա 'ի պահ աշխարհին. և յաւելցին 'ի նոյն բարբառք կեղերջականք սիրոյ, ցուցանելով ընդ կարգս ճակատուն զսիրելիս նոցա դիմագրաւեալս 'ի վտանգ. և առ ազդելոյ 'ի սիրտ նոցա զհզօրագոյն ևս յորդորանս քաջութեան՝ յաւելցին անդր և կանայք և որդիք նոցա, կանայք առ 'ի պատերազմակից լինել նոցա և զօրավիգն ձայնիւ և ակնարկութեամբ, և որդիք՝ զի պարտք են հայրենի կրթել զնոսա 'ի վարժս քաջութեան, և զի թերևս դիմեն 'ի ճարակ բազմախողխող երկաթոյ թշնամւոյն։ Արդ իցէ՞ հնար, զի բանակ այսպիսի իբր հրով ծախողականաւ վառեալ այսքան հզօր յորդորանօք՝ երկմտիցէ ամենայն զօրութ. իւրով

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Ե. էջ 468։

2 Նոյն անդ, էջ 471։

և սրտմտութեամբ անկանել իբրև զշանթ ՚ի վերայ թշնամեաց, և ջախջախել զգունդս նոցա անընդդիմակաց թափով:

Այսքան մեծամեծք լիցին արգասիք միաբանութեանն հաստատելոյ ՚ի մերում զօրականին: Միւս ևս առաքինութեանն ևեթ նոցա իցեն արգասիք[1], չզեղծանել յաղթութեամբն՝ քաղցունք գթածք և մարդասէրք գոլով: Յարբեցութեան իսկ յաջողուածոց մի՛ մտաբերեսցեն ՚ի շղթայս արկանել զթշնամին պարտեալ, և մի՛ զդիակունս անկելոց նորա թշնամանել ՚ի ճակատուն տեղւոջ, մի՛ զգլուխս նորա կախել ՚ի մեհեանս դից՝ որ չեն իսկ այնպիսի նուէրքն ընդունելի, և մի՛ յաղարտ վարել զանդաստանս, և մի՛ զտունս հրձիգ առնել: Զի հազիւ թէ ընդ ազգս խուժադուժս օրէն իցէ առնել զանգթութիւնս զայսոսիկ, թող թէ ընդ Ելլադա ընդ համազգիս բարեկամս, որոց հերձուածք ոչ է պարտ թէ պատերազմ ՚ի ներքս ածիցեն, այլ աղմուկս վաղանցուկս՝ որպէս որ երբեմն ՚ի համաքաղաքացիս յուզին շփոթք[2]:

Զբարեբաստութիւն զօրականին թուի ինձ լիով պատրաստեալ[3]. զի հրաժարելովն յընչից գտցին ճոխք, և ոչ ինչ ժառանգելովն վայելեսցեն զամենայն. չիցէ ոք ՚ի նոսա որ չկարիցէ ասել. Զամենայն ինչ ունիմ:

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Ե. էջ 469, և այլն:

2 Նոյն անդ, էջ 465:

3 Նոյն անդ:

Յայնժամ Արիստոտէլ, որ անդ լուռ և եթ կայր, զնովիմբ ածեալ՝ ասէ. Սակայն չիցէ և ոչ այն ոք՝ որ չյաւելուցու, թէ ոչ ինչ իսկապէս ունիմ։ Ըստ Պղատոնի, ոչ հասարակաց գոյք յոր վայելեմքն, այլ իւրաքանչիւր ուրուք սեփականք սիրելագոյնք են մեզ։ Ո՞ր այլ իմիք 'ի զօրականեդ քումմէ ակն ունիցիս, եթէ չիցէ ինչ նմա ժառանգութիւն սեփական, բայց անեռանդն փութոյ՝ որում չիք ուշոյ նպատակ։ Գութք նորա ոչ կարելով յենուլ 'ի հոյլս այնչափ բազմութեան որդւոց, որ շուրջ պատեալ կան զնովաւ, նուաղեալ անկցին։ Այր յընկեր իւր ապաստան առացէ զհոգ լինելոյ նոցա յօրինակ և 'ի յորդոր, որպէս որ 'ի տունս սպասաւորեն ստրուկք զհասարակաց պարտս պաշտաման 'ի միմեանս թողլով[1]։

Պղատոն ասէ. Երկու ինչ եդի 'ի սիրտ զօրականին, որոց 'ի միասին պարտ է յորդորել զնա անդադար 'ի նախանձ. զգայութիւն ասեմ և զառաքինութիւն։ Առաջնումն ոչ միայն հասարակաց քաղաքակիցս իւր զամենեսին համարեսցի, այլ և ազգատոհմ իւր. և նսեմութիւն ծննդեան ոչ նսեմացուսցէ նմա զիրաւունս ազգականութեան։ Եթէ աստանօր պատրանք ոչ որպէս զարդիւնս իրաց ազդողականք իցեն, սակայն ընդարձակատարածք են քան զնոսա և օգ-

1 Արիստոտ. յղ. քաղա. հտ. 2. էջ 314, և այլուր։ քաղաք. գիրք Բ. գլ. 3 և 4.

տակարագոյնք աշխարհին ։ Զի ոչ ինչ է փոյթ նմա թէ իւրաքանչիւր ոք խանդաղակաթ զիւրովքն գորովիցի , այլ զի 'ի սիրտս ամենեցուն ծաւալիցի գութ բաւական 'ի կցորդել զնոսա հասարակաց զօղիւ ։ Այլ եթէ սա տկար իցէ և անբաւական 'ի յարդարել զզօրականն մեր զգոյշ և ժիր , է մեր և այլ յորդոր , զառաքինութեանն ասեմ վեհագոյն զօրութիւն՝ որ մղեսցէ զնոսա անդադար 'ի վեր քան զպարտսն ։

Արկնեալ անդրէն Արիստոտելի՝ հակաճառել կամէր , այլ մեք խափանեցաք զնա . բայց միայն ասէ ցՊղատոն . Դու վկայիցե՞ս միտք քո թէ մարթիցի հասարակապետութեան այդպիսւոյ կալ ։

Պատասխանի ետ Պղատոն հեզութեամբ և ասէ . Նմա ինձ զդիտաւորութիւն առաջարկութեանս [1] . զի զբարեբաստութիւն անմեկնելի յարդարութենէ կամք են ինձ ցուցանել , և վասն այնորիկ խնդրեմ զլաւագոյնն 'ի կարգս տեսչութեանց , որպէս զի ցուցից ապա զի նոյն ինքն և բարեբաստագոյնն է 'ի նոսա ։ Եթէ նկարիչ ոք մեզ յանդիմանն առնիցէ զգեղեցկութիւն 'ի վեր քան զամենայն որ 'ի միտս մեր գոյանան տեսակս , եպերիցե՞մք զնա այնու զի չիք ինչ համգոյն նմին ընդ տիեզերս ։ Արդ և ես զպատկեր կատարելագոյն հասարակապետութեան յանդիման առնեմ , նախատիպ՝ ընդ որում այլ և այլ կարգք

[1] Պղատ . յղ . հաս . գիրք Ե . էջ 472 ։

տեսչութեան համեմատեալ, ըստ առաւել և ըստ նուազ նմանութեան ըստ այնմ, դատեցին առաւել կամ նուազ բարեբաստք: Եւ ոչ սոսկ զկայ առեալ, յաւելում և եւս՝ զի թէպէտ և եղջերուաքաղ թուիցի առաջարկութիւնս, այլ մարթի սմա յեղանակաւ իմն գալ յարդիւնս, ոչ միայն առ մեզ՝ այլ և ամենայն ուրեք, եթէ յանձանձանաց իրաց աշխարհին փոփոխեցին կարգք: Եւ որ այն կարգաց փոփոխումն իցէ. զի իմաստասէրք թագաւորեսցեն, կամ թագաւորք իմաստասիրեսցեն[1]:

Օտարացուցիչ իմն թուեցայց բերել սովա 'ի լսելիս այնոցիկ, որոց անծանօթ է ճշմարիտն իմաստասիրութիւն. բայց այլք խելամուտ լիցին, զի առանց այսորիկ չիք դեղ դարմանոյ չարեացն՝ որովք տուայտի մարդկութիւնս:

Զամէ արդ զկարեւորագոյնսն զերրորդ դասուէ քաղաքայնոցն կարգել զճառս. զաւագանւոյն մերոյ ասեմ զսակաւուց արանցն ընտրելոց 'ի գնդէ առաքինեաց, զպետացն՝ որք 'ի կարգէ զօրականին առեալ, այնչափ 'ի վեր քան զզօրականն գերապանծ վաստակօք անցեալ կացցեն՝ որչափ սա 'ի վեր քան զարուեստաւորս և զաշխատաւորս:

Մեծի զգուշութեան պէտք են յընտրութեան արանց այսպիսեաց զարմանալեաց, բազմախոյզ քննութեան 'ի ճանաչել զնոսա, և ժիրաժիր

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Ե. էջ 473:

խնամոց 'ի կրթել: Մտցուք 'ի սրբարան անդր, ուր հրահանգի մանկտին զօրականին, և ուր մանկունք այլոց քաղաքայնոց արժանի լինին ընդունելոյ: Որք միանգամ ընդ գեղ կերպարանաց և ընդաբոյս բարեձևութիւնս յանձին բերելով՝ փայլեն 'ի սննդակից իւրեանց մանկտին կրթութեամբք մարմնոյ և մտաց [1], 'ի նոսա զակն կառուսցուք. տեսցուք եթէ 'ի դէմս նոցա և 'ի զըրոյցս նշողլիցե՞ն անդստին 'ի մատաղ տիոց ցանկութիւն գիտութեան և սէր բարւոյ. եթէ ըստ զարգանալ մտացն՝ մտադիւրագոյնս ևս խելամտեսցե՞ն 'ի պարտս իւրեանց, և ըստ աճել յաւագոյթ հասակին՝ յաւելցե՞ն տալ զբարեբարութեանն ցոյցս: Լարս ձգեսցուք զդեռավարժ մտօք նոցա. եթէ յիմաստիցն ուսելոց ոչ ժամանակաւ և ոչ ներհակ իմաստիւք դրդուիցին, յաւելցուք փորձել զնոսա սպառնալեօք վշտաց և հրապուրանօք հաճոյից, և ա̃մ ազգի ազգի բըռնութեամբք և մարդելուզութեամբք [2]: Կացուսցուք ապա զմանկտիդ 'ի ճակատ թշնամւոյ, ոչ առ 'ի դիմագրաւել 'ի մարտ՝ այլ 'ի զնին ճակատամարտի, և տեսցուք զի՞նչ ազդմունս նահատակութիւնք և վտանգք 'ի զգայութիւնս նոցա գործիցեն: Եւ գտեալ զնոսա յամենայնի փորձ որպէս զոսկի 'ի բովս [3], և ստուգեալ զմաւուրա-

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Զ. էջ 485 և 486. գիրք Է. էջ 535:

2 Նոյն անդ, գիրք Գ. էջ 413:

3 Նոյն անդ, գիրք Զ. էջ 503:

պէս խորշումն նոցա 'ի հաճոյից զգայութեանցն և զսոսկումն 'ի ստութենէ[1], զարդարախոհութիւն մտաց նոցա և զազնուականութիւն իմաստից, զածխոյժս երևակայութեան և զանյեղլի բարս[2], զգուշագոյն ևս միտ դիցուք ուղղութեան կենաց նոցա և յառաջադիմութեան 'ի հրահանգս։

Ո՛ իմաստից՝ որոց պարտ է ուղղել զբարս նոցա, վաղ իսկ ասացաք. խնդիր է արդ զգիտութեանցն, որովք մարթ է հանճարոյ նոցա ընդարձակել։ Նոցին սակի են համարողականն և երկրաչափական մակացութիւնք[3], հզօրք երկաքանչիւր 'ի յաւելուլ զզօրութիւն և զարագութիւն մտաց, և երկաքանչիւր պիտանիք զօրականին յուղղութիւն պատերազմական գործողութեանցն, և անհրաժեշտ կարևորք իմաստասիրին՝ զի ուսցի յառնել մտօք և ամբառնալ 'ի ճշմարտութիւն անդր։ Աստեղաբաշխութիւն, երաժշտութիւն, և ամենայն գիտութիւնք որ զնոյն արգասիս յառաջ ածիցեն, լիցին սահմանադրութեանս մերոյ մասն[4]։ Այլ պարտ է մանկրտւոյն մերոյ անձիգն անքննադատ և առ 'ի զբօսանս իմն պարապել յուսմունս յայսոսիկ[5], և յութևտասնամենի դադարեալ յուսմանէ՝ յըմբշական հրահանգս ևեթ պարապել. և յետ

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Զ. էջ 485։
2 Նոյն անդ, էջ 503։
3 Նոյն անդ, գիրք Է. էջ 522, 526։
4 Նոյն անդ, էջ 527 և 530։
5 Նոյն անդ, էջ 536։

այնորիկ զառնալ յուսումն գիտութեանց , առ 'ի քաջ խելամուտ լինելոյ համեմատութեանց նոցա ընդ միմեանս [1] ։ Որք զայսն քարենշան տըւեալ 'ի մանկութենէ զարձեալ հաստատուցեն , ընկալցին զօրէնս պատուոյ . և յերեմնամենի ընծայեսցին յուսումն խոկման , 'ի քննական վսեմ գիտութիւն՝ որ ամենայն նախակրթութեանցն նոցա է եզր , և որոյ գործ է էութեան իրաց քան գոյութեան նոցա խելամուտ լինել * ։

Անձանց մեղադրեսցուք , եթէ ցարդ անգործ եկաց գիտութիւնս այս . քանզի մանկունք մեր վաղ 'ի տարաժամ հասակի պարապեալ յայն , և ոչ կարելով հասու լինել 'ի խորս ճշմարտութեցն զոր ուսուցանէ , առ 'ի զբօսանս զզէնս նորա 'ի կիր արկանեն [2] . և ձայնատուր լեալ միմեանց 'ի պայքար , մերթ յաղթեալք և մերթ պարտեալք , ոչ այլ ինչ ստանան՝ բայց երկբայս և մոլորութիւնս ։ Աստի թերութիւնքն յամենայն կեանս նոցա համապազորդեալք , ոգի հակաճառութեան , և արհամարհութիւն ճշմարտութեանց՝ որոց ոչ բաւեցին ջատագով կալ , և մեծարանք ճարտարմտութեանց՝ որովք կալան ըզյաղթութիւն ։

Ի սնոտի և 'ի փքասակար յաղթութեանց աս-

1 Պղատ . յղ . հաս . գիրք Է . էջ 537 ։

* Ցաւուրս Պղատոնի բանականն արուեստ բովանդակեր զճարտարանութիւն , ըզբնականն աստուածաբանութիւն և զբնազանցութիւն առհասարակ ։

2 Պղատ . յղ . հաս . գիրք Է . էջ 539 ։

տի մի վտանգեսցին համբակք մեր, որոց լքումն առնեմք կրթութեանն ։ Ճառագայթք եւս քան զեւս պայծառագոյնք հմտութեանց․ լիցին արգասիք ճառից նոցա և պարապմանց ։ Սոսկացեալք 'ի զգայութեանց, և ընկղմեալք 'ի մտախոհութիւն, զմայլեսցին տակաւ կերպարանօք բարւոյն, որում մեքս ըղձիւք տենչացեալ՝ և խառն 'ի խուռն ինչ զտիպս նորա նկարեմք 'ի միտս․ այնր գերագոյն բարւոյ՝ որ աղբիւրն է ամենայն ճըշմարտութեան և արդարութեան, և որով պարտն է բազմելումն 'ի ծագ իշխանութեան սրտապընդել, և կորովել անաչառապէս զարդարութիւն [1] ։ Ո՞ւր ո՞ւր իցէ տեղի հանգստեան նորա, և ո՞ւր արդեօք խնդրելի ։ Ի ցանկութիւնս՝ որ արբեցուցանեն զմեզ, եթէ 'ի գիտութիւնս՝ որ հըպարտացուցանեն, և կամ թէ 'ի պայծառ փառս՝ որ շլացուցանեն ։ Այլ ոչ ուրեք 'ի նոցանէ․ զի ամենայն որ ինչ փոփոխելի է և յեղյեղուկ, ոչ է իսկապէս բարի ։ Լքցուք զերկիր, և զստուերս որ ծածկեն զսա․ ամբարձցուք զմիտս մեր յօթեւանսն լուսոյ, և պատմեսցուք մահկանացուաց զճշմարտութիւնս՝ որոց չենն գիտակ ։

Երկու են աշխարհք, գոյաւոր և մտաւոր [2] ։ Առաջինն յերկրորդին կազմեալ 'ի տիպ, այն իսկ՝ յորում բնակեմքս ։ Ի սմա ամենայն ինչ ներքոյ անկեալ ծննդեան և ապականութեան, փոփոխի

[1] Պղատ․ յղ․ հաս․ գիրք Զ․ էջ 505 և 508 ։
[2] Նոյն անդ, էջ 509 ։

հանապազ և անցանէ . ոչ ինչ 'ի սմա է տեսանել , բայց տիպս և մասունս եական փախստականս ։ Իսկ մտաւորն բովանդակէ յինքեան զէութիւնս և զնախատիպս ամենայն զգալեացս . և սոքա են ճշմարիտ էակք , զի անփոփոխք են ։ Ծագաւորք երկու , մին արբանեակ և ստրուկ միւսոյն , սփռեն զճառագայթս իւրեանց զերկոքումբքն . 'ի բարձանց եթերին արեգակն գոյացուցանէ և մշտնջենաւորէ զէակս , և երևելի առնէ զնոսա աչաց մերոց . 'ի բարձունս իմացական աշխարհին գերաբուն բարին յառաջ ածէ և պահպանէ զէութիւնս , իմանալի առնելով զնոսա մտաց մերոց[1] ։ Արեգակն ճառագայթիւքն իւրովք լուսաւորէ զմեզ , իսկ գերագոյն բարին ճշմարտութեամբն իւրով . և զոր օրինակ աչք յառեալք 'ի նիւթականս յորս ծագէ արև՝ տեսանեն յստակ , այսպէս և միտք մեր հաւաստեաւ 'ի վերայ կան նկատելոց էիցն՝ յորս ճըշմարտութեանն ցոլանայ լոյս ։

Կամիցիս գիտել թէ քանի խտիր ընդ պայծառութիւն և ընդ գեղ զգալւոյս այսորիկ և ընդ իմանալի լուսոյն կայցէ ։ Համարեսջիր եթէ 'ի վիհ խոր ամբոխ մարդկան 'ի շղթայս ծանունս կաշկանդեալ կայցեն անշարժք ամենևին՝ զհանդիպակայսն ևեթ տեսանելով[2] , և յետկուսէ նոցա հեռագոյն ուրեք 'ի բարձունս հրատ բոր-

[1] Պղատ. յղ. հաս. գիրք Զ. էջ 508 ։

[2] Նոյն անդ, գիրք Է. էջ 514 ։

թռչեալ կայցէ՝ որոյ նշոյլք 'ի վիհ անդր ծաւալի-
ցին . և ընդ հրատն և ընդ վիհ որմ'ի միջի կայ-
ցէ՝ առ որով մարդիկ երթևեկիցեն , կէսք լռե-
լեայն և այլք զրուցատրելով ընդ միմեանս , և 'ի
ձեռս իւրեանց կերպարանս մարդկան և անա-
նոց և ազգի ազգի կահս բարձեալ բերիցեն՝ որոց
ստուերք 'ի կողմն վհին հանդէպ կապելոցն նկա-
րիցին : Այլ 'ի տեսիլ պատկերացն շարժականաց
պատրեալ նոցա , կարծիցեն զստուերսն էակս
գոյաւորս , և նոցին իսկ զշարժմունսն և զկեն-
դանութիւն և զխօսսն համարեսցին : Առցուք
արդ զմի 'ի կապելոց անտի [1] , և առ 'ի փարատել
զպատրանս նորա՝ խզեսցուք զկապանսն , և յա-
րուցեալ զնա՝ հայեցուսցուք յետս : Ի տեսիլ նո-
րոց իրացն ապշեալ , յերկուասցի նա ընդ ճշմար-
տութիւն նոցա . և շլացեալ յակնախտիղ նշուլից
հրոյն , դարձուսցէ զաչս 'ի բաց յանգոյ երևոյթ-
սըն՝ յորս յառաջագոյն պշուցեալ կայր : Ան-
դրէն միւսանգամ մատուսցուք զնա 'ի փորձ . բռ-
նի 'ի վեր ձգեսցուք զնա 'ի վհէն , թէպէտ և
ճչիցէ , թէպէտ ընդդէմ կքրիցի և տաժանաքայլ
յառաջ մատիցէ : Հասեալ 'ի վերայ երկրի՝ ընկ-
ճեսցի անդէն 'ի պայծառութենէ տուընջեան , և
յաճախ զփորձ առեալ՝ հազիւ ապա նշմարել կա-
րասցէ զստուերս և զմարմինս և զաստեղս գիշե-
րոյ , հայել յարեգակն և խելամուտ լինել զի նա

1 Պլատ . յղ . հաս . գիրք Է . էջ 515 :

փոփոխէ զյեղանակս և արգասաւորէ զզգալիքս ամենայն [1] ։

Որպիսի՞ ինչ արդեօք Թուեսցին նմա այնուհետև գովութիւնքն 'ի խորափոր անձաւին ընծայեալք, որոց նախ տեսանիցեն և նկատիցեն զստուերսն անցաւորս. զի՞նչ խորհիցի զմնապարծութեանցն և զատելութեանցն և զնախանձայուզութեանց, զորս զննութիւնք ստուերաց դղրդեն 'ի խաւարարծգել ամբոխ եղկելեացն ։ Պուլթ գործովք ստիպեսցէ զնա դիմել յօգնութիւն նոցա, և նշաւակել զմնոտի իմաստութիւնն և զծաղրելի գիտութիւն. այլ քանզի 'ի միջօրեայ պայծառութենէն 'ի խոր խաւարն իսկոյն անցանելով ոչ ինչ 'ի սկզբան անդ տեսանել կարէ, յարիցեն նոքա ընդդէմ նորա, և կշտամբեսցեն զխարխափումն նորա, և համարեսցի նա առ նոսա օրինակ ահաւոր 'ի ցոյց վտանգին՝ որ պահի 'ի վերնագաւառ անդր երթելոցն [2] ։

Ահաւասիկ մերոյս դժնդակ պայմանի ճըշգրիտ պատկեր. անկեալ դնի ազգ մարդկան 'ի լայնատարր վհի շղթայակապ, պատաղեալ 'ի ըստուերս ունայնս և պատրողականս [3] ։ Ըստ բերկրութիւնք դառնութիւնս ձգեն զհետ, ընչից խաբուսիկ է ճաճանչ, առաքինութեանց խարխուլ են հիմունք, և նիւթականացս իսկ պատրիչ է գոյութիւն ։ Պարտ է մեզ ելանել 'ի խա

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Է. էջ 516 ։
2 Նոյն անդ, էջ 517 ։
3 Նոյն անդ ։

ւարէ աստի, խորտակել զշղթայս, ամբառնալ անխոնջ ճգամբք 'ի գեր աշխարհն իմանալի [1], մտանել տակաւ 'ի գերաբուն իմացութիւնն, և նկատել զաստուածային էութիւն նորա անխռով 'ի զգայութեանց և 'ի կրից ։ Յայնժամ լիցի մեզ տեսանել՝ զի յաթոռոյ նորա իջանեն 'ի քարոյական աշխարհն արդարութիւն և գիտութիւն և ճշմարտութիւն, և 'ի բնականն՝ լոյս արեգական և արգասիք երկրի և գոյութիւն ամենայն էից ։ Միտք որ 'ի բարձրութիւնս յայս գամ մի ժամանեալ, զփորձ առնուցու զյուզմանցն և զխանդից և զմայլմանց՝ զորս տեսիլ գերաբուն բարւոյն ներգործէ 'ի նմա [2], ոչ ևս խոնարհեսցի յանձն առնուլ զճգունս մեր և զպատիւս . և կամ թէ խոնարհեսցի ևս առ մեզ, հարկ լիցի նմա մինչչև սովորեալ 'ի խաւար մեր՝ պատմել զարդարութիւն որոց զստուերս ևեթ նորա ճանաչեն [3] . և նորալուր բանք նր այնպէս անհեթեթք թուեսցին և ծիծաղականք, մինչև ծաղր առնել զնա ամենեցուն իբրև զյիմար ոք, կամ որպէս զյանդուգն պատուհասել ։

Մականն այսպիսիս պարտ է զոլ իմաստնոցն մերոց՝ որք 'ի գլուխ հասարակապետութեանն կացցեն, և այսպիսիս պարտ է քանականին կրթել զնոսա մակացութե՟ ։ Օամ հինգ պարա-

[1] Պղատ. յղ. հաս. գիրք Զ. էջ 485 ։

[2] Նոյն 'ի Փեդր. հտ. 3. էջ 250 ։ Նոյն յղ. հաս. գիրք Է. էջ 517 ։

[3] Նոյն յղ. հաս. գիրք Է. էջ 517 ։

պեալ նոցա յուսումն նորին[1], խոկասցեն յէութ̃ի ճշմարտութ̃ե և արդարութ̃ե և պատշաճից: Մ՛ի զտամրտամ և զանստոյգ զայժմու որ առ մեզս ծանօթութ̃ի շատ համարեսցին, այլ զլոյն զսկիզբն նոցա հետազօտեսցեն. մի՛ ընթերցմամբ պատուիրանաց մարդկան ուսցին զպարտս իւրեանց, այլ 'ի հրահանգաց՝ զոր անդստին յանսկիզբն էէն ընդունին. և իբր անընդմէջ ընդ նմա խօսակցութեամբ ընկալցին զանսխալ գիտութիւն հաստատելոյ ճշմարտութեան, զարիութիւն անդրդուելի 'ի կորովել զարդարութիւն, և զգեղեցիկ յամառութիւնն առնելոյ զբարի՝ որում ոչ ինչ կարէ յաղթել, և որ ամենայնի յաղթէ 'ի սպառ:

Այլ մինչ նոքա բոլորովին ընդ գերաբուն բարւոյն միացեալ, և զճշմարիտ կեանսն կելով[2], զերեւելիքս ամենայն 'ի մոռացօնս դարձուցեն, հասարակապետութիւնն որ իշխէ առաքինութեանց նոցա՝ կոչեսցէ զկէսս 'ի նոցանէ 'ի գործ պատերազմի, զայլս 'ի պատշաճս իւրաքանչիւր հասակին[3]: Դարձեալ վերստին փորձեսցէ զնոսա մինչև հասցեն 'ի յիսուն ամտիոցն. և ապա վերառեալք ակամայ 'ի բարձրագոյն աւագութիւն, ես քան զև մերձեսցին ըղձիւք յէն գերաբուն, և 'ի նմանէ ուղղեսցին: Այնուհետև իմաստասիրութեամբ ընդ երկինս կցորդեալ, և

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք 490:
2 Նոյն անդ, գիրք Զ. էջ 519 և 540:
3 Նոյն անդ, գիրք Է. էջ 539:

ատագութեամբն ընդ երկիր, լուսաւորեսցեն ըզքաղաքացիս իւրեանց, և բարեբաստս զնոսա յարդարեսցեն. և յետ մահուն իւրեանց կեցցեն 'ի յաջորդս հրահանգեալս թանիւք և գործովք նոցա, և աշխարհն շնորհապարտ կանգնեսցէ նոցա շիրիմս, և կարդասցէ զնոսա շահապետս իւր [1]:

Այս ուրեմն իմաստասէրքն, զորս կացուսցուք իշխանս 'ի վերայ հասարակապետութեանս մերոյ, մի՛ իցեն որպէս զճամարտակողսն անգործս և իբրև զիմաստակսն արհամարհս յաչս ժողովրդեան՝ անկարօղք առաջնորդել նմա [2]: Այլ իցեն անձինք արիասիրտք, մեծախոհք, պարապեալք յօգուտ ևեթ աշխարհին, քաջահմուտք ամենայն մասանց առաջնորդութեան երկար վարժիւքն և վեհ և վսեմ տեսականաւն նորին գիտութեամբ, և առաքինութեամբքն իւրեանց և մնկացութեամբք՝ պատկերք և թարգմանք դիցն 'ի վերայ երկրի: Նաւ վասն զի հասարակապետութեանս մերոյ անձուկ լիցին սահմանք [3], կարասցեն նոքա 'ի կշիռ ական ունել զամենայն կողմանս նորա: Սաստ իշխանութեան նոցա մեծարեալ յամենեցունց, պատսպարան իւր կոչցի 'ի կարևոր ժամանակի զգունդ անպարտելի և խաղաղասէր զօրականին, որ ոչ այլ ինչ իւր պարծանս խնդրեսցէ՝ բայց միայն պահ ունել օրինաց

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Գ. էջ 414. գիրք Է. էջ 540:
2 Նոյն գիրք Զ. էջ 493:
3 Նոյն անդ, գիրք Դ. էջ 423:

և հայրենեաց [1]: Ժողովուրդն կեցցէ երանաւէտ 'ի միջասահման այլ յանկապուտ բախտի. զօրականն զերծ յաւտնին հոգոց, և փառաւորեալ 'ի մարդկանէ արութեամբքն իւրովք [2]. և աւագանին 'ի բերկրանս բարերարութեան, և ունելով այնմ վկայ զգերաբուն էն:

Ի յորդորմանս յայսոսիկ յաւել Պղատոն և միւս ևս հզօրագոյն յորդոր, զնկարագիր բարեաց և չարեաց՝ որ յայլ կեանս պահին յոռութեանց և առաքինութեանց: Այլ ճառս մեծաձիգ զանմահութենէ հոգւոյ յօրինեալ և զփոփոխմանց նորա մարմնոց 'ի մարմինս [3], եցոյց ապա 'ի հարևանցի զգլխաւոր թերութիւնս կարգաց տեսչութեան հաստատելոց առ մարդիկ, և վախճան արար ճառիցն՝ զսահմանադրութիւն պաշտամանց դիցն դեղփեան հարցկին համարելով անկ:

Այլ իբրև լռեաց նա 'ի խօսելոյ, աշակերտք նորա կախարդեալք ճարտարխօսութեամբն՝ հիացեալ զարմանային ընդ բանս նորա. բայց այլք յունկնդրաց զգօնագոյնք ասէին հոյակապ զշինուածն գոլ քան հաստահիմն [4], և ցնորս իմն այլայլելոց մնաց և բանդագուշանս առաքինի հոգւոյ համարէին զսահմանադրութիւնն: Այլք խստագոյն ևս դատեալ, ասէին՝ թէ Պղատոն ոչ յիւրմէ ինչ զկարգաւորութիւնն զայն հնարե-

1 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Գ. էջ 395:

2 Նոյն անդ, գիրք Ե. էջ 468:

3 Նոյն անդ, գիրք Ժ. էջ 608:

4 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Դ. գլ. 4. հտ. 2. էջ 367:

ցաւ, այլ յօրինացն Լիկուրգեայ առեալ և 'ի գրոց Պրոտագորայ՝ յորս գրեթէ բովանդակի այն իմն։ Մինչդեռ էր նա 'ի Սիկիլիա, խորհեցաւ յարդիւնս խակ ածել զայն յանկեան միում 'ի կղզւոջն. և կրտսերն Դիոնեսիոս արքայ սիրակուսացուց հրաման ետ նմա, այլ ապա արգել զխորհուրդն [2]։ Յայնժամ հետէ զգուշագոյնս իմն առաջարկէ զիրսն որպէս մտածութիւն անգոյ. այլ յաճախ 'ի բանս իւր 'ի ներքս ածելով զհնարաւորութիւն իւրացն [3], նշաւակէ զխորհուրդս իւր։

Այս դարձեալ ասէին. իմաստունք՝ որք երբեմն ուղղել ջանացան զկարգս տեսչութեան, փորձովք անձանց և կամ այլոց հմտացեալք, գիտացին զի դեղք սաստիկք փոխանակ դարման առնելոյ չարեաց աշխարհին՝ և ևս զայրացուցանեն զայնս. իսկ զարդիս իմաստասէրք ոմանք հանճարեղք քան հմուտք, հնարին հաստատել կարգս տեսչութեանց անթերի, և յարդարել զմարդիկ ամենակատարս։ Իպպոդամոս միլետացի, անմասն 'ի յանձանձանաց իրաց աշխարհին, նա նախ երկնեաց 'ի մտի նորաձև իմն կարգ տեսչութեան [4]. և Պրոտագորաս [5] և այլք 'ի մատենագրաց նմին հետևողք եղեն, և լցին ևս այլք։

1 Արիստոքս. առ Դիոգինեայ լայերտ. գիրք Գ. յօդ. 37։

2 Դիոգ. լայերտ. գիրք Գ. յօդ. 21։

3 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Ե. էջ 471 և 472։ գիրք Զ. էջ 499. գիրք Է. էջ 540։

4 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Բ. գլ. 8. հտ. 2. էջ 325։

5 Դիոգ. լայերտ. գիրք Թ. յօդ. 55։

Զի չիք ինչ դիւրագոյն քան զյարդարել 'ի մտի զբարեբաստութիւն ժողովրդոց, և չիք դժուարին ինչ քան զկատարելն զայն ։ Այլ, և ո՞ այսմ առաւել իցէ խելամուտ քան զՊղատոն, որ ոչն իշխեաց զնորաձև կարգն առաջարկել ազգաց՝ որ խնդրէին զայն 'ի նմանէ, և որոց առաջարկեացն՝ չկարացին վարել նովաւ [1] ։ Չէառ նա յանձն տալ զայն բնակչաց Մեգաղուպօլեայ, պատճառանօք իբր թէ չկամէին նոքա ընդ հաւասարութիւն ընչից և պատուոյ [2] . և ոչ կիւրենացւոց ետ զայն, զի ճոխք էին յոյժ, և չէր մարթ նոցա հնազանդել իւրոց օրինացն [3] ։ Սակայն եթէ երկաքանչիւր առաքինիք էին և անընչասէրք և անփառասէրք՝ որպէս նայն պահանջէր, չէին իսկ պէտք խրատուց նորա ։ Ապաքէն պատճառանքս այսոքիկ ոչ արգելլին զնա առ 'ի չտալոյ խրատս սիրակուսացւոց, որք 'ի մեռանել Դիոնի՝ հարցին զնա վասն կարգի տեսչութեան քաղաքին իւրեանց [4] ։ Նա թէպէտ դիւրագոյն ևս քան զհասարակապետութեանն նորա էր թելադրեալն 'ի նմանէ կարգ, այլ չեղև նոցա ընդունելի ։

Զայս այսպէս, յիրաւի արդեօք եթէ առ նախանձու՝ ոչ գիտեմ, բազումք 'ի լողաց անտի խօսէին զքաղաքավարական կարգաց իմաստասիրին ։

1 Պլուտ. յղ. զօրութեան Աղէքս. հտ. 2. էջ 328 ։

2 Պամփիղ. առ Դիոգինեայ լայերա. գիրք Գ. յօդ. 23 ։ Եղիան. զան. պատմ. գիրք Բ. գլ. 42 ։

3 Պլուտ. 'ի Ղուկուղլոս, հտ. 1. էջ 492 ։ Եղիան. անդ գիրք ԺԲ. գլ. 30 ։

4 Պղատ. Թուղթ 8. հտ. 3. էջ 352 ։

ԳԼՈՒԽ ԾԲ.

Ցաղագս վաճառականութեան աթենացւոց :

ՍԱՒՔ ոչ միայն Յունաց, այլ և ազգացն զորս նոքա խուժադուժս կոչէին՝ 'ի նաւահանգիստն Պիրէոսի դիմեալ խռնէին [1] : Բազմագոյնք ևս դիմէին անդր, եթէ աթենացիք առաւել ևս յօգուտ արկանէին զպատեհութիւն վայրաց աշխարհին, զդիպող նաւակայս, զքաջահմուտ նաւաստականութիւն, զլաւս արծաթոյ, և զայլ ևս քաջամասնութիւնս զոր ժառանգէին, և եթէ վարձատրէին զվաճառականս՝ որոց ճարտարութիւն և ժրութիւն յօրվէր զմեծութիւնս ազգին [2] : Այլ նոքա ընդ առնուլ 'ի միտ զկարևորութիւն նաւաստականութեան՝ զհետ զակատեալք աշխարհակալութեան, ոչ վասն այլ ինչ իրիք հնարեցան ծովակալել՝ բայց առ 'ի բռնակալել զցամաք. և ամենայն վաճառականութիւն նոցա ամփոփեցաւ 'ի հայթայթանս վաճառաց և բերոց օտար աշխարհաց, կարևորացն 'ի պարէնս իւրեանց :

Ընդ ամենայն Սոլոնեա օրէնք խոչ ընդ ոտն էին վաճառականութեան. իսկ կարքեդոնականքն է զի և երկրագործութեան : Քանզի կարքեդո-

[1] Դեմոսթ. 'ի Լակրիտ. էջ 948 :

[2] Քսենոփ. պատճ. նահանջ. էջ 922 :

նացին 'ի նուաճել զկողմն մի Սարդինիոյ, և յածել անդր նոր բնակիչս[1], արգելլուն նոցա չսերմանել զերկիր, այլ վաստակօք ճարտարութեան իւրեանց հայթայթել զպարէնս՝ որոց բազմառատ էին 'ի մայրաքաղաքին գիւղք[2]: Բայց հատուածք 'ի Յունաց գաղթեալք ոչ այսպիսիք. զի սոքա զրեթէ առ հասարակ բաւականք են 'ի մատակարարել պարէնս մայրաքաղաքին իւրեանց, քան կարօտք նմին:

Պղատոն զոսկի և զառաքինութիւն նմանեցուցանէ կշռոց՝ որ դնին 'ի նժարս, և ոչ է մարթ միումն ամբառնալ՝ առանց հակելոյ միւսումն[3]: Ըստ այսմ նմանութեան պարտ է քաղաքի բնակել հեռի 'ի ծովէ, և մի կարի և մի նուազ ձգել յինքն զվաճառս. զի այսպէս անեղծ կացցեն բարք նորա, և կէսք յօրինաց այլոց պետութեանց բաւականք լիցին նմա. զի ըստ բարգաւաճել վաճառականութեան, առաւելագոյն պէտք լիցին օրինաց[4]: Բազմապատիկ օրէնք են աթենացւոց վասն սպառազինութեան նաւաց և վաճառականութեան և մաքսից և վաշխից, և պէսպէս դաշանց՝ որ նորոգին յաճախ 'ի Պիրէոն և առ սեղանաւորս:

Բազումք յօրինաց աստի սահմանեալ են առ

1 Պօշար սրբազան աշխարհագր. գիրք Ա. գլ. 31:

2 Արիստոտ. յղ. սքանչ. ունկնդր. հտ. 1. էջ 1159:

3 Պղատ. յղ. հաս. գիրք Ը. հտ. 2. էջ 550:

4 Նոյն յղ. օր. գիրք Ը. հտ. 2. էջ 842:

'ի խափանել ըստ կարի զդատս և զխոշս խռովիչս վաճառականութեան ։ Տուգանք հազար դրամակշռոց՝ և մերթ ևս բանտարգելք հասանեն դատախազից, որոց զոք 'ի վաճառականաց ամբաստանեալ 'ի յանցանս ինչ՝ չկարիցեն ցոյց յառաջ բերել 'ի հաստատութիւն [1] ։ Եւ քանզի սահմանեալ ժամանակ է ծովագնացութեան վաճառական նաւաց 'ի մունիքեայ ամսոյ մինչև ցբոյեդրոմիոն *, վէճք վաճառականաց ածին 'ի դատաստան յետ դարձի նաւացն մինչև 'ի չու նոցա անդրէն ընդ ամիսս վեց [2] ։ Ի հանճարեղ սահմանադրութիւնս յայսմիկ Քսենոփոն խրատ տայր յաւելուլ և վարձս դատաւորաց, որք վաղագոյն սահմանիցեն զվէճս ածեալս յատեան իւրեանց [3] ։

Մտեանս այս, որում այսօրիկ և եթ իրաց անկ է դատաստան, բազում խնամակալութեամբ հսկէ 'ի վերայ վաճառականաց ։ Եւ քանզի տուրևառիկ շահաւետութեանցն հաստատութիւն 'ի փոխատուս յենու քան 'ի պարտատեարս, տեսի զմի 'ի քաղաքայնոց՝ զօրավարի աթենա-

1 Ովրատ. 'ի Թէոկր. առ Դեմոսթենեայ, էջ 850 ։

* Ըստ մեռոնեան շրջանին՝ սկիզբն մունիքեայ ամսոյ հանդիպի 'ի քսանևութերորդ օր մարտի յուլեան ամին, և ոչ վաղ քան զայն. իսկ սկիզբն բոյեդրոմիոնի 'ի քսանևերրորդ օր օգոստոսի. որով ժամանակ նաւարկութեան տևէր 'ի սկզբանէ ամսեան ապրիլի մինչև 'ի վախճան սեպտեմբերի ։

2 Դեմոսթ. յԱպատ. էջ 937 ։ Պետիտ. յզ. օր. ատտիկ. էջ 423 ։

3 Քսենոփ. պատճ. նահանջ. էջ 592 ։

ցուց որդի՝ դատապարտեալ ՚ի մահ, փոխանակ զի ՚ի փոխ առեալ արծաթ բազում ՚ի սեղանաւորէ՝ չէր տուեալ զդրաւականսն նմա որչափ պարտն էր[1]:

Ատտիկէ սակաւաբեր է ցորենոյ, նմին իրի չէ օրէն հանել զայն յերկրէն[2]. և որք ՚ի տար աշխարհաց բառնան ցորեան, պատիժս կրեն ծանունս՝ եթէ այլ ուրեք ՚ի քաղաքաց թափեսցեն զայն[3]: Նա բառնան յԵգիպտոսէ և ՚ի Սիկիլիոյ[4], և առաւել ևս յոյժ ՚ի Պանտիկապեայ և ՚ի Թէոդոսիոյ՝ որ են ՚ի Քերսոն Տաւրոսի. զի իշխան երկրին ունելով ընդ իւրև զկիմմերեանն Վոսփոր, ապահարկ արձակէ զնաւս աթենացւոց յերեմնորդացն՝ զոր մաքսէ ՚ի ցորենոյ: Վասն այսր թողութեան հարկաց նաւարկեն նոքա առաւել ընդ Վոսփոր կիմմերեայ, և անտի ամի ամի գան յԱթէնս քառասուն բիւր կեղթք ցորենոյ[5]:

Ի Պանտիկապեայ և ՚ի կողմանց կողմանց եւքսինեանն Պոնտոսի ածեն փայտս ՚ի շինուած, ըստրուկս, աղանդերս, մեղր, մոմ, ասր, կաշի և գզաթ այծենի[6] *. ՚ի Բիւզանդիոյ և այլ ուստեք ՚ի կող-

1 Դեմոսթ. ՚ի փորմ. էջ 947:

2 Ուլպ. ՚ի ճառն Դեմոսթ. ընդդէմ Տիմոկր. էջ 822:

3 Դեմոսթ. ՚ի Լակրիտ. էջ 956: Նոյն ՚ի փորմ. էջ 945: Լիբան. ՚ի Դեմոսթ. ընդդէմ Թէոկր. էջ 848:

4 Դեմոսթ. ՚ի Դիոնիս, էջ 1122:

5 Նոյն ՚ի Լեպտին. էջ 545:

6 Նոյն. ՚ի Լակրիտ. էջ 953 և 954: Նոյն ՚ի փորմ. էջ 941: Պոլիբ. գիրք Դ. էջ 306:

* Նոյն վաճառականութիւն տևէ ցարդ. զի ՚ի Կաֆայէ, որ է հինն Թէոդոսիա, և ՚ի

մանց Թրակիոյ և Մակեդոնիոյ աղծեալ ձկունս և փայտս 'ի գործ հիւսանն և 'ի շինուածս [1]. 'ի Փռիւգիոյ և 'ի Միլետեայ գորգս և վերմակս, և զասր ընտիր՝ յորոց ասուիքն անկանին [2]. 'ի կղզեաց և յեգեան ծովէ զգինի և պտուղս ազգի ազգի զբերս նց. և 'ի Թրակիոյ, 'ի Թեսաղիոյ, 'ի Փռիւգիոյ և յայլոց աշխարհաց ամբոխ ստրկաց:

Ոճէթ միայն հրաման ետ Սողոն փոխանակել ընդ վաճառս այլոց աշխարհաց [3]. զայլ ամենայն բերոց Ատտիկեայ արգել զելս, և ոչ է մարթ հանել յերկրէն առանց ծանուցման մաքսից զփայտ շինուածոյ, զեղևին, զնոճի, զսօսի և զայլ ամենայն ծառս՝ որ աճէն մերձ յԱթէնս:

Ընակչաց աշխարհին յաճախեն յոյժ շահք 'ի բովուց արծաթոյ. քանզի սովորութիւն լեալ ազգաց բազմաց այլայլել զդրամս իւրեանց, աթենացւոցն դրամք յարգունք քան զայլոցն՝ շահաւետագոյն հայթայթեն նց փոխանակութիւնս [4]:

Ի կղզեաց եգէական ծովուն կամ 'ի ծովեզերաց Թրակիոյ սովորութիւն է նոցա գնել զգինի. զի վաճառս այս գլխաւորագոյն առևտուր վաճա-

շըջակայ վայրաց ամի ամի ածեն առատապէս աղծեալ ձըկունս և ցորեան և կաշի և ասր, այլովքն հանդերձ: (Ուղևորութիւն Շառտենի. հատ. 1. էջ 108 և 117:)

1 Թուկիդ. գիրք Դ. գլ. 108: Թէոփր. պատմ. բուս. գիրք Ե. գլ. 3. էջ 106: Աթեն. գիրք Գ. էջ 117 և 120:

2 Արիստոփ. 'ի Հաւսն, տող 493: Նոյն 'ի Լիւսիստր. տող 730: Նոյն 'ի Գորտունսն, տող 549:

3 Պլուտ. 'ի Սողոն, հտ. 1. էջ 91:

4 Դեմոսթ. 'ի Տիմոկր. էջ 805: Պոլիբ. Ծաղկաքաղ հըրեշտ. էջ 833 և 842:

ռակամութեան նոցա է ընդ ազգս բնակեալս յեւքսինեանն Պոնտոս շուրջանակի [1] ։ Գործածք ճարտարութեան նոցա խնդրէին ամենայն ուրեք, վասն կիրթ ախորժակաց նոցա 'ի ձեռակերտսն փայլելոյ ։ Ծնէին յաշխարհ հեռի սուսերս և ազգի ազգի զէնս, ասուիս և անկողինս և այլ կահս. և մատենից իսկ առնէին վաճառականութիւն [2] ։ Այլ էին նոցա շահակիցք գրեթէ ընդ ամենայն տեղիս, ուր յոյս շահու ձգէ զնոսա. դարձեալ և բազումք յազգաց Աղուանից շահակիցս իւրեանց ընտրէին յԱթէնս խնամակալս վաճառաց իւրեանց [3] ։

Յեկաց՝ բնակացելոցն եւեթ 'ի քաղաքին օրէն է գնել և վաճառ առնել 'ի շուկայն [4], հատուցեալ զհարկն սահմանեալ նոցա. այլոց պարտ է անդէն 'ի Պիրէոն սփռել զվաճառս իւրեանց ։ Այլ որպէս զի մի յաճախեսցեն գինք ցորենոյ քան զսովորականն՝ որ էին հինգ դրամանիշք առ կեղթ [5], արգելեալ է մահու սպառնալեօք մի ումեք 'ի քաղաքայնոց գնել ցորեան աւելի քան ըզյայտնի ինչ չափ [6] * ։ Այն պատուհաս 'ի վերայ

1 Դեմոսթ. 'ի Լակրիտ. էջ 949 և 954 ։ Պոլիւք. գիրք Դ. էջ 306 ։

2 Քսենոփ. արշաւ. Կիւր. գիրք Է. էջ 412 ։

3 Դեմոսթ. 'ի Կալլիպ. էջ 1099 ։

4 Նոյն յԵւբուղ. էջ 887 ։

5 Նոյն 'ի Փորմ. էջ 946 ։

6 Լիւս. 'ի Դարդան. էջ 388 ։ Պետիտ. յղ. օր. ատտիկ. էջ 420 ։

* Բնագիրն Լիւսիայ ունի այսպէս. Πεντήκοντα φορμῶν զոր մարթ է թարգմանել յիսուն կոյթս. այլ համաստեաչափ նոցա ոչ է գիտելի ։

կայ և ոստիկանաց ցորենոյ, եթէ ոչ զգուշանայցեն խափանել զմենավաճառ [1], որ արգելեալ է ամենայն ուրեք իւրաքանչիւրոց, և դուն ուրեք 'ի կիր արկեալ 'ի պետութենէ՝ առ 'ի յոլովել զմուտս գանձուն [2]:

Յոլովագոյնք յաթենացւոց յարգեն զարծաթիւրեանց վաճառականութեամբ, և չէ օրէն նոցա տալ զայն 'ի փոխ այլ ուրեք 'ի քաղաքաց՝ բայց միայն յԱթէնս [3]: Զիք ինչ յօրինաց սահմանեալ սակ տոկոսեաց, այլ ըստ իւրաքանչիւր դաշանց սահմանին մուրհակ պայմանացն աւանդեալ 'ի սեղանաւորն [4], կամ 'ի ձեռս միոյ ուրուք հասարակաց բարեկամի: Օրինակ իմն՝ եթէ նաւարկել 'ի կիմմերեանն Վոսփոր առաջի կայցէ; արձանագրին 'ի մուրհակին ժամանակ ելից նաւուն, նաւահանգիստք՝ յորս պարտ է նմա զկայ առնուլ, պարէնք՝ զորս պարտ է նմա բառնալ անտի, սակ վաճառմանն նոցա 'ի Վոսփոր, և վաճառք՝ զորս պարտ է նմա բարձեալ բերել անտի յԱթէնս [5]: Եւ քանզի տևողութիւն նաւարկութեանն ոչ է գիտելի, կէսք թողուն 'ի դարձին պահանջել զշահ արծաթոյն. այլք զգուշագոյնք, փոքու շատացեալ՝ պահանջեն զայն 'ի Վոսփոր 'ի վաճառել իրացն [6], ինքնին երթեալ

1 Լիւս. 'ի Դարդան. էջ 392:

2 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Ա. գլ. 11. հտ. 2. էջ 309:

3 Դեմոսթ. 'ի Լակրիտ. էջ 957:

4 Նոյն 'ի Փորմ. էջ 941:

5 Նոյն, 'ի Լակրիտ. էջ 949:

6 Նոյն 'ի Փորմ. էջ 943:

անդր և կամ հաւատարիմ զոք 'ի դիմաց իւրեանց յղեալ[1] ։

Փոխառուն ցուցանէ զգրաւ փոխառուին 'ի մթերից վաճառաց իւրոց կամ ընչից[2] ։ Այլ քանզի վտանգաց ծովուն հաղորդ է փոխատուն[3], իսկ փոխառուին մարթ է յաջողել շահավաճառ մեծ, նմին իրի օրէն է տոկոսեաց յաւելուլ մինչև ցերեսուն առ հարիւր, աւելի կամ նուազ ըստ երկայնութեան և վտանգաց ճանապարհին[4] ։

Տոկոսիքս զորոց ասացաք, կոչին ծովայինք. են և ցամաքայինք անիրաւագոյնք ևս, և ոչ ինչ նուազ փոփոխելիք ։

Որք միանգամ առանց վտանգաց ծովուն կամին արգասաւորել զարծաթն, արկանեն զայն 'ի սեղանաւորս կամ այլոց ումանց տան 'ի վաշխի, պահանջելով 'ի տարւոջ երկոտասան առ հարիւր[5], կամ մի առ հարիւր 'ի ծնունդս իւրաքանչիւր լուսնի[6] ։ Այլ քանզի օրէնք Սողոնի ոչ արգելուն պահանջել տոկոսիս որչափ և կամք իցեն[7], են[8] որք աւելի քան զվեշտասան առ հարիւր պահան-

1 Դեմոսթ. 'ի Փորմ. էջ 944 ։

2 Նոյն 'ի Լակրիտ. էջ 950, 951, և այլն ։

3 Նոյն 'ի Փորմ. էջ 940 և 944 ։

4 Նոյն անդ, էջ 943 ։ Նոյն 'ի Լակրիտ. էջ 949 ։ Նոյն 'ի Պանտեն. էջ 988 ։

5 Նոյն, յԱփոբ. էջ 900 ։ Նոյն 'ի Պանտեն. էջ 988 ։ Եսքին. 'ի Կտեսիփ. էջ 444 ։

6 Արիստոփ. յԱմպսն, տող 17 ։ Պարապ. անդ ։ Տիւփոռ. 'ի Թէոփր. Նկարագիրք, գլ. 10. էջ 349 ։

7 Լիւս. 'ի Թէոմն. էջ 179 ։

8 Պղատ. յՂ. հաս. գիրք Ը. հա. 2. էջ 555 ։

ջեն յամենեան [1]. և այլք՝ մանաւանդ 'ի ռամկէն, որք օր ըստ օրէ զքաղաքդ գլխոյն պահանջեն վաշխս [2]։ Անիրաւութիւն սոցա յայտնի է, այլ անպատուհաս. կարծիք հասարակաց դատապարտեն զնոսա [3], այլ ոչ որպէս արժանն է անզգունելի զնոսա առնեն։

Վաճառականութիւն յաճախէ զշրջան գանձուց. և շրջանս այս են պատճառս սեղանաւորաց՝ որք դիւրացուցանեն զայն և ես։ Ուղևորել ուրուք կամեցեալ, և կամ ոչ իշխելով պահել առ իւր արծաթ բազում, մատուցանէ զայն նոցա մերթ իբրև աւանդ՝ առանց պահանջելոյ շահս, և մերթ պայմանաւ բաժանելոյ յիւրեանս զշահն [4]։ Նոքա հայթայթեն զօրավարաց արծաթ առժամայն 'ի չու առնել նոցա զօրօք [5], և իւրաքանչիւրոց ումանց 'ի կարիս նոցա։

Ի դաշինս որ կուին ընդ նոսա, դուն ուրեք ածին վկայք [6]. այլ ըստ յաճախ սովորութեան՝ արձանագրեն ևեթ 'ի մատենի, եթէ այս ոք աւանդեաց արծաթ այսչափ, և թէ ում 'ի վախճանել աւանդողին պարտ իցէ նոցա հատուցանել զայն [7]։ Պատահէ ժխտել նոցա զառեալ ա-

1 Պետիտ. յղ. օր. ատտիկ. էջ 403։

2 Թէոփր. Նկարագիրք, գլ. 6։ Կասաւբ. անդ։

3 Դեմոսթ. 'ի Պանթեն. էջ 994։ Արիստոտ. յղ. հատ. գիրք Ա. գլ. 10։

4 Հերալդ. իրաւ. 'ի Սաղմաս, էջ 178 և 182։

5 Դեմոսթ. 'ի Տիմոթ. էջ 1074։

6 Իսոկր. 'ի Տրապեզ. հտ. 2. էջ 449.

7 Դեմոսթ. 'ի Կալլիպ. էջ 1098։

ւանդն, այլ յամբաստանելնց միանգամ և միւսանգամ՝ կորուսանեն զհամբաւ հաւատարմութեան, յոր հաստատեալ է յաջողութիւն իւրաց նոցա[1]։

Յարգելով զարծաթն աւանդեալ նոցա, և զառեալն 'ի վաշխի 'ի շահաւետագոյն տալով վաշխս[2], մթերեն գանձս[3], և խտացուցանեն իւրեանց նոքօք բարեկամս, զնոց առեալ զպաշտպանութիւն նոցա հանապազօր ապաստաւորութեամբք[4]։ Այլ ամենայն ինչ նոցա 'ի դերև ելանէ, եթէ երբէք չկարացեալ շահել զգլուխ դրամոցն՝ չիցեն ձեռնհաս 'ի լնուլ զդաշինսն[5]. հարկ է նոցա ոչ ևս երևել, և չկարեն խուսափել 'ի խստութենէ դատաստանաց՝ բայց միայն թողլով պարտատեարցն զամենայն ինչս իւրեանց[6]։

Որոց զդրամս օտարս հասանէ փոխանակել, որպէս զդարեհեանս և զկիզիկեանս այլովքն հանդերձ, քանզի և սոքա յարգունք են 'ի տուրևառս[7], դիմեն առ սեղանաւորս[8], և պէսպէս հնարիւք 'ի փորձաքարս և 'ի նժարս տան փորձել զորակ նոցա և զկշիռ զի մի՛ իցեն այլայլեալ[9]։

1 Իսոկր. 'ի Տրապեզ. հտ. 2. էջ 458։ Դեմոսթ. 'ի Փորմ. էջ 965։

2 Հերակլ. Իրաւ. 'ի Սաղմաս. էջ 182։

3 Դեմոսթ. 'ի Փորմ. էջ 959 և 965։

4 Իսոկր. անդ, էջ 449։

5 Դեմոսթ. 'ի Տիմոթ. էջ 1083։

6 Նոյն 'ի Փորմ. էջ 966։

7 Լիւսանդր, յԵրատոսթ. էջ 194։

8 Մենանդր 'ի Փրինիկ. ծաղկաքաղ, էջ 192։ Լիւս. առ Պողիտեւկ. գիրք Է. գլ. 33. յօդ. 170։ Թէոկր. 'ի գեղօնսն, 12. տող 37։ Պողիտեւկ. գիրք Գ. գլ. 9. յօդ. 84։

9 Թէոկր. անդ։ Լիւս. 'ի Թէոմն. էջ 179։ Ղուկիան. 'ի Հերմոտ. հտ. 1. էջ 810։ Պողիտեւկ. անդ։

Աթենական դրամոց երրեակ ազգք են. երեւք արծաթի հատեալ նոցա նախ դրամ, և ապա ոսկի. և ոչ ինչ աւելի է քան զամս հարիւր, յորմէ հետէ պղնձի հարկանեն դրամ[1]: Արծաթիքն յաճախագոյն վարին 'ի գործ. և հարկ եղև փոփոխելոյ զնոսա ըստ փոփոխել ռոճկի զօրականին, և առ 'ի բաշխս՝ որ տակաւ սահմանեցան ժողովրդեան, և յևս քան զևս դիւրութիւն վաճառականութեան: Առաւել քան զդրամակշիռն, որ արժէ վեց դանկ, է երկդրամեանն՝ կրկին դրամակշիռ, և չորեքդրամեանն՝ քառեակ դրամակշիռ: Եւ նուազ քան զդրամակշիռն են կշիռք չորից և երից և երկուց դանկաց[2]. որոց թէպէտ և խուն ինչ են արժէք, այլ զի չէին բաւական 'ի դիւրաբար առևտուր ռամկին, մուծան դրամք պղնձիք յաւուրս պեղոպոնեսական մարտին[3], և կոփեցան փողք ութերորդ մասին դանկի հաւասարք[4]:

Կշիռ մեծագունին 'ի դահեկանաց ոսկւոյ երկու դրամք են, և արժէ արծաթի դրամակշիռս քսան[5]: Ի հասանել իմում յԱլլադա՝ դժուարագիւտ էր յոյժ անդ ոսկի, և հայթայթէին զայն

1 Քորսինի տարեգր. ատտիկ. հտ. 2. էջ 224:

2 Պողիտեւկ. գիրք Թ. գլ. 6. յօդ. 62:

3 Արիստոփ. 'ի ժողովն, տող 810: Նոյն 'ի Գորտունեան, տող 737: Կալլիմ. առ Աթեն. գիրք ԺԵ. գլ. 3. էջ 669: Քորսինի տարեգր. ատտիկ. հտ. 5. էջ 219:

4 Փիլեմ. առ Պողիտեւկ. գիրք Թ. գլ. 6. յօդ. 65:

5 Հիսիւք. 'ի բառն Χρυσ.

'ի Լիւդիոյ և 'ի գաւառաց գաւառաց փոքուն Ասիոյ, և 'ի Մակեդոնիոյ՝ ուր շինականք ժողովեն հանապազօր զփոշին և զկոտորակս ոսկւոյ, որ անձրևախառն 'ի մերձակայ լերանց իջանեն [1], և 'ի Թասոսէ՝ ուր բովքն գտեալք երբեմն 'ի փիւնիկեցւոց բերեն տակաւին յինքեանս զցոյցս անբաւ աշխատութեանցն, յոր հնարագէտ ազգին ձեռնարկեալ է անդ [2]: Ի քաղաքս ուրեք մասն ինչ 'ի պատուական նիւթոյն սահմանեալ էր 'ի հատուածս դրամոց. իսկ յայլս գրեթէ առհասարակ 'ի զարդս մանուածս կանանց և 'ի նուէրս դիցն 'ի գործ ածին:

Դէպք կրկին որոց եղէ ես ականատես, յաձախեցին յԱթէնս զոսկի: Փիլիպպեայ արքային մակեդոնացւոց գտացեալ զի էին յաշխարհին իւրում բովք՝ ուստի 'ի վաղնջուց ժամանակս կղկղէր ոսկի, որ յայնժամ անտես լեալ էին, ետ պեղել զգտեալսն մերձ 'ի Պանգէոն լեառն [3]: Այլ ևս իրացն ըստ ակնկալութեան նորա յաջողեցին. և որոյ յառաջագոյն բաժակիկ մի և եթ էր ոսկի՝ զոր ընդ սնարիւքն ծածկէր գիշերի [4], այնուհետև ամի ամի քանքարք աւելի քան զհազար գային նմա 'ի բովուց անտի: Զայնու ժամա-

1 Թուկիդ. գիրք Դ. գլ. 105: Արիստոտ. հտ. 1. էջ 1153: Ստրաբ. գիրք Է. էջ 331:

2 Երոդոտ. գիրք Զ. գլ. 46 և 47: Թուկիդ. գիրք Ա. գլ. 100: Պլուտ. 'ի Կիմոն, հտ. 1. էջ 477:

3 Սենեկա, խնդ. բն. գիրք Ե. էջ 773: Ստրաբ. անդ:

4 Աթէն. գիրք Զ. գլ. 4. էջ 231:

նաւկաւ և փոխկխսայիք յափշտակեցին 'ի գանձուց Պտղոմեայ զնուէրս ոսկւոյ, զորս Թագաւորաց Լիւդիոյ նուիրեալ էր անդր 'ի մեհեան Ապողոնի[1]: Այլ 'ի սուղ ժամանակի այնչափ յաճախեաց ոսկի, զի որ հարիւր ամօք յառաջ արժէր երեքտասան կշիռս արծաթոյ[2], և յետ ժամանակաց ինչ կշիռս երկոտասան[3], ոչ ինչ աւելի այնուհետև արժէր քան զտասն կշիռս[4]:

ԳԼՈՒԽ ԾԶ.

Զհարկաց և զգանձուց աթենացւոց:

ՄՈՒՏՔ գանձուց աշխարհին յաւելան երբեմն մինչև ցերկու հազար քանքար[5]: Այլ մուտք այսոցիկ երկեակ ազգք են. այն որ անդստին յաշխարհէն, և այն որ 'ի հարկատու ազգաց:

Յառաջնումն բովանդակին՝ նախ որ 'ի հաստատուն գոյից հասք, այս ինքն է 'ի վարձուց տանց և անդոց և անտառաց[6]. երկրորդ՝ քսանեչորրորդք 'ի բովլուց արծաթոյ վարձելոց 'ի պեղումն[7]. երրորդ՝ հարկք հաստուցեալք ամի ամի

1 Աթէն. գիրք Զ. գլ. 4. էջ 232: Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 456:

2 Հերոդոտ. գիրք Գ. գլ. 95:

3 Պղատ. յԻպպարք. հտ. 2. էջ 231:

4 Մենանդր, առ Պողիւկ. գիրք Թ. գլ. 6. յոդ. 76:

5 Արիստոփ. յԻժան, տող 658:

6 Անդոկ. յղ. խորհրդ. էջ 12: Քսենոփ. պատմ. նահանջ. էջ 926: Դեմոսթ. յԵւբուղիդ. էջ 891:

7 Սուիդ. 'ի բառն. Ἄγραφ.

'ի սորկաց աղատելոց և յեկաց բնակելոց յՄա-տիկէ. չորրորդ՝ տուգանք և գրաւումն ընչից, որոց առաւելագոյն մասն հատանի 'ի գանձս աշ-խարհին [1]. հինգերորդ՝ յիմնորդք ցորենոյ և այ-լոց վաճառաց եկելոց 'ի տար աշխարհաց, և յո-լովից՝ որ 'ի Պիրէեան ածին 'ի բաց [2] *. վեցերորդ՝ բաղումն և այլ իրք դուզնաքեայք, որպէս բաժք սահմանեալք 'ի վերայ պարենից ինչ՝ որ 'ի շու-կայն ածին 'ի վաճառ [3], և 'ի կապենաց՝ որոց բոզս արածեն առ տնին [4]:

Օ բաղումն 'ի հարկահանութեէց աստի տան 'ի վարձու, աւանդելով որոց առաւելագոյն խոս-տանան վարձս, յանդիմանն տասանց դատաւորաց 'ի ձայն քարոզի հրապարակաւ 'ի վաճառ ածեալ զայնս [5]: Ի միումն նուազին կացի 'ի զնին խորա-մանկ հնարից խնդրողացն. և տեսի զի կէսք առ 'ի խլել զայնոսիկ 'ի ձեռաց ոսոխացն՝ սպառնա-լիս կամ խոստմունս 'ի կիր արկանէին, և այլք 'ի վերին երեսս գրգռեալք ընդ միմեանս՝ զմիա-բանութիւն նենգութեանն ծածկէին: Նու յետ

1 Դեմոսթ. 'ի Տիմոկր. էջ 791: Նոյն 'ի Մակարտ. էջ 1039: Պետիտ. յղ. օր. ատ-տիկ. էջ 392:

2 Թէոփր. Նկարագիրք, գլ. 23: Կասաւբ. անդ, էջ 160: Դոմնաս. 'ի Տերենտ. փորմ. տող 100:

* Ցետկոյս մատենիս 'ի տե-ղեկութիւնան. Թիւ Ե:

3 Դեմոսթ. յՆէաբուղիդ. էջ 887:

4 Եսքին. 'ի Տիմարք. էջ 278: Պոլլուքս. գիրք Է. գլ. 33. յօդ. 202. գիրք Թ. գլ. 5. յօդ. 29:

5 Հարպոկր. և Սուիդ. 'ի Πωλητ. Պոլլուքս. գիրք Ը. գլ. 9. յօդ. 99:

տակաւ յաւելուածոյ առաջարկեալ գնոցին՝ մինչ 'ի նոյն յառաջին հարկապահանջս անկանէին իրաւունքն, այլ ոչն անծանօթ յաւել 'ի գինսն քանքար մի ։ Եւ նոցա խռովեալ՝ խնդրէին 'ի նմանէ երաշխաւորութիւն, զի մի և այս 'ի կարևոր պայմանաց էր. և նա եցոյց իւր երաշխաւորս ։ Այնուհետև ոչ ևս կարացեալ 'ի քաղ. մերժել զնա, միաբանեցին ընդ նմա 'ի ծածուկ՝ հանգանակել 'ի միասին [1] ։

Հարկահանաց աշխարհին պարտ է նախ քան զիններորդ ամիս տարւոյն աւանդել զպայմանեալ կշիռ արծաթոյն 'ի գանձաւորս. ապա թէ ոչ, մատնին 'ի բանտ՝ դատապարտեալք տուժել կրկնապատիկ, և անկեալք յազատութեանց ինչ քաղաքացւոյ՝ մինչև հատուսցեն զպարտսն ։ Ի նոյն անկանին վտանգ և երաշխաւորք նոցա [2] ։

Երկրորդ և գլխաւոր ազգ մտից գանձուն է 'ի հարկաց, զորս հատուցանեն աթենացւոց բազմութիւն քաղաքաց և կղզեաց՝ որ ընդ իշխանութեամբ նոցա են [3] ։ Օ եղծանելով իշխանութեան իւրեանց զրաւեցին նոքա զիրաւունս զայս. զի յետ պղատեան Ճակատամարտին [4] խորհուրդ կալեալ յաղթականացն խնդրել զվրէժ թշնա-

[1] Անդոկ. յղ. խորհրդ. էջ 17 ։ Պղուտ. յԱղկիբ. հտ. 1. էջ 193 ։

[2] Ուլպիան. 'ի Ճառն Դեմոսթ. ընդդէմ Տիմոկր. էջ 812 ։

[3] Արիստոփ. յԻժմն, տող 705 ։

[4] Թուկիդ. գիրք Ա. գլ. 19 և 96 ։ Պղուտ. յԱրիստիդ. հտ. 1. էջ 333 ։ Նեպոս յԱրիստիդ. գլ. 3 ։ Պաւսան. գիրք Ը. էջ 705 ։

մնացն Ելլադայ 'ի Պարսից, բնակիչք կղզեաց՝ որ ընդ նոսա միաբանեալ էին 'ի նիզակակցութիւն՝ յանձն առին տալ ամի ամի կշիռ մեծ արծաթոյ 'ի ծախս պատերազմին: Աթենացւոց յայնժամ յանձն եղև հոգ դրամաժողովչյն, և ժողովեցին աստի և անտի քանքարս չորեքարիւր և վաթսուն. որոց հաւատարմութեամբ եղեն աւանդապահք ցորչափ ոչ գերազանցէին զօրութեամբ: Իսկ 'ի զօրանալ իշխանութեան նոցա՝ զկամակար նուէրս նիզակակից քաղաքաց դարձուցին 'ի հարկս ծառայութեան, և պարտս 'ի վերայ եդին կիսոց պատրաստել նաւս՝ յորժամ պահանջիցին [1], և այլոց չխափանել զտարեւոր հարկն՝ զոր յանձն առեալ էր նոցա: Զնոյն հարկս արկին և 'ի վերայ քաղաքաց յետոյ նուաճելոց, մինչև միահամուռ ամենայն հարկաց որ գային արտաքուստ, գումարել 'ի սկզբան պեղոպոնեսական մարտին 'ի վեց հարիւր քանքար [2], և 'ի միջոցս մարտին՝ 'ի հազար երկերիւր կամ երեքարիւր քանքար [3]: Մինչդեռ էր ես Ելլադա, Փիլիպպեայ 'ի չորեքարիւր քանքար զգումարս զայս նուազեալ էր աշխարհակալութիւնքն, այլ յուսային յաւելուլ զայն դարձեալ յառաջին չափն [4] *:

1 Թուկիդ. գիրք Ա. գլ. 85. գիրք Է. գլ. 57:
2 Նոյն գիրք Բ. գլ. 13: Պլուտ. յԱրիստիդ. հտ. 1. էջ 333:
3 Անդոկ. յղ. խաղաղ. էջ 24: Պլուտ. անդ:
4 Պլուտ. հտ. 2. էջ 842:
* Ցետկոյս մատենիս 'ի տեղեկութիւնսն. Թիւ Զ:

Բայց թէպէտ և այսչափ մուտք են զանձուցն, այլ ելիցն ոչ բաւեն[1]. և հարկ է նոցա 'ի նորանոր հնարս ստէպ ապաստանել, 'ի կամնակար և 'ի բռնի ղրամաժողովս: Եւ զի աւազանին առաջի առնէ հասարակաց ժողովոյ զպէտս կարևորս աշխարհին. յորմէ կիսոց խուսափել հնարեալ և այլոց լուռ ևեթ կալով, բազմութեանն կշտամբանօք յամօթ լինին ընդ ագահութիւն իւրեանց կամ ընդ չքաւորութիւն: Իսկ այլք 'ի ձայն բարձր յայտ առնեն զկշիռ արծաթոյն զոր մատուցանեն աշխարհին, և այնչափ անդանօր հընչեն ղրուատիք՝ զի առատաձեռնութիւն պարգևողացն մնայ յերկբայս[2]: Այս է զի պետութիւնն ինքնին հարկս արկանէ ցեղիցն տասանց և քաղաքացեաց ամենեցուն ըստ իւրաքանչիւր գոյից. որպէս զի եթէ ուրուք 'ի վիճակս այլ և այլ ցեղից իցէ ժառանգութիւն, պարտ է նմա ըստ այլ և այլ գլխոց հատուցանել հարկս[3]: Դըժուարութիւնք ծանունք յաճախ պատահեն 'ի պահանջ հարկացս. էր երբեմն՝ զի զինու զօրութեամբ պահանջէին զայն, այլ խափանեցաւ բռնութիւնս այս հակառակ իսկութեան կարգի տեսչութեանն. և բազում այն է՝ զի ժամանակ սահմանեալ, 'ի վճարել ժամանդրութեանն՝ զքա-

1 Դեմոսթ. 'ի Տիմոկր. էջ 788:

2 Թէոփր. Նկարագիրք, գլ. 22: Կասաւբ. անդ. էջ 155: Պլուտ. յԱլկիբ. հտ. 1. էջ 195:

3 Դեմոսթ. 'ի Պոլիկլ. էջ 1085:

ւեն զինչս, և 'ի ձայն քարոզի ածեն 'ի վաճառ [1]:

Նաւարագոյնք իսկ քան զամենայն իրաց աշխարհին հոգս են ծախք սպառազինութեան նաւաց: Յառաջ քան զսակաւ ժամանակս երկու կամ երեք ոմանք 'ի մեծատանց սպառազինէին հանգամանակաւ զմի մի 'ի պատերազմիկ նաւաց [2]. ապա սահմանեցան օրէնք, որ և կային 'ի հասանելն իմում յԵլլադա, 'ի տասն դասս ըստ տասանեցունց ցեղից բաժանել քաղաքայնոցն ամենեցուն՝ որոց իցեն կալուածք կամ շինուածք կամ արծաթ 'ի տուրևառս կամ առ սեղանաւորս. և վասն զի 'ի ձեռս նոցա են գրեթէ ամենայն մեծութիւնք Ատտիկեայ, նոցա զամենայն հարկս հատուցանել, և մանաւանդ զնաւական զօրութիւնս աշխարհին պահել և յաւելուլ ըստ պիտոյից: Իւրաքանչիւր ումեք 'ի դասուց զերկեամ մի հասանէր հանգամանկել զբաժին իւր [3]. և հանգամանկողացն, որ էին հազար և երկերիւր այր, որոշեալ յերկուս դասս մեծամեծս վեցհարիւրոց արանց՝ յորոց երեքարիւր ճոխագոյնք էին և երեքարիւր խոնարհագոյնք քան զնոսա, առաջինք երաշխաւոր լինէին վերջնոց, և 'ի տոխպել հարկին՝ հատուցանէին ևս փոխանակ նոցա առժա-

1 Թուկիդ. գիրք Գ. գլ. 18: Դեմոսթ. յԱնդրոտ. էջ 705 և 707:

2 Լիւս. 'ի Պողիեւք. էջ 327: Դեմոսթ. 'ի Միդ. էջ 628:

3 Դեմոսթ. 'ի Ղեպտ. էջ 542: Նոյն 'ի Պողիկղ. ատէպ: Պետիտ. յղ. օր. ատտիկ. էջ 274:

մայն զհարկն [1] ։

Եթէ բանակ առաջի կայր կազմել, իւրաքանչիւր ոք 'ի տասանց ցեղից դրամաժողով առնէր 'ի վիճակէ իւրմէ քանքարս ըստ թուոյ նաւացն՝ զորս պարտ էր սպառազինել, պահանջելով զայնս 'ի նոյնչափ դասուց՝ յորոց մէն մի կազմէին երբեմն 'ի վեշտասան արանց հանգամանակողաց [2] ։ Բաշխէին ապա զգումար արծաթոյն 'ի տրիերապետս, զի այսպէս կոչին զօրապետք եռաթիոց պատերազմիկ նաւաց [3] ։ Երկու 'ի նոցանէ կային 'ի նաւս իւրաքանչիւր, զամիսս վեց փոխանակաւ իշխելով [4] ․ և պարտ էր նոցա հայթայթել զպարէն զօրականին [5], զի աշխարհին սովորութիւն էր զտարիս ևեթ նաւուն և զնաւաստիս պատրաստել [6] ։

Այս կարգաւորութիւն թերի էր այնու՝ զի գործ սպառազինութեանն յապաղէր յոյժ, և զի դարձեալ ոչ խտրելով զբաւականութիւն հանգամանակողաց իւրաքանչիւր՝ և կարի իսկ փարթամագունիցն ոչ ինչ աւելի քան զվեշտասաներորդ մասն սպառազինութեան միոյ 'ի պատերազմիկ նաւաց հասանէր կազմել ։ Ի վերջին ամս ուղես-

1 Դեմոսթ. վասն նաւատորմ. էջ 135 ։ Նոյն 'ի Փենիպ. էջ 1023 ։ Ուլպիան. յոլինթ. 2. էջ 33 ։

2 Դեմոսթ. վասն պսակ. էջ 490 ։

3 Նոյն 'ի Միդ. էջ 628 ։ Ուլպիան. յոլինթ. 2. էջ 682 ։

4 Դեմոսթ. 'ի Պողիկղ. էջ 1089, 1093, և այլն ։

5 Պլուտ. յղ. փառաց Աթենի. հտ. 2. էջ 349 ։

6 Դեմոսթ. 'ի Միդ. էջ 628 ։

րութե իմոյ յԵլլադա Դեմոսթենէս ետ հանել հրովարտակ , որով դիւրաբար և արդարագոյն ես կարգաւ կատարէին հարկահանութիւնք ։ Եւ այս էին հրամանք հրովարտակին ։

Այր քաղաքացի որոյ իցեն տասն քանքարք , սպառազինեսցէ 'ի կարևոր ժամանակի մի 'ի նաւաց պատերազմի . և որոյ իցեն քսան քանքարք , սպառազինեսցէ երկուս . իսկ որոց մեծութիւնք բազումք իցեն , նոքա երիս նաւս պատերազմի մեծամեծս սպառազինեսցեն , և միւս ևս փոքր [1] ։

Հարկս այս , յորմէ իննեակ իշխանք [2] միայն են ազատ , համեմատի ըստ կարի գոյից իւրաքանչիւր՝ 'ի վերայ փարթամագունիցն ծանրաբեռնեալ միշտ ըստ օրինացն , զի 'ի վերայ գոյից և ոչ անձանց պարտ է անկանել հարկաց [3] ։ Եւ քանզի ելևէջք են բախտի , ոչ եբարձ Դեմոսթենէս զօրէնս փոխանակութեան . զի ծովամարտիկ զօրութեանցն վերակացուք ամի ամի տեղի տան հանգամանակողաց դատախազել զքաղաքացւոյ , որոյ փարթամագոյն լեալ 'ի սկզբանէ և կամ յաւելեալ յետոյ 'ի մեծութիւնս՝ նուազագոյն մատուցանէ հարկս ։ Եթէ ամբաստանեալն խոստովանի զյաճախել մեծութեանցն իւրոց և զելևել բախտին իւրոյ քան զմիւսոյն , փոխանակէ 'ի տեղի նորա 'ի կարգ հանգամանակողաց . իսկ

1 Դեմոսթ . յղ . պսակ էջ 490 ։

2 Նոյն 'ի Ղեպտին . էջ 545 ։

3 Նոյն յԱնդրոտ . էջ 707 ։

եթէ չառնուցու զայն յանձն՝ քննութիւնք լինին, և թագուհայն է՝ զի պարտաւորի ամբաստանեալն փոխանակել զինչս իւր ընդ գոյից դատախազին[1]:

Նպաստք զորս ընդունէին զօրապետք պատերազմիկ նաւացն 'ի պետութենէ և յիւրաքանչիւր ցեղէ, ոչ բաւէին նոցա՝ եթէ նախանձ փառաց ոչ լնոյր զթերին: Զի ցանկալի է նոցա գերազանցել քան զոսոխսն, նմին իրի ամենայն հնարիւք զուն գործէին թեթևագոյն ունել նաւս և քաջ սպառազինեալ[2]. և կէսք յաւելուն յընչից իւրեանց 'ի թոշակ նաւաստեաց, որ էին ըստ յաճախ սովորութեան երեք դանգք յաւուրն:

Նախանձս այս յորդորեալ ակնկալութեամբ փառաց և վարձուց[3], օգտակար է յոյժ 'ի պետութիւնս, զի 'ի թեթև ինչ պատերազմունս սպառին գանձք նորա և խափանին մուտք: Բանզի ցորքան ժամանակս տևէ պատերազմն, ազգք հարկատուք նեղեալք անդադար 'ի թշնամեաց կամ նուաճեալք՝ չկարեն օգնել նմա, մանաւանդ զի ստիպին խնդրել 'ի նմանէ օգնութիւն: Ի կարիս անդ նաւատորմք նորա խուժան աւերանաց զծովեզերբք տարաշխարհաց զեղեալ, դառնան երբեմն լի աւարաւ: Եւ եթէ յաջողէ նոցա ունել զկիրճն Հելլեսպոնտեայ[4], յամենայն վաճա-

1 Դեմոսթ. Փիլիպպ. էջ 52: Նոյն 'ի Փենիկ. էջ 1073 և 1027:

2 Նոյն 'ի Պողիկղ. էջ 1084:

3 Լիւս. յանդուն. ընծ. էջ 378:

4 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Ա. էջ 430: Դեմոսթ. 'ի Ղեպտին. էջ 549:

ռակման նաւաց՝ որ երթեւեկէին յեւքսինեանն Պոնտոս՝ պահանջէին տասանորդս զվաճառուցն բարձելոց, և որ անտի նպաստքն՝ յաճախագոյնս փրկեցին զպետութիւնն ։

Պարտք սպառագլխութեան նաւաց և հարկատուութեան դադարէ ընդ պատերազմին. բայց սովորութիւն է փարթամաց 'ի քաղաքայնոց տալ յաւուրս ինչ ճաշ իւրաքանչիւր համացեղիցն, հանգանակել 'ի ծախս կրթարանաց, և 'ի հանդէսս խաղուց պատրաստել զպար կաքաւչաց և երաժշտաց 'ի զուպար [1] ։ Այսպէս կամակար յօժարին 'ի տուրս յայսոսիկ, այլ բռնադատին դատաստանաւ համացեղիցն, և ոչ է մարթ նոցա հրաժարել՝ եթէ չիցեն վասն վաստակոց ինչ մատուցելոց աշխարհին 'ի հարկաց ատտի 'ի բաց արձակեալ [2]. և որք միանգամ առ 'ի պայծառացուցանել զտօնս տնանկանան, շնորհս առաջի ժողովրդեանն գտանեն. որ հատուցանէ նոցա փոխարէն աւագութիւնս և պատիւս ։

Ժողովք բազումք հարկահանաց ընտրեալք 'ի ժողովրդենէ ունին զհոգ գանձուց, և իւրաքանչիւրոց 'ի տասանց ցեղիցն են գործակալք 'ի բազումն 'ի ժողովոց անտի ։ Այսպէս զմաքս 'ի վարձու տան [3], կամ զգոյս հրահալական նիւթոց

[1] Լիւս. յինդուն. ընծ. էջ 374 ։ Դեմոսթ. 'ի Միդ. էջ 605 և 628 ։ Հարպոկր. 'ի բառն Ε'σιατ.

[2] Դեմոսթ. 'ի Ղեպտին. էջ 545, և այլն ։

[3] Հարպոկր. 'ի բառն Πωλητ. Պոլիտեկ. գիրք Ը. գլ. 9. յօդ. 99 ։

տանողեն այլոց՝ պայմանս ինչ 'ի վերայ նոցա եդեալ, և կամ ընչից զրաւելոց 'ի գանձ աշխարհին վերակացու լինին, և որ սոցին սակի հօգք։ Այլ կեսք արձանագրեն որ ինչ իւրաքանչիւր ումեք 'ի քաղաքայնոց պարտ է հանգամանակել 'ի կարևոր ժամանակի [1]։

Ազգ ազգ մտից աշխարհին յայլ և այլ գանձս ժողովլին ուրոյն ամ ըստ ամէ, և գանձուց իւրաքանչիւր տամն պահապանք են կամ գանձապետք։ Ընդ որս աւագանին մատակարարէ զայնս յոր ինչ սահմանեալն են [2] ըստ հրովարտակաց ժողովրրդեան, յանդիման երկուց դիւանադպրաց՝ որ արձանագրեն զամենայն, մին 'ի դիւնաց աւագանւոյն, և միւսն գանձապետաց [3]։

Տարկահանք պաշտօնեայք հասարակաց գանձուն ունին զցուցակ սակին, զոր իւրաքանչիւր ումեք 'ի քաղաքայնոց սպարտ է հատուցանել [4]. և ընդէն յանդիման աւագանւոյն զանուն հատուցողացն, և ամբաստանեն զչև ևս հատուցողացն։ Այլ կացուցանէ ատեանն քննիչս [5], դատել զնոսա ըստ սովորական օրինաց. որք 'ի չառնուլ նոցա յանձն զհատուցումն, զրաւեն զինչս նոցա։ Բայց կարևոր ևեթ իրք ածին յատեան, իսկ

1 Հարպոկր. և Սուիդաս. մատեան 'ի բառն Ἐπιτρ. Պոլլիւքս. գիրք Ը. գլ. 9. յօդ. 103։

2 Հարպոկր. 'ի բառն Ἀποδέκτ.

3 Նոյն, 'ի բառն Ἀντιγρ.

4 Նոյն և Սուիդ. 'ի բառն Ἀποδέκτ. Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Զ. գլ. 8։

5 Դեմոսթ. 'ի Տիմոկր. էջ 775։

դուզնաքէիցն հոգ հարկահանաց է յանձն, և նոքա դատին որ ինչ վէճք 'ի գործ իշխանութե իւրեանց պատահեն [1] ։

Որք 'ի վերայ տուգանացն կան հարկահանք, նոցա տուեալ է իշխանութիւն քննելոյ զվճիռ առաջնոյ ատենին, և թեթևացուցանելոյ կամ թողլոյ զտուգանսն՝ եթէ առաւելագանց թուեսցին նոցա կամ անիրաւ ։

Նախք պատերազմի և կարևորաց ամենայնի 'ի տեսչութիւն աշխարհին, նշանակեալ կան 'ի վերայ գանձուց իւրաքանչիւր, զորոց ասացի ․ և 'ի հասանել պատերազմի՝ զյաւելուած այլոց գանձուցն հրամայեն օրէնք արկանել 'ի զինուորականն [2] ․ այլ առանց հրովարտակի ժողովրդեան ոչ է մարթ փոփոխել զկարգ սահմանեալ ծախուցն ։

Մի ամի աւանդի կչիռ բազում արծաթոյ 'ի մի 'ի գանձուց, ուստի գանձապետք սահմանեալք բաշխեն հրապարակաւ չքաւորաց 'ի քաղաքայնոց, որպէս զի կարասցեն վարձել իւրաքանչիւր տեղի 'ի տեսարանս [3] ։ Ժողովուրդն վրէժխնդիր է պահպանութեան գանձուն, և յաւուրս մեր սահմանեաց պատուհաս մահու ճարտարախօսի՝ որ յանդգնեցի տալ խրատ 'ի կիր արկանելոյ զարծաթն զայն 'ի նպաստ աշխարհին 'ի սպառել գանձուց նորա 'ի բազում երկայն պատերազ֊

[1] Պողիւսէկ․ գիրք Ը․ գլ․ 9․ յօդ․ 97 ։
[2] Դեմոսթ․ 'ի Նեէր․ էջ 861 ։
[3] Հարպոկր․ 'ի բառն Θεωρ.

մաց [1]: Ցնորք անմտութեան անօրինակ յարձա-
նագրութիւնս ազգաց:

ԳԼՈՒԽ ԾԸ.

Ի նոյն մատենադարան աթենացւոյն յաղագս
տրամաբանութեան:

ՄԻՆՉՉԵՒ շրջեալ ընդ գաւառս Ելլադայ, եղէ զաւուրս բազումս 'ի մատենադարանին Եւ-կղիդեայ. եւ 'ի դառնալ իմում անդրէն, միւսան-գամ նստաք անդ ընդ նմա:

Եւ եցոյց ինձ 'ի կարգ մի տետրակաց զգիրս տրամաբանութեան եւ ճարտարխօսութեան, յե-ղեալ առ միմեանս վասն երկուց մակացութեանցն կցորդութիւն բազում ընդ միմեանս ունելոյ [2], եւ ասէ ցիս. Սակաւ է գրեանս, զի չեն ինչ աւելի քան զամս հարիւր՝ յորմէհետէ սկիզբն եղեւ ջա-նից առ 'ի կատարել զարուեստ խորհելոյ եւ խօ-սելոյ. եւ չնորհապարտ եմք վասն այսր Յունաց բնակելոց յԻտալիա եւ 'ի Սիկիլիա, եւ այս ար-գասիք եղեն սլացման մտաց 'ի թեւս պիւթագո-րեան իմաստասիրութեանն:

Ապաքէն Զենոնի եղէացւոյ, որ նախ նա հա-

1 Ուլպիան. յողինթ. 1: Դեմոսթ. էջ 13: Լիբան. նախադր. նմին ճառի:
2 Արիստոտ. ճարտ. գիրք Ա. գլ. 1. հտ. 2. էջ 512: Սեքստ. Եմպիրիկ. ընդդէմ տրամաբան. գիրք Է. էջ 370:

մաւօտ ինչ գրեաց գիրս զբանական արուեստէ[1], արժան է հաստուցանել զգովութիւնս զայս. այլ զշնորհակալութեան մեծարանս պարտ է յաւելուլ Արիստոտելի, որ յայն ճշգրտութիւն զբանականին ած զոճ ուղղախոհութեան՝ զի զնա ինքն օրէնս է համարել հնարագիւտ իրացն[2]:

Ի սովորութենէ ուսանիմք բաղդատել ընդ իրեարս երկուս կամ բազում այլ և այլ իրս, առ 'ի գիտել և յայտնել այլոց զհանգիտութիւն նոցա կամ զանհանգիտութիւն: Այս է տրամաբանութիւնն բնական. և այս բնական իցէ ազգի, որոյ ոչ կարելով ընդարձակել զիմացուածս իւր՝ զամենայն ինչ ընդ տիեզերս և 'ի քաղաքական կենցաղումն ուրոյն նկատէ: Եւ իցի նմա սխալել յաճախ յառածսն, զի տգէտ է ամենևին. այլ 'ի հետևանման գտցի ուղիղ, զի պայծառ են գիտութիւնք նորա, և յատուկ բառիւքն միշտ բացատրեալ:

Այլ առ բարգաւաճեալ ազինս միտք մարդկան սովորեալ 'ի խորհել հանրաբար և անկցորդ յիրաց, ստեղծին աշխարհ իմն մտացածին, ոչ ինչ նուազ դժուարահաս քան զիրականն: Յանբաւ բազմութիւն իմացուածոցն, զորս ընդ զգայութիւնսն ընդունին, յաւելուն և բազմապատիկ բաղադրութեանցն հոյլք՝ զորս կազմեն 'ի մեզ

1 Դիոգ. Լայերտ. յառաջարկ. յօդ. 18: Արիստոտ. առ Նմին. գիրք Ը. յօդ. 57. գիրք Թ. յօդ. 25:

2 Արիստոտ. յղ. իմաստաս. գլ. 34. հա. 1. էջ 314:

միտք անսահման արգասաւորութեամբ ։

Նաև 'ի նկատել զյոլովագունիցն յիմացուածոց մտաց մերոց զընդ միմեանս նմանութիւն այնքան՝ որ զի նոյնք թուին, և զդոյզն ինչ աննմանութիւնս՝ որովք զանազանին իսկապէս 'ի միմեանց, հիացեալ զարմանայցեմք ընդ արիութիւն և ընդ խորագնին տեսութիւն այնոցիկ՝ որք նախ խորհեցան և 'ի կատարումն զխորհեալն ածին, սահմանելով կարգ և աստիճանս այնքանեաց անբաւից իմացուածոց՝ զորս մինչև ցայնժամ երկնեալ էր մարդկան 'ի մտի, և զորս մարթէին երկնել նոցա յայնմհետէ ։

Ուստ է տեսանել զմի 'ի հզօրագոյն զօրութեանց մարդկեղէն մտաց, կամ զմի 'ի մեծամեծ հնարագիտութեանցն՝ յորս 'ի դէպ է Յունաց պանծալ ։ Եգիպտացիք և քաղդէացիք, և ազգ թերևս հեռաւորագոյն քան զնոսա, աւանդեցին մեզ զսկզբունս գրեթէ ամենայն գիտութեանց և արուեստից. այլ որ առ յապայ գալոց են ազգք, մեզ լիցին շնորհակալ յաղագս ոճոյ որոյ հնարք ճարտարութեան արկանեն զտրամաբանութիւն ընդ կանոնօք ։ Տեսցուք արդ 'ի հարևանցի զկարևոր մասունս նորա ։

Են ինչ զոր ցուցանեմք եւեթ, առանց հաստատելոյ կամ ժխտելոյ. որպէս յասելն՝ ՄԱՐԴ, ՁԻ, ԿԵՆԴԱՆԻ ԵՐԿՈՏԱՆԻ, և այլն ։ Են և զոր ցուցանեմք՝ հաստատելով ինչ զայնմանէ կամ ժխտելով ։

Արդ զառաջինսն, թէպէտ և բազումք են յոյժ, մարթ եղև բաշխել 'ի տասն դասս ։ Յառաջնումն բովանդակեալ զգոյացութիւնս, որպէս ՄԱՐԴ, ՁԻ, և այլն,[1] ․ յերկրորդումն ըզքանակս ազգի ազգի, որպէս զթիւ, զժամանակ, զտարածութիւն, և այլն[2] ․ յերրորդումն զորակս, ընդ որով անկանին նախ՝ ունակութիւնք, որպէս առաքինութիւնք և գիտութիւնք ․ երկրորդ՝ բաւականութիւնք, որովք ոք քան զոք յարմարագոյն գտանի 'ի բնէ 'ի հրահանգս ինչ ․ երրորդ՝ զգալի որակք, որպէս քաղցրութիւն, դառնութիւն, ցուրտ, տօթ, գոյն, և այլն ․ և չորրորդ՝ տեսակ և ձև, որպէս բոլորշի, քառակուսի, և այլն[3] ։

Իսկ յայլս 'ի դասուց բաշխին պէսպէս առնչք, ներգործութիւնք, հանգամանք, ստացութիւնք, և այլն ․ որպէս զի 'ի տասնեակ յայսոսիկ դասս իւրաց բովանդակել ամենայն էից և եղանակաց ելց ։ Այս կոչին ՍՏՈՐՈԳՈՒԹԻՒՆՔ կամ ՄԱԿԴԻՐՔ, զի չէ մարթ ենթակայանալ իմիք՝ որ չիցէ կամ գոյացութիւն կամ որակ կամ քանակ, այլովքն հանդերձ ։

Մեծ էր յոյժ զամենայն իմացուածս մտաց 'ի սուղ ինչ կարգս յայսոսիկ բովանդակել, այլ ոչ աստ զկայ առին իրքն ։ Եթէ 'ի ստորոգութեանն իւրաքանչիւր քաջ միտ դիցուք, գտանեմք 'ի նո-

[1] Արիստոտ․ յդ․ մակդրաց, գլ․ 4․ հտ․ 1․ էջ 15 ։

[2] Նոյն անդ, գլ․ 6 ։

[3] Նոյն անդ, գլ․ 8․ էջ 26 ։

սա կարգս բաղում ստորաբաժանելոյ ընդ միմեամբք ։ Օրինակ իմն յառաջնումն ստորոգութենէ .

Միտք մեր 'ի մանկութեան ոչ ինչ տեսանեն և ոչ ինչ ըմբռնեն, բայց զանհատս * . զորս մեք արդ առաջին գոյացութիւնս կոչեմք [1], զի սոքա նախ զաչս մեր ձգեն յիւրեանս, և զի իսկագոյնք են 'ի գոյացութիւնս ։

Նոքա որոց առաւել զգալի են ընդ միմեանս նմանութիւնք՝ համատեսակք երևելով մեզ, այս ինքն 'ի նոյն ձև 'ի նոյն կերպարանս, զնոսա 'ի բաղումն դասս բաժանեցաք [2] . զոր օրինակ ըստ այսմ և այնմ մարդոյ, և ըստ այսմ և այնմ ձիոյ կազմեմք զտեսակարար տիպս մարդոյ և ձիոյ ։

Որպէս այլ և այլ ձիւղք ազգատոհմի լծորդին 'ի մի բուն, ըստ նմին օրինակի բաղում այլ և այլ տեսակք համատիպք միմեանց ընդ նովին սեռիւ բովանդակին [3] ։ Որ օրինակ տեսակարար տիպք մարդոյ և ձիոյ և եզին, և բնաւ ամենայն էակաց՝ յորս են կեանք և զգայութիւն, յառաջ ածեն զտեսակարար տիպս կենդանւոյ՝ որ 'ի մեր բարբառ նշանակէ ունող շնչեանս ։ Համարձակագոյն քան զսեռս զայս իմանամք այլս, որպէս գոյացութեան այլովքն հանդերձ . և երթեալ

* Զոր յոյնն ասէ ἄτομος, այս ինքն անբաժին ։ (Արիստոտ. յղ. մակգրաց, գլ. հտ. 1. էջ 15 ։)

1 Արիստոտ. անդ, գլ. 5. էջ 16 ։

2 Նոյն յղ. պերճախօս. գիրք Ա. գլ. 7. հտ. 1. էջ 184 ։

3 Նոյն յղ. բնազանց. գիրք Ե. գլ. 28. հտ. 2. էջ 901 ։

հասանեմք մինչև 'ի ծայրագոյնն սեռ, որ է էակ : Ի սանդուղքս յայս, որոյ է ծայր էակն, և իջանեմք ընդ այն յանհատս, մարթ է զաստիճանս իւրաքանչիւր համարել սեռ խոնարհագունին անընդմէջ, և տեսակ բարձրագունին : Ախորժելի է իմաստասիրաց կարգել զսերունդս զայսոսիկ էից բնաւից և զըմբռնմանց մտաց, զի սոքօք դիւրաբար հետազօտեն զծնունդս կերպարանաց իրաց 'ի միտս, և այլմէ յայլ ընդ դասակարգութիւնս նոցա անցանել որպէս ընդ ռազմն զօրաց 'ի բանակի [1] : Այլ է՝ զի նկատելով նոցա զսեռ որպէս զմիաւոր կամ զսահմանաւոր, զտեսակս որպէս բազումս, և զանհատս որպէս զանսահմանս, յուղէն խնդիրս զսահմանաւորէն և զանսահմանէ, զմիջէ և զբազմաց․ ոչ այլ ինչ խնդրելով, բայց զիսկութիւն սեռին և զտեսակաց և զանհատից [2] :

Տեսակ իւրաքանչիւր զանազանի 'ի սեռէ իւրմէ մակդրիւ իւիք էականաւ՝ որ որոշէ զնա յայլոց, և կոչի զանազանութիւն [3] : Որպէս բանականութիւնն, զի գեղեցիկ է քան զամենայն բարեմասնութիւնս մարդոյ և անհաղորդական, որոշէ զնա յայլոց կենդանեաց * : Յաւել ապա 'ի սեռական տիպ կենդանւոյ զբանականութեանն,

1 Պղատ․ յղ․ հաս․ գիրք Է․ հտ․ 2․ էջ 534 :
2 Նոյն 'ի Փիլեբ : Նոյն 'ի Պարմ:
3 Արիստոտ յղ․ պերճախօս․ գիրք Հ․ գլ․ 4․ հտ․ 1․ էջ 245․ գլ․ 6․ էջ 248 :
* Ցանկոյս մատենիս 'ի առաջնորդութիւնան․ Թիւ Է :

այս ինքն է զզանազանութիւն նորա, և գտցես զտեսակարար տիպ մարդոյ[1] ։ Դժուարին է յոյժ, այլ կարևոր, սահմանել զզանազանութիւնս որ են ընդ նոյնն սեռիւ, և զզանազանութիւնս տեսակաց՝ որ սերին ՚ի նմանակից սեռից ։ Այսոցիկ միտ դնելով, վաղ հասու լինիմք յատկութեանց՝ որ յարակիցք են տեսակաց իւրաքանչիւր, և պատահական հանգամանաց նոցա ։

Բայց յատկութիւն մի զէութիւն իրաց աստանօր իմասցիս, այլ զանազանեալ ՚ի նմանէ[2] ․ այս ինքն է մակդիր պատկանաւոր տեսակաց, յառաջ բղխեալ յէական ստորոգելոյն՝ զոր կոչեցաքն զանազանութիւն ։ Արդ զի ընդունակ է մակացութեանց, այս մի ՚ի յատկութեանցն նորա է՝ յառաջ եկեալ ՚ի բանական զօրութենէ նորա, և պատկանի համատեսակաց ևեթ նորին ։ Այլ զի կարէ ննջել և շարժել, այս չէ ՚ի յատկութեանց նորա, զի և այլոց կենդանեաց է պատկանաւոր[3] ։

Պատահումն է մի ՚ի հանգամանաց՝ զոր միտք դիւրաւ ՚ի բաց առնուն յիրաց ․ զոր օրինակ պատահումն է մարդոյ ՚ի նիստ կալ, և մարմնոյ տեղափոխութիւն[4] ։

Տիպք իրաց, զորոց ցայսվայր ասացաք, անկցորդք ՚ի հաստատութէ և ՚ի ժխտելոյ՝ ոչ ճըշ-

1 Պորփիւր․ ներած․ առ Արիստոտէլ, հտ․ 1․ էջ 7 ։

2 Արիստոտ․ յղ․ պերճախօս․ գիրք Ա․ գլ․ 4 և 5 ։

3 Նոյն անդ ։

4 Նոյն անդ, գիրք Ա․ գլ․ 5․ էջ 183 ։

մարիտք են և ոչ սուտք[1]. անցցուք արդ յայնս, որք զմի յերկուց աստի կերպարանաց բերեն:

Ասութիւն է բան, որ հաստատէ ինչ կամ ժխտէ[2]. ապա ասութեան ևեթ է պատկանաւոր ճշմարտութիւն կամ ստութիւն, զի այլ ձևք բանից՝ որպէս աղաչանք կամ հրաման՝ ոչ ճշմարտութեան և ոչ ստութեան են ընդունականք:

Յամենայն ասացուածս իրք ինչ կցորդին կամ զատանին 'ի միմեանց. և երեք ինչ զանազանին 'ի նոսա, ենթակայ, բայ, և մակդիր. զոր օրինակ յայսմ բանի՝ Սոկրատ է իմաստուն. ենթակայ է Սոկրատ, է բայ, և իմաստուն մակդիր: Ենթակայ նշանակէ զկացեալն ընդ ուխք. և կոչի այսպէս, զի յայտնէ զիրն՝ զորմէ է բանն, որպէս թէ 'ի ներքոյ կալով աչաց. Թերևս և վասն այն, զի ոչ որպէս զմակդիրսն զոր ընդունի՝ է հանրական, և յեղանակաւ իմն անկանի ընդ նոքօք[3]:

Ենթակայն մերթ ցուցանէ իրս հանրականս պատկանաւորս անհատից բազմաց, որպէս մարդ, կենդանի, և այլն. և մերթ եզական ինչ՝ միում ումեք անհատի պատկանաւոր, որպէս Կալլիաս, Սոկրատ, և այլն[4]: Այլ ըստ ենթակային հանրական գոլոյ կամ եզական, բանն բովանդակիչ նորին՝ համարի հանրական կամ եզական:

1 Արիստոտ. յղ. մեկն. գլ. 1. Հտ. էջ 37:
2 Նոյն անդ. գլ. 4 և 5:
3 Նոյն յղ. մակդրաց. գլ. 5. Հտ. 1. էջ 17:
4 Նոյն յղ. մեկն. գլ. 7. Հտ. 1. էջ 39:

Որ անպարոյր նշանակութիւն հանրականին՝ հարկ է յաւելուլ զբառքս ամենայն կամ ոչ ոք. զոր օրինակ մարդ է հանրական. եթէ ասիցեմք ամենայն մարդ կամ ոչ ոք ՚ի մարդկանէ, իմանամք զայն ըստ ամենայն ընդարձակութեան մարդկան սեռի, զի չառնումք զոք ՚ի բաց. իսկ եթէ ասիցեմք մարդիկ ոմանք, պարուրեմք զհանրականութիւն նորա:

Այս է նշանակ, որ զմակդիր ինչ ցուցանէ պատկանաւոր ենթակայի իմիք [1]: Կարեւոր է զօդ կցորդութեան նոցա ընդ միմեանս. և է զօդս այս բայն է, մերթ ազդմամբ և մերթ զօրութեամբ յաւելեալ. զօրութեամբ ասեմ, զի նոյն և յայլ բայս բովանդակի. զոր օրինակ յասեմ գնամ, իմանի գնայուն եմ [2]:

Իսկ մակդիրն, որպէս յառաջագոյն տեսաք, է մի ՚ի ստորոգութեանց՝ որ զամենայն ազգի ազգի մակդիրս կամ ստորոգելիս բովանդակեն յիւրեանս [3]:

Արդ դատումն մեր ոչ այլ ինչ է, բայց ներգործութիւն մտաց՝ որով հաստատեմք կամ ժխտեմք ինչ զիմեքէ, կամ մանաւանդ հայեցուած մտաց՝ որ զայս ինչ կամ զայն յատկութիւն տեսանէ պատկանաւոր կամ անպատկան այսմ իմիք ենթակայի. քանզի իմացումն որ նկատէ զայս՝ այն-

1 Արիստոտ. յղ. մեկն. գլ. 3. էջ 37:

2 Նոյն անդ, գլ. 12. էջ 46:

3 Նոյն յղ. պերճախօս. գիրք Ա. գլ. 9. հտ. 1. էջ 185:

պէս ունի առ հոգի, որպէս տեսութիւն առ աչս [1]:

Նա ասացուածոց բազում ազգք զանազանին. այլ մեք տեսցուք զայնոսիկ, որք զնովին յածեալ ենթակայիւ՝ հակառակք են իրերաց, հաստատութեամբ և մերժմամբ: Ասի ինն այնպէս, զի ճշմարտութեան միոյն զմիւսոյն պարտ իցէ ցուցանել զստութիւն. այլ չեն օրէնքս այս անվրէպք, զի բազմօրինակ ներգործի 'ի նոսա հակադրութիւն:

Եթէ յերկաքանչիւրումն հանրական իցէ ենթակայն և անպարոյր, ներհականք կոչին ասացուածքն, և մարթ է երկոցունցն ևս գոլ սուտ [2]. զոր օրինակ. Ամենայն մարդ է ողջախոհ. Ոչ ոք 'ի մարդկանէ է ողջախոհ: Եթէ ենթակայն հանրական 'ի միումն անպարոյր և 'ի միւսումն իցէ պարուրեալ, հակասականք կոչին ասացուածքն, զի մին ճշմարիտ է և միւսն սուտ: Օր օրինակ. Ամենայն մարդ է ողջախոհ. Ոմանք 'ի մարդկանէ չեն ողջախոհք: Նա կամ. Ոչ ոք 'ի մարդկանէ է ողջախոհ. Ոմանք 'ի մարդկանէ ողջախոհք են: Այս հակադրութիւն է և հակասութիւն և եզականացն ասացուածոց, և հարկ է ամենևին միումն ճշմարիտ գոլ և միւսումն սուտ. զոր օրինակ. Սոկրատ է ողջախոհ. Սոկրատ ոչ է ողջախոհ [3]:

Ասացուածք կրկին մասնականք, մին հաստա-

1 Արիստոտ. յղ. պետա-խօս. գիրք Ա. գլ. 17. էջ 192:

2 Նոյն յղ. մեկն. գլ. 7. հա. 1. էջ 39:

3 Նոյն յղ. մակդրաց, գլ. 10. հա. 1. էջ 33: Նոյն յղ. մեկն. անդ, էջ 40:

տականն և միւսն ժխտականն, ոչ հակադրելին միմեանց տիրապէս՝ այլ ըստ բառից միայն ։ Զի յասել ուրուք՝ թէ Ոմանք 'ի մարդկանէ են արդարք. Ոմանք 'ի մարդկանէ չեն արդարք. ոչ զհնոցունց ումանց ասիցէ [1] ։

Այս ամենայն խելամտութիւնք, զորս փոքր 'ի շատէ ասացաք, եղեն արգասիք ընդերկար հետազօտութեանց ։ Այլ ոչ յամեաց գալ 'ի ծանօթութիւն, զի բազմագոյնք 'ի մոլորութենէ մերոց առնուն պատճառս յանհաւաստութենէ իմացուածոց մերոց և յայտարար նշանաց նոցա ։ Զի որովհետև զարտաքին իրաց զգայութեամբք ևեթ առնումք զչափ, և չկարեմք զանազանել զնոսա՝ բայց միայն ըստ երևմանն, յաճախագոյնս աղմկեալ շփոթեմք զէութիւն նոցա ընդ յատկութիւնս և ընդ պատահմունս ։ Նաև 'ի մտաւոր իրաց բազումք այնպիսիք են, որ աղօտ ծագեն նշոյլս 'ի միտս, և տարտամ և յողդողդ տպաւորեն պատկերս ։ Յաւելու և ևս շփոթն 'ի բազմութենէ երկդիմի և այլասացիկ բառից՝ որ յորդեն 'ի լեզուս իւրաքանչիւր, և մանաւանդ 'ի յաճախութէ հանրական բառից՝ որովք վարիմք ստէպ, առանց գիտելոյ զնշանակութիւն նոցա ։

Ուշոյ մնաց է մերձեցուցանել զիրս, զորս խաւարն այն գոգցես իմն հեռացուցանէ 'ի մէնջ. որով ընդ ներհուն և ընդ ծանծաղ միտս ոչ այլ

[1] Արիստոտ. յղ. Նախկին լուծ. գլ. 15. հտ. 1. էջ 117։

ինչ է զանազանութիւն, բայց զի մին ոչ յոյժ 'ի բացեայ տեսանէ զիրս, միւսն 'ի հեռուստ [1]։

Բարեբախտք այսուիկ գտանիմք, զի առ 'ի միաբանական կցորդութիւն չեն մեզ այլք իրիք պէտք՝ բայց միայն համեմատութեան տպաւորութեանց իրաց 'ի միտս, և նմանութեան բարբառոյ։ Ի տուրևառս իմաստից միտք արդարակորովք 'ի կիր արկանեն դրամս յարգունս, այլ բազում այն է զի առանց ճանաչելոյ զյարգ նոցա․ այլք դրամս տարագիրս, որ գնան անխտիր 'ի շահավաճառս։

Պարտ է իմաստասիրի 'ի կիր արկանել ասացուածս սովորականս [2], այլ զանազանելով զնշանակութիւնս նոցա՝ եթէ իցեն բազմանշանակք․ և դարձեալ պարտ է նմա սահմանել զիմաստս բառից իւրաքանչիւր որովք վարի։

Սահմանել ինչ՞ է ծանուցանել զիսկն նորա յատկութեամբք, որովք զանազանի յայլ ամենայն իրաց [3]։ Ոչ գոյին երբեմն օրէնք հաստատելոյ 'ի ճշդութիւնս յայս, կամ զհասանելն գիտելոյ հաւաստեաւ։ Նախ քան զհաստատութիւն օրինացն ծանուցաւ, զի միակ ճշգրիտ սահման է իրաց իւրաքանչիւր [4]․ զի սահմանն այն սահմանելումն ևեթ պարտի պատկանել [5]․ զի պարտ

1 Արիստոտ․ յղ․ իմաստակ․ գիրք Ա․ գլ․ 1․ հտ․ 1․ էջ 281։
2 Նոյն, յղ․ պերճախօս․ գիրք Բ․ գլ․ 2․ հտ․ 1․ էջ 196։
3 Նոյն անդ, գիրք Ա․ գլ․ Ե․ էջ 182։
4 Նոյն անդ, գիրք Զ․ գլ․ 14․ էջ 260։
5 Նոյն անդ, գիրք Է․ գլ․ Ե․ էջ 264։

է նմա բովանդակել զամենայն յատկութիւնս սահմանելոյն [1], և զամենայն համառօտակ նմին էակս, զոր օրինակ՝ սահմանի մարդոյն պարտ է բովանդակել զամենայն մարդիկ [2]․ զի պարտ է նմա զուլ ճիշդ, որպէս զի ամենայն բառ՝ զոր մարթ իցէ բառնալ 'ի բաց՝ աւելորդ է [3]․ զի պարտ է նմա զուլ բացայայտ, որով ամենայն երկդիմի և այլաբանական և անսովոր ասացուածք արտաքսին 'ի բաց [4]․ և զի դարձեալ առ իմացուած նորին չիցէ հարկ առ սահմանեալն դիմել, որպէս 'ի վաղնջուց նկարագործ պատկերս՝ զորս առանց անուանցն առընթեր դրոշմելոց ոչ է մարթ ճանաչել [5]։

Նաև որպէս զայս ամենայն պայմանս մարթ իցէ բովանդակել։ Տեսաք վերագոյն զսանդուղսն, որ յանհատից 'ի սեռական էակս վերածէին․ և զայն ևս նկատեալ տեսաք, զի տեսակաց իւրաքանչիւր 'ի վերոյ կայ անընդմէջ սեռ՝ յորմէ որոշին զանազանութեամբքն։ Արդ ճշգրիտ սահմանին պարտ է բաղկանալ յանընդմէջ սեռէ և 'ի զանազանութենէ սահմանելոյն [6], որով և բովանդակել զերկուս կարևոր մակդիրս իւր։ Զոր օրինակ 'ի սահմանել զմարդն՝ կենդանի բանաւոր [7], սեռն

1 Արիստոտ․ յղ․ 'պերճախօս․ գիրք Զ․ գլ․ 5․ էջ 245։
2 Նոյն անդ, գլ․ 1․ էջ 241։
3 Նոյն անդ, գլ․ 3․ էջ 243։
4 Նոյն անդ, գլ․ 2․ էջ 242։
5 Նոյն անդ, էջ 243։
6 Նոյն անդ, գիրք Ա․ գլ․ 8․ էջ 185․ գիրք Զ․ գլ․ 1․ էջ 242։
7 Նոյն առ Ցամբղիկոսի յղ․ վարուց Պիւթագոր․ գլ․ 6․ էջ 24։

Կենդանի խառնէ զնա ընդ էակս՝ որոց է կենդա֊
նութիւն, իսկ զանազանութիւն բանաւոր որոշէ զնա ։

Ապա ուրեմն ամենայն սահման ցուցանէ զբա֊
զում այլ և այլ իրաց նմանութիւն ըստ սեռին,
և զաննմանութիւն ըստ զանազանութեան ։ Արդ
չիք ինչ կարևորագոյն քան հասու լինել նմանու֊
թեանս այսմիկ և զանազանութեանս՝ ՚ի հրահանգս
արուեստին ուղղախոհութեան և տրամաբանելոյ [1] ։

Լռեմ զխորաքննին տեսութիւնս բազում զսե֊
ռից և զզանազանութեանց, և զազգս ազգս ա֊
սացուածոց՝ որ ՚ի տրամաբանելն վարին ։ Զի
ինձ առաջի կայ վեր ՚ի վերոյ ևեթ ցուցանել ըզ֊
զարգացումն մարդկեղէն մտաց, և ոչ զամենայն
շաւիղս լուսոյ թողեալս ՚ի նմանէ՝ հետազօտել ։
Այլ ՚ի գիտս շարաբանութեան արժան է մեզ
վայրիկ մի զկայ առնուլ ։

Որպէս յառաջագոյն ասացաք, ՚ի բանս յայս՝
Սոկրատ է Իմաստուն, ենթակայ է Սոկրատ, և մակ֊
դիր Իմաստունն ․ և զի էական բային կցորդեալ
զնոսա, հաստատէ՝ զի իմաստութիւն պատկանի
Սոկրատայ ։ Այլ երբ մարթ իցէ գիտել զճշմար֊
տութիւն կամ զստութիւն բանին, ուր մակդրին
ընդ ենթակային պատկանաւորութիւն չիցէ յայտ֊
նի ։ Պարտ է անդ ՚ի ծանուցելոյն յանծանօթն
անցանել [2], և դիմել առ երրորդ իմն՝ որոյ պատ֊

[1] Արիստոտ․ յղ․ պերճա֊խօս․ գիրք Ա․ գլ․ 13, 16 և 17 ։

[2] Նոյն․ յղ․ բնազանց․ գիրք Է․ գլ․ 4․ հտ․ 2․ եջ 909 ։

կամաւորութիւն առ ենթակայն և առ մակդիրն յայտնագոյն իցէ ։

Որ բացայայտ իմացուած, զհաստատականն ևեթ բան 'ի քնին առցուք ։ Օր օրինակ եթէ երկբայիցիմ թէ Ա հաւասար իցէ ընդ Բ, և գիտիցեմ զի Ա հաւասար է ընդ Գ, և Բ նոյնպէս հաւասար ընդ Գ, 'ի միտ առնում աներկբայելի՝ զի Ա հաւասար է ընդ Բ [1] ։

Այս առ 'ի ցուցանել զի արդարութիւնն է ունակութիւն՝ բաւական է դիտել, զի արդարութիւնն է առաքինութիւն, և զի ամենայն առաքինութիւն է ունակութիւն [2] ։ Այլ առ 'ի ձև շարաբանութեան ածել զապացոյցդ, զբառն առաջնադասութեան դիցուք 'ի միջի ընդ ենթակայն և ընդ մակդիրն, ունելով կարգին այսպէս. արդարութիւն, առաքինութիւն, ունակութիւն ։ Արդ այն որ 'ի միջի՝ միջնորդ կոչի, 'ի միջասահմանին կալով, և զի դարձեալ միջնորդաւ նորա զօղին ընդ իրեարս այլքն երկոքին՝ որ ծայրքն կոչին [3] ։ Այսքէն պարտ է միջնորդին գէթ միանգամ հանրական ունել նշանակութիւն 'ի շարաբանութեան, և միում յառաջուածոյն գոլ հանրական [4] ։ Այս պարտ է զնել նախ,

1 Արիստոտ. Նախկին լուծ. գլ. 4. հտ. 1. էջ 54 ։

2 Նոյն յղ. բարոյ. գիրք Բ. գլ. 1. հտ. 2. էջ 17. գլ. 4. էջ 21 ։

3 Նոյն նախկին լուծ. անդ ։

4 Նոյն, յղ. պերճախօս. գիրք Ը. գլ. 1. հտ. 1. էջ 267. գլ. 14. էջ 280 ։

Ամենայն առաքինութիւն է ունակութիւն. և ապա զնովիմբ ածել,

Արդ արդարութիւն է առաքինութիւն.

Ապա ուրեմն արդարութիւն է ունակութի̃ :

Աստի 'ի միտ առնուլ է նախ, զի շարաբանութիւն յերից բառից յօդի, յորոց է երրորդն մակդիր երկրորդին, և երկրորդն առաջնոյն [1] : Որպէս ահա ունակութիւն մակդիր է առաքինութեան, և առաքինութիւն արդարութեան : Այլ քանզի ամենայն մակդիր 'ի ստորոգութեանց ուստեք առեալ է, կամ 'ի դասակարգութենէ երից՝ յորոց ստորոգութիւնքն կազմին, վասն այնորիկ ունի միջնորդն առ երկաքանչիւր ծայրս մերթ իբր գոյացութի̃ կամ որակ կամ քանակ և այլն, և մերթ իբր սեռ կամ տեսակ կամ յատկութիւն և այլն [2] : Այս յառաջասացեալ օրինակիս ունի իբր սեռ և տեսակ. զի ունակութիւն է սեռ առաքինութեան, և առաքինութիւն արդարութեան : Այլ զի այնմ ամենայնի որ պատկանի համբառագոյն սեռի՝ պարտ է պատկանել բովանդակելոց ընդ նովաւ սեռից և տեսակաց, այն յայտ իսկ է [3] :

Այս է դարձեալ 'ի միտ առնուլ, զի ամենայն շարաբանութիւն յերեցունց առաջարկութեանց կազմի. յերկուս առաջինսն բաղդատի միջնորդն

1 Արիստոտ. Նախկին լուծ. գլ. 4. հտ. 1. էջ 186 :

2 Նոյն յղ. պերճախօս. գիրք Ա. գլ. 9. հտ. 1. էջ 185:

3 Նոյն անդ, գիրք Դ. գլ. 1. էջ 213. գիրք Զ. գլ. 5. էջ 247 :

ընդ երկաքանչիւր ծայրս, և յերրորդումն սահ-մանի՝ զի միում՚ի ծայրիցն հարկ է գոլ մակդիր միւսոյն, որ այն իսկ է խնդիրն ։

Այլ ևս ՚ի միտ առնուլ է, զի ամենայն շարա-բանութիւն է խօսք՝ յորում՚ի յայտնի առաջար-կութեանց ոմանց իմաստասիրեմք այլ ինչ [1] ։

Այլ և այլ համեմատութիւնք երից բառիցն՝ այլ և այլ ազգ շարաբանութեան յառաջ ածեն, յորոց բազմազոյնք ընդ յառաջադրեալ օրինա-կաւս անկանին [2] ։

Զանազանին հետևանքն և ըստ հաստատա-կան կամ ժխտական ձևոյ առաջարկութեանցն, և ըստ առաւել կամ նուազ հանրականութեան նոցա և բառիցն. և աստի յաճախեցին կանոնք, որ անդէն և անդ յայտ առնեն զճշգրտութիւն կամ զթերութիւն տրամաբանութեանն ։

Յորդորակք և օրինակք պիտանի են ՚ի հա-մոզել զամբոխն, իսկ շարաբանութիւն ՚ի հաւա-նեցուցանել զիմաստասէրս [3] ։ Չիք ինչ հզօր և մեծապաստ քան զվճիռն յառաջ ածեալ յերկուց ճշմարտութեանց, որոց ստիպի հակառակորդն հաւանել [4] ։ Այս հանճարեղ կարգ զներգործու-թիւնս մտաց մերոց հոլանեալ յանդիմանն կացու-

1 Արիստոտ. յղ. պերճա-խօս. գիրք Ա. գլ. 1. էջ 180։ Նոյն յղ. իմաստակ. գիրք Ա. գլ. 1. հա. 1. էջ 281։

2 Նոյն Նախկին լուծ. գիրք Ա. գլ. 7. հա. 1. էջ 60։

3 Նոյն յղ. պերճախօս. գիրք Ա. գլ. 12. հա. 1. էջ 188. գիրք Ը. գլ. 2. էջ 269։

4 Պղատ. ՚ի Մէն. հա. 2. էջ 75։

ցանէ ։ Որպէս յառաջագոյն ասացաք, բաց ՚ի սկզբնական առածից՝ որ ինքնին յայտ առնեն զճշմարտութիւն[1], այլ ամենայն վճիռք մեր են հետեւութիւնք. և յառաջ գան ՚ի տրամաբանութենէ՝ որ անհաս երագութեամբ ՚ի միտս մեր ներգործի ։ Զի յաւել իմում՝ թէ Արդարութիւն է ունակութիւն, ներգործէր ՚ի միտս իմ շարաբանութիւնն՝ զոր վերագոյն եդի ։

Եւ զի լուեալք զմի յառաջարկութեանց՝ դիւրին ՚ի գուշակել, և կոչի շարաբանութիւն այն եզառած. որ թէպէտ և թերի է[2], այլ ոչ ինչ նուազ զօրաւոր ։ Օրինակ իմն. Ամենայն առաքինութիւն է ունակութիւն, ապա արդարութիւն է ունակութիւն. կամ Արդարութիւն է առաքինութիւն, ապա ուրեմն է ունակութիւն ։ Զնոյն յառաջ ածէ հետեւանս, եթէ ողջ պարզագոյն ևս ասիցէ. Արդարութիւն քանզի առաքինութիւն է, է ունակութիւն. և կամ Արդարութիւն ունակութիւն է, զի ամենայն առաքինութիւն է ունակութիւն ։ Այսպիսի է և ուրումն ՚ի քերթողացն մերոց ասացուած.

Մահկանացուդ, մի՛ զքէն պահեր դու անմահ[3]։ Զի ՚ի ձև շարաբանութեան ածել զայն կամելով, ասելի է. Ոչ է պարտ մահկանացուի պահել

1 Արիստոտ. յղ. վերջախոս. գիրք Ա. գլ. 1. հտ. 1. էջ 180 ։

2 Դեմետր. Փալեր. յղ. վերջախոս. գլ. 32 ։

3 Արիստոտ. ճռ. Ճարտ. գիրք Բ. գլ. 21. հտ. 2. էջ 571 ։

քէն անձանց . եւս որք զու մաքննանայուես , տպա ուրէնն , և այլն ։ Իսկ յեղառած կամելով փոխել զշարաբանութիւնդ , լուելի է զմի յառաջարկութեանցդ ։

Արդ այսպէս ամենայն վճիռ կամ խելամըտութիւն , թէպէտ ընդ իւր ածեալ ձգիցէ զապացոյցն և թէ ոչ , տիրապէս շարաբանութիւն է . բայց միայն զապացոյցն ընդ իւր ունելով , միջնորդաւ նորա կցորդի մակդիրն ընդ ենթակայն կամ մերժի 'ի նմանէ . իսկ առանց ապացուցի ածեալ 'ի մէջ , հարկ է այլ միջնորդ 'ի ներքս մուծանել ։

Իմաստասիրացն պարապով խոկմամբ յիմացուածս մտաց՝ գտին զարուեստ երևելի առնելոյ զապացոյցս բանի , և քողախնդրեալ հոլանեցին և 'ի կարգ ածին զշարաբանութիւնս թերիս՝ որովք վարիմքն անդադար ։

Տես ինձ քանի յամառ երկայնմտութեան պէտք էին 'ի յաջողութիւն ելից իրացն , և որպիսի խորագնին հանճարոյ . զի թէպէտ և ոչ հնարագիտութիւնք առաջի կային նոցա , զի ոչ ինչ յաւելլին նոքա 'ի բնութիւն անդր , այլ պարտ էր նոցա նկատել 'ի նմին զայն ինչ՝ որ անտեսն է 'ի հասարակաց մտաց ։

Ամենայն ապացոյց է շարաբանութիւն , այլ ոչ ամենայն շարաբանութիւն է ապացոյց[1] ։ Օ ի շարաբանութիւն անդ է ապացուցական՝ ուր

1 Արիստոտ. Նախկին լուծ. գլ. 4. հտ. 1. էջ 64 ։

'ի սկզբնական առածս յէնու, կամ յայնս՝ որ 'ի սկզբնականաց անտի յառաջ բղխեն։ Նաև որ յէնուն 'ի կարծիս հաւանականս հաստատակաց մտաց և կամ գէթ իմաստնոց և գիտնոց, այնոքիկ հակաճառականք կոչին.[1] և վիճաբանականք դարձեալ հետևութիւնքն յառաջ ածեալք 'ի բանից, որ իբր հաւանականք առաջարկին՝ ոչ այնպիսիք գոլով։ Առաջինն զէն 'ի ձեռս տայ իմաստասիրաց, որ պատկառ կան ճշմարտութեան. երկրորդն հակաճառից, որոց հարկ է յաճախ պարապել 'ի խնդիրս ճշմարտատիպս. իսկ երրորդն իմաստակաց, որ զնշմարանս ևեթ ճշմարտութեան շատ համարին[2]։

Նաև քանզի բազում այն է զի կարծեօք տրամաբանեմք քան հաւաստեօք, մանկտին 'ի տղայտիոց պարապէ 'ի հակաճառութիւն. զի այսպէս կոչի տրամաբանութիւնն՝ որ 'ի հաւանականաց ևեթ յառաջ ածէ հետևանս[3]։ Արթիննուքմ 'ի պէսպէս խնդիրս և յառաջարկութիւնս բնաբանականս՝ բարոյականս և տրամաբանականս,[4] հանդէս առնել զօրութեան մտաց իւրեանց, կշռել զկարծիս, հաստատել փոխանակաւ զներհակս[5],

1 Արիստոտ. յղ. պերճախօս. գիրք Ա. գլ. 1. հտ. 1. էջ 180։

2 Նոյն անդ, գլ. 14. հտ. 1. էջ 189։ Նոյն յղ. իմաստակ. գլ. 1. էջ 282։ Նոյն, յղ. բնազանց. գիրք Դ. հտ. 2. էջ 871։

3 Նոյն, յղ. պերճախօս. գիրք Ա. գլ. 11. հտ. 1. էջ 187։

4 Նոյն անդ, գլ. 14. էջ 189։

5 Նոյն, յղ. ճարտ. գիրք Ա. գլ. 1. հտ. 2. էջ 514։

և 'ի պատ 'ի պատ մոլորութիւնս իմաստակութեան միջամուխ լեալ՝ զփորձ առնուլ ։

Այլ զի դարձեալ յաճախագոյն պատճառք վէճից անտի են, զի կէսք խաբեալք յօրինակաց ինչ՝ հանրագոյն քան զիրսն դատին, և այլք անձկագոյն՝ 'ի հակառակաց նոցին օրինակաց պատրեալք. նմին իրի նոքա ուսանին մի 'ի մասնականաց յառաջ ածել վճիռ հանրական[1], իսկ սոքա մի առ սխալանաց ինչ եղծանել զկանոն ։

Հարցուածոյ և պատասխանւոյ պայմանաւ առնին երբեմն խնդիրք[2]. և վասն զի 'ի փարատումն երկբայութեանց և 'ի հրահանգս դեռակիրթ բանին այնոքիկ սահմանեալ են, պարտ է լուծմանն նոցա ոչ կարի յայտնի և ոչ յոյժ դժուարին գոլ[3] ։

Խնամով զգուշալի է չհաստատել առաջարկութիւս անհաւանելիս՝ որ վաղ յանտեղութիւնս զմտածանելին[4]. և մի խնդիրս առնել զիրաց, զորս վտանգ է արկանել յերկբայս. որպէս զպաշտօն դից և զսէր ծնողաց[5] ։

Այլ թէպէտ կասկածելի է, զի միտք սովորեալք 'ի խիստ ճշգրութիւն՝ ախորժեսցեն միշտ ընդ այն, և զհակառակաբանութեանն ևս յաւելցեն 'ի նոյն զախորժակս, այլ և ոչ ընդ այն երկբայե-

1 Արիստոտ. յղ. ճարտ. գիրք Ա. գլ. 1. հտ. 2. էջ 517։
2 Նոյն յղ. պերճախօս. գիրք. Ը. գլ. 1. հտ. 1. էջ 268։
3 Նոյն անդ, գիրք Ա. գլ. 11. հտ. 1. էջ 187։
4 Նոյն անդ, գիրք Ը. գլ. 9. հտ. 1. էջ 275։
5 Նոյն անդ, գիրք Ա. գլ. 11. հտ. 1. էջ 187։

լի է զի կարեւոր պիտանութեամբ իւիք գերագոյնք քան զայլս գտանին ։ Զի 'ի վարժս մանկացու-թեանց յարմարագոյնք են 'ի խնդիրս առնել, և 'ի կենաց կցորդութեան 'ի նշաւակել զվրիպակս խօսից ։

ԳԼՈՒԽ ԾԳ.

Դարձեալ 'ի նոյն մատենադարանն, յաղագս ճարտարխօսութեան։

ԵՒ ՑԱՒԵԼԵԱԼ Եւկղիդեայ 'ի բանս իւր, ասէ. Մինչ դեռ տրամաբանութեան շինուած ամ-րակառոյց կազմէր, ամբառնայր առ նմին և հռետո-րականն ընտիր եւս և հոյակապ, թէպէտ և ոչ որպէս զմիւսն հաստահիմն ։

Եւ ես ասեմ. Առաջինն կարեւոր արդեօք իցէ, այլ առ ինչ երկրորդն պիտանի. ո՞չ ապաքէն ճար-տարխօսութիւն իշխէր 'ի սկզբանէ յազգս Ել-լադայ, և 'ի ժամանակս դիւցազանց ընդ զօրու-թեան բազկի անցանէր 'ի գուպար[1] ։ Չիցե՞ն բնաւ ամենայն գեղեցկութիւնք 'ի գիրսն Հոմե-րի, զոր և ճարտասանից համարելի է հայր որպէս քերթողաց, ո՞չ նոյնք և 'ի գիրս հանճարեղ մարդկան զնորին զհետ եկելոց գտանիցեն ։ Եւ ուր այսչափ բազմութիւն օրինակաց առաջի կան, առ ինչ այդքան պատուէրքդ հռետորականք իցեն

1 Կիկեր. յղ. քաղ ճարտ. գլ. 10. հտ. 1. էջ 344 ։

պիտանի ։ Եւկղիդէս ասէ . Ո՛չ պարտ էր ընտրել ընդ օրինակսդ , և այս հռետորականին է գործ ։ Ըսեմ. Ո՞չ եթէ Պիսիստրատ և Սողոն և այլք ՚ի ճարտասանից , որք ՚ի համախմբս ժողովս ազգին կամ յատեանս դատաւորաց ընտարապէսն ճարտարախօսէին՝ սխալէին յընտրութեանն ։ Եւ ընդէ՞ր իցէ փոխանակել զարուեստ ընդ հանճարոյ բանին ։

Երկնեալ անդրէն Եւկղիդեայ ասէ . Պատուէրքն յաւելան , զի մի լիցի հանճարոյն բացակայտալ . այլ ՚ի չափուն ստիպեսցի ամփոփել զզօրութիւնս իւր ։ Դու զիա՞րդ երկբայիս ընդ պիտանութիւնս հռետորականին , որ գիտեսդ զի Արիստոտէլ հակառակ իսկ արուեստին գոլով՝ [1] զպիտանութիւն նորա ոչ ժխտէ [2]. , դու՝ որ Դեմոսթենեայ ականջալուր լեալ ես ճառիցն ։ Պատասխանեալ ասեմ. Դեմոսթենէս և առանց վարժապետացն իւրոց հրահանգաց կարող էր ամենայն ուրեք իշխել սրտից . և Եսքինէս առանց նպաստից վարժապետացն գուցէ ՚ի գեղասացուածոցն ևեթ չյաջողէր ։ Եւկղիդէս ասէ . Ապա ուրեմն վկայես և դու , զի արուեստ ՚ի գեղեցկագոյն ածէ կերպարանս զհանճար . և ես հանգոյն քումդ անկեղծութեամբ խոստովանիմ , զի հռետորականին արուեստի զրեթէ յայն բովանդակի պիտանութիւն ։

1 Կիկեր. յղ. Ճարտ. գիրք Բ. գլ. 38. հա. 1. էջ 229 ։ 2 Արիստոտ. յղ. Ճարտ. գիրք Ա. գլ. 1. հա. 2. էջ 514 ։

Յայնժամ մերձեցեալ 'ի տետրայսն, ասէ ցիս. Ահաւասիկ մատենագիրքն տուիչք օրինաց ճարտարխօսութեան, և որ զայնոցիկ թողին մեզ օրինակս : Գրեթէ ամենեքին սոքա յերկուս յատտիկ դարս կացին. յառաջնումն Կորաքս Սիրակուսեցի, Տիսիաս, Թրասիմաքոս, Պրոտագորաս, Պրոդիկոս, Գորգիաս, Պօղոս, Լիկիմնիոս, Ալկիդամաս, Թէոդոր, Եւենոս, Կալլիպպոս, այլովքն հանդերձ. յերկրորդումն արժանիք համբաւոյն Լիսիաս, Անտիփոն, Անդոկիդէս, Իսէոս, Կալլիստրատ, Իսոկրատ. և որ արդ իսկ սկսանին պայծառանալ, Դեմոսթենէս, Եսքինէս, Հիպերիդէս, Լիկուրգոս, այլովքն հանդերձ :

Ասեմ դարձեալ. Ո՜ ճարտարախօսաց ընթերցեալ է իմ զգիրս, այլ զհռետորացն ոչ ևս : Աշխատութիւն յանձն առեալ յառաջ քան զայս, ուսուցեր ինձ զմասանց ինչ բանասիրութեան զզարգացումն և զարդի պայման, մի՛ դանդաղիր զնոյն առնել ընդ իս բարութիւն և յաղագս հռետորականին մակացութեան :

Եւկլիդէս ասէ. Յառաջադիմութիւն սոյդ գիտութեանց դիւրաւ ճանաչի. զի ընդ մի շաւիղ դիմելով նոցա 'ի նպատակն, մարթ է յակնարկելն ևեթ տեսանել ուստի մեկնեալ և ուր հասանենն : Այլ երևակայութեան արուեստից զարգացումն ոչ այսպիսի. զի ախորժակք դատաւորք նոցին են կամահաճոյք, առաջարկութիւք

նոցա բազում այն է զի երկբայականք[1], և աս֊պարէզն ընդ որ ընթանան՝ 'ի բազում հետս բաժանեալ կից առ միմեանս, և անհնարին է և կամ գէթ դժուարին յոյժ դիտել հաւաստեաւ զչափ զօրութեան նոցա և զյառաջադիմութեան ։ Ոչ որպէս մարթ իցէ հետազօտել զառաջին քայլս աջողութեան մտաց, և քանոն 'ի ձեռին զհետ շրջել հանճարոյ՝ 'ի հատանել անցանել նորա ընդ անհուն ասպարէզսն. և նոր զբակ շուրջանակի նուազ նշուլիցն որոշել 'ի նմանէ, և սահմանել զաղօտ գեղեցկութիւնսն՝ որ 'ի քննելն անհետանան, և ցուցանել զշուք վսեմ գեղեց֊կութեանն՝ որ 'ի սեռս իւրաքանչիւր յարդարէ զկատարելութիւն[2] ։ Ահաւասիկ եմ, զի խնդրե֊ցէր յինէն, տալ քեզ հմտութիւնս պիտանիս 'ի վէպս հռետորականին. այլ 'ի ձեռս, որոց վայել֊չութիւն զարդուց կարի յոյժ 'ի ձահ գայ, մի՛ այլ ինչ ակն ունիցիս յինէն լսելոյ բայց արդիւնս իրաց սակաւս և տեղեկութիւնս սովորականս ։

Մատենագիրք մեր ընդ դարս բազումս գրէին 'ի բարբառ քերթողական, զի արձակն բան թուէր նոցա ընդելական յոյժ և աղքատ՝ անբաւական 'ի լնուլ զպէտս մտաց կամ մանաւանդ երևա֊կայութե. քանզի առաւելագոյն յայնժամ այսմ զօրութե մտաց խնամ տանէին ։ Իմաստասէրն Փե֊րեկիդէս սիրոսեցի, և Կադմոս միլետա֊

1 Արիստոտ. յղ. Ճարտ. գիրք Ա. գլ. 1. հտ. 2. էջ 514 ։

2 Կիկեր. յղ. Ճարտ. գլ. 11. հտ. 1. էջ 428 ։

ցի, սոքա նախ իբր երկերիւրովք ամօք յառաջ 'ի բաց վարեցին 'ի խիստ օրինացն՝ որ կաշկանդէրն ըզճառս նց[1]: Բայց թէպէտ զնոր շաւիղն և զչիւրին բացեալ նոցա, տակաւին դժուարին թուէր յոյժ զՀինն 'ի բաց թողուլ. որպէս զի Սողոնի խորհել զիւր օրէնսն չափաւ գրել[2], և Եմպեդոկղի և Պարմենիդեայ իմաստասիրաց զվարդապետութիւնս իւրեանց քերթողական պճնել զարդուք: Տարագրածոյն պիտանութիւն եղև նախ յաճախել զպատմիչս[3], քանզի մատենագիրք բազումք աւանդեցին զվէպս այլ և այլ ազգաց: Ի տիպս կերպարանաց բանից նոցա են թերութիւնք, զորս արդ յեղափոխութիւն ախորժակաց զգալի յոյժ առնէ. զի են յստակ և սուղ, այլ մերկ 'ի շքոյ և 'ի ներդաշնակութենէ: Հակիրճ ասացուածք յաջորդեն միմեանց անջատք, և խոնջին աչք յընթեռնուլ զնոսա՝ ոչ գտանելով 'ի նոսա զօդս կցորդութեան: Այլ 'ի կէսս՝ մանաւանդ յերիցագոյնս 'ի վիպագրաց՝ զեռան դարձուածք բանից քերթողականք, իբր թէ զնշխարս տաղից քայքայելոց ընծայելով[4]: Յայտնի է ամենևին՝ զի մատենագրացն այնոցիկ քերթողք ոմանք էին նախատիպք, և զի երկար ժամանակի պէտք ե-

1 Ստրաբ. գիրք Ա. էջ 18: Պլին. գիրք Ե. գլ. 29. հա. 1. էջ 278: Սուիդ. 'ի բառն Φερεχ. և 'ի Συγγράφ էջ 80:

2 Պլուտ. 'ի Սողոն, հա. 1.

3 Դիոն. աղիկ. 'ի Թուկիդ. հա. 6. էջ 818:

4 Նոյն անդ, էջ 820:

զէն առ 'ի կերպարանելոյ արձակ բանին և առ 'ի գիւտս օրինաց ճարտասանութեան ։

Ի Սիկիլիա երախայրիք արուեստիս ընծայեցան[1] . զի անդ իբր հարիւրումք զկնի վախճանելոյ Կադմեայ, Կորաքս ումն սիրակուսացի[2] առար իւր աշակերտս, և յօրինեաց յաղագս հռետորականին ճառս, որ և արդ մեծարին[3] . Թէպէտ և զճարտարութիւն արուեստին կացուցանէ նա 'ի խաբուսիկ հաշիւ հաւանականաց ինչ իրաց ։ Օրինակ իմն, այսպէս յառաջ ածէ նազրանսն . Կասկած մեծ լեալ զումեքէ հարկանելոյ զայլ ոք, ածի յատեան . տկարագոյն է նա կամ զօրաւորագոյն քան զդատախազն . եթէ տկարագոյն, զիարդ մարթ իցէ համարել զնա մեղապարտ . իսկ եթէ զօրաւոր, զիա՞րդ մարթէր նմա դատապարտել 'ի նմանէ[4] ։ Զսոյն և զհանգոյն ամէն հնարս Տիսիաս աշակերտ նորա ճոխագոյնս աւանդեաց 'ի գիրս որ դեռ ևս կան[5], և նովին իսկ վարեցաւ հնարիւք առ 'ի զրկել զվարժապետ իւր 'ի վարձուց՝ զոր պարտէրն նմա[6] ։

Այսպիսի հնարք ճարտարամտութեան վաղ իսկ

1 Դեմետր. փաղեր. յղ. պերճախօս. գլ. 12։ Սոփրաբ. գիրք Ա. էջ 18։

2 Արիստոտ. առ Կիկերոնի. յղ. քաղ ճարտ. գլ. 12. հտ. 1. էջ 345։ Կիկեր. յղ. ճարտ. գիրք Ա. գլ. 20. էջ 150։ Կուինտիլ. գիրք Գ. գլ. 1. էջ 141։

3 Արիստոտ. ճարտ. առ Աղեքս. գլ. 1. հտ. 2. էջ 610։

4 Նոյն յղ. ճարտ. գիրք Բ. գլ. 24. հտ. 2. էջ 581։

5 Պղատ. 'ի Փեդր. հտ. 3. էջ 273։

6 Սեքստ. Եմպիրիկ. ընդդէմ ճարտ. գիրք Բ. էջ 307։

մուծեալ էին 'ի տրամաբանութիւն, որոյ յայնժամ'ի մի գիրս հաւաքէին օրէնք. և յարուեստէն խորհելոյ անցին անխափան յարուեստ խօսելոյ, որով և 'ի սմա 'ի վեր երևեցան ախորժակք իմաստակութեան և ոգի հակառակութեան՝ որ իշխէինն 'ի զանազանս տրամաբանութեան։

Պրոտագոր աշակերտ Դեմոկրիտեայ, մինչ էր 'ի Սիկիլիա, եղև ականատես փառացն որով պայծառանայր Կորաքս։ Սա մինչև ցայնժամ խորագնին հետազօտութեամբք բնութեան էիցս անուանի լեալ, յաւել յետ այնորիկ 'ի համբաւն մատենիւք՝ յորս զքերականութենէ և զայլ և այլ մասանց ճարտարխօսութեան աւանդէր ճառս։ Նմա ընծային պարծանք 'ի մի վայր ժողովելոյ զհանուրց ճառից յարմարական բանս՝ որ հասարակ տեղիքն կոչին,[1] պիտանիք ճարտասանին 'ի յաճախութիւն փաստից[2] և 'ի դիւրութիւն ճառելոյ զամենայն ազգի ազգի իրաց։

Տեղիքս այսոքիկ բազմապատիկք 'ի սակաւ ինչ գլուխս ամփոփին։ Ո՛ր օրինակ քննելով զգործ ինչ ըստ պատճառացն, ըստ արգասեաց, ըստ հանգամանաց, ըստ անձանց, և այլն, 'ի համեմատութեանց անտի յառաջ ածին այլ և այլ կարգք առածից և հակառակութեանց հանդերձ ապացու-

1 Կիկեր. յղ. քաղ ճարտ. գլ. 12. հտ. 1. էջ 345։ Կուինտիլ. գիրք Գ. գլ. 1. էջ 142։
2 Արիստոտ. յղ. ճարտ. գիրք Ա. գլ. 2. հտ. 2. էջ 518. գլ. 6, 7։ Կիկեր. յղ. պերճախօս. հտ. 1. էջ 483։

ցիւքն, որպէս բացատրեալ գտանին գրեթէ առ հասարակ հարցուածոյ և պատասխանւոյ պայմանաւ[1] 'ի գիրս Պրոտագորայ, և այլոց հռետորաց՝ որ զերկս նորա շարայարեցին ։

Օրինադրեալ նախ զյօրինուած յառաջաբանին և զկարգ պատմութեանն և զդատաւորացն յորդորակս[2], տարածեցաւ ապա իշխանութիւն ճարտասանութե՝ որ մինչև ցայնժամ ամփոփէրն 'ի սահման հրապարակին և ատենի ։ Այլ ոսոխ կացեալ բանաստեղծութեան՝ ներբողէր 'ի սկըզբանն զդիս, զդիւցազունս, և զքաղաքացիս անկեալս 'ի պատերազմի ։ Ապա Իսոկրատ յօրինեաց ներբողս զերևելեաց ումանց[3]. և տակաւ արարան ներբողք անխտիր զամենայն մարդկանէ զպիտանեաց և զանպիտանեաց աշխարհին ։ Յաճախեցին ամենայն ուրեք մարդահաճութիւնք, և սահմանեցաւ գովութեանց և պարսաւանաց չգնել պայման[4] ։

Այլ ինչ աւելի քան զշար մի զանազան փորձք հանգիտիցն տեսեալ, 'ի նմին ժամանակի և ճիգն մեծ գործէր 'ի կերպարանել զոճ ճառից ։ Պահելով 'ի նմա սկզբնական ճոխութեանցն՝ որ 'ի բանաստեղծութենէ առեալ, յաւելուին օր ըստ օրէ նորանոր երանգովք և ներդաշնակու-

1 Արիստոտ. յղ. իմաստակ. գիրք Բ. հտ. 1. էջ 314։

2 Նոյն յղ. ճարտ. գիրք Ա. գլ. 1. հտ. 2. էջ 313։

5 Իսոկր. յԵւագ. հտ. 2. էջ 73։

4 Գորգ. առ Կիկեր. յղ. քաղ ճարտ. գլ. 12. հտ. 1. էջ 346։

թեամբ պերճացեալք: Զնիւթս պատուականս, որք իբրև զքարինս շեղջակուտեալս 'ի կառուցուածս շինուածոյ՝ անկեալ կային յառաջագոյն խառն 'ի խուռն զմիմեամբք[1], ազդումն ընութեան և զգայութիւն խնամ կալան 'ի զետեղել և 'ի յանդիման առնել զնոսա 'ի կարգ գեղեցիկ: Փոխանակ հաստուկոփր ասացուածոցն, որք անզօդ և աննեցուկ՝ գրեթէ ընդ քառս իւրաքանչիւր գլթեալ անկանէին, կուտակութիւնք ընտիր բացատրութեանց յեռեալ առ միմեանս՝ կազմէին 'ի մի բոլոր, ունելով մասանցն զիրեարս անձիգն: Լսելիք ամենափափուկք հիւսեալ կային 'ի լուր ներդաշնակութեան արձակ բանին, և միտք ամենաճշգրիտք 'ի նկատել զմեծավայելուչ պարզումն իմաստիցն միահետ:

Զչքնաղ ձեւն զոր հնարաւորեցին հռետորք արդոյք՝ Գորգիաս, Ալկիդամաս և Թրասիմաքոս, 'ի կատարումն ած Իսոկրատ աշակերտ առաջնոյն[2]: Այնուհետև դարձուածք բանից 'ի հաւասար տունս տրոհեցան. և անդամք իւրաքանչիւր կապակցեալք էին և հակադրեալք միմեանց՝ շարամանութեամբ բառից և իմաստից. և բառք իսկ յաճախ փոխադրութեամբն՝ թուէին զեռալ 'ի սահմանէն եղեալ նոցա, բայց միայն անդստին 'ի մտից ասացուածոյն զելան տային իմանալ ուշիմ

1 Դեմետր. փալեր. յղ. պերճախօս. գլ. 13:

2 Նոյն անդ, գլ. 12: Կիկեր. յղ. ճարտ. գլ. 52. հտ. 1. էջ 464:

մնաց[1]։ Որոց յոյժ էր բերկրալի արուեստս այս ճարտարութեամբ 'ի կիր արկեալ, այլ 'ի յաճախելն՝ աշխատ առնէր զնոսա. մինչև 'ի ժողովս մեր դէպք լինէին նախ քան զկատարել ճարտարախօսին զդարձուած բանիցն ճոխաբանելով փութալ լողացն աւարտել զայն[2]։

Ի յաճախել և ևս ճգանց, յարդարեցան ճառք ներդաշնակաւորք՝ քաղցրընթացք՝ ախորժալուրք, պատկանաւորք ամենայն իմաստից, և ըմբռնականք ամենայն կրից. և զանազանեցան երրեակ լեզուք առ Յոյնս քերթողականն՝ ազնուական և մեծաշուք, խօսակցութեանն՝ պարզ և ցածուն, և արձակ բարձրագոյն ճառիցն՝ առաւել կամ նուազ կցորդեալ ընդ միումն կամ ընդ միւսում ըստ պատշաճի իրացն՝ զորոց ճառէ։

Զանազանեցան և երկեակ ազգք ճարտասանից։ Ոմանք պարապէին յառաջարկութիւն օգտի ժողովրդեան 'ի ժողովս, որպ Պերիկղէս, կամ 'ի ջատագովութիւն ամբաստանելոց յատենի, որպէս Անտիփոն և Լիւսիաս, և կամ 'ի գեղերեսել զիմաստասիրութիւն քերթողական ձևովք, որպէս Դեմոկրիտոս և Պղատոն[3]։ Իսկ այլք առ զօշաքաղութեան և եթ կամ առ մնափառ պերճանաց պարապելով 'ի ճարտարախօսութիւն, հրապարակախօս լինէին զկարգաց տեսչութեան

1 Դեմետր. փալեր. յղ. պերճախօս. գլ. 11։
2 Նոյն անդ, գլ. 15։
3 Կիկեր. յղ. ճարտ. գլ. 20. հտ. 1. էջ 436։

կամ զօրինաց կամ զկարուց կամ զգիտութեանց և զարուեստից՝ յօրինելով ձևս չքեղս, յորս ձևք բանիցն մթացուցանէին զիմաստն ։

Բազմագոյնք 'ի յետնոց աստի, իմաստակք անուանակոչեալք, սփռեալ ընդ Ելլադա՝ շրջէին քաղաքաց 'ի քաղաքս, մեծարեալք ամենայն ուրեք, և պար առեալ յամբոխէ աշակերտաց, որք ցանկութեամբ ամբառնալոյ 'ի բարձրագոյն աստղութիւնս 'ի ձեռն ճարտարխօսութեան՝ հատուցանէին վարձս բազումս ընդ վարժիցն, և զհետ գնալով նոցա՝ պաշտպանողք կազմէին հանրական տեղեկուքք կամ հասարակ տեղեօքն, զորոց ասացի ։

Ճառք նոցա որ հաւաքեալ կան աստ առ իս, այնու չափակցութեամբ և ընտրութեամբ բառից յօրինեալ են և առաւելեալք գեղով մինչև պատասել ընթեռնլեաց հանգոյն գրողացն ։ Նուրեք զի պատրեն, այլ ոչ երբէք շարժեն զսիրտ. զի նորանշան ասացուածք զճշմարտութեան ունին 'ի նոսա զտեղի, և ցնորք երևակայութեան զհոգւոյ ։

Հռետորականն արուեստ համարեցաւ առ նոսա մերթ գործի համոզելոյ[1], յորոց 'ի շարժումն առաւելագոյն պէտք են մտաց քան զզգայութն. և մերթ իբր հրահանգ իմն ռազմական, առ 'ի կռուակել զբազմութիւն բառից, 'ի Ջոկել զնո-

1 Պղատ. 'ի Գորգ. հտ. 1. էջ 159 ։

սա և 'ի տարածանել, պատսպարել զնոսա իրերօք և յանդուգն 'ի վերայ ոսոխին խաղացուցանել ։ Այն նոյն և դաւք և գունդք պահեստի. այլ գլխաւորագոյն զօրութիւն նոցա է 'ի շկահին և 'ի փայլուն զինուց [1] ։

Յաճախագոյնք են ցոլմունք 'ի ներքոյս Հերակղեայ և դիւցազանց, զորոց առաւելապէս յօրինեն գովասանութիւնս. և այնքան զակատեալք 'ի գովասանել, մինչև զիրս անկենդանս առնուլ նոցա 'ի գովեստ [2]. զի ընթերցայ ես զիրս մակագրեալ Այերբողեան ողջ, և ամենայն զանձք ցնորից մնաց սպառեալ էին 'ի պանծացուցանել զըսպասաւորութիւնս՝ զոր մատուցանէ մարդկան աղ [3] ։

Յոլովագոյնք 'ի ճառից աստի ածեն կարճմտութիւն ընթերցանելեաց, մինչև գրգռել զնոսա 'ի ցասումն, հրապուրանօքն և ջանիւք ցուցանելոյ իբր թէ պարտ է ճարտասանին յաղթող կացուցանել առ հասարակ զոճիր և զանմեղութիւն, զստութիւն և զճշմարտութիւն [4] ։ Այս ընաւ իսկ տաղտկալի են 'ի հաստատելն զապացոյցս իւրեանց 'ի հակաճառական նրբութիս ։ Հանճարեղագոյնք իսկ առ 'ի հանդէս առնել զօրութեան մտաց իւրեանց կամակար բերէին 'ի ստա-

1 Կիկեր. յղ. Ճարտ. գիրք Բ. գլ. 22. հտ. 1. էջ 214 ։

2 Արիստոտ. յղ. Ճարտ. գիրք Ա. գլ. 9. հտ. 2. էջ 530 ։

3 Պղատ. 'ի խրատխճ. հտ. 3. էջ 177 ։ Իսոկր. Ներբ. 'ի Հեղինէ, հտ. 2. էջ 119 ։

4 Պղատ. 'ի փեդր. հտ. 3. էջ 261 ։

պատիր ճառս յայտնի է: Քսանդիպպոս որդի Պերիկղեայ բերկրէր 'ի պատմել, զի 'ի հանդիսի ուրեք խաղուց յանկարծուստ տէգ արձակեալ սպան զմի յերիվարաց, և հայր իւր և Պրոտագորաս զօր մի ողջոյն հակաճառեցին 'ի հետազօտել՝ եթէ տէգն արդեօք թէ տէգընկէցն կամ թէ հանդիսադիրք խաղուցն եղեն պատճառք սպանութեանն[1]:

Յաւելից քեզ օրինակ մի, և 'ի միտ ածցես թէ քանի հիացումն երբեմն գործէ ճամարտակութիւն: Յաւուրս պերղոպոնեսականն պատերազմին եկն 'ի քաղաք այսր սիկիլիացի ոմն, որ հրաշալի զարմացմամբ ելից զԵլլադա[2]. և էր նա Գորգիաս, զոր քաղաքացեաց նորա լեւոնտացւոց առաքեալ էր խնդրել 'ի մէնջ օգնութիւն[3]: Եկաց նա 'ի բեմի, և արար ատենաբանութիւն՝ յեռեալ 'ի նմա զձևս յանդգնագոյնս և զճոռոմագոյն բացատրութիւնս. զնոտի զարդսն բաշխեալ 'ի տունս, զկէսս չափաւ, զայլս ծայրայանգօք զանազանեալ[4]: Որք յարտասանելն 'ի լուր ամբոխին այնպիսի սփռէին ճաճանչ, զի շլացեալ նոքօք աթենացւոց՝[5] ետուն օգնութիւն լեւոն-

1 Պլուտ. 'ի Պերիկղ. հտ. 1. էջ 172:
2 Յիշատ. բանաս. կաճառ. հտ. 15. էջ 168:
3 Պղատ. յերեցն Իպպ. հտ. 3. էջ 282: Դիոդ. գիրք ԺԲ. էջ 106:
4 Կիկեր. Ճարտ. գլ. 49. հտ. 1. էջ 461: Դիոն. ա-զիկ. Թուղթ առ Ամմ. գլ. 2. հտ. 6. էջ 792. գլ. 17. էջ 808:
5 Դիոն. ազիկ. յղ. Լիւս. հտ. 5. էջ 458:

տացուոց, և զճարտարախօսն կալեալ առ իւրեանս՝ ճեպէին առ ոտս նորա 'ի վարժս հռետորականնին[1] ։ Որ և յայժ դրուատեցաւ 'ի գովասանել զքաղաքացիս անկեալս 'ի վերայ հայրենեաց[2], և յորժամ երևեալ յատենի՝ խնդրեաց տալ առաջարկութիւն ճառից[3], և յարտասանել զարձեալ 'ի հանդէս խաղուց ճառս յորդորականս՝ 'ի միաբանութիւն ամենայն ազգաց Յունաց ընդդէմ բարբարոսաց[4] ։

Դարձեալ և այլ երբեմն 'ի համախմբել Յունաց 'ի պիւթիական խաղսն, սահմանեցին նմա անդրի՝ որ 'ի տեսիլ նորա կանգնեցաւ 'ի մեհենին Ապողոնի[5] ։ Իսկ 'ի Թեսաղիա գերապանծ ևս յաջողութեամբ պսակեցաւ հանճար նորա ․ զի բնակչաց աշխարհին չև ևս այլ ինչ պարծանք էին, բայց միայն նուաճել զերիվար և մեծանալ վաճառաշահութեամբ ․ այլ ընդ երևել Գորգիասայ 'ի մէջ նոցա՝ զհետ եղեն մտաւորական քաջութեանցն պարծանաց[6] ։

1 Յիշատ. բանաս. կաճառ. հտ. 15. էջ 169 ։

2 Փիլոստր. յղ. վարուց Իմաստակ. գիրք Ա. էջ 493 ։

3 Պղատ. 'ի Գորգ. հտ. 1. էջ 447 ։ Կիկեր. յղ. կատար. գիրք Բ. գլ. 1. հտ. 2. էջ 101 ։ Նոյն յղ. ճարտ. գիրք Ա. գլ. 22. հտ. 1. էջ 153 ։

4 Արիստոտ. յղ. ճարտ. գիրք Գ. գլ. 14. հտ. 2. էջ 599 ։ Պաւսան. գիրք Զ. էջ 495 ։ Փիլոստր. անդ ։

5 Կիկեր. յղ. ճարտ. գիրք Գ. գլ. 32. հտ. 1. էջ 310 ։ Վաղ. Մաքս. գիրք Ը. գլ. 15 ։ Պլին. գիրք ԼԳ. գլ. 4. էջ 619 ։ Փիլոստր. յղ. վարուց իմաստակ. էջ 493 ։ Հերմիպպ. առ Աթեն. գիրք ԺԱ. գլ. 15. էջ 505 ։

6 Պղատ. 'ի Մեն. հտ. 2. էջ 70 ։ Փիլոստր. Թուղթ առ Յուլ. էջ 919 ։

Ըստ մեծի համբաւոյն յաջողեցին Գորգիասայ դէպք [1]. այլ յեղափոխութիւնն զոր արար նա 'ի միտս, էր արբեցութիւն իմն վաղանցիկ: Ճառք նր անհամք, ձգտին 'ի բարձունս ճգամբք՝ որ 'ի վայր մղեալ արկանեն զնոսա, և պերճութիւնք բացատրութեանց նորա նշաւակեն յաճախ զամլութիւն մտացն [2]: Սակայն ընդարձակեաց նա զսահմանս արուեստին, և թերութիւնք իսկ նորա պիտանի եղեն 'ի վարժս:

Եւ եցոյց ինձ Եւկղիդէս զատենաբանութիւնս բազումս Գորգիասայ, և ճառս յոլովս յօրինեալս յաշակերտաց նորա 'ի Պօղայ, 'ի Լիկիմնեայ, յԱղկիդամայ և յայլոց, և ասէ ցիս. Ըա՛ն զշքեղ հանդերձանս զոր սոքա 'ի գիրս իւրեանց տարածանեն, մեծարոյ է ինձ ընտիր և պարզ ճարտարխօսութիւնն Պրոդիկեայ կէացւոյ պահեալ [3]: Կախարդէ սա զարդարակորով միտս, ընտրէ զճշգրտագոյնս 'ի բառից, և խելամտէ զանազանութեանց նրբից 'ի կարծեցեալ փաղանուանս [4]:

Իսկ ես ասեմ. Ճշմարտիւ այդ այդպէս է, այլ չթողու նա և ոչ մի 'ի բառից՝ զոր ոչ ստուգաբանէ ճղճիմ և ծանրատաղտուկ ճշգութեամբ: Յիշիցես զոր երբեմն ասէրն ցՍոկրատ և ցՊրո-

1 Պղատ. յերեցն Իպպ. հտ. 3. էջ 282:

2 Յիշատ. բանաս. կաճառ. հտ. 19. էջ 210:

3 Նոյն անդ, հտ. 21. էջ 168:

4 Պղատ. 'ի Մենն. հտ. 2. էջ 75: Նոյն 'ի Լաք. հտ. 2. էջ 197:

տագոր, կամելով համոզել 'ի մէջ նոցա. Պարտ է ձեզ, ասէ, կշտամբանել ընդ միմեանս և ոչ բա-նակռուել. զի կշտամբանեմք զբարեկամս, և բանա-կռուեմք ընդ թշնամիս: Ոչ ի այսու մեծարեսցէք 'ի մէնջ, և ոչ գովեսցէք. զի մեծարանք 'ի սրտէ յա-ռաջ գան; իսկ գովութիւն բազում այն է՝ զի 'ի շրթանց ևեթ: «Քանզի այս հաճելի լիցի մեզ և ոչ ախորժելի. զի հաճին միտք 'ի հասանելն իմիք, և ախորժեն զգայութիւնք 'ի վայելելն ինչ[1]:

Եւկղիդէս ասէ. Եթէ Պրոդիկեայ այսպիսի էին ճառք, ո՞ երբէք հանդուրժէր 'ի լուր և յըն-թերցուածս նոցա: Ա՛նց ընդ գիրս նորին[2], և հիա-ցիս ընդ իմաստութիւն նորա և ընդ տիպս կեր-պարանաց բանիցն: Պղատոն զպատասխանիդ զայդ դնէ 'ի բերան նորա, զի և Պրոտագորայ և Գորգիասայ և այլոց երևելի հռետորաց ժամա-նակին վնասակար լինէր նա ըստ հաճոյս իւր[3], մուծանելով զնոսա 'ի տրամախօսութիւնս իւր ընդ վարդապետին իւրում 'ի պայքար, և 'ի մտա-ցածին խօսակցութիւնս՝ թատերս զաւեշտականս գործելով:

Ապա ուրեմն և ո՛չ զՍոկրատայ բանսն հաւա-տարմութեամբ 'ի ներքս ածէ Պղատոն: — Այլ ևս՝ զի ինձ այնպէս թուի, թէ յոլովագոյնք 'ի

1 Պղատ. 'ի Պրոտագ. հտ. 1. էջ 337: Յիշատ. բանաս. կա-ճառ. հտ. 21. էջ 169:

2 Քսենոփ. յիշատ. գիրք Բ. էջ 737:

3 Պղատ. 'ի Պրոտագ. 'ի Գորգ. յԻպպ. և այլն:

ճառից անտի և ոչ խօսեցեալ երբէք ուրեք իցեն[1]: — Այլ իբր ոչ ոք զբարբառանացն բողոքէր: — Փեդոն յընթեռնուլ զգրուցատրութիւնն որ յանուն իւր մակագրեալ, ժխտեաց զի ոչ իւր էին բանքն՝ զորս Պղատոն տայ նմա բարբառել[2]. զնոյն և Գորգիաս արար յընթեռնուլ զիւրն, և յաւել՝ թէ մանկանն մատենագրի էր հանճար երգիծական, և հասանէր նմա ընդ հուպ յաջորդել Արքիղոքեայ քերթողի[3]: — Այլ և ո՞չ կենդանագիրքն որ 'ի նմա գէթ աղօտ ինչ զնախատպացն բերիցեն զնմանութիւն: — Որպէս ոչ է մարթ 'ի կատակերգութեանցն Արիստոփանեայ զՊերիկղեայ և զՍոկրատայ զպատշաճ բերել կարծիս, այսպէս և ոչ 'ի տրամախօսութեանցն Պղատոնի զերեցունց իմաստակացն՝ զորոց ասացի, 'ի միտ առնուլ զնկարագիր:

Յիրաւի էր նմա արդեօք յառնել ընդդէմ վարդապետութեանց նոցա. այլ չէր օրէն ցուցանել զնոսա անմիտս և անիմաստս, անբաւականս 'ի տրամաբանել և բազմագայթս 'ի թանձրագոյն պատրանս, և զերկունս մտաց նոցա անգանելիս: Այլ թէ չէին նոցա աջողութիւնք հանճարոյ, ոչ այնչափ վնասակարք լինէին. իբր ոչ եթէ նախանձեցաւ նա ը՟ համբաւ նոցա, որպէս թերևս գայցէ ժամանակ՝ զի կասկածեսցեն ոմանք

1 Կիկեր. յղ. Ճառս. գիրք Գ. դլ. 32. հտ. 1. էջ 310:

2 Աթէն. գիրք ԺԱ: դլ. 15. էջ 505:

3 Հերմիպպ. առ Աթէն. գիրք ԺԱ. դլ. 15. էջ 505:

զնմանէ [1], այլ Թուի Թէ 'ի մանկութեան իւրում կարի իմն զականեալ էր նա զհետ ստայօղ կեղծեաց և երգիծանաց [2]։

Ոչէ այս որպէս և է, այլ զեղծմունք յաւուրս նորա մուծեալք 'ի ճարտարխօսութիւն՝ արկին խտրոց ընդ իմաստասիրական և ընդ հռետորական մակացութիւնս, որք յառաջագոյն երկաքանչիւր նովին անուամբ յորջորջեալ և 'ի նոյն պարապէին գործ. և խտրոցն այն կայ և մնայ 'ի միջի [3], զրկելով զնոսա 'ի նպաստից բազմաց՝ զոր մարթէր նոցա մատուցանել իրերաց [4]։ Իմաստասիրութիւն յանդիմանէ, է զի և սաստէ ճարտարխօսութեան, զի յափշտակէ սա զիրաւունս նորա և յանդուգն ճոխանայ 'ի ճառս կրօնից և քաղաքավարութեան՝ առանց խելամուտ գոլոյ այնոցիկ [5]։ Այլ 'ի դէպ է պատասխանել նմա, զի որովհետև ինքն բարձրագոյն իմաստիւքն և վճռական բանիւք չկարէ սահմանել զվէճս մեր, պարտ է նմա ներել ոսոխին՝ զի լիցի նմա Թարգմանն, և գեղազարդեալ զնա ընտելագոյն մեզ գործեսցէ. զոր և արարին յառաջ քան զաւուրս զայսոսիկ ճարտարախօսք. որոց 'ի կիր արկեալ զզարգացումն և զնպաստս երկաքանչիւրոցն՝ նուաճեցին զհանճար իւրեանց յօգուտ հասարակաց։

1 Դիոն. աղէկ. Թուղթք առ Պոմպ. հտ. 6. էջ 756։

2 Տիմ. առ Աթէն. գիրք ԺԱ. գլ. 15. էջ 505։

3 Կիկեր. յղ. Ճարտ. գիրք Գ. գլ. 16 և 19. հտ. 1. էջ 294 և 296։

4 Նոյն Ճարտ. գլ. 3. էջ 422։

5 Նոյն յղ. Ճարտ. գիրք Ա. գլ. 13. էջ 143։

Աչ ինչ երկբայիմ 'ի գլուխ նոցա դասել ըզ-Պերիկղէս . զի սա վարժիւքն առ ոտս հռետո-րաց և իմաստասիրաց՝ ստացաւ զկարգն զայն և զպայծառութիւն, որք օժանդակութեամբ աջո-ղութեանն մտաց նորա ածին զճարտարխօսութի հուպ 'ի ծայր կատարելութեան [1] : Ալկիբիադ, Կրիտիաս, Թերամենէս [2], և որքա զհետ շաւ-ղաց նորա գնացին . և որք զհետն նոցա եկին, 'ի նմանութիւն նոցա կրթեալ՝ կէսք հաւասարեցին նոցա, և կէսք զանցին զնոքօք . և իշխեմ ասել, զի կիրթ ախորժակք ստոյգն ճարտարխօսութե սահմանեալ են արդ յամենայն ազգի ազգի իրս :

Աչ ինչ անծանօթ են 'ի քէն մատենագիրք որք յաւուրս մեր պայծառացան . և քեզէն իսկ կարող ես դատել զնոցանէ : Այլ ես ասեմ. Քան-զի զգայութիւն ևեթ է յիս դատաւոր, ցանկալի է ինձ գիտել՝ եթէ իցէ՞ համաձայն հռետորա-կան կանոնաց որ 'ի զգայութենէ ներգործեալն յիս ազդումն : Եւկղիդէս ասէ . Կանոնքս այսո-քիկ, արգասիք բազմամանակեայ փորձոյ, յե-րիւրեցան ըստ մատենից և ըստ աջողութեանց քաջաց քերթողաց և առաջնոց ճարտասանից [3] :

Հռետորականիս մակացութեան ընդարձակ է յոյժ իշխանութի . մտանէ 'ի համաշխարհական

1 Պղատ. 'ի փեդր. հտ. 3 էջ 269 : Կիկեր. յղ. քաջ ճարտ. գլ. 11 և 12. հտ. 1. էջ 345 :

2 Կիկեր. յղ. ճարտ. գիրք Բ. գլ. 22. էջ 214 : Նոյն յղ. քաջ ճարտ. գլ. 7. էջ 342:

3 Նոյն յղ. ճարտ. գիրք Ա. գլ. 32. էջ 161 :

ժողովս՝ ուր զիրաց կարևորաց ազգին լինին խոր-
հուրդք, յատեանս՝ ուր իւրաքանչիւրոց քննին
դատաստանք, 'ի ճառս՝ ուր պարտ է զյոռութի̃
և զառաքինութիւն որպէս ենն յանդիման առ-
նել, և ընաւ իսկ ամենայն ուրեք՝ ուր ուսուցա-
նել ինչ այլոց առաջի կայցէ [1]: Վասն որոյ երրեակ
ազգք ճարտասանութեան զանազանին, բաղ-
խոհական, ատենական, և կացրդական [2]. զի
է ճարտասանին գործ պանծալի՝ յորդորել կամ
խափանել զվճիռս ժողովրդեան, ջատագովել կամ
անմեղին կամ դատախազել յանցաւորին, և
գովել զառաքինութիւն կամ պարսաւել զյոռու-
թիւն: Այլ ո՛չ մարթ իցէ կատարել նմա զայսո-
սիկ, բայց համոզելով: Այլ որպէս համոզել. ի-
մաստասէրք պատասխանեն՝ թէ խորագոյն մակա-
ցութեամբ, իսկ հռետորք՝ թէ 'ի ձեռն կանո-
նաց ճարտարխօսութեան [3]:

Ըստ առաջնոյն՝ հռետորութիւն ոչ բարեյար-
մար կապակցութի̃ յառաջաբանութե̃ ընդ վէպն
և ընդ այլ մասունս ճառին կազմի [4], և ոչ քաջ-
արուեստ ոճով բանիցն կամ առոգանութեամբ
կամ շարժուածով, որովք պատրի ամբոխն զեղծ [5].
զի այսոքիկ զարդք են, է զի պիտանիք, և բա-

1 Պղատ. 'ի փեդր. հտ. 3. էջ 261:

2 Արիստոտ. յղ. ճարտ. գիրք Ա. գլ. 3. հտ. 2. էջ 519: Նոյն յղ. ճարտ. առ Աղէքս. գլ. 2. էջ 610:

3 Պղատ. անդ, էջ 267:

4 Նոյն անդ, էջ 266: Արիստոտ. յղ. ճարտ. գիրք Ա. գլ. 1. էջ 512:

5 Արիստոտ. անդ, գիրք Գ. գլ. 1. էջ 583:

զում այն է՝ զի մնասակարք: Ո՜րչ ապա խնդրի 'ի ճարտարախօսէն. յաւելուլ 'ի բնական կարգ ճառիցն զգիտութիւն և զխելամտութիւն:

Եթէ բնութիւնն զքեզ 'ի գործ ճարտարախօսութեան սահմանէ, համբեր զի իմաստասիրութիւն անդր զքեզ հանդարտաքայլ ածցէ[1]: Յուցցէ նա քեզ, զի որովհետև անկ է հռետորականին նախ քան զհամոզելն խելամուտ առնել՝ պարտ է նմա 'ի բանականէն առնուլ յարուեստէ զիւր զօրութիւն[2]. նմին իրի և ուսուսցէ ողջամիտ ունել իմաստս, և բացատրել զայնոսիկ քաջայայտ, հասու լինել ամենայն համեմատութեանց և հակադրութեանց իրաց, ճանաչել և ծանուցանել այլոց զէութիւն իրաց իւրաքանչիւր ինքնին գլխովին[3]: Նա համապազորդեալ 'ի հրահանգսն, ուսցիս 'ի նմանէ զամենայն՝ որ ինչ անկ է առն քաղաքավարի և անաչառ դատաւորի և քաջի քաղաքացւոյ[4]: Նա վարժեսցիս առ ոտս նորա 'ի գիտութիւն զանազան կարգաց տեսչութեան և օրինաց, և 'ի միտ առցես զբերմունս ըղձից ազգաց իւրաքանչիւր, զբնութիւն մարդկան, և զդրդիչ կրից նոցա[5]:

Նալ գիտութիւնս այս, բազմաշխատ ճգանց արգասիք, դիւրաւ տեղի տայ 'ի շնչել հողմոյ

1 Կիկեր. Ճարտ. գլ. 4. էջ 423:

2 Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Ա. գլ. 1. էջ 513:

3 Պղատ. 'ի Փեդր. հտ. 3. էջ 277:

4 Արիստոտ. անդ, գլ. 4, 9, 10:

5 Պղատ. 'ի Գորգ. հտ. 1. էջ 481:

խորշակի կարծեաց՝ եթէ ոչ զայն պատսպարեսցես, ոչ միայն վկայեալ լաւութեամբ քով և կատարեալ խոհականութեամբ՝ այլ և ջերմինա խանձու արդարութեան, և խոնարհ երկիւղածութեամբ 'ի դից՝ որոց առաջի մերկապարանոց կան ամենայն խորհուրդք մեր և բանք[1]։

Օր այսպէս ճառք քո բերան եղեալ ճշմարտութե, լիցին պարզք՝ ազդողականք՝ եռանդունք և մեծասաստք, զորիպս կերպարանացնի բերելով։ Պայծառագոյնք պճնեսցին նոքա առաքինութեամբք քոյովք, քան ճաճանչիւք պերճախօսութեան[2]. և ամենայն հարուածք քո յաջողեսցին, զի գիտասցեն ամենեքին թէ յաննենգ ձեռանէ ելանեն։ Նա լիցի քեզ այնուհետև ոչ ինչ այլ բացատրել 'ի բեմէ, բայց որ ստուգիւ օգտակարն է. ոչ ինչ այլ յատենի, բայց որ ճշմարտիւ արդարն է. և ոչ ինչ այլ 'ի ճառս դամբանականս արանց երևելեաց և 'ի ներբողեանս բարուց, բայց որ արդարև պատշաճն է[3]։

Իմաստասիրացն զհռետորական արուեստէ այս կարծիք են. Մնայ արդ նկատել մեզ զկէտ նպատակին՝ յոր ուշ ունին ճարտասանք, և զկանոնս սահմանեալս 'ի նչէ։ Բայց Արիստոտելի բուռն հարեալ է 'ի ժողովել զայնոսիկ 'ի մատեան մի[4],

1 Պղատ. 'ի փեդր. հտ. 3. էջ 273։
2 Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Ա. գլ. 2. էջ 515.
3 Պղատ. անդ, էջ 274։ Արիստոտ. անդ, էջ 519։
4 Արիստոտ. անդ, հտ. 2. էջ 512։ Կիկեր. յղ. Ճարտ. գիրք Գ. գլ. 35. հտ. 1. էջ 313։

յորում ոչ ինչ ընդհատ 'ի գերազանց ոճոյ բանից առաջնոց մատենագրութեանցն իւրոց յօրինեաց ճառս[1]։

Որք յառաջ քան զնա կացին, կէսք 'ի նոցանէ ոչ այլ ինչ աւանդեցին՝ բայց զհանճարեղ բաշխումն մասանց ճառին՝ անտես արարեալ զհաստատութիւն նորա[2], որ 'ի կորովն ցուցակութեանցն. և կէսք պարապեցին 'ի հաւաքել և եթ զիմաստս հանրականս կամ զհասարակ տեղիս[3]. այլք 'ի թողուլ օրէնս զոճոյ[4] կամ զյուզմանէ կրից[5], և այլք դարձեալ 'ի յաւելուլ զհնարս ցուցանելոյ յաղթող ճշմարտին զհաւանականն[6]։ Ամենեցուն առ հասարակ անփոյթ արարեալ էր զկարևոր մասանց, զձևոյ շարժմանցն ասեմ և զարտասանութենէ[7]։ Ամենեցուն կէտ առաջի եդեալ էր կրթել զգատասաց, առանց և ոչ մի ինչ խրատ տալոյ հրապարակախօս ճարտասանին։

Զարմանք թուին ինձ, ասեմ, քանզի սորայս օգտակարագոյն է գործ և ազնուականագոյն և դժուարին քան զմիւսոյն[8]։ Եւկղիդէս ասէ. Խորհեցան արդեօք, զի 'ի ժողովն՝ ուր ամենեցուն նոյն խնդիր օգտի է՝ շատ իցէ ճարտարախօսին պար-

1 Կիկեր. յղ. ճարտ. գիրք Բ. գլ. 38. հտ. 1. էջ 229։
2 Արիստոտ. ճարտ. գիրք Ա. գլ. 1. հտ. 2. էջ 513։
3 Նոյն անդ, գլ. 2. էջ 518։
4 Նոյն անդ, գիրք Գ. գլ. 1. էջ 584։
5 Նոյն անդ, գիրք Ա. գլ. 2. էջ 515։
6 Նոյն անդ, գիրք Բ. գլ. 23. հտ. 2. էջ 577. գլ. 24. էջ 581։
7 Նոյն անդ, գիրք Գ. գլ. 1. էջ 584։
8 Նոյն անդ, գլ. 17. էջ 605։

զաքանել զխրոսն, և զօգտակարն առաջի առնել խորհրդոց. այլ առ 'ի գութ շարժել զգաստաւորս, որոց ոչ ինչ փոյթ է զօտարոտի իրացն որ ածին յատեան նոցա, ամենայն հնարից հռետորական արուեստին պէտք են[1]:

Արդ 'ի գիրս Արիստոտելի ամենեցուն սոցա կարծիք յարդարեալ, յորումք 'ի նոցանէ հերքեալ, և գրեթէ առ հասարակ պայծառ տեսութեամբք և կարևոր զեկուցմամբք կցորդեալ բովանդակեսցին: Աւելորդ թուի ինձ այլ ևս ինչ ասել զայնմանէ, զի լեցի քեզ 'ի ժամանակի ընթեռնուլ զայն:

Իսկ ես 'ի զուր թախանձէի զԵւկղիդէս. զի հազիւ հարցուածոցն իմոց տայր պատասխանի: Հարցի զնա, և ասեմ. Եւ իցե՞ն իմաստասիրացդ բանք ընդունելի առ ճարտարախօսս: Եւկղիդէս ասէ. Այստորին յայնցանէ յաճախ, և մանաւանդ 'ի նախամեծարն առնել զհաւանականն քան զճշմարիտ[2]: Ասեմ. Ո՞ ինչ կարևորագոյն անկ է ճարտարախօսի[3]: Եւկղիդէս ասէ. Լինել քաջ տրամաբան: Ասեմ. Ո՞ ինչ կարևորագոյն գործ: Ասէ. Ցուցանել զի այս այսպէս է կամ ոչ[4]: Ասեմ. Եւ զի՞նչ կարևորագոյն փոյթ: Ասէ. Գտանել ամենայն ուրեք հնարս քաջադէպս 'ի համոզել[5]: Ասեմ. Քանի՞ մասունք են ճառի: Ասէ. Ի

1 Արիստոտ. ճարտ. գիրք Ա. գլ. 1. էջ 513:

2 Պղատ. 'ի փեդր. հտ. 3. էջ 267:

3 Արիստոտ. անդ, հտ. 2. էջ 513:

4 Նոյն անդ, էջ 512:

5 Նոյն անդ, գլ. 1 և 2:

բազում բաժանեն զայն հռետորք [1], այլ չորք են գլխաւոր մասունք նր. յառաջաբան, առաջարկութիւն, հաստատութիւն, և վերջաբան. յորոց մարթ է զառաջինն և զվերջին թողուլ 'ի բաց [2]: Եւ մինչդեռ չդադարէր 'ի հարցանելոյ, խնդրեաց նա հրաժեշտ. և ոչ ևս ետ ինձ պատասխանի, բայց միայն տեղեկութիւնս ինչ զբացատրութենէ:

Ասեմ. Թէպէտ և ճոխ իցէ հելլէն բարբառ և բազմափարթամ, այլ քեզէն իսկ զփորձ առնուցուս՝ զի ոչ միշտ բաւական է 'ի բացատրութիւն իմաստից: Եւկղիդէս ասէ. Դժուարին այդ այդպէս է, այլ նոյն իշխանութիւն է մեզ՝ որ ինչ հարանց իւրաքանչիւր լեզուաց [3]. զի օրէն իսկ է մեզ նորանոր յաւելուլ բառս, առեղծմամբ կամ յայլոց բառից ածանցմամբ [4]: Մ՛երթ ևս 'ի նկարագրականն իմաստ սահմանեալ 'ի սովորութենէ յաւելումք այլաբանականս, և կամ երկուս 'ի մի զօդեալ բառս՝ երրորդ իմն կազմեմք. այլ այս համարձակութիւն պահի առաւել քերթողաց [5], և մանաւանդ յերկդիմենին տաղս [6]: Իսկ յայլ նորաձևութիւնս բազում

1 Պղատ. 'ի Փեդր. հտ. 3. էջ 267:

2 Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Գ. գլ. 13:

3 Կոյնտիլ. գիրք Ը. գլ. 3. էջ 486:

4 Դեմետր. փաղեր. յղ. պերճախօս. գլ. 95 և 96, և այլն:

5 Նոյն անդ, գլ. 93: Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Գ. գլ. 2. էջ 585:

6 Արիստոտ. անդ, գլ. 3. էջ 587:

զգուշութեան պէտք են, զի եթէ ոչ ըստ օրինաց լեզուին իցեն, չեն հասարակաց ընդունելի ։

Զգեղեցկութիւն բացատրութեան յօրինեն հնչումն ձայնին և իմաստն 'ի նմա բովանդակեալ. որով 'ի բաց պարուրելի է զամենայն բան տգեղ կամ անհաճոյ կիրթ ախորժակաց ։ Ոմն 'ի ձերոց մատենագրաց, ասեմ, զամենայն նշանակս իմաստից անխտիր համարի. և վրիճեալ պնդէ, զի որով օրինակաւ և բացատրեսցին իմաստք՝ զնոյն ազդումն գործիցեն ։

Եւկղիդէս ասէ. Սխալէ նա. զի յերկուց բառից որ առաջի կայցեն քեզ, միումն մարթի պարկեշտագոյն և վայելչագոյն գոլ, առաջի ածելով զպատկեր իրին, զոր միւսն յայտ յանդիման ցուցանէ[1] ։

Զի են 'ի բառից մերոց որ յատուկք են, և են որ այլաբանականք. են որ պարզք, և են որ բարդք. են որ բնիկք, և են որ եկամուտք[2] ։ Այլք ազնուագոյնք են կամ ախորժելիք քան զայլս, բարձրագոյն կամ զուարթագոյն բերելով իմաստըս[3], և այլք դարձեալ անարգք կամ անախորժք լսելեաց, զորս պարտ է տարագրել 'ի շարագրածոց և 'ի քերթութեանց[4] ։

Ի պէսպէս շարադրութենէ բառից կազմին

1 Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Գ. գլ. 2. էջ 586 ։

2 Նոյն յղ. քերթ. գլ. 21 և 22. հտ. 2. էջ 668 և 669 ։

3 Դեմետր. փաղեր. յղ. պերճախօս. գլ. 175, 176, և այլն ։

4 Թէոփր. առ Դիոգինեայ աղէկ. յղ. շարագր. բառից, գլ. 16. հտ. 5. էջ 105 ։

տունք. և տանցն մերթ մի անգամ է[1], և մերթ աւելի մինչև ցքառեակ անգամ. և ոչ է պարտ աւելի քան զչորս ունել նոցա անգամ[2]:

Զգոյշ լեր, մի 'ի ձեռս քո բերել տունս բոլորակս և համաչափս, համագոյն Գորգիասայ[3] և Իսոկրատայ. և մի հատուկտիր և անկցորդ շարայարել բանս, ըստ նախնեացն նմանութեան[4]: Զի առաջինն պարտասեցուցանէ զմիտս, և երկրորդն անախորժ է ունկանն[5]: Փոփոխեսջիր ստէպ զչափս տանց, և իցեն բանք քո քաջարուեստք միանգամայն և անպաճոյճք[6]. և մեծավայելուչ ևս յարդարեսցիս, եթէ զվերջին անգամն տանց ընդարձակագոյն քան զառաջինսն կազմեսցես և կատարեսցես զնա 'ի մի յերկար վանկից. յորս հանգչի ձայն 'ի դադարեալն[7]:

Երկու ինչ կարևորագոյնք են 'ի բացատրութեան[8]. առաջինն՝ համեմատութիւն բառիցն ընդ իմաստս: Այլ ծանուցաւ, զի զիմաստս մեծամեծս անարգ բառիւք բացատրել, և զդուզնաքեայս պերճ բանիւք, այնպէս է՝ որպէս թէ ոք զորդեակս պատառատունս թագաւորաց զգեցուցանիցէ, և ծիրանիս սինլքոր ռամկին: Նա-

1 Արիստոտ. ճարտ. գիրք Գ. գլ. 9. հտ. 2. էջ 592:
2 Դեմետր փաղեր. յղ. պերճախօս. գլ. 16:
3 Նոյն անդ, գլ. 15:
4 Նոյն անդ, գլ. 4:
5 Կիկեր. յղ. ճարտ. գիրք Գ. գլ. 49. հտ. 1. էջ 326:
6 Դեմետր. փաղեր. անդ, գլ. 15:
7 Արիստոտ. յղ. ճարտ. գիրք Գ. գլ. 8. հտ. 2. էջ 591:
8 Նոյն անդ, գլ. 2. էջ 584:

նուցաւ դարձեալ, զի հոգւոյ զանազան լեզուք են ըստ կրիցն յուզման և հանդարտութեան. և զի ծերոյ զրոյց ոչ նոյն է ընդ երիտասարդի, և ոչ գեղջկացն ընդ քաղաքայնոց: Նմին իրի պարտ է փոփոխել ասացուածոյն ըստ բնութեան խօսողին և զորոց խօսի, և ըստ խօսելոց իրացն, և ըստ առժամեայն հանգամանաց[1]: Պարտ է դարձեալ, զի տիպք կերպարանաց բանից քերթութեան և ճարտարխօսութեան և պատմութեան և գրուցատրութեան զանազանիցին ՚ի միմեանց ամենևին[2], թէպէտ և բարք և հանճար մատենագրին զանազանութիւն մեծ գործիցեն յասացուածն ըստ ազգս գրոց իւրաքանչիւր[3]:

Միւս այլ ինչ կարևորագոյն բացատրութիւն է պայծառութիւն: Պարտ է ճարտասանին կամ մատենագրի գոլ ներհուն ՚ի բնիկ բարբառ իւր. զի ՚ի զանցանել նորա զքերականական կանոնօք, բազում ուրեք դժուարին իսկ է հասու լինել մտաց նորա: Ի կիր արկանել բառս երկդիմիս կամ տարապարտ շրջաբանութիւնս, յաւելուլ անճահ զշաղկապս ՚ի կապակցութիւն անդամոց բանին, զեզական ընդ յոգնականի այլ ընդ այլոյ փոխանակել, և ապախտ առնել զզանազանութիւն արական անուանց և իգականաց սահմանեալ ՚ի յետին ժամանակս, նշանակել նովին բառիւ

1 Արիստոտ. յղ. Ճարտ. գիրք Գ. գլ. 7. էջ 519:

2 Նոյն անդ. գլ. 1. էջ 584: Դեմետր. փաղեր. յղ. պերճախօս. գլ. 19: Կիկեր. Ճարտ. գլ. 20. հտ. 1. էջ 436:

3 Կիկեր. անդ, գլ. 11. էջ 428:

զազդմունս երկուց զգայութեանց, և ընծայել տեսութիւն աչաց և ականջաց*, և հանգոյն հերակլիտեայ առ խուռն կուտակել զբառս՝ մինչև չկարել ընթերցողին գուշակել զորոհմունս բանին. այս ամենայն թերութիւնք մթին առնեն զբացատրութիւն[1]: Եւ յաճախէ մթութիւնս այս, ուր սեթևեթք և երկայնութիւն տանց յածեցուցանեն ընդ վայր զմիտս ընթերցողին, և չտան նմա հանգիստ[2]. և ուր կարի իմն ՚ի հարևանցի խուսափեն ՚ի նմանէ իմաստք, որպէս որ յասպարիզին ընթանան՝ ՚ի քթթել ական աներևոյթք լեալ[3]:

Եւ իւիք մարթ է պայծառագոյն յօրինել ըզճառս, որպէս սովորական ասացուածովք[4]. այլ եթէ ընաւ ամենևին չփոփոխիցես զհասարակ կարգն, լիցին բանքդ ընտանեկանք և հետևակք. այլ նորանոր դարձուածովք և այլասացիկ ձևովք յօրինեսցես զբանն[5]:

Շարագրածոյն պարտ է լինել դիւրաքայլ ՚ի չափ ամանակին, և մի ըստ տաղաչափական ոտից արուեստաւոր: Լաւելագոյնք տարագրեն ՚ի բաց զչափ ոտից, և տարագրութեանս այսորիկ

* Ոճ տարարն Եսքիղոս (՚ի Պրոմեթ. տող 21.) զի ասէ անդ Հեփեստոս զՊրոմեթեայ, մի ևս տեսանել նմա զ բարբառ կամ զկերպարան մարդոյ:

1 Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Գ. գլ. Ե. հա. 2. էջ 588: Նոյն, Ճարտ. առ Աղեքս. գլ. 26. էջ 632:

2 Դեմետր. փաղեր. յղ. պերճախօս. գլ. 208:

3 Նոյն անդ, գլ. 202:

4 Արիստոտ. անդ, գլ. 2, հա. 2. էջ 585:

5 Նոյն անդ:

պատճառք հաստատուն յօրէնս՝ զոր պարտ է առաջի աչաց ունել հանապազ. այս ինքն է՝ զի պարտ է թաքչել արուեստին [1], և զի որ յորդորեն զոք կամի կամ համոզել՝ ոչ է պարտ նմա նշաւակել զհնարսն ։ Արդ ուսանաւոր չափ աստ անդ 'ի շարադրածս խառնեալ, յերևան ածէ զճիգն և զդիտաւորութիւն քննադատութեան ։ Ասեմ. Նաև զինչ, եթէ յանկարծ յեռանդն ճառիցն սպրդիցի չափ ինչ ուրեք 'ի ներքս, պա՛րտ իցէ մերժել զայն 'ի բաց, և զզօրութիւն իմաստիցն 'ի վտանգ տկարութեան արկանել ։ Ասէ. Եթէ թերակատար բերիցէ չափ ընդունելի է, և յաւելու զգեղ բանին [2]. իսկ եթէ չափ կատարեալ, պարտ է բեկտել զայն, և զկտորակս նորա 'ի կիր արկանելի, որով ախորժալուր ևս յօրինի տունն [3] ։ Բազումք 'ի մատենագրաց, և Իսոկրատ ինքնին, ստգիւտ յինքեանս ձգեցին՝ ոչ զգուշացեալ այսմ օրինաց [4] ։

Ոչ ինչ առաւել յերփն երանգոյն միտ դնէ Գլիկերա 'ի յօրինել պսակս, քան 'ի յարմարութիւն հնչմանց մատենագիր՝ որոյ փափուկ իցեն լսելիք ։ Յոլովք են յաղագս այսորիկ կանոնք, զորս լռեմ. բայց է ինչ խնդիր, զորմէ յաճախ

1 Արիստոտ. ճարտ. գիրք Գ. գլ. 2. հտ. 2. էջ 585 ։ Կիկեր. յղ. ճարտ. գիրք Բ. գլ. 37. հտ. 1. էջ 228 ։

2 Դեմետր. փալեր. յղ. պերճախօս. գլ. 184 ։ Հերմոգ. յղ. կազմ. ճառի, գիրք Բ. հտ. 1. էջ 122 ։

3 Դեմետր. փալեր. անդ, գլ. 183 ։

4 Նոյն անդ, գլ. 118 ։ Հեռոնիմ. առ Կիկեր. ճարտ. գլ. 56. հտ. 1. էջ 468 ։

լուեալ է իմ վիճելոյ բազմաց՝ թէ արժա՞ն իցէ զհետ բառից, որ 'ի ձայնաւոր աւարտին տառս, յարել զբառ՝ որ նովին ձայնաւոր տառիւ սկսանիցի։ Իսոկրատ և աշակերտք նորա ամենայն ուրեք խորշին 'ի յարաձայնութենէ աստի. Դեմոսթենէս բազում ուրեք, իսկ Թուկիդիդէս և Պղատոն ուրեք ուրեք.[1] 'ի քննաբանից կէսք տարագրեն զայն 'ի բաց խստիւ[2], այլք ամփոփեն զօրէնսն՝ վնասակար չքոյ ճառից համարեալ զխափանելն ամենայն ուրեք անխտիր[3]։

Յաւելի և ասեմ. լուեալ է իմ եթէ բազմակերպ ոճք ասացուածոյ են, է որ ընտիր և է որ վըսեմ. որ պարզ. և որ գեղեցիկ, այլովքն հանդերձ[4]։ Եւկղիդէս ասէ. Թողցուք հռետորաց զայլ և այլ տիպս նկարագրին ճշ տալ. այլ ես ցուցի քեզ զճմ 'ի հարևանցի։ Եթէ ճառք քո պայծառք իցեն և համեմատք լիցին բառք քո, և իմաստք և պատճառք ճառիցդ գեղեցկայարմարք ընդ միմեանս[5]. և աւելի ինչ քան զայն ոչ խնդրի։ Ամենամուտ լեր 'ի դմին, և ոչ ևս զարմասցիս ընդ առաջիկայ բանիս։

Պատասացութի ամենայն իրօք զանազանի 'ի բեմբասացութենէ։ Ներելի են ճարտարախօսի

1 Կիկեր. ճարտ. գլ. 44. հտ. 1. էջ 457։

2 Արիստոտ. ճարտ. առ Աղեքս. գլ. 26. հտ. 2. էջ 632։

3 Դեմետր. փաղեր. յղ. պերճախօս. գլ. 322 և 323։

4 Արիստոտ. ճարտ. գիրք Գ. գլ. 12. հտ. 2. էջ 598։ Դեմետր. փաղեր. անդ, գլ. 36։

5 Արիստոտ. անդ, գլ. 7. էջ 590։

թերաքանութիւնք և կրկնաքանութիւնք , որ մատենագրի յեղեռն համարին [1] ։ Ճ՛առք դրուատեալք յաշխարհախումբ ժողովս՝ անգոսնելի եղեն յընթեռնուլն , զի արտասանութիւն արգոյ առնէր զնոսա. և այլք դարձեալ բազում ջանիւք ճահագրեալ , արհամարհէին արդեօք ՚ի լուր հասարակաց , եթէ ոչ օգնէր նոցա արտասանութիւն [2] ։ Պերճախօսութիւն որ շլացուցանէն զմեզ հնարի ճաճանչիւքն խռովք , ծանրատաղտուկ է առանց ներդաշնակութեան , և ուր դիտաւորութիւնք դրչին ականերև կայցեն . և զի զՍոփոկղեայն ՚ի կիր առից զիմաստ , ուր մատենագիրն թուալիր զթուշսն այտուցանէ առ ՚ի փչել ընդ սրինգ փողքրիկ [3] ։ Սմանց ՚ի ճարտասանից անբերելի է ոճ բանիցն , վ՜ն յաճախութե՜ չափոյ ոտից և բարդ բառից՝ զորս ՚ի քերթութենէ առնուն ՚ի կիր [4] ։ Դարձեալ և Եղկիդամոս անախորժելի է վասն շռայլելոյ տարապարտ զմակդիրս , և Գորգիաս մթութեամբ դժուարիմաց փոխաբերութեանցն [5] ։ Յոլովագոյնք ՚ի ձևոց աւելաբանութեան ազդեն ՚ի սիրտ սարսուռ անբերելի ։ Ծիծաղեցիս ընդ մատենագիրս՝ որք ընդ կարօղի ոճոյ զբռնազբօսն խառնեն , և ՚ի դառն երկունս ճգնին առ ՚ի մտացածին առացուածս ։ Սմն

1 Արիստոտ. ճարտ. գիրք Գ. գլ. 12 էջ 597 ։
2 Նոյն անդ ։
3 Ղոնգին. յղ. վսեմի, յօդ. 3 ։
4 Դեմետր. փաղեր. յղ. պերճախօս. գլ. 117 ։
5 Արիստոտ. անդ. գլ. 3. հտ. 2. էջ 587 ։

'ի նոցանէ 'ի խօսել զգլխաձև վիմէն, զոր Պողիփեմոս ընկէց զհետ նաւուն Ոդիսեայ, ասէ թէ այծք ձարակաւորք 'ի վերայ ժայռին արածէին 'ի հերձանել նորա սլացմամբ զօդս [1] :

Յայնժամ ասեմ. Նա ինձ իսկ բազում ուրեք անտեղութի ձևոցդ ազդի. պարտ էր արդեօք բնաւին իսկ արտաքսել զդոսա 'ի շարագրածոց. որպէս ոմանք յարդեաց աստի մատենագրաց առնեն [2] : Նա կղիրդէս ասէ. Ոմանք բնականք կազմեն զբարբառ բանականութեան, իսկ այլաբանականք զբարբառ կրից : Նմին գծագրէ զպատկեր, և միտք յաւելուն 'ի նա զարդս ինչ դուզնաքեայս. այլ կրից է տալ նմա շարժումն և կենդանութիւն : Հոգի, որ խնդրէ բռնադատել զմեզ 'ի կցորդութիւն կրից իւրոց, կոչէ զտիեզերս առ համարակ յօգնութիւն իւր, և կազմէ իւր բարբառ նոր : Նա 'ի հոյլս էից, որ շուրջ զմեօք կան, նկատելով տիպս նմանութեան և ներհակութեան արագ արագ շեղջակուտէ զձևս, յորոց գլխաւորք բովանդակին 'ի մի, զոր ինձ 'ի դէպ թուի կոչել համգիտութիւն : Ով յորժամ ասիցեմ. Յոբչանէ Ելպիս էբրի ըստուծ համեմատութիւն է : Եթէ ասիցեմ. Յոբչանէ ասնծն ոյն փոխաբերութիւն է [3] : Եթէ ասիցեմ. Ելպիս բեբնընբաց զան ըլհոլ. աւելաբանութիւն է : Նաև եթէ զարութիւն նորա ընդ վատութեանն Ոներ-

1 Դեմետր. փալեր. յղ. պերձախօս. գլ. 116 :
2 Նոյն անդ, գլ. 67 :
3 Արիստոտ. ճարտ. գիրք Գ. գլ. 4. հտ. 2. էջ 588 :

սիրտեայ բաղդատեմ, լինի հակադրութիւն ։ Նպատես ինձ, զի համեմատութիւն մերձեցուցանէ երկուս իրս առ իրեարս, փոխաբերութիւն միաւորէ զնոսա ընդ միմեանս. իսկ աւելաբանութիւն և հակադրութիւն բաժանեն զնոսա մերձեցուցանելով ։

Համեմատութեան ձևք պատշաճագոյնք են քերթութեան քան շարագրածոյ[1]. աւելաբանութիւն և հակադրութիւն՝ դամբանական ճառից և ներբողենից քան ատենաբանութեան և դատաստանութեան ։ Իսկ փոխաբերութիւնք կարևոր են յամենայն ազգի ազգի ճառս և յոճս բանի ։ Սոքա այլակերպեն զասացուած, և իմաստից կարի իսկ սովորականաց կերպարանս իմն նոր ընծայեն[2] ։ Կարկեալ կայ առ վայր մի ընթերցողն. այլ անդէն թափանցանց լեալ մտացն ընդ նուրբ քօղն, նկատէ զամենայն, որ ոչ առ այլ ինչ ծածկին 'ի նմանէ՝ բայց առ 'ի տալ նմա զբերկրութիւն իւրովի հասու լինելոյ իրացն ։ Յառաջ քան զաւուրս զայսոսիկ ուրումն 'ի մատենագրաց յարդի նմանեցուցեալ զծերութիւն[3], որ սակաւիկ մի յառաջ հասկաթուռ զհատսն բերելով ցորենոյ, ապա անպտուղ՝ միայն մօտալուտ դարձին 'ի փոշի, նորանշան իմն թուէր բերել 'ի լսելիս ։ Բայց խորհրդաւորս այս նմանութիւն ընդունելի եղև,

1 Դեմետր. փաղեր. յղ. Գ. գլ. 2. էջ 585 ։
պերճախօս. գլ. 90 ։ 3 Նոյն անդ, գլ. 10. հտ.
2 Արիստոտ. ճարտ. գիրք 2. էջ 593 ։

զի միանգամայն յանդիման առնէ զփոխումն ծաղկաւէտ մանկութեան յանարգասաւոր և 'ի բեկանուտ զառամութիւն ։

Այլ քանզի երկրութիւնք մտաց յանակնկալ իրաց առնուն պատճառս, և կարճատեք են, ոչ յաջողեսցի քեզ լինել երկրալի 'ի կրկնել զնոյն ձև ։ Զի վաղվաղակի խառնեսցի փոխաբերականն ընդ սովորական բառս, որպէս բազում այնչափ փոխաբերութիւնքն՝ զորս յաճախեցին պէտք յամենայն լեզուս, ևս առաւել 'ի մերումս ։ Զոր օրինակ փոխաբերութիւնքս այսոքիկ՝ Ձայն պայծառ, Խիստ բարք, Այն որթոյ' և այլն, յաճախ սովորութեամբ ոչ ևս առ ձևս ինչ համարին ։

Պարտ է փոխաբերութեան ազդումն տալ իրին, որքան է հնար. տես զիարդ ամենայն ինչ ընդ նկարագործ գրչաւն Հոմերի կենդանանայ. ծարաւէ է նիզակ արեան թշնամւոյն, և նետ անձուկ 'ի հարկանել զնա[2] ։

Ընտրելի են ուրեք ուրեք փոխաբերութիւնք, որ ածեն իմաստս զուարթս ։ Որպէս Հոմերոս Վարդամատն կոչէ զարշալոյս վասն այն արդեօք, զի բնութիւն զմատունս գեղեցիկս վարդագոյն երբեմն վայելչացուցանէ ։ Բանն զուարթագոյն տայր իմաստս, եթէ ծիրանեմատն զնա կոչէր[3] ։

Պարտ է նմանութեանն ունել ճշգրիտ և քա-

1 Դեմետր. փալեր. յղ. Գ. գլ. 11. էջ 595 ։ պերճախօս. գլ. 87 և 88 ։

2 Արիստոտ. Ճարտ. գիրք էջ 586 ։

3 Նոյն անդ, գլ. 2. հա.

Զայսպէս համեմատութիւն ընդ իրացն ճշմարտութեան ։ Յուշ լինիցին քեզ արհաւիրքն, զոր Պերիկղէս արկ յաթենացիս յասելն, Մանկունք մեր կորեան 'ի մարտի, և Աթէնք որպէս զամ կողէեալ 'ի գարնայնոյ[1] ։ Ստանոր է տեսանել համեմատութիւն կատարեալ. քանզի մանկութիւն այնպէս ունի առ այլ և այլ հասակս կենաց, որպէս գարուն առ այլ յեղանակս տարւոյ ։

Յիրաւի ստգտանի զանն Եւրիպիդեայ. Ովէոկ տէրունի ծովուց. զի մակդիրս այս գերապանծ ոչ 'ի ճահ պատահէ անարգ գործւոյն[2] ։ Այլ Դիոգինեսայն դարձեալ եպերի զան, ուր ասէ. Հնչէք փրփռութեամբ, զոր անօթոյն սերմանեցէք. և այս յայն սակս արդեօք, զի մինչև ցայժմ սերմանեցն և հնչել 'ի քերթողաց ևեթ 'ի կիր արկեալ փոխաբերութեամբ ։ Այլ Պղատոն դարձեալ ստգտանի զի փոխանակ ասելոյ թէ՝ բարեկարգ քաղաքի չեն պէտք պարսպաց, ասէ. Պարտ է պարսպաց նորա ննջեցեալ կալ 'ի ներքս[3] ։

Այլ ապա Աւկղիդէս զազում ինչ խօսեցաւ ընդ իւս զզարդուց պերճաբանութե. և օրինակս 'ի ներքս եած լռութեան ձևոյ, ճարտար ակնարկութեանց, համճարեղ իմաստից և գեղապատշաճ ասացուածոց[4] ։ Այլ խոստովանէր՝ զի զազ-

1 Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Գ. գլ. 10. էջ 584 ։
2 Նոյն անդ, գլ. 2. էջ 586 ։
3 Պղատ. յղ. օր. գիրք Զ. հտ. 2. էջ 778 ։ Ղոնգին. յղ. վսեմի, յօդ. 3 ։
4 Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Գ. գլ. 11. հտ. 2. էջ 596 ։ Դեմետր. փաղեր. յղ. պերճախօս. գլ. 272 ։

մանգոյնք 'ի ձեռաց սատի չուսուցանեն ինչ, բայց միայն յայտ առնեն զժամանել մտաց արագ յուշ նպատակին՝ առանց յամելոյ 'ի շաղկապական իմաստս ։ Այլ ոչ զայն ժխտեր, զի ձեռք ինչ բանից յոմանց զովլին և յոմանց պարսաւին 'ի զուգապատիւ ներհուն քննաբանից ։

Այլ յետ ցուցանելոյ համառօտիւ զօրէնս առոգանութեան և շարժուածոյ, յուշ ածեալ և զայն զի Դեմոսթենէս առաջին և երկրորդ և երրորդ կարևոր պայման ճարտարախօսին զարտասանութիւն համարեր, յաւել ապա և ասէ. Ճարտասանութիւն ամենայն ուրեք ընդ բարուց ազգաց իւրաքանչիւր վիճակեցաւ ։ Յոյնք կարխացիք և միւսացիք և փռիւգայցիք զի դեռ ևս խոշոր են բարուք, և ոչ այլ ինչ առնոսա գրի 'ի պարծանս՝ բայց զեղխութիւն նախարարացն, ընդ որովք կան 'ի ծառայութեան, ճարտարախօսք նոցա արտասանեն զօրութեամբ ուժոյ ճառս կուտակեալս ծանրատաղտուկ ճամարտակութբ [1] ։ Իսկ սպարտացիք զի խստակրօն բարուքն իւրեանց և ողջմտութեամբ արհամարհեն 'ի ըսպառ զամենայն պերճութիւն, 'ի մի բառ բովանդակեն երբեմն ճառս բարոյականս և քաղաքավարականս ։

Օտարի ուրուք լուեալ զճառս քաջաց ճարտարախօսացն մերոց, կամ զընտիր մատենագրաց

[1] Կիկեր. Ճարտ. գլ. 8. հտ. 1. էջ 425. գլ. 18. էջ 433։

մերոց ընթերցեալ զգիրս, գիտասցէ անդէն զի 'ի մէջ բարգաւաճեալ՝ գիտնաւոր՝ բազմագորով՝ լիահանճար և բարեախորժ ազգին գտանի ։ Յամենեսին 'ի նոսա տեսցէ զնոյն փոյթ առ 'ի գտանել գեղեցկութիւնս պատշաճս ըստ ճառից իւրաքանչիւր, և զնոյն ճարտարութիւն 'ի յեռուլ զնոսա. և գրեթէ ամենայն ուրեք գտցէ զբարեմասնութիւնս զայսոսիկ ևևս պայծառացեալ իմաստիւք՝ որ զարթուցանեն զմիտս, և ընդոստուցիչ վայելչութեամբք՝ որ գեղազարդեն զբան[1] ։

Այլ 'ի կարի պարզագոյն գիրս իսկ հիացեալ զարմացի ընդ գեղ բարբառոյն, որ թուի զհասարակաց բերել խօսս՝ թէպէտ և զանազանեալ յոյժ 'ի նմանէ ։ Այլ յաւելցին զարմանք նորա 'ի նկատել զգեղեցկութիւնսն որ 'ի նոսա զօշոտիչս, զորոց ոչ իսկ կարիցէ զչափ առնուլ՝ բայց 'ի ջանալն 'ի զուր յիւր գիրսն փոխել զնոսա[2] ։

Հարցի զնա, և ասեմ. Ո՞ 'ի մատենագրաց տաս յօրինակ ։ Աւկղիդէս ասէ. Այլ ոչ զդք միայնակ, այլ զամենեսին առ հասարակ[3] ։ Ոչ զդք յանուանէ տամ. զի ահա և մերձաւորագոյնք 'ի մերոց մատենագրացս մատուցեալք 'ի կատարելութի՛, Պղատոն՝ Դեմոսթենէս, յանցանեն աւրէք ուրեք. մին առաւելութեամբ զարդուց[4], իսկ

1 Կիկեր. Ճարտ. գլ. 9. հտ. 1. էջ 426 ։ Նոյն յղ. քաղ ճարտ. անդ, էջ 541 ։ Կուինտիլ. գիրք Զ. գլ. 3. էջ 373 և 395 ։

2 Կիկեր. Ճարտ. գլ. 23. հտ. էջ 438 ։

3 Նոյն անդ, գլ. 9. էջ 426 ։

4 Դիոն. աղիկ. Թուղթ առ Պոմպ. հտ. 6. էջ 758 ։

միւսն նուազութեամբ ազնուականութե̃ [1] ։ Այլ զամենեսին առ հասարակ տամ. զի խելամուտ լինելով 'ի գիրս նց̃, և համեմատելով զայնոսիկ ը̃ միմեանս, ոչ միայն ուսանիցի որ ըստ նոցին զտիպս կերպարանաց քանիցն իւրոց յերիւրել [2], այլ և զկիրթ և զանապակ ախորժակս նոցա յինքն բերցէ, զուղղիչն և զչափաւոր արգասեաց հանճարոյ. զզգացումն արագամիտ, և այնպէս յաճախեալ առ մեզ, մինչև թուել ընդաբոյս ազգիս ։

Դու ինքնին գիտես՝ թէ քանի արհամարհանօք մերժէնա 'ի բաց, եթէ անկիրթ ինչ և տգեղ 'ի ճառս ուրեք նշմարիցէ. և թէ որպէս 'ի ժողովս 'ի լուր սխտակ ինչ ասացուածոյ կամ անարուեստ ոլորակի բողոք բառնայ նոյնհետայն, և թէ զկարդ ատենաբանք մեր ճգնին 'ի հաճել զփափուկ և զանաչառ լսելիս նորա [3] ։

Իսկ ես ասեմ. Մարտնումն այդ՝ լսելիք նոցա ընդ թերութիւն ներդաշնակութեան, այլ ընդ անպատեհս ոչ ևս. զի առհասարակ հանապազօր անագորոյն կշտամբանօք յարձակին յիրեարս, և բրտագոյնս և տգեղ բանիւք թշնամանեն զմիմեանս ։ Իսկ կէսք 'ի նոցանէ բու իւիք ածեն զարմանս. ո՜չ ապաքէն յաճախութեամբ աւելաբանութեանց [4], և ճամարտակութեամբ 'ի ձև հա-

1 Եպքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 412 ։ Կիկեր. Ճարտ. գլ. 8. էջ 426 ։

2 Կիկեր. յղ. Ճարտ. գիրք Բ. գլ. 14. հտ. 1. էջ 205 ։

3 Նոյն Ճարտ. գլ. 8. հտ. 1. էջ 425 ։

4 Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Գ. գլ. 11. հտ. 2. էջ 597 ։

կատղութեան և ամենայն ազգի ազգի ճարտասա- նական պերճութեանց [1], և շարժուածոց և մոլե- գին աղաղակի [2]։

Եւկղիդէս ասէ. Այլ յիմաստնոց ամենե- ցունց եպերելին զառանցանքդ։ Այո ասեմ, այլ ե- պերիցին յազգէն. ոչ ապաքէն քերթածք թա- տերականք նողկալիք մեծարին ամի ամի քան զըն- տիր ընտիրս։ Այս է. Յաղթութիւնք վազանցիկք, յանկարծակի կամ դաւով իմն կալեալք, ոչ յաւէժական ընծայեն համբաւ մատենագրի։ Ա- սեմ. Զի ոչ յամենեսին 'ի ձեզ են կիրթ ախոր- ժակք՝ և անտի իսկ յայտ է, զի են ձեր և յոռի մատենագիրք. ոմն ըստ օրինակին Գորգեայ շռայ- լեալ յորդէ 'ի շարագրի զամենայն՝ զանձս քեր- թութե. այլ ոք յղկէ, կոկէ, տաշէ և երկայ- նէ զտունս, մինչև մոռանալ ընթերցողին զսկիզբն նորա չև հասեալ 'ի վախճան [3]։ Եւ այլք դար- ձեալ զարուեստակութիւն մինչև 'ի ծաղր հասու- ցանեն. և վկայ բանիս այն որ զԿենտաւրոս կոչէ՝ Այր ձիաւորեալ 'ի վերայ իւր [4]։

Եւկղիդէս ասէ. Դոքա են իբրև զգեղծմունս, որ ամենայն ուրեք սպրդեալ մտանեն. և յաղթա- նակ դոցա իբրև զանուրջս, որ վիշտս ևեթ թո- ղուն զհետ։ Զդոսա ընդ զարմացեալսն ընդ գիրս դոցա 'ի բաց հանեմ յազգէն, զորոյ ցուցի զա-

1 Իսոկր. համամթ. հտ. 2. էջ 181։
2 Եպքին. 'ի Տիմաոք. էջ 264։ Պլուտ. 'ի Նիկ. հտ. 1. էջ 328։
3 Դեմետր. փաղեր. յղ. պերճախօս. գլ. 4։
4 Նոյն անդ, գլ. 191։

խորժական պանծալի . զի սա յիմաստնոց ևեթ քաղաքայնոց կազմի, որք եթէ վաղ և թէ անագան զվճիռ բազմութե̃ն տանին[1] . և հարկ է քեզ խոստովանել, զի սոքա բազմագոյնք են առ մեզ քան այլ ամենայն ուրեք ։

Ինձ այսպէս թուի, զի ճարտարխօսութիւն ՚ի ծայր բարձրութեանն հասեալ կայ[2], և զինչ ևս այսուհետև մնայ նմա ։ Ասեմ . Ոչ ինչ դժուարին է գուշակել զայն . զի եթէ իշխանութի̃ օտար տիրեսցէ ՚ի վերայ ձեր, մեղկեսցի[3] . իսկ եթէ ինքնակալութիւն, ՚ի չիք դարձցի ։ Եւ ըստ բախտի յերկրորդէս աստի ազատք էք ՚ի վտանգէ ։ Եւ ոչ կարացեալ Եւկղիդեայ համօրէն ՚ի վերայ կալ բանիցս, խնդրեաց զմեկնութիւնն նորա . և ես ասեմ . Մեկնեցից զայն, բայց ներեսջիր ինձ՝ եթէ առաւելահրաշս ինչ խօսեցայց կամ հիացութեան բանս ։

Իմաստասիրութիւն իմա ինձ զմիտս ծայրացեալս ՚ի բարձրագոյն գիտութիւն . զի ո՞չ ապաքէն հնարքդ պատրողականք մուծեալք ՚ի խօսս և ՚ի կիրս մեր յերեսաց նորա ՚ի չիք դառնայցեն, որպէս ստուերք և առ աչօք երևոյթք ՚ի ծագել տուընջեան ։

Կալցուք դատաւոր զմի յերկնաքննակ հոգւոցն,

1 Ղուկիան . ՚ի Հերմոտ . հտ . 1 . գլ . 2 . էջ 853 ։

2 Թէոփր . առ Փոտոյ մատենադար . էջ 394 ։

3 Կիկեր . յղ . քաղ Ճարտ . գլ . 9 . հտ . 1 . էջ 344 ։ Նոյն յղ . Ճարտ . գիրք Բ . գլ . 23 . էջ 214 ։

որոց ճարակ մնացէ սոսկ ճշմարտութիւն ։ Այցցէ նա 'ի միջի մերում, և եղից նմա առաջի խօսս ինչ բարոյականս ։ Գովէ նա զօրինացն որ 'ի նմա զհաստատութիւն, զպայծառութիւն իմացուածոց, զզօրութիւն փաստից, և զբառից ճշգրտութիւն ։ Իսկ ես ասեմ ցնա ․ Սակայն ոչ ումեք ճառս այս հաճոյ թուեսցի առանց փոխելոյ զսա 'ի բարբառ ճարտասանական ։ Ըստ ուրեմն պարտ է համեմատել զանդամս տան, և անդ փոխադրել զբառդ՝ առ 'ի քաղցրալուր ևս դաշնակել զհնչումն[1] ։ Ոչ ամենայն ուրեք ըստ պատշաճ բաւականին ճշգիւ բացատրեալ են իմաստքս, և կեղակարծիք զկիրթ ընտրութենէ ունկնդրաց գրեսցին ինձ 'ի յանցանս աններելի ։ Արի գծուծք են կերպարանք ճառիցս ․ պարտ էր ինձ յաւելուլ տիպս լուսափայլս 'ի պայծառութիւն[2] ։— Եւ ո՞ր լուսափայլ տիպքն իցեն ։— Այլաբանութիւնք, համեմատութիւնք, փոխաբերութիւնք, և այլ ևս ձևք սահմանեալք առ 'ի ցուցանել զիրս գեր 'ի վերոյ կամ յոյժ 'ի վայր քան զոր են ։

Զարմասցիս արդեօք ընդ այս ․ այլ մարմնաւորացս մեզ հարկ է զպատրանս 'ի կիր արկանել և 'ի պաշտպանութի ճշմարտութեանն ։ Ինչ ինչ 'ի ձևոց աստի ահաւասիկ ածեմ, առեալ զրեթէ

1 Դեմետր ․ փաղեր ․ յղ․ պերճախօս ․ գլ․ 139 ։

2 Կիկեր ․ յղ․ ճարտ ․ գիրք Գ ․ գլ․ 25 ․ հա ․ 1 ․ էջ 303 ։ Նոյն, ճարտ ․ գլ․ 25 ․ էջ 440։ Նոյն, յղ․ քաջ ճարտ ․ գլ․ 79․ էջ 402 ։

զամենայն 'ի քերթողացն տաղից՝ յորս տպաւո-րագոյն գծագրին, և 'ի նոցունց ճարտարախօսք ոմանք 'ի շարագրածս իւրեանց 'ի կիր առնուն զայնս ։ Օրինակ իմն, սկսանելով զճառ գովասանութեան այսպէս ․

Օրհնեցաղջնն էմոյ առաջն հայ էնչ անմահացուցանել ըսկըզբնաւոր ամենայն աղգս ընծայեցաւ[1] ։ Եւ ասէ ցիս հոգին․ Ի Ղազարեա վայրիկ մի․ և գիտիցես հաւատեաւ՝ թէ ձայն քո այդ ծանիցի և գովեսցի մինչև 'ի սպառ յամենայն տեղիս ։ Ես ասեմ․ այլ ձևք բանից են այս․ «Նախնիք նորա, որդիք Սենեքերիմայ[2], բնակեցին մերձ 'ի լեառն Սասնոյ՝ հասարական երկնից[3] ։ Եւ հոգին ասէ զաշն ձայնիւ․ Ո՛վ անտեղութեէս․ երկինք ուրեմն յենուցուն 'ի ժայռ մի փոքրիկ փոքու այսր գնդի՝ որ կոչի երկիր ։ Բարբառք քաղցրագոյնք քան զմեղր կաթեն 'ի շրթանց նորա[4], և իջանեն անդադար որպէս շիթք ձեան, որ անկանին յերկիր ։ Եւ դարձեալ հոգին․ Ո՛չ ինչ միաբանութիւն բարբառոյ ընդ մեղու և ընդ ձեան ։ Հաւատեաց նա զթագն երաժշտութեան[5], և քնար նորա զհրաշափորձ ընչոյ շարժէր[6] ։ Այլ հոգին կարկեալ այնուհետև անկանող կայ յիս, և ես յառաջ ածեմ զբանս․ Ընդարձակութեան նորա և իմաստութեան հանգոյն Սողոմոնի․ փեսնեն ահարկու

1 Խորհր․ յՅուած․ Հա․ 2․ էջ 71 ։
2 Պինդ․ ողիմպ․ 2․ տող 17 ։
3 Նոյն, պիւթ․ 1․ տող 36 ։
4 Հոմեր․ Իլիակ․ գիրք Ա․ տող 249 ։
5 Պինդ․ ողիմպ․ 1․ տող 22 ։
6 Նոյն, պիւթ․ 1․ տող 8 ։

տեսիլ Արէսին, և զօրութեան Պոսիդոնի[1]. Գեղեցկու-թեանն նուաճեալք ՚ի նմանէ բազումք են ներքս զօրեղս ծառոյ, և որպէս զալիս՝ որք զնէր ծփեանց անհանգէն ընչառաղա ՚ի ծովեզր[2] : Զայսպիսիկ լսելով՝ ան-երևոյթ լեալ հոգւոյն, սլանայ յօթևանս լուսոյ :

Արկնեալ անդրէն Յուկղիդեայ ասէ. Մ՛արթի իսկ զկարի յոյժ կուտակումն ձևոցդ ստգտանել. այլ ես ոչ ժխտեմ զի աւելաբանութիւնք պա-տրեն զմիտս մեր և զզգայութիւնս, և զի միտք՝ անսովորք ՚ի նոսա՝ սարտնուն. այլ յուսալի է, զի քանականութիւնս մեր ոչ ՚ի սպառ կացցէ մնաս-ցէ ՚ի տղայութեան : Պատասխանի ետու և ասեմ. Ո՛յղմ մի՛ յուսայցես. ոչ ևս ընդ այլ յետ մտանէր մարդ ՚ի հաւասարութիւն, եթէ ստա-նայր զկատարելութիւնս՝ որոց կարծի ընդունակ :

Զի զոր օրինակ եթէ զգայութիւնքս մեր էին ամենափափուկք, լեզու ոչ ևս հանդուրժէր աղ-ման կաթին և մեղու, և ոչ ձեռն յենուլ ՚ի մար-մին՝ առանց ցաւոց, և բուրումն վարդի՝ ցնցումն ջղաց և գեղումն և ձգտումն սաստիկ զմեզք ար-կանէր, և դոյզն շառաչ հերձոտէր զցուղս լսե-լեաց, և աչք մեր նկատէին խորշս ակօսաձևս ՚ի մորթ ողորկագոյն, զնոյն իմա ինձ և զզօրութեանց մտաց : Զի եթէ էր նմա խորագնին ևս տեսու-թիւն, և ճշդութիւն խիստ, յոյժ դժկամա-կէր ընդ տկարութիւն և ընդ ստութիւն նշա-

1 Հոմեր. Եղիակ. 2. տող 169 և 478 : Եւստաթ. հտ. 1 :

2 Անակր. տաղերգ. 32 :

նացն՝ որ զխորհուրդս մեր յանդիման առնեն. և ոչ ինչ է երկբայելի՝ զի այլ իմն կազմեր իւր այնուհետև բարբառ: Այս զի՞նչ յայնժամ կրիցն լինել բարբառ, և կիրքն իսկ բնաւ զի՞նչ լինէին ընդ ամենիշխան տէրութեամբ անապակ և անաչառ մտաց. շիջանէին արդեօք առ հասարակ ընդ երևակայութեան, և բնութիւն մարդոյ կերպարանափոխ լինէր 'ի սպառ:

Ի կենցաղումն յորում է նա արդ, ամենայն ինչ որ 'ի մտաց նորա յառաջ գան և 'ի սըրտէ և 'ի ձեռաց՝ յանդիման առնեն զանբաւականութիւն նորա և զկարօտութիւն: Փակեալ կայ յանձուկ սահմանի, և թէ երբէք անցանել կամի ըստ սահման՝ պատահասէ զնա խստիւ բնութիւն: Կարծիցես թէ քաղաքականութեամբն յառաջադէմ յոյժ գտաւ 'ի կատարելութիւն. և զի՞նչ օգուտ եղև նմա: Փոխանակ աստուածադիր բնական կարգաց, եմոյծ 'ի հասարակաց միաբանութիւն օրէնս եղեալս 'ի մարդկանէ, փոխանակ առաքինութեան զկեղծաւորութիւն 'ի բարս, և 'ի բերկրութիս փոխանակ իսկականին զպատիրն, և փոխանակ բարեգործութեան՝ բարեձևութիւնս 'ի կենակցութեան: Ախորժակք նորա առյոյժ յստակութեանն այնպէս յեղաշրջեալ, մինչև յարուեստս նախամեծար առնել զհաճոյն քան զօգտակարն, և 'ի ճարտարխօսութեան զընտրութիւն ոճոյ քան զիմաստից[1], և յամե-

[1] Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Գ. գլ. 1. հտ. 2. էջ 584:

նայնի իսկ զճարտարութիւն քան զճշմարտութիւն։ Համարձակիմ իսկ ասել, զի ազգք բարբարոսք ոչ այլ իւիք առաւելուն քան զմեզ, բայց զի կատարեալ է առ նոսա արուեստ կեղծեաց, և զի հմուտք են ածելոյ զխմակս զերեսօք ամենեցուն։

Եւ յամենայն իսկ 'ի բանից քոց 'ի միտ առնում, զի հռետորականին չիք այլ ինչ ուշ նպատակի, և զի ոչ այլով իւիք հասանէ անդր՝ բայց ողոքակս և երանգս ախորժելիս ածելով զբանիւք։ Վասն որոյ չեն ինձ պիտոյ սահմանքդ այդքիկ, այլ միշտ իսկ որպէս ցայժմ՝ Քրիստոսելի բանին պատկառ կացից. զի հարցի զնա՝ թէ ո՞ր նշանք իցեն քաջ մատենագրութեան, և ասէ. Այն զի չիցէ մարթ յաւելուլ ինչ յայն, և ոչ դոյզն ինչ յապաւել անտի 'ի բաց [1]։

Եւ վախճան արարեալ խնդրոյս ընդ Եւկղիդեայ, ելաք 'ի ճեմ՝ դէմ եդեալ 'ի Լիկէոն։ Եւ եցոյց ինձ զճանապարհային գիր հասեալ նմա 'ի կնոջէ ումեմնէ ծանօթէ իւրմէ, և ոչ ուղիղ թուէր ինձ դպրութիւնն. զի ուրեք ուրեք փոխանակ տառիս է գրէր ենէ, և փոխանակ դայէ ղայ։ Եւ ասեմ ցնա. Միշտ իսկ զարմացեալ եմ ընդ անփոյթ առնել աթենացւոց զներկուռ դպրութիւն. Պատասխանի ետ ինձ Եւկղիդէս, և ասէ. Կանայքդ ըստ խօսիցն իւրեանց և որպէս երբեմն վարէին 'ի խօսս՝ այնպէս և գրեն [2]։ Եւ

[1] Արիստոտ. յղ. բարոյ. գիրք Բ. գլ. 5. հտ. 2. էջ 22։

[2] Պղատ. 'ի Կրատիլ. հտ. 1. էջ 418։

նեմ. Ապա ուրեմն փոփոխումն լեալ է առողջանութեան։ Ասէ. Եւ բազում իսկ. օրինակ իմն՝ հինգ 'ի սկզբանէ ասէին նմէրա օր, յետոյ ասացին նմէրա, և ապա էմէրա

Առ 'ի քաղցրահնչիւն և մեծավայելուչ գործելոյ զբանս, սովորութիւն է յապաւել զտառս ինչ կամ յաւելուլ այլս. և այսու անդադար փոփոխութեամբ բառնի ամենայն յոյս յաջողութեան, որոց 'ի բուն անդր բարբառոյն մատչել կամիցին [1]։ Եւ ոչ այսչափ միայն, այլ և 'ի նմին սովորութենէ խափանեալ կան 'ի մոռացօնս առացուածք ինչ որովք վարէին երբեմն ամենեքին, և զորս լաւ էր արդեօք դառնալ 'ի կիր առնուլ։

Եւ 'ի մուսս առաջնոյ դաւթին Լիկէոնի զկայ առաք 'ի շաւիղն աղաղակին՝ որ հնչէր 'ի միջէ 'ի սրահից կրթարանին. քանզի Լեւոն հռետոր և իմաստակն Պիթոդոր պայքարէին ընդ միմեանս 'ի վէճս սաստիկս։ Հազիւ կարացաք ձեղքել զամբոխն. և ասէ ցմեզ Լեւոն. Մատիք յառաջ, զի ահա Պիթոդոր վիճեալ պնդի՝ թէ չիցէ ինչ խտիր ընդ երկաքանչիւրոցս արուեստ, և ինձ և իւր ոչ այլ ինչ գործ առաջի կայցէ՝ բայց խաբել զունկնդիրս։ Տես ինձ զխորոխտումն ասնդ, որում շառագունեն պարտ էր՝ զիմաստակի կրելով զանուն։

1 Լիւս. 'ի Թէոմն. էջ 18։ Պղատ. 'ի Կրատիլ. հա. 1. էջ 414։ Սեքստ. Եմպիրիկ. ընդդէմ քերական. գիրք Ա. գլ. 1. էջ 231։

Պատասխանի ետ Պիթագոր, և ասէ. Նոյն այդ պատուական էր երբեմն, և պերճանային դովաւ որք 'ի Սողոնէ և այսր մինչև ցՊերիկղէս պարապեցին յուսումն իմաստութեան. զի և ոչ այլ ինչ անուանն ինքնին նշանակէ: Պղատոնի ծաղր կացուցեալ զոմանս՝ որք անուամբն այնուիկ զեղծանէին [1], արհամարհ արար զայն յաչս աշակերտաց իւրոց: Նայց ահա և Սոկրատ, զոր և դու արդեօք մեծարիցես, և նա իմաստակ անուանի [2]. և ոչ միայն նա, այլ և Քսենոփոն ճարտարախօս՝ զորոյ դու պարծանս քեզ համարիս զյարգութիւն [3]: Այլ աստ ոչ զպիտակ անուանէ մեծարանաց է խնդիր. զի աւասիկ հրաժարեալ յայնմանէ առաջի քո, և ոչ այլ ինչ խնդրելով՝ բայց զճշմարտութիւն, առանց այլ ինչ փաստից՝ բայց միայն բանականաց, ցուցից քեզ զի հռետոր և իմաստակ զնոյն հնարս 'ի կիր արկանեն առ 'ի հասանել 'ի նոյն նպատակ:

Կրկնեալ անդրէն Եւանի ասէ. Ոչ ունիմ ժոյժ 'ի սրտմտութենէ. զվարձկանս ուրեմն անարգս և զբանավաճառս ոմանս [4] որք մարզեն զաշակերտս իւրեանց՝ զինուորել երկդիմի բանիւք և ճարտարմտութեամբք, և ձեռնարկել անխտիր 'ի հաստատութիւն և յեղծումն նոցին բանից,

1 Պղատ. 'ի Գորգ. 'ի Պրոտագ. յԻպպ. և այլն:

2 Եսքին. 'ի Տիմարք. էջ 287:

3 Քսենոփ. յիշատ. գիրք Ա. էջ 729:

4 Մնեսարք. առ Կիկեր. յղ. Ճարտ. գիրք Ա. գլ. 18. հա. 1. էջ 148:

իշխեա հաւասարել արանցն պատկառելեաց՝ որք ուսուցանեն ջատագով կալ անմեղութեան յատեանս, և պատսպարան օգտի աշխարհին 'ի համախումբ ժողովս, և գովասան առաքինութեան 'ի ձայնս զորս նուիրեն նմին: Պիթագոր ասէ. Ոչ զայրս համեմատեմ, այլ զարուեստից նոցա են ինձ ձայնք. և խելամուտ լիցիս ընդ հուպ, զի արդդ պատկառելիք առաւել քան զմնասակարագոյնս յիմաստակաց են երկիւղալիք:

Ո՞չ ապաքէն աշակերտք քո և իմ, Թերահողք 'ի ժամանել 'ի ճշմարտութիւն անդր, 'ի հաւանականն սովոր են զկայ առնուլ[1]: Նեւոն ասէ. Ոչ, այլ իմոցս ձայնք յենուն 'ի հաւանականս իսկապէս, իսկ քոյոյդ յերևոյթս մնոտիս: Պիթագոր ասէ. Նա ո՞ր հաւանականքն իցեն, աղէ ասա: Նեւոն ասէ. Որ ինչ այնպէսն թուին ամենեցուն կամ առաւելագունից 'ի մարդկանէ[2]: Պիթագոր ասէ. Ողջ լեր բանից քոց. զի վկայես ուրեմն՝ թէ հաւանականք էին բանք իմաստակացն, որոց ճամարտակութիւն զբոլոր ազգին ձգէր յինքն զհաւանութիւն: Նեւոն ասէ. Նոյն նոքա զռամիկն շլացուցանէին, իսկ իմաստունք ոչ ըմբռնէին 'ի պատրանսն: Պիթագոր ասէ. Նայ ուրեմն ատենի իմաստնոցն է դատել, թէ իցէ՞ ինչ հաւանական կամ ոչ: Նեւոն ասէ.

1 Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Ա. գլ. 2. հտ. 2. էջ 314 և 317. գիրք Գ. գլ. 1. էջ 584:

2 Արիստոտ. յղ. պերճախօս. գիրք Ա. գլ. 1. հտ. 1. էջ 180:

Նա կարի խոկ քաջ. այլ և զայն յաւելում 'ի տը֊ ւեալս սահման, զի ուրեք ուրեք հաւանական այն է՝ զոր բազմագոյնք յիմաստնոց համարին այնպէս, և կամ գէթ իմաստնագոյնք 'ի նոցանէ¹. խնդրիցեմ ինչ այլ: Պիթոդոր ասէ. Ապա է ու֊ րեք զի այնպէս դժուարին է գտանել զհաւանա֊ կանն՝ զի և բազմագոյնք յիմաստնոց անգիտա֊ նան զայն, և իմաստնագոյնք ևեթ հասու լինին այնմ: Լեւոն ասէ. Այդպէս իցէ: Պիթոդոր ասէ. Արդ դու յորժամ երկբայիս զհաւանակա֊ նաց ինչ, անհասից գրեթէ ամենեցուն՝ թէ իցեն իսկապէս հաւանական, երթայցես հարցանել զսակաւսն ոմանս խոհականագոյնս յիմաստնոց: Լեւոն ասէ. Ոչ ես, այլ ինձէն տամ զվճիռն. բայց զի՞նչ զծանրատաղտուկ խնդրոցդ նրբից կա֊ միցիս զհետ բերել:

Օ այս ինչ, ասէ Պիթոդոր, զի դու ոչ խղճես զհետ գնալ կարծեաց՝ որոց դու ևեթ վկայես հաւանականութեանն, և զի խաբկանք հաւա֊ նականք բաւականք են գրաւել զմիտս ճարտա֊ րախօսին և զիմաստակին²: Լեւոն ասէ. Այլ առաջինն յանձնենց մնաց բարբառի, իսկ երկ֊ րորդն ոչ: Պիթոդոր ասէ. Ապա ուրեմն դիտա֊ ւորութեամբ ևեթ մնացն ընդհատք են 'ի մի֊ մեանց, որպէս զայս և իմաստակքն մատենա֊

¹ Արիստոտ. յղ. պերճա֊ խօս. գիրք Ա. գլ. 1. հա. 1. էջ 180:

² Նոյն, Ճարտ. գիրք Բ. գլ. 24. հա. 2. էջ 581:

գիրք խոստովանին[1] . այլ և ոչ զյաղթութիւնդ զայդ թողում քեզ :

Ամբաստանես զիմաստակս, զի հաստատեն և եղծանեն զնոյն բան . այլ աղէ ասա, ո՞չ ապաքէն և ճարտասանութիւն և հակաճառութիւն օրէնս տան պաշտպանելոյ զօրութեամբ զներհակս[2] : Լեւոն ասէ . Այո, այլ խրատեն զհամբաւս չզեղծանել հնարիւքն[3] . պարտ է նմա հրմեշտ տալ, որպէս զի մի շաղեսցի 'ի լարս՝ զոր թշնամին ճարտար ձգէ զնովաւ[4] : Պիթոգոր ասէ . Որպէս թէ ոք սուսեր և դաշոյն 'ի ձեռս մանկան տուեալ, ասիցէ . Եթէ թշնամին 'ի վերայ քո հասանէ, և օգտի և փառաց և վրիժուց խնդիր դրդէ զքեզ, միով ևեթ 'ի զինուցս հարցես զնա, և մի զմիւսն 'ի կիր արկանիցես՝ թէպէտ և յաղթութիւն քեզ նովաւ պատրաստիցի[5] : Զարմանալի արդեօք թուէր ինձ մանկանն ժուժկալութիւն . այլ առ 'ի զփորձ առնուլ իրացն՝ եթէ յաջողիցի մանկանն ժուժկալել, ելցուք զհետ նորա 'ի մարտ . կամ մանաւանդ թոյլ տուր ինձ, զի ես ածից զքեզ անդր :

Համարեսջիր թէ առաջի կայցէ քեզ դատախազել զումեմնէ, որոյ ոչ ստուգիւ յայտնի իցեն յանցանք, և ինձ օրէնն իցէ յիշեցուցանել քեզ

1 Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Ա. գլ. 1. հտ. 2. էջ 514 :

2 Նոյն անդ : Կիկեր. յղ. Ճարտ. գիրք Բ. գլ. 7 և 53. հտ. 1. էջ 199 և 243 :

3 Պղատ. 'ի Գորգ. հտ. 1. էջ 457 :

4 Արիստոտ. անդ :

5 Կիկեր. յղ. Ճարտ. գիրք Գ. գլ. 14. հտ. 1. էջ 293 :

զխրատս զորս վարժապետք ազգեն հանապազօր
համբակաց, և ասացից քեզ․ Կարևորագոյն գործ
է քո համոզել․ և առ 'ի յաջողել 'ի դոյն, պարտ
է քեզ հաճել և յորդորել զլսելիս [1]։ Համաձայր և
աջողութիւնք մտաց չպակասեն քեզ, և ոչ բարե-
համբաւութիւն [2]։ Պատրաստ իսկ են նոքա 'ի
հաւատալ քեզ [3], այլ յաճախեսջիր զվստահու-
թիւն նոցա՝ յեռեալ 'ի յառաջաբանիդ և ուրեք
ուրեք 'ի ճառիդ իմաստս արդարութեան և ուղ-
ղութե [4]․ և մանաւանդ յանկուցես զդատաւորս
'ի քեզ, գովելով զգիտութիւն նոցա և զարդա-
րակորով միտս [5]։ Մի՛ անփոյթ արասցես և զա-
տեանն ածել զքև, և դիւրաւ յաջողեսցի քեզ
այս։ Զի չիք դիւրագոյն ինչ, ասէր Սոկրատ,
քան գովել զաթենացիս յԱթէնս․ ըստ ախոր-
ժակաց նոցա յերիւրեսջիր զբանս քո, և զամե-
նայն որ ինչ մեծարի 'ի նոցանէ ցոյց՝ պատշաճ [6]։

Ըստ պիտոյից առաջիկայ դատիդ՝ համեմա-
տեսջիր զհանգամանս կողմանցն երկաքանչիւր
ընդ միմեանս, զբարեմասնութիւնս և զյառու-
թիւնս՝ որովք հաղորդին․ պանծացո զճշմարիտ
կամ զկարծեցեալ պիտանութե այնորիկ, որում

1 Արիստոտ․ ճարտ․ գիրք Գ․ գլ․ 1․ հտ․ 2․ էջ 584։ Կիկեր․ յղ․ քաղ ճարտ․ գլ․ 1․ հտ․ 1․ էջ 541։

2 Արիստոտ․ անդ, գիրք Ա․ գլ․ 2․ էջ 515։

3 Նոյն անդ, գիրք Բ․ գլ․ 1․ հտ․ 2․ էջ 547։ Նոյն, ճարտ․ առ Աղեքս․ էջ 650։

4 Նոյն, ճարտ․ գիրք Ա․ գլ․ 9․ հտ․ 2․ էջ 530, և այլն։

5 Նոյն, ճարտ․ առ Աղեքս․ գլ․ 37․ հտ․ 2․ էջ 643։

6 Նոյն, ճարտ․ անդ, էջ 532։

Ջատագովեսն . անքասիր արա զթերութիւնս նորա, կամ մանաւանդ երևեցո զնոսա ծայրայեղ խոստորմունս առաքինութեան ։ Զըմբոստութի կերպարանեա 'ի մեծախոհութիւն, զյանդգնութիւն 'ի քաջութիւն, զշռայլութիւն յառատաձեռնութիւն, զմոլեգնութիւնս ցասման 'ի ցոյցս ազատութեան . և շլացին 'ի ճաճանչ ճառից քոց դատաւորք [1] ։

Այլ քանզի պերճագոյն պարծանք հռետորականին են՝ գեղանի և տգեղ, մեծարգի և անարգ զամենայն ինչ ցուցանել [2], մի երկնչիր նկարագրել զոսոխն քո տխուր երանգօք . ներկեա զգծիչ քո 'ի լեղի, ջանասջիր ստուարացուցանել զթերութիւնս նորա դուզնաքեայս, և նսեմացուցանել զպայծառագոյն առաքինութիւնս նորա [3], և ստուերածս ածել զբարուք նորա . որպէս զի թէ զգոյշ ոք է և խոհական, ցուցցես զնա կասկածոտ և խորամանկ [4] ։

Ոմանք 'ի ճարտարախօսաց պսակեն զզոհն նախ քան զհարկանելն զայն և տապաստ արկանել առ ոտս իւրեանց ։ Գովեն նախ զոսոխն, և 'ի փարատել զամենայն կասկած նենգութեան, պատեհ առեալ՝ սուր 'ի կող արկանեն [5] ։ Եթէ

1 Արիստոտ. ճարտ. գիրք Ա. գլ. 9. հտ. 2. էջ 532 ։

2 Իսոկր. համաթ. հտ. 1. էջ 123 ։ Պղատ. 'ի Փեդր. հտ. 3. էջ 267 ։ Սեքստ. Եմպիրիկ. ընդդէմ ճարտ. գիրք Բ. էջ 298 ։

3 Արիստոտ. ճարտ. առ Աղեքս. գլ. 4 և 7. հտ. 2. էջ 617 և 620 ։

4 Նոյն ճարտ. գիրք Ա. գլ. 9. հտ. 2. էջ 532 ։

5 Նոյն անդ, գիրք Գ. գլ. 15. հտ. 2. էջ 602 ։

չարարուեստ նենգութիւնս այս զքեզ սարսուցանէ, ահաւասիկ քեզ միւս այլ զէն ոչ ինչ նուազ ահարկու: Ընկճել զքեզ ոսոխին զօրութեամբ փաստից, փոխանակ պատասխանւոյ՝ հեղ 'ի վերայ նորա ծաղր, և ընթերցցիս 'ի դէմս դատաւորաց զվճիռ պարտութեան նորա[1]: Եթէ հրապուրեալ ևեթ իցէ նորա զոք յանիրաւութիւն, ցոյց զնա մեղապարտ քան զանիրաւեալն. իսկ եթէ խոտորեալ ևեթ իցէ 'ի հրապուրանս, ցոյց դժնդակագոյն զկատարումն քան զհրապուրանս չարեաց: Ոչ բազում ինչ աւուրք են, զի ականատես իսկ եղէ զայս այսպէս գործելոյ ուրումն 'ի մերոցս ճարտարախօսաց*, որոյ զերկուց հակառակ դատից յանձին կալեալ էր զջատագովութիւն[2]:

Եթէ օրէնք գրաւորականք հակառակ կայցեն քեզ, 'ի բնական օրէնս լեր ապաստան, և ցոյց արդարագոյնս զնոսա. իսկ եթէ նպաստամատոյցք իցեն քեզ, դիր յայտ յանդիման դատաւորաց՝ զի ոչ է մարթ լուծանել զնոսա և ոչ իւիք պատճառանօք[3]:

Եթէ զմեղանս յանձն առեալ ոսոխն, այլ առ

1 Արիստոտ. ճարտ. գիրք Գ. գլ. 18. հտ. 2. էջ 606: Կիկեր. ճարտ. գլ. 26. հտ. 1. էջ 441: Նոյն, յզ. ճարտ. գիրք Բ. գլ. 54. էջ 244:

* Լեւոդամաս՝ որ նախ Կալիստրատեայ ճարտարախօսի, և ապա Քաբրիասայ զօրավարի եկաց դատախազ:

2 Արիստոտ. անդ. գիրք Ա. հտ. 2. գլ. 7. էջ 527:

3 Նոյն անդ, գլ. 15. հտ. 2. էջ 543: Սեքստ. Եմպիրիկ. ընդդէմ ճարտ. գիրք Բ. էջ 296:

անզգոյութեան կամ ըստ դիպուածոյ իմն առիցէ անկեալ 'ի յանցանսն, ցոյց նմին՝ զի երկնեալ և մտածեալ էին չարիքն [1]: Եթէ երդումն տայ 'ի ցոյց անմեղութեան իւրոյ, ասա՛ աներկմիտ՝ զի ստերդմնութեամբ խնդրէ խուսափել 'ի սպառնացեալ պատուհասէն: Իսկ եթէ երդմամբ առաջի կայցէ քեզ հաստատել ինչ; ասա՝ զի չիք բարեպաշտագոյն ինչ և ազնուականագոյն քան 'ի դիմն ապաստան առնել զիւրաքանչիւր դատ [2]: Եթէ չիցեն քեզ վկայք, ջանա ցուցանել տկար զզօրութիւն վկայութեան. իսկ եթէ իցեն, ցոյց զայն ամենայն ջանիւք զօրաւոր [3]:

Եթէ լաւ իցէ քեզ 'ի խոշտանգանս հարցափորձի մատուցանել զստրուկս ոսոխին, ասա՝ զի չիք յայտնագոյն քան զայն ապացոյց. իսկ եթէ զքոյսդ զերծուցանել կամիցիս 'ի հարցափորձէ, ասա՝ զի քան զամենայն ապացոյցս կեղակարծ և բազմավտանգ այն է [4]:

Յայս ամենայն հնարքս զօրավիգն լինին յաղթութեան, այլ պարտ է աներկեան առնել զայն: Յարտասանելն քում 'ի դատաւորս առաւել քան 'ի դատ քո ուշ կալջիր. մինչև զնոսա տապաստ արկեալ, ոչ յաղթանակեսցես 'ի վերայ ոսոխիդ: Շարժեսջիր զնոսա 'ի նախանձ և 'ի գթութիւն

1 Արիստոտ. Ճարտ. առ Աղէքս. գլ. 5. հտ. 2. էջ 618:

2 Նոյն, Ճարտ. գիրք Ա. գլ. 15. հտ. 2. էջ 546: Կուինտիլ. գիրք Ե. գլ. 6:

3 Արիստոտ. անդ, էջ 544: Կուինտիլ. անդ, գլ. 7:

4 Արիստոտ. անդ, էջ 545: Կուինտիլ. անդ, գլ. 4:

'ի վերայ ջատագովելոյն. աղէտք յաջողքո և յոլորակս ձայնիդ տպաւորեսցին ։ Եթէ 'ի փղձուկ հարկանին, և դեդևէ կշիռ 'ի ձեռս Նոցա, անկիր զնոքօք ամենայն զօրութեամբ Ճարտարխօսութեան, և կցորդեալ կրից Նոցա զքոյդ՝ գըրգռեա զարհամարհանս՝ զպայրոյթ և զսրտմտութիւն Նոցա ընդդէմ ոսոխիդ [1] ։ Իսկ եթէ Նշանաւոր ոք իցէ իշխանութեամբք կամ մեծութեամբք, զնախանձ ևս Նոցա զարթո, և լեր ապաստան յատելութիւնն՝ որ կից զնայ ընդ Նախանձուն [2] ։

Արդ լուր ինձ Նեռն, ըստ Թուոյ հրահանգացս են գլուխք ամբաստանութեանց զքումմէ արուեստէդ. և զարգասիս սոցա 'ի միտ առցես յահագին բանից բիւզանդացւոյ ուրումն փառտաքանի, որում յառաջ քան զաւուրս զայստսիկ հարցանելով իմ՝ թէ զինչ իւրոյ աշխարհին օրէնք յայս ինչ և յայս դէպս սահմանիցեն, ասէ. Որ ինչ հաճոյ է ինձ ։

Իսկ իբրև կամէր Նեռն զամենայն ստգտանս Պիթագորի զհռետորականէն զճարտարախօսիւք ևեթ արկանել, Նա զայրագին ասէ. Ո՛ի ևս, 'ի զուր. աստանօր զյարակից դժնդակ արուեստին

1 Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Գ. գլ. 19. հտ. 2. էջ 607 ։ Նոյն, Ճարտ. առ Աղեքս. գլ. 37. էջ 646 ։ Կիկեր. յղ. Ճարտ. գիրք Բ. գլ. 44. հտ. 1. էջ 234 ։ Նոյն, Ճարտ. գլ. 37 և 38. էջ 451 ։ Սեքստ. Եմպիրիկ. ընդդէմ քերական. գիրք Բ. էջ 290 ։

2 Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Բ. գլ. 10. հտ. 2. էջ 562 ։ Նոյն, Ճարտ. առ Աղեքս. էջ 648 ։ Կիկեր. յղ. Ճարտ. գիրք Բ. գլ. 51. էջ 240 ։

զեղծմանց են բանք. ոչ այլ ինչ մինչև ցայս վայր 'ի ներքս ածի, այլ որ ինչ յամենայն ճառս հռետորականս սփռեալ կան, որ ինչ հանապազօր ճարտարախօսք գեղահամբաւեալք 'ի կիր արկանեն, որ ինչ զօրհանապազ վարժապետք հըմուտք պատուիրեն մեզ առնել, և որ ինչ քո և իմ ուսեալ է 'ի մանկութենէ:

Մտցուք 'ի վարժարանս՝ ուր ընդհանրահանգի մանկըտին յարուեստ ճարտարխօսութեան, որպէս թէ զկաքաւչաց և զթատերախաղից և զըմբշաց խընդիրք առաջի կայցեն: Տես քանի խնամով կըրթեն զհայեցուածս նոցա և զձայն և զձև և ըզշարժուած [1]. քանի տաժանաւոր աշխատութք ուսուցանեն նոցա, մերթ լեսուլ զղիւրեղծ երանգմն առ 'ի գունագեղել նորօք զբարբառ իւրեանց, և մերթ զչարանենգ դեղն խառնել ըզդաւոյ և զբռնութէ: Ով խաբէութեցն, ով անգթութեց. այս իցեն պերճանք ճարտարխօսութեան, այս սպաս անմեղութեան և ճշմարտութեան: Մուծէի յապաւէն նոցա մտանել, և զըտանիմ յորջ ահաղին՝ ուր դառնագոյն քամին թոյնք, և ուր սպանողագոյնք դարբնին զէնք. և այն ևս անակնկալ չարիք, զի զէնքս այսոքիկ և թոյնք վաճառին խնամակալութեամբ իշխանութեան, և որոց անողորմագոյնս վարին նորօք՝ զարմացումն և համբաւ են վարձք:

[1] Արիստոտ. ճարտ. գիրք Կիկեր. ճարտ. գլ. 18. հտ. Գ. գլ. 1. հտ. 2. էջ 584: 1. էջ 434:

Այլ զամենայնն ժողովեցի, որ ինչ գրեթէ յամենայն խրատս հռետորաց մերոց դարանեալ կան թոյնք. այլ ասա ինձ, ո՞ր իցէ սահմանն զորմէ եղեն մեզ բանք, յոյր վերայ հռետորականին կառուցեալ կայ շինուած. ո՞չ ապաքէն յուզել զկիրս դատաւորաց: Այլ ապէ, և առ ինչ իցէ յուզել. պարտ այն իսկ է հանդարտել զյոյզս նոցին, ուր առաւել քան յամենայն ժամ կարեւորն է դատաւորաց խաղաղութիւն զգայութեանց և մտաց: Արկածք անակնկալ. գիտէ ամենայն աշխարհ՝ զի կիրք պղտորեն զդատումն և կերպարանափոխ առնեն զկիրս յաչս մեր [1], և սահմանի ճարտարախօսին յուզել զկիրս իւր և զունկնդրացն և զդատաւորաց [2], և են իսկ՝ որ համարձակին վիճեալ պնդել, թէ յայնչափ սաստիկ և աղմկեալ կրից մարթիցի յառաջ գալ վճիռ արդարակորով:

Անցցուք յատեանս, ուր կարեւորաց իրաց աշխարհին լինին քննութիւնք: Այս զինչ իցէ անդ տեսանել. փայլատակունս և շանթս արձակեալ 'ի բարձունս բեմին՝ առ 'ի բորբոքել զեռանդն կրից, և գործել ահագին աւերածս: Ժողովուրդ կարճամիտ դիմէ անդր 'ի խնդիր գովութեանց՝ որ 'ի ստահակութիւն կրթեն զնա, և յուզման սրտի՝ որ յանիրաւութիւն զնա զառածանէ: Այս

[1] Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Ա. գլ. 2. հտ. 2. էջ 515. գիրք Բ. գլ. 1. էջ 547:

[2] Նոյն անդ, գիրք Դ. գլ. 7. էջ 590: Կիկեր. Ճարտ. գլ. 38. հտ. 1. էջ 451:

Ճարտարախօսք անդ ազդ առնեն անդադար՝ ընդգոյշ լինել անձանց 'ի պերճախօսութենէ ոսոխացն իւրեանց. ապա ուրեմն վնասակար է ճարտարխօսութիւն. սակայն նա ուղղէ զիրս աշխարհիս, և պատրաստէ սմա զանշուշտն կորուստ[1]:

Է և այլ ազգ ճարտասանութեան, յոր պարապեն ճարտարախօսք ոմանք՝ որոց ամենայն քաջութիւն այն է պաճուճել զկարի իսկ նշաւակ ստութիւնս՝ և զտարապայման աւելաքանութիւնս, առ 'ի ներբողել զարս դուզնաքեայս, և զարհամարհս իսկ 'ի մարդկանէ: Ի մտանել 'ի ներքս այսր մարդահաճութեան, հարկ եղև առաքինութեան հրաժարել 'ի գովութեանց մարդկան: Զայլ զգծուծ շարագրածոց նոցա լռել լաւ համարիմ, թողեալ զգովութիւն այնոցիկ կամ զպարսաւ որոց երկայնամտիցեն ընթեռնուլ զայն:

Ի չարեաց աստի արդարութիւն հանապազօր թշնամանի 'ի սրբարանի անդ իւրում յատենի, և պետութիւն 'ի ժողովս մեր համախումբս, և ճշմարտութիւն 'ի գովասանական և 'ի գերեզմանական ճարտասանութիւնս: Յիրաւի ապա 'ի ծայր կատարելութեան համարի ածեալ ճարտարխօսութիւն առ մեօք. որպէս զի իշխեմ ձայնատուր լինել առ յապայ դարուց, զի չկարասցեն յաւելուլ 'ի դժնդակ ապիրատութիւնս նորա և ոչ ինչ:

1 Պղատ. 'ի Գորգ. հտ. 1. էջ 466:

Ընդ ոմն յաթենացւոց, որ 'ի բազում ժամանակաց պատրաստէր հրապարակախօս լինել առ ժողովուրդն, ժպտեալ արհամարհանօք՝ ասէ. Դատապարտէ ուրեմն Պիթագոր զճարտարխօսութիւն: Պատասխանի ետ Պիթագոր և ասէ. Ոչ զճարտարխօսութիւն դատապարտեմ, այլ զհռետորականն զայն արուեստ, որ հարկաւ զհետ իւր առեալ ձգէ զգեղծումն ճարտարխօսութեան: Աթենացին ասէ. Իցեն քեզ արդեօք պատճառք 'ի բաց տարագրելոյ զզարդս լեզուի. սակայն համարեցաւ միշտ և համարեսցի կարևորագոյն փոյթ ճարտարախօսի յինքն յանկուցանել զատեանն՝ պարարելով զլսելիս[1]: Պիթագոր ասէ. Նա ինձ, մանաւանդ թէ ճշմարտութեան իսկ և ուղղութեան, այս այսպէս թուի՝ զի պատշաճագոյն գործ ճարտարախօսի և միակ պարտք նորա են տալ տեղեկութիւնս դատաւորաց:

Ընդոստ չհանդուրժեալ միւս այլ ոմն աթենացի, որոյ ճարտարութեամբ փաստաբանին բազում անգամ յաղթեալ էր 'ի դատաստանի, ասէ. Նա որպէս պարտ իցէ նմա տալ տեղեկութիւնս: Պիթագոր ասէ. Որպէս յԱրիսպագին, ուր ճարտարախօսն անշարժ և անկիր արտասանէ զդատն պարզ և անզարդ ամենևին[2]. և որպէս 'ի Կրետէ և 'ի Սպարտա և յայլ պետութիւնս,

[1] Կիկեր. յղ. քաղ ճարտ. գլ. 1. հտ. 1. էջ 541: Արիստոտ. ճարտ. գիրք Ա. գլ. 1. հտ. 2. էջ 512:
[2] Լիւս. 'ի Սիմոն. էջ 88:

ուր ոչ է օրէն Ճարտարախօսի յորդորել զլսելիս[1]. և որպէս առ մեզս իսկ՝ յառաջ քան զամս նուազ քան զհարիւր՝ տեղեկանային դատաւորք, մինչ դեռ դատախազն և ամբաստանեալ անձամբ զդատ իւրեանց վարէին, և չէր մարթ նոցա արտասանել ճառս շարամանեալս 'ի Ճարտարախօս գրչաց[2]:

Արդ միւսանգամ յառաջինն մեր բանն դարձցուք: Ասացի թէ հռետորականն արուեստ ըստ կարևորագոյն մասին ոչ ինչ ընդհատ է յիմաստակացն արուեստէ[3], և ցուցի զայն, յայտ արարեալ զի ոչ գործովք և եթ իւրեանց, այլ և ըստ սահմանի, դիմեն 'ի նոյն կէտ երկոքին ևս ընդ շաւիղ կամակոր: Իսկ եթէ իցեն ինչ իւիք ընդհատք 'ի միմեանց, այնու և եթ են՝ զի Ճարտարախօսն ջանայ դրդել զկիրս, իսկ իմաստակն հանդարտել[4]:

Բայց տեսանեմ զի եւոն պատրաստեալ հռետորականին սպառնալից և պերճ սպառազինութիւնք 'ի վերայ իմ. այլ 'ի սահման խնդրոյս կալ աղաչեմ, և զմտաւ ածել՝ զի հարուածք զորս ուղղէ յիս, անկցին 'ի վերայ գերահանճար իմաստասիրաց բազմաց: Մարթէր առնուլ ինձ պատսպարան զՊղատոն և զԱրիստոտէլ[5], այլ

1 Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Ա. գլ. 1. էջ 512: Սեքստ. Եմպիրիկ. ընդդէմ Ճարտ. գիրք Բ. էջ 292:

2 Կիկեր. յղ. քաջ Ճարտ. գլ. 12. հտ. 1. էջ 346: Կուինտիլ. գիրք Բ. գլ. 15. էջ 123:

3 Պղատ. 'ի Գորգ. հտ. 1. էջ 520:

4 Կիկեր. Ճարտ. գլ. 19. հտ. 1. էջ 434:

5 Պղատ. 'ի Գորգ. հտ. 1. էջ 463, և այլն: Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Բ. գլ. 24. էջ 581. գիրք Գ. գլ. 1. էջ 548:

վկայութիւնք նոցա անհերքելիք ոչ ինչ են պիտոյ՝ ուր ապացոյք մերձ կան հաստատունք ։

Այս իբրև լուեալ ՚ի խօսելոյ, խօսել կալաւ Լևոն ՚ի ջատագովութիւն հռետորականին ։ Այլ օրն տարաժամեալ էր, և մեկնեցաք ՚ի բաց ։

ԳԼՈՒԽ ՃԺԹ

Շրջել Անաքարսեայ ընդ Ատտիկէ, և յաղագս մշակութեան, և որ ՚ի Սունիոն բովքն. և Պղատոնի զլինելութենէ աշխարհիս ճառք ։

Ի ԲԱԶՈՒՄ ուրեք ամարաստան ապարանս եղէ բազում անգամ զգարունն և զաշունն ՚ի բուն, և անցի բազում անգամ ընդ Ատտիկէ. և որ ինչ ՚ի շրջելն իմում անդ տեսի զարմանալիս, աստանօր համառօտեմ ։

Անդաստանք իւրաքանչիւր ցանկոյք կամ որմովք բաժանեալ են[1]. և ըստ հանճարեղ սահմանադրութեան, գրաւականելոցն ՚ի նոցանէ նշանակք հաստատեալ կան սիւնակք՝ արձանագրեալ ՚ի նոսա պայմանք դաշանցն եղելոց ընդ առաջնումն փոխատուի ։ Հանգոյն սոցին և առաջի տանց սիւնակք կանգնեալք յայտ առնեն ամենեցուն, զի ՚ի գրաւի եղեալ են տունքն[2]. և չիք

1 Լիւս. յղ. սրբազան ձիթենւոյն. էջ 144 ։ Դեմոսթ. ՚ի Կալլիկղ. էջ 1116 ։ Հարպոկր. և Սուիդ. ՚ի բառն Ἀ'ερχτ.

2 Հարպոկր. ՚ի բառն Ἀ'στιχτ Պողիւքս. գիրք Գ. գլ. Թ ։

երկիւղ փոխատուլին, Թէ գուցէ արծաԹ իւր յանծանօԹից ուստեք փոխատուուԹեանց վըտանգիցի ։

Տէր անդոյն եԹէ ջրհոր կամիցի անդ փորել, և կամ տուն կամ պատուար կառուցանել, հեռի 'ի սահմանակից անդաստանացն պարտի առնել զամենայն. և գչափ հեռաւորուԹեանն սահմանեն օրէնք ։ Այս առաւել չէ օրէն նմա դարձուցանել յերկիր դրացւոյն զուղխս իջեալս 'ի բլրոց, որ շուրջ զանդովք իւրովք կայցեն, այլ մարԹ է նմա 'ի հասարակաց ուղին ածել զայն[1], և տերանց սահմանակից անդաստանացն է անկ պահել զերկիր իւրեանց յողողմանէ ջուրցն ։ Զողք ուրեք ուրեք կազմեալ կան յառուս անձրևաց, որ զջուրսն ածեն 'ի բաց[2] ։

Ապողողորայ էր կալուած մեծ մերձ յԱղեւսիս, և անդր եած զիս 'ի ժամանակի հնձոց. ծածկեալ էր դաշտն 'ի խարտեաշ հասկաց, և բազմուԹիւն սորկաց ընդ սայրասուր մանգաղօք արկանէին զոձս, և խուռներամ մանկտին բարձեալ զայն 'ի գիրկս, ածէր առ այնոսիկ որ զորայսն կապէին[3] ։

Ընդ այգն սկսեալ էր նա վաստակել[4], և ամենայն ընտանեացն պարտէր վաստակակից լինել[*] ։

1 Դեմոսթ. 'ի Կալլիկղ. էջ 1119 ։
2 Նոյն անդ, էջ 1118 ։
3 Հոմեր. Եղիակ. գիրք ԺԸ. տող 555 ։
4 Եսիոդ. գործք, տող 578 ։
5 Եւստաթ. յԵղիակ. գիրք ԺԸ. էջ 1162 ։

Յանկեան միում 'ի դաշտին ընդ հովանեաւ լայնատարած ծառոյ պատրաստէին արք զխորտիկն [1], և կանայք եփէին զոսպն [2], և արկանէին զալիւրն յամանս 'ի ջուր եռացեալ 'ի ձաղ հնձողացն [3], որ քաջալերէին զիրեարս յաշխատութիւն, և հնչէր դաշտն յերգոց նոցա ։

Համպա թարեկամք
Սփռեսցուք 'ի դաշտ,
Ժամ է արդ, զի՞ կամք ։
Խիտ ընդ խիտ վաղվաղ
Հասկք 'ի Դեմետրեայն
Նկցին 'ի մանգաղ ։
Դու 'ի յերկս 'ի ժիր
Դիցուհիդ հընձոց
Մեզ հովանացիր ։
Հընձեսջիք աստ
Զամանորաբեր
Որայս լի հասկօք,
Թէ զհունձըս ձեր արդ
Փութայք ժողովել
Ծածանեալս ընդ ափս,
Եւ ըզվակասնակ
Թէ հոսէք զօրան
Ի հողմն հիւսիսակ ։
Ոն՛, առէք խրախոյս,

1 Պարապ. Թէոկր. 'ի գեղօնան 10. տող 54 ։
2 Թէոկր. անդ ։
3 Հոմեր. Եղիակ. գիրք Ժ.Ը։

Արտուտըն զարթեաւ
Ծագէ արշալոյս ։
Ննջելոյ չէ ժամ
Մինչև նա 'ի քուն
Դարձցի միւսանգամ [1] ։

Յայլ տունս երգոյն՝ մերթ գործոցն նախանձին բախտի, զի է միշտ նոցա ըմպելի առատ. և մերթ զստրկապետին ծաղր առնեն զտնտեսութիւն. և է զի քաջալերեն զգործաւորս կատուլ զցորեան 'ի միջօրէի, զի դիւրագոյն յայնժամ 'ի քստիցն հատքն զատանիցին [2] ։

Զորայն ածեալ 'ի կալ, շուրջ օրան կազմեն բարդ 'ի բարդ. և մի 'ի գործաւորաց կացեալ 'ի միջի, յաջումն գաւազան և 'ի ձախումն փոկ՝ երասանակել նովաւ զեզինսն կամ զձիս կամ ըզ-ջորիս, ընթացուցանէ զնոսա շուրջ զիւրև ։ Այլ ումանք 'ի գործակցացն վեր 'ի վայր դարձուցեալ զյարդս՝ ընթադրեն արջառոցն կամ գրաստուց, մինչև 'ի փշրել նոցա 'ի սպառ [3] ։ Այլք հոսեն ընդ օդս զկասեալն հեծանոցաւ [4], և հողմ քաղցրասիք 'ի ժամանակի հնձոց 'ի նմին ժամու շնչեալ, տանի զյարդն և զմղեղն վայրիկ մի 'ի բաց, և ցո-

1 Թէոկր. 'ի գեղջկան 10. տող 54 ։
2 Նոյն անդ ։ Ցիշատ. բանաս. կաճառ. գիտութեանց, հտ. 9. էջ 350 ։
3 Հոմեր. Եղիակ. գիրք Ի. տող 493 ։ Քսենոփ. յիշատ. գիրք Ե. էջ 863 ։
4 Հոմեր. Ոդիս. գիրք ԺԱ. տող 127 ։ Եւստաթ. անդ, էջ 1675 ։

ըեանն տեղայ 'ի վայր. և շտեմարանէն զայն 'ի թրծեալ ամանս [1] ։

Նաւ յետ ամսոց դարձեալ ելաք 'ի վիճակ Մ. պողոզորայ յայգէկութս. և կթէին մշակք զող-կոյզսն կախեալս 'ի ձողաքարձ որթոց [2] ։ Մոյգ մանկտին և մատաղերամ բազմութիւն օրհոր-դայց զկողովսն ուռենիս լցեալ, ածէին 'ի հնձան [3] ։ Կէսք 'ի վարձուորաց տերանց նախ քան զկոխել զկութսն, առ իւրեանս տան ածել զբարունակս ողկուզալիցս [4], և յարևի դնեն զայն խնամով զա-ւուրս տասն, և 'ի հովանւոջ զաւուրս հինգ [5] ։

Այն որք 'ի կարասս փայտակերտս պահեն զգի-նին, և են որ 'ի տիկս կամ յանօթս խեցեղէնս ։

Նաւ 'ի հնձան հարկանել նոցա՝ քաղցրանային 'ի լսելիս մեր երգք հնձանացն, զի այսպէս յե-ղանակեալ անդ 'ի նչէ նուագքն կոչին ։ Լուաք մեք և այլ երգս 'ի ճաշել կթողացն. և երբէք երբէք ընդ ժամս տուընջեան՝ յորժամ պար ընդ նուագս խառնէր [6] ։

Հնձոց [7] և կթոց [8] տօնախմբութեամբք լինի վախճան, յորս առատութիւն ինքնայորդոր ածէ

1 Եսիոդ. գործք, տող 475։ Պրոկղ. անդ ։

2 Հոմեր. Եղիակ. գիրք ԺԸ. տող 563 ։

3 Նոյն անդ ։ Եւստաթ. հտ. 2. էջ 1163 ։

4 Անակր. տաղերգ 50 ։

5 Եսիոդ. գործք, տող 610 ։ Հոմեր. Ոդիս. գիրք Է. տող 123 ։

6 Հոմեր. Եղիակ. գիրք ԺԸ. տող 572 ։

7 Թէոկր. գեղջն 7. տող 32 ։ Քորսինի, տարեգր. ատ-տիկ. Ճառ. 13. հտ. 2. էջ 302 ։

8 Թէոփր. Նկարագիրք, գլ. 3 ։

եռանդն, և ընդ այլևայլ դիցն 'ի նոսա պաշտելեաց՝ զանազանին տօնքն: Վասնզի ցորեան ուրումն յաստուածուհեաց որ խնամէ զպէտս մարդկան, համարի պարգև. իսկ զինի պարգևեալ յումեմնէ 'ի դիցն՝ որ խնամէ զբերկրութիւնս. նմին իրի Դեմետրեայ մատուցանէին գոհութիւնս եռանդուն և զգաստ տօնախմբութեամբ, իսկ Դիոնիսեայ ամենայն զառանցանօք ցնորից:

Մատչին և 'ի ժամանակի սերմանեաց և հնձոց դալարւոյ զոհք. և 'ի կութս ձիթենեաց և այլոց մրգաբեր ծառոց երախայրիք և նուէրք յերկնատու պարգևացն ընծային 'ի բագինս: Վասնզի պարտ համարին Յոյնք 'ի դէպս յայսոսիկ զերդուլ եռանդեան սրտի, և ուղերձել պաշտօն առ տուիչս պարգևացն:

Բայց 'ի հասարակաց տօնիցս, աւանաց իւրաքանչիւր յԱտտիկէ են տօնք առանձինն. յորս նուազ է շուք, այլ ցնծութիւն առաւել ևս քան 'ի տօնս մայրաքաղաքին. զի դաշտականացն ոչ է կեղծաւորեալ խնդութիւն: Հրճուին և ցնծան համախմբեալ 'ի տեսարանս գեղջուկս և 'ի խաղս անմեղս: Տեսի զնոսա բազում անգամ շուրջ ժողովեալ, և 'ի միջի տիկ զինւոյ՝ օծեալ ձիթով. և մանկտին ոստուցեալ 'ի վերայ նորա միոտանի, յաճախ գլորմամբն ծաղր ածէր ամենեցուն [1]: Նոյն առընթեր այլք 'ի մանկանց հա-

[1] Հիւսիւք. 'ի բառն Ἀσχωλ. էջ 1646: Եւստաթ. յՈգիս. գիրք Ժ. փուրնուտ. յղ. բն. գից. գլ. 30:

լածէին զմիմեանս վազվազելով միոտանի[1], այլք դար և կոճատ խաղային[2], և այլք աչակապս[3]: Այլ այլք դարձեալ անուօրէն ճախր առնուին, մերթ 'ի ձեռս և մերթ յոտս յեցեալ[4]: Այլ մերթ գիծ ձգեալ 'ի գետնի, և երկգնդեալ կային աստի և անտի՝ խաղալ Տիւ կամ գիշեր*: Կողմն պարտեալ փախստական դառնայր, և յաղթականն զհետ մտանէր՝ առնել իւր զերի[5]: Զբօսանքս այսոքիկ տղայոց են խաղք 'ի քաղաքին, այլ 'ի գեղջ արք կատարեալք ոչ ինչ ամօթ համարին գալ զնոքօք:

Այլ Թիմենեայ ուրումն 'ի քարեկամաց մերոց զանտեսութիւն ստացուածոց իւրոց յանձնեալ էր 'ի հոգս, և 'ի հաւատարմութիւն միոյ 'ի ստըրկաց իւրոց, կացուցեալ զնա 'ի վերայ այլոց[6]: Բայց յետոյ ուրեմն խելամուտ լեալ, զի աչք տանուտեանն առաւել հսկէին քան զոստիկանացն[7], խորհուրդ կալաւ մեկնել յամարաստան ապարանս իւր յԱքառնէս գիւղ, հեռի 'ի քաղաքէն վաթսուն ասպարիզաւ[8]:

Այլ յետ ամաց ինչ ելաք նմա յայց. և էր նա

1 Պողիւքս. գիրք Թ. գլ. 7. յօդ. 121:

2 Մէօրս. յղ. խաղուց յունաց. 'ի բառն Ἀ'ρτιαζ.

3 Նոյն անդ, 'ի բառն Μυῖα.

4 Պղատ. 'ի Խրախճ. հտ. 3. էջ 190:

* Խաղս այս հանգոյն իմն էր այնմ, զոր արդ ուրեք ուրեք խաղան՝ դրամ ընդ օդս ձգելով, և զպատկերն կամ զգիր դուշակելով:

5 Մէօրս. անդ, 'ի բառն Ὄ'στραχ.

6 Քսենոփ. յիշատ. գիրք Ե. էջ 855:

7 Նոյն անդ, էջ 854:

8 Թուկիդ. գիրք Բ. գլ. 21:

առողջացեալ յերբեմն տկարութենէն, և կին նորա և որդիք կցորդք բարեկենդանութեան նորա՝ յաճախելին զայն ։ Եւ ասէ ցմեզ․ Միր են կեանք մեր և անյոյզ 'ի հոգոց․ հեռի է 'ի մէնջ տաղտկութիւն, և վայելեմք յոր կամս ։

Եւ շրջեցոյց զմեզ ընդ տուն իւր նորակերտ, և հայեր այն ընդ հարաւ, որպէս զի 'ի ձմերանի տապանայր յարեգակնէ, իսկ յամարայնի 'ի բարձրանալ արեգականն՝ պահպանէր 'ի նմանէ[1] ։ Ընդ կանանոցն և ընդ առնանոց էին բաղանիքն, որ բառնային զամենայն հաղորդութիւն սարկաց՝ ծառայից և աղախնայց ։ Զամենայն մասունս տանն ըստ իւրաքանչիւր անկիցն էր զետեղեալ․ զշտեմարանս ցորենոյ 'ի կողմն ցամաք, և զգինետունն 'ի հով տեղւոջ ։ Կահք 'ի նմա անսեթեւեթք, այլ ամենայն ինչ կազմիկ և վայելուչ․ պսակք և խունկք վասն նուիրաց, հանդերձանի վասն տօնից, սպառազինութիւն մարտի, վերմակք ըստ այլ և այլ յեղանակաց, սպասք խոհանոցին, աղօրիք ցորենոյ, տաշտք 'ի թրել զալիւր, պաշար տարւոյ և ըստ ամսոց իւրաքանչիւր ամբարեալ․ և ամենայն ինչ դիւրագիւտ էր, զի ամենայն յիւրում տեղւոջն կայր՝ ըստ պատշաճ համեմատութեն զետեղեալ[2] ։ Եւ ասէր Եւթիմեն, թէ դժպհի թուի քաղաքայնոց անփոփոխս այս կարգ, այլ ոչ գիտեն՝ զի կարճէ սա զկորուստ

1 Քսենոփ․ յիշատ․ գիրք Գ․ էջ 777․ գիրք Ե․ էջ 844 ։

2 Նոյն անդ, գիրք Ե․ էջ 843 ։

ժամանակի 'ի խնդիր պիտոյից , և իմաստուն միջակի պարտ է տնտեսել զժամանակ իւր նովին խնայութեամբ՝ որով զշահս վաստակոցն տնտեսէ :

Յաւել ապա և ասէ . Այն մի հանճարեղ և ժրագլուխ տնտես 'ի տան իմում կացուցեալ է իմ, փորձեալ նախ զպարկեշտութիւն նր . և տըւեալ է իմ 'ի ձեռս նորա ճիշդ համարով զամենայն կահ և կարասի : Իսկ ես հարցի զնա և ասեմ . Եւ զի՞նչ հատուցանես նմա վարձս : Ասէ . Յարգ և մեծարանս . յորմէ հետէ հաղորդ եղև նա յանձանձանաց ստացուածոցս մերոց , իբրս համարի զայնոսիկ [1] : Զնոյն խնամ ունիմք և զատըրկաց՝ որ տիրասէրքն իցեն և հաւատարիմք , զի լաւագոյն մեք քան զայլս ջեռուցեալ և զգեցեալ կան առ մեզ : Զանազանութիւնքս այսոքիկ խնամոց՝ եռանդն ածեն նոցա պատուոյ [2] , և 'ի հնազանդութեան ունին զնոսա առաւել քան զապանալիս պատուհասից :

Բաժանեմ ընդ կնոջ իմում զյանձանձանս , զամենայն առտնին հոգս 'ի նա թողեալ , և ինձ զարտաքինսն պահեալ [3] : Մշակեմ և բարգաւաճեմ զերկիրն զոր հարքն իմ թողին ինձ : Ելի և մտի , շտեմարանելոյ և բաշխման ցորենոյ և գինւոյ և ձիթոյ և ամենայն պտղոց մատակարար նա ինքն է Լաւոդիկէ , և նմա աւանդի ամենայն : Եւ գերդաստանին նա ինքն է վերակա

1 Քսենոփ . յիշատ . գիրք Ե . էջ 848 :

2 Նոյն անդ . էջ 855 և 857 :

3 Նոյն անդ , էջ 838 :

ցու. զկէս առաքէ 'ի դաշտ՝ գործել զերկիր, այլոց զկտուրս բաշխէ՝ ուսուցանելով նոցա գործել զասր 'ի նիւթ համդերձից [1]: Օգնականութ̃ն նորա քաղցրանան նոցա վաստակք. և եթէ խօթութիւն ինչ ումեք պատահէ, 'ի խնամոց նորա և յիմոցս թեթևանան վիշտք նոցա: Գորովիմք ընդ բախտ սարկացն. քանի՜ փոխարինաց արժանի են, և իրաւունք են նոցա բողոք ունելոյ:

Եւ անցեալք ընդ բակ մի, ուր էին բազմութիւն մարեաց և բաղից և այլոց հաւուց ընտանեաց ճարակաւորք [2], շրջեցաք ընդ ասպատանն և ընդ գոմս անդէոց, և ընդ բուրաստանն՝ ուր պաղպաջէին նարկիս և յակինթ, հողմածաղիկ, հիրիկ և մանուշակ երփնագոյն [3], վարդք գունակ գունակ [4], և ամ̃ ազգք բուսոց հոտևանաց [5]: Եւ ասէ ցիս Եւթիմեն. Մի՛ ինչ ընդ հոդ մշակութեան ծաղկանցս զարմացիս, զի սոքօք զմեհեանս մեր և զբագինս և զպատկերս դից զարդարեմք [6], սոքօք 'ի ճաշս և 'ի կրօնական պաշտամունս պսակիմք, և զսոսա 'ի սեղանս մեր և յանկողինս սփռեմք, և դիցն իսկ մերոց զհաճոյագոյն նոցա ծաղկունս նուիրեմք: Դարձեալ զի և

1 Քսենոփ. յիշատ. գիրք Ե. էջ 839, և այլուր:
2 Հիսիւք. 'ի բառն Κόσχιχοι.
3 Աթեն. գիրք ԺԵ. գլ. 9. էջ 683:
4 Թէոփր. առ Աթենէոսի, էջ 682:
5 Թէոփր. բուսաբան. գիրք Զ. գլ. 6. էջ 643:
6 Քսենոփ. անդ, էջ 831:

չէ պարտ մշակին զգուշնաքեայս իսկ ապախտ առնել զշահս. 'ի յղել յԱթէնս 'ի շուկայն փայտ և ածուխ[1], մորգ և պարէնս, յաւելում միշտ ընդ նոսա և կողովս ինչ ծաղկանց դալարից ։

Այս ապա տարաւ զմեզ Այթիմեն յանդաստանս իւր, որ շրջաբերէր ասպարէզս աւելի քան զքառասուն[2]. ուստի հերուն հանեալ էր աւելի քան զհազար քոռ գարւոյ և քան զութ հարիւր մար գինւոյ ։ Էին նորա զրաստք բեռնբարձք վեց, որ զօր ամենայն ածէին 'ի շուկայն փայտ և այլ ազգի ազգի ատաղձս, և որ ԺԲ օրէ շահէր 'ի նմէ երկոտասան դրամակշիռ*։ Այլ 'ի տրտնջելն նորա զյորդութենէ ջուրց՝ որ ողողանէին երբեմն զանդաստանս նորա, ասեմք. Այլ ընդէ՞ր ոչ ընտրես քեզ բնակութիւն 'ի կողմանս, որ մեկուսի կան յարկածից ։ Ասէ. Բազումք առաջի եղան ինձ փոխանակութիւնք շահաւէտք, այլ ասացից ձեզ, արդ վասն որոյ իրաց չառի յանձն ։ Այս ահա բացաւ առաջի մեր դուռն, և էր 'ի ներքս արօտ շուրջ պատեալ 'ի նոճեաց. և ասէ ցմեզ. Ահաւասիկ են գերեզմանք հարցն իմոց[3]. աստանօր՝ ուր կակաչքդ ծաղկեն՝ տեսի զպեղել գերեզմանի հօր իմոյ, և առընթեր նորին զմօրն իմոյ. և այսր

1 Արիստոփ. յԱ.քարն. տող 212 ։

2 Դեմոսթ. 'ի Փենիպ. էջ 1023 ։

* Ցետոյս մասնեխս 'ի տեղեկութիւնսն. Թիւ ԺԲ ։

3 Դեմոսթ. 'ի Կալլիկլ. էջ 1117 ։ Նոյն 'ի Մակարտ. էջ 1040 ։

ստէպ եկեալ՝ կալ ընդ նոսա, և թուիմ տեսա-նել զնա և խօսակից լինել ընդ նոսա: Ո՜վ և մի լիցի ինձ մեկնել 'ի սուրբ վայրացս: Եւ դարձեալ 'ի պատանեակն՝ որ գայրն զհետ նորա, ասէ. Այս, որդեակ, և զիս ընդ ծնողս իմ թաղեսցես. և յորժամ հասցեն քեզ արկածք վախճանի մօր քո, հանգուսցես և զնա աստ առ իս. յուշ լիցին քեզ բանք իմ: Եւ մանուկն. Այդպէս արարից հայր: Եւ արտասուէր:

Աքարնէս գիւղ այգեւէտ է[1]. և ձիթաստանք ծածկեն զԱտտիկէ, զի քան զամենայն ծառս առաւել մշակի անդ ձիթենի: Ափին և Եւթի-մենեայ բազումք յոյժ, մանաւանդ յեզերս սահ-մանաց իւրոց. ինն ոտնաչափ հեռի 'ի միմեանց տնկեալ էր զնոսա, վասն շուրջանակի 'ի բաց արձակելոյ նոցա զարմատս[2]: Ո՛չ է օրէն ումեք խլել ձիթենիս յերկրէ իւրմէ աւելի քան զեր-կուս 'ի տարւոջ, բայց միայն 'ի պէտս դիցն պաշ-տամանց: Եւ օրինազանցք տուժին ամբաստան-ղացն հարիւր դրամակշիռ առ մէն մի ոտնաչափ ձիթենւոյ, և հարիւր դարձեալ 'ի գանձ աշխար-հին, հանելով տասանորդս 'ի գանձ մեհենին Աթենասայ[3]:

Ի՛ն բազում ուրեք ձիթաստանք ցանկով պա-

1 Արիստոփ. յԱքարն. տող 511:

2 Քսենոփ. յիշատ. գիրք Ե. էջ 865: Պլուտ. 'ի Սո-ղոն, հտ. 1. էջ 91:

3 Դեմոսթ. 'ի Մակարտ. էջ 1039: Պետիտ. յղ. օր. ատտիկ. էջ 391:

տեալ, որոց չեն տեարք, այլ Մթենասայ են վիճակք[1]: Ո՛վ որս 'ի վարձու տուեալ, զհասս նոցա 'ի պաշտամունս աստուածուհւոյն ծախեն. և եթէ 'ի վարձուորաց ոք զմի 'ի ձիթենեաց անտի հատանիցէ, թէպէտ և զբուն ևեթ ծառոյն զկոճղ անպիտան, պատուհասի յաքսոր, և կամ ինչք նորա 'ի գանձ աշխարհին հատանին: Ըստ ազգի ազգի ձիթենեաց ոճիրք գործեալք դատին յատեան Արիսպագին, և նա է ժամանակս ժամանակս՝ յղէ ստուգանս 'ի խնամս պահպանութե- նոցա[2]:

Այս մինչդեռ շրջէաքն, և ահա անցանէին առ մեօք հօտք խաշանց, և գամփռ առաջի նոցա և գամփռ զկնի՝ հալածել զգայլս[3]: Այս էին խաշինքն ծածկեալք մաշկաւ, 'ի մեգարացւոց անտի այսպէս հնարաւորեալ[4], առ 'ի պահել զգեղմն նոցա յաղտեղութենէ, և որպէս զի մի 'ի մացառաց բրդզգեսցին: Եթէ նորբագոյն այսուիկ ասրն գործիցի, չունիմ ասել. բայց ասր ատտիկեցի, ազնիւ է յոյժ, և դարձեալ ներկարարութիւն անդ յայն ճարտարութիւն աճեալ՝ մինչև անջնջելի տարբացուցանել 'ի գեղմն զերանգս:

Նոյն տեղեկացեալ ուսայ, զի խաշինք որչափ առաւել ըմպեն այնչափ ևս առաւել գիրանան.

1 Սխոլ. յԱրիսպագն, էջ 133:

2 Նոյն անդ, էջ 136 և 143:

3 Քսենոփ. յիշատ. գիրք Բ. էջ 787:

4 Դիոգ. Լայերտ. գիրք Զ. յօդ. 41:

և առ 'ի ծարաւեցուցանել զնոսա՝ խառնեն ստէպ աղ 'ի ձաւարակ նոցա , և մանաւանդ յամարայնի միանգամ 'ի հնգեկի աւուր ջամբեն նոցա աղ չափով , կեղթ մի առ հարիւր ոչխար ։ Ուսայ դարձեալ զի և կաթն նոցա առատանայ աղիւ[1] ։

Ի ստորոտ միոյ 'ի բլրակաց յեզր արօտոյ 'ի մէջ խնկունեաց և կենխստայց զետեղեալ կային մեղուանոցք բազումք , և ասէ ցմեզ Աչլթիմեն . Տեսնէք քանի ժրութեամբ ձեռլին մեղուքդ 'ի հրաման դշխոյին իւրեանց . զի չթողու նա կալ դոցա անգործ , այլ արձակէ զդոսա ծաղկաքաղս ընդ մարգդ գեղեցիկ , հաւաքել զնիւթն առատ՝ զոր 'ի բջիջս ապա տայ զետեղել . և ինքն խնամ ածնի 'ի գործած մոմակերտ զբոց մաղուցն , և 'ի մնունդ նորածնին մեղուաց . յորոց և այլ յօրինեալ պարս[2] , արձակէ զնոսա զաղթականս՝ առաջնորդ նոցին տուեալ պարսմայր ընտրանաւ * ։

Հեռագոյն ևս 'ի բացեայ 'ի մէջ այգեւէտ բլրոց տարածանէր դաշտ . յորում գոյգք գոյգք եզանց , կէսք զսայլս աղբոց պարարտութեան ձգէին , այլք լծեալ յարօր՝ զտաժանաւոր ակօսն պատառէին[3] ։ Այս ասէ Աչլթիմեն . Աստանօր գարւոյ է արտ , և արմտիս այս յոյժ ազնիւ է յԱստիկէ[4] ։ Ապաքէն և ցորեան երկրիս է ազ-

1 Արիստոտ. կենդան. գիրք Ը. գլ. 10. հտ. Զ. էջ 906 ։

2 Քսենոփ. յիշատ. գիրք Ե. էջ 837 և 839 ։

* Ցետկոյս մատենիս 'ի սեզեկուցումն . Թիւ ԺԳ ։

3 Եղիան. զան. պատմ. գիրք Ե ։

4 Թէոփր. բուսաբան. գիրք Ը. գլ. 8 ։

նիւ, և հաց նորա ախորժաճաշակ, այլ ոչ որպէս զբիովտացւոց աշխարհին ստածիչ։ Եւ 'ի փորձոյ իսկ իրացն թագաւոր անգամ ցուցաւ, զի ըմբիշք բիովտացիք երկուս հնգերիր մասունս աւելի ուտեն աստ ցորեան քան յաշխարհին իւրեանց[1]։ Բայց սակայն Բիովտիա սահմանակից է մեզ. տես ինձ քանի սակաւ ինչ զնահանգին փոխէ զօրութիւն։ Թէպէտ և այլուր իսկ զնոյն է տեսանել. զի Սաղամինա գրեթէ թևակոխէ յԱտտիկէ, և անդ ցորեան վաղագոյն յոյժ 'ի հունձս հասանէ քան առ մեզ[2]։

Տակաւ քաղցրանայրին առ իս ամենայն զոր լսէի և զոր տեսանէի. և հասու լինէի տակաւ, զի երկրագործութեան արուեստ ոչ 'ի տխմար վարժս հաստատեալ էր, այլ 'ի բազմաժամանակեայ զննութիւս։ Եւ ասէր ցմեզ Եւթիմեն. Յեգիպտոսէ թուին ածեալ այսր առ մեզ նախակրթութիւնք արուեստին[3], և 'ի մէնջ առ այլ ազգս Ելլադայ տարածեալ. նմին իրի և բազումք 'ի նոցանէ զերախայրիս հնձոցն ամի ամի ածեն մեզ 'ի նուէր շնորհակալութեան[4]։ Գիտեմ զի այլք յազգաց Ելլադայ իւրեանց համարին զայս պարծանս[5], այլ առ ինչ իցէ վիճել զպարծանաց. կարևորագոյնք յարուեստից ծնան առ հնագոյնս

1 Թէոփր. բուսաբան. գիրք Ը. գլ. 4. էջ 932։

2 Նոյն անդ. գլ. 3. էջ 913։

3 Դիոդ. գիրք Ա. էջ 13, 14 և 25. գիրք Ե. էջ 336։

4 Խօսկր. Ներբ. հտ. 1. էջ 133։ Յուստին. գիրք Բ. գլ. 6։

5 Կոկէ, յղ. սկզբ. օրինաց, հտ. 2. էջ 177։

յազգաց, և սկիզբն նոցա այնչափ առաւել է գերապանծ՝ որչափ է աղօտ ։

Մշակութեանն արուեստ փոխեալ յԵլլադայ, բարգաւաճեաց 'ի փոքր կրթութեան. և մատենագիրք բազմ ժողովեցին զհրահանգս արուեստին 'ի գիր ։ Գերահռչակ իմաստասէրք, Դեմոկրիտոս և Արքիտաս և Եպիքարմ, աւանդեցին մեզ զվաստակոց երկրի տեղեկութիւնս պիտանիս[1] . և յառաջ քան զգարս բազումս Եսիոդոս 'ի մի 'ի քերթուածոցն իւրոց երգեաց զայնոսիկ[2] ։ Այլ երկրագործի ոչ է պարտ կարի իմն պատկառ կալ վճռոց նոցա, այլ ուսանել ինչ և 'ի բնութենէ, և յաւելուլ ինչ յօրէնս նոցա ։ Ասեմ. Ապա ուրեմն եթէ էր ինձ երկիր 'ի մշակութիւն, չբաւէին ինձ խրատք մատենագրացդ՝ զորս ասացեր ։ Ասէ. Իս. զի թէպէտ և խրատս գերազանցս աւանդեն, այլ ոչ ամենայն երկրի և ոչ ամենայն նահանգաց այնոքիկ անխտիր պատկանին ։

Եթէ երբեք զազնուականս զայս լեցի քեզ յանձն առնուլ արուեստ, նախ քան զամենայն ջանացայց խելամուտ առնել զքեզ՝ զի զամենայն խնամն և զժամանակ քո պարտ է քեզ տալ երկրի, և զի որչափ առաւել հոգասցիս դու զնմանէ նոյնչափ և նա հոգասցի զքէն[3] . զի արդարակորով է

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Ա. գլ. 11. հտ. 2. էջ 308 ։ Վարր. յղ. գեղջ. իրաց, գիրք Ա. գլ. 1 ։

2 Եսիոդ. գործք և աւուրք ։

3 Քսենոփ. յիշատ. գիրք Ե. էջ 868 ։

նա, և վասն այն և եթ բարերար [1]։ Յաւելից ապա 'ի պատուէրս յայս զօրէնս հաստատեալս 'ի փորձոյ բազմահոլով դարուց, և խնդիրս զորս դու քեզէն լուծանիցես կամ յայլոց ուսեալ. և ասացից. Նորոգեա քեզ վայր ծարբեղաստ [2], և միտ դիր գոյութեան երկրիդ, և ըստ բերոց իւրաքանչիւր պատշաճ պարարտութեան [3]. ուսիր թէ երբ զազգի ազգի հողս խառնել պարտ իցէ ընդ միմեանս [4], և երբ հող ընդ աղբ կամ զաղբ ընդ սերմանս խառնել [5]։

Իսկ եթէ ցորենոյ առաջի կայցէ վաստակ, յաւելից. Յաճախեա զաշխատութիւն. մի զհատ դեռահասակ աւանդեսցես երկրի, այլ զ'ի հերուն ժողովեալն [6]։ Սերմանեսջիր կանուխ կամ անագան ըստ փափոխել յեղանակին [7], և խիտ կամ անհոծ ըստ անօսրութեան երկրին. այլ միօրինակ ընդ ամենայն երկիրն սերմանեսցես [8]։ Եթէ ամբառնայ վաղագոյն զալար ցորենոյդ, հնձեսջիր զայն կամ մանաւանդ արածեսջիր խաշն 'ի զալարուոյ անդ զի առաջնումն վնասի երբեմն ցորեան, երկայնին ոճք, և հասկքն լինին ունինք։ Իսկ եթէ ցօղունքն իցեն աճեցունք, մի մօտ առ կա-

1 Քսենոփ. յիշատ. գիրք Ե. էջ 832։
2 Թէոփր. յղ. պատճ. բուս. գիրք Գ. գլ. 1։
3 Նոյն, բուսաբան. գիրք Ը. գլ. 8. էջ 946։
4 Նոյն, յղ. պատճ. բուս. գիրք Գ. գլ. 25։
5 Նոյն, բուսաբան. գիրք Է. գլ. 5. էջ 792։
6 Նոյն անդ, գիրք Ը. գլ. 11. էջ 962։ Պլին. գիրք ԺԸ. գլ. 24. հտ. 2. էջ 127։
7 Քսենոփ. անդ, էջ 864։
8 Նոյն անդ։

Ճիննան հնձեսցես . զի թէ այրես ապա զխոզանն, պարարտասցի երկիրն ։ Եղիցին շտեմարանք քո անխոնաւք, և առ 'ի պահպանել 'ի Նոսա ընդ երկար զցորեան՝ զգոյշ լեր մի տարածանել զայն, այլ շեղջակուտեսջիր, և ջուր զնովաւ սրսկեսցես[1] ։

Բազում և այլ ինչ խրատս զվաստակոց ցորենոյ մանրամասնաբար ետ մեզ Եւթիմեն . և ապա առաւելագոյն ևս զմշակութենէ այգեաց խօսեցաւ, և ասէ .

Գիտելի է զորակ որթոյն զոր տնկեմք, թէ որպիսի ինչ խնդրիցէ խնամս, և զինչ առ 'ի բարւոք պտղաբերութիւն ։ Բազում ազգի ազգի հնարք յայլ և այլ մասունս յայսմիկ մշակութե պատկանաւորք, և յոլովք իսկ յայնցանէ հակառակք միմեանց, մուծեալ են 'ի կողմանս կողմանս Ելլադայ ։

Գրեթէ ամենայն ուրեք 'ի խեչակս հաստատուն որթք[2] . մի անգամ 'ի քառեակ և յաւելի ևս ամն արկանելի է զնոքօք աղբ, զի յաճախագոյնն քան զայն խանձէ զարմատս Նոցա[3] ։

Երիցագոյն խնամս 'ի յատուկն Նոցա պարտ է ունել մշակին . զի գործ առաջի կայ Նմա զօրաւոր և պարարտ և տևող յարդարելոյ զայգին[4] ։

Զորթ նորատունկ յերկիր անգործ մի յա-

1 Թէոփր. յղ. պատճ. գիրք Բ. գլ. 25 ։
բուսոց, գիրք Դ. գլ. 15 ։
2 Քսենոփ. յիշատ. գիրք
Ե. էջ 866 ։ Թէոփր. անդ,

3 Թէոփր. անդ, գիրք Գ.
գլ. 13 ։
4 Նոյն անդ, գլ. 19 ։

տանիցես յառաջ քան զերիր ամ, իսկ յերկիր վաստակեալ 'ի բզիք ժամանակաց՝ անազան եւս[1]:
Իսկ յաղագս ժամանակին յոտելոյ կէսք պատուիրեն կանխել քան զգարունն, զի և 'ի ձմերայնի և 'ի գարնայնի վնասակար է յոտել. քանզի դժուարին է յառաջնումն սպիանալ վիրացն, և վտանգ է ականց որթոյն ցրտակէզ ցամաքելոյ. իսկ յերկրորդումն սպառելոյ հիւթոյ արտասուացն, և ականցն որ մերձ 'ի վիրաբերանն կան՝ ողողմամբն ապականելոյ[2]:

Իսկ այլք ընդ զօրութեան երկրին սահմանեն զժամանակն. զի եթէ ազազուն է երկիրն և անջրդի, յաշնայնի պարտ է յատել զորթս. եթէ ջրարբի և ցուրտ, 'ի գարնայնի. իսկ եթէ ոչ անջրդի և ոչ ջրարբի, 'ի ձմերայնի: Այսու օրինակաւ առաջինք ոչ կորուսանեն զհիւթն կարևոր, իսկ յետինք զաւելորդն և եթ կորուսանեն. և ամենեքին առհասարակ բերեն զինի ազնիւ: Այլ հաւաստիս առ այն՝ թէ պարտ է յերկիր ջրարբի յապաղել զյատումն մինչև ցգարուն որպէս զի հոսեսցէ մասն ինչ 'ի հիւթոյն, ածեն զայն՝ զի սովորութիւն է ընդ անջրպետս որթոց սերմանել գարի և բակլայ՝ որ ծծեն զխոնաւութիւն երկրին, և խափանեն զաճումն աւելորդուոց նոցա:

Դարձեալ և 'ի չափն[3], թէ երկայն եթէ

1 Թէոփր. յղ. պատճ. բուսոյ, գիրք Գ գլ. 18:
2 Նոյն անդ, գլ. 20:
3 Նոյն անդ, գլ. 19:

կարճ պարտ իցէ յատանել զուռս, երկպառակին մջակք: Կէսք ըստ զօրութեան տնկոյն կամ երկրին գործեն զյատումն, այլք ըստ ուղղոյ բարունակացն. զի եթէ ուղղալից են բարունակք, բազմագոյն թողլի է 'ի նոսա ուռս և կարճագոյնս յոյժ, որպէս զի առատ բերցեն ողկոյզս. իսկ եթէ սակաւ իցէ 'ի նոսա ուղիղ, նուազ և երկայնագոյնս թողլի է:

Արթք որ բազումարձակեն բարունակս և բերեն ողկոյզ սակաւ, զուռս ծայրից նոցա բարձանց փոքր ինչ յապաւելի է, իսկ զխոնարհագոյնս՝ աւելի. որպէս զի մերձ յարմատն զօրասցի որթն, և բարունակք ծայրիցն բազումարասցեն պտուղ:

Զնորատունկ որթոց պարտ է կարճատել յոյժ զուռս, որպէս զի ուռճասցին. քանզի որ նուազ յապաւին որթք՝ ապաքէն առատ պտղաբերին, այլ վաղ կորնչին [1].

Նեմզազգի ազգի խնամն կարևորս այգեաց [2], թողումն և զայլս բազումս՝ որոց յայտ է պիտանութիւն 'ի փորձոյ: Սովոր են մշակք թեթև ինչ փոշի 'ի վերայ ողկուզացն ածել՝ առ 'ի պահպանելոյ 'ի կիզմանէ արեգական, և վասն այլոց իրաց՝ որ երկայնագոյն կարօտին ճառից [3]: Եւ զի և զմասն ինչ 'ի տերևոցն կապտեն, առ 'ի վաղագոյն ժամանումն խաղողոյ 'ի տապոյ արեգական [4]:

1 Թէոփր. յղ. պատճ. բուսոց. գիրք Գ. գլ. 20:

2 Նոյն անդ, գլ. 21:

3 Նոյն անդ, գլ. 22:

4 Քսենոփ. յիշատ. գիրք Ե. էջ 866:

Եթէ 'ի մանկութիւն անդրէն դարձուցանել կամիցիս զորթ զառամեալ մերձ 'ի ցամաքել, քերեսջիր առ նովաւ փոս 'ի կողմանէ, հատ սրքեա զարմատս նորա, արկ 'ի քրած անդր աղբ և պարարտութիւնս, և ծածկեսջիր զայն հողով: Յամին առաջնում զրեթէ ոչ ինչ պտղաբերեսցէ, այլ յետ երից կամ չորից ամաց յառաջին կորովն դարձցի: Այլ 'ի տկարանալ նորա դարձեալ, քաժակեա 'ի միւս կողմն. և 'ի լրումն տամնեկի ամաց արարեալ նոյնպէս, անծերանալի գործեսցես զայգին[1]:

Որ 'ի գործել զհատս խաղողոյ անկուտ, առցես զմի յուռոց, և ձեղքեսցես սուղ ինչ զստորոտն. և զուղեղն 'ի բաց հանեալ՝ կցեսցես դարձեալ զձեղքուածն, և թաց թղթով պատեալ զայն տնկեսցես յերկիր: Նախաւ ևս յաջողէ փորձն, եթէ նախ քան զտնկել զուռն՝ պատրաստեալ զստորոտ նորա ըստ օրինի դիցես 'ի սոխ ծովային: Այն և այլ ևս հնարք առ 'ի գործել անկորիզ զխաղող[2]:

Կամիցես անդստին 'ի նմին որթոյ առնել ողկոյզս խաղողոյ սպիտակ և սեաւ և խառն յերկոցունցն[3]: Որպէս ուռս յերկաքանչիւր տեսակէ, և ջաղխջախեալ զվերին ծայրս նոցա՝ խառն

1 Թէոփր. բուսաբան. գիրք Դ. գլ. 14:

2 Նոյն, յղ. պատճ. բուսոց, գիրք Ե. գլ. 8: Կոլում. յղ. ծառոց: Պլին. գիրք ԺԷ. գլ. 21:

3 Թէոփր. անդ:

'ի միասին կապեցեալ միատարր, և տնկեցեալ զածման երկաքանչիւր յերկիր։

Նոյա հարցաք զԱշխարհին զբանջարոց և զծառոց մրգաբերաց, և ասէ ցմեզ. Բանջարք վաղագոյն բուսանին յերկամեայ և յեռամեայ սերմանց[1], և են՝ որոց սատածիչ է ջուր աղի[2]։ Ամարընդէնի* քաղցրագոյն առնէ պտուղ, եթէ սերմն նորա թրմեսցի զաւուրս երկու 'ի կաթն[3]։ Նա ճեցուն է յերկիր ջրարբի 'ի բնէ, քան 'ի պարտէզս սաէպ ոռոգեալ[4]։ Կամիցիս և ես վաղվաղել զբոյս սերմանն. սերմանեա յաղկր, և եղկ ջրով ոռոգեա զայն. բայց գիտասջիր զի ոռոգեալն 'ի ջուր ցուրտ համեղագոյն առնէ պտուղ։ Նը 'ի ստուարագոյն գործել զվարունգ, խնամ կալցիս 'ի կերպարանել պտղոյն՝ ծածկել զայն անօթով, կամ 'ի խողովակաձև ուրեք մուծանել։ Եւ առ 'ի պահել դալար զպտուղն, յանօթ փակեալ կախեսցես զայն 'ի ջրհորի[5]։

Ծառս յաշնայնի կամ մանաւանդ 'ի գարնայնի տնկեսցես։ Յառաջագոյն աւելի քան զամ մի պարտ է զփոսն պատրաստել[6], և թողուլ զայն բաց ընդ երկար առ 'ի բերճնաւորելոյ զայն օդոց։

1 Արիստոտ. առաջարկ. յօդ. 20։

2 Թէոփր. յղ. պատճ. բուսոց, գիրք Բ. գլ. 7։

* Ցեռկոյս մատենիս 'ի տեղեկութիւնս. Թիւ ԺԴ։

3 Թէոփր. անդ, գիրք Գ. գլ. 12։ Կոլում. յղ. գեղջ. իրաց, գիրք ԺԱ. գլ. 3։

4 Արիստոտ. առաջարկ. հտ. 2. էջ 776։

5 Նոյն անդ, էջ 773։ Թէոփրաստ. յղ. պատճ. բուսոց, գիրք Ե. գլ. 6։

6 Թէոփր. անդ, գիրք Գ. գլ. 5։

Ըստ ցամաքուտ կամ ըստ խոնաւ գոյութեան երկրին գործի չափ փոսոյն. ունելով ըստ յաճախ սովորութեան երկու ոտնաչափ և կէս 'ի խորութիւն, և երկու ևեթ յընդարձակութիւն [1]:

Զայսոսիկ Եւթիմենեայ ճառելով, յաւել. Ահա զվաստակս բարգաւաճելոց ևեթ ազգաց պատշաճս և զսովորականս 'ի մէջ բերեմ: Եւ ես ասեմ. Սմին իրի և ոչ յոյժ առ նոսա զարմանայիս: Ո՛րքէ, քանի ժամանակաց, և քանի զննութեանց մնաց իցեն արդեօք լեալ արգասիք դիտել և գիտել զպէտս և զարտուղութիւնս և զդարմանս բնութեան, առնել զնա հնազանդ, և զարդիւնս նորա այլակերպս և կատարելագոյնս գործել: Ի հասանելն իմ յԱնգղիա, զարմացայ ընդ աղբել միակաց զծառս և ընդ յօտել զնոսա. այլ յոյժ առաւել կալան զիս զարմանք 'ի տեսանել պտուղս՝ զորոց փոքրկագոյն զկորիզս հնարաւորեալ է նոցա և յաւելեալ զթամբն [2], և 'ի տեսանել դարձեալ զայլս 'ի պտղոց և մանաւանդ զնուռն ստուարացեալ անդէն 'ի վերայ ծառոյ փակեալ յանօթ թուրծ, և ծառս՝ ազգի ազգի բերելով պտուղս, և օտարածին բերովք զկողերս նոցա ծանրացեալս:

Եւթիմենն ասէ. Պատուաստիւ գործի այդ, որով և զատիպ և զդաժան պտուղս անտառային

1 Քսենոփ. յիշատ. գիրք Ե. եչ 864:

2 Թէոփր. յղ. պատճ. բուսոց, գիրք Ա. գլ. 18:

ծառոց անուշելոյ գտան հնարք [1] ։ Գրեթէ ամենայն ծառք պարտիզաց առնուն զփորձ հնարիցն, այլ յաճախագոյնս ծառք համասեռք . զի թզենի ՚ի թզենւոջ սովորաբար պատուաստի, և տանձի ՚ի խնձորենւոջ, նմանապէս և այլք ։

Սաղագոյն պտղախայծի թզենի հարեալ ՚ի մժղըկաց, որ գոյանան ՚ի պտուղս վայրի թզենւոյ . նմին իրի և տնկեն զայն առընթեր ընտանի թզենեաց [2] ։ Բայց ազնուագոյն է իւրովի խայծեալն . զոր և պտղավաճառք ազգ առնեն ՚ի շուկայն [3] ։

Օննենւոյ ասեն թէ քաղցրագոյն պտղաբերէ ոռոգեալ ՚ի ջուր ցուրտ, և պարարտացեալ յաղբ խոզի . և թէ նշենի համեղագոյն առնէ պտուղ, բեւեռաւ ընդ բունն հարեալ, և հոյզս առժամանակ մի ՚ի բաց ծորեալ [4] . և դարձեալ թէ ձիթենի ոչ պտղաբերէ հեռի ՚ի ծովէ աւելի քան զերեքարիւր ասպարէզ [5] ։ Յաւելուն և եւս՝ զի ոմանց ՚ի ծառոց յայտնի իմն ազդեցութիւն է ՚ի վերայ այլոց ծառոց . զի ձիթենւոյ մերձ ՚ի վայրի նռնենիս հաճոյ է կալ [6], և ընտանի նռնենւոյ մերձ ՚ի մրտենի [7] ։ Եւ զի դարձեալ հարկ

1 Արիստոտ. յղ. բուսոց, գիրք Ա. գլ. 6. հտ. 2. էջ 1016 ։

2 Նոյն անդ, էջ 1017 ։ Թուրնըֆոր . ուղեւոր . յարեւելս, հտ. 1. էջ 338 ։

3 Թէոփր. յղ. պատճ. բուսոց, գիրք Բ. գլ. 13 ։

4 Արիստոտ. անդ, գլ. 7. հտ. 2. էջ 1017 ։

5 Թէոփր. բուսաբան. գիրք Զ. գլ. էջ 550 ։

6 Արիստոտ. անդ, գլ. 6. էջ 1017 ։

7 Թէոփր. յղ. պատճ. բուսոց, գիրք Բ. գլ. 9. էջ 243 ։

է թէ և 'ի ծառս և 'ի քարս իցեն արու և էգ [1]: Քանզի այս ոչ միայն 'ի համեմատութենէ կենդանեաց ընդ այլս յէից յայտ է, այլ և յարմաւենեաց՝ որոց էգք բեղնաւորին յաղուամանզիցն կամ 'ի փոշւոյն, որ 'ի ծոց ծաղկանց արուքն գոյանայ [2]: Զայս յԵգիպտոս և 'ի մերձաւոր անդր աշխարհս է տեսանել. զի յԵլլադա արմաւենիք ամբարձուղեշ առ 'ի զարդ պարտիզաց ուռճացեալք, ոչ պտղաբերին. և կամ թէ բերեն ևս պտուղ, ոչ երբէք ածեն 'ի ժամանումն [3]:

Պտուղք յԱ՛տտիկէ քաղցրագոյնք են առ հասարակ քան յայլ մերձաւոր գաւառս [4]. և այս ոչ այնչափ ճարտարութեան բնակչացն արգասիք են, որչափ նահանգին ազդեցութեանն: Ո՞ դիտէ զի թերևս նոյն և զթթուութիւն կիտրոնիցդ գեղաւորաց կախելոց զկողերց ծառոյդ քաղցրացուցէ, զի դեռ ևս ածաւ դա յաշխարհէն Պարսից յԱ՛թէնս [5]:

Զայս ամենայն Լութիմեն մտադիւրագոյնս ճառէր մեզ զվաստակոց երկրի, զմայլեալ քաղցրութեամբ շինական կենաց: Յաւուր միում ընդ երեկս բազմեալ էաք առաջի տան նորա 'ի սեղան ընդ հովանեաւ սօսեաց խոնարհելոց ըզ-

1 Արիստոտ. յղ. բուսոց, գիրք Ա. գլ. 2. 1011: Թէոփր. բուսաբան. գիրք Գ. գլ. 9. էջ 146:

2 Թէոփր. անդ, գիրք Բ. էջ 113:

3 Նոյն անդ, գիրք Գ. գլ. 8. էջ 124:

4 Արիստոտ. առաջարկ. հտ. 2. էջ 774:

5 Անտիփոն. առ Աթեն. գիրք Գ. գլ. 7. էջ 84: Սաւմաս. հրահանգք 'ի Պլին. էջ 956:

մեօք, և ասէ ցմեզ. Յորժամ ընդ անդաստանս իմ ճեմիմ ամենայն ինչ զուարթ և գեղածիծաղ է յաչս իմ: Հունձքս այսոքիկ և ծառք և բանջարք վասն իմ են, մանաւանդ թէ վասն կարօտելոց՝ զորոց խնամեմ զպէտսն: Այս պատրանս ինձ քաղցունս երբեմն հնարիմ առ ՚ի յաճախել զբերկրութիւն վայելչութեան կենացս. Թուի ինձ յաւելուլ երկրի զխնամս իւր մինչև ՚ի գորով, և զի կանխեն քան զպտուղս ծաղիկք՝ որպէս զի բարերարութե̃ցն առ մեզ զուարթառատս պարտ է տալ:

՝Նախանձ առանց հակառակութեան է ընդ իս և ընդ դրացիսն իմ. զան յաճախ առ իս, և բազմին ընդ իս ՚ի սեղանս՝ որ բարեկամաց ևեթ իմոց պատրաստեալ է: Ստահք և անկասկածք ճառս արկեալ խօսիմք ընդ միմեանս, և յայտնեմք իրերաց զհնարագիտութիւնս մեր. զի իւրաքանչիւր ումեք ՚ի մէնջ, յոյժ այլ ազգ յայլոց ճարտարաց հնարագիտաց, այնչափ փոյթ է ՚ի հըմտութիւն այլոց որչափ անձին[1]:

Նա ապա դարձաւ առ աթենացիս ոմանս՝ որ այն ինչ եկեալ էին ՚ի քաղաքէն, ասէ. Համարիք դուք կեալ ազատք ՚ի շրջապատ պարսպաց ձերոց. այլ զազատութիւնդ զայդ, զոր շնորհեն ձեզ օրէնք, բառնայ անխնայ բռնաւորութիւն քաղաքաժողով կենակցութեան: Միգն հասանելոյ աւագութեանց և զպարտս այնոցիկ կատա-

1 Քսենոփ. յիշատ. գիրք Ե. էջ 858:

րելոյ , հնա՞րք չնորհս գտանելոյ առաջի հզօրաց , զգուշութիւն առ 'ի զերծանել յապիրատութեանց , պարտք և պատշաճք խստագոյնք քան զկարգաց ընութեան , հարկ հանապազորդ 'ի զգեստս , 'ի գնացս և 'ի խօսս , անբերելի ծանրութիւն անգործութեան , յամր հալածանք ծանրատաղտուկ մարդկան , և զի՞ մի մի թուիցեմ , չիք ինչ 'ի գերութեանց որ ոչ զձեզ կաշկանդեալ ունիցի ։

Շքեղ են տօնք ձեր , այլ մերքս զուարթք ․ բերկրութիւնք ձեր վեր 'ի վերոյ և վաղանցուկք , մերքս իսկականք և կայունք ․ և ընաւ իսկ աւագութիւնքդ ձեր կացուցանիցե՞ն զոք 'ի գործ ազնուականագոյն քան զհրահանգս արուեստիս , առանց որոյ ամենայն ճարտարութիւն և վաճառականութիւն կործան անկանին [1] ։

Շնչիցէ՞ք երբէք յոսկեձեղուն ապարանս ձեր զօդս զայս զովարար , որ ընդ դալարագեղ կամարաւս փարի ․ և ճաշք ձեր բազմածախք իցե՞ն լաւագոյնք քան զտաշտս փրփրադէզ կաթինդ՝ որ արդ իսկ ահա կթեալ , և քան զախորժահամ մրգունքս ձեռօք իսկ մերովք քաղեալ ։ Եւ զո՞ր համ ոչ յաւելուցուն 'ի կերակուրս մեր վաստակք , որ և 'ի ստուամանիս ձմերայնոյ և 'ի բոցակէզ տօթ ամարայնի ցանկալի են մեզ [2] , և զորոց ըզխոնջ աշխատութեանն քաղցր է բժշկել մերթ 'ի

1 Քսենոփ․ յիշատ․ գիրք Ե․ էջ 831 ։
2 Նոյն անդ , էջ 832 ։

Թանձրախիտ մայրիս անտառին 'ի շունչ զեփիւռիւ՝ որ 'ի դալարուոջ 'ի քուն հրաւիրեն, և մերթ առ ճարճատիւն հրատին՝ որում արկանեմ ճարակ զկոճեղս ձեռատունկ իմոցս ծառոց. ուր մանկունքս իմ հանդերձ մարքն իւրեանց կան առ ինև, միշտ իսկ ցանկալիք խանդակաթ սիրոյ. և ուր պատսպարիմ անքոյթ 'ի բքայոյզ մրրկաց, որ շուրջ զլեռնակութեամբս իմով մռնչեն։

Բա՛բէ. զի՞նչ է բարեբաստութիւն, եթէ ոչ առողջութիւն հոգւոյ. և եթէ այսպէս իցէ, ո՞ւր այլ մարթիցի գտանել զայն, բայց ուր պէտք ընդ ցանկութիւնս 'ի կշիռ հաւասարութե՛ կան, ուր աշխատութեան յաջորդէ միշտ հանգիստ, և ընդ հոգս կցորդէ միշտ խաղաղութիւն։

Բազում և այլ ինչ խօսակցութիւնք եղեն մեզ ընդ Եւթիմենեայ. և զայն ևս յիշեցաք նմա, զի Քսենոփոն ուրեք ուրեք 'ի գիրս իւր [1] առաջի դնէ ճարտար մշակաց վարձս ոչ արծաթոյ, այլ գգուանաց պատուոյ. և ասէ ցմեզ. Մարթէր արդեօք վարձուցդ այդոցիկ խրախուսել զմշակութիւն, այլ պետութեանն այնպէս զբաղեալ 'ի վարձատրել զանգործ և զհզօր օրեարն, զի չիք նմա պարապ խորհելոյ զքաղաքացեաց պիտանեաց աննշանից։

Եւ մեկնեալք յԱքարնեայ գեղջէ, ելաք անդրէն 'ի Բիովտիա. և տեսաք զճանապարհայն բերդս ամրապարիսպս բարձրաքերձ աշտարա-

[1] Քսենոփ. Տր. էջ 916։

կօք՝ զՓիւղէ, զԴեկեղիա, զՌամնոն, ծոյլովքն հանդերձ ։ Սահմանք աշխարհին ատտիկեցւոց ա մենայն ուստեք 'ի հզօր ամրոցաց աստի պատըսպարեալ պահին . և զօրք 'ի նոսա պահականք կան, և յարշաւել թշնամեաց յաշխարհն՝ հրաման է դաշտականաց անդր ամրանալ[1] ։

Ռամնոն յեզր ծովու կառուցեալ է, և 'ի վերայ միոյ 'ի մերձակայ բլրոց ամբառնայ մեհեան, անողոքելոյն Նեմեսեայ դիցն վրէժխնդրութէ ։ Պատկեր նորա տասն կանգուն 'ի բարձրութիւն, Փիդիասայ է ձեռակերտ, և արժանի ճարտարին՝ գեղոյն ։ Ի պարոսական վիմէն մեծէ, զոր Պարսից 'ի կողմանսն յայնոսիկ ածեալ էր կանգնել նշան յաղթութեան, անտի դրոշեաց Փիդիաս զպատկերն զայն . և արձանագիր 'ի նմա ոչ զիւր անուանն եդ, այլ զԱգորակրիտեայ աշակերտին իւրոյ, զոր կարևորն սիրէր[2] ։

Անտի իջաք 'ի Մարաթոն աւան . բնակիչք տեղւոյն փութային պատմել մեզ զանցս երևելիս յաղթութեանն, զոր աթենացիք զօրավարութեամբն Միլտիադեայ կանգնեցին անդ ընդդէմ Պարսից ։ Նաև այնպէս մեծի այնր պատերազմին շիրիմքն 'ի հոգւոջ նոցա տպաւորեալ, զի թուի նոցա 'ի մթան գիշերոյ զխորախոյս պատերազմ֊

1 Դեմոսթ. յղ. վկէպ հրեշտ. էջ 312 ։ Նոյն, յղ. պսակի, էջ 479 ։

2 Պաւսան. գիրք Ա. գլ. 32, էջ 80 ։ Պլին. գիրք ԼԶ. գլ. 5. էջ 725 ։ Սուիդ. և Հեսիւք. 'ի բառն Ρ'αμν. Մեօրս. յղ. ժողովրդ. ատտիկ. 'ի բառն Ρ'αμν.

ղացն և զխրխինջ երիվարացն լսել[1]։ Յուցին մեզ զշիրիմս անկելոցն 'ի պատերազմին Յունաց, և են սիւնակք փոքրիկ և անուանք ևեթ իւրաքանչիւրոցն դրոշմեալ 'ի նոսա․ խոնարհեցաք առաջի շիրմին, զոր աթենացւոց 'ի յիշատակ զօրավարին կանգնեալ էր՝ յետ Թօղլոյ մեռանել նմա 'ի խաւարչուտ բանտին․ և ոչ այլով իւիք յայլոցն շիրմաց նորայն զանազանի, բայց մեկուսի 'ի նոցանէ կալով[2]։

Եւ 'ի մերձենալն 'ի Բրաւրոն՝ լուաք, և ահա հնչէր աղաղակ ցնծութեան․ զի էր տօն մեծ Արտեմեայ դիցն խնամակալի աւանին[3]։ Պատկեր նորա թուեցաւ մեզ վաղեմի յոյժ, և պատմէին մեզ զի նոյն այն է զոր Իփիգենիա ած 'ի Տաւրիժէ[4]։ Օրիորդացն աթենացւոց պարտ է նուիրել նմա զանձինս 'ի հնգամենից և 'ի վեր, մինչև անցեալ ընդ տասներորդամ տիոցն[5]։ Նազմութիւն 'ի նոցանէ ածեալ 'ի ծնողացն, և պարագլուխ նոցա կալով օրիորդի քրմուհւոյն Արտեմեայ, կացին առընթեր պաշտամանն՝ յաւելեալ զշուք հանդիսին․ և հագներգուք անդ երգէին հատուածս յԻղիականէն։ Սման այսր ինքնանուէր ընծայման դառնան անդրէն օրիորդք և նախ քան զհարսանիսն, մատու-

1 Պաւսան․ գիրք Ա․ գլ․ 32․ էջ 79։

2 Նոյն անդ։

3 Մեօրս․ յղ․ ժողովր․ առտիկ․ 'ի բառն Βραυρ.

4 Պաւսան․ գիրք Ա․ գլ․ 23․ էջ 55։

5 Արիստոփ․ 'ի Լիւսիստր․ տող 644։ Հարպոկր․ և Հեսիւք․ 'ի բառսն Ἄρκτ և Δεκατ.

ցանել զոհս աստուածուհւոյն [1] :

Եւս ստիպէին զմեզ կալ անդ այլ ևս աւուրս ինչ, և տեսանել զպանդարամետական տօնսն՝ որ կատարէին անդ 'ի լրումն հնգից ամսոց [2], անդր ժողովելով յոլովից յանհամեստ կանանւոյն աթենացւոց, հաւասարեալ պայծառութեան տօնիցն ընդ համարձակ ցոփութեան : Այլ 'ի նկարագիր եւեթ նոցին զարշեցեալ՝ մեկնեցաք անտի, և չոգաք 'ի քարահատս Պենտելիկոնի լերին՝ աւստի գեղեցիկ կիճն սպիտակ հատանի անուանին ընդ Ելլադա, և յաճախագոյնս 'ի քաղաք անդրիագործաց դրօշեալ [3] : Երևի հաճոյ լեալ բնութեանն յաճախել անդ ընդ արս երևելիս և զճարտարս արուեստին, և զնիւթ քաջ պատկանաւոր առ 'ի յաւերժացուցանել զերկաքանչիւրոցն զյիշատակ : Են քարահատք հանգոյն նոցին և յԻմետ լեառն, և յայլս 'ի լերանց յԱտտիկէ [4] :

Չոգաք երեկօթել 'ի Պրասիէս աւան փոքրիկ ծովեզերեայ : Աւահանգիստ նորա, որ անուանեալ կոչի Պանորմոս, անդորր և անքոյթ ապաւէն է նաւաց, շուրջ պատեալ 'ի հրաշագեղ հովտաց և 'ի բլրոց՝ որք անդստին յեզերաց ծովուն աստիճանեալ ամբառնան որպէս զկրկէսիցն շուրջ տեսանելեաց տեղիս, և կատարէին 'ի լե-

1 Սուիդ. 'ի բառն Αρχτ.

2 Պոլլուք. գիրք Ը. գլ. 9. յօդ. 107 :

3 Թէոփր. յղ. քարանց, յօդ. 14 : Ստրաբ. գիրք Թ. էջ 399 : Աթէն. գիրք ԺԳ. գլ. 6 :

4 Քսենոփ. պատճ. նահանջ. էջ 920 : Լիւ. գիրք ԼԱ. գլ. 26 :

րինս հովանացեալս 'ի մայրեաց և յազգի ազգի ծառոց [1]։

Անտի մտաք 'ի դաշտ մի գեղեցիկ 'ի կողմն աշխարհին, որ անուանեալ կոչի Պարադոս *[2]։ Շուրջանակի ամբարձեալ գօտիք բլրոց, որոց բոլորածիր գագաթունք անջրպետեալք 'ի միմեանց ոչ բնութեամբ ինչ՝ այլ արուեստին թուին ձեռագործք [3]։ Իբր անցեալք ընդ դաշտն, հասաք 'ի Թորիկ ամրոց հզօր յեզր ծովու [4]. և յոյժ ուրախ եղաք, լուեալ զի մերձ էր անդ Պղատոն առ Թէոփիլեայ ումեմն բարեկամի իւրում վաղեմոյ, յամարաստան ապարանս նորա 'ի բազում ժամանակաց հրաւիրեալ 'ի նմանէ Թախանձանօք։ Անդ նմին և ոմանք յաշակերտաց նը եկեալ էին, փախուցեալք յամբոխէ։ Չգիտեմ որպիսի ինչ գորով խանդաղատելի անակնկալ դիպաքս այսորիկ զարթուցանէին 'ի սիրտ. այլ հանդիպելս մեր միմեանց եղև որպէս զբարեկամաց անծանօթելոց վերստին զմիմեանս ճանաչումն, և Թէոփիլոս ընդերկարեաց զխնդութիւնս մեր՝ հիւրընկալեալ զմեզ առ իւր։

Ի վաղիւ անդր ընդ ծագել արեգականն՝ ելաք 'ի Տաւրոս լեառն, ուր բովքն են արծաթոյ. ուստի 'ի վաղնջուց անյիշատակ ժամանակաց և այսր հատանեն զարծաթն, և յեզր անապատելի ե-

1 Չէնտլըր, ուղևոր. Յունաստ. էջ 157։

* Այսինքն է ծովեզերեայ παραλιος.

2 Թուկիդ. գիրք Բ. գլ. 55։

3 Ուէլըր, ուղագր. էջ 447։

4 Քսենոփ. պատմ. նահանջ. էջ 928։

րակացն ոչ հասանեն [1]։ Մարթէր բազմագոյն ևս պեղել անդ գուբս, եթէ ոչ գանձք անբաւք խնդրէին 'ի գործն. զի բաց 'ի ծախուցն 'ի զինս գործեաց և 'ի կազմած բնակարանացն և հալոցաց, գերեաց ևս բազմութեան պէտք էին, որոց ստէպ փոփոխէին գինք։ Ըստ զօրութեան նոցա և ըստ տիոց էին գինք նոցա երեքարիւր կամ վեց հարիւր դրամակշիռք, և ևս աւելի [2]։ Այլ ոյր ուրուք չիցէ ձեռն բաւական 'ի գնել, 'ի վարձու ունի յայլոց՝ որոց իցեն բազմութիւն ստրկաց, հատուցանելով վարձ առօրեայ դանկ մի առ ստրուկ։

Որ առանձինն ոք կամ միաբանեալ ընդ իւր բազմութեամբ կամիցի հատանել արծաթ, պարտ է նմա 'գնոց առնուլ նախ հրաման 'ի պետութենէ [3] 'ի ձեռն վերակացուաց բովուցն։ Այլ 'ի լինելն լսելի՝ արձանագրի անուն նորա, և պարտ է նմա՝ բաց 'ի գնոց հրամանին՝ հատուցանել և զքսաներորդ չորրորդ մասն շահիցն [4]։ Այլ եթէ ոչ հատուցանիցէ զպարտսն, հրամանն անցրէն 'ի գանձ աշխարհին դառնայ, և 'ի ձայն քարոզի ածի 'ի յաճախագին վաճառ [5]։

Յառաջագոյն արծաթն 'ի վաճառմանէն և 'ի պատահական հարկացն գանձեալ բաշխէր ժողովրդեան. բայց Թեմիստոկղ 'ի համախուսմբ

1 Քսենոփ. պատճ. նահանջ. էջ 924։
2 Դեմոսթ. յԱ՛փոբ. էջ 896։
3 Նոյն 'ի Պանտեն. էջ 992։
4 Սուիդ. 'ի բառն Ἀγράφ.
5 Դեմոսթ. 'ի Փենիպ. էջ 1022։

ժողովն արար ընդունելն, զի յայնմհետէ 'ի կառոյցնաւաց ծախեսցին գանձքն[1]. և օգնականութեամբս այսուիկ յաւուրս պեղոպոնեսական մարտին ոչ նուազեաց զօրութի աթենացւոց ընդ ծով: Ի ժամանակին յայնմիկ եղեն ոմանք, որք մեծացան յոյժ 'ի բովուց. Նիկիաս, ձախողակի գերահռչակեալն 'ի նաւամարտին Սիկիլիոյ, ստրուկս հազար վարձկանեաց ունէր 'ի բովս, և գայր նմա անտի օրըստօրէ հազար դանկ, կամ հարիւր վաթսունևվեց դրամանկշիռ և երկու երիր մասն դրամանկշռոյ: Ի նմին ժամանակի և Իպպոնիկեայ վեց հարիւր ստրուկք էին, որք ըստ նմին առօրեայ վարձուց՝ բերէին նմա յաւուրն վեցհարիւր դանկ, կամ հարիւր դրամանկշիռ[2]: Ըստ այսմ հաշուոյ Քսենոփոն խրատ տայր պետութեան վարձկանել ստրուկս 'ի բովս. զի բաւական էր գնել նախ հազար և երկերիւր, և ապա յաւելուլ տակաւ զթիւ նոցա ցբիւր մի. և գային 'ի նոցանէ ամի ամի հարիւր քանքարք յօգնութիւն աշխարհին[3]: Այլ խորհուրդս այս ոչ կատարեցաւ, առ 'ի չգրգռելոյ զայնոսիկ՝ որ 'ի բովուց անտի շահէին. և մերձ 'ի վախճան պատերազմին նուազ քան 'ի սկզբանն բովուցն գտան բերք[4]:

Արկածք բազումք խաբէին զյոյս պարապե-

1 Պլուտ. 'ի Թեմիստ. հտ. 1. էջ 113:

2 Քսենոփ. պատճ. նաւ. հանդ. էջ 925:

3 Նոյն անդ, էջ 926:

4 Նոյն յիշատ. գիրք Գ. էջ 773:

լոյն 'ի շահ անողր . տեսի զբազումս 'ի նոցանէ տնանկացեալ առ պակասութեան դրամոց կամ մտացն անաջողութեան[1] ։ Բայց օրէնք ամենայն իրօք քաջալերեն զնոսա . զի որ 'ի բովուցն շահք՝ ոչ յաւելուն զհարկ քաղաքայնոց 'ի պէտս աշխարհին , և պատուհաս սպառնացեալ է այնոցիկ , որոց առեալ հրաման պեղելոյ զբովս՝ խափանիցեն զայլս 'ի նոյն բովս աշխատելոյ , բառնալով 'ի բաց զգործիս և զկազմածս նոցա , կամ հրձիգ առնելով զշինուածս և զնեցուկս հաստարանս գետնափոր շաւղացն , և կամ ոչ կալով 'ի պայմանս իշխանութեանն , զի սահմանեալ ժամանակաւ իւրաքանչիւր ումեք լինի հրաման , և չէ օրէն անցանել ըստ սահմանն[2] ։

Եւ մտեալք 'ի խոնաւուտ և 'ի մղձկուտ վայրսըն[3] , ականատես եղաք՝ քանի՛ տաժանաւոր վաստակօք կորզեն 'ի խորոց անտի հրահալական նիւթքն , որոց և զիւտք և ստացուած պահի գերեաց ։

Ի կողս լերինն մերձ 'ի գուբսն[4] կազմին դարբնոցք և հալոցք , ուր զհրահալն ածեալ բաժանեն զարծաթ 'ի գղձոյն , ընդ որում խառն է ։ Բազում այն է զի գտանեն զայն խառն ընդ նիւթաւազեղէն շէկ և փայլուն , յորմէ յառաջ քան

1 Դեմոսթ. 'ի Փենիպ. էջ 1022 և 1023 ։

2 Նոյն , 'ի Պանտեն. էջ 992 ։

3 Քսենոփ. յիշատ. գիրք Գ. էջ 773 ։

4 Վիտրուվ. գիրք Է. գլ. 7 ։

զաւուրս զայսոսիկ համաւ խրուկն արուեստա-
կան [1]* :

Երկուց դասուց երկրագործաց այլատարազ 'ի միմեանց վաստակք զարմացումն ածեն ուղևորին ընդ Ատտիկէ : Վասնզի կէսք աներկիւղ և անվտանգ ժողովեն յերեսաց երկրի զցորեան, զգինի, զձէթ և զայլ ազգի ազգի պտուղս, որոց հաղորդս մարթ է նոցա լինել : Այլ են նոքա զրեթէ առ հասարակ յոյլք և բարեզգեստք. ժամանակ է նոցա զբօսանաց, և յաշխատելն իսկ շնչեն զօդ արձակ, և վայելեն 'ի պայծառութիւն երկնից : Իսկ այլք 'ի քարահատս և յարծաթահանս թաղեալք, իբր թէ հանապազ գերեզմանք 'ի վերայ նոցա փակին. և տխրատեսակ ջահիցն ևեթ ծագէ 'ի նոսա լոյս, և օդ թանձր և մահաշունչ պատի զնոքօք : Ստուերք չարաբաստք, յորս չիք ազդումն՝ բայց միայն առ 'ի վշտակրել, և ոչ զօրութիւն՝ բայց 'ի յաւելուլ զպերճանս տերանցն իւրեանց բռնաւորաց : Արդ դու ընդ իրեարս զերկոսին համեմատեալ, 'ի միտ առցես ինձ՝ թէ որ ճշմարիտ մեծութիւնքն իցեն պատրաստեալ մարդկան 'ի բնութենէ :

Պղատոնի ոչ ազդ արարաք յառաջագոյն զգնալն մեր 'ի բովս. այլ 'ի հրուանդանն Սունիոնի, որ 'ի քաղաքէն աթենացւոց հեռի է աս-

1 Թէոփր. յղ. քարանց, յօդ. 104 : Պլին. գիրք ԼԳ. գլ. 7. հտ. 2 : Քորսինի. տարեգր. ատտիկ. հտ. 3.

էջ 262 :

* Գիւտքս այս հանդիպին 405 ամաւ Ն. Ք :

պարիզզք իբր երեքարիւր, յանձն էառ գալ ընդ մեզ[1]: Եւ անդ Աթենասայ մեհեան հոյակապ 'ի սպիտակ կճէ, դորացի կարգաւ ճարտարապետեալ, և սեամբք շրջապատեալ հանգոյն Թեսեայ մեհենին՝ զնորայն վեր 'ի վերոյ բերելով զնմանութիւն, սիւնք վեց 'ի ճակատուն և երեքտասան շուրջանակի[2]: Ի ծայրէ հրուանդանին տեսանի 'ի ստորոտ լերինն Նաւահանգիստ և աւանն Սունիոն, մի 'ի հզօր ամրոցաց ատտիկաստան աշխարհին[3]:

Մեծագոյն ևս տեսարան ձգէր զմեզ անդ 'ի զարմացումն: Մերթ յածեալ զաչս ընդ ծայրածաւալ դաշտս ծովուն, և 'ի նկարաձև տեսիլս մերձակայ կղզեացն ակնկառոյց կայաք. և մերթ քաղցր յիշատակ մերձեցուցեալ յանդիման առնէր մեզ զկղզիս՝ որ ծածկէին յաչաց մերոց: Ասէաք ընդ միմեանս. Յայսկոյս անկանի Տենոս՝ ուր հովիտքն են բարեբերք, և Դեղոս՝ ուր տօնախմբութիւնքն լինին զուարճալիք: Եւ Ալեքսիս դաշն ձայնիւ ասէր ցիս. Ահա Կէոս, ուր զԳղիկերա զառաջինն տեսի. և Փիլոքսեն հառաչանօք ցուցանէր ինձ զկղզին անուանակիր Հեղինեայ, ուր յառաջ քան զամս տասն 'ի մէջ մրտենեաց և նոճեաց կանգնեալ էր նորա իւրով իսկ ձեռամբ շիրիմ տարփալւոյն իւրում Կորոնեայ: Անդ 'ի տասն ամաց հետէ գնայր 'ի սահմանեալ

1 Ստրաբ. գիրք Թ. էջ 390:

2 Ռուա, յղ. աւերակ. Ցուցաստ. մատն Ա. էջ 24:

3 Դեմոսթ. յղ. պսակ. էջ 479: Պաւսան. գիրք Ա. գլ. 1. էջ 2:

աւուրս, թանալ արտասուօք զաձիւնն ցուրտ՝ որ դեռ ևս սիրելի էր նմա ։ Իսկ Պղատոն, յոր տպաւորագոյն ազդէին տեսարանք մեծամեծք, պշուցեալ հայէր 'ի յորձախոր վիհս՝ զոր բնութեանն յանդունդս ծովուն գործեալ էր ։

Այս ահա թանձրանայր շուրջանակի մէգ մթին հրախառն. արեգակն շառագունեալ, և մկանունք ծովուն հարթ և անծածան, և տխրատեսակ ալեացն գոյնք յար 'ի փոփոխման կային ։ Երկինք թանձրամած պարածածկեալ, գմբեթարդ խաւարին և բոցաձաձանչ յեռնոյր զերկրաւ ։ Տիեզերք ամենայն յանշշունչ լռութեան ակնկալեալ կային կասկածանօք, 'ի սիրտս մեր ազդելով զերկիւղ ։ Պատսպարեալք անդէն յանդաստակ մեհենին՝ տեսաք, և ահա 'ի խիտ առ խիտ հարուածս շանթից պատառեցաւ մածուած հրընկէց միգին զմեօք. ամպք թանձունք դիզադէզ զմիմեամբք թաւալեալք ընդ օդս, անկանէին յուղխս անձրևաց յերկիր. հողմք սանձակոտորք յարձակեալք 'ի ծով, մրրկէին զանդունդս ։ Որրընդիւնք որոտմանց, մնչիւն հողմոց, կոծմունք կոհակաց, զանգիւն անձաւաց, դղորդումն լերանց, խառնեալ ը̅ միմեանս 'ի շփոթ ահեղ՝ աւերածոյ տիեզերաց թուէին զուժկանք ։ Այս ապա զօրացեալ հիւսիսի՝ վարեաց զզայրոյթ մրրկին 'ի բոցակէզ նահանգս Ափրիկեայ ։ Հայեաք զհետ նր̅, և ազդէր յունկն մեր 'ի հեռուստ մնչիւն նորա ։ Պայծառագոյն ևս պարզեցան երկինք. և ծովն,

որոյ մինչև յամպս փրփրադէզ ամբառնային կոհակք, հազիւ զալիմն յեզերս վարէր ։

Ի տեսիլ յեղակարծ և արագ փոփոխմանցն՝ վայրկիկ մի կարկեալ կացաք անշարժք · այլ անդէն յուշ եղեն մեզ խնդիրքն 'ի բազմահոլով դարուց և այսր հետազօտեալք, թէ ուստի յուզմունքս այսոքիկ և յեղմունք բնութեանն ներգործիցին, միթէ դիպած ինչ իցեն արգասիք ։ Այլ ի՞բր շղթայք որ միախառն զտիեզերքս պինդ ունին, անդադար մերձ 'ի խորտակումն լեալ, և կայցեն հաստատուն · իցէ՞ թէ յիմանալեաց ոք յարուցանիցէ և ցածուցանիցէ զմրրիկսն, և առ ինչ · ընդէ՞ր զանապատս ամպահարեալ, և յազգս եղեռնագործս խնայիցէ ։ Եւ յայնցանէ 'ի գոյութիւն դիցն 'ի վեր ելանէաք, և 'ի փարատումն համապարփակ աշխարհական միգին և 'ի լինելութիւն տիեզերացս ։ Եւ դանդաչեալք մտօք, թախանձէաք զՊղատոն՝ զհաւաստին ստուգաբանել մեզ ։ Իսկ նա խորասուզեալ կայր 'ի մտաց տեսութիւնս, և գոգցես իմն հնչէր տակաւին յունկն նորա բնութեանն ձայն ահարկու և մեծաստատ ։ Ապա ուր ուրեմն ստիպեալ 'ի յոգնաթախանձ մաղթանաց մերոց, և յիմաստից որ յուզէին 'ի միտս նորա, բազմեցաւ 'ի գեղջուկ մի աթոռ, և բազմեցուցեալ զմեզ աստի և անտի, խօսեցաւ և ասէ ·

Մարդիկ մանկանացուք և տկարք եմք[1], և

1 Պղատ. 'ի Տիմ. հտ. 3. էջ 29 ։

կարիցեմք աստուածպետականին խելամուտ լինել գաղտնեաց. զի իմաստութիւնս մեր այնպէս է առ նորայն, որպէս կայլիկ առ բանաւորս մարդ[1]: Նման որոյ տարածեալ առ ոտս նորա, պաղատիմ տալ ինձ բան 'ի բերան՝ առ 'ի խօսել զհաճոյս նորա, և համաձայնս բանի: Եթէ զսկզբնապատճառէն էից և զլինելութէ աշխարհիս, և զչարեացն պատճառէ 'ի լուր բազմութե առաջի կայր ինձ ճառել, հարկ էր այլաբանութը սքօղել ըզբանս[2]. այլ աստանօր մտ և բարեկամք իմ լսեն ինձ, և մարթ է ինձ զճշմարտութիւն աներկիւղ դաւանել:

Աստուած, զոր պատմեմ ձեզ, միակ է անփոփոխ և անսահման[3]. 'ի նմանէ ամենայն կատարելութիւնք բաշխին, և աղբիւր է նա անսպառելի իմաստութե և գոյութեան[4]. որ էրն 'ի սկզբանէ նախ քան զտիեզերաց առնել, և յառաջ քան զերևել զօրութեան նորա. զի չիք նորա սկիզբն[5]: Ինքն յինքեան և 'ի սկզբանց յաւիտենից միշտ էակ: Այլ չբաւեն բանք բովանդակել զխորհուրդս մտաց իմոց, և ոչ միտք իմ բովանդակել կարեն զմեծութիւն իրացն:

Հանգոյն նմին և նիւթն 'ի յաւիտենից 'ի

1 Հերակղ. առ Պղատ. յերեցն խպպ. հտ. 3. էջ 280:

2 Պղատ. Թղթ. 2. առ Դիոնիս, հտ. 3. էջ 312: Նոյն 'ի Տիմ. հտ. 3. էջ 28:

3 Նոյն 'ի Փեդոն. հտ. 1. էջ 78:

4 Նոյն 'ի Կրատիլ. հտ. 1. էջ 396:

5 Տիմ. յղ. հոգւոյ տիեզերաց առ Պղատոնի, հտ. 3. էջ 96: Պղատ. 'ի Փեդոն. հտ. 1. էջ 78:

յորձանսն յահագին կայր , բովանդակելով յինքեան զսերմանս ամենայն չարեաց. և խառն 'ի խուռն օգտելով երթևեկէր՝ առ 'ի միաւորել զմասունս իւր , և եղծիչքն որ 'ի նմա իրք՝ ցրուէին զայնս անդէն ։ Ամենայն կերպարանաց ընդունակ էր , և ոչ 'ի միումն յարատեւակ . և խորշումն և հերձուած զնայլին 'ի վերայ յորձնեռանդն ալեաց նորա' ։ Խառնակութիւնն ահագին , զոր արդ իսկ տեսանէք 'ի վերայ երկրի , աղօտ ինչ պատկեր է այնր որ 'ի տիեզերական վհին ներգործէր ։

Աստուած 'ի յաւիտենից ըստ անբաւ բարութեան իւրում սահմանեաց առնել զտիեզերս ըստ նախատպին , որ միշտն առաջի նորա կայր[2] անփոփոխ , անստեղծ և կատարեալ , ·հանգոյն այնմ՝ զոր ճարտարապետ երկնէ 'ի միտսն 'ի կազմել յանհարթ վիմաց զշինուած հոյակապ . աշխարհ իմացական , որոյ երևելիս այս պատկեր է և բացատրութիւն[3] ։ Ամենայն որ ինչ ընդ տիեզերս զննելի է զգայութեան և որ անզննելի 'ի նոցանէ , 'ի նախատիպն յայն գծագրեալ էր նկար գերահրաշ . և վասն զի գերաբուն էին ոչ է մարթ երկնել ինչ 'ի մտի անէակ , ասելի է թէ ստեղծ նա զաշխարհսնախ՞ք զերևելի առնել զայն։ Ապա 'ի յաւիտենից էին աստուած արարիչ ա-

1 Տիմ. յղ. հոգւոյ տիե- 2 Տիմ. անդ , էջ 93 ։
զերաց առ Պղատոնի , հտ . 3 . 3 Պղատ. 'ի Տիմ. անդ , էջ
էջ 94 ։ Պղատ. 'ի Տիմ. հտ. 28 ։
3 . էջ 30 ։

մենայն բարւոյ, և նիւթն սկիզբն ամենայն չարի, և նախատիպս այս՝ ըստ որում սահմանեալ էր աստուծոյ կերպարանել զնիւթն[1] *։

Այլ իբրև եհաս ժամանակ մեծի գործոյն, իմաստութիւնն անսկիզբն հրաման ետ համապարփակ վհին, և դղորդեալ յուզեցաւ զանգուածն մեծամարմինն որանշան իմն և բեղնաւոր շարժմամբ։ Մասունք նորա, յառաջագոյն անհաշտելիք ընդ միմեանս, եկին յիրեարս 'ի գըրկախառն համբոյր։ Ընդ նախ փայլեաց բոց 'ի խաւարի, և օդք զատան 'ի հողոյ և 'ի ջրոյ[2]. և 'ի քառից տարերացս կազմեցան նիւթականքս ամենայն[3]։

Այլ առ ուղղելոյ զշարժմունս նոցա, աստուած զհոգի ** յիւրմէ աստուածեղէն էութենէն և 'ի նիւթական գոյացութենէ խառնեալ[4], եդ 'ի սիրտ երկրի և ծովու և թանձր օդոց, յորոց և անդր ծաւալին անապատք երկնից։ Յիմացականէս աստի յէէ, որ 'ի միջակէտ տիեզերաց կառուցեալ[5], մեկնին ճառագայթք բոցոյ առաւել կամ նուազ հեռաձիգք, որ ընդմտեալ 'ի մարմինս

1 Տիմ. յղ. հոգւոյ տիեզերաց առ Պղատ. հտ. 3. էջ 94։ Պլուտ. յղ. խաղաղ. Իմաստասս. գիրք Ա. գլ. 11. հտ. 2. էջ 882։

* Եւ նախ քան զՊղատոն Արքելաոս երբեակ սկզբունս եդ. զաստուած, զնիւթն, և զկերպարանն։ (Արքելա. առ Ստոբ. ծաղկաքաղ բնաբան. գիրք Ա. էջ 82։)

2 Պղատ. 'ի Տիմ. հտ. 3. էջ 53։

3 Նոյն անդ, էջ 32։

** Յետկոյս մատենիս 'ի տեղեկութիւնսն. թիւ ԺԵ։

4 Տիմ. անդ, էջ 93։ Պղատ. անդ, էջ 34։

5 Տիմ. անդ, Պղատ. անդ, էջ 36.

կենդանացուցանեն զմասունս նոցա . և հասեալ 'ի սահմանս երկրի , ընդ ոլորտս նորա սփռին՝ լուսեղէն զնովաւ ածեալ պարունակ[1] ։

Հոգին տիեզերական այն խնչ ընկղմեալ յանդունդս նիւթոյն՝ որ ծածկէ զնա յաչաց մերոց[2] , զօրութք ուժոյ շարժլեալ դողացոյց զբոլորս զայս մեծատարած , և արագ արագ հոլովեալ զիւրև հնազանդեցոյց զօրութեան իւրում զտիեզերս անդիմադարձ ։

Եթէ հոգիս այս աստուածեղէն գոյացութէն ևեթ էր հաղորդակից , ազդումն նորա պարզ և անփոփոխ՝ միօրինակ յամենայն զանգուածն ներգործէր զշարժումն . այլ զի հաղորդ է և նիւթոյ , այլ և այլ գործէ շարժմունս ։ Զի մինչ ազդումն հանրական՝ ներգործեալ յաստուածեղէն մասնէ տիեզերական հոգւոյն՝ հոլովէ զամենայն յարևելից յարևմուտս 'ի քսան և չորս ժամս , ազդումն ըստմասնեայ՝ ներգործեալ 'ի նիւթական մասնէ նորին հոգւոյ՝ մղէ յարևմտից յարևելս ըստ յայտնի ինչ չափոյ երագութեան զպարունակն երկնից , յորում շրջին մոլորակք[3] ։

Նա 'ի խելամուտ լինել երկուց այսոցիկ հակառակ շարժմանց , գիտելի է՝ զի աստուածեղէն մասն տիեզերական հոգւոյն ընդ նիւթականի

1 Յիշատ. բանաս. կաձառ. հտ. 32. էջ 19 ։

2 Պղատ. 'ի Տիմ. հտ. 3. էջ 36 ։

3 Տիմ. յղ. հոգւոյ տիեզերաց առ Պղատ. հտ. 3. էջ 96 ։ Պղատ. անդ. էջ 38 ։

մասին յար 'ի կոխս կայ եւ զի առաջինն 'ի սպառուածս տիեզերաց առաստաղոյն է, իսկ երկրորդն 'ի պարունակս օդոց որ փարին զերկրաւս[1]. և զի դարձեալ 'ի շարժել տիեզերացս՝ ոչ զօրելով նիւթականի մասին հողւոյն խափանել 'ի սպառ զհանրական շարժումն նորա ներգործեալ յաստուածեղէն մասնէն, ժողովեաց յինքն զմնացուած խառն 'ի խուռն զօրութեանն՝ որ շարժէրն զնա 'ի համապարփակ անդունդսն, և տպաւորեաց զայն 'ի պարունակս որ պատին զերկրաւս:

Այս ահա կենդանացան տիեզերք. միածինն այն որդին, աստուածն ծնեալ[2], զկատարելագոյն քան զամենայն ձևս էառ զգնդրականն[3], և շարժումն շրջապար՝ զպատշաճագոյնն ձևոյ իւրում[4]: Ան գերաքոյն ետես զոր արարն, և ահա քաջ էր[5]. և համեմատեալ զայն նախատպին՝ ըստ որում գործէրն, եգիտ համանման 'ի կարևորագոյն տիպս կերպարանացն, և հաճեցաւ ընդ այն:

Բայց էր ինչ 'ի նախատիպն՝ անհաղորդելի գործոյն, այս ինքն է յաւիտենականութիւն՝ իմացական աշխարհին էական տիպ, որում երևելիս այս աշխարհ չէր ընդունական: Այլ քանզի չմարթէր երկոցունց աշխարհացս զնոյն ունել

1 Տիմ. յղ. հոգւոյ տիեզերաց տու Պղատ. հտ. 3. էջ 96:

2 Նոյն անդ, էջ 94: Պրուքք. պատմ. իմաստաս. հտ. 1. էջ 705:

3 Պղատ. 'ի Տիմ. հտ. 3. էջ 33:

4 Նոյն անդ, էջ 34:

5 Նոյն անդ, էջ 37:

կատարելութիւնս, եւ նոցա աստուած հանգունատիպ կատարելութիւնս: Սրբոյ պատկեր շարժական[1] անշարժ յաւիտենին* զժամանակն՝ որ անդադար սկիզբն առնելով և կատարած շրջանի տուընջեան և գիշերոյ, ամսոց և տարեաց, թուի անսկիզբն և անվախճան յընթացս իւր, և զզգալի աշխարհիս չափէ զտեւողութիւն՝ որպէս յաւիտեանք զիմացականսն. զժամանակն ասեմ, զոր և հետք անցիցն ոչ մնային՝ եթէ չէին սահմանեալ ածանցական մասանց նորա նշանակք երեւելիք, որ զոգցես իմն արձանագրէն զշարժմունս նորա[2]: Սմին իրի եղեն գերաբոյն զարեգակն[3], և արկ զնա ընդ մոլորակս 'ի ծայրածաւալ անտպատս օդոց. ուստի արձակէ նա զճառագայթս իւր համասփիւռ ընդ երկինս, և լուսաւորէ զընթացս մոլորակաց, և սահմանէ զտարեաց՝ որպէս լուսին զամսոց բոլորմունս: Փայլածուն և Արուսեակն ձգեալք ընդ պարունակն՝ յոր նայն վերամնստի, ընթացակից լինին նմա. և Հրատն և Լուսնթագ և Երեւակ հոլովին Է պարունակս որ անծանօթք են ռամկին[4]:

Բայց արարչին էից շահապետս 'ի վերայ աստեղացն կացուցեալ, խօսեցաւ առ Նոյա և ասէ.

1 Տիմ. յղ. հոգւոյ տիեզերաց առ Պղատ. հա. 3. էջ 97: Պղատ. 'ի Տիմ. էջ 37:

* Բուսոյ 'ի անդն իւր առ իշխանն Եւգինէոս զիմաստ զայս 'ի Պղատոնէ 'ի կիր առեալ յեառ:

2 Պղատ. անդ, էջ 38:

3 Նոյն անդ, էջ 39:

4 Տիմ. անդ, էջ 96: Պղատ. անդ:

Պէտք որ յինէն ծնեալք, լուարուք զպատգամս իմ[1]. Չէք դուք անմահք, այլ եղիջիք յակնարկել կամաց իմոց՝ որ հզօրագոյնք են քան զզօդկցորդութեան մասանցդ 'ի ձեզ։ Ի բովանդակութիւն տիեզերացս մնայ ընդ ընակչօք զծով և զերկիր և զօդս։ Եթէ յինէն ինքենէ ընկալցին դոքա զկեանս զերծեալք յիշխանութենէ մահու, լիցին հաւասարք դից. ձեզ ապա յանձին՝ ստեղծուլ զնոսա։ Առեալ յինէն իշխանութիւն, խառնեցէք ընդ մահկանացու մարմինս զբողբոջս անմահութեան՝ զոր տամ ձեզ. և արասջիք էակս՝ որ տիրեսցեն այլոց կենդանեաց, և հնազանդեսցին ձեզ. որ ծնցին որդիս 'ի հրամանաց ձերոց, և աճեսցեն և բազմասցին բարերարութեամբ ձերով. և 'ի մեռանելն՝ միասցին ընդ ձեզ, և հաղորդք լիցին երանութեան ձերում։

Եւ զայս ասացեալ, 'ի բաժակն յորում հաստեալն էր զհոգի տիեզերաց՝ եհեղ զմնացուած այնորիկ, և արար անտի զառանձնական հոգիս. և 'ի մարդկայինսն խառնեալ մասն ինչ յաստուածեղէն գոյացութենէն[2], եդ 'ի վերայ նոցա բաշխս անհրաժեշտս։

Ընդ սահմանեցաւ ծնանել մարդկան բաւականս յաստուածածանօթութիւն և յաստուածպաշտութիւն, և առն տիրել կնոջ. արդարութեան գոլ յաղթանակութիւն 'ի վերայ կրից, և

1 Պղատ. 'ի Տիմ. էջ 40 և 41։ զերաց առ. Պղատ. հտ. 3.
2 Տիմ. յղ. հոգւոյ տիե. էջ 99։

անիրաւութեան նուաճումն ընդ նոքօք . արդա-րոց վայելել յաստեղս յանվախճան երանութեն , իսկ այլոց փոխակերպել 'ի կանայս . և 'ի յամառելն յանիրաւութիւն՝ 'ի կերպարանս անասանոց խոտաճարակ լինել . և մի ևս 'ի նախաստեղծ բնութեանն դառնալ 'ի փառս՝ մինչև հնազանդեալք բարբառոյ բանին [1] :

Օ այսոսիկ անյեղլի սահմանեալ վճիռս , սըփռեաց ապա էն գերաբուն հոգիս 'ի մոլորակս . և հրամանն տուեալ արբանեկաց իւրոց դիցն՝ զգեցուցանել նոցա տակաւ մարմինս մահկանացու , խնամել զպէտս նոցա , և առաջնորդել նոցա , հանգեաւ անդրէն հանգիստ յաւիտենական [2] :

Նա վաղվաղակի երկրորդ պատճառացն առեալ 'ի նիւթոյ զմանկունս չորից տարերաց՝ խառնեցին ընդ միմեանս աներևոյթ զօդիւք [3] , և ածին շուրջ զհոգւովք զայլ և այլ մասունս մարմնոյ պատկանաւորս 'ի սպասաւորութիւն նոցա՝ զորէն իմն կառաց տեղւոջէ 'ի տեղի փոխել զնոսա [4] :

Հոգին անմահ և բանաւոր եղաւ յուղեղն , 'ի բարձրագոյն մասն մարմնոյ , ուղղել զշարժմունս նորա : Այլ ընդ աստուածեղէն մասինս այսմիկ հաստեցին ստորակայ դիք շունչ մահկանացու և անբան , յորում դադարեն հեշտութիւն՝ որ առեալ ձգէ զհետ իւր զչարիս , ցաւք՝ որ խափա-

1 Պղատ . 'ի Տիմ . հտ . 3 . էջ 42 :
2 Նոյն անդ :
3 Նոյն անդ , էջ 43 :
4 Նոյն անդ , էջ 69 :

նէն զվայելս բարեաց, յանդգնութիւն և երկիւղ՝ որ անխտրականութեան են խորհրդակիցք, բարկութիւն անողոքելի, յոյս դիւրահրապոյր, և ամ̃ազգի ազգի կիրք կարևորք՝ կցորդք բնութեան։ Գրաւէ նա 'ի մարդկեղէն մարմնի երկուս գաւառս անջրպետեալս 'ի միմեանց։ Յասմնականի մասին զգեցեալ զզօրութիւն և զարիութիւն՝ 'ի կուրծս զետղ առեալ կայ մերձաւորագոյն անմահ հոգւոյն, առ 'ի դիւրագոյն լուր բարբառոյ բանին. և անդր ամենայն ինչ դիմէ առ 'ի նուաճել զամեհի բերմունս նորա, օդք՝ զոր շնչեմքս, ըմպելիք՝ որ զծարաւ մեր բժշկեն, և երակք իսկ՝ որ ընդ անդամս մարմնոյս բաշխեն զհիւթս։ Այլ սոյին իսկ միջնորդաւ իմացեալ բանին զխլրտումն ցասման, զարթուցանէ զամենայն զգայարանս սպառնալեօք և աղաղակաւ, և սաստէ նոցա մի սպասաւորել զառանցանաց սրտին, և բանի հնազանդէ զնա [1]։

Ներագոյն ևս 'ի գաւառ ախտնդանաց կապեալ կայ միւս մասն հոգւոյն մահկանացուի, ըղթանձր կարեօք կենացս ստորաքարշ պատաղեալ։ Կենդանի անյագ և վայրենի, տարամերժեալ 'ի կայից անմահ հոգւոյն՝ որպէս զի մի մնչիւն և աղաղակ իւր աղմկեսցէ զներգործութիւնս նորա։ Բայց և 'ի հեռուստ անտի իշխէ անմահն մահկանացուին. և ոչ կարացեալ բանիւ զնա ուղ-

1 Պղատ. 'ի Տիմ. հտ. 3. էջ 70։

ղել, նուաճէ երկիւղիւ ։ Քանզի մահկանացուին 'ի լերդակողմն կալով, 'ի գործարան անդր յօդորկ և 'ի ջինջ նկարէ հոգւոյն անմահ զեւս ահագին տեսակս[1], երևեցուցեալ հոգւոյն մահկանացուի 'ի հայելւոյ անդ խորշս դժնեայս և սպառնալիցս, և խուճապս խոժոռադէմս՝ որ ընդ զնա վշտօք և դառնութեամբք ։ Այլ մերթ դժնդակ պատկերացն յաջորդեն ախորժ և զուարթ տեսիլք ․ խաղաղութիւն տիրէ զնովաւ, և անդ լինի նմա տեսանել 'ի քուն զհանդերձեալս ։ Քանզի դիցն ստորակայից խնամ կալեալ ներգործել 'ի մեզ զամենայն կատարելութիւնս՝ որոց եմքս ընդունակք, կամեցան մասինս այսմիկ թանձու և զաչացուի ընդունել նշոյլ ինչ ճշմարտութեան, անհաղորդելի անմահ հոգւոյն ։ Քանզի հանդերձեալքն ծածկին 'ի բանէն, և յանուրջս ևեթ և 'ի խօթութեան և 'ի հիացմունս յայտնին[2] ։

Այլ արդ եթէ զհանգամանաց նիւթոյ ճառել կամիցիմ, և զհրաշից բնութեան, և մանաւանդ զիմաստութենէն որ փայլէ 'ի յօրինուած և 'ի պէտս իւրաքանչիւր մասանց մարդկեղէն մարմնոյ, և զախուրուց այլոց իրաց որ արժանի են նկատելոյ, յանհունս վարեսցին ճառքս ․ դարձայց ապա յառաջարկութիւնս իմ։

Ոչ մարթէր աստուծոյ թերի ինչ ստեղծանել,

1 Պղատ․ 'ի Տիմ․ հտ․ 3․ էջ 71 ։

2 Նոյն անդ ։

և ամենակատար զաշխարհս ստեղծ որչափ էր հնարաւոր [1] . քանզի ներգործէր 'ի նիւթ անկերպարան և խառն 'ի խուռն, որ անսաստէր կամաց նորա անընկճելի. որ և անսաստէ իսկ ցարդ [2], և 'ի ստահակելոյ նորա պատահէն մրրիկք և սասանութիւնք երկրի և բնաւ ամենայն անհարթութիւնք ընդ արեգակամբ ։ Օնոյն և ստորակայից դիցն հարկ եղև 'ի կիր առնուլ 'ի կերպարանելն զմեզ [3] . և աստի ախտակրութիւնք մարմնոյ , և հոգւոյն ևս վտանգաւորագոյնք ։ Ապա ամենայն որ ինչ ընդ տիեզերս առ հասարակ և 'ի մարդումս բարի ինչ է , այն 'ի գերաբոյն էէն է . իսկ որ թերի ինչ , 'ի նիւթոյն ընդակից յոռութենէն [4] ։

ԳԼՈՒԽ Կ.

Որ ինչ նշանաւոր անցք 'ի Յունաստան և 'ի Սիկիլիա անցին յերեսուն ամն , սկսեալ յերեքարիւր յիսուն և եօթներորդ ամէ նախ քան զԹուականութիւն փրկչին . և վասն արշաւանացն Դիոնի , և դատապարտութեան զօրավարացն Տիմոթեայ և Իփիկրատեայ ։ Վախճան նիզակակցաց պատերազմին , և մեհենական մարտին սկիզբն * ։

ԴԻՈՆ ըստ նախապատումն իմոյ բանիս ** տարագիր 'ի Սիրակուսայ , ուստի Դիոնեսիոս

1 Պղատ. 'ի Տիմ. հտ. 3. էջ 30 և 56։ Սենեկա, Թուղթ 65։

2 Նոյն 'ի Թեետ. հտ. 1. էջ 176 ։

3 Պղատ. 'ի Տիմ. հտ. 3. էջ 44 ։

4 Նոյն անդ , էջ 47 ։ Նոյն 'ի քաղաքավար. հտ. 2. էջ 273։

* Առ իշխանութեամբն Ագաթոկղի , 356 ամօք Ն. Ք. ։

** Ցերեսուն և երրորդ գլուխ գրոցս ։

արքայ քեռորդի և եղբայր կնոջ իւրոյ հալածեաց զնա, խնդրէր ազատել զհայրենիս իւր 'ի լծոյ ընդ որով հեծէրն ։ Մեկնեալ նորա 'ի քաղաքէն աթենացւոց գնայր 'ի Զակինթոս, զի անդ էր զօրաժողով զօրացն, զոր ժողովէր 'ի ժամանակաց հետէ ։

Նա եգիտ անդ արս երեք հազար. բազմագոյնք 'ի նոցանէ պեղոպոնեսացիք, առ հասարակ արք պատերազմափորձք և որոց զվտանգս յաչս եդեալ էր[1] ։ Չև ևս գիտէին նոքա զդէմ արշաւանին. և իբրև ծանեան զի գնային 'ի վերայ պետութե՟՝ որում տասն բիւրք հետևակաց էին և բիւր մի հեծելոց, չորեքարիւր նաւք պատերազմիկք, ամուրք հզօրք, գանձք անբաւ և նիզակակիցք ահաւորք[2], ոչ ևս ինչ յառաջարկեալ պատերազմ՟ն նկատէին՝ բայց զյուսահատութ՟ի տարագրելոյ ուրուք, որ զամենայն ինչ ընդ վրէժխնդրութեան իւրում փոխանակէր ։ Բայց Դիոն եցոյց նոցա զի ոչ 'ի վերայ միոյ ուրուք 'ի հզօրագոյն պետութեանց Եւրոպայ արշաւէին, այլ տկարագունին և անգոսնելոյ քան զամենայն Թագաւորս[3] ։ Յաւել և ասէ. Զի և ոչ զօրաց ինձ պէտք են, քանզի ընդ հուպ զինուորեսցին ընդ ինև գունդք

1 Պղատ. Թուղթ 7. հտ. 3. էջ 333 ։ Արիստոտ. յղ. Ճարտ. գլ. 9. հտ. 2. էջ 623 ։ Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 420 ։

2 Դիոդ. անդ, էջ 413 ։ Եղիան. զան. պատմ. գիրք Զ. գլ. 12 ։ Նեպոս 'ի Դիոն, գլ. 5 ։

3 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Ե. գլ. 10. հտ. 2. էջ 404 ։

Դիոնեսեայ ։ Ի զօրավարութիւն ևեթ ընտրեցի զձեզ, առ 'ի տալ նոցա օրինակ քաջութեան և վարժս հրանգաց զինուորութեան [1]։ Նա և այնպէս վստահ եմ ընդ վտարանջութիւն նոցա, և որ անտի յաճախեսցեն մեզ փառք, զի թէ և մահ առաջի կայցէ ինձ ը հասանելն 'ի Սիկիլիա՝ երանելի զանձն համարիմ, եթէ միայն ածից զձեզ անդր [2]։

Մինչդեռ այն ինչ 'ի բանից աստի զօրքն քաջալերէին, դէպք խաւարման լուսնի դարձեալ խռովեցուցին զնոսա ահիւ *. բայց Դիոն փարատեցոյց զերկիւղ նոցա արիութեամբն իւրով, և պատասխանեաւ գուշակի բանակին. զի նա հարցեալ զարփային երևմանէն, 'ի մտալուտ խաւարումն իշխանութեան արքային Սիրակուսայ ասաց ունել նմա զակնարկութիւնն [3]։ Մտին վաղվաղակի զօրքն 'ի նաւ, ութհարիւր այր [4]. զի այլոց առաջնորդութը Հերակղիդեայ սահմանեալ էր գալ։ Դիոնի երկու ևեթ բեռնբարձ նաւք էին, և երեք այլ ևս նաւք թեթևընթացք, կազմեալք առհասարակ ամենայարդար պատրաստութեամբ զինուց և պաշարոյ [5]։

Նաւատորմն փոքրիկ վարեալ 'ի սաստիկ մրրկէ

1 Պլուտ. 'ի Դիոն. հտ. 1. էջ 967։

2 Արիստոտ. յղ. հասս. գիրք Ե. գլ. 10. հտ. 2. էջ 405։

* Ցետկոյս մատենիս 'ի տեղեկութիւնս. Թիւ ԺԶ։

3 Պլուտ. անդ, էջ 968։

4 Նոյն անդ, էջ 967։

5 Նոյն անդ, էջ 968։

յեզերս Մկրիկեայ 'ի ծայրս, և մնացապուր 'ի նաւաբեկութենէ զերծեալ՝ եհաս 'ի նաւահանգիստն Մինովայ 'ի հարաւակողմն Սիկիլիոյ։ Այս էր Մինովա քաղաք ամուր կարքեդոնացւոց. և քաղաքապետն քանզի բարեկամ էր Դիոնի, և թերևս առ 'ի տածել իսկ զհերձուածս յօգուտ Կարքեդոնի, հոգացաւ զպէտս զօրացն վաստակելոց 'ի տաժանաւոր նաւարկութենէն։ Ընդ կարևոր համարէր Դիոն հանգուցանել ըզզօրականն. այլ լուր եղև՝ զի Դիոնեսիոս յառաջ քան զաւուրս ինչ մտեալ էր 'ի նաւ խաղալ յԻտալիա, և աղաչեցին զօրքն զԴիոն՝ փութալ վաղագոյն 'ի Սիրակուսա [1]։

Այս վաղվաղակի համբաւ գալստեան նորա տարածեցաւ առ հասարակ ընդ Սիկիլիա, և արհաւիրք և յոյս զհետ նորա։ Ակրագանդացիք գեղացիք և կամարինացիք նոյնհետայն ընդ գունդըս նորա խառնեցան. և սիրակուսացիք և բնակիչք շրջակայ դաշտացն խուռն առ նա ընթանային։ Այս բաշխեաց նա հինգհարիւրոց 'ի նոցանէ զէնս, ածեալ ընդ իւր 'ի Պեղոպոնեսայ [2]։ Մեծամեծք մայրաքաղաքին պայծառազգեացք ընդ առաջ ելին նմա 'ի դրունս քաղաքին [3]։ Այսմուտ նա անդր հանդերձ զօրօքն՝ որ խաղային զայլն անբարբառ, և հինգ բիւր այր զհետ իւր՝

1 Պլուտ. 'ի Դիոն. հտ. 1. էջ 969։

2 Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 414։

3 Պլուտ. 'ի Դիոն. հտ. 1. էջ 970։

որոց աղաղակաւ հնչէին օդք[1]։ Ի հնչիւն ահեղագոչ փողոցն՝ լռեաց աղաղակն. և քարոզն որ առաջի երթայր, կարդաց ազատութիւն Սիրակուսայ, և բռնաւորութեան կործանումն։ Ի լուր քարոզին ամենեքին առ հասարակ 'ի փղձուկ հարեալ արտասուեցին. և ոչ այլ ինչ լսելի լինէր, բայց խառնաձայն բարբառ սրտառուչ հառաչանաց ընդ մաղթանս՝ որ ուղերձէին յերկինս։ Ծխէին 'ի մեհեանս և 'ի փողոցս խունկք զոհից. և ժողովուրդն խելայեղեալ իմն առ յոյժ խնդութեանն, անկանէր առ ոտս Դիոնի, մատուցանէր նմա մաղթանս որպէս աստուծոյ բարերարի, և լիաբուռն սփռէր ծաղիկս զնովաւ։ Եւ ոչ այնու յագեալ, դիմեաց զայրագին 'ի վերայ ատելի ամբոխին լրտեսաց և չարախօսաց՝ որովք ապականեալ էր քաղաքն, հաս, թացաւ յարիւն նոցա. և տեսարանքն սոսկալիք յաճախեցին զցնծութիւն հասարակաց[2]։

Եւ Դիոն յառաջ խաղայր մեծափառ յաղթանակաւ. և ընդ ամենայն տեղիս, ընդ որ անցանէրն, սեղանք կանգնեալ էին նմա աստի և անտի։ Երբև եհաս 'ի հրապարակն, զկայ էառ. և 'ի բարձուէ խօսեցաւ առ ժողովուրդն, եդ դարձեալ առաջի նոցա զազատութիւն, յորդորեաց զնոսա ձգնել 'ի վերայ նորա, և աղաչեաց կացուցանել 'ի վերայ աշխարհին արս որ բաւա-

1 Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 415։ 1. էջ 970։
2 Պլուտ. 'ի Դիոն. հտ.

կան իցեն 'ի բազմավտանգ ժամանակին յանձանձել զիւրս նորա : Այլ կացուցին զնա և զՄեգակլէս զեղբայր նորա . բայց Թէպէտ և յոյժ էր պանծալի իշխանութիւնն զոր տային նոցա, նոքա ոչ կամեցան յանձն առնուլ զայն՝ բայց իշխանակցութք արանց քանից 'ի մեծամեծացն սիրակուսացւոց, յորոց բազմագոյնք հալածեալք էին 'ի Դիոնիսեայ :

Նազան ուրեմն յետ աւուրց զգոյժ առեալ Դիոնիսեայ՝ զի Դիոն 'ի Սիրակուսա հասեալ էր [1], եկն եհաս անդր ընդ ծով, և եմուտ 'ի միջնաբերդն, զորով պարիսպ ածեալ պաշարեալ էր սիրակուսացւոց : Հրեշտակս արար վաղվաղակի առ Դիոն [2] . իսկ նա արձակեաց զնոսա առ ժողովուրդն : Նոքա ընկալեալք 'ի ժողով համախումբ, հնարէին պատրողական խոստմամբք յիւրեանս ձգել զնա . նուազութիւն հարկաց, ազատութիւն 'ի զինուորութենէ 'ի պատերազմունս՝ որ ոչ ըստ կամաց նորա գործիցին, և զամենայն ինչ խոստանայր նոցա Դիոնեսիոս . այլ ժողովուրդն զմիայն կարևորագոյն պայմանն ուխտին խնդրեաց 'ի նմանէ զբարձումն բռնաւորութեան :

Իսկ Թագաւորն քանզի զնենգութիւն մենքենայէր, յերկարաձգեաց զերթևեկս պատգամաց, և համբաւ եհան՝ իբր Թէ կամէր հրաժա-

1 Պլուտ. 'ի Դիոն. հտ. 1. էջ 415 :
էջ 969 : Դիոդ. գիրք ԺԶ. 2 Պլուտ, անդ. էջ 971 :

րել յիշխանութենէ [1]: Այլ կոչեցեալ առ ինքն զպատգամաւորս ժողովրդեան, կալաւ զնոսա առ իւր զամենայն զգիշերն. և ընդ այգն ընդ առաւօտն հրամայեաց զօրացն յարձակել: Ներդակալքն այլազգի զօրք դիմեալ 'ի վերայ շուրջանակի պարսպացն, խրամատեցին զայն. և հալածեցին զգունդս սիրակուսացւոց, որք յուսով առաջիկայ հաշտութեանն անպատրաստ գտան:

Դիոնի զմտաւ ածեալ՝ զի յօրհասական պատերազմի յայն բախտ պետութեանն յեցեալ կայր, չեգիտ այլ հնարս քաջալերելոյ զահաբեկ զօրականսն՝ բայց 'ի յանդգնութիւն զքաջութ̃ին փոխել: Կոչեաց զնս̃ 'ի խուռն մարտին, ոչ ձայն տալով, որ ոչ ևս լսելի էր նց̃, այլ օրինակաւ՝ ընդ որ հիացեալ կային, և ոչ սրտապնդէին 'ի նմանութ̃ն: Յարձակեցաւ նա միայնակ 'ի գունդս թշնամեաց, և զբազումս 'ի նոցանէ դիտապատ յերկիր կործանեաց. վիրաւորեցաւ, անկաւ յերկիր և բարձեալ 'ի սիրակուսացի զօրականէն, որ վերստին արծարծեալ յարիութիւն՝ յաւելոյր նմա խրախոյս, անդրէն 'ի ձի աշտանակեաց: Այլ ժողովեալ զփախստեայս, և տիգախոց ձեռամբն ցուցանելով նոցա զասպարէզն անհրաժեշտ՝ ուր անդէն առ ետեղ սահմանելոց էր ծառայութիւն նոցա կամ ազատութիւն, սլացաւ 'ի բանակետղ պեղոպոնեսացւոց զօրացն, և խաղացոյց

[1] Պղուտ. 'ի Դիոն. Հռ. էջ 416: Պոլիեն. 'ի մարթան-
1. էջ 971: Դիոդ. գիրք ԺԶ. ոյն, գիրք Ե. գլ. 2. յօդ 7:

զնոսա 'ի պատերազմ։ Խուժադուժքն վաստակաբեկք ոչ ևս կարացեալ դիմանկալել ընդ երկար, խուսեցին 'ի միջնաբերդն ծածկել զկորանս իւրեանց։ Ապա սիրակուսացիք բաշխեցին այլազգի զօրականին հարիւր մնաս առ այր, և նոքա միաբարբառ պսակ ոսկի զօրավարին իւրեանց սահմանեցին[1]։

Խելամուտ եղև Դիոնեսիոս, զի ոչ ևս այլազգ մարթէր նմա յաղթել թշնամեաց՝ բայց միայն պառակտելով զնոսա. և եդ 'ի մտի կասկածելի առնել զԴիոն առաջի ժողովրդեան նորին հնարիւք, որովք երբեմն այլք զրպարտեցին զնա առ իւր։ Աստի շշունջքն զոր սփռէր նա ընդ Սիրակուսա, մենքենայք և կասկածանք՝ որովք խռովէր զազգատոհմն, դաշինք նենգաւորք, և դաւող նամականին՝ զոր մերթ առ Դիոն և մերթ առ ժողովուրդն գրէր։ Ամենայն թուղթք նորա ընթեռնուին 'ի համախմբումբ ժողովոյ. եհաս մի 'ի թղթոց, որոյ էր երեսագիր Առ հայրն իմ, Սիրակուսացւոց կարծեալ այնպէս՝ զի Իպպարինոս որդի Դիոնի գրէր զայն առ հայրն իւր, ոչ իշխեցին ընթեռնուլ զայն. այլ Դիոն ինքնին եբաց զայն։ Եւ այնպէս Թագաւորին յօրինեալ էր զգիրն, զի եթէ չընթեռնոյր զայն Դիոն 'ի լուր ամենեցուն՝ կասկած տայր զանձնէ, իսկ եթէ ընթեռնոյր՝ ահ արկանէր 'ի նոսա։ Իւրով իսկ ձեռամբ գրեալ էր զայն Թագաւորին, և ճարտար

[1] Պլուտ. 'ի Դիոն. հտ. 1. էջ 971։

'ի նմա զամենայն զբանսն յերկուբեալ։ Զամենայն պատճառս անդր 'ի ներքս ածէր բաժանելոյ զօգուտ Գփոնի յօգտակարաց ժողովրդեան։ Զի կին նորա և որդի և քոյր արգելեալ կային 'ի միջնաբերդին, և սպառնայր Թագաւորն 'ի նոցանէ հանել զքէն վրիժուն։ Սպառնալեացն զհետ գային աղերսական յանդիմանութիւնք և ողոքանք, որ բաւական էին շարժել զսիրտ բարեգործ և արի։ Եւ դառնագոյնք 'ի Թունից դարձեալ կային 'ի բանսն, զոր յաւելոյր. "Յուշ լիցի քեզ նախանձն, որով պաշտպանէիր բռնաւորութեան մինչ առ իսն էիր։ Մի տար ազատութիւն մարդկանդ, որ ատեան զքեզ յիշելով զչարիսն՝ որոց դու պատճառ եղեր և գործի. և զգոյշ լեր իշխանութեանդ՝ զոր ետուն դոքա քեզ, զի դա միայն մնայ քեզ պաշտպարան, և ընտանեաց քոց և բարեկամաց[1] "։

Ոչ էր մարթ Թագաւորին յաղթութեամբ մարտի այնպէս յաջողել, որպէս Թղթովս այսուիկ։ Թուէր այնուհետև Գփոն յաչս ժողովրդեան հարկաւորեալ անհրաժարելի՝ ձեռնտու լինել բռնաւորին և կամ յաջորդել 'ի տեղի նորա։ Յայնմհետէ համարէր նա զանձն անկեալ 'ի հաւատարմութենէ. զի իբրև այն ինչ կռուան կակածանաց 'ի նմա գործեցաւ՝ կործանումն հասանէր նմա։

[1] Պլուտ. 'ի Գփոն. հտ. 1. էջ գիրք Ե. գլ. 2. յօդ. 8։ 972։ Պոլիբեն. 'ի մարթանսն,

Իբրև այս իրք էին, եհաս միւս ևս գունդ զօրաց պեղոպոնեսացւոց՝ առաջնորդեալ 'ի Հերակլիդեայ։ Սա այր մեծարոյ առաջի սիրակուսացւոց[1] ոչ յայլ ինչ թուէր պիտանացու, բայց 'ի յաճախել զաղմուկ աշխարհին։ Փառամոլութեամբն մտաբերէր 'ի գործս, զորս յողդողդութեամբն 'ի դերև հանէր. երկաքանչիւրոցն ևս կողմանց մատն լինէր, առանց յաղթական կացուցանելոյ զիւրն. աջողակ 'ի դարանագործութիւն և եթ՝ առանց և ոչ մի ինչ օգուտ 'ի կատարումն խորհրդոց իւրոց գործելոյ։ Աւագագոյն իշխանութիւնս կալաւ նա փառօք 'ի բանակի յաւուրս բռնաւորաց. ապա միաբանեալ ընդ Դիոնի, ելից զնա և դարձեալ յարեցաւ 'ի նա։ Մերժացեալ յառաքինութեանց նորա և 'ի համարոյ, յաղթէր նմա ճարտարութեամբ յինքն ձգելոյ զսիրտս[2]։ Քանզի Դիոն սարտուցանէր զնոսա դժուարամատոյց բարուքն, և խստութեամբ տարազուցն և մտաց։ Ի զուր բարեկամք նորա խրատէին զնա՝ լինել համբոյր և դիւրամատոյց. ընդունայն և Պղատոն գրէր առ նա, զի առ 'ի պիտանի լինել մարդկան՝ պարտ է գոլ նոցա հաճոյ[3]։ Իսկ Հերակլիդեայ ընտելանէր և ներող էին բարք, և վասն զի ոչ ինչ սուրբ էր առաջի նորա, կաշառէր զճարտարախօսս առատ

1 Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 419։

2 Պլուտ. 'ի Դիոն. հտ. 1. էջ 972։

3 Պղատ. Թուղթ 4. հտ. 3. էջ 321։

պարգևօք, և զամբոխն՝ շողոմելով: Հաստատեցաւ ժողովուրդն անձնատուր լինել 'ի նա, և յառաջնումն համախմբումբ ժողովի կացոյց զնա զօրավար ընդ ծով: Ի վերայ հասեալ Պիւռոսի, քողոք կալեալ՝ զի իշխանութեամբն Հերակղիդեայ եղծանէր իւրն, և ետ դարձուցանել զվճիռն. այլ ապա 'ի միւս ևս ժողովի, զոր ինքն համախըմբեաց, ետ հաստատել զնա անդրէն ծովապետ: Յաւել ևս խնդրել, զի և առաւելութիւն ինչ իշխանութեան ոսոխին շնորհեսցի. բայց միայն առանձինն արար նմա ադերսական յանդիմանութիւնս[1]:

Հերակղիդէս 'ի վերին երեսս հաճ և հաւան ցուցեալ ընդ բարերարութիւն Պիւռոսի, խոնարհէր համապազ առաջի նորա, կանխէր երագէր կատարէր զհրամանս նորա շնորհապարտ փութով. այլ 'ի ներքոյ չարահնար դաւով արկանէր խոչ և խութ անյաղթելի ընդդէմ խորհըրդոց նորա: Ոչ ի եթէ իրաւախոհ կամէր լինել նա ընդ Պիւռոնեսեայ, համախոհ կարծէր ընդ բռնաւորին. իսկ եթէ լռէր, վասն չանկանելոյ յիշխանութենէն թուէր երկարաձգել զպատերազմն[2]:

Այս յաճախեցին անտեղի ամբաստանութիւքն 'ի հալածել նաւատորմին սիրակուսացւոց ըղտորմիղ նաւաց թագաւորին, որոց հրամայէրն

1 Պլուտ. 'ի Դիոն, հտ. 1. էջ 972: 2 Նոյն անդ, էջ 973:

Փիլիստոս* ։ Քանզի նաւ զօրավարին խրեալ 'ի ծովեզրն, դէպք 'ի չարիս եկին նմա անկանել 'ի ձեռս մոլեգնեալ խուժանին՝ որ չարաչար կտտահարութեամբ սպան զնա, մինչև 'ի քարշ ածել զնա անարգաբար ընդ փողոցս[1] ։ Այն աղէտք և Դիոնեսեայ հասանէին, եթէ ոչ թողեալ զմիջնաբերդն 'ի ձեռս Ապողոկրատայ որդւոյ իւրոյ՝ զերծանէր կնաւ իւրով և գանձիւք յԻտալիա ։ Իսկ Հերակլիդեայ յանցաւոր գտեալ, զի նմա անկ էր պահ ունել ընդ ծով և խափանել զփախուստ բռնաւորին, իբրև ետես զայրացեալ զսիրակուսացիս ընդդէմ իւր, հնարեցաւ դարձուցանել զաղմուկն 'ի վերայ Դիոնի՝ առաջի արարեալ անդէն բաշխս կալուածոց[2] ։

Առաջարկութիւնս այս, աղբիւր անսպառ հերձուածոց 'ի բազում հասարակապետութիւնս, ընդունելի եղև խնդութեամբ ամբոխին՝ որոյ ոչ ևս սանձէրն ստահակութիւն ։ Այլ 'ի հակառակել այնմ Դիոնի՝ յարեաւ խռովութիւն, և ամենայն բարերարութիւնք նորա նոյնհետայն անյիշատակ եղեն ։ Հաստատեցան բաշխք կալուածոց, և սահմանեցաւ նորոգել զկարգս պեղոպոնեսացի զօրականին, և կացուցանել տեսուչս իրաց աշխարհին քսանևհինգ այր, ընդ նոսա և

* Առ իշխանութեամբն Եւպինեայ, որ հանդիպի 356 և 355 ամաւ Ն. Ք ։ (Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 419 ։)

1 Պլուտ. 'ի Դիոն, հտ. 1. էջ 974 ։ Դիոդ. անդ ։

2 Պլուտ. անդ ։

զՀերակղիդէս[1] .

Մնայր ընկենուլ յիշխանութենէ զԴիոն և դատապարտել . և քանզի երկիւղ էր յայլազգի զօրացն որ շուրջ կային զնովաւ, ջանացան հրապուրել զնոսա մեծամեծ խոստմամբք . այլ առաւ-քինի զօրքն, զորս յառաջագոյն անարգեալն էին զսակ ռոճկին նոցա խափանելով, և ևս առաւել անարգէին զնոսա համարելով դիւրապատրաստ ՚ի մատնութի, առին զզօրավար իւրեանց ՚ի մէջ, և ածին զնա ՚ի բաց ընդ մէջ քաղաքին՝ հալածեալք և մղեալք ՚ի խուռնէ ամբոխին ոչինչ տալով թշնամանաց նոցա պատասխանի, բայց կշտամբեալ զապերախտութիւն և զդրժանս նոցա . և Դիոն աղերս և գութ արկանէր առ ՚ի ցածուցանել զնա : Սիրակուսացիք յամօթ լեալ փախստեամբն նորա, յղեցին զհետ նորա զօրս ՚ի նեղել զնա . այլ ՚ի տալ նորա նշան մարտի, զօրքն ՚ի փախուստ դարձան :

Նա ամրացաւ նա յերկիր Լեւոնդացւոց[2] . որք ոչ միայն պարծանս իւրեանց համարեցան ընդունել զնա իւրովքն հանդերձ ՚ի քաղաքացիս, այլ և ազնուական արիութեամբ յայտնապէս զվրէժ նորա կամեցան խնդրել :

Առաքեցին հրեշտակս ՚ի Սիրակուսա, բողոք ունել զանիրաւութենէն զոր ը՟ ազատարարն Սիկիլոյ արարեալ էր . և ընկալեալ անտի պատ-

[1] Պլուտ. ՚ի Դիոն, հտ. 1 . էջ 975 :

[2] Նոյն անդ : Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 420 :

զամմաւորս՝ որ զայլն ամբաստան լինել զԴիոնէ , կոչեցին զնիզակակիցս իւրեանց 'ի ժողով : Քննեցաւ դատն , և դատապարտեցան սիրակուսացիք յամենեցունց առհասարակ : Այլ նոքա ոչ միայն չհաւանեալ ընդ վճիռն , այլ և ուրախ լինէին՝ իբր յերկոցունցն ևս բռնաւորաց զերծեալ. և յաւելաւ ուրախութիւն նոցա յաղթութիւնքն ընդդէմ նաւաց Թագաւորին , որոց պաշար 'ի միջնաբերդն ածեալ էր և զօրս՝ առաջնորդութեամբ Փիլիստեայ նէապօլսեցւոյ [1] :

Գիտաց քաջ զօրավարն , զի ժամ էր նուաճելոյ զապստամբս . քանզի դուզնաքեայ յաջողութեամբքն , և առաւել ևս ստահակութեամբ իւրեանց յանդգնեալ , թօթափեալ էր նոցա 'ի սպառ զլուծ հնազանդութեան և պատկառանաց : Զօրն 'ի բուն պարապէին 'ի շուայտել , և զօրավարք նոցա զառածեալք յանկարգութիւնս անսանձելի : Յարձակեցաւ Փիլիստոս 'ի միջնաբերդէն , և կործանեալ զպարիսպն զոր վերստին շուրջ ածեալ էր սիրակուսացւոց , կալաւ զկողմն մի քաղաքին , և մատնեաց զայն յաւար . հալածեաց անտի զզօրս սիրակուսացիս , զբնակիչս կոտորեաց , և զկանայս և զորդիս նոցա կապեալս ած 'ի միջնաբերդն : Ժողովեցան քաղաքացիք , խորհուրդ 'ի մէջ առին խուճապաւ . ահիւ պակեան սիրտք նոցա , և յուսահատութիւն ոչ ևս

1 Պլուտ. 'ի Դիոն , հտ. 1. էջ 976 : Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 410 :

զտանէր ելս վտանգին ։ Յայն վայր ձայն բարձրին ումանք կոչել զԴիոն հանդերձ զօրօքն . և նոյնհետայն միահամուռ ամենայն ժողովուրդն զաղաղակ բարձեալ, խնդրէին զնա և ասէին . Նորհեսցեն մեզ զնա դիք , դարձցի եկեսցէ ածել մեզ եռանդն արիութեամբն իւրով[1] ։

Ընդադեսպանք արձակեալ, նոյնօրէն նախ քան զմուտս արևու հասին ՚ի Լեւոնտիոն . և անկեալ առ ոտս Դիոնի արտասուալից դիմօք , ՚ի գութ շարժեցին զնա՝ ցուցանելով նմա զվիշտս հայրենեացն ։ Եւ գլխաւորք ՚ի նոցանէ երկուք յանդիմանեալ ժողովրդեան , պաղատէին փրկել զքաղաքն որ վրէժխնդրութեան նոյն և գթութեան նոցա արժանին էր ։

Եւ իբրև վախճանեցին զբանսն , տխուր լռութիւն եղև ՚ի ժողովն . խօսել կամէր Դիոն , այլ արտասուք գելուին զխօսս նորա . ապա քաջալերեալ յարտասուակցորդ զօրականէն , ասէ . Զօրականք պեղոպոնեսացիք և Նիզակակիցք հաւատարիմք լուարուք . Լիցի ձեզ խորհել զանձանց , այլ ես ոչ ևս եմ ազատ խորհելոյ զանձնէ ։ Ահա կործանի Սիրակուսա , և ինձ պարտ է փրկել զնա թէպէտ և ընդ փլատակօք նր առաջի կայցէ ինձ թաղել . ընդ հրեշտակս նորա առ ձեզ պատգամաւորեալ , յաւելում . Անմտացաք քան զամենայն մարդիկ , և թշուառագոյնք քան զամենայն

[1] Պլուտ . ՚ի Դիոն , հա . էջ 422 ։
1 . էջ 976 ։ Դիոդ . գիրք ԺԶ .

մարդիկ գտանիմք. ողորմեցարուք ընդ գիղջ մեր, և փութացարուք օգնել քաղաքին՝ զոր դուք փրկեցիք զնա յառաջագոյն ։ Եթէ անիրաւութիւնք մեր շարժեն զձեզ ՚ի վրէժ, այլ շնորհեսցեն դիք վարձս նախանձուն և հաւատարմութեան ձերոյ՝ զոր արարէք ընդ իս զթութեամբ. և մի երբէք մոռասջիք զԴիոն, որ ոչն եթող զձեզ յանիրաւել առ ձեզ քաղաքայնոցն, և որ ոչն թողու զքաղաքացիսն ՚ի թշուառութեան նոցա ։

Եւ մինչդեռ նա զայն խօսէր, ձայն բարձին ամենայն զօրքն ՚ի գութ խանդաղատեալ, և ասեն. Առաջնորդեա մեզ, և երթիցուք փրկել զՍիրակուսա ։ Իսկ հրեշտակք սիրակուսացւոց լի ցնծութեամբ և գոհութեամբ զիրկս արկեալ նոցա, բիւր օրհնութիւս տային Դիոնի. և Դիոն ժամ ետ զօրացն առնուլ փութանակի դոյզն ինչ կերակուր[1] ։

Եւ ընդ ելանելն ՚ի ճանապարհ, ահա այլ հրեշտակք ընդ առաջ եղեն նմա. կէսք ՚ի փութացուցանել զնա, և կէսք ՚ի դադարեցուցանել ։ Առաջինքն ՚ի դիմաց ողջամտագոյն մասին քաղաքայնոց, այլք յերեսաց հակառակ կողմանն. զի յամփոփել յետս թշնամեաց, ճարտարախօսք անդրէն ՚ի մէջ անցեալ արկանէին հերձուածս ՚ի քաղաքացիս ։ Ռամիկն մղեալ աղաղակաւ ճառից նոցա, կամէր իւրովի զբռամբ ածել զազատութիւն, և

1 Պղուտ. ՚ի Դիոն, հտ. 1. էջ 977.

ունել զշքոումս քաղաքին՝ առ 'ի չտալոյ մուտս օտարաց գալոյ յօգնականութիւն . իսկ զգօնագոյնք զարհուրեալք 'ի յանդուգն յանձնապաստանութենէն, ստիպէին մեծաւ թախանձանօք զդարձ պեղոպոնեսացի զօրականին[1] :

Ի դէպ թուեցաւ Դիոնի՝ ոչ կասել և ոչ աճապարել, այլ համդարտագոյնս ածել զգուն : Նա իբրև ոչ ինչ աւելի հեռի էր 'ի Սիրակուսայ քան զվաթսուն ասպարէզս, հասին առ նա հրեշտակք յամենայն խմբից և յամենայն կարգաց քաղաքայնոց, ևս և 'ի դիմաց հերակղիդեայ ոխերիմ թշնամւոյ իւրոյ : Քանզի բերդականացն անդրէն 'ի դուրս յարձակեալ՝ կէսք զպարիսպն շրջապատնէշ 'ի սպառ կործանէին, և կէսք իբրև զվագերս կատաղիս անկանէին 'ի վերայ բնակչաց՝ առանց խնայելոյ 'ի կանանին իսկ և 'ի մանկտին : Նա այլք դարձեալ առ 'ի կանգնել խոչ անտեղիտալի եկամուտ գնդաց, խանձողս և նետս հրավառս արձակէին 'ի տունս՝ որ շուրջ զմիջնաբերդաւն կային[2] :

Իբրև զայն ամենայն լուաւ Դիոն, ճեպեցոյց զգուն . և ահա բոց և ծուխ մրրկեալ յանմպս դիզանէր, և յաղթականացն յանդուգն խրախոյս և սրտառուչ կոծ բնակչացն լսելի լինէին : Ընդ երևել Դիոնի, հոչակ համբաւոյ նորա հնչեաց ընդ ամենայն կողմանս քաղաքին . ժողովուրդն զծնգովք

1 Պլուտ . 'ի Դիոն , հտ . 2 Նոյն անդ :

նորա փարէր, և Թշնամիք նորա պակուցեալ՝ ՚ի ստորոտս միջնաբերդին ճակատեցան կացին[1] ։ Քանզի պատսպարէին անդ գրեթէ անմատչելի յաւերակաց այն ինչ կործանեալ պարսպին, և առաւել ևս ՚ի բոցածաւալ ահարկու շրջապատէն՝ զոր մոլեգնութիւն ած զնոքօք ։

Մինչդեռ սիրակուսացիք զնոյն զառաջին դըրուատիս տային զօրավարին, և նովին մեծարանաց անուանք փրկիչ զնա և աստուած կարդային որպէս յառաջնումն յաղթանակին, զօրք նորա ՚ի բազում առաջս բաժանեալ, և զհետ նորին խրախուսեալ, յառաջ խաղային կարգաւ ընդ մոխիրն հրախառն և ընդ խանձողս բորբոքեալս, ընդ ճապաղիս արեան, և ընդ դիակոյտս որով ծածկէին փողոցք և հրապարակք, ընդ ահագին խաւարն թանձրամած ծխոյն, և ընդ ահագնագոյն նշոյլն ամենածախ հրդեհին, և ընդ աւերակս տանց՝ որ սոսկալի դղրդմամբ առընթեր և ՚ի վերայ գլխոց իւրեանց փլուզեալ անկանէին ։ Այլ հասեալք ՚ի վերջին պատնէշն, նովին արիութեամբ անցին ընդ այն՝ յաղթեալ յամառ և մոլեգին դիմակալութեան զօրացն Նիփսեայ, խորտակեալ զնոսա, և հալածեալ ՚ի միջնաբերդն ։

Ի վաղիւ անդր սիրակուսացւոց խափուցեալ զհրդեհին ծաւալումն, գտան յանդորր խաղաղու-

[1] Պլուտ. ՚ի Դիոն, հտ. 1. էջ 978 ։

թեան ։ Իսկ ճարտարախօսք և այլ խռովիչք փախեան 'ի քաղաքէն ինքնահալածք, բաց 'ի Հերակղիդեայ և 'ի Մենեդոմեայ հօրեղբօրէ նորա. զի նոքա քաջ ճանաչէին զՊղիոն, և գիտէին զի յանձն առնուլ իւրեանց զմեղանսն՝ զենընկեց առնէին զնա ։ Բայց թէպէտ և բարեկամք Պղիոնի զրգռէին զնա թախանձանօք խլել արմատաքի յաշխարհէն զոգին խռովութեան զչարագոյնն քան զբռնաւորութիւն, և մատնել զերկոսին եղեռնաւորսն սրտմտութեան զօրականին՝ որ խնդրէին սպանանել զնոսա, այլ նա ասէր քաղցրութեամբ. Այլք 'ի զօրավարաց զամենայն կեանս իւրեանց պարապեն 'ի վարժս պատերազմի, առ 'ի կանգնել զյաղթութիւն որ բազում ուրեք դիպաց են արգասիք. այլ ես 'ի վարժարանին Պղատոնի կրթեալ՝ ուսայ նուաճել զկիրս իմ. և առ 'ի կանգնել զյաղթութիւն որ յիմն եւեթ է ապաստան, պարտ է ինձ ներել և անյիշաչար լինել ։ Պա՞րտ իցէ ինչ, փոխանակ զի Հերակղիդէս անկղիտացաւ 'ի դժանս և յապիրատութիւն, զառածանել ինձ 'ի սրտմտութիւն և յանարժան վրէժխնդրութիւն ։ Ոչ հանճարով և իշխանութեամբ կամիմ գեր 'ի վերոյ լինել Հերակղիդեայ, այլ առաքինութեամբ. և բարերարութեամբք ածել զնա 'ի զգաստութիւն [1] ։

Այս պնդէր Պղիոն զպաշարումն միջնաբերդին.

1 Պլուտ. 'ի Դիոն, հտ. 1. էջ 978 ։

և ամբականացն նեղեալ 'ի սովոյ, ոչ ևս հպատակէին հրահանգաց: Հարկ եղև Ապողոկրատայ խոնարհել 'ի դաշնադրութիւն, և եթող նմա Դիոն մեկնել գնալ 'ի բաց՝ առեալ զմայր իւր և զքորս, և զամենայն ինչս իւր բարձեալ 'ի հինգ նաւս պատերազմիկս: Դիմեաց ժողովուրդն 'ի ծովեզր՝ տեսանել զցանկալի տեսիլն, և ցնծալ խաղաղութեամբ ընդ ծագումն բարենշան աւուրն, որ զհետ բազմամեայ ծառայութեան ածէր Սիրակուսայ ազատութիւն, 'ի բաց հալածելով զզաւակ հարստահարողաց իւրոց, և կործանելով 'ի սպառ զմեծազօր բռնաւորութիւնն[1]:

Իսկ Ապողոկրատ չոգաւ առ Դիոնեսիոս հայր իւր, որ էր յայնժամ յԻտալիա. և ընդ մեկնել նորա, եմուտ Դիոն 'ի միջնաբերդն: Արիստոմաքէ քոյր նորա և որդի նորա Իպպարինոս եկին ընդ առաջ նորա, և ողջագուրեցան նախ 'ի նմանէ: Զհետ նոցա գայր Արետէ դողալով և սրտաբեկ. կամէր իսկ, և ոչ իշխէր զարտասուալից աչս իւր 'ի վեր ամբառնալ: Յայնժամ Արիստոմաքեայ կալեալ զձեռանէ նորա, ասէ ցԴիոն եղբայր իւր. Զիա՞րդ պատմել կարիցեմք զվիշտս, զոր մինչ չէիրն աստ կրեցաք. արդ այժմ դարձ քո և յաղթութիւնք տան մեզ ոգի առնուլ: Այլ աւա՜ղ, զի դուստրն իմ բռնադատեալ 'ի նոր հարսանիս 'ի թշուառութիւն իւր և իմ, 'ի

[1] Պլուտ. 'ի Դիոն, հտ. 1. տպն. էջ 565: էջ 980: Դեմոսթ. 'ի Լեպ.

հասարակաց խնդութեան՝ գտանի նա 'ի սուգ։ Ո՞ւր արդեօք ակնարկիցես 'ի հարկն դժնդակ, յոր արկ զնա անգթութիւն բռնաւորին. իցէ՞ զի ողջունեսցէ նա զքեզ իբրև զքեռի իւր թէ իբրև զփեսայ։ Նա ոչ կարացեալ Պիռնի ժոյժ ունել արտասուաց, զիրկս արկ հարսին իւրում գորովագին. և մատուցեալ նմա անդրէն զորդեակն իւր, հրաւիրեաց զնա 'ի բնակակցութիւն յանփառունակ օթևանին՝ զոր ընտրեալ էր իւր. զի ոչ կամէր բնակել յարքունիս[1]։

Այլ 'ի գովասանութիւն Պիռնի, այլ 'ի տեղեկութիւն պատերազմաց ինչ նորա զայսոսիկ փոքր 'ի շատէ կամեցայ պատմել. և թերևս կարեկցութիւն ընդ նա, աւելի քան զդէպն յամեցոյց զիս 'ի բանս, այլ չկարեմ զկայ առնուլ՝ մինչև 'ի ծայր ասպարիզին հասուցեալ զայրն, որ յամենայն դէպս և 'ի հանգամանս այնպէս աննման եղև այլոց՝ որպէս համանման միշտ իւր, և որոյ կեանք յաճախեն զգեղեցկագոյն շուք 'ի վէպս առաքինութեան։

Զ բազմապատիկ յաղթանակսն կանգնեալ, խորհեցաւ ապա վարձատրել հրապարակաւ և առանձինն զօգնականս նահատակութեանց իւրոց, և զքաղաքացիս՝ որոց զվարձումն բռնաւորութեան փութացուցեալ էր։ Զ կէսս 'ի նոցանէ փառաց իւրոց, զայլս մեծութեանցն հաղորդս ա-

1 Պլուտ. 'ի Պիռն, հտ. 1. էջ 980։

րար. անպաճոյճ 'ի կեանս, համեստ 'ի զգեստս, պարկեշտ 'ի կերակուրս ; և յամենայն ինչ օրինաւոր. զի ոչ ուրեք բերէր յանձին մեծութիւնս, բայց յառատաձեռնել: Մինչդեռ զարմանային ընդ նա, ոչ Սիկիլիա միայն՝ այլ և Կարքեդոն և Ելլադա համայն, և մինչ Պղատոն գրէր առ նա՝ թէ 'ի քեզ ակնկառոյց կայ աշխարհ[1], նա դառնայր հայէր 'ի նուազունս ումանս իմաստունս, որոց ոչ զքաջութիւնս նորա համարեալ ինչ և ոչ զյաղթութիւնս՝ դէտակն ունէին յաջողութեան բախտի նորա առ 'ի մատուցանել նմա ըղյարգ կամ զանարգանս[2]:

Վասնզի յաւուրս նորա իմաստասէրք հոգ 'ի մտի եդեալ՝ խորհէին յուղղութիւն ազգի մարդկան, հաստատեալ՝ 'ի Սիկիլիա նախ հանդէս առնել խորհրդոցն: Սմին իրի ձեռն արկին 'ի սկզբանէ կրթել զկրտսերն Դիոնեսիոս, այլ նա պատրեաց զյոյս նց: Դիոն ապա արծարծեցոյց զայն, և բազումք յաշակերտաց Պղատոնի զհետ նորա ելին 'ի պատերազմ[3]: Ի խորհուրդս նոցա յաւելեալ զիւրն և զկորնթացւոց ումանց՝ զորս ձգեալ էր խնամով 'ի Սիրակուսա, կազմէր զօրինակ հասարակապետութեան՝ միաբանելով 'ի նմա զամենայն իշխանութիւնս և զամենեցուն խնդիր օգտի: Նաւագոյն թուէր նմա խառն իմն կարգ

1 Պղատ. Թուղթ 4. հտ. 1. էջ 981 :
3. էջ 320 :
3 Նոյն անդ, էջ 967 :
2 Պղուտ. 'ի Դիոն, հտ.

տեսչութեան, յորում դաս աւագանւոյն կայցէ 'ի կշիռ հաւասարութեան զիշխանութիւն թագաւորին և զժողովրդեան. և ոչ կամէր խառնել միշտ զռամիկն 'ի թուարկութիւն, այլ միայն 'ի դէպս ինչ՝ որպէս 'ի Կորնթոս էին օրէնք[1]:

Նաև ոչ իշխէր ձեռնարկել 'ի գործ, խոչ ընդոտն ունելով զբեթէ անյաղթելի. զի Հերակղիդէս յետ հաշտութեանն ևս ոչ դադարէր 'ի նեղելոյ զնա հակառակութեամբքն յայտնի և 'ի ծածուկ: Վասնզի մեծարեալ 'ի ռամկէն, ոչ կամէր յանձն առնուլ որ ինչ խափանէրն զընկերահաշտ ազատութիւն: Կուսակիցք Դիոնի յորդորէին զնա ստէպ՝ բառնալ 'ի միջոյ զայրն անխաղաղասէր և աղմկարար, այլ նա չհաւանէր. բայց յետոյ ուրեմն զիջաւ 'ի յօգնաթախանձ ժտութիւն նոցա[2]: Այն որոյ յարեան ընդդէմ նորա սիրակուսացիք. և թէպէտ յաջողեաց նմա ցածուցանել զնոսա, այլ դժպհի եղև նոցա հաւանութիւն՝ զոր հանգամանք ժամանակին թուէին անքասիր առնել ըստ քաղաքավարութեան օրինաց. այլ և խիղճ մտաց նորա տագնապէր ընդ այն հանապազ, որ և դառնութեամբ ելից զմնացուած կենաց նորա:

Զերծաւ 'ի միջէ յոսոխացն, այլ միւս ևս նենգաւորագոյն և վնասակարագոյն 'ի տեղի նո-

1 Պղատ. Թուղթ 7. հտ. 2 Պլուտ. անդ: Նեպոս 'ի
3. էջ 335: Պլուտ. 'ի Դիոն, Դիոն, գլ. 6:
հտ. 1. էջ 981:

րա փոխանակեաց ։ Մինչ դեռ Դիոն յԱթէնս էր, մի ոմն յաթենացւոց անտի Կալիպպոս անուն, ընկալաւ զնա 'ի տուն իւր. և ժառանգեալ զբարեկամութիւն նորա որում չէրն արժանի[1], եկն ընդ նմա 'ի Սիկիլիա ։ Նա 'ի բարձրագոյն աւագութիւնս զինուորութեան հասեալ փառաւորեաց զընտրութիւն զօրավարին, և վստահացոյց յինքն զզօրս ։

Իբրև Հերակղիդէս սպանաւ, գիտաց նա զի միակ ոխիր բաւական էր նմա առ 'ի տիրապետել Սիկիլիոյ ։ Ամբոխն խնդրէր 'առաջնորդ զոք՝ որ զանձնահաճ կամս նոր գգուէր. և խիթայր յոյժ, զի Դիոնի կողոպտեալ 'ի նմանէ զիշխանութիւնն՝ յինքն դարձուցէ զայն., կամ տացէ 'ի ձեռս աւագանւոյն ։ Ի գիտնոց անտի հմուտք քաղաքավարութեան կասկածեալ՝ թէ գուցէ չկարասցէ նա մինչև 'ի սպառ զդէմ ունել հրապուրանաց թագի[2], կասկածանօքն ևեթ պարտաւոր առնէին զնա ։ Բազմագոյնք 'ի պեղոպոնեսացի զօրականէն, զոր սէր փառաց անմեկնելի ունէր 'ի նմանէ, անկեալ էին 'ի պատերազմունս[3]. և ամենեքին տաղտկացեալ յանգործութենէ իւրեանց և յառաքինութեանց նորա, ցանկային ապերասան համարձակութեանն ; և հերձուածոյ՝ որոց զբա-

1 Պղատ. Թուղթ 7. հտ. 1. էջ 1010 ։

2 Պլուտ. 'ի Բրուտ. հտ. 3. էջ 333 և 334 ։ Պլուտ. 'ի Դիոն, հտ. 1. էջ 981 ։

3 Նոյն 'ի Դիոն, հտ. 1. էջ 981 ։

զուամ այնչափ ժամանակս համդէս արարեալ էր զօրութեան նոցա։

Այսոցիկ Կալիպպոս տեղեակ գոլով, զնենգութին 'ի ներքոյ ոստայնանկեաց։ Պատմէր Դիոննի ստոյգ կամ ստայօղ, իբր թէ երբէք երբէք տրտունջ 'ի բերանոյ զօրականին լսելի լինէր. և հրաման էառ ձայնակից լինելոյ քրթմնջողացն, որպէս թէ առ 'ի հետազօտել զխորհս նոցա։ Սովին հնարիւք յանկոյց յինքն զզօրս. քաջալերէր զնոսա, և յօժարագունիցն 'ի նոցանէ 'ի բանս իւր յայտնէր զիւր խորհուրդս։ Իսկ որ մերժէինն ցասմամբ զհրապոյրս նորա և ամբաստանէին զօրավարին զնենգութիւն նորա, ոչ այլազգ լսելի լինէին քան զպատմիչս հնարից հաւատարիմ բարեկամի[1]։

Ընթայր և ստուարանայր գունդ համախոհիցն, և Դիոնի ոչ ինչ փոյթ էր. այլ ապա զահի հարաւ 'ի նշաւակել ամենայն ուստեք նենգութեանն, որ 'ի բազմաց հետէ խռովէր ահիւ զընտանիս նորա։ Այլ նա տագնապեալ յիշատակաւ սպանութեանն Հերակղիդեայ՝ որ ոչ մեկնէր 'ի մտաց նորա, լաւ համարէր մեռանել բիւր մահուամբ՝ քան հանապազ պահ ունել անձին, ոչ 'ի թշնամեաց միայն՝ այլ և 'ի մտերիմ բարեկամաց[2]։ Զի ոչ խնամով առնէր նոցա ընտրութիւն[3]. և

1 Պլուտ. 'ի Դիոն, հտ. 1. էջ 982։ Նեպոս 'ի Դիոն, գլ. 8։

2 Պլուտ. անդ։

3 Պղատ. Թուղթ 7. հտ. 3. էջ 333։

'ի վերայ իսկ հասեալ զի բազումք 'ի նոցանէ էին արք վատք և կաշառակուրծք, անփոյթ առնէր. զի չհամարէր յայնքան եղեալ զառածանել նոցա[1], և կամ զի պարտ համարէր 'ի ճակատագիր բախտին ապաստան լինել: Բայց սակայն էր նա յայնժամ 'ի վտանգի, յորում և առաքինութիւն վհատեալ լքանի անիրաւութեամբ և չարութեամբ մարդկան:

Այլ իբրև կինն նորա և քոյր խոյզ և խնդիր առնէին ստուգել զդաւաճանութիւնն, Կալիպպոս կանխեաց եկն առ նոսա արտասուօք, և առ 'ի հաւատարմութիւն անմեղութեան իւրոյ յանձն առնոյր զամենայն խիստ հարցափորձս: Նոքա պահանջեցին 'ի նմանէ զերդումնն ահաւոր, որ միայն սոսկումն ածէր ապիրատիցն. և ետ զայն վաղվաղակի: Ածին զնա 'ի նկուղ մեհենին Դեմետրեայ և Պերսեփոնեայ. և յետ օրինաւոր զոհիցն, արկեալ զիւրեաւ զլօդիկ միոյ յաստուածուհեացն, և ջահ վառեալ 'ի ձեռին, վկայ անմեղութեան իւրոյ կոչեաց զնոսա ահագին նզովիւք ստերդմնութեան: Այլ ընդ կատարել հանդիսին, չոգաւ պատրաստել զլրումն առաջարկեալ խորհրդոցն[2]:

Անհամնեաց առ այն զօր Պերսեփոնեայ տօնիցն. և իրազեկ լեալ զի Դիոն 'ի տան կայր, եհաս անդր՝ առեալ ընդ իւր զինուորս զակլին-

1 Պղատ. Թուղթ 7. հտ. 3. էջ 351:

2 Պլուտ. 'ի Դիոն, հտ. 1. էջ 982: Նեպոս 'ի Դիոն, գլ. 8:

Թացիս¹ ։ Կէսք 'ի նոցանէ շրջապատեալ զտամբն , այլք 'ի ներքս յարձակեցան 'ի վայրայարկն՝ ուր Դիոն ընդ ժողով բարեկամաց իւրոց կայր ․ այլ նոքա ոչ յանձն առին զվտանգ կեցուցանելոյ զնա ։ Դաւաճանքն անզէնք դիմեցին 'ի վերայ նորա ․ և իբրև ընդ երկար խոշտանգանօք չկարէին խեղդամահ առնել զնա , և տակաւին շունչ նորա 'ի նմա կայր , դաշոյն ընդ պատուհանն 'ի ներքս արկին որ արտաքոյ կացեալն էին , և դաւաճանքն մխեցին զայն 'ի սիրտ նորա² ։ Յաւելուն ոմանք թէ Կալիպպեայ ձգեալ զսուսեր , ոչ սրտապնդեցաւ հարկանել զվաղեմի բարերարն³ ։ Այս վախճան եղև Դիոնի 'ի յիսունևհինգ ամի կենաց իւրոց , չորրիւք ամօք յետոյ քան զդարձ իւր 'ի Սիկիլիա⁴ * ։

Ընդ մեռանել նորա կերպարանափոխ եղև Սիրակուսա ։ Ժողովուրդն որ սկսանէրն ատել զնա իբրև զբռնաւոր , կոծեցաւ զնա իբրև զազատարար ․ և հանդէս յուղարկաւորութեան արար նմա 'ի գանձուց հասարակաց , և շիրիմ 'ի բարձրագոյն տեղւոջ քաղաքին կանգնեաց նմա⁵ ։

Սակայն ոչ ոք 'ի սկզբան անդ իշխեաց յառնել 'ի վերայ մեղապարտիցն ․ և թէպէտ աղմուկ ինչ յարեաւ , յորում և արիւնք հեղան՝

1 Դիոդ․ գիրք ԺԶ․ էջ 432։
2 Պղուտ․ 'ի Դիոն , էջ 983 ։ Նեպ․ 'ի Դիոն , գլ․ 9 ։
3 Պղատ․ Թուղթ 7 ․ հտ․ 3․ էջ 334 ։
4 Նեպոս , անդ , գլ․ 10 ։
* Ն․ Ք․ 353 ամօք ։
5 Նեպոս , անդ ։

այլ ոչ ուրուք 'ի նոցանէ [1] . և Կալիպպոս խաղաղութեանց յարգասիս եղեռնագործութեանն վայելէր ։ Յետ սակաւ ժամանակի միաբանեցին բարեկամք Դիոնի խնդրել զվրէժ նորա , այլ 'ի պարտութիւն մատնեցան ։ Իսկ ապա Կալիպպոս ևս պարտեալ յԻպպարինեայ եղբօրէ Դիոնիսեայ [2] , և առեցեալ յամենեցունց և մերժեալ , ըստիպեցաւ խոյս տալ յԻտալիա մնացորդօք ապիրատիցն յեցելոց 'ի նա . և կորեաւ 'ի Թշուառութեան երեքտասան ամսովք յետոյ քան զմահ Դիոնի , սպանեալ՝ որպէս ասեն՝ նովին դաշնակաւ , որով սպանաւն Դիոն [3] ։

Մինչդեռ այս իրք 'ի կործանումն բռնաւորութեան գործէին 'ի Սիկիլիա , աթենացիք որ խորոխտացեալ պարծէին յազատութիւն՝ պարտաւէին յընդունայն ձգունս առ 'ի նուաճել ընդ ծով զազգս՝ որք յառաջ քան զամն ինչ քակեալ էին 'ի նիզակակցութենէ նոցա* ։ Խորհուրդ կալան առնուլ զԲիւզանդիոն . վասն այնորիկ արձակեցին անդր հարիւր և քսան նաւս պատերազմիկս , զօրավար կացուցեալ զՏիմոթէոս , զԻփիկրատ և զՔարէս ։ Չու արարին նոքա յՀելլեսպոնտոս , ուր և նաւատորմն թշնամեաց զբեթէ համազօր՝ եհաս ընդ հուպ ։ Իսկ մինչդեռ երկուստեք կազմէին 'ի պատերազմ , յարեաւ մրրիկ

1 Պլուտ . 'ի Բրուտ . հտ . 1 . էջ 1011 ։
2 Դիոդ . գիրք ԺԶ . էջ 436 ։
3 Պլուտ . 'ի Դիոն . հտ . 1 . էջ 983 ։
* Ի ԻԳ գլուխ գրոցս ։

սաստիկ ։ Վարէս ոչ ինչ երկուցեալ, խրախուսէր դիմել ՚ի վերայ թշնամեաց ․ եւ ՚ի հակառակել երկոցունց այլոց զօրավարացն խոհեմագունից եւ հմտագունից քան զնա, բողոքեաց առ զօրականն զհակառակութենէ նոցա, եւ զայն պատեհ կալաւ ՚ի կորուսանել զնոսա ։ Օր ի աթենացիք յընթեռնուլ զնամականին, յորում զրպարտէրն զնոսա ՚ի մատնութիւն, բողոքեալ ցասմամբ կոչեցին զնոսա անդէն յետս, եւ հարցփորձ ՚ի վերայ նոցա սահմանեցին[1] ։

Ոչ յաղթութիւնք Տիմոթեայ, ոչ նիզակակցութիւն վաթսուն եւ հինգ քաղաքացն զորս յաւել ՚ի հասարակապետութիւնն, ոչ պատիւք երբեմն տուեալք նմա, ոչ հասակ ծերութեանն, եւ ոչ դարձեալ արդարութիւն նորա կարացին ազատել զնա յամբաստանութենէ դատաւորացն ։ Պարտաւորեալ ՚ի տույժս հարիւր քանքարաց, զորս ոչ էր բաւական ձեռն նորա ՚ի հատուցանել, խոյս ետ ՚ի Վաղկիս քաղաք Ուբիա[2], սրտմտեալ ընդդէմ քաղաքայնոցն՝ զորս յաճախ աւարօքն մեծացուցեալ էր, եւ որոց ապա յետ մահուն նորա եղեւ զեղջ մեծ՝ այլ անագան եւ անօգուտ[3] ։ Ըստ ուրեմն հատոյց նա զտոկոսիս արհամարհանացն, որովք անգոսնէրն միշտ զՎարէս ։ Ի միում աւուրց ՚ի ժողով ընտրութեան զօրավարաց, իբրեւ վարձկանք ոմանք ճարտա֊

1 Դիոդ. գիրք Ժ.Զ. էջ 424։ էջ 406 ։
2 Եպիփ. յղ. վրէպ հրէշտ.
3 Նեպոս ՚ի Տիմոթ. գլ. 3 ։

բախօսք առ 'ի մերժել յընտրութենէ զԻփիկրատ և զՏիմոթէոս՝ պանծացուցանէին զՔարէս որպէս զկորովի նահատակ, և ասէին՝ թէ առոյգ է նա հասակաւ, և հզօր 'ի կրել զդժնդակագոյն աշխատութիւնս, և այնպիսի ոք՝ որ կարևոր է 'ի բանակի, Տիմոթէոս ասէ. Կարևոր է, այո, առ 'ի կրել զկարասին¹ :

Դատապարտութեամբն Տիմոթեայ սրտմտութիւն աթենացւոց ոչ յագեցաւ. սակայն Իփիկրատ ոչ զանգիտեաց ինչ այնու՝ այլ համարձակագոյնս վասն անձին արար պատասխանի : Նա զարմացոյց զամենեսին զինուորական ձևով բանիցն 'ի յանդիման առնել դատաւորաց զզինացս զօրավարին, որոյ 'ի կորուստ իւր երդուեալ էր : Առաջարկութիւն ճառիցս, ասէ, հարկ առնէ ինձ հարկանել անցանել ընդ գործս Քարեայ : Նա յառաջ ածեալ զբանսն, բարբառի առ Արիստոփոն ճարտարախօս՝ որ դատախազէրն զնմանէ 'ի կաշառակերութիւն. հարցանէ զնա սաստիւ. Աղէ ասա, առնուի՞ր դու յանձն գործել զմատնութիւնդ զայդ : Արիստոփոն ասէ. Քաւ, և մի լիցի : Նա Իփիկրատ ասէ. Նա զոր Արիստոփոն ոչ գործէր, գործէ՞ր զայն Իփիկրատ² :

Ի հնարս ճարտարխօսութեան յաւել և այլ ինչ, որոյ անկեղակարծ ևս էր յաջողութիւն :

¹ Նեպոս 'ի Տիմոթ. գլ. 4: տեսել զհասարակապետութ֊
² Պլուտ. առակ. հտ. 2. էջ 788 :
էջ 187 : Նոյն յղ. ծերոյ ոըն֊

Զի կացոյց շուրջ զատենիւն զկուսակիցս իւր զառոյգ զօրականն, և ինքն իսկ դաշոյն Թերաքամ'ի խորշխորշանս հանդերձից ծածկեր 'ի տեսիլ դատաւորացն: Անպարտ արձակեցաւ յատենէն, այլ ոչ ևս կամեցաւ սպասաւորել աշխարհին. և յեպերել զնա ոմանց վասն բռնուԹեամբն վարելոյ 'ի դատաստանի, ասէ. Զբազում ժամանակս վասն փրկուԹեան հայրենեաց զինուորեալ, անմտանայի արդեօք՝ եԹէ ոչ վասն փրկուԹեան անձին զէն առնուի[1]:

Բայց Վարէս ոչ չոգաւ 'ի Բուզանդիոն. այլ պատճառանօք իբր Թէ կարճէին զօրացն համբարք[2], վարձկանեցաւ նոքօք յօգնականուԹիւն Արտաւազայ նախարարի, որոյ յԱրտաշեայ յարքայէն Պարսից ապստամբեալ՝ դեռ ևս ահա 'ի պարտուԹիւն մատնէր առաջի հզօրագոյն զօրուԹեան նորա: Ընդ հասանել աԹենացւոց յօգնուԹիւն, կերպարանափոխ եղև պատերազմն. բանակ Թագաւորին բեկաւ, և Վարէս գրեաց յԱԹէնս՝ Թէ ահա յաղԹուԹիւն հանգոյն մարաԹոնական ճակատամարտին փառօք'ի վերայ Պարսից կանգնեցաք: Բայց աւետիք յաղԹուԹէն կարճ'ի կարճոյ գործեցին խնդուԹիւն. զի աԹենացիք զարհուրեալ'ի բողոքոյ և 'ի սպառնալեաց արքային Պարսից, կոչեցին յետս զզօրավարն, և փուԹացան առնել խաղաղուԹիւն. և

1 Պողիեն. 'ի մարԹանան, 2 Դեմոսթ. Փիլիպպ. 1. գիրք Գ. գլ. 9. յօդ. 29: էջ 50:

ազատ կացուցին զքաղաքս՝ որոց զլուծ նոցա թօթափեալ էր ։ Այս վախճան եղև* պատերազմին, որ երկոցունցն ևս կողմանց յաճախեաց աղէտս ։ Զի աստի կէսք նիզակակից ազգաց վատնեալ զզօրս և զգանձս, անկան ՚ի ծառայութիւն Մաւսողեայ արքային Կարիոյ[1] . և անտի Աթէնք ոչ միայն զրկեալ ՚ի նպաստից նիզակակցութե̃ նոցա, այլ և զերեսին քաջ զօրավարսն կորուսին զՔաբրիաս, զՏիմոթէոս և զԻփիկրատ ։ Նոյն անդուստին սկիզբն եղև այլոյ պատերազմի, որ հրդեհ համաճարակ ընդ աշխարհն բորբոքեցոյց, և աղջղութեանց հանճարոյն Փիլիպպեայ հանդէս արար ՚ի թշուառութիւն Ելլադայ ։

Յամփիկտիոնեան աշխարհաժողովն, որում անկ է յանձանձել զգանձս մեհենին Ապողոնի ՚ի Դեղփիս, թեբացիք որք միաբանութե̃ ընդ թեսաղացիս ուղղէին զիրս ատենին, ամբաստան եղեն զՓովկիսացւոց, զի զգրաւեալ էր նց̃ զանդս ինչ մեհենականս սրբեալս աստուածոյն, և ետուն դատապարտել զնոսա ՚ի տոյժս ծանունս[2] ։ Բայց իղձք վրէժխնդրութեան վարէին զդատախազս յամբաստանութիւնն . զի թեսաղացիք դեռ ևս ամաչէին ընդ յաղթութիւնսն՝ զոր փովկիսացիք կալան ՚ի վերայ նոցա[3] . և թեբացիք ՚ի վերայ

* Առ իշխանութեամբն Եւպինեայ, որ հանդիպի 356 և 355 ամին Ն. Ք ։

1 Դեմոսթ . յղ . ազատ . Հռոդ . էջ 144 ։

2 Նեպոս ՚ի Տիմոթ . գլ . 4 ։

3 Դիոդ . գիրք ԺԶ . էջ 426 ։

նախանձընդդէմ հակառակութեանն՝ որ միշտն խլրտէր ընդ ազգս սահմանակիցս՝ ծանրացաստումն եւս լեալ էին վասն փովկիսացւոյ ուրումն առև-անկելոյ զմի 'ի կանանց Թեբացւոց, և զւողղք իւրեանց արհամարհելոյ[1]:

Ի նախկլին վճիռն յաւելաւ միւս այլ դատակնիք, գրաւել զանդաստանս փովկիսացւոց 'ի գանձս մեհենին Ապողոնի. և ամփիկտիոննեաննիզակակցութեանն տուաւ իշխանութիւնն վրէժ խնդրելոյ 'ի քաղաքաց, որոց մինչև ցայնժամ ստունգանեալ էր վճռոյ ատենին: Յետինս այս մասն առ սպարտացիսն էին սպառնալիք. զի 'ի բազում ամաց հետէ հրովարտակ ընդդէմ նոցա արարեալ, անգործ կայր[2]:

Ոչ կասկածէին ամենևին փովկիսացիք, թէ զայն ամենայն մօտալուտ աղէտս չարեաց 'ի վերայ իւրեանց գործոցն այնուիկ ածիցեն. այլ անդ յայտնի եղև՝ թէ որպէս պատերազմունք մեծամեծք 'ի դուզնաքէից երբեմն պատճառս առնուն[3]: Յառաջ քան զսակաւ ինչ ժամանակ երկուց ոմանց 'ի փովկիսացւոց վիճեալ ընդ միմեանս, երկաքանչիւր որդւոյ իւրում կամելով ածել կնութեան զմի յօրիորդաց ժառանգ գանձուց բազմաց, ձգեալ էին 'ի վէճ իւրեանց զազգն համօ-

1 Պաւսան. գիրք Ժ. գլ. 1. էջ 799:

2 Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 425 և 430:

3 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Ե. գլ. 4. հտ. 2. էջ 390: Դուրիս, առ Աթեն. գիրք ԺԶ. գլ. 1. էջ 560:

րէն, և երկպառակեալ զայն. որով 'ի ժողովս հասարակաց վրէժ քինու երկաքանչիւր կողմանցն էր խորհրդական: Նմին իրի 'ի յանձն առնուլ բազմաց 'ի փովկիսացւոց հնազանդել ամփիկտիոնեան հրովարտակին, Փիլոմել՝ զոր մեծութիւք և մնաց աջողութիւնք առաջնորդ հակառակ կողմանն կացուցանէին՝ ուժգին վիճեցաւ, թէ յոռեգոյն և վնասակար քան զամենայն վատութիւնս էր տեղի տալ անիրաւութեան, և զի փովկիսացւոց անկ էր իշխանութիւն ոչ միայն անդոցն մեհենականաց՝ որոց մշակութիւն յեղեռն համարէր նա, այլ և նորին իսկ դեղփական մեհենին. և զի վստահութիւն ևեթ նոցա յինքն բաւական էր առ 'ի զերծուցանելոյ իւր զնոսա 'ի թշնամանալից պատուհասէն՝ յոր ամփիկտիոնեան ատենին զնոսա դատապարտեալ էր[1]:

Այլ ուղխօրէն ճարտարխօսութեամբն աղխաղխելով զհետ իւր ձգեալ զփովկիսացիս, և անպայման կալեալ 'ի նոցանէ իշխանութիւն՝ ճեպեաց 'ի Սպարտայ: Այլ միաբանեալ 'ի խորհուրդս իւր զԱրքիդամոս արքայ, եառ 'ի նմանէ հնգետասան քանքար. զորս յաւելեալ 'ի հնգետասանսն պատրաստեալս յիւրմէ, վարձկանեաց զօր բազում, կալաւ զմեհեանն, շուրջ պատեաց զայն պարսպաւ, կորզեաց եբարձ 'ի սեանցն զհրովարտակսն ամօթալիս՝ զորս Ամփիկտիոնեանցն տը-

[1] Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 425: Պաւսան. գիրք Ժ. գլ. 2. էջ 802:

ւեալ էր ընդդէմ ազգին ամբաստանելոյ 'ի մե-հենակապտութիւն: Ընդունայն ընկրկեցիք դի-մեալ անդր 'ի պաշտ սրբարանին, 'ի փախուստ վա-րեցան. և երկիր նոցա աւար հարեալ՝ յաճա-խեաց զմեծութիւն յաղթականին[1]: Նա տեւեաց պատերազմն զամս տասն, և ամիսս[2]. և որ ինչ 'ի նմա կարևոր անցք անցին, ցուցից զկնի*:

ԳԼՈՒԽ ԿԱ.

Որ տր. Անաքարսիս և տր. Փիլոտաս, յուղևորելն նոցա ընդ Եգիպտոս և ընդ Պարսս, հաւաքեալ նամականին՝ բերելով զրոյցս զիրաց Եղլադայ տր. հասարակ:

ՄԻՆՉԴԵՌ էի ես յԵղլադա, լուեալ իմ յա-ճախ խօսելոյ բազմաց զեգիպտացւոց աշխար-հէն և զՊարսից, եղև 'ի սրտի իմում շրջել ընդ երկոսին աշխարհսն: Եւ ետ ինձ Ապողոդոր յու-ղեկից զՓիլոտաս, և խոստացաւ գրել մեզ զամ որ ինչ անցք անցանիցեն մինչև 'ի դարձ մեր, զնոյն և այլք 'ի բարեկամաց մերոց խոստացան մեզ: Զպատճէնս նամականւոյն նոցա, է զոր ամբողջ, և է զոր ըստ մասին այսր 'ի ներքս ածից. յորոց կէսք զդէպս իրացն պարզաբար ունին, և կէսք տե-սութիւնս 'ի նոսա յաւելեալ:

Ի վախճան երկրորդի ամին հարիւրորդի վե-

1 Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 426: Պաւսան. գիրք Թ. էջ 724. գիրք Ժ. էջ 802:

2 Եպքին յղ. վրէպ հրէշտ. էջ 415: Նոյն 'ի կոեսխի. էջ 482: Դիոդ. անդ, էջ 418:

* Ի յաջորդ գլուխդ:

ցերորդի ողիմպիադին * յուղի անկաք։ Խաղաղութիւն բազում էր յայնժամ 'ի հարաւակողմն Եղլադայ, իսկ 'ի հիւսիսի աղմուկք պատերազմին փովկիսացւոց, և ապստամբութեանցն Փիլիպպեայ արքային մակեդոնացւոց։

Փիլոմել զօրավար փովկիսացւոց ամրացեալ կայր 'ի Դեղփիս, և հրեշտակս արձակէր ընդ ամենայն կողմանս. այլ ոչ ոք կասկածէր զի թէ-թե ինչ գժտութիւնք առեալ ձգէին զհետ զհամակործան աւեր Եղլադայ, որ յառաջ քան զամն հարիւրքսանևվեց համայն զօրութեանց պարսկայնոյ պետութեանն զդէմ կալաւ։

Փիլիպպեայ ոչ էր պարապ 'ի յաճախ պատերազմաց ընդ Թրակացիս, ընդ Իլուրիկեցիս և ընդ այլ խուժադուժ ազգս։ Խորհէր նա նուաճել զքաղաքս Յունաց՝ որ յելս սահմանաց իւրոց կային, և յորոց բազմագոյնք նիզակակիցք էին կամ հարկատուք աթենացւոց։ Եւ աթենացիք ցասուցեալ վասն ժառանգելոյ նորա զԱմփիպօլիս՝ որ յառաջ ընդ իշխանութեամբ իւրեանց էր, գրգռէին ընդ նմա, այլ ոչ իշխէին համարձակ յայտնել զթշնամութիւն։

* Ի գարնայնի 354 ամին Ն. Ք։

Որ ինչ անցք առ իշխանութեամբն Դիոտիմեայ յԱթէնս յամին երկրորդի 106 ողիմպիադին.

(Ի 26 օրէ յունիսի 354 ամի յուլեան կանխաթուական շրջանին մինչեւ 'ի 14 յուլիսի 353 ամին Ն. Ք. ։)

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՅՆ ԱՊՈՂՈԴՈՐԱՅ

ՊԱՌԱԿՏԵԱԼ է Ելլադա[1]. կէսք եպերեն զխրախոյս Փիլոմելայ, այլք գովեն զայն։ Թեբացիք հանդերձ ամենայն բազմութեամբ զօրացն բիովտացւոց եւ լոկրիսացիք, եւ ազգք բնակեալք 'ի Թեսաղիա, 'ի վրէժխնդրութիւն ուրաքանչիւր թշնամանացն՝ սպառնան խնդրել զվրէժ դեղփական դիցն։ Աթենացիք եւ սպարտացիք եւ կէսք 'ի քաղաքաց պեղոպոնեսացւոց միաբանեցին ընդ փովկիսացիս ոխութեամբն ընդդէմ Թեբացւոց։...

Փիլոմել խոստանայր 'ի սկզբանն չարկանել ձեռն 'ի գանձս մեհենին[2]. բայց զարհուրեալ 'ի սպառազինութենէ Թեբացւոց՝ զրաւեաց անտի մասն ինչ, եւ յաւել նովաւ զռոճիկ վարձուոր զօրացն որ ամենուստ դիմեն 'ի Փովկիս։ Եհար նա զհետ միմեանց զլոկրիսացիս, զբիովտացիս եւ զթեսաղացիս։...

Ոչ բազում աւուրք են զի բանակն փովկիսացւոց վարեալ յանտառախիտս, պատահեաց բանակին բիովտացւոց՝ որոց բազմագոյն էր թիւ. եւ

[1] Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 430։ [2] Նոյն անդ, էջ 429 եւ 431։

կալան սոքա յաղթութիւն մեծ ։ Փիլոմել վիրա-ւեց· հալածեալ ՚ի մի ՚ի բլրոց անտուրեք անփա-խուստ, լաւ համարեցաւ մղել ընդ վախս զահա-վէժ քան անկանել ՚ի ձեռս թշնամեաց ։ . .[1]

Որ ինչ անցք առ իշխանութեամբն Լիբերեայ յամին չորրորդի 106 ողիմպիադին .

(Ի 14 օրէն յուլիսի 353 ամին մինչեւ ց3 յուլիսի 352 ամին Ն. Ք. ։)

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՅՆ ԱՊՈՂՈԴՈՐԱՑ

Ի ՎԵՐՋՆՈՒՄ ժողովի փոկկիսացւոց խոհա-կանագոյնք կամէին ը̃ խաղաղութ̃ի . բայց Ոնո-մարքեայ ժողովեալ զկաց մնաց բանակին, հաւա-նեցոյց ճարտարխօսութեամբն եւ համբաւով՝ հա-նապազորդել ՚ի պատերազմն, եւ տուաւ նմա իշ-խանութիւն նոյն՝ որ ինչ Փիլոմելայ ։ Յաւելու նա արդ ժողովել զօրս՝ արծաթն եւ ոսկի առեալ ՚ի գանձուց մեհենին հատան ՚ի դրամս, եւ բա-զումք ՚ի գեղեցիկ պատկերաց պղնձեաց որ էին ՚ի Դելփիս, ձուլեցան ՚ի սաղաւարտս եւ ՚ի սու-սերս ։ . .[2]

Լուր եղեւ դարձուցանելոյ Արտաշիսի արքային Պարսից զզէնս իւր յԵլլադա . եւ ամենեցուն զսպառազինութեանց նորա եւ զգանձուց ճառս ար-կեալ խօսէին ։ Լուայ իսկ ասելոյ բազմաց՝ թէ

[1] Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 432 ։ Պաւսան. գիրք Ժ. գլ. 2. էջ 802 ։

[2] Դիոդ. անդ, էջ 433 ։

Հազար և երկերիւր ուղտք ոչ բաւեսցեն 'ի կրել զոսկին ածեալ 'ի ռոճիկ զօրականին[1]:

Սյառն 'ի խուռն գումարեցաւ ժողով. և յարհաւիրս հասարակաց երկիւղին՝ կէսք ասէին կոչել 'ի պաշտպանութիւն Եղլադայ զամենայն որ 'ի նմա բնակեալ ազգս, և զարքայն իսկ մակեդոնացւոց[2]. և կանխել քան զԹագաւորն Պարսից, ածել յաշխարհ նորա պատերազմ: Դեմոսթենէս որ պայծառացեալ դատաստացութեամբ յատեանս՝ մտանէ 'ի ժամանակաց ինչ հետէ յիրս աշխարհիս, հակառակ եկաց խորհրդոյն. այլ հզօրագոյնս վիճեալ պնդեցաւ՝ զի հարկ է պատրաստել մեզ 'ի պահ անձանց: Զամենայն ինչ խորհեցաւ նա, և կանխեաց եցոյց՝ քանի՛ ինչ պատերազմիկ նաւաց մեզ պէտք էին, որչափ հետևակաց և որքան հեծելոց, և զինչ գանձք կարևորք, և ուստի՛ մարթ էր մեզ հայթայթել զայն: Այլ ամենեքին ծափս հարեալ գովեցին զխորհուրդս ճարտարախօսին: Այլ յիրաւի իսկ. զի եթէ Արտաշէս արշաւէր յԵղլադա, կարևոր էին ընդդէմ նորա սպառազինութիւնքն. իսկ եթէ ոչ, ընդդէմ այժմու թշնամեացս նոյնք էին պիտանի[3]: Ապա գիտացաք զի Թագաւորն Պարսից չխորհէր ինչ զմէնջ, և ոչ ևս մեք խորհիմք զայնմանէ:

Կարի անընդդէլականք են ինձ ծայրայեղ ան֊

1 Դեմոսթ. յղ. նաւա֊ մութ. էջ 114:
տորմ. էջ 136 — 3 Դեմոսթ. յղ. աղատ.
2 Թուղթ Փիլ. առ Դե֊ հռով. էջ 144:

չարութիւնքս, մերթ վհատել 'ի սպառ և մերթ վստահել անկասկած ։ Միտք մեր վեր 'ի վայր յեղաշրջեալ, 'ի քթթել ական դառնան անդրէն 'ի նոյն ։ Մարթի արդեօք իւրաքանչիւր ումեք թեթևամտել, զի զթերութեանցն իւրոց չառնու զչափ. այլ զի՞նչ 'ի դէպ իցէ ասել, ուր ազգ մի ողջոյն՝ որում չիք անցեալ և հանդերձեալ, այլ ամենայն ինչ նմա առընթեր կան, մոռանայցէ զարհաւիրս իւր որպէս զցոլ փայլական և որպէս զձայթ որոտման ։ . . .

Նազումք ահիւ և դողութեամբ խօսին զարքայէն Պարսից, և զմակեդոնացւոց թագաւորէն արհամարհանօք [1] ։ Ոչ զմտաւ ածեն՝ զի սա 'ի ժամանակաց հետէ չդադարէ յասպատակելոյ 'ի սահմանս մեր, և զի նուաճեալ զկղզիս մեր զԻմբրոս և զԼեմնոս՝ եած կապեալս 'ի գերութիւն զքաղաքակիցս մեր բնակեալս 'ի նոսա. և զի զքազումն 'ի նաւաց մերոց յաւարի եառ 'ի ծովեզերս Եւբիոյ, և զի դարձեալ յառաջ քան զաւուրս զայսոսիկ արշաւեալ յերկիր մեր 'ի Մարաթոն՝ կալաւ զնաւն սուրբ [2] ։ Ընդ նախատինս ընդ այս, զոր ընկալաք 'ի տեղւոջ՝ ուր երբեմն փառացն մերոց լեալ էր տեսարան, զամօթի հարաք. այլ առ մեզ շառագունանք ամօթոյ վաղանցիկք են ։

Փիլիպպոս յամենայն ժամ ամենայն ուրեք է. այն ինչ յափանց մերոց մեկնեալ, եհաս 'ի ծո-

1 Դեմոսթ. յղ. ազատ. 2 Նոյն Փիլիպպ. 1. էջ 52 ։ հռոգ. էջ 147 ։

վեցերեայս Օղիմպիոյ. նուաճեաց անդ զՄեթոնէ քաղաք ամուր, և կործանեալ զայն՝ զանդաստանս նորա բերրիս բաշխեաց զօրացն՝ որք փոխանակեն զանձինս 'ի վերայ նորա ։

Ի պաշարել զքաղաքն անցանելով նորա ընդ գետ 'ի լող[1], նետ յաղեղնաւորէ կամ 'ի բաղստրէ ձգեալ՝ եհար զաջոյ ական նորա[2]. այլ նա համբերեաց դժնդակ ցաւովքն դարձաւ անդրէն անվտանգ 'ի գետեզրն՝ ուստի մեկնեալն էր ։ Արիստոբուղ բժիշկ նորա խլեաց այնու ճարտարութեամբ ըզսլաքն[3], զի թէպէտ և կուրացաւ ական թագաւորին, այլ չեղև 'ի նմա տգեղութիւն* ։

Եւ ոչ յարկածից աստի դողացաւ եռանդն նորա. պաշարէ նա արդ զՀերէա ամրոց որ մերձ է անդ. և շշուկ մեծ ընթանայ յԱթէնս ։ Սահմանեցաւ 'ի համախմբումբ ժողովի, դրամաժողով առնել վաթսուն քանքար, սպառազինել քառասուն նաւս պատերազմիկս, և զինուորել զամենայն արբունս 'ի քառասուն և հնգամենից և 'ի խոնարհ[4] ** ։ Ժամանակի պէտք են 'ի պատրաստութիւն. ձմեռն 'ի վերայ կայ, և 'ի գարունն թողցի պատերազմն ։

1 Կալլիսթ. առ Պլուտ. 'ի զուգակշռումն, հտ. 2. էջ 307։

2 Ստրաբ. գիրք Է. էջ 330. գիրք Ը. էջ 374։ Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 434։ Յուստին. գիրք Է. գլ. 6։

3 Պլին. գիրք Է. գլ. 37. հտ. 1. էջ 395։

* Կղիգեմոս հայկական փիլիպպեայ յետ խոցելոյ ական նորա՝ ասպեղանի 'ի վերայ միոյ յաչացն ածեալ, այնպէս յանդիման եղև նմա ։ (Եղիան. կենդանեաց. գիրք Թ. գլ. 7։)

4 Դեմոսթ. ողինթ. 3. էջ 35։

** Յամսեան հոկտեմբերի 353 ամաւ Ն. Ք.։

Մինչդեռ երկիւղ 'ի խորհրդոց արքային Պարսից և յարշաւանաց Թագաւորին Մակեդոնացւոց մեզ առաջի կայր, հրեշտակք յարքայէն սպարտացւոց և 'ի բնակչաց Մեգաղուպօլսի՝ զոր նա պաշարեալ պահէ՝ հասին առ մեզ. յորդորէ զմեզ Արքիդամոս գումարել ընդ իւր, և դարձուցանել զքաղաքս Եղլադայ 'ի կարգն յորում էին նախ քան զյետին պատերազմունս: Հատուցումն ամենայն յափշտակութեանց, և նորակերտ ամրոցաց քանդումն. Թեբայեցւոց դարձուցանել 'ի մեզ զՈրոպ զոր յափշտակեցին, կանգնել անդրէն զԹեսպիէս և զՊղատիէս զորս կործանեցին, և կործանել յԱրկադիա զՄեգաղուպօլիս՝ զոր ընդդէմ հինիցն յարձակմանց սպարտացւոց կառուցին: Երկպառակեցան ճարտարախօսք և քաղաքացիք. Դեմոսթենէս[1] յանդիման արար զի այս ամենայն արդարև տկարացուսցեն զոսոխս մեր զԹեբայեցիս, այլ և ես զօրացուսցեն զնիզակակիցս մեր զսպարտացիս, ուր ապահովութիւն մեր հաստատեալ կայ 'ի հաւասար զօրութեան երկուց պետութեանցն, զոր ամենայն հնարիւք խնդրել է մեզ: Եւ ամենեքեան միաբանեցին 'ի խորհուրդ նորա:

Փոկկիսացիք ձեռն ետուն սպարտացւոց, իսկ Թեբայեցիք և այլք ոմանք մեգաղուպօլսեցւոց: Բազում խառնուրդք եղեն ճակատուց, այլ ընդ

[1] Դեմոսթ. վասն Մեգաղուպ. էջ 154:

հուպ լինի խաղաղութիւն[1] յետ արիւնհեղութեանց բազմաց ։

Այլ ինչ նուազ ձապաղիք եղեն արեան 'ի հիւսիսային գաւառս մեր ։ Փովկիսացիք, բիովտացիք և թեսաղացիք մի ըստ միոջէ մերթ յաղթող և մերթ նկուն լեալ, ոչ առնեն զրաւ մարտին՝ զոր կրօնք և նախանձայուզութիւն կարի յոյժ գործեն դժնդակ ։ Դէպք իմն 'ի վերայ յաւելեալ, զաղետաւոր ելից իրացն յաճախեն կասկածանս ։ Լիկոփրոն՝ բռնաւոր փերեսացւոց որ 'ի Թեսաղիա՝ միաբանեաց ընդ փովկիսացիս ընդդէմ թեսաղացւոց . և սոքա օգնութիւն խնդրեցին 'ի Փիլիպպեայ, որ ոչ յամեաց հասանել առ նոսա, այլ յետ թեթև ինչ պատերազմաց՝ սաստկապէս յերկուս ճակատս հարեալ, ստիպեցաւ խոյս տալ 'ի Մակեդոնիա ։ Այլ մինչդեռ թուէրն 'ի նեղ անկեալ, և սկսանէին թօթափել 'ի նմանէ զօրքն, և ահա դառնայ 'ի Թեսաղիա ։ Կին նորա՝ համագումար ընդ նիզակակիցս իւր թեսաղացիս՝ աւելի քան զքսաններիս հազարս հետևակաց, և քան զերիս հազարս հեծելոց ։ Ոնոմարք քան հազար արամբք և երեք հազար այրուձիով եհաս յօգնութիւն Լիկոփրոնի ։ Փովկիսացիք ընդ երկար դիմամարտեալ, ապա հարան և վարեցան 'ի ծովեզրն, ուր 'ի բացեայ 'ի ցամաքէն կայր տորմիղ նաւացն աթենացւոց՝ որոց զօրավարէր Խա-

[1] Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 438 ։

րէս ։ Բազումք 'ի նոցանէ 'ի լող անկեալ կորեան , և Ոնոմարք զօրավար նոցա ընդ նոսա . զորոյ զդին հրամայեաց Փիլիպպոս խնդրել և կախել զփայ-տէ ։ Մեծ եղև յոյժ հարուած փովկիսացւոց , վեց հազարք անկան 'ի պատերազմի , և երեք հազարք գերեցան , զորս ծովամոյն հրամայեաց առնել Փիլիպպոս որպէս զսեղանակապուտս [1] ։

Թեսաղացիք միաբանեալ ընդ Փիլիպպեայ , տապալեցին զթումբս և զամբարտակս՝ որ կային առաջի փառամոլութեան նորա խափան ։ Յամաց հետէ մնայր նա տկարանալոյ Յունաց , և 'ի բար-ձուէ զահոյից որպէս 'ի դիտանոցէ լրտեսէր՝ թէ երբ գայցեն խնդրել զօգնութիւն իւր . և ահա մուծաւ նա յիրս Ելլադայ ։ Ռամիկն անհաս 'ի դիտաւորութիւն խորհրդոց նորա , համարի զնա վարեալ 'ի նախանձ կրօնից . և ամենայն ուրեք հռչակէ՝ իբր թէ սրբութեամբ վրէժխնդ-րութեանն յաղթանակիցէ , ընտրեալ 'ի դից վրէժխնդիր բագնաց նոցա ։ Ո՛չ և նախահոգու-թեամբ յառաջ քան զճակատամարտն սարդիւ հրամայեաց զօրացն պսակել , որպէս այն թէ յա-նուն դեղփական դիցն՝ որում ծառն այն նուի-րեալ է՝ գնային 'ի պատերազմ [2] ։

Ընդ անապակ նախանձ կրօնիցն , և ընդ պայ-ծառ յաղթութիւնս նորա հիացեալ իմն են Յոյնք . ամենեքին զնմանէ խօսին և զաջողու-

[1] Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 435 ։ էջ 802 ։ Պաւսան. գիրք Ժ. գլ. 3 .

[2] Յուստին. գիրք Ը. գլ. 2 ։

թեանց մտացն նորա և զառաքինութեանցն : Յաւելում և որ ինչ պատմեցաւ ինձ զնմանէ :

Այր 'ի բանակի նորա մի 'ի զինուորաց անուանի քաջութեամբ, այլ մոլեալ յարծաթսիրութիւն[1] : Ի նաւել նորա հեռի ուրեք հրեշտակութեամբ, նաւաբեկեալ անկանի կիսամեռ յեզր ծովուն : Մի ոմն 'ի մակեդոնացւոց, որ մերձ 'ի տեղի անդր մշակէր ածու փոքրիկ, իրազեկ լեալ՝ հասանէ յօգնութիւն, և դարձուցանէ զնա 'ի կեանս. և ածեալ 'ի տուն իւր՝ հանգուցանէ զնա յիւր մահիճսն, և ամսօրեայ մի ժամանակ խնամեալ զնա և սփոփեալ ամենայն գթովք և մարդասիրութեամբ, ապա տայ նմա և զծախս ճանապարհին դառնալոյ անդրէն առ Փիլիպպոս : Իսկ զինուորն 'ի մեկնելն իւրում ասէ. Տեսցես դու զչափ շնորհակալեաց իմոց, եթէ միայն լիցի ինձ հասանել առ տէրն իմ արքայ : Եւ հասեալ պատմէ Փիլիպպեայ զարկածս իւր, լռեալ ամենևին զխնամակալուէն. և խնդրէ փոխարէն զտուն մի փոքրիկ մերձակայ 'ի ծովեզրն, ուր ալիքն ընկեցին զնա. և տունն այն էր բարերարին իւրոյ : Թագաւորն շնորհէ նմա անդրէն զխնդիրն. այլ ապա ճշմարտութեան իրացն 'ի վերայ հասեալ նամականաւ տանուտեառնն՝ զոր լի ազնուականութեամբ ասէն գրեալ, բրդի 'ի ցասումն. և պատուէր առնէ կուսակալին՝ դարձուցանել զտունն 'ի տանուտէրն, և շանթացեալ երկաթով դրոշմ

1 Սենեկա, յղ. բարեր. գիրք Դ. գլ. 37 :

նախատանաց հարկանել 'ի ճակատ զինուորին ։

Արդ զգործս զայս երկնաչափ բարձրացուցանեն դղրուատեօք . զովեմ և ես , այլ առանց զարմանալոյ ընդ իրսն . ՝և առաւելագոյն պատժոց արժանի համարիմ զՓիլիպպոս քան զանարգ վարձկանն ։ Քանզի թագաւոր որ անիրաւ ինչ առանց քննութեան շնորհէ , յանցաւորագոյն է քան զխնդրող շնորհին ։ Զի՞նչ ապա պարտ էր Փիլիպպեայ առնել յետ անուանարկ կացուցանելոյ զզինուորն . բայց հրաժարել 'ի չարաշուք պատուոյն յօտարին ընչից առատաձեռնելոյ , և խոստանալ ընդ ամենայն սահմանս տէրութեան իւրոյ՝ մի ևս անքննաբար ինչ ումեք շնորհել ։

Որ ինչ անցք առ իշխանութեամբն Արիստոդեմեայ յառաջնում ամի 107 ողիմպիադին .

(Ցերրորդ օրէ յուլիսի 352 ամին մինչև 'ի 22 յուլիսի 351 ամին Ն . Ք ։)

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՑՆ ԱՊՈՂՈԴՈՐԱՅ

ՈՐՊԷՍ ուրեք յառաջին թղթիս իմ գրեցի , առ 'ի խափանել զարշաւանս Փիլիպպեայ և արգելուլ զնա յերկիր իւր՝ սահմանեցաւ դրամաժողով առնել վաթսուն քանքար , և արձակել 'ի Թրակիա քառասուն նաւս պատերազմիկս յաճախագունդ զօրօք ։ Ամիսք իբր մետասան անցին 'ի պատրաստութիւն , և հինգ քանքարք գտան

ժողովեալ, և տասն նաւք սպառազինեալ[1]: Եւ-րիդեմոս զօրավար ընտրեալ՝ մինչդեռ պատրաս-տէր չու առնել, հնչեաց համբաւ թէ Փիլիպպոս հիւանդացեալ կայր, մերձ 'ի մեռանել: Օզէնս վաղվաղակի 'ի բաց եդաք, և Փիլիպպոս յա-ռաջ խաղաց 'ի Թերմոպիլէ. պատրաստէր հար-կանել զՓոկկիս[2], և անտի մարթէր իսկ նմա հասանել այսր: Դէպք 'ի բարի յաջողեցին մեզ, զի կայր մերձ առ ծովեզերբս տորմիղ նաւացն՝ որ ածէր փոկկիսացւոց զօրս յօգնութիւն: Նաւ-սիկղէս զօրավար նոցա անձապարեաց իջոյց զնոսա յերկիր, և կացոյց 'ի պահակն: Եւ Փիլիպպեայ խափանեալ 'ի խորհրդոցն, դարձաւ անդրէն 'ի Մակեդոնիա[3]:

Խրոխտացաք յաջողութեամբս, և նիզակա-կիցք մեր ուրախ եղեն ընդ մեզ. և գոհութիւնք դիցն սահմանեցան, և զօրականին ներբող[4]: Ե-ւաղելի քաղաք, ուր 'ի քաջութիւն համարի ըղ-կայ ուրեք առնուլ անպատերազմ, և 'ի յաղթա-նակ՝ անձնկուն մեկնել 'ի պատերազմէ: . . .

Եւ յետ աւուրցն այնոցիկ ածան 'ի համա-խումբ ժողով պատճառք գրգռութեանցն մերոց ընդ արքային մակեդոնացւոց: Դեմոսթենէս կացեալ 'ի բեմ[5], նկարագրեաց յայտ յանդի-

1 Դեմոսթ. ողինթ. 3. էջ 35:
2 Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 437:
3 Նոյն, էջ 436: Դեմոսթ. Փիլիպպ. 1. էջ 49: Որոս. գիրք Գ. գլ. 12:
4 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 306:
5 Դեմոսթ. Փիլիպպ. 1. էջ 47:

մանն զյուլութիւն և զթեթեւամտութիւն աթե-
նացւոց, զանհամտութիւն և զձախողակի խոր-
հուրդս զօրավարաց նոցա, և զփառասիրութիւն
և զճարտարութիւն Փիլիպպեայ: Իսկ սա եւս ըս-
պառազինել զտորմիղ նաւաց, և կազմել բանակ
դէթ ըստ մասին ինչ 'ի քաղաքայնոց [1], անձել
պատերազմ 'ի Մակեդոնիա, և մի զրաւ ածնել
մարտին՝ բայց միայն պայմանօք որ իցեն մեզ յօ-
գուտ, և կամ լինել յաղթութեամբ [2]: Քանզի
ասէր, զի եթէ ոչ մեք կանխեսցուք յարձակել
'ի վերայ Փիլիպպեայ յերկիր իւր, գուցէ նա
ինքն ընդ հուպ հասցէ այսր 'ի վերայ մեր [3]: Ե-
ցոյց և զթիւ զօրացն որ կարեւոր էին, և թէ ու-
ստի զռոճիկ նոցա մարթէր հայթայթել:

Առաջարկութեամբս այսուիկ ցրեցին խոր-
հուրդք Փիլիպպեայ, չխափանեցին նա 'ի պատե-
րազմելոյ ընդ մեզ 'ի տոյժս նիզակակցաց մերոց՝
զորոց զնաւս յափշտակէ համարձակ [4]: Սովաւ
խրախուսեցին և ազդք որք առ հարկի ապաւի-
նեալ 'ի նա, տանին զլուծ նիզակակցութեան
նորա դողութեամբ և ոխութեամբ՝ յոր անձէ
զնոսա ամբարտաւանութի̃ փառամոլ արքային [5]:
Զայս ամենայն Դեմոսթենէս հզօր և բացա-
յայտ բանիւք պատշաճի արար. բռնադատէ նա
ճարտարխօսութեամբն զլսողս նկատել 'ի նկա-

1 Դեմոսթ. Փիլիպպ. Ա. էջ 50:
2 Նոյն անդ, էջ 49:
3 Նոյն անդ, էջ 51:
4 Նոյն անդ, էջ 52:
5 Նոյն անդ, էջ 48:

բարգրութիւնսն զկորանս գործեցելոյ վրիպակաց
թիւրեանց և զառաջիկայ վտանգին ։

Տեսէք , ասէր , յո՛ր ժպրհութիւն զառածա-
Փիլիպպոս [1] , զի և ոչ զխաղաղութիւն կամ ըզ-
պատերազմ յընտիր առնէ ձեզ . այլ սպառնայ ,
և ըմբոստս՝ որպէս 'ի համբաւոյ լսեմք՝ բարբա-
ռի . և կանխակալ աշխարհակալութեամբքն չը-
շատացեալ , յայլս մտաբերէ հանապազ . և մինչ
դուք աստ 'ի խաղաղութեան կայք , նա պատեալ
պաշարէ զձեզ շուրջանակի յամենայն կողմանց ։
Այլ ո՞ւմ կայք . թերևս հարկին բռնադատու-
թեան ։ Նո՞րէ , և զի՞նչ առաւել քան զամօթ
և զնախատինս հարկեցուցող ազատ մարդկան
բռնադատութիւն կայցէ ։ Մինչև ցե՞րբ 'ի հրա-
պարակս զրոյցս 'ի միմեանց հարցանիցէք . և
զի՞նչ այլ զրոյցս խնդրէք , զի ահա այր մի մակե-
դոնացի տիրապետեալ յԵլլադա՝ խորհի նուա-
ճել զԱ՛թէնս ։ . . Ոմն մեռեալ ասէ զՓիլիպպոս ,
և այլ ոմն՝ թէ ոչ , այլ հիւանդացեալ է ։ Այլ զի՞
փոյթ է՝ թէ դա մեռեալ կամ կենդանի իցէ . ահա
'ի դմանէ ազատեալ , զայլ ոք յուլութեամբդ ձե-
րով և վատութեամբ յարուցանիցէք 'ի վերայ ձեր ։

Ժամ է արդ ձեռն 'ի գործ առնելոյ , և դո՛ւք
յընդունայն խորհուրդս լինիք ժամավաճառ ։
Զօրավարք ձեր փոխանակ կալոյ 'ի գլուխ բա-
նակաց , հետևակէն զհետ քրմաց մեծաշուք փա-
ռօք՝ առ 'ի յաճախել զպայծառութիւն կրօնա-

1 Դեմոսթ . Փիլիպպ . 1 . էջ 48 ։

կամ հանդիսից [1]։ Ի վարձկանաց այսուհետև կազմին բանակք, 'ի սինլքոր խուժանէն ազգաց օտարաց, 'ի վատ սրիկայից, որք զզօրավարս իւրեանց վարեալ մղեն մերթ առ նիզակակիցս ձեր՝ որոց են նոքա 'ի սոսկումն, և մերթ առ ազգս խուժադուժս՝ որք 'ի կարևոր ժամանակի բառնան 'ի ձէնջ զօգնականութիւն նոցա [2]։ Տարտամ և խառն 'ի խուռն պատրաստութիւնք ձեր [3]. և չիք կարգ և նախատեսութիւն յառաջարկութիւնս խորհրդոց ձերոց և 'ի կատարումն նց։ Դէպք և պատահարք հրամայեն ձեզ, և ժամ բարեպատեհ խուսափէ 'ի ձէնջ հանապազ։ Ըմբիշք դանդաղք, որք ոչ երբէք կանխէք ք զհարուածս 'ի պահ անձանց։ Համբաւ եթէ դուժէ զՓիլիպպոս 'ի Քերսոնեսոն հասեալ, վաղվաղէք տալ հրաման հասանելոյ անդր յօգնութիւն. եթէ 'ի Թերմոպիլէ հասեալ, այլ հրաման անդր զզօրս խաղացուցանելոյ։ Յաջ և յահեակ յոր կոյս և նայն զձեզ ածիցէ արշաւէք. միշտ զհետ նորա երթեալ, և ոչ ուրեք առ այլ ինչ հասեալ՝ բայց առ 'ի լինել ականատես յաղթութեանց նորա [4]։

Ամենաբանութիւն նորա ծայր 'ի ծայր լի է այսպիսեօք բանիւք. և երևին 'ի ճառս նորա տիպք կերպարանաց բանից Թուկիդիդեայ, զոր նախատիպ իւր ունի [5]։ Յեղանելն լուայ՝ զի բա-

1 Դեմոսթ. Փիլիպպ. 1. էջ 51։
2 Նոյն անդ, էջ 50։
3 Նոյն անդ, էջ 52։
4 Նոյն անդ, էջ 53։
5 Դիոն. ալիկ. վասն Թուկիդ. դլ. 53. հտ. 6. էջ 944։

զումք յաթենացւոց գովէին զնա յոյժ, և հար- ցանէին զոյգս զՓովկիսացւոց:

Թերեւս և դու զնոյն ինձ հարցանիցես: Յետ յաղթութեանն Փիլիպպեայ թուէին ինձ վեր- ջացեալ յամենայն օգնականութենէ, այլ զանձք որ 'ի Դեղփիս, 'ի ձեռս նոցա կան. և յաւե- լեալ նոցա զռոճիկ զօրականին, առ նոսա ժողո- վին առ հասարակ զօրք վարձկանք դիմեալք յԵլ- լադա: Ճակատամարտն յետին մնաց անպար- տելի. 'ի բազում այլ ճակատս յաղթեցան և յաղթեցին. աւար հարին զսահմանս Լոկրիսա- ցւոց, և երկիր նոցա աւար հարաւ 'ի Թեբացւոց[1]:

Բարեկամք մեր որ անձկանս հանապազ տե- սանել զքեզ, ժողովին երբէք երբէք առ իս: Ե- րէկ յերեկորին զրուցատրութիւնս բանք եղեն, թէ ընդէ՞ր դուն ուրեք և ընդ ժամանակս ժա- մանակս կան արք երևելիք: Ընդերկարեցին վէճքն, և Արիստիփիլ ժխտէր՝ թէ բնութիւն խտրիցէ զժամանակ և զտեղի, այլ վիճեալ պնդէր՝ թէ յամենայն ժամանակի և ամենայն ուրեք հաւասար բաշխիցէ զպարգևսն: Նուա- նէ՞ին իսկ Լիկուրգոս և Հոմերոս, եթէ մին 'ի ծառայական ծնեալ էր բախտի, և միւսն եթէ նախ քան զկերպարանել բարբառոյ էր ծնեալ: Ո՞ գիտէ քանիք և յաւուրս մեր գտանիցին առ ազգս բարգաւաճեալս կամ խուժադուժս Հոմե-

[1] Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 436:

րոսք և Լիկուրգոսք, պատաղեալք յանարգ պաշտամունս : Բնութիւն միշտ ազատ եղանգ բերրի, խառն 'ի խուռն և անխտիր սփռէ յերկիր զհանճարս . այլ դէպք բարեպատեհք յերևան ածեն զնոյնս :

Որ ինչ անցք առ Իշխանութեամբն Թէոդոսեայ յերկրորդումն ամի 107 ողիմպիադին .

(Ի 22 օրէ յուլիսի 350 ամին մինչև 'ի 11 յուլիսի 350 ամին Ն . Ք :)

ԳԱՏՃԻՆ ԹՂԹՈՑՆ ԸՊՈՂՈԴՈՐԱՑ

ԱՐՏԵՄԻՍԻԱ դշխոյն Կարիոյ մեռաւ, կեցեալ զերկեամ մի յետ մահուն Մաւսողեայ եղբօր և առն իւրոյ[1] : Որ ինչ զանխուլ է 'ի քէն, զի Մաւսուղ էր մի 'ի թագաւորաց՝ զորս արքունիք Շօշայ յելս սահմանաց ինքնակալութեան իւրեանց ունէին պահակապանս ընդդէմ հինից թշնամեաց : Այս ինքն դշխոյն էր խրատիչ առն իւրոյ . և պատմեն զնմանէ՝ թէ ժողովեալ զաճիւն ոսկերաց թագաւորին, առ գութ սիրոյն խառնեաց զայն ընդ ըմպելին իւր[2] . և թէ սուգ սիրելւոյն ած զնա 'ի գերեզման : Որ ինչ Նուազ եռանդն էր նմա 'ի կատարումն փառասէր խորհրդոցն, յորս խրատեալ էր զայր իւր : Մաւսող 'ի դէպս բարե-

1 Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 443: 18 : Վաղ. Մաքս . գիրք Դ.
2 Աւղ. Գել. գիրք Ժ . գլ. գլ. 6 :

պատեհս յաւելեալ զնենգութիւն[1], նուաճեաց զԼիւլ և զՀռոդոս կղզիս և զբազում քաղաքս Յունաց. և Արտեմիսիա կալաւ զնոսա մինչև 'ի սպառ 'ի հնազանդութեան[2]:

Տես ինձ քանի անիրաւ են և դժնեայ օրէնք՝ որ վարեն զաշխարհ, և որով թագաւորք յաճախեն ի՛ւրեանց իշխանութիւն և փառս: Եթէ Արտեմիսեայ գիտացեալ էր զճշմարիտ օգուտ ազն իւրոյ, խրատէր զնա թողուլ մեծազոր պետութեանց զնենգ և զհպարտահարութիւնս, և հաստատել զփառս իւր 'ի բարեբաստութիւն գաւառին իւրոյ, և սիրելի լինել ժողովրդեան՝ որ ոչ այլ ինչ խնդրէ յիշխանաց, բայց զի մի իբրև թշնամւոյ իշխեսցէ իւր: Այլ նա կամեցաւ աշխարհակալ կացուցանել զայր իւր, և երկաքանչիւր սպառեցին զարիւն և զգոյս ժողովրդոց իւրեանց[3]. և առ ինչ, բայց առ 'ի զարդարել զՄղիկառնաս քաղաք փոքրիկ, և պայծառացուցանել զյիշատակ զաննշանի ուրուք փոխանորդի արքային Պարսից:

Արտեմիսիա զամենայն հնարս հնարեցաւ վն անմահացուցանելոյ զանձն իւրոյ զյիշատակ: Արծարծեցոյց պարգևօք զհանճարս երևելիս 'ի պանծացուցանել զարութիւնս Մաւսողեայ, և

1 Թէոպոմպ. առ Հարպոկրատ, 'ի բառն Ἀρτεμ. Ստրաբ. գիրք ԺԴ. էջ 655: Կիկեր. տուսկուլ. գիրք Գ. գլ. 31. հա. 2. էջ 326:

2 Դեմոսթ. յղ. ազատ. հռոդ. էջ 147:

3 Թէոպոմպ. առ Հարպոկր. 'ի բառն Μαύσωλ·

յօրինեցան տաղք և ողբերգութիւնք զնմանէ. և զՃարտարախօսս Ելլադայ հրաւիրեաց 'ի ներբողել զնա։ Բազումք 'ի նոցանէ եկին ընդ միմեանս 'ի վէճ [1], և Իսոկրատ ընդ սմին յաշակերտաց իւրոց պայքարեցաւ։ Թէոպոմպ որ գրէ զպատմութիւն Ելլադայ, յաղթեաց վարժապետին. և ոչ ամօթ համարեցաւ պարծել 'ի յաղթութիւն [2]։ Հարցի զնա և ասեմ. 'ի յօրինել քո զներբող առնն, որ ազգատոհմն բազումն զօշաքաղութեամբն կործանեաց [3], ո՞չ անկանէր ատէպ գրիչն 'ի ձեռանէ քումմէ։ Այլ ասաց ցիս. Աստանօր որպէս Ճարտարախօս ճառեցի, այլուր ճառեցից որպէս պատմաբան։ Ահա եղեռն զոր Ճարտասանութիւն օրէն համարի իւր, և զոր ներեմք նմա վատութեամբ։

Արտեմիսիա և շիրիմ ևս ետ կառուցանել առն իւրում, որ զՃարտարացն եւեթ՝ որպէս թուի՝ յաւերժացուցէ զփառս։ Տեսի իսկ զօրինակ նորա. և է քառակուսի երկայն, չորեքարիւր մետասան ոտնաչափ շրջապատ նորա։ Ի չորեսին դէմս գլխաւորագոյն մասին շինուածոյն, որ յերեսուն և 'ի վեցից շրջապատեալ սեանց, զարդարեն չորեքին քանդակագործք Ելլադայ անուանիք, Բրիաքսիս, Սկոպաս, Լեւոքարէս և Տի-

1 Աւլ. Գէլլ. գիրք Ժ. գլ. 18։ Պլուտ. յղ. վարուց տասն Ճարտարախօս. հտ. 2. էջ 838։ Սուիդ. 'ի բառն Ἰσοκρ.

2 Թէոպոմպ. առ Եւսեբ. պատրաստ. աւետ. գիրք Ժ. գլ. 3. էջ 464։

3 Թէոպոմպ. առ Հարպոկր. և Սուիդ. 'ի բառն Μαύσωλ.

մոթէոս ։ Եւ 'ի վերայ նորա կանգնեցի բուրգն , և 'ի վերայ բրգանն կառք քառաձի՝ գործ քարկոփ , զոր դրօշէ Պիւթիս ։ Եւ բովանդակ ձեռակերտին հարիւր և քառասուն ոտնաչափ լինի բարձրութիւն [1]* ։

Ոչ սակաւ յառաջ ածեալ է գործն . և զի Իդրիէոս յաջորդեալ Արտեմիսեայ քեռ իւրում՝ թերահոգ 'ի ծախս գործոյն բերի , յանձն առին ճարտարքն առանց վարձուց վաստակել՝ փառս անձանց և պարտ համարեալ զկատարումն նորին [2] ։ Կանգնի 'ի մէջ հրապարակին որ 'ի Մաւսողեայ կառուցեալ [3] , 'ի տեղւոջ որ անձեռագործ 'ի բնէ տեսարանաձև խոնարհեալ զառ 'ի վայր հասանէ մինչ 'ի ծով . և մտելոցն 'ի նաւահանգիստ անդր երևի ահեղ տեսիլ վայրացն ։ Աջակ ապարանք թագաւորին , և անտի մեհեան Աստղկանն և Հերմեայ մերձ 'ի Սաղմակիս աղբիւր . և հանդէպ տարածանի 'ի շուկայն ընդ ծովեզրն , և հեռագոյն 'ի վեր կոյս ձգին աչք 'ի միջնաբերդն և 'ի մեհեան Արիսի , ուր հսկայաձև ամբառնայ պատկեր ։ Իսկ շիրիմն Մաւսողեայ պատ-

1 Պլին . գիրք ԼԶ . գլ . 4 . Հտ . 2 . էջ 728 ։

* Եթէ յունականք իցեն չափք՝ զոր 'ի նկարագիր շիրմիս 'ի կիր արկանէ Պլինիոս , չորեքհարիւր մետասան ոտնաչափք շրջապատին իցեն հաւասար երեքարիւր ութսուն և ութ գաղղիական ոտից , երկոքումք մատնաչափօք աւելի . իսկ հարիւր և քառասուն ոտնաչափք բարձրութեանն իցեն հաւասար հարիւր երեսուն և երկուց գաղղիական ոտից , երկոքումք մատնաչափօք և ութ գըծիւք աւելի ։

2 Պլին . անդ ։

3 Վիտրուվ . գիրք Բ . գլ . 8 ։

րաստեալ 'ի սպառուած տեսութեան, յոր զկայ տացեն աչք՝ յետ վայրկի մի 'ի հոյակապ շինուածմն դեգերելոյ, և չքնաղ հրաշակերտս աներկբայապէս կացցէ արձան ընդ տիեզերս [1]. այլ աւա՜ղ, զի ոչ բարեբարի ումեք մարդկան ազգի:

Իդրիեոս ընդ գահակալելն պատուէր ընկալաւ յԱրտաշիսէ՝ արձակել գունդ մի յօգնականութիւն ընդդէմ Թագաւորացն Կիպրոսի ապստամբելոց: Փոկիոն զօրավարէ գնդին ընդ Եւագորայ, որ թագաւորէր երբեմն 'ի կղզւոջն. և խորհէին նոքա նախ զՍալամինա պաշարել [2]:

Արքայն Պարսից 'ի մեծամեծս եւս մտաբերէ խորհուրդս, զի պատրաստի նա յաշխարհակալութիւն Եգիպտոսի: Եւ ինչ երկբայիմ, զի խորհեցիք յապահովութիւն անձանց: Խնդրեաց նա 'ի մէնջ զօրս, խնդրեաց և յայլոց ազգաց Ասիա-դայ. այլ մեք չառաք յանձն, հրաժարեցիք և ապարտուցիք: Ո՛ւր խոկ է, զի տուաք նմա զՓոկիոն: Քաղաքք Յունաց, բնակեալք յԱսիա, խոստացեալ են նմա վեց հազար այր. Թեբացիք մատուցանեն հազար այր, և արգիւացիք երեք հազար ընդ Նիկոստրատայ զօրավարի: Սա այր քաջ, իբրու պատերազմի տեղեակ, տայր 'ի նախանձ նմանութեան Հերակլեայ. առիւծենի ըստ անձին, և լախտ 'ի ձեռին, այնպէս ելանէ

[1] Վիտրուվ. գիրք Բ. գլ. 2. էջ 728:
8: Ստրաբ. գիրք ԺԴ. էջ 656:   [2] Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 440:
Պլին. գիրք ԼԶ. գլ. 4. հտ.

'ի պատերազմ։ Նոքին իսկ Արտաշէս խնդրեաց զնա 'ի զօրավար[1]։

Ի ժամանակաց ինչ հետէ զզօրավարս մեր և զզօրս և զնաւաստիս վարձկանեմք Թագաւորացն Պարսից, որ խնդրեն միշտ ունել զունդս յունականս 'ի բանակի՝ վարձս առատապէս տալով նոցա։ Բնազդում ինչ իրք յորդորեն զպետութիւնս մեր 'ի վաճառաշահս յայս. զի նուազեն այսու վարձք օտար զօրականին՝ որ անպիտան է 'ի ժամանակի խաղաղութեան և 'ի ծանրութիւն աշխարհին. զի քաղաքացիք չքաւորեալք 'ի պատերազմի, մեծանան անդրէն ընչիւք. զի պաշտպանութիւն և կամ նիզակակցութիւն մեծի Թագաւորին պահի անկորուստ. և զի 'ի փոխարինաց անտի լինի նուազութիւն զանձուց աշխարհին։ Այսպէս Թեբացիք յառաջ քան զաւուրս զայսոսիկ[2] ընկալան յԱրտաշիսէ երեք հարիւր քանքար։ Արքայն Մակեդոնացւոց նախատէ զմեզ, և Թագաւորն Պարսից վարձկանէ. ցայսվայր կորանաց զառածեալ հասաք։

1 Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 442։ 2 Նոյն անդ, էջ 438։

Որ ինչ անցք առ իշխանութեամբն Ապողոդորայ յերրորդում ամի 107 ողիմպիադին.

(Ի 11 օրէ յուլիսի 350 ամի մինչև յ30 օր յունիսի 349 ամին Ն. Ք.)

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՑՆ ՆԻԿԵՏԱՑ

ՈՒԱՂՐ թուի ինձ երկիրդ, ուրոյ զարհուրեցուցանեն զմեզ։ Իշխանութիւն Փիլիպպեայ ոչ ընդ երկար կացցէ, զի յենու 'ի ստերդմնութիւն, յանիրաւութիւն և 'ի նենգութիւն[1]։ Մտեալ է նա նիզակակցացն, զի յաճախեաց նոցա խաբէութիւնս. ժողովրդեան և զօրականին, զի չարչարէ զնոսա արշաւանօք՝ յորս տաժանին առանց ինչ օգտի. 'ի գլխաւորաց ծառայիցն, զի 'ի ճախողել մարտին պատուհասէ զնոսա, և 'ի յաջողելն ընկենու 'ի պատուոյ. այնքան մոլեալ նախանձու, զի դիւրագոյն ներէ նոցա զկորակոր պարտութիւն քան զմեծապայծառ յաղթութիւն։ Յարհաւիրս մահու կեան հանապազ, յար [illegible]լտանգի զրպարտութեան արքունեաց, և բազմախէթ կասկածանաց թագաւորին՝ որ զամենայն փառս Մակեդոնիոյ կամի իւր, և չէ մարթ այլում փառաւորել անդ[2]։

1 Դեմոսթ. ողինթ. 2. էջ 22։ Պաւսան. գիրք Ը. գլ. 7. էջ 612։ Յուստին. գիրք Թ. գլ. 8։

2 Դեմոսթ. անդ. էջ 23։ Նոյն Թուղթ առ Փիլիպպ. էջ 118։

Մեռեալ է աշխարհն․ ոչ ևս 'ի նմա հունձք, և ոչ տուրևառիկ վաճառաց շահաւետութիւնք․ չքաւոր գոլով և տկար, տկարանայ և ևս ընդարձակելովն [1]։ Սրկածք ինչ դուզնաքեայք վեր 'ի վայր կործանեսցեն զյաջողութիւն, զոր ժառանգէ Փիլիպպոս անհմտութեամբ զօրավարացն մերոց, և կաշառօքն զոր ոչ ամաչէ ամենայն ուրեք Աշլանգա գաղտախթել [2]։

Սուտակիցք նորա պանծացուցանեն զքաջարեմանութիւնս նորա․ այլ ես որ ինչ 'ի քաջ ծանօթից նորա լուայ, ահաւասիկ գրեմ։

Արբեցողութիւն կենաց ընդ իսկ արհամարհեալ է առաջի նորա, և յոռութիւնք գրեթէ միշտ առ նմա արգոյք [3]։ Խոտէ նա զքաղաքացիս առաքինիս, և մերժէ 'ի բաց զհանճարեղ խրատատուս [4]․ այնու փութով զհետ երթեալ մարդահաճոյից, որով մարդահաճութիւն զհետ երթայ այլոց թագաւորաց։ Դիւրին իցէ քեզ հաճոյ լինել նմա և գտանել շնորհս առաջի նորա, և կենակցութեան նորա արժանի լինել, եթէ իցէ քեզ առողջութիւն շուայտելոյ ընդ նմա, և աջողութի մնաց առ 'ի զբօսացուցանել զնա ծաղրածութք։ Անզգամութիւն, խեղկատակութիւն, զուարճախօսութիւն, տաղք և ցուցք խենեշք, զամենայն ոք գերարգոյ կացուցանեն առ նմա։

1 Դեմոսթ. ողին. 2. էջ 23. 2 Նոյն յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 334, 341։ 3 Նոյն, ողին. 2. էջ 23։ Թէոպոմպ. առ Աթեն. գիրք Զ. էջ 260։ 4 Իւստի. Թուղթ առ Փիլիպպ. հտ. 1. էջ 437։

Ի բաց առեալ զԱնտիպատրոս և զՊարմենիոն և զայլս ոմանս պիտանիս, լի են արքունիք նորա խառնաղանճ ամբոխիւ սրիկայից, երգեցկաց, քերթողաց և ծաղրածուաց[1], որք ընդ յոռին և ընդ լաւ ծախս հարկանեն գովութեամբ, յամենայն կողմանց Ելլադայ դիմեալք 'ի Մակեդոնիա։

Կալլիաս ճարտար հտպիտն և ծաղրածու, որ յառաջ քան զաւուրս ինչ ստրուկն էր հրապարականախատատ 'ի քաղաքիս և հալածեալ առ 'ի բաց, այժմ մի յառաջնոցն է 'ի դրանիկս[2]։ Այլքն հնարիւք և Ագաթոկղ, որ և նա գերի էր, ամբարձաւ յաւագութիւն. և կացոյց զնա Փիլիպպոս 'ի վերայ գնդի միոյ զօրաց առ 'ի վարձ։ Իսկ Թրասիդէոս դարձեալ, խօթամտագոյնն և համարձակ քան զամենայն շողոքորդս, դեռ ևս կալաւ իշխանութիւն 'ի Թեսաղիա[3]։

Այդքա արք զեղծմիտք և զեղծաբարոյք, կոչին յամենեցունց բարեկամք Թագաւորին և պատուհասք Մակեդոնիոյ։ Բազմութեան նոցա ոչ գոյ թիւ, և ոչ զօրութեան նոցա պայման։ Ոչ շատացեալ ընդ գանձս զոր շռայլէ նոցա թագաւորն, հարստահարեն զլաւ որեարն, և յափշտակեն զինչս նոցա, կամ ճարակ վրէժխնդրութեան իւրեանց տան զնոսա։ Ընդ նոսա ընկղմի

1 Դեմոսթ. ոլինթ. 2. էջ 23։ Թէոպոմպ. առ Աթեն. գիրք Ժ. էջ 439. և առ Պոլիբ. 'ի ծաղկաքաղն Վաղեսի, էջ 21։

2 Դեմոսթ. անդ, էջ 24։

3 Թէոպոմպ. առ Աթեն. գիրք Զ. գլ. 13. էջ 249։

'ի շուայտութիւնս՝ որ սոսկումն ամեն լսելեաց․ հանէ զգիշերս 'ի խորախճանս, զրեթէ հանապազ արբեալ, և միշտ գոգցես մոլեգնեալ՝ յաջ և յահեակ հարկանելով, և մատնեալ 'ի զեղխութիւնս՝ զորս ոչ է պարտ ասել[1]։

Ոչ միայն 'ի ներքս յարքունիս իւր, այլ և առաջի ազգաց անարգէ զփառս թագաւորութեան։ Յառաջ քան զաւուրս զայսոսիկ առ Թեսաղացիս համբաւեալս շուայտութեամբ՝ կոչումն առնելով ստէպ, զինեհարէր ընդ նոսա, և յաճախէր զխրախուութիւն կոչնականացն ծաղրածութեամբք, և կայթէր և պարէր, և մերթ խեղկատակեալ և մերթ հոպոտեալ ամենեցուն զանձն նմանեցուցանէր[2]։

Կատակագուսանս այս զՀելլադա ոչ կարասցէ նուաճել․ ինձ ոչ ընաւ կասկածդ այդ ո՛ Անաքարսիս։

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՅՆ ԱՊՈՂԼՈԴՈՐԱՅ

Որ 'ի նմին աւուր ընդ առաջնում թղթոյս գրեալ։

ԶԿԱՐԵՄ փարատել 'ի մտաց զկասկած երկիւղի ընդ բախտ Հելլադայ։ Ի զուր այլք զբազմութիւն բնակչաց աշխարհիս պանծացուցանեն և զքաջութիւն զօրաց մերոց և զփառս կանխակալ յաղթութեանց․ և 'ի զուր դարձեալ յուսա-

1 Թէոպոմպ․ առ Աթեն․ գիրք Ժ․ գլ․ 10․ եր 439։
2 Նոյն անդ, գիրք Զ․ գլ․ 17․ եր 260։

ցեալ են՝ թէ Փիլիպպոս ոչ անդր քան զսահման զաշխարհակալութիւնս իւր մղեսցէ, և զի ցարդ ոչ յուրուք վերայ առանց պատճառանաց ինչ ամբարձ զձեռն ։ Ոչ ես ոչ յամրութիւնս մեր, և ոչ 'ի խորհուրդս նորա կարեմ վստահել ։

Ազգք Ելլադայ վատթարեալ են և եղծեալ · ոչ ևս օրէնք են առ նոսա, ոչ ևս քաղաքացիք · ոչ ցանկութիւն փառաց, և ոչ հայրենասիրութիւն ։ Ամենայն ուրեք վարձկանք փոխանակ զօրաց, և սրիկայք փոխանակ զօրավարաց ։

Հասարակապետութիւնք մեր ոչ միաբանեսցեն երբէք ընդդէմ Փիլիպպեայ ։ Կէսք 'ի նոցանէ պատաղեալ կան 'ի պատերազմ, որ զմնացուած զօրութեան նոցա սպառէ · իսկ այլոց չիք ինչ հասարակաց, բայց միայն նախանձ և խրոխտումն՝ որ խափանեն զնոսա չմերձենալ առ միմեանս[1] ։ Օրինակ աթենացւոց մարթէր արդեօք յորդորել զնոսա առաւել քան զշահ օգտի իւրեանց · այլ արդ Աթենք տօնախմբութեամբք ևեթ և տեսարանօք պայծառանան ։ Թշնամանացն Փիլիպպեայ համբերեմք նովին արիութեամբ, որով հարքն մեր ընդդէմ վտանգաց խիզախէին · և բուռն զօրութիւն ճարտարխօսութեան Դեմոսթենեայ ոչ ընդոստուցանէ զմեզ 'ի թմբրութենէս ։ Ի տեսանելն իմում զնա 'ի բեմի, թուի ինձ թէ առ շիրիմս նախնի շահատակացն մերոց գոչիցէ · Աճիւնք շիջեալք և ոսկերք ցամաքեալք,

1 Դեմոսթ · Փիլիպպ · 4 · էջ 102 ։ Նոյն յղ · պսակ · էջ 175 ։

արկք վրէժխնդիր լերուք հայրենեաց ։

Յակ ընդ հակառակն Փիլիպպոս, ինքն ևեթ գիտակ խորհրդոց իւրոց, և միայնակ տնօրէն գանձուցն, ճարտարագոյն քան զամենայն զօրավարս Յունաց, և քաջագոյն քան զամենայն զինուորս իւրոյ բանակին, երկնէ, պատրաստէ, գործէ իւրովի զամենայն, զառաջս առնու պատահարաց, յօգուտ 'ի կիր արկանէ զայնս ըստ կարի, և 'ի ստիպել հարկին՝ տեղի տայ նոցա[1] ։ Զօրք նորա քաջակիրթք են[2] . հրահանգէ զնս անդադար, և 'ի ժամանակի խաղաղութեան տայ նոցա արշաւել երեքհարիւր ասպարիզս բեռամբ զինուց և կարասւոյ[3] ։ Հանապազ 'ի վերայ նոցա կայ, արագ արագ տեղափոխէ զնս ծագաց 'ի ծագս պետութեն . և զօրքն ըստ օրինակի զօրավարին ոչ ինչ խորշեն ընդ ձմեռն և ընդ ամառն, ո՛չ աշխատութի և ընդ հանգիստ[4] ։ Եթէ պատերազմ ածէ 'ի ներքս 'ի Մակեդոնիա չքաւորութիւն, հայթայթէ նա նպաստս առատութեամբ յոսկեհանաց աշխարհին, և յաւարէ թշնամեաց զորս նուաճէ, և 'ի վաճառականութենէ ազգաց որ սկսանին յաճախել 'ի նաւահանգիստս, զորս կալաւ նա 'ի Թեսաղիա ։ Յօրէ զահակալութե իւրոյ 'ի մի ինչ ուշ ունի, այլ երկայնամտեալ՝ յամի բերի 'ի նոյն . խորհի յամենայն քայլափոխս իւր, և ոչ

1 Դեմոսթ. ողինթ. 1. էջ 1։
2 Նոյն ողինթ. 2. էջ 23։
3 Պողիբեն. 'ի մարթանան, գիրք Դ. գլ. 2. յօդ. 10։
4 Դեմոսթ. փիլիպպ. 4. էջ 92։ Նոյն թուղթ առ փիլիպպ. էջ 119։

զահեակ շարժէ զոտն՝ մինչև անկասկած հաստատեալ զնայն ։ Նոյագ ցանկացող է փառաց, և 'ի վտանգս իսկ խնդրէ զայն, և 'ի խառն մարտի, և ուր ծանրագոյն գնոյ ստացանի[1] ։ Ամենայն գործք նորա ուղղին ըստ ժամանակի և ըստ տեղւոյ . առ յաճախ վտարանջութիւնս թըռակացւոց և լուրիկեցւոց և այլոց խուժադուժ ազգաց ղիմադրէ ճակատամարտս և յաղթութիւնս . իսկ առ ազգս Ելլադայ՝ յարձակմունս 'ի փորձ զօրութեանց նոցա, ջատագովութիւնս ապատակութեանց իւրոց, հնարս պառակտելոյ զնոսա և տկարացուցանելոյ, և զարուեստ կաշառաքեկ առնելոյ առ 'ի նուաճել զնոսա[2] ։

Ուսալեցոյց 'ի նոսա զժանգս զայս, որ զցանկութիւն փառաց կաճնովքն ցամաքեցուցանէ[3]. ունի անդ 'ի վարձու զճարտարախօսս պետութեան, և զգլխաւորս 'ի քաղաքայնոց, և քաղաքս իսկ ողջոյն ։ Եւ զի թողու և նիզակակցացն աշխարհակալել, որպէս զի եղիցին գործիք իւրոյ մեծութեանն, մինչև մատնեսցին նմին 'ի ճարակ ։ Եւ վասն զի արք հանճարեղք մեծարոյ են առաջի ամենեցուն, ստէպ գրէ առ նոսա[4]. և 'ի կրել ինչ նոցա վիշտս 'ի հայրենեացն, տայ նոցա ապաւէն յարքունիս իւր[5] ։

1 Դեմոսթ. ողինթ. 2. էջ 23 ։
2 Նոյն յղ. պսակ. էջ 475 և 482 ։ Յուստին. գիրք Թ. գլ. 8 ։ Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 451 ։
3 Դեմոսթ. յղ. Հալոն. էջ 334, 341 ։
4 Իսոկր. Թուղթ առ Փիլիպպ ։
5 Նոյն, յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 414 ։

Կուսակիցք նորա այնչափ բազումք են, և 'ի դէպ ժամանակի այնպէս օգնեալք 'ի նմանէ 'ի ծածուկ, զի թէպէտ և կասկածաւոր համբաւին խոստմունք նորա և երդմունք, և բարեկամութի նորա դժնդակագոյն համարի քան զթշնամութիւնն, ոչ ինչ երկմտեցին թեսաղացիք անձնատուր լինել նմա. և բազումք յայլոց ազգաց խնդրեն պարապ նմանօղ լինելոյ նոցա:

Այլ այն տակաւին տկար կարծի նա այնու, զի 'ի խանձարուրսն ծանեալք զզօրութիւն նորա: Լսիցես ասելոյ բազմաց, ես և զգօնագունից, իբր թէ կասկածք զխորհրդոց Փիլիպպեայ յոյժ 'ի վեր քան զզօրութիւնս աշխարհին նորա իցեն: Նաև զՄակեդոնիոյ աստանօր են բանք. զպետութենէ՝ որ զամս տասն յաւել անընդհատ 'ի զօրութիւն և 'ի հաստատութիւն, և զթագաւորէ՝ որ հանճարոյն իւրով յաճախէ հարիւրապատիկ զգանձս աշխարհին, և ժրութբն ոչ ինչ նուազ զարմանալի՝ բազմապատկէ ըստ նմին համեմատութեան զթիւ զօրացն և զժամ կենաց իւրոց:

Ուր կարծեմք 'ի շուայտութիւնս և 'ի զեղխութիւնս լինել նմա ժամավաճառ. 'ի նմին զրպարտութիւն ցուցանէ զնա անգոսնելի և զեղծ քան զամենայն մարդիկ [1]: Ո ժամանակն զոր այլք 'ի թագաւորաց անցուցանեն ձանձրութբ, նա 'ի խրախճանս պարապէ. և զոր նոքա 'ի

1 Գոզիբ. 'ի ծաղկաքաղն Վաղեսի, էջ 22:

խրախճանս անցուցանէին, նա 'ի հոգս աշխարհին պարապէ։ Ասէ՛ թէ փոխանակ յոռութեանցըն յորս ամբաստանէի, էին նմա թերութիւնք. իցէ՛ թէ չէր նմա լայնածաւալ տեսութիւն, և էր նա յամառ 'ի կարծիս, թերահոգ յընտրութիւնս աւագաց իւրոց և զօրավարաց, և անզգոյշ և կարճամիտ 'ի գործս իւր։ Ասէ թերևս նմա թերութիւն, զի կարի իմն զարմանայ ընդ հանճարեղս, որպէս թէ չիցէ ինքն քան զամենեսին իսկ գերահանճար։ Հանճարաբանութիւն կախարդէ զնա, այլ ոչ տիրէ նմա։

Այլ դարձեալ ճարտարախօսք մեր վստահացուցանեն զժողովուրդն, յեղանակելով յունկն նոցա անդադար՝ թէ ոչ կայցէ իշխանութիւն խարսխեալ յանիրաւութիւն և 'ի դաժանս։ Այլ ո՞ յերկուացի ընդ այդ, եթէ և այլք 'ի պետութեանց չիցեն հանգոյն նմին դաժանք և անիրաւք. այլ առաքինութեանն պետութիւն էանց զնոսա, և զօրութեան արդ ժամանակ է տիրապետելոյ մարդկան։

Արբեցեալդ իմ Անաքարսիս, յածել զմտաւ զանհուն ասպարէզն ընդ որ անց Փիլիպպոս 'ի սակաւ ամս, և զբազմապատիկ պատահարս որ 'ի վերայ կան, և զհանգամանս բարեպատեհս նմին՝ զորոց համառօտագիծ ետու զպատկեր, վկայեն ինձ միտք իմ, զի Փիլիպպոս ծառայեցուցէ անշուշտ զԵլլադա։

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՑՆ ԿԱԼԻՄԵԴՈՆԻ

Որ 'ի նմին աւուր ընդ առաջնոց երկուց թղթոցս գրեալ ։

ՍԵՆԱՐՈՑ է ինձ յոյժ Փիլիպպոս. սիրէ նա զփառս, զհանճար, զկանայս՝ և զգինի ։ Յաթոռ իւրում մեծագոյն քան զամենայն թագաւորս[2], իսկ յակումբս բարեկամաց՝ սիրելի քան զամենայն ոք ։ Յարգէ նա զհանճար այլոց, և զարմացուցանէ զայլս իւրովն ։ Գինի՜ դիւրընտել է բոյս բարուց նորա, և որպէս բարեձև տարազ. քանի՜ կիրթ ախորժակք 'ի բանս նորա, և որպիսի՜ շնորհ յամենայն գնացս նորա ։

Արքային մակեդոնացւոց հարկ է երբեմն առնել խստութիւն ընդ պարտեալս. բայց Փիլիպպոս մարդասէր և քաղցր է և համբոյր[3] և իսկապէս բարի ։ Զիք երկբայել ընդ այս, քանզի ցանկայ նա սիրելի լինել[4]. զի ասացեալ իսկ է նորա չգիտեմ ում, թերևս ինձ իսկ, զի որ զուարթն է՝ չմարթի թէ իցէ չար ։

Ցասումն նորա ընդ բորբոքելն և շիջանի. ազատ է 'ի մաղձոյ առանց քինու, և 'ի վեր քան զթշնամանս որպէս քան զպռնկութիւն ։ Ճարտարախօսք մեր թշնամանալից առնեն զնա 'ի բեմն,

1 Աթէն. գիրք ԺԳ. էջ 578 ։ Պղուտ. օրէնք առումն. հտ. 2. էջ 141 ։ Նոյն առակ. էջ 178 ։

2 Կիկեր. յղ. պատաշխ. գիրք Ա. գլ. 26. հտ. 3. էջ 203 ։

3 Նոյն անդ ։

4 Յուստին. գիրք Թ. գլ. 8 ։

է ուրեք՝ զի և 'ի հնազանդելոց իսկ նորա ոմանք ասէին նմա ոչ սիրելի բանս ճշմարտութեան. իսկ նա շնորհ ունի նոցա, առաջնոցն՝ զի ուղղեն զյոռութիւնս նորա [1], և յետնոց՝ զի ուսուցանեն նմա զպարտս իւր: Այն ոմն յամբոխէն յանդիման լեալ նմա, աղերսէր զատ առնել իւր: Թագաւորն ասէ. Չունիմ պարապ: Նա կրկին ասէ. Ընդէ՞ր ապա թագաւորես: Կարկեալ եկաց Թագաւորն, և ետ ածել առաջի իւր զամենայն 'աղերսանս որ անտես լեալ էին: Նա այլ երբեմն 'ի ժամ դատաստանութե՟ նիրհեալ, և ապա իբրև դատապարտէրն 'ի տուգանս զամբաստանեալն, աղաղակեաց նա անդէն. Բողոքեմ: Թագաւորն ասէ. Առ յո՞ բողոքիցես: Ամբաստանեալն ասէ. Ի Փիլիպպոս զգաստ բողոքեմ: Նա քննեաց Թագաւորն անդրէն զդատաստանն, ծանեաւ զանիրաւութիւնն, և ինքնին զտոյժսն հատոյց [2]:

Կամիցես դիտել զի յիշող է նա երախտեաց. Բարերարեաց նմա Փիլոն յառաջ քան զամն տասն, մինչդեռ պատանդ կայր 'ի Թեբէ. և յաւուրս յայսոսիկ հրեշտակս արարին նմա Թեբացիք, և Փիլոն ընդ հրեշտակսն էր: Թագաւորն կամեցաւ մեծապարգև մեծարել զնա [3], և 'ի մերժել նորա զպարգևսն, ասէ. Զիմ նախան-

1 Պղուտ. առակ. հռ. Զ. էջ 177:
2 Նոյն անդ, էջ 178:
3 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 314:

ձիս ընդ փառս իմ՝ և ընդ իղձս յաղթելոյ քեզ բարերարութեամբք [1] ։

Յառնուլ միոյ ՚ի քաղաքաց և ՚ի վաճառել զգե-րուոյն, մի ՚ի նոցանէ յաղերս ածէր նմա զբարե-կամութիւն իւր ։ Թագաւորն զարմացեալ, կո-չեաց զնա առ ինքն, և էր բազմեալ ։ Այլ նորա մատուցեալ ասէ ցնա յունկանէ. Բր՛կ զքղանցս քո ՚ի վայր, զի անճահս բազմիս ։ Այլ Թագա-ւորն ասէ. Յիրաւի բարեկամ իմ է դա, արձա-կեցէք զդա ՚ի կապանաց [2] ։

Բազում ինչ մարթէր ինձ յաւելուլ զհեզու-թենէ նորա և զչափոյից ։ Յորժամ աւագանին նորա կամէր խստութիւն առնել ընդ Նիկանովր, որ ոչն դադարէր ՚ի նախատելոյ զտեսչութիւն նորա և զգնացս, ասէ. Մ՞իթէ Նիկանովր չարա-գո՞յն ոք իցէ քան զամենայն մակեդոնացիս. թերևս իմ իսկ իցէ վնասն, զի անտես արարի զդա ։ Այլ տեղեկացեալ զնմանէ գիտաց, զի վասն կարօ-տութեան դառնացեալ էր. և ելից զպէտս նորա ։ Այլ իբրև սկսաւ Նիկանովր յետ այնորիկ գովել զբարերարն, ասէ Փիլիպպոս ցչարախօսսն. Տե-սէք զի ՚ի ձեռս իւր է թագաւորի զրգռել կամ խափանել զտրտունջ հնազանդելոց իւրոց [3] ։ Այլ ՚ի յորդորել զնա ոմանց ՚ի հալածել զայլ ոմն, որ դառն և հանճարեղ երգիծանս ընդդէմ նորա առնէր, ասէ. Մ՞ի լիցի ինձ առնել զայդ, զի այ-

1 Պլուտ. առակ. հա. Զ. էջ 178 ։

2 Նոյն անդ ։

3 Նոյն. անդ, էջ 177 ։

նուհետև ընդ ամենայն ուրեք երթեալ խօսիցի զոր աստն չարախօսէ զինէն[1] ։ Ի պաշարել զմի 'ի քաղաքաց, բեկաւ անուրակ նորա 'ի քարէ ձգելոյ ։ Այլ վիրաբուժին 'ի պատեհն զայն խնդրելով ինչ շնորհս[2], ասէ ցնա Թագաւորն ժպտելով. Հարկ է ինձ շնորհել քեզ զայդ, զի զփողէ իմմէ ունիս* ։

Արքունիք նր ապաւէն է հանճարոյ և օթևան զբօսանաց . մեծապայծառ են անդ խնջոյք, և զուարթ ընթրիք ։ Այլ ուր այս ամենայն արդիւնք իրաց առաջի կան, ոչ ինչ փոյթ է ինձ զփառասիրութենէ նորա ։ Աշուառութիւն թուեսցի քեզ ընդ այսպիսի Թագաւորաւ կալ. եթէ գայցէ 'ի վերայ մեր, ելցուք ընդդէմ նորա . և եթէ յաղթիմք, լիցի մեզ զբօսնուլ ընդ նմա 'ի ծաղր և 'ի զիներբուս ։

Ո՛չ ինչ անցք առ Իշխանութեամբն Կալլիմաքեայ 'ի չորրորդումն ամի 107 ողիմպիադին.

(Յերեսներորդ օրէ յունիսի 349 ամին մինչև յ18 յուլիսի 348 ամին Ն. Ք. ։)

Ի ՇՐՋԵԼՆ մերում յԵգիպտոս և 'ի Պարսս, գրէաք յամենայն դէպս մանրապատում զիրս ուղևորութեան մերոյ առ բարեկամն մեր յԱ-

1 Պլուտ. առած. հտ. 2. էջ 177 ։

2 Նոյն անդ ։

* Բնագիրն այսպէս ունի. "Կալ քեզ զոր կամիս ; զի 'ի ձեռին քո է բանալին" ։ Քանզի հելլէն բառն χλεἰς որ թարգմանի անրակ, նոյն և բանալի նշանակէ ։

թէնս։ Ապատարիկս ևեթ զայս գտի 'ի թըղթեանն իմ, գրեալ առ Սպողոդոր յետ հասանելոյ մերոյ 'ի Ռօշ մայրաքաղաք Պարսից։

ՀԱՏՈՒԱԾ ԹՂԹՈՑՆ ԱՆԱՔԱՐՍԵԱՑ

ՍՆՑԱՔ մեք ի բազում գաւառս լայնածաւալ պետութեան։ Ի Պերսեպօլիս տեսաք շիրիմն փորեալ 'ի ժայռի բարձունս յոյժ. բայց ընդ արքունիսն հիացեալ կացաք, զի յամաց հետէ սովորեալ էին աչք մեր 'ի կերտուածս եգիպտականս։ Յառաջ քան զամն իբր երկերիւր, ասեն, շինեալ զայն առ թագաւորութեամբն Դարեհի որդւոյ Աշտասպեայ 'ի ճարտարաց եգիպտացւոց՝ զորս Կամբիւսեայ ածեալ էր 'ի Պարս [1]։ Պարիսպքն երեքպատիկ՝ որոց միումն վաթսուն կանգուն է բարձրութիւն, դրունք պղնձիք, սիւնք որոց ոչ գոյ թիւ, և ոմանք 'ի նոցանէ եօթանասուն ոտնաչափ 'ի բարձրութիւն, և շինուածք կճեայք լի անդրեօք և բարձր քանդակօք, և նկուղք՝ ուր անբաւ գանձք շտեմարանեալ կան, ամենայն ինչ անդ մեծագործ է և ահարկու. զի ապարանքս այս նոյն և միջնաբերդ է [2]։

Թագաւորացն Պարսից և այլ ապարանք են, թէպէտ և ոչ նոյնպէս բազմափարթամք՝ այլ գեղօղս զարմանալիք, 'ի Ռօշ և յԱկբատան և յամենայն քաղաքս ուր բնակեն ըստ յեղանակաց տարւոյ։

1 Դիոդ. գիրք Ա. էջ 13։ 2 Նոյն, գիրք ԺԷ. էջ 544։

Այն նոցա և փակք մեծամեծք, զոր Դրախտս անուանեն [1], բաժանեալք յերկուս։ Յարգելոց որսոց՝ յորում զինեալք նետիւք և գեղարդեամբք ձիարշաւ զհետ մտանեն էրէոց ընդ ծառաստանս [2]. և 'ի ծաղկոց՝ ուր արուեստ մշակութեան պարտիզաց սպառէ զձգունս. ուր զչքնաղագեղս 'ի ծաղկանց զարմանեն և քաղեն զընտիրս 'ի պտղոց. ոչ ինչ նուազ խնամ ածեալ և գեղապանծ ծառոց, որոց կարգ կարգ գնան և հակին առ միմեանս 'ի համբոյր [3]։ Այն բազումուրեք և նախարարաց և աւագ որերոյն դրախտք այսպիսիք [4]։

Այլ առաւել ևս զարմացաք ընդ մեծազօր խնամակալութիւն Թագաւորին 'ի մշակութիւն երկրի. զի ոչ հարևանցի ինչ հրամանօք խնամէ զայն, այլ խոհական տեսչութեամբ՝ որ քան զհրովարտակս և քան զօրէնս հզօրագոյն է։ Զի 'ի մարզս իւրաքանչիւր երկուք 'ի նմանէ կան պետք. մին զօրաց, և միւսն քաղաքի։ Առաջնումն յանձն է խաղաղութիւն հասարակաց, երկրորդին արագ զարգացումն արուեստից և մշակութեան։ Եթէ մին 'ի նոցանէ թերահոգ 'ի յանձնեալն գտանի հոգաբարձութի, միւսումն անկ է բողոքել զնմանէ առ նախարար գաւառին

1 Բրիսս. յղ. Թագ. պարս. գիրք Ա. էջ 109։

2 Քսենոփ. կարգադր. Կիւր. գիրք Ա. էջ 11։

3 Նոյն յիշատ. գիրք Ե. էջ 829։

4 Նոյն, որշաւ. Կիւր. գիրք Ա. էջ 246։ Կուրտիոս, գիրք Ը. գլ. 1։

կամ առ նոյն ինքն Թագաւորն։ Որ և իւրովի իսկ ընդ ժամանակս ժամանակս շրջեալ ընդ մարզս աշխարհին, ուր ուրեք տեսանէ զանդս ծածկեալ ծառովք և հնձովք և ամենայն արդեամբք զոր բերէ երկիրն, փառաւորէ զերկոսին ևս ըզպետսն, և յաւելու ընդարձակել զգաւառն նոցա։ Իսկ եթէ ուրեք տեսանէ զերկիր խոպանացեալ, քառնայ զպետսն, և այլս 'ի տեղի նոցա կացուցանէ։ Օնոյն և ոստիկանք անկաշառք, յանձին բերելով զիշխանութիւն Թագաւորին, առնեն իրաւունս 'ի գաւառս ուր ոչ հասանէ Թագաւորն[1]։

Յեգիպտոս լուաք մեք յաճախագոյն բանս գովութեան զԱրշամայ, զոր Թագաւորին Պարսից 'ի բազում ամաց հետէ 'ի խորհրդականութիւն իւր կացուցեալ է։ Ի նաւահանգիստս Փիւնիկեայ ցուցին մեզ դղեակս բազումս նորակերտս, և բազմութիւն պատերազմիկ նաւաց 'ի հանդըրուանի, փայտ և սարիս նաւաց ամենայն ուստեք անդր ածեալ. և այս ամենայն խնամոցն Արշամայ արգասիք էին։ Ընտանիք 'ի քաղաքայնոց ասէին ցմեզ. Մօտալուտ 'ի վերայ կայր կործանումն վաճառականութեան մերոյ, եթէ ոչ փառք անուանն Արշամայ կանգուն պահէին զայն։ Ազդ եղև 'ի ժամանակին յայնմիկ՝ զի Սկիւթոս կղզի կարևոր, յետ ընդ երկար և բազմաղէտ անտէրնչութեն[2], հնազանդեալ էր Պարսից. և այն

1 Քսենոփ. յիշատ. գիրք Ե. էջ 828։
2 Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 440։

եւ ճարտար քաղաքավարութիւն Արշամայ յաջողեալ։ Ի միջերկրայս աշխարհին տղայք ծերունիք պատմէին մեզ արտասուօք, եւ ասէին. Հաւատարմութեամբ ծառայեցաք թագաւորին, եւ 'ի ժամանակի վարձատրութեան չյիշեցաւ ծառայութիւն մեր. աղերս արարաք առ Արշամ, թէպէտ եւ չճանաչէաք զնա. եւ պատրաստեաց մեզ զծերութիւնս զայս բարեբաստիկ, ոչ ումեք զբարերարութիւնն յայտնեալ։ Այս մի ոմն յաւել. Չարախօսեցին զինէն առ Արշամ թշնամիք իմ. եւ իբրեւ պարտ համարէր զսաստ իշխանութեան 'ի գործ արկանել ընդ իս, 'ի վերայ հասեալ անմեղութեան իմոյ, կոչեաց զիս առ ինքն. եւ առաւել քան զիս վշտագին՝ հեծէր սորջանօք, եւ աղաչէր զիս ձեռնտու լինել 'ի հատուցումն անիրաւութե, մինչեւ էառ յինէն խոստումն դիմելոյ յամենայն պէտս իմ առ ինքն. եւ ոչ երբէք ընդունայն եղեն խնդրուածք իմ։

Ամենայն ուրեք աներեւոյթ զօրութիւն նորա ներգործէր. զինուորք գոհանային զնմանէ վասն եռանդեան նախանձուն զոր արծարծանէրն 'ի նոսա, եւ ժողովուրդք վասն խաղաղութեանն զոր պատրաստեալ էր նոցա, 'ի բաց տապալեալ զխոչ եւ զխութ անկոխելի։ Այս համայն իսկ ասել. խնամօք նորա վերականգնեալ էր ազգն 'ի բարձրութիւն փառաց, զոր բազմաղէտ պատերազմօքն կորուսեալ էր 'ի մէջ օտար պետութեանց։

Արշամ ոչ եւս է յիշխանութեան. այլ անցու-

ցանէ զաւուրս իւր խաղաղութեամբ յիւրում դղեակին, հեռի ՚ի Ռօշ քաղաքէ փարսախս իբր քառասուն ։ Բարեկամք նորա ոչ թողին զնա․ և զորոց յարգէրն զվաստակս, յիշէին զբարերարութիւնս նորա կամ զխոստմունս ։ Դիմեն առ նա ամենեքին առաւելագոյն ևս փութով քան ՚ի ժամանակի իշխանութեանն ։

Դէպք բարեպատեհ ածին զմեզ ՚ի զուարճալի վայր բնակութեան նորա, ուր ՚ի բազում ամսոց հետէ ասպնջականէ զմեզ բարութեամբ, և չգիտեմ թէ կարասցուք մեկնել յակմբէ աստի․ զի և յԱթէնս, յորժամ քաղաքականութիւն և բարեձևութիւն և կիրթ ախորժակք ՚ի պայծառագոյն փառսն էին, ժողով այսպիսի հազիւ գտանէր ։ Նա զբարեկենդանութիւն Արշամայ պատրաստէ, և Արշամ զնորայն բերկրութի ։ Սենակցութի իւր ջերմ, համեստ և ցանկալի, արծարծեալ ստէպ զուարճախօսութիւնքն որ իբրև փայլակունք սփռին ՚ի շրթանց նորա, և միշտ վայելչացեալ շնորհօք և զուարթութբ որ հանգոյն բարեբաստութե նր հաղորդի ՚ի ժողովականս ։ Չիք խորոխտումն ՚ի բանս նորա, և ոչ պիտակ ինչ կամ արուեստակեալ ասացուած, այլ ամենայարդար վայելչութիւն ընդ ինքնազարդ բնականութեան լծորդեալ․ որպէս ոք որ գերածայրեալ ՚ի շնորհս հաճոյ լինելոյ լռելեաց, և զամենակիրթ ախորժակս պատշաճից յանձին բերելով բարբառոյ ։

Իսկ եթէ զնոյն գեղեցիկ կցորդութիւն տեսանիցէ յումեք կամ համարիցի, ձգի 'ի հիացումն. և սիրով և մտադիւրութեամբ լսէ նոցա ։ Զափս հարկանէ գովութեամբ ընդ հանճարեղ բանս նոցա՝ եթէ արագ 'ի վերայ ածիցեն, ընդ նոր իմաստս՝ եթէ լիցեն ճշգրիտ, և ընդ վսեմ ինչ վճիռ՝ եթէ չիցէ առաւելազանց ։

Զօդ բարեկամութեան առաւել ևս յերևան ածէ զշնորհս նորա, որք թուին միշտ նորանոր ։ Ընդ ոչ կարևոր բարեկամն այնպէս է դիւրաբարոյ, ոպ̃ Արիստոտէլ զնկարագիրն տայ ։ Զի սա ասէր ցիս երբեմն, թէ են այնպիսիք ոմանք տկարք բարուք՝ զի ամենայնի հաւանին վասն չտրտմեցուցանելոյ զոք. իսկ այլք այնպէս դժուարաբարոյք, զի չհաւանին իմիք՝ թէպէտ և ամենեցուն հասանիցէ տհաճել[1] ։ Ի՛նչ երկոցունց այսոցիկ միջասահման, անանուն ըստ մերումս բարբառոյ, զի կարի սակաւք բերեն զայն յանձին ։ Քանզի է սա բնաւորութիւն իմն հոգւոյ, որ առանց արդեանց մտերմութեան՝ զտեսակս նորին բերէ, յեղանակաւ իմն և զբերկրանս. և որ նովին ճոխացեալն իցէ, խորշի և 'ի շողոմելոյ և 'ի թշնամանելոյ զանձնասիրութիւն այլոյ. ներէ տկարութեանց, համբերէ թերութեանց, ոչ զոք ծաղր առնէ, ոչ ումեք փութայ խրատիչ լինել. և այնպէս պատշաճ և բնական գիտէ յարդարել զմե-

1 Արիստոտ. յղ. բարոյ. գիրք Դ. գլ. 12. հտ. 2. էջ 54։

ծարաման և զկարեկցութիւն[1], զի ամենեցուն թուի գտանել 'ի սիրտ նորա զգութ և զվարկ որոց ցանկան ։

Այս քաղցրութիւն ձգէ զնոսա և սերտէ ընդ Արշամայ. բարեկամութիւն իմն հասարակաց, որ առաւել ևս այնու յինքն զսիրտս պարուրէ, զի բնաւորապէս կցորդի ընդ պայծառութիւն փառաց, և ընդ պարզութիւն համեստութեան ։ Որպէս լեալ ուրեք յիշատակել ինչ առաջի նորա 'ի մեծամեծ բարեմասնութեանց նորա, նա զթերութիւնս իւր 'ի ներքս ածէր. և այլ երբեմն զրոյցք եղեն զուղղութեանցն զոր արար առ իշխանութեամբ իւրով, և ինքն զվրիպակս իւր պատմէր ։

Սիրտ նորա դիւրաշարժ՝ արծարծանի 'ի լուր առաքինութե, և գորովլի ընդ բախտ թշուառաց՝ զորս բարերարութեամբքն իւրով ստիպէ 'ի շնորհակալութիւն, առանց պահանջելոյ զայն ։ Յապարանս նորա և շուրջանակի ամենայն ուրեք զհանդէս առատ բարերարութեան նորա է տեսանել, որ կանխէ քան զպաղատանս, և առ ամենայն պէտս է բաւական ։ Անդաստանք ամայիք խոպանացեալք, արդ լի են հնձովք. և բնակիչք մերձակայ դաշտաց չքաւորք՝ բարերարեալք 'ի նմանէ, մատուցանեն նմա զհարկ սիրոյ՝ որ հաճոյագոյն է նմա քան զմեծարանս նոցա ։

[1] Արիստոտ. յղ. բարոյ. գլ. 14. էջ 56 ։

Սիրեցեալդ իմ Ապողոդորէ, անձն է պատմութեան 'ի պատշաճ փառսն կացուցանել զայր դրանիկ աւանդապահ ամենայն շնորհաց, որ չվարձկանեալ իւր զոք 'ի մարդահաճոյից, միումն և եթ ցանկացաւ՝ փառաց և բարեբաստութեան ազգին։ Գրեցի քեզ որ ինչ անդէն 'ի սկզբան եղեն 'ի մեզ առաքինութեանցն նորա ազդմունք, գրեցից քեզ թերևս յետոյ և որ այլ ինչ տիպք նկարագրին նորա։ Աստահ եմ զի ներեսցես ինձ զայս. քանզի ոչ է պարտ ուղևորի անպատում առնել զհանդամանս զայսոսիկ ցանկալիս. և քան զստորագրութիւն հոյակապ շինուածոց յոյժ առաւել կարևոր է առն ուրուք մեծի նկարագիր։

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՑՆ ԱՊՈՂՈԴՈՐԱՑ

ԴՈՒ ինքնին գիտես զի մերձ 'ի սահմանս Փիլիպպոսի 'ի ծովեզերեայն Թրակիա տարածանի զափամբք ծովու քաղկիդական աշխարհն, ուր հաստուածք բազումք 'ի Յունաց երբեմն բնակեցին։ Ի նոսա գլխաւորագոյն է Ողինթոս, քաղաք ամուր, ձոխ և բազմամարդ. որ և ըստ մասին կառուցեալ 'ի բլրի, ձգէ յինքն 'ի հեռուստ զաչս 'գեղեցկութեամբ շինուածոցն, և ընդարձակ շըրջաբերութեամբն[1]։

Բնակիչք նորա բազում ուրեք հանդէս արարին քաջութեան իւրեանց։ Ի դահակալել Փի-

1 Թուկիդ. գիրք Ա. գլ. 63։ Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 412։

փափագեալ՝ կուէին նոքա ընդ մեզ ուխտ նիզակակցութեան, և դիտաց նա խափանել զայն՝ զմեզ խոստմամբք և զնոսա պարգևօք խաբեալ[1] ։ Ընդարձակեաց զսահմանս նոցա, թողեալ 'ի նոսա զՆղեմոն և զՊտոլիդէա՝ զորս նուաճեալ էր[2] ։ Նոքա առատութեամբն նորա որսացեալք, թողին նմա ընդ բազում ամս մեծանալ խաղաղութեամբ. և եթէ երբէք կասկած ինչ 'ի միտս նոցա անկանէր, հրեշտակք 'ի նմանէ հասեալ առ նոսա՝ ցածուցանէին անդէն զառժամայն աղմուկսն 'ի ձեռն բազմութեան համախոհիցն, զորս կանխաւ յինքն յանկուցեալ էր[3] ։

Նազան ապա բացան աչք նոցա, և խորհուրդ կալան ապաւինել 'ի մեզ[4] ։ Նա դարձեալ եղբարք երկու արքային մակեդոնացւոց անհարազատք, որոց մարթէր զթագաւորութեան աշխարհին թեկն ածել, 'ի բզմ՟ ժմկց առ նոսա ապաստանեալ կային, և նոքա ոչ յանձն առնուին մատնել զնոսա 'ի ձեռս նորա[5] ։ Նորա զայս պատճառանս կալեալ առ 'ի կատարել զխորհուրդն երկնեալ 'ի բազում ժամանակաց՝ յաւելուլ 'ի սահմանս իւր զքաղկիսական աշխարհն, էառ անջան պատերազմաւ զկէսս 'ի քաղաքաց աշխարհին, և այլք ընդ հուպ անկցին ընդ ձեռամբ նր՟[6] ։ Ողին-

1 Դեմոսթենէս, ողինթ. 2. էջ 22 ։
2 Նոյն, փիլիպպ. 2. էջ 66 ։
3 Նոյն, փիլիպպ. 3. էջ 87 և 93 ։
4 Նոյն, ողինթ. 3. էջ 36 ։
5 Ցուստին. գիրք Ը. գլ. 3 ։ Որոս. գիրք Գ. գլ. 12. էջ 172 ։
6 Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 450 ։

թօս մերձ է 'ի պաշարումն. հրեշտակք անտի հասին առ մեզ խնդրել զօգնութիւն: Դեմոսթենէս պատսպարան եղև խնդրուածոց նոցա'. և յաղթեաց կալաւ խորհուրդ նորա ընդդէմ հակառակութեան Դեմադեայ քաջի ճարտարախօսի, զորմէ կասկած համախոհութեան է ընդ Փիլիպպեայ[2]:

Խարէս չու արար երեմնիւք պատերազմիկ նաւօք, և երկոքումբք հազարօք մեկնակազէն զօրօք[3]. և պատահեալ առ ծովեզերբն մերձ յԱղինթոս ջոկատի միոյ փոքու վարձկան զօրաց թագաւորին, պատմեն թէ եհար զայն, և կալեալ զզօրավար նոցա՝ զոր մականուանեալ կոչեն Աքաղաղ, դարձաւ այսրէն առնել յաղթանակ: Աղինթացիք մնացին անօգնական. իսկ զօրավարն մեր յետ գոհութեան զոհիցն, եւ 'ի հրապարակի ճաշ ժողովրդեան[4]. որոյ յիմարեալ 'ի խնդութենէ սահմանեաց նմա պսակ ոսկի:

Հասին յայնմ վայրի և այլ հրեշտակք յԱղինթոսէ. և արձակեցաք ութևտասն նաւս պատերազմիկս, չորեքարիւր այլազգի զօրս մեկնակազէն, և հարիւր և յիսուն հեծեալս[5], ընդ Խարիդեմայ զօրավարի որ ապիրատութեամբքն

1 Դեմոսթ. ողինթ: Պլուտ. 'ի տասն ճարտարախօսս, հտ. 2. էջ 845:

2 Սուիդ. 'ի բառն Δημάδ

3 Փիլոք. առ Դիոնիս. աղիկ. Թուղթ առ Ամմ. գլ. 9. հտ. 6. էջ 734:

4 Թէոպոմպ. և Դուրիս առ Աթէն. գիրք ԺԲ. գլ. 8. էջ 532:

5 Փիլոք. անդ:

ւեթ ՚ի վեր է քան զԲարէս։ Սա զշրջակայ երկիրն ապականեալ, եմուտ ապա ՚ի քաղաքն. և զօր հանապազ հանդէս առնէ շուայտութեանն խրախոյ և զեղխութեան[1]։

Թէպէտ և բազումք աստ օտար համարին մեզ զպատերազմն զայս, այլ ինձ թուի՝ զի չիք ինչ կարեւորագոյն աթենացւոցս քան զպահ քաղաքին ողինթացւոց։ Զի ՚ի նուաճել զայն Փիլիպպոսի, զինչ ևս արգելուցու զնա ՚ի գալոյ յԱտտիկէ. չմնայ այլ ինչ ՚ի միջի ընդ նա և ընդ մեզ, բայց Թեսաղիա նիզակակից նորա, Թեբէ ոսոխ մեր, և Փոկկիս անզաւական անձին իսկ ՚ի պահ[2]։

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՅՆ ՆԻԿԵՏԱՑ

ՅԱՆԴԳՆՈՒԹԻՒՆ իմիք Փիլիպպեայ սպանեալ մնայր. երկնչէր նա յողինթացւոց, և զգուշութք գնայր ընդ նոսա. այլ յեղակարծում հասեալ առ պարիսպս նոցա, զկայ էառ քառասուն ասպարիզաւ հեռի։ Նոքա հրեշտակս արարին, Թագաւորին զայս ետ նոցա պատգամ. Կամ ձեզ ՚ի քաղաքէդ, և կամ ինձ ՚ի Մակեդոնիոյ պարտ է ելանել[3]։ Ապա ուրեմն զայն մոռացեալ է նորա, զի յառաջ քան զաւուրս զայսոսիկ հատին նոքա զաւառս զտէրութեան Ամինտայ հօր նորա, և զի ընդ երկար ապա զդէմ կալան հա-

1 Թէոպոմպ. առ Աթեն. գիրք Ժ. էջ 436։
2 Դեմոսթ. ողինթ. 1. էջ 4։
3 Նոյն, Փիլիպպ. 3. էջ 87։

մնգումար զօրութեան զինուց նորա և սպարտա-ցւոց՝ զորս կոչեաց իւր 'ի թիկունս [1]:

Ասեմք զնմանէ, ընդ հասանելն 'ի փախուստ դարձուցեալ զողոնթացիս. այլ որպէս ընդ պա-րիսպն ամուրս անցանել կարացէ, որում պահ ունէր բանակ միահամուռ: Նախ քան զամենայն բիւր մի հետևակաց են նմ և հազար հեծեալ, ամենեքին անդստին 'ի քաղկիսական աշխարհէն. դարձեալ և բազմութիւն քաջաց պատերազմո-ղաց, որ 'ի նիզակակից ազգաց հասեալ [2]. յա-ւել և զզօրս Դարիդեմայ, և զերկու հազար սպառազէնսն և զերեքարիւր հեծեալսն առ հասա-րակ աթենացիս, զոր դեռ ևս յղեցաք յօգնակա-նութիւն [3]:

Եթէ ելից իրացն յառաջատես լեալ էր Փի-լիպպեայ, ոչ ձեռնարկէր 'ի պատերազմն. այլ նա համարեցաւ հասանել հարկանել և վճարել զայն միանգամայն: Դարձեալ և այլ հոգք տագնա-պէն զնա. թեսաղացիքն նիզակակիցքն իւր յաւելցին է հուպ 'ի թշնամիսն. եբարձ 'ի նմէ զՊագասաքա-ղաք, արդ պահանջէն զայն. խորհէր ամրացուցա-նել զՄագնեսիա, խափանեն զայն. մաքսէ 'ի նա-ւահանգիստս նոցա և 'ի շուկայս, և ոչ յանձն առնուն տալ նմա զկրաւունս իւրեանց: Եւ իբրև բարձցի այն 'ի նմանէ, ուստի հատուցէ զռոճիկ

1 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Ե. էջ 559: Դիոդ. գիրք ԺԵ. էջ 341:

2 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 335:

3 Փիլոք. առ Դիոնիս. ա-ղիկ. առ Ամմ. գլ. 9. հա. 6. էջ 735:

բազմութեան վարձուոր զօրականին, յորում է ամենայն զօրութիւն իւր։ Դարձեալ և լիւրիկեցիք և պէոնացիք, դժուարընդելք ծառայութեան, թօթափեսցեն արդեօք ընդ հուպ զլուծ իշխանին ստահակելոյ յաղթութեամբքն[1]։

Օ՜ ի՞նչ ոչ փոխանակէաք առ 'ի յարուցանել ընդդէմ նորա զողինթացիս. և ահա դէպք 'ի վեր քան զանկնկալութիւն մեր յաջողեցին. լուիցես ընդ հուպ զիշխանութիւն և զփառս Փիլիպպեայ խորտակեալ առ պատուարօքն Ողինթեայ։

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՑՆ ԱՊՈՂԼՈԴՈՐԱՑ

ՓԻԼԻՊՊՈՍ համախոհս իւր արարեալ յԵւբիա, գաղտ անցուցանէր անդր զօրս. և արկեալ իսկ էր յինքն զլաւագմագոյնս 'ի քաղաքաց։ Եւ 'ի տիրել կղզւոյն, պատրաստէր ընդ հուպ և բոլորում տիրել Ելլադայ։ Պլուտարքոս երետրացի աղերս արար, և արձակեցաք զՓոկիոն փոքու գնդաւ հեծելոց և հետևակաց[2]։ Քաջայոյսք էաք 'ի նախանձայոյզս ազատութեան, և յայլազգի զօրականն՝ զոր Պլուտարքեայ վարձկանեալ էր. այլ կաշառօյն այնպէս համասփիւռ ծաւալեալ, զի ամենայն բնակիչք կղզւոյն ընդդէմ մեր յարեան, և Փոկիոն էր 'ի վտանգի, և զմնացորդ այրուձիոյն յաւելաք յղել[3]։

1 Դեմոսթենէս, ողինթ. 1. էջ 747։ 1 ։ էջ 4։
2 Պլուտ. 'ի Փոկիոն, հա. էջ 629։
3 Դեմոսթենէս, 'ի Միդ.

Փոկիոն զտեղի առեալ կայր 'ի բլրի ուրեք , զոր խոխումբ խորաձորք անջրպետէին 'ի Տամինեայ դաշտէն[1] ։ Թշնամիք նորա պաշարեալ զնովաւ ընդերկար , խորհեցան ապա վանել զնա 'ի տեղւոջէն ։ Փոկիոն ետես զնոսա զի գային յառաջ , և եկաց անշարժ ․ բայց Պլուտարքոս ընդդէմ նորա հրամանին ել վարձկան զօրքն 'ի դուրս , զհետ նորա ելին և հեծեալք մեր ․ և խառն 'ի խուռն միահամուռ յարձակեալ , վարեցան 'ի փախուստ ։ Հնչէր բանակն 'ի մռնչիւն ցասման ․ բայց Փոկիոն խափանէր զխրախոյս զօրականին , պատճառանօք իբր թէ ոչ բարեաց էին գուշակ զոհքն ։ Իսկ իբրև 'ի բանակետղ անդր 'ի պատնէշսն հասին թշնամիք , նշան ետ մարտի , և եհար զնոսա սաստկապէս , հալածականս վարեալ 'ի դաշտին ։ Նազուանճապաղիք եղեն անդ արեան , և յաղթութիւն կատարեալ ։ Էսքինէս ճարտարախօս առաքինացեալ 'ի մարտին[2] , նա զաւետիս յաղթութեանն եբեր ։

Փոկիոն հալածեաց ապա յԵրետրիոյ զՊլուտարքոս որ բռնանայրն անդ , և յԵւբիոյ զամենայն պետս ինքնիշխանս՝ որ կաշառեալ էին 'ի Փիլիպպեայ ։ Եւ կացոյց պահակապանս յամուրն Զարետրայ 'ի պահ ազատութեան կղզւոյն ․ և յետ ճակատամարտին , ընդ որ զարմանան հմուտք իրաց պատերազմի , եկն խառնեցաւ ընդ քաղաքացիս յԱթէնս ։

1 Պլուտ․ 'ի Փոկիոն , հտ․ Ր․ էջ 747 ։

2 Էսքին․ յղ․ վրէպ հրեշտ․ էջ 422 ։

Զիմաստութիւն նորա և զմարդասիրութիւն յերկուց աստի 'ի միտ առցես ։ Զի նախ քան զճակատամարտն արգել սպայից չխափանել զոք որ դասալիքն լինել կամէր . որով ամբոխ վատացն և ապստամբաց մերժէին 'ի բաց ։ Իսկ յետ ճակատամարտին յաղթութեանն հրամայեաց արձակել զամենայն գերին յոյն, զի մի գուցէ ժողովուրդն առ վրէժ քինու անգթութիւն ինչ արասցէ ընդ նոսա [1] ։ . . .

Ոչ բազումաւորք են՝ զոր Թէոդորոս 'ի միում ուրեք յակմբից մերոց խօսէր զաստեղաց և զշարժմանէ նոցա . և չինականագոյնս եհարց նմա Դիոգենէս, Թէ քանի՞ ժամանակք են յիջանելոյ քո յերկնից [2] ։ Ապա Պանթիոն ընթերցաւ 'ի լուր մեր ճառս մեծածիգս . և Դիոգենէս մերձ առ նմա բազմեալ՝ ակնարկէր ստէպ 'ի մատեանն, և 'ի տեսանել զաւարտ ընթերցուածոյն՝ ձայն բարձեալ ասէ . Մերձ եմք 'ի ցամաք, ո՛ բարեկամք, վայրիկ մի ևս երկայնամիտ լերուք [3] ։

Յետ սակաւ միոյ եղև խնդիր՝ Թէ օտարականի 'ի հասանել 'ի քաղաք ուրեք ի՞ւ մարթ իցէ գուշակել զանկիրթ դաստիարակութ̃ի բնակչացն . և Պղատոն ետ պատասխանի . Եթէ իցեն անդ պէտք բժշկի և դատաւորի [4] ։

1 Պլուտ. 'ի Փոկիոն, հտ. 1. էջ 747 ։

2 Դիոգ. Լայերտ. գիրք Զ. յօդ. 39 ։

3 Նոյն անդ. յօդ. 38 ։ Ստոբ. գառ. մատեան ։ Γάγαι

4 Պղատ. յղ. հատ. գիրք Գ. հտ. 2. էջ 405 ։

Որ ընթացաւ առ իշխանութեամբն Թէոփիլեայ յառաջնումն ամի 108 ողիմպիադին ։

(Յութեւտասներորդ օրէ յունիսի 348 ամին մինչեւ յ8 յունիսի 347 ամին Ն. Ք. ։)

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՅՆ ԱՊՈՂՈԴՈՐԱՅ

ՅԱՒՈՒՐՍ յայսոսիկ 'ի շրջելն մերում արտաքոյ դրան Թրակիոյ, տեսաք հեծեալ մի զի ձիարշաւ հասանէր, և կացուցեալ զնա՝ ասեմք. Դու ուստի՞ գաս, զի՞նչ զրոյցք իցեն զպաշարմանէ Ողինթեայ. Այս նա ասէ. 'ի Պոտիդէա երթեալ էի, և 'ի դարձին իմում ոչ ևս տեսի զՈղինթոս[1] ։ Այս զայս ասացեալ, եղև աներևոյթ. և մեք մնացաք անդրէն, և յետ սակաւ միոյ գոյժ աղէտից քաղաքին ելից զամենայն վայրս արհաւրօք ։

Ողինթոս ոչ ևս է. ոչ գանձք նորա, ոչ զօրութիւնք, ոչ նիզակակցաց բազմութիւն, և ոչ չորեքտասան հազար զօրք՝ զոր յայլ և այլ նուագս առաքեցաք նմա 'ի Թիկունս, կարացին փրկել զնա[2] ։ Փիլիպպեայ ամենայն յարձակմունք 'ի դերև լինէին, և որ ըստ օրէ անկանէին 'ի զօրաց նորա բազումք[3]. այլ մատնիչք զոր Ողինթոս

1 Պղութ. առ. Փոկիոնի. էջ 1335 ։

2 Դեմոսթենէս, յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 335 ։ Դիոնիս. ա-լիկ. Թուղթ առ. Ամ. հա. 6. էջ 736 ։

3 Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 450 ։

կրէր 'ի ծոցի իւրում, ձեպեցուցանէին ժամ 'ի ժամ զօրհաս կորստեան նորա ։ Իշագանին ամենայն և զօրավարք կաշառաբեկ լեալ էին 'ի թագաւորէն . և գլխաւորք 'ի նոցանէ Եւթիկրատ և Լասթենէս, մատնեցին նմա զհինգ հարիւր հեծեալս որոց հրամայէին [1] . և յետ այլոց ևս մատնութեանց՝ որ ոչ ինչ նուազ դժնդակք էին, մուծին զնա 'ի քաղաքն՝ որ մատնեցաւ անդէն յաւար ։ Տունք և կամարակապք և մեհեանք առ հասարակ եղեն ճարակ հրոյ և սրոյ . որպէս զի յետ ոչ բազում ժամանակաց խնդրեսցի տեղի նորա [2] ։ Եւ թագաւորն ածել 'ի վաճառ ընդբնակիչս նորա . և զերկոսին եղբարս իւր որ 'ի բազում ժամանակաց անդր ամրացեալ կային, ետ սպանանել [3] ։

Զարհուրեալ կայ Ելլադա, և կասկածէ ընդ կորուստ պետութեան իւրոյ և ազատութեան [4] ։ Շուրջանակի պատեալ պաշարեն լրտեսք և թշնամիք ։ Զիա՞րդ մարթ իցէ զդէմ ունել զկաշառանաց, և ո՞րպէս պարսպել յերեսաց թագաւորի՝ որ ասէն անդադար, և արդեամբք զբանսն հաստատէ, զի չիք պատուար՝ զոր ոչ զդրաստ մի ոսկեբարձ կործանեսցէ առետեղ [5] ։ Հաճոյ թուեցան ազգաց ամենեցուն մեծասաստ հրովարտակ-

1 Դեմոսթենէս, յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 335 ։

2 Նոյն Փիլիպպ. 3. էջ 89 ։ Ստրաբ. գիրք Բ. էջ 121 ։ Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 450 ։

3 Օրոս. գիրք Գ. գլ. 12 ։ Յուստին. գիրք Ը. գլ. 3 ։

4 Ագաթ. առ Փոկիոնի. էջ 1334 ։

5 Պղուտ. առակ. հտ. 2. էջ 178 ։ Կիկեր. առ Ատտիկ. գիրք Ա. թուղթ 16. հտ. 8 ։

քըն, զոր տուաք ընդդէմ մատնչաց քաղաքին ողընթացուոց [1]: Պարտ է և ոչ զյաղթականացն խորել զպարծանս, զի կշտամբեալ յանդիմանէին համարձակ զմեղապարտիցն դըժանս: Եւթիկրատ և Լասթենէս բողոք կալան զայնմանէ առ Փիլիպպոս, և նա ետ պատասխանի. Թողէք, զօրականն մակեդոնացի դեռ ևս անկիրթ է, և զամենայն ինչ բնիկ անուամբն սովոր է կոչել [2]:

Մինչդեռ ողընթացիք շղթայակապք նստեալ 'ի վերայ մոխրոյ հայրենեացն իւրեանց ողբային, կամ ջոկք ջոկք ընդ ճանապարհս զհետ նորոց տերանցն 'ի քարշ ածէին [3], Փիլիպպոս ժպրհէր զոհութիւնս երկնից մատուցանել զչարեացն զորս գործեաց, և բազմահանդէս տօնս խաղուց 'ի պատիւ ողիմպիականն Արամազդայ հռչակէր [4]: Հրաւիրեաց նա անդր զերևելագոյնս 'ի ճարտարաց և զքաջս 'ի գուսանաց, և ետ նոցա ճաշ 'ի վախճան չարաշուք տօնիցն: Նոյն յարբեցութե յաղթութեանն և 'ի խրախուճս կոչնոցն փութայր թագաւորն կանխել քան զիղձս կոչնականաց, կամ ըստ ըղձից նոցա առատաձեռնել պարգևս և խոստմունս: Սատիրոս գուսան, գերազանց 'ի կատակերգութեան, կայր անդ լուռ և տխուր: Զգաց զայն Փիլիպպոս. և յանդիմանեալ զնա, ասէ. Դու ընդէ՞ր լուռ ևեթ կաս, երկբայիցե՞ս ընդ

1 Դեմոսթ. Փիլիպպ. 3. էջ 89:

2 Պղուտ. առակ. հտ. 2. էջ 178:

3 Դեմոսթենէս, յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 341:

4 Նոյն անդ, էջ 322: Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 420: Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 451:

առատութիւն իմ և ընդ վարկ, կամ թէ չկարօտանայցես իւիք ։ Եւ նա ասէ ․ Մի ինչ խնդիր է ինձ 'ի քէն, արքայ ․ և այն 'ի կամս քո, այլ կասկածեմ թէ չշնորհիցես ։ Թագաւորն ասէ ․ Ասա, և արարից զամենայն, մի երկմտիցես ։

Եւ նա ասէ ․ Կարևոր կցորդութիւն էր ինձ առանձնականութեան և բարեկամութեան ընդ Ապողոփանեայ պիւթնացւոյ ․ այլ նա սպանաւ տարապարտուց, և եթող երկուս դստերս՝ որ չև ևս հասեալ են 'ի չափ ։ Ազգականք նոցա վասն ապահովութեան անձին զնոսա յՈղինթոս ․ և անդ օրիորդքն 'ի կապանս են և ընդ ձեռամբ քով ։ Զազատութիւն նոցա աղերսեմ․ և ոչ այլ ինչ փոյթ է ինձ, բայց ընդ ամբծութիւն նոցա ։ Հաստատեալ եմ պատրաստել նոցա օժիտ, և հարսնացուցանել զնոսա, զի մի անարժան ինչ հօրն իւրեանց և բարեկամի իմոյ գործեսցեն ։ Հնչեաց բազմականին դղրդատեօք, որոց արժանի էր Սատիրոս ․ և Փիլիպպեայ առաւել քան զամենեսին 'ի գութ խանդաղատեալ, հրամայեաց տալ նմա վաղվաղակի զերկոսին օրիորդսն գերեալս ։ Եւ այնու ևս առաւել զարմանալի է գթութիւնս այս, զի ամբաստանութիւն էր զԱպողոփանեայ՝ իբր թէ նորա ընդ այլ համախոհս զրկեալ էր 'ի թագաւորութենէ և 'ի կենաց զԱղեքսանդր զեղբայր Փիլիպպեայ ։

Ոչ ինչ զպատերազմէն փոկիսացւոց յաւելում․ զի թէպէտ և հանապազորդէ, այլ ոչ ինչ

՚ի նմա պատմին լեալ անցք նշանաւորք ։ Տացեն երկինք , զի մի՛ որպէս ողոնթականին լիցին ելք պատերազմին ։

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՅՆ ՆԻԿԵՏԱՑ

Ոչ կասկածելի զաղէտս ողոնթացւոց , զի անակնկալ էր ինձ կուրութիւն նոցա ։ Եթէ անդէն ՚ի սկզբան բարձեալ էր նոցա ՚ի միջոյ զհամախոհս Փիլիպպեայ , չհասանէր նմա կորուստ ։ Զօրավար այրուձիոյ նոցա էր Ապողոնիդէս , քաջ պատերազմող և լաւ քաղաքացի ․ սա յանկարծ աքսորեցաւ [1] , համախոհիցն Փիլիպպեայ բանսարկելով զնմանէ ։ Լասթենէս փոխանակեալ ՚ի տեղի նորա , և զօրավարակից նմին Եւթիկրատ , ընկալան ՚ի Մակեդոնիոյ փայտս ՚ի շինուած և նախիրս արջառոց և այլ մեծութիւնս՝ զորս չէր հնար նոցա ժառանգել , և յայտնի եղև միաբանութիւն նոցա ընդ Փիլիպպեայ , այլ ողոնթացիք ոչ ՚ի միտ առին զայն ։ Եւ ՚ի պաշարման քաղաքին համախոհութիւն զօրավարացն ընդ թագաւորին նշաւակեալ , դեռ ևս կացին նոքա ՚ի կուրութեանն ։ Համբաւէր ամենայն ուրեք , զի նա զքաղկիդական աշխարհն կարասւոյ քան թէ զինուց զօրութեամբ կալաւ ․ և այս ևս չեղև ողոնթացւոց ՚ի խրատ [2] ։

[1] Դեմոսթ ․ Փիլիպպ ․ 3 ․ էջ 93 և 94 ։

[2] Նոյն յղ․ վրէպ հրեշտ ․ էջ 335 ։

Բայց օրինակ Եւթիկրատեայ և Լասթենեայ լիցի յայտնեսցէ յահարկութիւն վատաց, որ 'ի հանգոյն ինչ մտաբերիցեն դրժանս : Չարամահ կորեան թշուառականքն. քանզի Փիլիպպոս որ գործի 'ի ձեռն առեալ զմատնիչս՝ ապա անգոսնէ զնոսա, մատնեաց զնոսա 'ի թշնամանս զօրականին՝ որ յօշոտեցին զնոսա :

Նուաճումն Ողինթեայ փոխանակ վհատութեան յաւել մեզ խրախոյս : Ճարտարախօսք մեր լուցին 'ի մեզ եռանդն, և արձակեցաք հրեշտակս բազումս՝ խնդրել զթշնամիս Փիլիպպեայ, և հրաւիրել զնա յաշխարհաժողով՝ ուր խորհուրդ պատերազմին սահմանեսցի. և ժողովն խմբեսցի աստ : Եսքինէս չոգաւ առ արկադացիս, որք յանձն առին գումարել 'ի նիզակակցութիւնն. և այլք ևս յազգաց սկսան խլրտել. ընդ հուպ ամենայն Ելլադայ զինուորեսցի :

Ոչ ևս ակն ածէ հասարակապետութիւնս. բայց 'ի հրովարտակսն զորս տուաք ընդդէմ մատնչացն Ողինթեայ, ասպնջականեցաք ևս հրապարակաւ զբնակիչս նորա զերծեալս 'ի բոցոյ և 'ի գերութենէ[2] : Յայսքան համարձակ թշնամանաց 'ի միտ արդեօք առցէ Փիլիպպոս, զի ոչ ևս 'ի միջի մերում գաղտագողի ասպատակութեանց, և զբողոքոյ և զպատգամաւորութեանց և զխորհրդոց խաղաղութեան են բանք :

1 Դեմոսթ. 'ի Քերսոն. էջ 80 : հրեշտ. էջ 404 : Նոյն 'ի կատ.
2 Նոյն յղ. վրէպ հրեշտ. սիփ. էջ. 437 : Դիոդ. գիրք էջ 295 : Եսքին. յղ. վրէպ ԺԶ. էջ 150 :

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՑՆ ԱՊՈՂՈԴՈՐԱՅ

Ի հնգետասաներորդ աւուր ամսեան Թարգելիոնի * :

ՄԸՏԱԿԻՑ մեր եղերուք, զի յանկարծամահ եղև Պղատոն. յեօթներորդ աւուր ամսեանս **, յաւուր ծննդեան իւրոյ [1], բարձաւ նա 'ի մէնջ: Չկարաց հրաժարել 'ի կոչնոց ուստեք հարսանեաց[2], էր և ես անդ առնմա բազմեալ. ոչ ինչ եկեր բայց ձիթապտուղս քանի մի ըստ յաճախ սովորութեն իւրում: Առաւել քան յամենայն ժամանակս սիրելի էր նա, և առողջութիւն նորա քաջայայտ առնէր զմեզ. և մինչ ուրախ լինէի ես ընդ նմա վասն բարեկենդանութեանն, և ահա խօթացեալ անզգայեալ անկաւ 'ի վերայ բազկաց իմոց: Ոչ ինչ օգնեցին դեղք, և բարձեալ տարաք զնա 'ի տուն իւր: Տեսաք 'ի վերայ սեղանոյ նորա զվերջին տողս հասարակապետութեան ճառին դեռ այն ինչ աւարտեալ[3], և զուղղագրութիւնսն

* Ի 23 աւուր մայիսի 347 ամին Ն. Ք:

** Ց 17 աւուր մայիսի 347 ամին Ն. Ք: Այլ ոչ ինչ հաւաստի զթուականս զայս ժամանակագրեմ. զի որպէս յայտ է, երկբան են ժամանակագիրք զօրէ և զտարւոյ մահուան Պղատոնի. այլ թուի ամսոց ինչ ևեթ գոլ ընդ հաշիւ երկաքանչիւրոցն խտիր 'ի մէջի: (Տես Տոտուէլ, յղ. չքջ. Ճառ. 10. էջ 609. և 'ի Ճառն Քորսինեայ յետեալ 'ի ծաղկաքաղ՝ որոյ մակագիր է Symbolae litterariae հտ. 6. էջ 80:

1 Դիոգ. Լայերտ. 'ի Պղատ. գիրք Գ. յօդ. 2: Սենեկա, Թուղթ 58:

2 Հերմիպ. առ Դիոգ. Լայերտ. անդ:

3 Կիկեր. յղ. Ծերութե, գլ. 5. հտ. 3. էջ 298:

'ի նմա ուրեք ուրեք արարեալ 'ի նմանէ, և թացաք զայն արտասուօք։ Սուգ հասարակաց, և ողբք բարեկամացն ուղեկից եղեն 'ի գերեզմանն անդր՝ ուր թաղեցաւ մերձ յԱկադեմիա, վախճանեալ ամաց ութսուն և միոյ[1]։

Զամենայն ստացուածս իւր բովանդակէ 'ի կտակի իւրում, և են այսոքիկ. ամարաստան տունք երկու, ձնաչք արծաթոյ երեք, ստրուկք չորք, անօթք արծաթիք երկու, մին հարիւր վաթսունևհինգ դրամակշիռ և միւսն քառասունևհինգ, մատանի ոսկի, և գինդ մի դարձեալ ոսկի՝ զոր 'ի մանկութեանն կրէր յունկան[2]։ Յայտ առնէ դարձեալ, զի չպարտի ինչ ումեք[3], և թողու զմի յամարանոցացն 'ի ժառանգութիւն որդւոյ Ադիմանտայ եղբօր իւրոյ, և Արտեմեայ շնորհէ ազատութիւն՝ որոյ գութ և խնամք արժանի էին վարձուցն։ Պատուիրէ դարձեալ և վասն յուղարկաւորութեան իւրոյ և գերեզմանի[4], և զՍպևսիպպոս քեռորդի իւր ընդ այլս ոմանս կացուցանէ կատարիչ կտակի իւրոյ և փոխանորդ իւր յԱկադեմիա։

Ի թղթեանն նորա գտաւ նամականի զիմաստասիրական խնդրոց. և ասէր իսկ ինքն ստէպ՝ թէ 'ի Սիկիլիա ընդ արքայիւն սիրակուսացւոց

1 Դիոգ. Լայերտ. գիրք Գ. յօդ. 41։
2 Սեքս. Էմպիրիկ. ընդդէմ քերակ. գիրք Ա. գլ. 12.

էջ 271։
3 Դիոգ. Լայերտ. անդ։
4 Դիոսկոր. առ Աթէն. գիրք ԺԱ. գլ. 15. էջ 507։

կրտսերոյն Դիոնիսեայ բանք լեալ նմա զառաջնոյ պատճառէն և զչարեացն արարչէ, և Թագաւորին 'ի լուեալն 'ի նմանէ յաւելեալ մտածուԹիւնս ինչ յիւրմէ և առ 'ի յայլոց իմաստասիրաց, յերիւրեալ էր գիրս ինչ՝ յորում զտգիտուԹիւն իւր նշաւակէր [1] ։

Յետ սակաւ ժամանակի զկնի դարձին Պղատոնի, առաքեաց առ նա Թագաւորն զԱրքիդեմոս իմաստասէր, հայցելով լուծանել զտարակուսանս ինչ որ տագնապէին զմիտս նորա ։ Այլ Պղատոն 'ի պատասխանին իւր, զոր արդ իսկ եղև ինձ ընԹեռնուլ, չիշխէ համարձակ ասել ինչ զառաջնոյ պատճառէն [2], զանգիտելով Թէ գուցէ մոլորիցի 'ի ԹղԹին ։ Այլ առաւել զարմանք Թուեցան ինձ որ ինչ զհետ այնորիկ յաւելու, զոր աստ համառօտեմ ։

Հարցանես ինձ զաւակդ Դիոնիսեայ, Թէ չարիքս որ Թշուառացուցանեն զաշխարհ՝ ուստի իցեն ։ Երբեմն 'ի պարտիզին քում ընդ հովանեաւ սարդենեացդ [3] ասէիր ցիս գիտել զայդ. և ես քեզ ասէի՝ Թէ չեղև ինձ գտանել զոք խելամուտ գաղտնեացդ, Թէպէտ և յամենայն կեանս իմ հետազօտեալ ։ Թուի ինձ զի 'ի նշոյլ ինչ սկզբնածագ գիտուԹեան՝ վերստին եռանդն 'ի քեզ արծարծեալ է 'ի խնդիր այսոցիկ. այլ զի չեն քո հաստատուն իմաստք, միտք քո ան-

[1] Պղատ. Թուղթ 7. հտ. 3. էջ 341 ։

[2] Նոյն, Թուղթ 2. էջ 312 ։

[3] Նոյն անդ, էջ 313 ։

սանձ և անառաջնորդ ընթանան զհետ ցնորից ։ Եւ ոչ քեզ միայն պատահէ այդ , այլ և ամենեցուն որք լուան զվարդապետութիւն իմ՝ վարանեցան 'ի սկզբան միտք , է որ առաւել և է որ նուազ ։ Այլ քոյքդ այսպէս լուծցին վարանք ։ Արքիդեմոս ածէ քեզ զառաջին զիմ պատասխանի ․ խոկասջիր 'ի դմա , և բաղդատեսջիր զայդ ընդ բանս այլոց իմաստասիրաց ․ և եթէ այլ ինչ յաւելցին քեզ վարանք , յղեսջիր դարձեալ առ իս զԱրքիդեմոս ․ և յառաջ քան զերկրորդ կամ զերրորդ դարձն , փարատեսցին երկբայք մտաց քոց ։

Բայց զգոյշ լեր չխօսել զայդցանէ առաջի բազմաց ․ զի որ կիսոց զարմանս գործեն և հիացումն , այլոց արհամարհանաց և ծաղու իրք թուին ։ Վարդապետութիւն իմ արկեալ 'ի յոյզ և 'ի քննին , գտանի որպէս ոսկի զուտ 'ի բովս ։ Տեսի արս հանճարեղս , որ զերեսուն ամ խոկացեալ 'ի նմա՝ յետոյ ապա խոստովան եղեն , զի որ ընդ այնքան ժամանակս անստոյգն թուէր նոցա և մթին՝ ստոյգ այնուհետև և պայծառ տեսանէին զայն ։ Այլ ես դարձեալ ասեմ քեզ , զբարձրապատում իրացս բերան 'ի բերան ևեթ պարտ է խօսել ․ ոչ եդու , և ոչ տաց երբէք զստոյգ իմաստս մտաց իմոց 'ի գիր ․ զՍոկրատայն ևեթ հրատարակեցի ։ Ողջ լեր , և հլու խրատուց իմոց ․ այրեսջիր զգիրս իմ զայս , յետ ստէպ վերծանելոյ ։

Բամբէ, և չիցե՞ն 'ի գիրս Պղատոնի ստոյգ իմաստք մտաց նորա գչարեացն արարչէ, և համարիցի՞ պարտ ծածկել զայն որ զՏիմէի լոկրեցւոյ զիմաստուն հրաշազան ճարտարխօսութեամբն պարզաբանէ : Դու ինքնին գիտես, զի Սոկրատ անդամնօր ոչ ինչ վարդապետէ, այլ լսէ միայն. և ո՞ր այն իցէ ապա վարդապետութիւնն գաղտնածածուկ, զորմէ խօսի Պղատոն. ո՞յց յաշակերտացն իւրոց աւանդեաց զայն. խօսեցա՞ւ ինչ ընդ քեզ զայնմանէ : Ձանձրիմ 'ի խառն 'ի խուռն գուշակութիւնս : . . .

Մահ Պղատոնի միւս ևս զհետ իւր ածեալ ձգէ կորուստ, ընդ որ վիշտ մեծ է ինձ. զի Արիստոտէլ մեկնի 'ի մէնջ : Դժկամակութիւնք ինչ եղեն պատճառք այսմ, զորս 'ի դարձին քում պատմեցից : Խօսս տայ նա առ Հերմիաս ներքինի, զոր Թագաւորն Պարսից կացոյց իշխան քաղաքին Ատարնեայ 'ի Միւսիա[1] : Ծանր է ինձ զրկել 'ի բարեկամութենէ նորա և յիմաստութենէ և 'ի խօսից. զի թէպէտ և խոստացաւ ինձ դառնալ այսրէն միւսանգամ, այլ խտիր մեծ է ընդ վայելս և ընդ ակնկալութիւն : Եւա՛ղ, ինքն իսկ յեղանակէր զՊինդարայն, զի յոյս չէ այլ ինչ՝ բայց երազ յարթմնի[2]. և ես գովէի յայնժամ զսահմանն, այլ արդ սուտ է ինձ այն :

1 Դիոգ. լայերտ. յԱրիստոտ. գիրք Ե. յօդ. 9 : Դիոնիս. ալիկ. Թուղթ առ Ամմ. գլ. 5. հտ. 6. էջ 728 :

2 Դիոգ. լայերտ. անդ, յօդ. 18 : Ստոբ. Ճառ. 10. էջ 581 :

Օ՛ խիղճ է մնաց իմոց, զի ոչ 'ի գրի արարի զհանճարեղ իմաստս նորա ։ Այս ինքն 'ի խօսելն երբեմն զբարեկամութենէ, վայելուչ յանկարծ գոչեաց․ Ո՛ բարեկամք, չիք ոք բարեկամ՛ [1] ։ Այլ 'ի հարցանել ոմանց՝ թէ առ ինչ է պիտանացու իմաստասիրութիւն, ասէ․ Որ 'ի գործել ազատօրէն զոր ինչ հրամայեն օրէնք [2] ։ Այլ երբեմն դարձեալ 'ի տան իմում հարցին ցնա ոմանք, թէ ընդէ՞ր ախորժելի են երեսք գեղանւոյ․ և նա ասէ․ Խնդիր զաչացուի [3] ։ Այլ քո կենակից լեալ է ընդ նմա, և գիտես քաջ՝ զի թէպէտ և գիտուն է նա քան զամենայն մարդիկ, այլ հանճար գերազանցէ արդեօք 'ի նմա քան զգիտութիւնն ։

Որ ինչ անցք առ Իշխանութեամբն Թեմիստոկլեայ յերկրորդումն ամի 108 ողիմպիադին ։

(Յութերորդ օրէ յուլիսի 347 ամին մինչև 'ի 27 յունիսի 346 ամին Ն․ Ք ։)

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՑՆ ԿԱԼԻՄԵԴՈՆԻ

ՓԻԼԻՊՊԵԱՑ իրազեկ լեալ որ 'ի կաճառս մեր յաճախէ ծաղր *, յղեաց առ մեզ քանքար մի․

1 Փաւոր․ առ Դիոգ․ Լայերտ․ գիրք Ե․ յօդ․ 21 ։

2 Դիոգ․ Լայերտ․ անդ, յօդ․ 20 ։

3 Նոյն անդ ։

* Կաճառքս այսպիսիք խմբէին 'ի վաթսնից հանճարեղ արանց, որոց կիրթ ախորժակք էին․ և ժողովէին նոքա ընդ ժամանակս ժամանակս, տալ վճիռս զծաղրական իրաց որ ածէին յառաջ նոցա ։ Զայսմանէ ասացի վերագոյն 'ի քսաներորդ գլուխ գրոցս ։

և խնդրէ գրել առ ինքն զվճիռս համախմբութեանց մերոց 'ի նուազս իւրաքանչիւր[1] ։ Հաճոյ թուեցաւ ժողովոյս մերոյ առնել զխնդիր նորա. և խորհրդակից եղէ ես յղել նմա զնկարագիր ոմանց 'ի մերոց աւագացս և զօրավարաց. և հաւաքեցի առ ժամայն փոքր 'ի շատէ զտիպս նկարագրին նց, զորս այսր ամփոփեմ՝ եթէ յիշել կարասցիս ։

Պտեմադէս[2] պայծառացաւ առ ժամանակ մի 'ի թիավարս պատերազմիկնաւաց[3], և էր նա կորովի 'ի ձգել թիակս, որպէս արդ 'ի ճառս արկանել ։ Յառաջնումն արուեստին ստացաւ զպարծանս, յաւելեալ զհելլէն բարբառոյ ճոխութիւն առականն՝ 'ի Թիակէ 'ի Բեմ. որ յայնմհետէ նշանակէ զյանկարծ վերելս յաւագութիւն[4] ։

Բազում է նորա հանճար, և մանաւանդ 'ի քաջ ծաղրածութիւն[5]. թէպէտ և ընդ խուժան մարդահաճոյից կեայ ։ Յածին 'ի բերանս բազմաց հանճարաբանութիւնք նորա[6] * ։ Որ զինչ և խօսի, թուին ազդեցութիւնք 'ի նմա լեալ. տիպք իրացն և բացատրութիւն 'ի մի քրթ-

1 Աթէն. գիրք ԺԴ. գլ. 1. էջ 614 ։

2 Փաբրիկ. մատենադար. Յուն. հտ. 4. էջ 418 ։

3 Կուինտիլ. գիրք Բ. գլ. 17. էջ 128 ։ Սուիդ. 'ի բառն Δημάδ. Սէքս. Եմպիրիկ. ընդդէմ քերական. գիրք Բ. էջ 291 ։

4 Երազմ. առածք, 4. էջ 670 ։

5 Կիկեր. Ճարտ. գլ. 26. հտ. 1. էջ 441 ։

6 Դեմետր. փալեր. յղ. պերճախօս ։

* Յետկոյս մատենին 'ի տեղեկութիւնս. Թիւ ԺԷ ։

թել ական յանդիման լինին նմա . նմին իրի և ոչ վաստակէր նա 'ի գրել զճառսն[1], և 'ի խորհել իսկ դուն ուրեք : Ի համախումբ ժողովսն զյեղակարծ իրաց յուզեալ խնդիր, ուր և Դեմոսթենէս չիշխէ լուծանել զլռութիւն, կոչի Դեմադէս . և այնպէս ճարտարախօսէ անդ, զի ոչ ոք երկբայր գեր 'ի վերոյ ամենեցուն դասել զնա ատենաբանից մերոյ[2] : Այլ ոչ 'ի մասին ևեթ յայսմիկ գերազանցեալ, այլ իշխէ նա ձայնատուր լինել աթենացւոց ամենեցուն 'ի պայքար յաճախագոյն արբեցութեան, և թագաւորաց ամենայն երկրի 'ի յագեցուցանել զարծաթքաղցութիւն իւր[3] : Դիւրապատրաստ է 'ի վաճառաշահ . և անձնավաճառ ևս լինի տարևոր ժամանակաւ որոց գնեն զնա կամիցին : Այլ ասէր իսկ ումեմն, զի յորժամ օժիտ դստերն իւրոյ հասցէ նմա պատրաստել, յօտար պետութեանց հայթայթեսցէ զծախսն[4] :

Փիլոկրատ ստորև է քան զնա ճարտարխօսութեամբ, այլ հանգոյն նմին հեշտասէր[5], և գերազանցեալ շուայտութեամբ : Ամենայն ինչ անտես լինի առ նովաւ 'ի սեղանի, թուի ոչ մի ոք՝ այլ բազմապատիկ գոլ . յիրաւի քերթողն Այս-

1 Կիկեր. յղ. երևելի ճարտ. գլ. 9. հտ. 1. էջ 343: Կուինտիլ. գիրք Բ. գլ. 17. էջ 129:

2 Թէոփր. առ Պլուտ. 'ի Դեմոսթ. հտ. 1. էջ 850:

3 Պլուտ. 'ի Փոկիոն, հտ. 1. էջ 755:

4 Նոյն անդ: Նոյն առակ. հտ. 2. էջ 188:

5 Դեմոսթենէս, յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 329: Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 403:

թուղոս 'ի միումուրեք 'ի տաղիցն ասաց, զի կրկին կոչնականք են մեզ անյաղթելիք, Փիլոկրատ և Փիլոկրատ [1]: Դարձեալ մի է սա յարանցն, յորոց 'ի ճակատս որպէս 'ի վերայ դրանց ապարանից Թուի դրոշմեալ ստուարատառ. Վարձելի կամ Վաճառելի [2]:

Իսկ Դեմոսթենէս ոչ այսպիսի. այլ ցուցանէ նախանձ սաստիկ 'ի վերայ հայրենեաց, զի առանց այսր կերպարանաց չյաջողէ նմա սայթաքեցուցանել զոտոխսն, և ածել զիւրև զամբոխն: Ներևս յայնժամ մատն լիցի նա մեզ, յորժամ չկարացէ խափանել զմատնութիւն այլոց [3]:

Նախնամ լեալ 'ի մանկութենէ, ոչ ուսաւ զարուեստս ախորժելիս՝ որովք մարթէրն բարեքել զդժբախտութիւնս բազմապատիկս: Այլէ Թէ կարէի նկարագրել զնախկին երևումն նորա 'ի բեմի: Սկարեաջիր 'ի մտի զայր մի խոժոռ և տխուր, քերելով զգլուխն, և զԹիկունսն ընդոստ ընդոստ 'ի վեր ձգելով, ձայն նորա նուրբ և նուաղ [4], շունչ կարճոգի, ոլորակք հերձոտիչք զցուղս լսելեաց, արտասանութիւն խժական, և խժդժագոյն ևս տիպք բանից, և տունք անսպառք՝ անեզրականք՝ անիմանալիք և աղխաղխեալք դարոցա-

1 Եւբուղ. առ Աթեն. գիրք Ա. գլ. 7. էջ 8:

2 Դեմոսթ. անդ. էջ 310: Նոյն յղ. պատկ. էջ 476:

3 Դինարք. ընդդէմ Դեմոսթ. էջ 90: Պլուտ. 'ի Դեմոսթ. հտ. 1. էջ 857:

4 Եսքին. անդ, էջ 420:

կան շարաբանութեամբք ։ Սարտոյց նա զմեզ, և մեք զնա ․ ՚ի շչիւն և յայտն կատականաց լեալ ամենեցուն, խոյս ետ առ ժամանակ մի․ և ՚ի վեր քան զպայման մարդոյ յարկածս իւր վարեցաւ ։ Ճիգն անլուր զկէսս ՚ի թերութեանցն ելից, և զօր հանապազ յաճախէ զնշոյլս փառաց իւրոց ։ Ծանրագնի ստանայ զայն․ հարկ է նմա խորհել ընդ երկար զառաջարկութենէ իրացն, և այսր անդր զմիտսն շրջշրջել՝ առ ՚ի տալ նմա յառաջ աճել ինչ[1] ։

Ոսոխք նորա կոչէին զճառս նորա ձիթահոտս․ և կիրթք ախորժակօք գռեհիկս իմն զձևս նորա համարին[2], և ստգտանեն զխիստ բացատրութիւնս նորա և զանհեթեթ այլաբանութիւնս[3] ։ Իսկ ինձ ծաղրածութիւնք նորա թուին ցուրտք, և ծաղրելի զարդասիրութիւն նորա, զի և կարի քնքշագոյնք ՚ի կանանց ոչ այնպէս գեղեցիկս խնդրեն զգենուլ․ և այս ճիգն ընդ դժնէութեան բարուց նորա ներհական իմն գործէ տեսիլ նորանշան[4] ։

Զվկայեմ ուղղութեան նորա․ զի հարցփորձ ինչ քննութեան դատաստանի՝ երկոցունց ևս կողմանցն եկաց ջատագով[5] ։ Զայսմանէ ընդ միում ումեք ՚ի բարեկամաց նորա խօսէի, որ էր

1 Պղուտ․ ՚ի Դեմոսթ․ հտ․ 1․ էջ 849 ։
2 Նոյն անդ, էջ 851 ։
3 Եսքին․ ՚ի Կտեսիփ․ էջ 439 ։ Գոնգին․ յղ․ վսեմի, գլ․ 34 ։
4 Պղուտ․ անդ, էջ 847 ։
5 Նոյն, ՚ի ճառն Ճարտարախօսս, հտ․ 2․ էջ 847 ։

այր հանճարեղ, և ասէ ցիս ժպտելով. Դու ևս կարի խակ էր յայնժամ:

Բարք նորա թէպէտ և ոչ ամբիծք, այլ չէին ինչ անճահք: Ասի զնմանէ՝ թէ այց առնիցէ կանանց ոչ պարկեշտից, և թէ հանգոյն նոցին երբէք երբէք պճնիցի, և 'ի մանկութեան իւրում զտարևոր շահ վաստակոց դատաստացութեան իւրոյ 'ի միում ուրեք ժամադրութեան ծախեալ[1]. այլ այս ամենայն չէ ինչ: Յաւելուն զի և զկին իւր վաճառեաց երբեմն Կնոսիոնի պատանւոյ[2], և այս նկատելի է. այլ այսոքիկ առանձին նորա իրք, և չէ ինձ անկ օտարատեսուչ լինել:

Ի յետնում սպանդարամետական տօնին[3] պարագլուխ եկաց մանկտւոյ ցեղին իւրոյ զուպարելոց 'ի կաքաւ: Եւ 'ի ժամ հանդիսին Միդիաս, այր մեծատուն և քաջ ծաղրածու, մատոյց նմա մրցանակ ուժգին՝ ածեալ 'ի ծնօտ նորա ապտակ յանդիման անհամար բազմութեան տեսողաց: Բողոք կալաւ Դեմոսթենէս յատենի, և հաճոյ եղև երկաքանչիւրոցն վճիռ դատաստանին. քանզի Միդիաս տուժեցաւ տուգանս արծաթոյ, և Դեմոսթենէս ընկալաւ զարծաթն. և գիտեն արդ ամենեքին, զի երբեք հազար դրամանկչիւք են գինք ապտակելոյ զպարագլուխ[4]:

1 Աթեն. գիրք ԺԳ. գլ. 7. էջ 593:

2 Էսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 419:

3 Դեմոսթ. 'ի Միդ. էջ 603:

4 Եսքին. 'ի Կտեսիփ. էջ 436: Պլուտ. 'ի տասն ճարտարախօսս, հա. 2. էջ 844:

Յետ ոչ բազում աւուրց ամբաստանեաց զոք յազգականաց իւրոց՝ իբր թէ հատոյր ընկալեալ 'ի նմանէ հարուած , և ցուցանէր 'ի գլուխ իւր վէրս՝ զորմէ գոյր կասկած թէ իւրովի զայն արարեալ էր[1] : Եւ 'ի խնդրել նորա տոյժս փոխարէն հարուածոյն և զտոկոսիս , ևս զտուժիցն , լուր եղև՝ զի Դեմոսթենի գլուխն իցէ կալուած քաջաքեր[2] :

Ընտանութիւն նորա ծաղու արժանի է , և ոչ ինչ դժպհի , զի մերկապարանոց է : Յեռանդն էր ընդ նմա 'ի փողոցի , և կին մի ջրկիր տեսեալ զնա եցոյց մատնանիշ այլում ումեք կնոջ և ասէ · կա՛ց հայեա՛ց , Դեմոսթենէս է դա[3] : Եւ իմ չլսելոյ արարեալ զայն , նա ինքն ազդ առնէր ինձ լսել :

Եսքինէս 'ի մանկութենէ վարժեցաւ 'ի հրապարակախօս լինել : Մայր նորա վաղ եմոյծ զնա 'ի ժողովս · շրջէր նա ընդ մօր իւրում 'ի տունս , ընծայեցուցանել զփնլքոր խուժանն 'ի խորհուրդս Սպանդարամետին : Երևէր նա 'ի փողոցս պարագլուխ աստուածապարարկացն, սամիթ և կաղամախ ածեալ 'ի գլուխ իւր պսակ · և կատարէր ընդ նոսա , բայց վայելչագոյն , զամենայն այլանդակութիւն անհեթեթ պաշտամանն : Երգէր , կայթէր , գոչէր , և օձս 'ի ձեռին տատա-

1 Եպքին · յղ · վրէպ հրէշտ· էջ 410 : Նոյն 'ի Կտեսիփ · էջ 435 :

2 Նոյն 'ի Կտեսիփ · էջ 462 :

3 Կիկեր · տուսկուղ · գիրք Ե · գլ · 36 · հտ · 2 · էջ 391 : Պլին · գիրք Թ : Եղիան · զան · պատմ · գիրք Թ · գլ · 17 :

նէր ընդ օդս, և խուժանն բարեբանէր զնա, և պատուանք տային նմա կարկանդակս[1]։

Արծարծեցաւ յաջողութեամբն փառասիրութիւն նորա, և խառնեցաւ ընդ կատակագուսանս՝ զերրորդական յանձն առեալ դէմս։ Բայց թէպէտ և քաղցրաձայն էր, ամբոխն եբեր ընդ նմա հակառակութիւն անողոքելի[2], մինչև թողուլ նմա զարուեստն, և լինել դիւանադպիր 'ի խոնարհագոյն ատենի. ուստի ապա ամբարձաւ 'ի յանձանձանս իւրաց պետութեան։

Յայնմ հետէ բարեկարգ և համեստ վարէ կեանս։ Ի ժողովս բերէ հանճար, կիրթ ախորժակս, բարեձևութիւն և ակնածութիւն։ Ճարտասանութիւն նորա գերազանցէ քաջ ընտրութեամբ բառից, յորդութեամբ և պայծառութեամբ իմաստից, և բազմահեշտ դիւրութեամբն՝ որ բնութեան քան արուեստին են արգասիք։ Զօրաւոր են ճառք նորա, այլ ոչ որչափ Դեմոսթենեայն. սասանեցուցանեն նախ զլսելիս, և ապա զհետ իւրեանց առեալ ձգեն[3]. զայսոսիկ գէթ այսպէս լսեմ 'ի գիտողաց արուեստին։ Ամաչէ նա ընդ առաջին կեանս իւր, և ինքնին անխորհրդաբար յուշ ածէ զայն այլոց։ Ի զգնալ նորա 'ի հրապարակի չափելով զքայլսն, զստորոտն քարշելով, բարձր 'ի գլուխ և թուալիր[4],

1 Դեմոսթ. յղ. պսակ. էջ 516։

2 Նոյն անդ։ Նոյն յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 346։

3 Դիոնիս. աղիկ. յղ. քնն. նախնի մատ. հտ. Ե. էջ 434։

4 Դեմոսթենէս, յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 343։

շուրջանակի յամենայն կողմանց լսելի լինի. Ո՞չ սա է տրուպ դպիր կրտսերագոյն ատենին, որդի Տրոմեայ և Գլաւկոթեայ, որ երբեմն ստահակն կոչէր[1]։ Ո՞չ սա է որ 'ի վարժարանին զաթոռս մաշէր՝ մինչ մեք ուսանէաք, և 'ի սպանդարամետական տօնան՝ կանչիւք զփողոցս լնոյր, գոչելով Եւոյէ Սաբոյէ*։

Ոչ ինչ զանխուլ է նախանձն որ ընդ սա և ընդ Դեմոսթենէս, այլ յառաջածանօթ են ինքեանց. զի որք նմին են հետամուտ իրաց՝ 'ի քթիթ ական գուշակեն զիրեարս։ Թէ կաշառից արդեօք Եսքինէս, չգիտեմ. այլ որ այնպէս սիրելին է, չիցէ անողոքելի։ Պարտ է և ոչ զայն անյիշատակ առնել, զի է նա քաղաքակիրթ յոյժ, և 'ի բազում պատերազմունս առաքինացեալ, որում և Փոկիոն վկայէ քաջութեանն[2]։

Չիք ոք ծաղրագոյն քան զՓոկիոն։ Չև ևս կարաց նա 'ի միտ առնուլ, զի 'ի դարուս և 'ի քաղաքիս յայսմիկ կեայ։ Չքաւոր է, և ոչ նուաստութիւն համարի զայն. բարերարէ, և ոչ պանծայ ընդ այն. խորհրդակցի, գիտելով զի ոչ լսելի լիցին խորհուրդք իւր։ Յաջողութիւնք մնաց են նմա առանց փառասիրութեան, և սպասաւորէ աշխարհին ոչ 'ի շահ ինչ իւրոյ օգտին։ Ի բանակի՝ հրահանգաց ևեթ զօրականին միտ դնէ

1 Դեմոսթ, յղ. պսակ. էջ 494։

* Բառք աղաղակողյաց. ո-րովք կարգային առ Սպան-

դարամետն Դիոնիս։

2 Եպքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 422։

և հարկանելոյ զԹշնամին, և 'ի բեմի՝ ոչ յաղաղակէ ամբոխին սաստանի, և ոչ 'ի կայԹից զրուատեաց նորա ամբարհաւաճէ: Ի միում ուրեք 'ի ճառից առաջի առնէր օրինակ մարտի, և խափանեաց ոմն զբանս նորա Թշնամանօք[1]: Լռեաց Փոկիոն, և 'ի վախճանել միւսոյն զԹշնամանսն՝ նա անխռովաբար յառաջ ածեալ զբանսն, ասէ. Ասացի զայրուձիոյն և զհետևակաց, մնայ արդ ասել և որ այլն են: Իսկ այլ երբեմն 'ի ծափս հարկանել ատենին, և ես գտայ առ նմա. և դարձաւ յիս և ասէ. Գուցէ Թէ անճահս ինչ բարբառեցայ[2]:

Ծիծաղիմք ընդ ծաղրաբանուԹիւնս, այլ քաջ հնարեցաք խնդրել զվրէժ արհամարհանաց նորա: Քանզի սա միայն մնայ մեզ 'ի զօրավարաց, և ոչ երբէք վարիմք սովաւ. սա անկաշառելի և Թերևս գիտնագոյն քան զամենայն ճարտարախօսս մեր է, և չլսեմք սմա: Ապաքէն չկարասցուք շրջել զնա 'ի մտաց. բայց ոն և ոն արասցեն դիք, զի և ոչ ինքն շրջել կարասցէ զմեզ 'ի մերոցս, և ոչ ասասցի երբէք՝ Թէ Փոկիոն հինաւուրց առաքինուԹեամբք պար առեալ, և կարկատուն իմն վաղեմի բարուքն յաջողեցաւ յուղղուԹիւն ածել զսիրելին քան զամենայն ազգս տիեզերաց:

Տես զՔարէս, որպէս օրինակաւն իւրով ու-

1 Պլուտ. գիրք 'ի վարչուԹիւն հաս. հտ. 2. էջ 810:

2 Նոյն 'ի Փոկիոն, հտ. 1. էջ 745:

տուցանէ մանկտւոյն մերում շահաւանձնաւ առնել համարձակ կաշառանօք [1] . սա ապիրատագոյն է և անհմտագոյն քան զամենայն զօրավարս մեր, և քան զամենեսին առաւել մեծարեալ [2] : Ընդ Թևովք Դեմոսթենեայ և այլոց ոմանց ճարտարախօսաց պատսպարեալ կայ, և խնջոյս գործէ ժողովրդեան : Եթէ նաւատորմ սպառազինել առաջի կայցէ, Խարէս անդ զօրավար կայ, և ըստ հաճոյս իւր իշխէ այնմ : Հրաման է նմա խաղալոյ յայս կոյս, նա յայն կոյս խաղայ . փոխանակ պահ ունելոյ կալուածոց մերոց՝ ինքն ևս յաւելու 'ի հէնսն, և ընդ նոսա 'ի միասին հարըստահարէ զընակիչս կղզեաց, և գերէ զամենայն նաւս՝ որոց և հանդիպի : Նա սակաւ ինչ ամս կորոյս 'ի նաւաց մերոց աւելի քան զհարիւր, և վատնեաց հազար և հինգհարիւր քանքարս յարշաւանս . 'ի պէտս ումն, բայց իւր և գլխաւորաց իւրոց սպայից : Նուրեք՝ զի և ոչ արժան համարի տալ մեզ զրոյցս, թէպէտ և ընդդէմ կամաց իւրոց իրազեկ լինիմք . և յառաջ քան զաւուրս զայսոսիկ հարկ եղև մեզ արձակել նաւ մի սուրհանդակ, հետազօտել ծովէ 'ի ծով, և գիտել զի՞նչ անցք ընդ նաւատորմն և ընդ զօրավար նորա անցեալ իցեն [3] :

1 Արիստոտ. ճարտ. գիրք Ա. գլ. 15. հտ. 2. էջ 544:
2 Թէոպոմպ. առ Աթեն. գիրք ԺԲ. գլ. 8. էջ 532:
3 Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 406: Դեմոսթ. յոզնթ. 3. էջ 38:

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՅՆ ՆԻԿԵՏԱՅ

ՓՈՎԿԻՍԱՑԻՔ պարտասեալք 'ի պատերազմէն որում իբր 'ի տասն ամաց հետէ ժուժկալեն, խնդրեցին 'ի մէնջ օգնութիւն, խոստացեալ մեզ զԹրոնիոն և զՆիկիա և զԱլպենոս քաղաքս ամուրս 'ի մուտս պահակին Թերմոպիլեայ: Պրոքսենոս զօրավար նաւատորմին մերոյ որ մերձ անդր կայր, յառաջ մատեաւ ընդունել 'ի նոցանէ զամուրսն, և նստուցէ 'ի նոսա զօրս 'ի պահ. հարկ լիցի այնուհետև Փիլիպպեայ հրաժարել 'ի խորհրդոց նուաճելոյ զպահակն:

Խորհուրդ կալաք սպառազինել միւս ևս տորմիղ յիսուն նաւաց. ընտիր մանկտին մեր կազմ կայ 'ի չու, զինուորեցաք զամենեսին յերեսնամենից և 'ի խոնարհ. և լսեմք զի Թագաւորն սպարտացւոց Արքիդամոս յանձն առնու գումարել զամենայն զօրութիւնս աշխարհին իւրոյ ընդ փովկիացիս[1]: Պատերազմ անհրաժարելի 'ի վերայ կայ, և կործանումն Փիլիպպեայ անհրաժեշտ:

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՅՆ ԱՊՈՂՈԴՈՐԱՅ

ՍԻՐԵԼԱԳՈՅՆՔ 'ի տիկնաց աԹենացւոցս նախանձին ընդ գովութիւնսն, զոր ընծայես տիկ-

[1] Եպքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 416:

նոջ և քեռ Մրշամայ. և հմուտք 'ի քաղաքավարաց մերոց հանճար իմն հանգոյն նորայոյն կարևոր համարին մեզ աստանօր ընդդէմ Փիլիպպեայ:

Ընչէր քաղաքս 'ի շաչիւն զինուց, և զոյգ ինչ տոգա զէնընկէց արար զամենեսին: Ի պաշարմանն քաղաքին ողինթացւոց պատմեն յայտնեալ նորա բազում անգամ զիղձս իւր բարեկամութեամբ կալոյ ընդ մեզ[1]: Ի լուր համբաւոյս, զոր ամբոխն ցնծութեամբ լուաւ, խորհուրդ կալաք խօսել ընդ նմա 'ի խաղաղութիւն՝ զոր այլ և այլ խոչք խափանեցին: Կալաւ նա զՈղինթոս, և մինչ դարձեալ սպառազինէաք 'ի պատերազմ, երկուք 'ի գուսանաց մերոց Արիստոդեմ և Նէոպտողեմէոս սիրելիք թագաւորին դարձ արարեալ 'ի նմանէ՝ վկայեցին զի 'ի նոյն յառաջին խորհրդածն կայր[2], և դարձեալ արդ խորհիմք 'ի խաղաղութիւն:

Արձակեցաք 'ի Մակեդոնիա պատգամաւորս տասն երևելիս հանճարով, զԿտեսիփոն, զԱրիստոդեմ, զՅատրոկղէս, զԿիմոն և զՆաւսիկղէս, որ օգնականս իւրեանց կալան զԴերկիղոս, ըզՓրինոն, զՓիլոկրատ, զԷսքինէս և զԴեմոսթենէս[3]: Ի սոսա յաւելցի և Ագղայոկրէոն յանձանձիչ իրաց նիզակակցացն մերոց: Սոցա յանձն է խորհել ընդ Փիլիպպեայ 'ի կարևոր պայմանս խաղաղութեանն, և ստիպել զնա՝ զի

1 Էսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 397:

2 Նախադր. Ճառին յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 291: Դեմոսթ. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 292:

3 Էսքին. անդ, էջ 398: Նախադր. անդ, էջ 291:

արձակեսցէ այսր հրեշտակս լռով իշխանութ, կոչել աստ զդաշինսն ։

Ալ կարեմ կալ 'ի վերայ խորհրդոցս մերոց ։ Ի տարտամ ինչ թերևս և 'ի ներնգաւոր բանս բարեկամութեան Փիլիպպեայ դադարեմք ան֊դէն 'ի սպառազինութենէ՝ անլուրք իմաստնոց թերահաւատելոց ընդ բանս նորա, և աւանց մնալոյ դարձի հրեշտակացն՝ զորս արձակեցաք առ ազգս Իլլաղայ առ 'ի գումարել զնոսա ընդ֊դէմ հասարակաց թշնամւոյն. և յառաջամա֊տոյց լինիմք 'ի դաշինս, որովք կարասցէ նա զեղ֊ծանել 'ի յանձն առնուլն զնոսա, և 'ի մերժելն՝ յամօթ առնել զմեզ ։ Ու 'ի յանկուցանել 'ի մեզ զբարեկամութիւն նորա, հարկ է զի հրեշ֊տակք մեր գտցեն շնորհս առաջի նորա ։ Իսկ քան֊զի Արիստոդեմայ դերասանի խոստացեալ էր հասանել 'ի տեսարանս՝ զոր ոմանք 'ի քաղաքաց պատրաստէին ածել 'ի հանդէս, զնան արդ հրեշ֊տակք յերեսաց աւագանւոյն պաղատել ձեռնա֊մած առ բնակիչս քաղաքացն՝ զի մի՛ դատապար֊տեսցեն զԱրիստոդեմ 'ի տուգանս, զի կարօտի նմա աշխարհս 'ի Մակեդոնիա ։ Դեմոսթենէս զվճիռս զայս ետ առնել, այն որ 'ի հրապարա֊կախօս ճառս իւր յոխորտագոյնս և այնպիսի ար֊համարհանօք թշնամանէրն զՓիլիպպոս[1] ։

[1] Եսքին. յղ. վկեպ հրեշտ. էջ 398 ։

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՅՆ ԿԱԼԻՄԵԴԵԱՑ

ՎԱՂ. քան զոր կարծէաք անձապարեալ հրեշտակացն մերոց[1], ահաւասիկ դարձան։ Միաբանք թուին ընդ միմեանս, բայց Դեմոսթենէս չէ ինչ հաճ ընդ պատգամաւորակիցս իւր, և նոքա զնմանէ տժգոհք են։ Գրեցից քեզ զիրս ինչ հրեշտակութեան նոցա դեռ ևս յականջալուր եկեալ. զի երէկ լուայ զայն յընթրիս, ուր էին գլխաւորք 'ի նոցանէ Կտեսիփոն, Նաքինէս, Արիստոդեմ և Փիլոկրատ։

Նախ զայն գիտասջիր՝ զի բազում ինչ վիշտս կրեալ է նոցա զճանապարհայն յամբարհաւաճութենէ Դեմոսթենեայ[2], այլ ամենայնի համբերեալ։ Այքան դիւրատարք են 'ի քաղաքաժողով միաբանութեան արք անտանելիք։ Առաւել ևս տագնապեալ նոցա վասն աջողութեան մտաց Փիլիպպեայ և գերազօր կամացն, և քաջ գիտելով զտկարութիւն իւրեանց քան զնա 'ի խորագիտութիւն, բաշխեն համապազօր յիւրեանս զբանս պատգամացն։ Յօրինի կարգ ճակատամարտին, և սահմանի երիցագոյնիցն հասակաւ նախաձեռն առնել 'ի պայքար։ Դեմոսթենեայ քանզի հուսկ կրտսերագոյնն էր, յետոյ քան զամենեսին հարկ էր ելանել 'ի ճակատ.

1 Դեմոսթենէս, յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 318։

2 Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 398։

և խոստանայ բանալ զաղբիւրս անսպառելիս ճարտասանութեան իւրոյ, և յաւելու՝ թէ մի՛ ինչ զանգիտիցէք 'ի Փիլիպպեայ, այնպէս զբերան նորա կարեցից[1], զի ստիպեսցի տալ 'ի ձեռս մեր զԱմփիպօլիս ։

Իբրև յանդիման լինին Թագաւորին, Կտեսիփոն և այլք 'ի սուղ ինչ բանս տան զպատգամն. Եսքինէս ճոխ և երկայն բանիւք ։ Իսկ Դեմոսթենէս ... լուիցես արդ զիրան ։ Յոտն կայ ահաբեկ. ոչ ևս էր անդ բեմք աթենական, ոչ ևս ամբոխ գործաւորաց ունկնդիրք. այլ Փիլիպպոս պար առեալ յաւագանւոյն, բազմագոյնք 'ի նոցանէ արք հանճարեղք ։ Անդ ընդ այլս էին և Պիւթոն բիւզանդացի պանծացեալն 'ի քաջ ճարտասանագիրս, և Լեոսթենէս տարագրեալն 'ի մէնջ, որ ընդ քաջագոյն ճարտարախօսս Ելլադայ 'ի համարի է ։ Ամենեցուն լուեալ յառաջագոյն զխոստմունս Դեմոսթենեայ, մնային արգեանց իւրացն մեծաւ ակնկալութեամբ՝ որ այն իսկ լռումն առնէր սրտաբեկութեան նորա[2] ։ Սակաղէ դողութեամբ անիմանալի ինչ յառաջաբան առնելով ճառիցն, և զգացեալ զայն՝ աղմըկի, կորուսանէ զկարգ բանիցն, և լռէ ։ Քաջալերել կամի զնա Թագաւորն, այլ 'ի զուր. զի վաղագոյն ևս յերկրորդումն նուագի ընդ յառնելն անկանի ։ Եւ վայրիկ մի հրճուեալ աւագանւոյն

[1] Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 398 ։
[2] Նոյն անդ, էջ 400 ։

ընդ կողմանս նորա, ապաքարոզն ազդ առնէ պատգամաւորաց մերոց մեկնել 'ի բաց [1]:

Իսկ Պոլեմոսթենէս փոխանակ ինքնին իսկ նախ ծիծաղելոյ ընդ դէպսն, ընդդէմ դառնայ Եսքինեայ՝ դառն կշտամբելով զնա վասն կարի համարձակախօսութեանն ընդ թագաւորին, և ածելոյ այնուիկ 'ի վերայ աշխարհին 'ի վեր քան զկար նորա պատերազմ: Եւ 'ի սկսանել Եսքինեայ զանձն արդարացուցանել, հասանէ անդրէն կոչ յանդիմանն լինելոյ արքայի. և իբրև բազմին, լսէ Փիլիպպոս մի ըստ միոջէ զխնդիրս նոցա, և պատասխանէ բողոքոյ նոցա: Եւ մանաւանդ 'ի պատասխանի ճառիցն Եսքինեայ զկայ առեալ, յաճախ առ նա ինքն զբանսն դարձուցանէ: Եւ ապա զիջուցեալ զսաստն, մեղմով և հեզութ̄ յայտ առնէ զիղձս իւր 'ի խաղաղութիւն:

Յայնժամ վայրի Պոլեմոսթենէս տագնապեալ իբրև զդպրանիկ որում հասանիցէ մերժումն յարքայէ, հնարի գտանել շնորհս առաջի թագաւորին. այլ նա ոչ ինչ խօսի ը̄ նմա, և ոչ յերեսս նորա հայի: Եւ Պոլեմոսթենէս մեկնի զայրացմամբ, յեղակարծ տեսարանս զհետ բերելով: Զի էր նա որպէս մանուկ գգուանօք ծնողացն ստահակեալ, և յանկարծ յաջողութեամբ ընկերացն ընկճեալ: Զաւուրս բազումս տևէ մրրիկն. այլ նորա գիտացեալ զի ոչ յաջողէին ելք սրտմտութեանն, խնդրէ ընդելանել դարձեալ յայլ

[1] Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 401:

պատգամաւորս։ Եւ էին յայնժամ՝ ի Ճանապարհի ՚ի դառնալ այսրէն։ Առնու զնոսա իւրաքանչիւր առանձինն, և խոստանայ պատսպարան լինել նոցա առաջի ժողովրդեան. ումեմն ասելով՝ թէ դարձուցից զքեզ յառաջին մեծութիւնդ, և այլում՝ թէ տաց կացուցանել զքեզ զօրավար։ Եւ զամենայն մեքենայս իւր ուղղեալ ընդդէմ Եսքինեայ, ստուարացուցանէ զպարծանս ատոխին ՚ի յագուրդ նախանձուն իւրոյ։ Եւ հարկ է թէ կարի կուտականք էին գովութիւնք նորա, զի Եսքինէս տաղտկացեալ բողոք ունի զայնցանէ։

Յերեկոյի ուրեմն ՚ի Թեսաղիա, յորում ՚ի քաղաքաց՝ ոչ գիտեմ, անդ նախ ծաղրաքանեալ Դեմոսթենեայ զարկածից հրեշտակութեան իւրոյ, յաւելու՝ թէ չիք ընդ արեգակամբ ճարտարախօս քան զՓիլիպպոս։ Եւ Եսքինեայ պատասխանեալ ասէ. Առաւել ևս ընդ այն զարմանամ, թէ քանի՛ քան զհամառօտեաց զամենայն զՃառս մեր։ Եւ Կտեսիփոն յաւելու. Ծեր եմ հասակաւ, այլ չիք իմ տեսեալ զոք իբրև զնա զուարթ և սիրելի։ Յայնժամ Դեմոսթենեայ ծափս հարեալ դղրդաստեօք, ասէ. Քա՛ջ է, այլ չիշխիցէք դուք արդեօք զդոյն վկայութիւն տալ առաջի ժողովրդեան։ Իսկ նոքա ասեն. Եւ ընդէ՞ր ոչ։ Իսկ նա անդրէն երկբայի, և նոքա դարձեալ զբանսն հաստատեն. նա խոստումն ՚ի նոցանէ խնդրէ, և նոքա խոստանան[1]։

[1] Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. 402։

Զգիտեմք թէ յինչ 'ի կիր արկանիցէ զայն , տեսցուք զելս իրացն յառաջնում ժողովին ։ Մեծ-նայն կաճառս մեր հանդերձի գնալ անդր , զի այս ամ աներկբայապէս տեսարան ինչ ծաղրա-լից մեզ ընծայեսցէն ։ Եթէ 'ի Մակեդոնիա կամիցի Դեմոսթենէս հանդէս առնել զառան-ցանսացն , ոչ ներեցից նմա 'ի սպառ ։ Օգնու-թիւն նորա , որով վարեցաւ յատենի աւագա-նւոյն , յաճախէ ինձ կասկածանս . զի վասն Փի-լիպպեայ 'ի ձեռս հրեշտակացն աւանդելոյ զնա-մականին , գովեաց զհասարակապետութիւնն՝ որ յանձն առար զիրս աշխարհին հրեշտակաց այն-պիսեաց՝ երեւելեաց ճարտարխօսութեամբ և ուղ-ղութեամբ . և յորդորեաց զնա պսակ 'ի ձիթե-նւոյ հրամայել նոցա , և 'ի վաղիւ անդր հրաւիրել զնոսա յընթրիս 'ի նահապետանոցն ։ Այս հաճոյ թուեցան աւագանւոյն խորհուրդք նորա [1] ։

Ժողում կնքել զգիրս յետ ժողովոյն ։

Արդ իսկ ելանեմ անտի . Դեմոսթենէս սքան-չացոյց անդ զամենեսին ։ Հրեշտակք իւրաքանչիւր պատմեցին կարգաւ զայլ և այլ իրս պատգամա-ւորութեանն . և Եսքինէս յաւել սուղ ինչ զճարտարխօսութենէ Փիլիպպեայ և զքաջ մտա-ռութենէ նորա , և Կտեսիփոն զվայելչութենէ կերպարանաց նորա և զգեղոյ մտացն և զզուար-թութենէ՝ զբաժակ 'ի ձեռին ունելով ։ Այս գո-վեցան բանք նոցա կայթիւք ցնծութեան ։ Յայն-

[1] Նոյին . յղ . վէպ հրեշտ . էջ 402 ։

ժամ Դեմոսթենեայ խոժոռագոյն քան զօրէն համապազօր ելեալ 'ի բեմ, և քերելով հարուստ մի վայրկեան զգլուխն՝ որով ամենայն ճառք նորա սկսանէին, ասէ. Օ՛րմանամ ընդ այնոսիկ որք խօսին և որք լսեն. յայսքան կարևոր իրս իբր դուզնաքէիցդ այդոցիկ մարթիցի միտ դնել. այլ ես զհամար հրեշտակութեանս մերոյ տաց: Ընթերցցի հրովարտակ ժողովրդեանն՝ յորմէ պատգամաւորեցաք, և նամականին՝ զոր Թագաւորն աւանդեաց մեզ: Եւ իբրև ընթերցան, ասէ. Հաւասիկ հրահանգք մեր, և կատարեցաք զդոսա. ահա և պատասխանի Թագաւորին. չմնայ արդ ա՛յլ ինչ, բայց խորհուրդ 'ի մէջ առնուլ[1]:

Եւ շշնջիւն իմն ընթանայր յատենին. կեցցէ ասէին. Քանի՜ ճշգրիտ, քանի՜ ճարտար խօսեցաւ: Այլք ասէին. Ի նախանձու և չարութե̄ բարբառեցաւ: Իսկ ես ծիծաղէի ընդ տագնապեալ կերպարանս Կտեսիփոնի և Եսքինեայ: Կրկնեալ անդրէն Դեմոսթենեայ առանց թողլոյ նոցա ոգի առնուլ, ասէ. Լուայք զներբող ճարտարխօսութեան և զուշիմութեան Փիլիպպեայ. ա̄մ որք նորին իշխանութեամբն ճոխացեալ, նոցին արժանի գտանէր գովեստից: Պանծացուցին առաջի ձեր և զայլ բարեմասնութիւնս նորա. այլ չէ նա գեղեցիկ քան զգուսանն Արիստոդեմ, և ոչ արբեցող քան զՓիլոկլատ: Եսքինէս ասաց Թո-

[1] Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 403:

ղուլ ինձ, գէթ ըստ մասին, զճառս իրաւանց Ամփիպօլեայ. բայց Նաքինեա ոչ թողցէ երբէք, ոչ ձեզ և ոչ ինձ, պարապ խօսելոյ: Մանաւանդ զի մնոտիք իսկ են այդոքիկ. այլ կարևոր ինձ թուի առաջի առնել հրովարտակ: Քարոզ զօրու 'ի Փիլիպպեայ հասեալ կայ, հուպ ընդ հուպ հասցեն և պատգամաւորք: Արդ խնդիր ինչ է ինձ 'ի ձէնջ, զի տացի նոցա բանիցն տեղի, և նահապետք ժողովք կոչեսցեն զաւուրս երկու անընդմէջ, խորհել 'ի խաղաղութիւն և 'ի դաշինս: Միւս ևս խնդիր է ինձ, զի տացի գովութիւն պատգամաւորացն՝ եթէ իցեն արժանի, և հրաւիրեսցին նոքա առ վաղիւ յընթրիս 'ի նահապետանոցն[1]: Հաւանեցաւ ատեանն գրեթէ առ հասարակ, և ճարտարախօսն դարձեալ յաղթող հանդիսացաւ:

Ինձ մեծարոյ է յոյժ Դեմոսթենէս. այլ աջողութիւնք մտաց չեն բաւական, պարտ է և ոչ ծաղրելի լինել: Ընդ արս երևելիս և ընդ կաճառ մերոյ ժողովոյս է դաշն ինչ լռելեայն. մեք զհարկ մեծարանաց հատուցանեմք նոցա, և նոքա զզառանցանս իւրեանց մեզ:

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՅՆ ԱՊՈՂՈԴՈՐԱՅ

ՅՂԵՄ քեզ զօրագիր անցիցն որ 'ի ժողովս մեր անցին, մինչև սահմանեցաւ խաղաղութիւն:

Յաւուր Է Ելափեբոլիոնի ամսեան, որ օր Դիոնե-

[1] Ըսքին. յՂ. վրէպ հրեշտ. էջ 403:

պետայ դէյն էին փծնոյ*։ Ստորագրեցան նահապետք, և ըստ վճռոյ ժողովրդեան սահմանեցին ժողովս երկու համախմբս 'ի խորհուրդ խաղաղութեան. և գումարեցին ժողովքն յութևտասաներորդ և յիննևտասաներորդ աւուր ամսեանս[1]։ Յաւուր ԺԷ ելափեբոլեոնի ամսեան, որ օր առաջին էր սկանդարաբերական փծնեյն**։ Անտիպատրոս և Պարմենիոն և Եւրիլոքոս հասին, առաքեալք 'ի Փիլիպպեայ կուել դաշինս, և առնուլ երդումն 'ի հաւատարմութիւն նոցին[2]։

Անտիպատրոս ճարտարագոյն է 'ի քաղաքավարս Մակեդոնայ յետ Փիլիպպեայ, ժիր և անխոնջ, և հասանէ 'ի խնամս գրեթէ ամենայն իրաց աշխարհին. որպէս զի Թագաւորին ասել յաճախ. Հանգիցուք և զբօսցուք, Անտիպատրոս հսկէ ընդ մեր[3]։

Պարմենիոն սիրելի Թագաւորին, ևս առաւել զօրացն[4], բազմապատիկ արութեամբքն լեալ նշանաւոր, գերագոյն 'ի զօրավարս Մակեդոնայ գտանէր՝ եթէ չէր Փիլիպպոս։ Յերկոցունց 'ի սոցանէ 'ի միտ առցես զհանճար և զքաջութիւն Եւրիլոքեայ, որ նոցա պատգամաւորակից կարգեցաւ։

* Ութ ամսոյ հանդիպի յութ մարտի 346 ամին Ն. Ք։

1 Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 403 և 404 ։ Նոյն 'ի Կտեսիփ. էջ 138 ։

** Ց 12 մարտի 346 ամին Ն. Ք ։

2 Նախադր. Ճառին յղ. վրէպ հրեշտ. առ Դեմոսթ. էջ 391 ։ Դեմոսթ. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 304 ։

3 Պղուտ. առակ. հտ. Զ. էջ 179 ։

4 Կուինտ. Կուրտ. գիրք Դ. գլ. 13 ։

Յաւուր ԺԵ Ելափեբոլիոնի ամսեան*։ Հրեշտակք Փիլիպպեայ գրեթէ յամենայն տեսարանս տօնից կան 'ի գնի։ Դեմոսթենէս հաւանեցոյց աւագանւոյն սահմանել նոցա տեղի ընդ պատուականագոյնս[1], և ետ պատրաստել նոցա բազմոց և օթոց ծիրանի. և ընդ այգն եած զնոսա անձամբ 'ի խաղետղն, և բազմեցոյց զնոսա առ իւր։ Բազում զայսմանէ քրթմնջեն, նուաստութիւն զմեծարանսն համարեալ[2]. իբր թէ չկարացեալ նորա 'ի Մակեդոնիա շնորհս գտանել առաջի Փիլիպպեայ, աստանօր արդ արժանի այնմ հնարի ցուցանել զանձն։

Յաւուր ԺԸ Ելափեբոլիոնի ամսեան**։ Գումարեցաւ ժողովուրդն. այլ մինչև զվճիռս նորա գրեալ, պարտ համարիմ յիշեցուցանել քեզ ըղկարևոր մասունս խորհրդոցն։

Ժառանգութիւն Ամփիպօլեայ քաղաքի է սկզբնապատճառ գրգռութեանս մերոյ ընդ Փիլիպպեայ[3]. զի սա անկ է մեզ, և ինքն բռնակալէ զայն, և մեք պահանջեմք զմերն։

Զէն եառ 'ի վերայ ոմանց 'ի նիզակակցաց մերոց, և մեզ 'ի նախատինս էր և 'ի վտանգ թողուլ զնոսա անօգնական. ընդ որս են և քաղաքք՝ որ 'ի Թրակեանն Քեռսոնէ և 'ի Փոկկիս։ Զի

* Ի 15 մարտի 346 ամին Ն. Ք։

1 Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 403 և 412։ Դեմոսթ. յղ. պսակ. էջ 477։

2 Եսքին. 'ի Կտեսիփ. էջ 440։

** Ց 18 մարտի 346 ամին Ն. Ք։

3 Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 406։

զառաջինսն Կոտիւս արքայ եբարձ 'ի մէնջ[1], այլ Կերսոբլեպտ որդի նորա յետ ամաց ինչ զար-ձոյց անդրէն[2]. բայց չեւ եւս ժառանգեմք զայն։ Այլ օգուտ մեծ է մեզ ունել զայնուիկ, վասն անկասկած նաւարկութեան ընդ Հելլեսպոնտ, և 'ի շահաւետութիւն վաճառականութեան ընդ Աւքսինեանն Պոնտոս։ Իսկ քաղաքացն որ 'ի Փովկիս՝ պարտիմք 'ի թիկունս կալ, զի նոքա խափանեն զպահակն Թերմոպիլեայ, և են պա-տուար Ատտիկեայ ընդ ցամաք՝ որպէս քաղաքք Թրակիոյ ընդ ծով[3]։

Ի հրաժարել պատգամաւորացն մերոց 'ի Թա-գաւորէն, դէմ եդեալ գնայր նա 'ի Թրակիա. այլ խոստացաւ նմա չյարձակել 'ի վերայ Կերսոբլեպ-տեայ մինչև խօսք խաղաղութեան էին 'ի միջի։ Իսկ զփովկիսացւոց չեմք ինչ անկասկած. հրեշ-տակք նորա ասացին՝ թէ չառնու նա յանձն յա-ւելուլ զնոսա յուխտ խաղաղութեան. այլ կու-սակիցք նորա պնդեն՝ զի առ 'ի չզրգռելոյ զթշնա-միս նոցա զԹեբացիս և զԹեսաղացիս, չկամի յայտնել համարձակ բարեկամութիւն ընդ նո-սա[4]։

Կամի 'ի բաց առնուլ յուխտէն խաղաղութենէ և զբնակիչս Ալայ քաղաքի՝ որ 'ի Թեսաղիա, զնի-

1 Դեմոսթ. ընդդէմ Ա-րիստոկր. էջ 742։ Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 434։

2 Դեմոսթ. յղ. վքէպ հր-րեշտ. էջ 305։ Եսքին. յղ. վքէպ հրեշտ. էջ 406։

3 Դեմոսթ. անդ, էջ 321։

4 Նոյն անդ, 344։

զակակիցս մեր, զորս պաշարեալ պահէ արդ՝ խնդրել զվրէժ արշաւանաց նոցա 'ի Փարսաղիա յերկիր նիզակակցաց իւրոց[1]:

Լռեմ զայլ եւս մասունս խորհրդոցն զանկարեւորս:

Ի սերկեանս ժողովլի ընթերցաւ նախ հրովարտակն, զոր գործակալաց նիզակակից ազգացն նախահոգ զգուշութեամբ յղեալ էր առ մեզ[2]. եւ իմաստք 'ի նմա այս էին. Ի խորհել աթենացւոց ընդ Փիլիպպեայ 'ի խաղաղութիւն՝ սահմանեն նիզակակիցք նոցին ազգք, զի 'ի դառնալ հրեշտակացն արձակելոց յԱթենայ առ ազգս Յելլադայ, եւ 'ի տալ համար յանդիման աթենացւոց եւ նիզակակցաց նոցա, գումարեսցեն նահապետք կրկին ժողովս 'ի խորհուրդ խաղաղութեան. եւ զի ազգք նիզակակիցք անդստին կանխաւ յանձն առնուն զամենայն սահմանս ժողովոցն այնոցիկ. եւ զի այլոց ազգաց եւս, որ կամիցին յաւելուլ յուխտ խաղաղութեանն, տացի եռամսեայ ժամանակ խորհելոյ:

Ի կատարել ընթերցուածոյն Փիլոկրատ առաջի արար հրովարտակ, յորում մի եւ այս պայման էր՝ 'ի բաց հանել յուխտէն խաղաղութեան զաղացիս եւ զփովկիսացիս: Ժողովուրդն զամօթի հարաւ[3], զրգռեցան ոգիք, եւ Ճարտարա-

1 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հր-րեշտ. էջ 299: Ուլպիան. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 356:

2 Նոյն. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 404: Նոյն 'ի Կտեսիփ. էջ 438:

3 Դեմոսթ. անդ, էջ 296:

խօսք ոմանք մերժէին 'ի բաց զամենայն հնարս հաշտութեան, և յորդորէին զմեզ հայել յախոյեանս յաղթութեանցն մերոց և 'ի շիրիմս հարց ։ Պատասխանի արար նոցա Եսքինէս, և ասէ. Նմանօղք լիցուք պաշտպանելոյ նախնեացն մերոց զհայրենիս յերեսաց պարսկախուժք անհամար զօրացն, այլ ոչ ձախողակի խորհրդովք արձակելոյ նոցա զօրս 'ի Սիկիլիա յօգնութիւն նիզակակցաց իւրեանց լեւոնտացւոց 'ի տոյժս հայրենեաց [1] ։ Նա փախճանեաց զբանս իւր 'ի յորդոր խաղաղութեան. միաբանեցին և այլք 'ի ճարտարախօսաց, և յաղթեաց կամաւ խորհուրդ նոցա ։

Մինչդեռ պայմանք խաղաղութեանն քննէին, ածաւ նամականի զօրավարին մերոյ Պռոքսենեայ։ Յանձն էր նմա առնուլ զամուրս ինչ մերձ 'ի պահակն Թերմոպիլեայ, զորս փովկիսացիք թողուին 'ի մեզ ։ Այլ յայնմ վայրի հերձուածք 'ի նոսա լեալ, հզօրագոյն կողմանն ոչ յանձն առեալ տալ նմա զամուրսն. և զայս ինչ յայտ առնէր 'ի թուղթն [2] ։

Աւաղեցաք զկուրութիւն փովկիսացւոց, այլ ոչ թողաք զնոսա 'ի ձեռանէ. զի 'ի հրովարտակէն զոր Փիլոկրատ առաջի արար, բարձաք զպայմանն որ 'ի բաց հանէր զնոսա յուխտէն, և յաւելաք՝ զի աթենացիք յանուն իւրեանց և

1 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հր. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 406 ։ րեշտ. էջ 296 և 342 ։ Եսքին. 2 Եսքին. անդ, էջ 416 ։

նիզակակցացն ամենեցուն կուեն զուխտ խաղաղութեան[1]:

Յարձակել ժողովըն ասէին ամենեքեան՝ թէ ընդ հուպ դադարեսցեն ամենայն հակառակութիւնք ընդ մեզ և ընդ Փիլիպպոս, այլ չյաջողեսցի մեզ արդեօք դնել ընդ նմա ուխտ նիզակակցութեան, մինչև խորհրդակցեալ ընդ պատգամաւորս որ հանդերձեալ են գալ յազգաց Հելլադայ[2]:

Յաւուր ԺԲ ելափեբոլիոնի ամսեան*: Դեմոսթենեայ զօրացեալ յատենին, եցոյց զի 'ի զուր է պայմանել զիրս առանց միաբանութեան պատգամաւորացն մակեդոնացւոց, և զի չէ օրէն յափշտակել զուխտ խաղաղութեն, զի զայս ձև բանի 'ի կիր եարկ. և զի չէ պարտ մնալ դանդաղելոյ ազգաց Հելլադայ, այլ թողուլ իւրաքանչիւր խորհել առանձինն 'ի խաղաղութիւն կամ 'ի պատերազմ: Էին անդ և հրեշտակք մակեդոնացւոց. և Անտիպատրոս միաբանեաց 'ի խորհուրդ Դեմոսթենեայ, որ առ նա ինքն խօսէր[3]: Զեղև պարապ քաջ կշռութեան իրացն. զի սահմանեալ էր յառաջագոյն՝ իւրաքանչիւր ումեք 'ի քաղաքայնոց յառաջնումն ժողովի ասել որ ինչ հաճոյ թուէրն ինքեան, և 'ի վաղիւ անդր առնուլ վերակացուաց զվարկս նոցա. որք և ժողովեցին ըզ-

1 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հըրեշտ. էջ 317:

2 Եսքին. 'ի կտեսիփ. էջ 439:

* Յ 319 մարտի 346 ամին Ն. Ք.:

3 Եսքին. անդ:

քուեայս ։ Եւ արդ զուխտ խաղաղութեան և զնիզակակցութեան կալեմք միահաղոյն[1] ։

Եւ այսորիկ են կարևորագոյն պայմանք ուխտին ․ Թողումք Փիլիպպեայ զՄիխայէլս որ մեզն է անկ[2], այլ փոխարէն խոստանայ նա մեզ զԵւբիա կղզի՝ յորոյ վերայ է ինչ նորա իշխանութիւն, կամ զՈրովպ քաղաք՝ զոր Թեբացիք բարձին 'ի մէնջ[3] ։ Պոյ յոյս զի և զՊերոսն Թրակիոյ թողցէ մեզ[4] ։ Ամենայն նիզակակիցս մեր յաւելլաք յուխտին, յապահովեալ այսուիկ զԹագաւորն Թրակիոյ և զաղացիս և զփոկկիսացիս ։ Խոստանամք Փիլիպպեայ ժառանգութիւն անկասկած ամենայնի՝ որ ինչ է նորա արդ, և որ յափշտակել ինչ 'ի նմանէ իշխեսցէ, ընդ Թշնամիս մեր համարեսցի[5] ։

Իրաց այսքան կարևորաց պարտ էր սահմանել յաշխարհաժողով Ելլադայ[6], զոր մարթէր մեզ գումարել, և նիզակակցաց իսկ մերոց ցանկալի էր այն[7] ․ այլ յանկարծակի այնպէս վաղվաղեալ իրացն, զի վեր 'ի վերոյ ամենայն ինչ վճարեալ սահմանեցաւ ։ Փիլիպպեայ գրեալ էր առ մեզ և խոստացեալ՝ յայտնագոյն ևս ծանուցանել մեզ որ ինչ քաղաքս յանձն առնուլ տալ 'ի դուրս 'ի

[1] Եսքին․ յղ․ վրէպ հրեշտ․ էջ 405 ։

[2] Դեմոսթ․ յղ․ խաղաղ․ էջ 63 ։ Թուղթ Փիլիպպ․ առ Դեմոսթ․ էջ 117 ։

[3] Դեմոսթ․ յղ․ վրէպ հրեշտ․ էջ 297 ։ Նոյն յղ․ խաղաղ․ էջ 61 ։

[4] Նոյն յղ․ վրէպ հրեշտ․ էջ 305 ։

[5] Նոյն անդ, էջ 315 ։

[6] Եսքին․ 'ի կտեսիփ․ էջ 437 ։

[7] Նոյն անդ, էջ 438 ։

միաբանելս մերում ընդ նմա[1] ։ Այս խոստումն տարտամ խոստորեցոյց զսիրտ ժողովրդեանն, և իղձք շնորհս գտանելոյ առաջի նորա հրապուրեցին զճարտարախօսս ։ Թէպէտ և պատգամաւորաց նորա ոչ ինչ խոստացեալ էր մեզ[2], փութացաք մեք տալ նոցա երդումն, և ընտրել հրեշտակս՝ զի երթիցեն վաղագոյն առնուլ երդումն ՚ի նմանէ[3] ։

Տասն այր ընտրեցան ՚ի հրեշտակութիւն, թող զնիզակակից ազգաց պատգամաւորսն[4] ։ Ոմանք ՚ի նոցանէ ՚ի նախընթաց պատգամաւորաց անտի էին, որպէս Դեմոսթենէս և Եսքինէս ։ Մի՛ և այս ընդ այլ հրահանգս տուաւ նոցա, զի յուխտ խաղաղութեանն ընկալցին և ամենայն ազգք նիզակակիցք աթենացւոց և Փիլիպպեայ. և զի հրեշտակքն երթեալ յանդիմանս լիցին թագաւորին՝ առնուլ ՚ի նմանէ հաստատութիւն. և զի զգոյշ լիցին մի՛ ինչ առանձինն խօսել ընդ նմա, և խնդրեսցեն գերեդարձ աթենացւոց որ էին առ նմա ՚ի կապանս. և զի ՚ի մի մի ՚ի քաղաքաց որ նիզակակիցք էին նմա, երդմնի արասցեն զիշխանս. և զի դարձեալ օրէն իցէ հրեշտակացն ըստ առժամայն հանգամանաց առնել որ ինչ թուեսցի նոցա յօգուտ պետութեան[5] ։ Յանձն եղև աւագանւոյն վաղվաղել զչու նոցա[6] ։

1 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 300 ։
2 Նոյն անդ, էջ 304 ։
3 Նոյն յղ. պսակ. էջ 477 ։
4 Եսքին. ՚ի կտեսիփ. էջ 410 ։
5 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 337 ։ Եսքին. անդ ։
6 Դեմոսթ. անդ, էջ 317 ։

Յաւուր ԺԵ Ելափեբոլիոնի ամսեան *։ Գործակալք կամ փոխանորդք ոմանց 'ի նիզակակցացն մերոց ետուն այսօր երդումն հրեշտակացն Փիլիպպեայ ¹։

Յաւուր Գ Մունիքիոնի ամսեան **։ Փիլիպպեայ յօգուտ է յապաղել զհաստատութիւն ուխտին, իսկ մեզ վաղվաղել զայն․ զի մեր դեռ ևս անկազմ են սպառազինութիւնք, իսկ նորա չէր երբէք այսքան երագեալ 'ի պատրաստութիւն։ Զի յուսայ նա, և ոչ վայրապար, պահել անկորուստ զաշխարհակալութիւն զորս արարեալ իցէ ցարդ։ Դեմոսթենեայ 'ի վերայ կացեալ խորհրդոց նորա, ետ հրովարտակ առնել աւագանւոյն՝ յորոց մի և ինքն յաւագաց անտի է, վաղագոյն հրեշտակացն մերոց յուղի անկանել ²․ և ոչ ևս յապաղեսցեն։

Յաւուր ԺԵ Թարգելիոնի ամսեան ***։ Չև ևս Փիլիպպոս կնքեաց զյետակար ուխտին, և հրեշտակք մեր ոչ ևս փութան հասանել առ նա․ սոքա 'ի Մակեդոնիա կան, և նա 'ի Թրակիա։ Քանզի դրժեալ խոստմանն չմտանելոյ 'ի սահմանս Կերսոբլեպտեայ, նուաճեաց զկէս աշխարհին նորա, և զմիւս կէսն պատրաստի նուաճել․ որովք զօրութիւնք նորա և գանձք յաճախեն յոյժ։ Զի ճոխ է աշխարհն և բազմամարդ, և 'ի մաքսից

* Ի 25 մարտի 346 ամին Ն. Ք։

** Յառաջնում աւուր ապրիլի 346 ամին Ն. Ք։

*** Ց 13 մայիսի 346 ամին Ն. Ք։

¹ Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 488։ Նոյն 'ի Կտեսիփ. էջ 439։

² Դեմոսթ. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 316 և 317։

անտի զանձին ամի ամի արքային Թրակացւոց 'ի նաւահանգիստս [1] երկերիւր քանքարք : Պիւրին էր առնուլ զառաջս աշխարհակալութեան նորա. զի մարթէր հրեշտակացն մերոց հասանել յԵլլեսպոնտ 'ի սակաւ քան զտասն կամ մանաւանդ քան զերիս կամ զչորս աւուրս [2] : Պտտանէին անդ զՓիլիպպոս, և յընտիր առնէին նմա կամ յանձն առնուլ զպայմանս խաղաղութեան, և կամ մերժել զայնս : Եթէ յանձն առնոյր, պարտ էր նմա խնայել 'ի ժառանգութիւնս նիզակակցաց մերոց, որով և 'ի սահմանս արքային Թրակացւոց. իսկ եթէ մերժէր, զօրք մեր գումարեալ ընդ փոկիսացիս՝ խափանէին զնա 'ի Թերմոպիլէ [3]. և տորմիղք նաւաց մերոց իշխանք ծովու՝ արգելուին զարշաւանս նաւատորմին նորա յԱտտիկէ. փակէաք զնաւահանգիստս մեր առաջի նորա, և հարկ լինէր նմա յանձն առնուլ որ ինչ պահանջէաքն, և մեծարել զիրաւունս մեր՝ քան կորուսանել զշահավաճառ աշխարհին :

Զայս այսպէս խորհէր Դեմոսթենէս, և կամէր ուղևորել ընդ ծով. իսկ Եսքինէս և Փիլոկրատ և այլ պատգամաւորք լաւագոյն համարեցան գնալ ընդ ցամաք. և յաճախ օթևանօք յաւուրս քսանևերիս հասին 'ի Պելլա մայրաքաղաք մակեդոնացւոց [4] : Մարթէր նոցա անդէն հասա-

1 Դեմոսթ. յԱրիստոկր. էջ 743 :
2 Նոյն, յղ. պատկ. էջ 477 :
3 Նոյն, յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 316 :
4 Նոյն անդ, էջ 317 :

նել 'ի բանակն Փիլիպպեայ, և կամ զանեա շրջել առ նիզակակիցս նորա, և երդմնի առնել զնոսա. այլ նոքա սպասեալ մնացին խաղաղութեանն 'ի քաղաքի անդ մինչև 'ի կատարումն արշաւանաց թագաւորին:

Եւ 'ի դառնալն իւրում, համարեցաւ զնոր աշխարհակալութիւնն ընդ ժառանգութիւնս իւր՝ զոր 'ի պայմանս ուխտին թողաք նմա: Եւ եթէ թողաք ունիմք զդրժանաց ուխտին չյափշտակելոյ զերկիր Կերսոբլեպտեայ, տուացէ ցմեզ՝ թէ յառնուլն զայնսաիկ չև ես համեալ էին առ նա պատգամաւորք մեր, և չև էր նորա հաստատեալ զպայմանս ուխտին՝ որ կարծէրն զնա յաշխարհակալութենէ [1]:

Յայնմ վայրի թեբացիք խնդրեցին 'ի նմանէ օգնութիւն ընդդէմ փոկկիսացւոց. իսկ նորա յղեալ զօրս 'ի թիկունս [2], զայն ժամ պատեհ կալաւ գումարելոյ 'ի մայրաքաղաք անդր հրեշտակս 'ի գլխաւոր քաղաքաց Ելլադայ, իբր թէ 'ի պատճառս զրաւ առնելոյ մարտին փոկկիսացւոց ընդ թեբացիս, այլ 'ի ներքոյ հնարս խորամանկելով անգործ առնելոյ զազգս Ելլադայ, մինչև կատարեսցին առաջարկութիւնք խորհրդոց իւրոց:

Յաւուր ԺԳ Սկիրոփորիոնի ամսեան *: Հասին արդ ուրեմն պատգամաւորք մեր. և տացեն առ

1 Դեմոսթ. յղ. վերայ հրեշտ. էջ 318: Եսքին. յղ. վերայ հրեշտ. էջ 411:

2 Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 455:

* Ց 9 յունիսի 346 ամին Ն. Ք:

վաղիւ զհամար հրեշտակութեան իւրեանց յատենի աւագանւոյն, և 'ի միւս վաղիւն 'ի ժողով ժողովրդեան [1]:

Յաւուր իէ սկիռոփորիոնի ամսեան *: Դժնդակագոյն ապիրատութեան գտանելն գործնեայք լեալ պատգամաւորքն մեր, եթէ հաւատարիմք իցեն բանք Դեմոսթենեայ. զի կաշառաքեկս ամբաստանէ զնոսա 'ի Փիլիպպեայ լեալ, և մատնիչս հայրենեաց և նիզակակցաց: Դեմոսթենեայ ստիպեալ է զնոսա թախանձանօք գնալ յանդիման լինել Թագաւորին, իսկ նոցա յամառեալ պնդեալ՝ մնալ անդէն 'ի Պելլա զաւուրս քսանևեօթն, և յետ յիսուն աւուրց մեկնելոյ իւրեանց աստի հանդիպեալ են Թագաւորին [2]:

Թագաւորն գայ գտանէ 'ի մայրաքաղաքին ըղհրեշտակս գլխաւոր քաղաքաց Հելլադայ՝ խռովեալս ընդ արդ ևս կալեալ յաղթութիւն նորա, և առաւել ևս ընդ այն՝ զի խորհի նա յառաջ խաղալ անդադար 'ի Թերմոպիլէ [3]: Զանխուլ էր 'ի բնաւից դիտաւորութիւն խորհրդոց նորա., և խնդրէին հասու լինել այնմ: Դրանիկք Թագաւորին ասէին ցպատգամաւորս մեր՝ թէ քաղաքք Փոկացւոց կանգնեսցին անդրէն, և անտի վտանգ է քաղաքին Թեբացւոց: Հրեշտակք ըսպարտացւոց հաստատեալ զհամբաւն, և միաբա-

1 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 296 և 302:

2 Դեմոսթ. անդ, էջ 317:

3 Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ.

* Ի 11 յունիսի 346 ամին էջ 416: Ն. Ք.

նեաւ ընդ հրեշտակս մեր՝ Թախանձէին զՓիլիպ-պոս կատարել զայն ։ Իսկ Թեսաղացիք 'ի վերայ իւրեանց զդէմ արշաւանին ասէին ուղղեալ ։

Մինչդեռ նոքա ընդ երկիւղ և ընդ յոյս վարանէին , Փիլիպպոս առ 'ի յինքն ձգել զնոսա՝ մերթ պարգևս տայր նոցա ' իբր Թէ 'ի մեծարանս ևեԹ , և մերթ գգուէր զնոսա իբր Թէ առ սէր բարեկամուԹեան ։ Կասկած է զԱղքինեայ և զՓիլոկրատեայ , Թէ յողոք հրապուրանացն ըմբռնեալ իցեն ։

Ահաս օր յանդիման լինելոյ նոցա յատենի , և սպասէր նմա ատեանն , զի էր նա տակաւին յանկողնի ։ Այս 'ի քրԹմնջել պատգամաւորացն , ասէ Պարմենիոն . Մի զարմանայք եԹէ ննջէ Փիլիպպոս մինչ դուքդ արԹուն կայք , զի յորժամ նա հսկէրն՝ դուք 'ի քուն կայիք [2] ։ Ընադան ապա հասանէ Թագաւորն . և իւրաքանչիւր ոք մի ըստ միոջէ տան զպատգամսն [3] ։ Աղքինէս ճառս մեծամիտս յօրինեաց զառաջարկուԹենէ Թագաւորին դադարեցուցանելոյ զպատերազմն փոկկիսացւոց , և աղաչեաց զնա վասն քաղաքացն Բէովտիոյ՝ դարձուցանել զնոսա յազատուԹիւն 'ի գնալն 'ի Դեղփիս , և հրաման տալ կանգնելոյ զկործանեալսն 'ի Թեբացւոց . դարձեալ մի անխտիր զԹշուառ բնակիչս Փոկկեայ մատնել 'ի ձեռս

1 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հր- էջ 170 ։
րեշտ. էջ 318 ։ 3 Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ.
2 Պլուտ. առակ. հտ. 2. էջ 412 ։

նոցա, այլ զսեղանակապուտս 'ի նոցանէ և զքանքարազերծս մեհենին Ապողոնի տալ 'ի դատաստան ամփիկտիոնեան ազգացն՝ որոց անկ է յամենայն ժամանակի դատել զսոցին սակի ոճիրս ։ Փիլիպպոս ոչ ինչ այսմ ամենայնի յայտնի պատասխանեաց. և 'ի հրաժեշտի կացուցեալ զայլ պատգամաւորս, յուղի անկաւ ընդ մերումն գնալ 'ի Թեսաղիա. և 'ի միում ուրեք յօթևանաց 'ի Փերէս քաղաք, անդ կնքեաց զյետկար ուխտին խաղաղութեան, և երդուաւ կալ 'ի պայմանս դաշանցն[1] ։ Չէառ նա յանձն խառնել 'ի պայմանս ուխտին զփովկիսացիս, վասն չզրժելոյ երդմանն զոր տուեալ էր Թեսաղացւոց և Թեբացւոց[2]. այլ արար նոցա խոստմունս, և ետ Թուղթ 'ի ձեռս նոցա ։ Նա հրաժարեալ 'ի նմանէ հրեշտակացն մերոց, և զօրք Թագաւորին յառաջ խաղացին 'ի Թերմոպիլէ ։

Գումարեցաւ յայսմ առաւօտու աւագանին, և էր խորհրդարանն լի բազմութեամբ[3] ։ Անդ Դեմոսթենէս էառ ցուցանել, զի պատգամաւորակիցք իւր ոչ ըստ առելոց հրահանգացն գործեցին, և զի համախոհք են ընդ Փիլիպպեայ, և զի միայն հնարք են մեզ ելից վտանգիս՝ հասանել յօգնութիւն փովկիսացւոց, և ունել ըզպահակն Թերմոպիլեայ[4] ։

1 Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 317 ։

2 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 300 և 343 ։ Ուլպիան. էջ 357 ։

3 Դեմոսթ. անդ, էջ 296 ։

4 Նոյն, Փիլիպպ. 2. էջ 67 ։

Այլ ոչ թուղթ թագաւորին կարող հանդարտել զնոսա. և այս բանք են թղթոյն. Ազդուայ պատգամաւորաց ձերոց, և տեսչիք 'ի յետկար ուխտիս զանուանս նիզակակցացն իմոց որ գտան առ իս, և զայլոցն տակաւ յղեցից առ ձեզ զերդմունս [1]: Այլ յաւելու ստորև. Մարթէր պատգամաւորացն ձերոց գնալ առնուլ 'ի նոցանէ երդումն, այլ ես կալայ զնոսա առ իս, զի օգնականութեան նոցա պէտք էին ինձ առ 'ի հաշտեցուցանել զաղացիս ընդ բնակիչս Փարասաղքոյ [2]:

Իսկ զփոխկխոացւոց ոչ ինչ ասէ 'ի թղթին, և ոչ յաւելու հաստատել զյոյսն զոր ետուն մեզ, և յոր ինքն իսկ յուսացոյց զմեզ 'ի կնքել մեր զխաղաղութիւն: Զի 'ի ձեռն պատգամաւորաց իւրոց խոստացաւ գրել ինչ յայտնագոյն որ ինչ փոխարէնս մատուցանելոց էր 'ի յանձն առնուլ մերում լինել ընդ իւր նիզակակից. այլ 'ի վերջին թղթի իւրում հարևանցի ինչ ևեթ ասէ, թէ չգիտեմ զինչ առնել ձեզ փոխարէնս [3]: Նշագանին ծանրացաւումն լեալ, ետ հրովարտակ ըստ խրատուն Դեմոսթենեայ: Զեթող առնել դրուատիս պատգամաւորացն, և ոչ 'ի ճաշ հրաւիրեաց զնոսա 'ի նահապետանոցն, որպիսի ինչ խստութիւն չէր երբէք արարեալ՟ը հրեշտակս [4]. որով զրգռեսցի ամբոխն ընդդէմ Աթենեայ և համախոհիցն նորա աներկբայապէս:

1 Եաքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 415:

2 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հր-րեշտ. էջ 299:

3 Նոյն անդ, էջ 300:

4 Նոյն անդ, էջ 298:

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՑՆ ԿԱԼԻՄԵԴՈՆԻ․

Յաւուր ժը սեպտեմբերի ամսեան*[1] ։ Ի մեծի մասամն Ապողոդորայ կամ․ յայց եկի նմա, և նա գրեր առ քեզ․ իսկ իմ առեալ 'ի ձեռանէ նորա զգրիչն, շարայարեմ զառ 'ի նմանէ սկսեալ օրագրութիւնն ։

Ո՛չ 'ի միտ առեալ եմ արդ զնկարագիր մերոյս Դեմոսթենեայ ։ Եթէ զփորձ ինչ խնդրես զկորովի և զմեծ հանճարոյ նորա, կացո զնա 'ի բեմ․ բայց եթէ յարքունիս Մակեդոնիոյ ածես զնա, գտանի տարտամ, անշնորհ և դժոխալուր ։ Ես ինքն նախ, 'ի յանդիման լինել հրեշտակացն մերոց առաջի Փիլիպպեայ, առեալ է խօսել․ Թշնամանեալ է նախ զընկերսն, և ապա զսպասաւորութիւնսն մատուցեալս Թագաւորին պանծացուցեալ, զծանրատաղտուկ ընթերցուած հրովարտակացն զոր առ 'ի վաղվաղել զխաղաղութիւնն էր ածեալ, զհոգ և զխնամն իւր յասպընջականել զհրեշտակս Մակեդոնացւոց, 'ի պատրաստել նոցա բարձս շքեղս 'ի տեսարանի և զոյգս երիս ընտիր ջորւոց 'ի չու նոցա, և 'ի գնալ ընդ նոսա յուղարկ հեծեալ 'ի ձի, զայս ամենայն 'ի հեգնուկս նախանձոտացն առնելով հրապարակաւ՝ վասն հաճոյ ևեթ լինելոյ Թա-

* 812 յունիսի 346 ամին Ն․ Ք ։

[1] Դեմոսթ․ յղ․ վրէպ հրեշտ․ էջ 302 ։

զաւորին ։ Ոսկերք նորա զամօթի հարեալ՝ ծածկեն զերեսս, նա ոչ դադարէ ․ Լռեմ, ասէ, ըղձգեղջ քումմէ, զի այս տիկնաց են պարծանք ․ զքաջ մտաւորութենէդ, զի ճարտարախօսի է այդ աջողութիւն ․ և զքաջըմպութենէ քումմէ, զի և այս սպնգի է ։ Այլ զի՞ երկարեմ, այնչափ ինչ և այնպիսի խօսի բանս, զի ամենայն ատեանն զքըքիջ բարձեալ ծիծաղին [1] ։

Միւս ևս տեսարան յանդիման առնեմ քեզ ։ Յժմ մեկնեալ զամ 'ի համախմբե ժողովոյ ․ երկիւղ էր անդ խռովութեան իրիք կամ բանակռուութե 'ի ներքս անկանելոյ ․ զի հրեշտակք մեր այլաբանս 'ի միմեանց տան զպատգամս Փիլիպպեայ, որ կարևորագոյն գործն էր հրեշտակութեան նոցա ։ Ապաքինէս առաջի առնէ մեզ խոստմունս անհամարս յերեսաց Թագաւորին [2], ինչ ինչ յայտնաբանեալ, զայլս խորագիտաբար կիսաբանութեամբ պատրուակեալ, որպէս զմտերիմ ոք ծածկագէտ և խորհրդակիր Թագաւորի ։ Այլ իբրև նա զարմացուցեալ համճարտն զատեանն՝ էջ 'ի բեմէն, ել անդր Դեմոսթենէս ․ և զամենայն բանս նորա եղծ ։ Ապաքինէս և Փիլոկրատ առ ընթեր նորա կացեալ յաջմէ և յահեկէ, խափանէին ստէպ զբանս նորա աղաղակաւ կամ կատականօք ․ և ամբոխն ևս կցորդէր նոցին ։ Յաւել Դեմոսթենէս ․ Ընդ զի չկամիք

1 Եսքին․ յղ․ վրէպ հրեշտ․ էջ 412։

2 Դեմոսթ․ յղ․ վրէպ հրեշտ․ էջ 297։

թէ եղծից զայս ձեր, վկայեմ աւասիկ զի ընդունայն են խոստմունքն, և 'ի բաց կամ։ Եսքինէս ասէ. Մի՞թէ այդպէս փութով, անսա վայրիկ մի ևս. գէթ խոստումն տուր՝ զի մի՛ ապա զվաստակս ընկերայց քոց քեզ զրաւեսցես։ Եւ Դեմոսթենէս երկբծական ծաղու ետ պատասխանի. Մի՞թէ ինչ զանգիտեր, չարարից ձեզ զանիրաւութիւնդ զայդ։ Յայնժամ Փիլոկրատայ 'ի վերայ անձեալ, ասէ. Մի՞թէ զարմանայք, ո՛ աթենացիք, զի չեմ ես համախոհ ընդ Դեմոսթենեայ. քանզի նա ջուր ևեթ ըմպէ, իսկ ես գինի անապակ։ Եւ ամենայն առեանն Թալանայր 'ի ծաղուէ, և Փիլոկրատ կալաւ զյաղթութիւնն։

Զելս կատակերգութեանս այսորիկ գրեսցէ քեզ Ապողոդոր. զի առեանս մեր այսուհետև տեսարան է ծաղրածութեան, և ճարտարախօսք մեր կատակագուսանք՝ որ ճառիքն իւրեանց կամ գնացիւք կատակեն։ Այլ զազատութիւն իւրեանց կարի իմն զայս նուագ ասի համարձակեալ նց. Ինձ այս անգիտելի է, բայց տեսանեմ յայտնապէս՝ զի Փիլիպպեայ ծաղր արարեալ է զնոքօք, և ծիծաղի արդ զժողովրդեամբս. և իմաստութիւն իսկ այն է՝ խաղ առնել զժողովրդեամբ և զորովք իշխենն նմա։

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՑՆ ԱՊՈՂՈԴՈՐԱՑ.

ԼՐՈՒՄՆ առնեմ պատմութեանն, զոր գրեաց քեզ Կալիմեդոն բախածն այն։ Ժողովուրդն

զարհուրեալ էր 'ի լուր հասանելոյ Փիլիպպեայ 'ի Թերմոպիլէ[1]. զի եթէ միաբանեալ ընդ Թըշնամիս մեր Թեբայիս հարկանէր զնիզակակիցս մեր փոկկիսացիս, որ յոյս այնուհետեւ մնայր պետութեանս: Բայց Եսքինէս քաջայոյս արար զնա 'ի բարւոք միտս Թագաւորին և 'ի փրկութիւն Փոկկեայ: Յաւել և ասէ. Յերկուս կամ յերիս աւուրս, ոչ չու արարեալ և ոչ զէն առեալ, լուիցուք զպաշարումն քաղաքին Թեբայեցւոց և զազատութիւն Որոփոյ, և զկանգնել քաղաքացն Պղատեայ և Թեսպեայ՝ զորս կործանեցին Թեբայիք: Սեղանակապտութիւն մեհենին Ապողոնի դատեսցի յատենի Ամփիկտիոնաց, և ոչ եւս ոճիր ոմանց 'ի վերայ ամենայն ազգին փոկկիսացւոց անկցի: Տամք 'ի դուրս զԱմփիպօլիս, այլ փոխարինեսցի տոյժս մեր[2]:

Ի լուր բանիցս այսոցիկ ժողովուրդն յարբեցութիւն յուսոյ և խնդութեան ընկղմեալ, ոչ եւս լուաւ Դեմոսթենեայ. և ըստ առաջարկութեանն Փիլոկրատայ առանց խնչ ընդ բանս ածելոյ արար հրովարտակ, յորում են գովութիւնք Փիլիպպեայ, ուխտ անլուծանելի նիզակակցութեան ընդ պայազատս նորա, և այլ եւս պայմանք բազումք. և կարեւորագոյն 'ի նոսա այն՝ զի եթէ փոկկիսացիք ոչ Թողուցուն զմեհեանն

[1] Դեմոսթ. յղ. վրէպ հրրեշտ. էջ 300:

[2] Նոյն, յղ. պսակ. էջ 478: Նոյն յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 297: Նոյն, յղ. խաղաղ. էջ 60:

Դեղփեայ յԱմփիկտիոնս, խաղացուցեն աթե-նացիք զզօրս իւրեանց 'ի վերայ նոցա[1]:

Իբրև հաստատեցաւ խորհուրդս այս, ընտրեցան անդրէն պատգամաւորք՝ գնալ առ Փի-լիպպոս, և խնդրել զկատարումն խոստմանցն: Դեմոսթենէս հրաժարեաց 'ի պատգամաւորու-թենէն, Էսքինէս զխօթութիւն պատճառե-ցաւ. և կացուցեալ անդէն փոխանակ նոցա Ստե-փանոս և Դերկիղոս, մեկնեցան վաղվաղակի ընդ այլսն[2]: Ո՛չ ևս աւուրք ինչ, և գիտասցուք յոյր վերայ մրրիկն իջէ անկեալ, բարեկամա՞ց մե-րոց թէ թշնամեաց, փողկիսացւո՞ց թէ թեբա-ցւոց:

Յաւուր ԻԳ սկիրոփորիոնի ամսեան*: Արդ վճա-րեալ է զՓովկեայ և զբնակչաց նորա: Ժողով համախումբ գումարեցաւ այսօր 'ի Պիրէան վասն սպառազինութեան[3]: Դերկիղոս մի 'ի պատգա-մաւորաց մերոց յանկարծ 'ի մէջ երևեցաւ, բե-րելով զլուր՝ զոր լուեալ է 'ի Քաղկիս քաղաք յԵւբէիա, զի յառաջ քան զաւուրս ինչ փով-կիսացիք անձնատուր լեալ են Փիլիպպեայ, և նա հանդերձեալ է մատնել զնոսա 'ի ձեռս թե-բացւոց: Չկարեմ զրով յանդիման առնել քեզ զտրտմութիւնն, զվհատութիւն և զարհաւիրս յոր ընկղմեալ կան ամենեքին:

1 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հր-րեշտ. էջ 301:

2 Նոյն անդ, էջ 312: Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 417:

* Ի 23 յունիսի 346 ամին Ն. Ք.:

3 Դեմոսթ. անդ, էջ 302 և 312:

Յաւուր ԻԶ սկիրոփորիոնի ամսեան*: Ի վայրանս կամք, և խելամտութիւն տկարութեանս մերոյ անհանդուրժելի առնէ զայն: Զօրավարք խորհրդակցութեամբ աւագանւոյն կոչեցին ժողով անսովոր. և սահմանեցաւ 'ի ժողովի անդ մեկնել 'ի բացավայրէ կանանց և մանկանց հանդերձ կահիւք և ընչիւք իւրեանց, բնակելոցն այսր քան զասպարէզս հարիւր և քսան՝ պատսպարել 'ի քաղաք այսր յԱթէնս և 'ի Պիրէոն, իսկ որոց անդր են բնակեալք՝ ամրանալ յԵլևսիս, 'ի Փիղէ, յԱփիդնաս, 'ի Հռամնոն և 'ի Սունիոն. զօրացուցանել զպարիսպս քաղաքիս և զայլոց ամուր ամուր քաղաքաց, և մատուցանել զոհս Հերակղեայ, որպէս է մեր սովորութիւն 'ի վիշտս հասարակաց[1]:

Յաւուր Լ սկիրոփորիոնի ամսեան**: Գրեմ քեզ ըզ հանգամանս ինչ թշուառուէ̃ փովկիսացւոց: Մինչդեռ Նիքինէս և Փիլոկրատ ճոխաբար զխոստմունսն առաջի դնէին մեզ յերեսաց Փիլիպպեայ, նա անցեալ էր ընդ Թերմոպիլէ[2]: Բայց թէպէտև կասկածէին փովկիսացիք զխորհրդոց նորա, այլ վարանեալ ընդ յոյս և ընդ երկիւղ՝ ոչ 'ի դէպ համարեցան ունել զկարևոր տեղին, այլ զամուրս ևեթ որ 'ի մուտս պահակին էին՝ կալան: Թա-

* Ի 26 յունիսի 346 ամին Ն. Ք.:

** Յ 12 յունիսի 346 ամին Ն. Ք.:

1 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հըրեշտ. էջ 302: Նոյն յղ. պսակ. էջ 478:

2 Դեմոսթ. յղ. պսակ. էջ 478:

դաւորն խնդրէր իրաւախոհ լինել ընդ նոսա, նո-
քա Թերահաւատէին ընդ խորհուրդս նորա, և
զմերոյն հետազօտէին։ Այլ վաղ ընդ փոյԹ 'ի
ձեռն պատգամաւորացն՝ զոր յառաջ քան զա-
ւուրս զայսոսիկ առաքեցին առ մեզ՝ գիտացեալ
որ ինչ անցք անցեալ էին 'ի ժողովի մերում, որ
'ի վեշտասաներորդ աւուր ամսեանս գումարեալ*,
եղին 'ի մտի զի Փիլիպպեայ միաբանեալ ընդ
մեզ՝ ընդ Թեբայեցիս ևեԹ զչարիցի, և ոչ փոյԹ
կալան զգուշանալ անձանց[1]։ Փաղէկ զօրավար
նոցա ետ նմա զԱլիկեա և զամուրս՝ որ շուրջ
զպահակաւն Թերմոպիլեայ կան. և հրաման
եղև նմա մեկնել 'ի Փոկկեայ ուԹ հազար ա-
րամբքն որոց առաջնորդէր[2]։ Օլոր առեալ
սպարտացւոց՝ որք առաջնորդուԹեամբն Արքի-
դամայ զայլն յօգնուԹիւն փոկկիսացւոց, դար-
ձան խաղաղուԹբ 'ի Պեղոպոննես[3]. և Փիլիպ-
պոս համարձակ անՋան, առանց և ոչ զոք 'ի զօ-
րացն կորուսանելոյ, զբռամբ ած զլաւխտ ժողովր-
դեանն՝ որ 'ի տասն ամաց հետէ զդէմ ունէր յար-
ձակմանց Թեբացւոց և Թեսաղացւոց, որ 'ի կո-
րուստ նորա ձգնէին։ Այլ արդ կորուստ նորա
սահմանեալ իցէ. Փիլիպպեայ խոստացեալ է
զայն նիզակակցաց իւրոց, պարտի նոցա զայն, և
իւր իսկ գլխովին պարտ համարի զայն։ Դիմէ 'ի

* 812 յունիսի 346 ամին Ն. Ք.։

1 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 305։

2 Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 417։ Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 455։

3 Դեմոսթ. անդ։

վերայ փովկիացւոց իբրև 'ի վրէժխնդրութիւն սեղանակապտութեան. և եթէ արասցէ ընդ նոսա անգթութիւն, ապաքէն 'ի սակաւուց ոմանց իմաստնոց ամենայն ուրեք դատապարտեսցի, այլ յամբոխէն ամենայն ուրեք մեծարեսցի:

Որպէս պատուեաց նա զմեզ, կամ մանաւանդ որպէս կամակար 'ի նմանէ պատուեցաք: Ոչ ապաքէն 'ի թարթափեցուցանել նորա ընդ երկար զՀրեշտակս մեր 'ի Պելլա՝ յայտնի իսկ էր, զի խորհէր խաղաղութեամբ վճարել զարշաւանս իւր 'ի Թրակիա: և յորժամ զայլս 'ի Հրեշտակաց արձակեաց՝ զմերսն կալաւ առ իւր, ոչ յայտնի եղեն հնարք նորա կատարելոյ զսպառազինութիւնս իւր, և զմերսն խափանելոյ. և 'ի դարձուցանել նորա զՀրեշտակս մեր լի խոստմամբք, և նամականի թափուր յամենայն խոստմանցն տալով ընդ նոսա, ոչ արդեօք նշաւակէին խորհուրդք նորա՝ զի չկամէր և ոչ մի ինչ պարտ յանձն առնուլ:

Չեղև ինձ յուշ գրել քեզ յառաջագոյն, զի 'ի թղթի անդ յորդորէր զմեզ ելանել զօրօք, և զրաւ առնել ընդ իւր պատերազմին փովկիացւոց[1]. քանզի գիտէր զի յետ նուաճելոյ իւրոյ ըզՓովկիս՝ ապա թուղթն այն հասանէր առ մեզ: Արդ այժմ չմնայ մեզ հնար, բայց նեղումն թագաւորին և գթութիւն: Գթութիւն...

[1] Դեմոսթ. յղ. վրէպ Հրեշտ. էջ 301: Եսքին. յղ. վրէպ Հրեշտ. էջ 416:

լուարուք ոգիք Թեմիստոկլի և Արիստիդեայ.... Մինչդեռ ուխտ նիզակակցութեան դնէաք ընդ նմա և փութայաք խօսել ՚ի խաղաղութիւն, ՚ի ժամանակի յորում զայլս յազգաց հրաւիրէաք ՚ի զէն, զժառանգութիւնս մեր և զնիզակակիցս միանգամայն կորուսաք[1]: Եւ արդ յո՞ դիմել իցէ. ամենայն հիւսիսակողմն Եղլադայ միաբանեալ է ընդ Փիլիպպեայ. ՚ի Պեղոպոնեսս՝ Եղիս և Արկադիա և Արգողիս լի են կուսակցօք նորա[2]. ոչ նոքա և ոչ այլ ևս ՚ի կողմանսն յայնոսիկ բնակեալ ազգք ներեսցեն զնիզակակցութիւն մեր ընդ սպարտացիս[3]: Եւ սոքա հակառակ եռանդեան նախանձուն Արքիդամայ արքային իւրեանց, ըստ համարին զխաղաղութիւն քան զպատերազմ: Իսկ առանին յանկարկել իմում ՚ի ծովամարտ զօրութիւն մեր և ՚ի բանակս երկրախումբ զօրաց և ՚ի գանձ, տեսանեմ զաւերակս պետութեանն երբեմն ահաւորի:

Բողոք աշխարհական ընդդէմ պատգամաւորացն մերոց յարեաւ. եթէ արդարև մատն եղեն մեզ, կարի յոյժ մեղապարտք գտանին. իսկ եթէ անպարտք իցեն, կարի աւաղելիք: Հարցի զԷսքինէս՝ թէ ընդէ՞ր զկայ առեալ յամեցին ՚ի Մակեդոնիա. և պատասխանի ետ ինձ, զի չէր մեզ հրաման անտի և անդր գնալոյ[4]: Արկնեալ

1 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 315:
2 Նոյն անդ. էջ 334:
3 Նոյն, յղ. խաղաղ. էջ 62:
4 Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 410:

անդրէն առեմ. Ընդէ՞ր մնաստի յաւամ խաբեցեր զմեզ։ Այս նա առէ. Պատմեցի նոցա և որ ինչ լուայն և տեսի[1]։ Այս լուեալ զյաղթութիւնս Փիլիպպեայ, փութացաւ հասանել խառնել ընդ հրեշտակս զայս երրորդ անգամ յորձանկեալս 'ի մէնջ առ Թագաւորն, ընդ որս աւուրքք ինչ յառաջ չէառ յանձն պատգամաւորել[2]։

Որ ինչ անցք առ Էշխանութեամբն Արքեայ յերրորդում ամի 108 ողիմպիադին։

(Ի 27 օրէ յունիսի 346 ամին մինչև 'ի 15 յուլիսի 345 ամին Ն. Ք.։)

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՅՆ ԱՊՈՂՈԴՈՐԱՅ.

Յատուր է Յեւագէրիոնի ամսեան*։ Դեռ ևս շնորհի մեզ ազատութիւն, չև ևս Փիլիպպեայ դարձուցեալ զզէնս իւր 'ի վերայ մեր. ցայժմ 'ի պատերազմն փոկկիսացւոց պատաղեալ կայր, և ընդ հուպ իրք կարևորք ձգեցեն զնա յետս 'ի Մակեդոնիա։

Ընդ հասանելն 'ի Դեղփիս՝ գումարեաց զԱմփիկտիոնս 'ի ժողով, դատել հուչակաւ զսեղանակապուտս՝ որոց ձեռս 'ի մեհեանն և 'ի գանձս

[1] Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. ընծա. էջ 312։
էջ 407։ * Յաւաչնում աւուր Օ-
[2] Դեմոսթ. յղ. վրէպ հր. գոստոսի 346 ամին Ն. Ք.։

նորին տուրս արկեալ էր ։ Ըստ օրինի էին իւրքն , հրովարտակաւ սահմանեալ ՚ի մէնջ ՚ի վեշտասաներորդի աւուր ամսեան սկիրոփորիոնի *. բայց քանզի Թեբացիք և Թեսաղացիք բազմութեամբ Թուոցն ՚ի կամս իւրեանց զվճիռս ատենին ձգէին , հարկ էր քինու և անգթութեան խառնել ՚ի դատաստանն [1] ։ Առաջնորդք սեղանակապտութեանն մատնին յանէծս հասարակաց , և ամենեցուն ամենայն ուրեք օրէն է Թշնամանել զնոսա [2] ։ Այլ ազգն գործակից չարեաց նոցին դատեալ վասն պաշտպանելոյ իւրոյ յանցաւորացն , ոչ ևս այսուհետև կարասցէ յամփիկտիոնեան ժողովին կրկնակ արկանել Թիւս , այլ ՚ի Թագաւորս մակեդոնացւոց անցցեն իրաւունքն ՚ի մշտնջենաւոր ժառանգութիւն ։ Նաց յերից քաղաքաց զորոց ամուրս ևեթ սահմանեն քակել , այլք առ հասարակ կործանեսցին և դարձցին ՚ի գիւղս՝ յիմնիւ չափ Թողեալ ՚ի նոսա տնակս հեռի ՚ի միմեանց [3] ։ Փոկիացիք խափանեալք ՚ի մատուցանելոյ զոհս ՚ի մեհենին , և ՚ի հաղորդս լինելոյ անդ պաշտամանց դից , գործեսցեն զերկիր իւրեանց , և ամի ամի վաԹսուն քանքար տացեն ՚ի գանձս մեհենին՝ մինչև ՚ի հատուցումն ոսկւոյն և արծաթոյ , զոր բարձին անտի ։ Ի բաց տացեն ըզ-

* Յ 12 յունիսի 346 ամին Ն. Ք. ։

[1] Դեմոսթ. յղ. վրէպ հռրեշտ. էջ 301 ։

[2] Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 455 ։

[3] Նոյն անդ ։ Պաւսան. գիրք Ժ. գլ. 3 . էջ 804 ։

զէնս իւրեանց և զերիվարս, և մի ևս լիցի նմա վարել նոքօք մինչև զյափշտակութիւն զանձուն ցեալ: Սահմանի դարձեալ Փիլիպպեայ ընդ բիւզանդացիս և ընդ Թեսաղացիս կալ 'ի վերայ պիւթեան խաղուց փոխանակ կորնթացւոց, զորոց էր ամբաստանութիւն՝ որպէս թէ օգնական լեալ նոցա փովկիսացւոց: Են և այլ սահմանք ատենին վասն հաստատելոյ միաբանութիւն ընդ ազգս Ելլադայ, և զշուք պաշտաման 'ի մեհենի Ապողոնի[1]:

Բնակիչք Ետայ լերին 'ի Թեսաղիա խառհուրդ անողորմ կալեալ ըստ օրինացն սահմանելոյ ընդդէմ սեղանակապտից, խրատ տան կոտորանել զփովկիսացւոցն ձեռն ամբարիշտ, զահավիժելով զմանկունս նոցա 'ի ժայռէ բարձուէ: Ըստ Եսքինեայ պատսպարան եղեալ նոցա համարձակութեամբ, զայս այնքաններաց տառապելոց ազգատոհմիցն փրկէ[2]:

Կէսք ասեն՝ Փիլիպպեայ զհրովարտակն անողորմ խստութեամբ ածեալ 'ի կատարումն[3], իսկ այլք՝ մարդասիրագոյն զնա քան զԹեբայեցիս և զԹեսաղացիս ցուցեալ: Քաղաքք քսանևերկու պարսպաւորք էին 'ի Փովկիս, զորոց աշխարհին[4], և արդ բազմագոյնք 'ի նոցանէ կոյտս մոխրոյ և

[1] Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 488: Պաւսան. գիրք Ժ. գլ. 3. էջ 804:

[2] Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 417:

[3] Յուստին. գիրք Ը. գլ. 5: Որոս. գիրք Գ. գլ. 12:

[4] Դեմոսթ. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 312:

մնացորդս աւերակաց ընծայեն 'ի տեսիլ՝ ։ Չիք 'ի դաշտս անդ տեսանել զոք, բայց միայն ծերս, կանայս, մանկունս, հիւանդս, որոց տկար և դողդոջուն ձեռք հազիւ յերկրէ անտի հայթայթեն խոշոր ինչ պարէնս ։ Որդիք նոցա և այրք և հարք բարձան 'ի նոցանէ . զի կէսք 'ի վաճառ ածեալ՝ հեծեն 'ի կապանս գերութեան, այլք տարագիրք կամ փախստեայք՝ չգտանեն ուրեք յԱյլադա ապաստան ։ Այլ զի զումնս 'ի նոցանէ ժողովեցաք, յանցաւորք դատիմք 'ի Թեսաղացւոց[2] ։ Այլ թէ յաջողութիւն իսկ ըստ բախտի եղեալ նոցա՝ դարձցին 'ի հայրենիսն, քանի՞ ժամանակաց չիցեն պէտք առ 'ի հատուցանել 'ի գանձս մեհենին Պետղփեայ զոսկին և զարծաթն՝ զոր զօրավարք նոցա աւար հարին 'ի պատերազմին ։ Զի զգումար գանձուցն ասեն լինել աւելի քան զբիւր քանքարաց[3] ։

Այլ յետ ժողովոյն մատոյց Փիլիպպոս զոհս 'ի գոհութիւն դից . և արար կոչունս բազմապայծառ, ուր էին երկերիւր կոչնականք, ընդ նոսա և հրեշտակք ազգաց Այլադայ և մերքս . և հնչէր տաճարն անընդհատ յօրհնութիւնս դից և 'ի յաղթական նուագս 'ի պատիւ թագաւորին[4] ։ Յառաջնումն աւուր պիանեփսիոնի ամսեան* ։ Փի-

1 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հր-րեշտ. էջ 303 և 344 ։

2 Նոյն, յղ. խաղաղ. էջ 62 ։

3 Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 453 ։

4 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հր-րեշտ. էջ 313 ։ Եսքին. յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 421 ։

* Ց 3 հոկտեմբերի 346 ամին Ն. Ք. ։

փիլիպպոս մինչև դարձեալ յաշխարհ իւր, եկեց զդաշինսն զոր եդեալ էր ընդ Թեբացիս և ընդ Թեսաղացիս ։ Քանզի Թեբացւոց ետ զՈրքոմենոն, զԿորոնեա և այլ քաղաքս 'ի Բեովտիա, զորս կործանեցին նոքա · իսկ Թեսաղացւոց ըն- Նիկէա, և զամուրս որ են 'ի մուտս Թերմոպիւլեայ, զորս փոկկիսացւոց յափշտակեալ էր 'ի լոկրեցւոց ։ Բայց Թէպէտ և Թեսաղացիք իշխեն պահակին, այլ զպահ նորա չհաւատայ երբէք 'ի նոսա Փիլիպպոս, վասն կարի դիւրախաբ գոլոյ նոցա ։ Իսկ ինքն յուշ նպատակի արշաւանացն եհաս, անցանել անխափան ընդ Թերմոպիլէ՝ յորժամ հաճոյ Թուեսցի իւր [1], ժառանգել ըն- փառս զրաւ առնելոյ մեհենական մարտին, զվերակացուԹիւն պիւԹեան խաղուցն, և կարևորագոյն ք զամենայն՝ զիրաւունս մուտից և Թուարկութեան յամփիկտիոնեան ժողովն ։

Եւ քանզի պատիւս այս զօրուԹիւն մեծ յաւելու նմա յիրս Ելլադայ, ցանկայ անկասկածելի ունել զայն ։ Եւ այժմ Թեբացիք եւեթ և Թեսաղացիք ետուն նմա զայն · այլ առ օրինաւոր ժառանգուԹիւն իրաւանցն՝ հարկ է ամենայն ազգաց միաբանելոյ յուխտ նիզակակցուԹեանն հաստատել զայն ։ Հրեշտակք 'ի նմանէ և 'ի Թեսաղացւոց յառաջ քան զաւուրս զայսոսիկ հասին առ մեզ խնդրել 'ի մէնջ զհաստատու-

1 Դեմոսթ. յղ. խաղաղ. էջ 62 ։

թիւն [1], այլ չեղեն լսելի [2], թէպէտ և Դեմոսթենէս խրատ տայր լսել նոցա ։ Քանզի երկնչէր թէ գուցէ մերժելովն նոցա զաղերսն՝ գրգռեսցեն ազգք ամփիկտիոնեանք, և Ատտիկէ լիցի երկրորդ Փովկիս [3] ։

Այնպէս ծանր թուի մեզ խաղաղութիւս, զի ոչ աւելի ինչ քան զայս դժկամակս ցանկալի էր մեզ գործել Փիլիպպեայ ։ Եթէ նա զայրացեալ է ընդ հակառակութիւն մեր, և մեզ անկ է ընդ գնացս նորա զայրանալ. զի մեր զամենայն ինչ յանձն առեալ, նա 'ի պայման քաղաքացն ևեթ Թրակիոյ որ մեզ անկ էին՝ զիջաւ [4] ։ Երկուստեք կամք 'ի կասկածանս. այսուցիկ զհետ եկեսցեն գրգռութիւնք և դարձեալ վերստին միաբանութիւնք, մինչև յաջորդեսցէ դժնդակ պատերազմ։

Զարմանալիս արդեօք ըստ յանդգնութիւն մեր. ժողովուրդն 'ի հեռանալ 'ի մէնջ Փիլիպպեայ՝ ոչ ևս երկնչի 'ի նմանէ, որ մինչդեռ մերձ 'ի սահմանս մեր էր՝ աւելի քան զդէպն երկեաք 'ի նմանէ ։ Եթէ քաջ կշռեսցուք զօրինակ գործոյ պատերազմին փովկիսացւոց և զկատարածի այնորիկ, և զանզօշաքաղութիւն նորա 'ի բաշխս աւարին, և համայն ասացեալ՝ զամենայն գնացս Փիլիպպեայ, պարտ է մեզ խրախուսել յայժմուս, և զարհուրել ընդ հանդերձեալն որ չի-

1 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հըռեշտ. էջ 310 ։
2 Նոյն, Փիլիպպ. 1. էջ 62 ։
3 Նոյն, յղ. խաղաղ ։
4 Նոյն, յղ. վրէպ հրեշտ. էջ 305 ։

ցեն թերևս հեռի ։ Այլք յաշխարհակալաց փութան նուաճել զաշխարհս՝ անտես արարեալ զբնակիչսն , և ոչ ժողովուրդս իւրեանց յաւելուն՝ այլ զերիս պատրաստս յապստամբութիւն . իսկ Փիլիպպոս յառաջ քան զՅունաստան զՅոյնս հնարի նուաճել ։ Դուն գործէ ձգել զմեզ առ ինքն , յինքն յանկուցանել զմեզ , ընդելայուցանել 'ի կապանս , և թերևս յորդորել իսկ զմեզ 'ի խնդրել զայնս , և տակաւ յամր և յուշիկ լինել դատաւոր մեր և պաշտպան և տէր ։

Ունեմ զգիրս , յաւելեալ երկու ինչ որ պատմեցան ինձ զնմանէ ։ Մինչդեռ էր նա 'ի Դեղփիս , գիտաց զի Արկադիոն աքսորեցի՝ այր համձարեղ և արագ 'ի պատասխանիս՝ առեալ զնա և խորշէր յերեսաց նորա ։ Ի միում աւուրց հանդիպեալ նմա յանկարծ ուրեք , ասէ քաղցրութեամբ . Մինչև ցերբ ոչ դադարիցես խուսել յերեսաց իմոց ։ Եւ նա ասէ . Մինչև հասից 'ի տեղի , ուր ոչ ծանիցի անուն քո ։ Ծիծաղեցաւ թագաւորն , և զգուշանօք հաւանեցոյց զնա գալ ընդ իւր յընթրիս [1] ։

Այնքան մեծանձն է Փիլիպպոս , զի մնայր ախտանալոյ ինչ նորա զփոքրոգութիւն . և ոչ 'ի դերև ել ակնկալութիւն իմ. զի արգել նա չվարել կառս 'ի սահմանս տէրութեան իւրոյ [2] ։

1 Թէոփր. առ Աթէն. գիրք Զ. գլ. 13 . էջ 249 ։ — գլ. 3 ։ Վալ. Մաքս. գիրք Ա. գլ. 8 ։ Եղիան. զան.

2 Կիկեր. յղ. Ճակատագր. պատմ. գիրք Գ. գլ. 45 ։

Այս գիտիցես ընդէր. զի հարցուկն ասաց նմա՝ թէ 'ի կառաց լիցի նմա կորնչել*։

Որ ինչ անցք առ իշխանութեամբն Եւբուղեայ 'ի շրջագայութեան ամ 108 ողիմպիադին։

(Ի 15 օրէ յուլիսի 345 ամին մինչև 'ի 4 յուլիսի 344 ամին Ն. Ք.։)

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՅՆ ԱՊՈՂՈԴՈՐԱՅ.

ԼՈՒՐՔ սակաւք են, զի Տիմոնիդէս Լևկադացի եհաս, այն զոր ծանեարն յԱկադեմիա, և որ յառաջ քան զամս երեքտասան երթեալ ընդ Դիոնի 'ի Սիկիլիա՝ պատերազմակից եղև միշտ ընդ նմա։ Զիրս այնր պատերազմին վիպագրէ սա արդ մանրապատում¹։

Յամենաթշուառ աղէտս եթող նա զՍիկիլիա, զերբեմն քաջ բարգաւաճեալ կղզին։ Ասուի իմն թատր զնա կացուցեալ բախտին, 'ի տեսիլ ածեալ անդ 'ի սուղ ինչ ամս զամենայն յեղափոխութիւնս իրաց մարդկան։ Այլ և եցոյց անդ նախ երկուս բռնաւորս, որք հարստահարեցին զնա զամս իբր յիսուն. յարոյց ընդդէմ երկրոր-

* Որք զանտես յայլոց լեալ զիրս զայս պատմին վիպագիրք, յաւելուն թէ յերախակալ սուսերին՝ որով սպանաւն Փի-լիպպոս՝ քանդակեալ կային կառք։

¹ Պլուտ. 'ի Դիոն. հտ. 1. էջ 967, 971 և 972։

դնն զԴիոն քեռի նորա, և ընդդէմ Դիոնի զԿալիպպոս բարեկամ նորա, և ընդդէմ վատ եղուզակին զՀիպպարինոս՝ որ զերկեամ մի յետոյ բռնամանչ սպանաւ [1] : Օ հետ այնորիկ արագ արագ յաջորդեցոյց տեարս, ոչ իբրև զառաջինն հզօրս, այլ հանգոյն նոցին անապօրոյնս [2] :

Այս ամենայն հրաբուղխ ժայթքմանց բռնաւորութեան, և ահագին սասանութեանցն՝ որ կարապետեալ և որ կցորդեալ և որ զհետ այնոցիկ եկին, նկատին անդ՝ որպէս յԵտնա լերին՝ հետք սոսկալիք : Նոյն տեսարանք և ՚ի գլխաւոր քաղաքս Սիկիլիոյ հանապազ նորոգին · բազմագոյնք ՚ի նոցանէ խզեցին զկապանս՝ որ կաշկանդէին զնոսա ընդ մայրաքաղաքին, և անձնատուր եղեն առաջնորդաց՝ որք ծառայեցուցին զնոսա փոխանակ խոստացեալ ազատութեան : Իպպոն տիրապետեաց ՚ի Մեսանա, Մամերկոս ՚ի Կատանա, Իկետաս ՚ի Լեւոնտիոն, Նիսէոս ՚ի Սիրակուսա, Լեպտինոս յԱպողոնիա [3], և այլք ՚ի քաղաքաց հեծեն ընդ լծով Նիկոդեմեայ և Ապողոնիադեայ և այլոց [4] : Եւ այս ամենայն վըրդովմունք առեալ ձգեցին ընդ իւրեանս հեղեղս արեանց, անհաշտ թշնամութիւնս, և ոճիրս դժնդակս :

1 Պղատ. Թուղթ 8. հտ. 3. էջ 356 : Պողիբեն. ՚ի մարթանսն, գիրք Ե. գլ. 4 : Դիոդ. գիրք ԺԶ : Թէոպ. առ Աթէն. գիրք Ժ. գլ. 436 :

2 Պլուտ. ՚ի Տիմոլ. հտ. 1. էջ 236 :

3 Նոյն անդ, էջ 247 :

4 Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 472 :

Կարքեդոնացիք, որոց քաղաքք բազումք են 'ի Աֆրիկէ, ընդարձակեն զսահմանս իւրեանց՝ զօր հանապազ ապստամբեալ շուրջ զքաղաքօք Յունաց. և բնակիչք քաղաքացն կամ անդադար յարհաւիրս յարտաքին և յառմին պատերազմաց, անպատսպարք 'ի հինից խուժայնոց, 'ի հարստահարութէ բռնաւորին սիրակուսացւոց, յանօրէնութենէ բռնակալացն իւրեանց, 'ի մոլեգնութենէ խմբիցն պառակտելոց՝ որ զլաւորեարն ևս ընդդէմ միմեանց զինուորեաց :

Անապատացեալ ամայացաւ Աֆրիկէ 'ի բազում այսչափ նեղութեանց, և եղև գերեզման մի մեծ. Շէնք և աւանք անհետ եղեն [1]. խոպանացան անդաստանք, և քաղաքք կիսակործանք պակուցեալ կամ 'ի սպառնանկատ տեսիլ միջնաբերդիցն [2], յորս ամրանան բռնաւորք իւրեանց՝ պար առեալ 'ի դահճաց :

Տեսանես, ո՛ Անաքարսիս, զի չիք ինչ դժնդակագոյն՝ քան ազգի չարաբարոյի 'ի խորտակումն շըղթայիցն ձեռն արկանել : Յոյնք բնակեալք 'ի Աֆրիկէ զեղծեալք էին յոյժ՝ անզօրք 'ի պահել զազատութիւն իւրեանց, և վէպք՝ դժոխըմբերք ծառայութեան : Հերձուածք նոցա և պատերազմունք յառաջ եկին յայլանդակ կցորդութենէ սիրոյ ինքնիշխանութեան ընդ առաւելազանց ախորժակս բերկրութեանց : Այս 'ի բազում ձը-

1 Պլուտ. 'ի Տիմոլ. հտ. 1. էջ 236 և 247 : Դիոդ. գիրք ԺՁ. էջ 473 :

2 Նեպոս. 'ի Տիմոլ. գլ. 3 :

դունան Թշուառացան քան զամենայն մարդիկ, և եղեն վատք քան զամենայն ստրուկս:

Տիմոնիդէս մեկնի արդ աստի, ընկալեալ նաւամական 'ի Սիրակուսայ: Դիոնեսիոս վերստին ունի զաթոռն, ընկեցեալ անտի զԴիոնէս զեղբայր իւր համահայր և ոչ համամայր[1]: Դիոնէս յամաց հետէ զահակալեալ, 'ի բռնաւորութիւն նախորդացն իւրոց համարձակ եղև յառաջադէմ: Նա մատնեալ յիւրոցն[2], և ընկեցեալ 'ի խաւարչտին բանտի՝ դատապարտեալ 'ի մահ, մերձ 'ի կատարած կենացն եկեաց 'ի հանապազորդ արբեցութեան[3]. և վախճանեաց զկեանս իւր հանգոյն եղբօր իւրոյ Իպպարինեայ՝ որ յառաջ քան զնա թագաւորեացն, և հանգոյն կենացն Ապողոկրատեայ՝ միւսոյ եղբօրն իւրոյ[4]:

Դիոնեսեայ ահեղ վրէժխնդրութիւնք կան 'ի վերայ ժողովրդեանն. զի կապտեցին զնա 'ի գերագոյն իշխանութենէ, և ընդ բազում ամս նախատ և արհամարհ շրջեցաւ յԻտալիա[5]: Երկիւղ է 'ի գոռոզ յանդգնութենէ բարուց նորա, և երկիւղ դարձեալ 'ի հոգւոյ վայրենացելոյ չարակրութեամբն: Ահաւասիկ միւս այլ կնճիռն մեծի ողբերգութեանն, զոր բախտն 'ի տեսիլ ածէ 'ի Սիկիլիա:

1 Պլուտ. 'ի Տիմոլ. հտ. 1. էջ 236:
2 Յուստին. գիրք ԻԱ. գլ. 3:
3 Թէոպ. առ Աթէն. գիրք Ժ. էջ 437:
4 Եղիան. ղամ. պատմ. գիրք Բ. գլ. 41:
5 Պղատ. Թուղթ 7. հտ. 3. էջ 334:

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՑՆ ԱՊՈՂԼՈԴՈՐԱՑ.

ՈՐՈՑՑՍ արդ ևս ընկալաք 'ի Սիկիլիոյ։ Դիոնեսիոս կարծէր զանձն բարեբաստ 'ի պահու, զոր բազում անգամ յարիւն ընտանեացն շաղախեաց. այլ արդ եհաս ժամն դժնդակ, յորում դարձանէր նմա բախտն։ Կին նորա և դստերք և կրտսեր որդի նորա սպանան միանգամայն յամր և չարաչար կտտանօք։ Որ 'ի մեկնելն իւրում յԻտալիոյ գնալ 'ի Սիկիլիա՝ եթող զնոսա 'ի մայրաքաղաք Լոկրիսացւոց եպիզեփիւռակեանց. որք ընդ մեկնել նորա 'ի բաց, պատեալ պաշարեցին զնոսա 'ի միջնաբերդին։ Եւ կալեալ զայն, մերկացուցին զնոսա և մատնեցին 'ի պղծութիւն սինլքոր խուժանին. որում չեղև բաւական 'ի յագուրդ մոլեգնութեանն սոսկալի անօրէնութիւնն, այլ և չարամահ սպան զնոսա՝ հերիւնս ընդ եղնգունս նոցա մխեալ. և փշրեաց զոսկերս նոցա յանկանի, և զմարմինս նոցա յօշեալ՝ կէս 'ի հուր և կէս 'ի ծով ամաց, բռնադատեալ նախ զամենայն քաղաքացիս ճաշակել անտի[1]։

Ամբաստանութիւն էր զԴիոնեսեայ՝ դեղով կարճեալ զհայրն 'ի կենաց համախոհութեամբ ընդ բժիշկս[2], և սպանեալ զոմանս յեղբարցն և

1 Կղէարք. առ Աթէն. գիրք ԺԲ. էջ 541։ Պղուտ. 'ի Տիմոլ. հտ. 1. էջ 242։ Ստրաբ. գիրք Զ. էջ 260։ Եւ Էլիան. զան. պատմ. գիրք Թ. գլ. 8։

2 Պղուտ. 'ի Դիոն. հտ. 1. էջ 960։

յազգականաց՝ յորոց կասկածէր ինչ վտանգ իշխանութեանն[1] : Յետոյ ապա եղև դաՀիճ և կնոջն և որդւոց իւրոց : Յանկղխտանալ ժողովրդոց յայսպիսի նորանշան անգթութիւնս , պարտ է անդուստ 'ի վերուստ Հետազօտել զընկըղմապատճառ չարեացն: Հայեաց 'ի լոկրիսացիս. կէին նոքա խաղաղութե՟ ընդ օրէնօք , որ Հաստատուն ունէին 'ի քաղաքի նոցա զկարգ և զմայելչութիւն[2] : Դիոնեսիոս Հալածեալ 'ի Սիրակուսայ , խնդրեաց առ նոսա ապաստան . նոքա ընկալան զնա մեծարանօք , զի և ուխտ նիզակակցութեան էր նոցա ընդ նմա , և զի մայր նորա առ նոսա ծնեալ էր : Հարք նոցա 'ի ներել ընդդէմ օրինաց իմաստուն քաղաքավարութեան[3] , տուկականի ումեք ազգատոհմի տալ դշխոյ Սիկիլեայ , ոչ կասկածեցին՝ զի Սիկիլեա Հատուցանելոց էր նոցա բռնաւոր զոմն : Դիոնեսիոս օգնականութեամբ ազգականաց իւրոց և զօրաց կալաւ զմիջնաբերդն , գրաւեաց զինչս ճոխից քաղաքայնոց՝ զամենեսին զրեթէ առ Հասարակ Հրամայեալ խողխողել , և զկանայս և զդստերս նոցա մատնեաց յևս անարժան նշաւակութիւնս , և 'ի սակաւ ինչ ամն եղծ աններողելի զօրէնս , զբարս , զՀանգիստ և զբարեկենդանութիւն ազգին :

¹ Յուստին. գիրք ԻԱ. գլ. 1 : Եղիան. զան. պատմ. գիրք Զ. գլ. 12 :

² Ստրաբ. գիրք Զ. էջ 259:

³ Արիստոտ. յղ. Հաս. գիրք Ե. գլ. 7. Հտ. 2. էջ 396:

Նմին էրի և ազգն յայնքան թշնամանաց վայրենացաւ [1] :

Աղէտք ահագինք որ հասին արդ Պոնտոսեայ, ցլին արհաւրօք զամենայն պետութիւնն : Ապաքէն յաւելու նա 'ի հայրենի անգթութիւնն, և կատարի 'ի նա գուշակութիւնն զոր յաւուրս յայսոսիկ լուայ 'ի սիկիլիացւոյ ումեմնէ :

Զի յորժամ ժողովուրդն ամենայն անիծանէր զԴիոնեսիոս հայր նորա, ապա եղև նմա զի կին ոմն սիրակուսացի զօրհանապազ ընդ առաւօտս պաղատէր առ դիս՝ զի մի՛ տացեն նմա տեսանել զարև յետ մահուան թագաւորին : Եւ յոյժ ընդ այն զարմացեալ թագաւորն, ետ ածել զնա առ ինքն, և եհարց զնա վասն որոյ իրաց այնպէս փափաքէրն կենաց իւրոց : Եւ կինն ասէ. Ասացից քեզ : Յառաջ քան զամն թագուոն մինչդեռ տղայն էի, ամենեքին բողոք բարձեալ տրտնջէին զթագաւորէն, և ես ընդ նմ ցանկայի նմա մահու : Սպանաւ նա, և յաջորդեաց նմա այլ թագաւոր. և բռնակալեալ զմիջնաքերդն, ցանկալի արար զնախորդ իւր : Պաղատէաք առ դիս ազատել զմեզ 'ի ձեռաց նորա. և լսելի եղեն աղօթք մեր, և դու կացեր մեզ թագաւոր, և անցուցեր զերկաքանչիւրովքն յաճախութք չարեացդ զոր արարեր ընդ մեզ : Արդ քան-

[1] Յուստին. գիրք ԻԱ. գլ. 2 և 3 : Կղէարք. առ Աթէն. գիրք ԺԲ. էջ 541 : Եղիան. զան. պատմ. գիրք Թ. գլ. 8 : Ստրաբ. գիրք Զ. էջ 259 :

զի գիտեմ զի յաջորդն քո անագորոյն եւ քան զքեզ լինելոց է, վասն այսորիկ երկայնաւուրս զօրհանապազ մաղթեմ քեզ 'ի դիցն ։ Այս Թա-գաւորն պակուցեալ ընդ համարձակութեն կնոջն՝ բարեբարեաց նմա, խնայեալ 'ի կեանս նորա[1] ։

Որ ինչ անցք առ Իշխանութեամբն Յեհովնեայ յա-ռաջնում ամի 109 ողիմպիադին.

(Ի 4 օրէ յուլիսի 344 ամին մինչև 'ի 23 յուլիսի 343 ամին Ն. Ք.)

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՅՆ ԱՊՈՂՈԴՈՐԱՅ.

ԹԱԳԱՒՈՐՔ մակեդոնացւոց ատէին զլիւրի-կեցիս, զի 'ի բազում պատերազմունս հարան 'ի նոցանէ. բայց Փիլիպպոս ոչ զոք 'ի ժողովրդոց ա-տեայ, զի չերկնչի յումեքէ, այլ հնարի նուաճել զամենեսին ։

Հաս եթէ կարես զհետ արագընթաց յա-ռաջխաղացութեան վերջին մարտի նորա ։ Ժո-ղովէ զօր բազում, անկանի 'ի վերայ լիւրիկեցւոց, նուաճէ քաղաքս յոլովս, առնու աւար ամբաւ, դառնայ 'ի Մակեդոնիա, մտանէ 'ի Թեսաղիա՝ ուր կուսակիցք նորա կոչէին զնա, ազատէ զնա 'ի ձեռաց բռնակալացն առ հասարակ փոքրկանց՝ որք հարստահարէին զնա, բաժանէ զաշխարհն

[1] Վաղ. Մաքս. գիրք Զ. գլ. 2 ։

'ի չորս մարզս, և մարզպետս 'ի նոսա կացուցանէ զորս և կամի զանձնանուէրս 'ի կամս իւր, և զընակիչս աշխարհին հարստէ այլ ևս կապանօք ընդ ինքեան, առնէ հաստատութիւն մաքսիցն զոր 'ի նաւահանգիստս նոցա առնոյր, և դառնայ խաղաղութեամբ յաթոռ իւր[1]:

Իսկ զհետ այսոցիկ զի՞նչ. մինչ խուժադուժք մռնչեն առ կատաղութեան 'ի ձգել անձել զշըղթայսն զորս արկ նա զնոքօք, Յոյնք անմտութեամբ դիմեն ընդ առաջ ծառայութեան: Համարին զՓիլիպպոս թշնամի բռնաւորութե, բարեկամ իւրեանց և բարերար և փրկիչ[2]: Կէսք 'ի խնդիր լինին նիզակակցութե նորա, այլք զթևարկութիւն նորա աղերսեն. և արդ իսկ զպաշտպանութիւն մեսենիացւոց և զարգիացւոց ձոխաբար յանձն առնու. ձեռնտու լինի նոցա զօրօք և արծաթով, և սպառնայ սպարտացւոց մտանել 'ի Պեղոպոնէս՝ եթէ իշխիցեն յարձակել 'ի վերայ նոցա[3]: Դեմոսթենէս երթեալ 'ի Մեսենիա և յԱրգոլիս, զուր ջանացաւ խելամուտ առնել զայլգմն յօգուտ իւրեանց: ...

1 Դեմոսթ. Փիլիպպ. 2. էջ 66: Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 463:

2 Դեմոսթ. յղ. պսակ. էջ 479:

3 Նոյն Փիլիպպ. 2. էջ 65:

ՆՈՐԻՆ ԴԱՐՁԵԱԼ

Հրեշտակք 'ի Փիլիպպեայ հասին առ մեզ՝ բողոք ունել, իբր թէ զրպարտութեամբ վասն ուխտի խաղաղութեանն զոր արար՝ ամբաստանիցեմք զնա: Ուխտէ թէ զպարտս ինչ ուխտի իցէ նորա յանձին կալեալ, և կամ խոստացեալ ինչ, և ձայն տայ մեզ՝ թէ կարիցեմք սուտ յանդիմանել զնա[1]: Այս ուրեմն հրեշտակք մեր անարժանք դաւեցին զմեզ. պարտ է նոցա կամ վասն անձանց առնել պատասխանի, և կամ կրել պատուհաս: Զսոյն իսկ Դեմոսթենէս առաջի արար[2]. և ոչ յամեսցէ նոցա պատուհաս:

Ոչ բազում ինչ աւուրք են՝ զի Յպերիդէս Ճարտարախօս ամբաստան եղև զՓիլոկրատայ, և նշաւակեաց զանարժան հնարս նորա: Արտամնեցան ամենեքին 'ի վերայ ամբաստանեցողն, իսկ նա անխռով կայր, և սպասէր մոլեգնութեան ամբոխին ցածնլոյ: Մի ոմն յամբոխէն ասէ ցնա. Տուր վասն անձին քո պատասխանի: Եւ նա ասէ. Չև ևս է ժամանակ:— Եւ ո՞ւմ կաս:— Կամ մնամ զատապարտելոյ ժողովրդեան զայլ ոք 'ի Ճարտարախօսաց[3]: Եւ յանդիմանեալ կաշառակերութիւն նորա, զի առեալ էր նորա

1 Լիբան. Նախադր. 'ի Փիլիպպ. 2. էջ 63:
2 Դեմոսթ. Փիլիպպ. 2. էջ 67:
3 Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Բ. գլ. 3. հտ. 2. էջ 551:

պարգևս մեծամեծս 'ի Փիլիպպեայ [1], փախըս-տեամբ զերծաւ 'ի պատուհասէն ։

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՑՆ ԿԱԼԻՄԵԴՈՆԻ ·

ԴՈՒՏՈՒՑԵՍ ասպաքէն զի դիք յաւուրս հարցն մերոց, յառաջ քան զտասն կամ զերկոտասան դարս, առ 'ի հանգչել յերանութենէ իւրեանց՝ գային երբէք երբէք զբօսնուլ 'ի վերայ երկրի ընդ դստերս մարդկան ։ Այլ կարծիցես թէ յետոյ տաղտկացեալ իցէ նոցա 'ի կցորդութենէ անտի · խաբիս ։

Ոչ բազում ժամանակ է զի տեսի ըմբիշ զոմն Ատտաղոս անուն [2], ծնեալ 'ի Մագնեսիա քաղաք առ Մէանդր գետով 'ի Փռիւգիա ։ Դառնայր նա յողիմպիական խաղուց, ոչ ինչ այլ բարձեալ բերելով՝ բայց խոցուածս կարեվէրս ։ Այլ 'ի զարմանալ իմում ընդ պարտութիւն նորա, քանզի թուէր ինձ զօրութիւն նորա անպարտելի, հայր նորա որ էրն ընդ նմա՝ ասէ ցիս · Վասն ապերախտութեան իւրոյ պարտեցաւ · զի 'ի տալ դրել զանուն իւր · 'ի դպրութեան՝ չյայտնեաց զճշմարիտն իւր հայր · և հայրն վրէժխնդիր եղև, զրկեալ զդա 'ի յաղթութենէ ։ — Ասեմ · Ապա ուրեմն ոչ է դա որդի քո ։ Ասէ · Ոչ, այլ Մէանդրի, նա է հայր դորա ։ Ասեմ · Դետոյ ուրեմն

1 Դեմոսթ · յղ · վրէպ հը-րեշտ · էջ 310 և 311 ։

2 Եպքին · Թուղթ 10 · էջ 211 ։

իցէ դա որդի։ Ասէ. Այո կարի իսկ քաջ. կին իմ ասաց ցիս զայդ, և ամ̅ Մագնեսիա վկայէ։...
Ասեմ. Չունիմ ինչ ասել առ այդ։

Այլ պատմեցի բազմաց 'ի բարեկամաց իմոց զնորանշան վէպքս, և նոքա յաւելին պատմել ինձ զԱրիոնէ երաժշտէ եպիդամնացւոյ՝ որ զմի յորդւոցն իւրոց 'ի Հերակղեայ ասէ ծնեալ։... Այլ երիկունն ծիծաղէաք 'ի միասին ընդ Ախմնի ընդ ծանծաղամտութիւն մարդկանն։...

Սիրեցեալդ իմ Անաքարսիս, յորժամ լսիցես բարգաւաճեալ գիտութեամբ զժամանակս ինչ, իմա զի 'ի քաղաքս ուրեք առաւել քան յայլս բարգաւաճէ գիտութիւն, և զի ուր բարգաւաճէն՝ աւագագոյնք ևեթ 'ի քաղաքայնոց գիտնագոյնք են քան զոր երբեմն։ Իսկ ամբոխն, ևս և աթենական, այնչափ առաւել նանրահաւատ կրօնիցն պատկառ կայ՝ որչափ ևս առաւել ոք գուն գործիցէ յունայնութեանց անտի զնա 'ի բաց դարձուցանել։...

Մի՛ ինչ ընդ այն երկբայիցիս, երկու ինչ ապստամբք 'ի հնարից իմաստասիրութեան կրին ախտք 'ի մարդիկ՝ սիրելիք նոցա, պատրանք և տարփանք։...

Տեսցես և դու զնա 'ի դառնալն քում այսրէն, և վկայեսցես զի ընդ ամենայն Ասիա չիք համագոյն գեղեցկութեանն Փրինեայ՝ որ զպարատութիւն այնքանեաց շնորհաց բարձեալ բերիցէ։ Պրաքսիտեղէս յիմարեալ իմն է 'ի սէր նորա.

Պրաքսիտեղէս քաջ դատաւորն գեղոյ, նա վկայէ զի չէք համգոյն ինչ այնմ տեսեալ նորա ամենեւին գեղեցիկ: Եւ 'ի խնդրել Փրինեայ զգեղեցկագոյնն 'ի ձեռակերտից ճարտարին, նա ասէ ցնա. Տաց զայն մտադիւր՝ եթէ դու ինքնին ընտրեսցես զայն: Այլ երբ մարթէր յայնքանեաց հրաշակերտից ընտրել զմին: Մինչդեռ Փրինէ տարակուսեալ կայր, մի ոմն 'ի ստրկաց՝ խրատեալ 'ի ծածուկ՝ եհաս գուժկան առ տէր իւր, թէ հրդեհ 'ի գործարանն անկաւ, և բազմագոյնք 'ի ձեռակերտաց նորա եղծան, և այլքն ևս եղծանէին: Եւ գոչեաց Պրաքսիտեղէս. Աւա՛ղ, եղուկ եմ ես՝ եթէ և Պայն իմ և Էրոսն այրեցան: Յայնժամ Փրինէ ժպտելով ասէ. Մի ինչ զանգիտեր, առ 'ի չխաբելոյ ևեթ յընտրութեանս իմում՝ հնարեցայ զգուժկանդ սուտ: Եւ էառ զԷրեայն պատկեր, զոր խորհի կանգնել 'ի Թեսպիէս քաղաք ծննդեան իւրոյ[1]: Եւ Թեսպացիք խորհին կանգնել նմա պատկեր 'ի բակ մեհենին Դեղփեայ առ դրօշելովն Փիլիպպեայ[2]: Ապելէ իսկ զաշխարհաւանդիկն առ աշխարհակալին կացուցանել:

Ներեմ Փրինեայ զի զտարփաւորս իւր զեղծուցանէ, այլ չներեմ զի ապա արձակէ զնոսա 'ի բաց[3]: Օրէնք մեր ներողք անտես առնէին

1 Պաւսան. գիրք Ա. գլ. 20. էջ 46:

2 Աթեն. գիրք ԺԲ. էջ 590:

3 Տիմոկղ. առ Աթեն. գիրք ԺԳ. գլ. 3. էջ 567:

զշրժանս նորա քաղումն և զեղծագործութիւն, բայց կասկած եղև զնմանէ զի և զխորհրդատօնիցն Եղևսեայ պղծեալ էր զորթութիւնս ըստ օրինակին Ալկիբիադեայ: Ամբաստանեցաւ նա յատեան Եղիէոյ, և յանդիման եղև ատենին. և զդատաւորացն մի ըստ միոջէ Թանայր զձեռս արտասուօք 'ի մտանել նոցա անդր[1]: Եւթիաս դատախազ նորա եցոյց զնա մահապարտ. Ի-պերիդէս, ճարտարախօս անուանի, ջատագով եկաց նմա: Նա 'ի սկզբանէ և այսր գերեալ 'ի սէր նորա, և տեսեալ զի ճարտարխօսութիւն ինչ ոչ օգնէր, մտաբերեաց անդէն 'ի կիրս՝ որով ախտանայրն: Յառաջ մատոյց զՓրինէ, և եհերձ զքօղս՝ որ ծածկէին զկուրծս նորա, և խօսեցաւ զօրութեամբ զի ամպարշտութիւն էր դատա-պարտել 'ի մահ զքրմուհին Աստղկան: Դատաւորքն զարհուրեալք՝ երկիւղածութեամբ, և մանաւանդ շլացեալք 'ի գեղոյն որ զաչս նոցա զօշոտէր, անպարտ արձակեցին զՓրինէ[2]:

Ոչ սակաւ ժամանակք են՝ զի 'ի ռոճիկ օտար զօրականին հատուցանեմք աւելի քան զհազար քանքար[3]: Կորուսաք քաղաքս եօթանասուն և հինգ՝ որ էին ընդ մերով իշխանութեամբ, այլ Թերևս ըստ Թուոյ նոցին նուաճեցաք զեղեցկու-

1 Գոփիդիա. առ Աթեն. տարախօսս, հտ. 2. էջ 849:
էջ 591: 3 Իսոկր. արխիդ. հտ. 1.
2 Աթեն. գիրք ԺԳ. էջ էջ 315:
590: Պղուտ. 'ի տասն ճար-

թիւնս ցանկալիս. որք յաւելցեն արդեօք զեր-
կրանս ակմբից մերոց, այլ յաճախեսցեն և
զծաղր ։ Ճարտարախօսք մեր և իմաստասէրք և
կարի ՚իսկ զգօն աւագորեարն զտարփանս յան-
ձին բերէ[1] ։ Օրիորդքս մեր գեղաւորք կրթին ՚ի
վարժս չափական մանկացութեանց[2] ։ Պնաթենէ
տօնից այնր զարդու սիրելի է. Պիփիլոս տար-
փածու նորա յառաջ քան զաւուրս զայսոսիկ
կատակերգեաց ՚ի տեսարանի, և ձախողակի ելք
իրացն տօնից խորամանկութեան հակառակոր-
դաց պատահեցին ։ Այրիկ մի յետոյ հասի ՚ի
տուն սիրուհւոյն, և եկն նա անդր թախծեալ.
և ՚ի մտանելն իւրում, աղաչէր զնա լուանալ զոտս
իւր* ։ Իսկ նա ասէ. Չեն ինչ պէտք լուանալոյ
ոտից քոց, զի ՚ի վերայ ուսոց բարձեալ համար
արտաքս[3] ։ Նոյն ինքն ՚ի ճաշել երբեմն առ սի-
րուհւոյն՝ եհարց, թէ որպէս զգինին զովացու-
ցանէր. և նա ասէ. Իջուցանեմ զայն ՚ի ջրհորն,
ուր զնախերգանս թատերգութեանց քոց ար-
կի ։

Մինչև աւարտեալ զգիրս, յաւելից զդա-
տաստանն զոր դատեցաւ Փիլիպպոս ։ Ածեն ա-
ռաջի նորա երկուս չարագործս մահապարտս.
այլ նորա ոչ կամեցեալ հեղուլ զարիւն, տարագրէ
զմին ՚ի սահմանաց իւրոց, և զմիւսն դատապար-

1 Աթեն. գիրք ԺԳ. էջ 588 ։ բոկ շրջէին ։
2 Նոյն անդ, էջ 583 ։ 3 Աթեն. անդ ։
* Բաղուամք յաթենացւոց

տէ 'ի հալածել զտարագրեալն՝ մինչև վարեացէ զնա անդրէն 'ի Մակեդոնիա[1] ։

ՊԱՏՃԷՆ ԹՂԹՈՅՆ ԱՊՈՂՈԴՈՐԱՅ ․

ԻՍՈԿՐԱՏ *եցոյց ինձ զթուղթ իւր, զոր գրէ առ Փիլիպպոս[2] ․ հինաւուրց ոք դրանիկ չգիտէ այնպէս ճարտար փաղաքշել զթագաւոր ։ Ներել խնդրէ նախ յանդգնութեանն, որով իշխէ խորհուրդ տալ նմա ․ այլ հարկ 'ի վերայ կայ ինձ, ասէ, առնել զայս, և օգուտ Աթենայ և բոլոր իսկ Ելլադայ ստիպէ զիս, և մեծ ինչ և կարևոր առաջի կայ, հոգ արքային Մակեդոնացւոց 'ի պահպանութիւն անձին ։ Ամենեքին եպերեն զքեզ, զի արկանես զանձն 'ի վտանգ առաւել քան զսինլքոր զօրականն ․ գեղեցիկ է մեռանել 'ի վերայ հայրենեաց և 'ի վերայ որդւոց և ծնողաց, այլ չիք ինչ առաւել զարովելի քան չխնայել 'ի կեանս՝ յոր հաստատեալ կայ բախտ աշխարհի միոյ, և մթացուցանել չարաշուք յանդգնութեամբ զպայծառութիւն բազում այնչափ արութեանց ։ Յուշ ածէ յօրինակ զթագաւորս սպարտացւոց, զորովք 'ի խառն մարտի պար առեալ բազմութիւն քաջաց պատերազմողաց՝ պահ ունին կենաց նոցա ․ և զՔսերքսէս արքայ Պարսից, որ և 'ի պարտելն կեցոյց զանիկ աշխարհն՝ խնայ-*

1 Պլուտ․ առակ․ հտ․ 2․ էջ 178 ։

2 Իսոկր․ Թուղթ առ Փիլիպպ․ 2․ հտ․ 1․ էջ 442 ։

եալ 'ի կեանս իւր. զզօրավարս դարձեալ բազում, որոց ոչ խնայելով յանձինս՝ ձգեցին զհետ զկորուստ զօրաց իւրեանց[1]:

Յանկայ անկեղծ բարեկամութեան հաստատելոյ ընդ Նա և ընդ աթենացիս, և գումարելոյ նոցա զզօրութիւնս իւրեանց 'ի միասին ընդդէմ Պարսից: Մեծարանս 'ի դիմաց հասարակապետութեան ընծայէ նմա, և զմեղանս յանձն առնու, յաւելեալ՝ զի և դիք ոչ են անստգտանելի[2]:

Աստանօր զկայ առնում. և չեն ինչ զարմանք զի այր մի իննսուն և աւելի ևս ամաց քծնիցի, որ յամենայն իսկ կեանս իւր քծնէրն: Այլ վիշտ է ինձ ընդ այն, զի բազումք յաթենացւոց 'ի նոյն միտս և 'ի նմին խորհրդի կան. և աստի 'ի միտ առցես, զի յորմէ հետէ մեկնեցար աստի՝ փոփոխումն մեծ եղև խորհրդոց մերոց:

ԳԼՈՒԽ ԿԲ.

Յաղագս ազգի ազգի կարգաց տեսչութեան՝ Արիստոտելի և այլոց իմաստասիրաց բանք:

ՆԱՄԱԿԱՆԻՆ զորոց աստ 'ի վերջէ եղի զպատճէն, հասին 'ի ձեռս մեր 'ի Զմիւռնա, 'ի դառնալն մերում յաշխարհէն Պարսից: Անդ 'ի Զմիւռնա լուաք, զի Արիստոտէլ յետ կալոյ

1 Իսոկր. Թուղթ առ Փիլիպպ. 2. հա. 1. էջ 445:

2 Նոյն անդ, հա. 1. էջ 450:

զերկեամ մի առ Հերմիասայ վերակացուի Ատառնեայ քաղաքի, անցեալ էր 'ի Միտիլենէ մայրաքաղաք Լեսբեայ[1]:

Ըստ մերձաւորութեան տեղւոյն, և զի 'ի բազմաց հետէ չէր զմիմեանս տեսեալ, խորհուրդ կալաք յեղակարծումն այց առնել նմա. և ցնծացաւ նա ընդ մեծարանս սիրոյ զոր արարաք նմա: Պատրաստէր նա գնալ 'ի Մակեդոնիա, զիջեալ 'ի յողնաթախանձ աղերսանս Փիլիպպեայ, 'ի դաստիարակել զորդի նորա Աղեքսանդր: Եւ ասէ ցմեզ. Կորուսանեմ զազատութիւն, այլ սա աւասիկ հարկ առնէ ինձ: Եւ եցոյց մեզ զգիր թագաւորին, որ ունէր օրինակ զայս[2]. Դիք ետուն ինձ որդի, և գոհանամ զնոցանէ ոչ վասն պարգևին՝ որչափ զի յաւուրս քո պարգևեցին ինձ զայն: Յուսամ զի խնամք քո և իմաստութիւն կացուսցեն զնա արժանի ինձ և թագաւորութեանս իմում:

Եւ անցուցանէաք զաւուրս ցերեկ ընդ Արիստոտելի, և պատմեցաք նմա զամենայն իրս ուղևորութեան մերոյ, և մտադիւրութեամբ ևս լսէր 'ի պատմել իմում զդէպս զայսոսիկ: Նաւք մեք, ասեմ, 'ի Փիւնիկէ. և հրաւիրեցաք ընդ ոմանս յաւագանւոյն Պարսից ճաշել առ Նախարարի գաւառին. և ամենայն զրոյցք մեր, ըստ

1 Դիոգ. լայերտ. գիրք Ե. յօդ. 3 և 9: Դիոնիս. աղիկ. Թուղթ առ Ամմ. գլ. Ե. հտ. 6. էջ 728:

2 Աւղ. Գելլ. գիրք Թ. գլ. 3:

սովորութեան, եւն զարքայից արքայէն։ Դու ինքնին գիտես, զի սաստ իշխանութեան նորա ոչ մեծարի հեռի 'ի մայրաքաղաքէն։ Բազում ինչ զամբարտաւանութենէ նորա և զբռնակալութենէ խօսեցան. և նախարարն ասէ. Ապաքէն թագաւորք այլացեղիկս իմն 'ի մարդկանէ զանձինս կարծեն[1]։ Եւ յետ աւուրց ինչ եաք ընդ իշխանս ոմանս՝ որք 'ի ձեռանէ նախարարին 'ի գաւառի անդ կային, և նոքա զառ 'ի նմանէ կրեալ անիրաւութիւնն պատմէին մեզ. և մի ոմն 'ի նոցանէ 'ի վերայ եած, թէ թուի նախարարացս այսոցիկ ոչ համաբնակիցս մարդկան համարել զանձինս։ Հարցի զստրուկս նոցա. և նոքա առ հասարակ զբախտէն իւրեանց բողոք կալեալ, միաբանեցին՝ թէ տեարք իւրեանց գերաբունս զինքեանս 'ի վեր քան զբնութիւն հնազանդելոցն իւրեանց կարծեն[2]։ Իսկ մեք 'ի միտ առնուաք ընդ Պղատոնի, զի յոլովագունից 'ի մարդկանէ՝ թէպէտ ստրուկք իցեն և թէ բռնաւորք՝ դժպհի է անիրաւութիւն, ոչ զի ատելութեան է արժանի՝ այլ վասն ահարկութեանն[3]։

Ի Րօշ ընդ պարսկի ումեմն խօսելով, ասեաք թէ թշուառ է պայման միահեծան տեարց, զի 'ի ձեռին նոցա է զեւս մեծեղեռն գործել չա֊

1 Լիբ. յղ. տիեզեր. առ. գիրք Է. գլ. 8։ Արիստոտ. գլ. 6. հտ. 1. էջ 611։ Եղիան. զան. պատմ. գիրք Ը. գլ. 15. գիրք Թ. գլ. 41։ Կուրթնա. Կուրա.

2 Փիղեմ. առ. Ստոբ. Ճառ. 60. էջ 384։

3 Պղատ. յղ. հան. գիրք Ա. հտ. 2. էջ 344։

րիս, և աւաղէաք՝ զաշխարհ նորա զի 'ի գերութիւնն յայն անկեալ դնի[1], և յանդիմանն առնէաք նմա զազատութիւնն յոր վայելէ Եղլադա. և նա ժպտելով ասէ. Անցկէք դուք ընդ բազում գաւառս մեր, և զիա՞րդ թուեցան ձեզ։ Ասեմ. Կարի բարգաւաճք զի բազմամարդք են, և շահաւէտագոյն անդ վաճառականութիւն, երկրագործութիւն յարգեալ և մեծապէս 'ի թագաւորէն պաշտպանեալ[2]. Ձեռակերտք յաճախեալ, անդորր խաղաղաւէտ, բայց միայն ուրեք ուրեք հարստահարութիւն 'ի մարզպետաց։

Պարսիկն ասէ. Ապա ուրեմն մի՛ հաւատայք ճամարտակութեան մատենագրացն ձերոց։ Ծանօթ է ինձ Եղլադա, զորմէ ասէքդ. եղեալ եմ անդ զամս բազումս, և ուսեալ զկարգս տեսչութեան նորա, և տեսեալ զաղմուկս պառակտմանն բնակչաց նորա։ Ցուցէք ինձ ոչ զազգ մի ասեմ ողջոյն՝ այլ քաղաք մի, յորում չգործիցին համապազ 'ի նմա անգթութիւնք միահեծան պետութեան կամ մանաւանդ վրդովմունք անիշխանութեան։ Հանճարեղք են օրէնք ձեր, այլ ոչ աւելի քան զմերսն պահին. զի են և մեզ օրէնք բազմահանճարք, այլ վասն ճոխութեան և ընդարձակութեան աշխարհիս անգործք։ Եթէ թագաւորն պատկառ կայցէ օրինաց, մեք զբախտ մեր ոչ փոխանակեմք ընդ ձերումդ. իսկ եթէ

[1] Պղատ. յղ. օր. գիրք Գ. հտ. 2. էջ 698։

[2] Քսենոփ. յիշատ. գիրք Ե. էջ 828։

անօրէնիցէ, զէթ սփոփի ժողովուրդն յուսով՝ զի աւագանին ևեթ լիցի շանթահար, և զի դարձցին շանթիքն անդրէն յումմէ արձակեցանն: Պարզ իսկ ասացից. է երբեք՝ զի 'ի զեղծմանէ իշխանութեան հասանէ և մեզ թշուառութիւն, այլ դուք զեղծմամբ ազատութեան միշտ իսկ գտանիք թշուառք:

Ի քանից աստի տակաւ զրգռեալ՝ սկսաւ Ռ. ընստոտել ճառել մեզ զայլ և այլ կարգաց տեսչութեան, յորս պարապեալ էր յորմէհետէ մեկնեցաքն 'ի նմանէ: Ժողովէր նա զօրէնս և զսահմանադրութիւնս գրեթէ զամենայն ազգայն Յունաց և զանյունաց', զորս և եցոյց մեզ ածեալ 'ի կարգ, և յաւելեալ տեսութիւս 'ի նմա 'ի ճառս աւելի քան զհարիւր և յիսուն՝ ըստ թուոյ սահմանադրութեանցն[2] *. և յուսայր ածել զխմբագիրն 'ի կատարումն: Ի նմա են և սահմանադրութիւնք աթենացւոցն և սպարտացւոց, թեսաղացւոց, արկադացւոց, սիրակուսեցւոց, մասիլիացւոց, և բնակչաց իսկ կղզեկին Իթակայ[3]:

Ռ. յամ ամենագրաւ քաղուածոյ ևեթ մարթէր զվաստակաւորին յաւերժացուցանել զփառս. այլ նա համարէր զայն խարիսխ պատուականա-

1 Կիկեր. յղ. կատար. գիրք Ե. գլ. 4. հտ. 2. էջ 200:

2 Դիոդ. լայերտ. գիրք Ե. յօդ. 27:

* Դիոգենէսլայերտացի հարիւր յիսուն և ութ ճառս զայսմանէ ասէ գրեալ Արիստոտելի. իսկ Ամմոնիոս 'ի պատմութեան կենացն Արիստոտելի ածէ զթիւ նոցին յերկերիւր յիսուն եւ հինգ:

3 Փաբրիկ. մատենադար. յուն. հտ. 2. էջ 197:

գունի արձանին, զոր 'ի վերայ նորա խորհէր կանգնել: Որդիք իւրոց հաւաքեալ կային առաջի, 'ի դէմս ածելով այլակերպութիւնս և ներհակս ընդոստուցիչս մտաց. այլ առ 'ի յառաջ բերել անուն խրատս պիտանիս ազգի մարդկան՝ պարտ էր լռումն առնել առաջարկութեանն, 'ի խորհուրդս անդր օրինացն խելամուտ լինել, և զարգասիս նոցա հետազօտել. քննել զնոսա 'ի փորձ բազմահոլով դարուց, և զպատճառ հաստատութեան և կործանման պետութեանց. ցուցանել զդեղ ախտից որ յարանկիցք են սահմանադրութեանց, և որ եկամուտ խանգարելոյ նոցին պատճառք. և համայն ասացեալ, դնել առաջի օրէնսդրաց ամենեցուն մատեան լուսաւոր, որով կարասցեն ընտրել զկարգ տեսչութեան՝ յարմարագոյն բարուց ազգաց իւրաքանչիւր և իւրոց ժամանակին և տեղւոյ[1]:

Որդ էր մատեանս այս մեծ մերձ 'ի կատարումն[2] 'ի հասանելս մերում 'ի Միտիլենէ, և յետ երից ամաց 'ի լոյս ընծայեցաւ[3]: Արիստոտէլ ետ մեզ զայն յընթերցումն և 'ի ծաղկաքաղ, զոր աւասիկ զօդեմ* աստ, յերկուս բաժանեալ մասունս:

1 Արիստոտ. յղ. յիշատ. գիրք Ժ. հտ. 2. էջ 144:

2 Նոյն, յղ. հաս. գիրք Ը. հտ. 2. էջ 296:

3 Նոյն անդ, գիրք Ե. գլ. 10. էջ 404:

* Յետկոյս մատենիս 'ի տեղեկութիւնս. թիւ ԺԸ:

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

Յաղագս ազգի ազգի կարգաց տեսչութեան ։

ՆԱԽ քան զամենայն երկուս ազգս տեսչութե զանազանելի է. որ զօգուտ հասարակաց յամենայնի խնդրեն, և որ առ ոչ ինչ զհասարակաց համարին զօգուտ[1] ։ Նոյն առաջինսն դասեսցուք զմիապետութիւն օրինաւոր, զազնուապետութիւն, և զընկերհաշտութիւն տիրապէս ասացեալ ։ Զի մարթ է սահմանադրութեան գոլ գերազանց, թէպէտ և 'ի միոյ ուրուք և թէ 'ի բազմաց ձեռս իշխանութիւնն իցէ, և թէպէտ բնաւ իսկ ժողովուրդն իշխիցէ[2] ։

Յերկրորդումն դասու են բռնաւորութիւն, սակաւապետութիւն և ռամկապետութիւն, որ երից առաջնոց կարգացն են զեղծմունք ։ Քանզի թագաւորութիւն օրինաւոր զառածանի 'ի բռնաւորութիւն կամ յինքնիշխանութիւն, յորժամ թագաւորն զիւրն յամենայնի խնդրելով՝ ոչ ևս 'ի չափու ունի զիշխանութիւն իւր[3] ։ Ազնուապետութիւն զառածանի 'ի սակաւուց պետութիւն, յորժամ գերագոյն իշխանութիւն ոչ ևս է 'ի ձեռս ընտրելոց քաղաքացւոց առաքինեաց, այլ նուա֊

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Գ. գլ. 6. հտ. 2. էջ 345 ։

2 Նոյն անդ, գլ. 7. էջ 346 ։

3 Նոյն Ճարտ. գիրք Ա. գլ. 8. էջ 530 ։

զունք ոմանք փարթամութեամբն ևեթ երևելիք ունին զիշխանութիւնն ։ Այլ ընկերհաշտութիւն զառածանի 'ի ռամկապետութիւն, յորժամ ամբոխն հզօրագոյնս իշխէ 'ի խորհուրդս հասարակաց[1] ։

Այլ քանզի Թագաւորն և բռնաւոր անխտիր կոչին միապետք, և մարթի երկաքանչիւրոցն իշխանութեան գոլ ամենազօր, երկու իրօք զնոսա 'ի միմեանց զանազանեմք* . զմին առեալ յօրինակէ 'ի կիր արկանելոյ նոցա զիշխանութիւնն, և զմիւսն 'ի հանգամանաց հնազանդութեան իշխեցելոցն ։ Արդ վասն առաջնոյն ասացաք իսկ, զի Թագաւոր զամենայն ինչ յօգուտ ժողովրդեանն գործէ, իսկ բռնաւոր յիւրն . վասն երկրորդին ասեմք, զի և կարի իսկ ամենիշխան տէրութիւն օրինաւոր է, եթէ ժողովուրդն կացուցանէ զայն կամ հնազանդի այնմ կամակար[2] ։

Ըստ այսոցիկ նախազէկոյց· հմտութեանց՝ հնգեակ ազգս Թագաւորութեան 'ի պատմութիւնս ազգաց գտանեմք ։

Առաջին՝ որպէս յաւուրս դիւցազանցն յաճախ է տեսանել, զի Թագաւորին անկ էր զօրավարել, և 'ի զօրավարելն՝ պատուհաս և մահ 'ի վերայ յանցաւորացն ածել, կալ 'ի վերայ զոհից, առնել դատաստան իւրաքանչիւրոց, և աւանդել զիշ-

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Գ. հա. 2. գլ. 7. էջ 346 ։

2 Արիստոտ. անդ, գլ. 14. էջ 357. գիրք Դ. գլ. 10. էջ 374 ։

* Յետոյս մատենիս 'ի տեղեկութիւնս . թիւ ԺԹ ։

խանութիւն իւր, զաւակի իւրում: Երկրորդ՝ որպէս 'ի յերկարել հերձուածոց ստիպէին կացուցանել քաղաքացիք, աւանդելով զիշխանութիւն իւրեանց 'ի ձեռս միոյ ուրուք մինչև ցկեանս կամ առ ժամանակ մի: Երրորդ՝ որպէս առ խուժադուժ ազգս Ասիոյ. զի թագաւորն անդ ամենիշխան ունի զօրութիւն ժառանգեալ 'ի հարցն, առանց բողոք ունելոյ հնազանդելոցն զայնմանէ: Չորրորդ՝ որպէս սպարտացւոցն, որ համեմատագոյն ևս թուի օրինաց. զի զօրավարել ևեթ անկ է նոցա և գործ պաշտաման դիցն: Իսկ հինգերորդ՝ զոր թագաւորութիւն կոչեմ կամ միապետութիւն օրինաւոր, յորում թագաւորն իշխէ յաշխարհին իւրում, որպէս տանուտէր յիւրում տան[1]:

Զայսմանէ միայն առաջի կայ ինձ խօսել: Զառաջնոյն ինչ ոչ ճառեմ, զի գրեթէ ամենայն ուրեք 'ի բազում ժամանակաց հետէ խափանեալ է. և ոչ զերկրորդէն, զի առժամանակեայ ևեթ էր այն իշխանութիւն. և ոչ դարձեալ զերրորդէն, զի ասիացւոց պատկանի՝ որ ընտելագոյնք են ծառայութեան քան զՅոյնս և զեւրոպացիս[2]: Իսկ զսպարտականէն ևս լռեմ, քանզի կարի անձուկ է, և ինքնին միայնակ ոչ կացուցանէ կարգ տեսչութեան՝ այլ մասն ինչ է նորին:

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Ա. գլ. 12. էջ 310.

2 Նոյն անդ, գիրք Գ. գլ. 14 էջ 356:

գիրք Գ. գլ. 14. էջ 356:

Ապա թագաւորութիւն տիրապէս իմանամ զայն, զի թագաւորն գերագոյն իշխանութեամբ՝ հսկեսցէ 'ի վերայ ամենայն մասանց տեսչութեան և 'ի խաղաղութիւն աշխարհին ։ Սմա անկ է հոգ կատարման օրինաց . և քանզի 'ի պահպանութիւն նոցին ընդդէմ օրինազանցից կարևոր են նմա զօրք , և մարթ է նմա զեղծանել զօրօքն , լոկ կանոն հանրական՝ ունել նմա զօրութիւն բաւական սանձահարելոյ զիւրաքանչիւր ոք , և մի երբէք նուաճելոյ զազգն [2] ։

Լոկ նմա իշխանութիւն սահմանելոյ զդատաստանս , զորս օրինացն չլիցէ գուշակեալ [3] ։ Իսկ հոգ դատելոյ և պատուհասելոյ զյանցաւորս՝ աւագանւոյն լիցի յանձն ։ Թագաւորին ոչ կարելով տեսանել և ուղղել անձամբ զամենայն , կացուցէ իւր ատեան՝ որ խորհրդակից լիցին նմա , և զամենայն ինչ թեթև ինքեանք յանձանձեսցեն [4] ։

Հարկք 'ի ժամանակի ևեթ պատերազմի և յայլ կարևոր պէտս աշխարհին պահանջեսցին ։ Մի լիցի երբէք թագաւորի ոտնհար լինել 'ի վերայ թշուառութեան ժողովրդոց՝ շռայլելով զինչս նոցա օտարաց և խեղկատակաց և բոզից [5] ։ Պարձեալ զմտաւ ածեալ թէ որպիսի ինչ է իշխանութիւնն զոր ժառանգէ , լիցի դիւրամատոյց հնազանդելոց իւրոց [6] , և կեցցէ 'ի միջի նոցա որ-

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Գ. գլ. 14. էջ 357 ։
2 Նոյն անդ, էջ 359 ։
3 Նոյն անդ, գլ. 11. էջ 351 ։
4 Նոյն անդ, գլ. 16. էջ 361 ։
5 Նոյն անդ, գիրք Ե. գլ. 11. էջ 409 ։
6 Նոյն անդ, էջ 410 ։

պէս հայր յորդիս[1]: Պարտ է նմա առաւելագոյն խնամ ունել պիտոյից նոցա քան իւրոցն[2]. Ճաճանչ փառաց նորա մի՛ զերկիւղ, այլ մեծարանս ազդեսցէ 'ի նոսա[3]. պատիւ իւր լիցի յորդոր ամենայն գործոց իւրոց[4], և տիրասիրութիւն ժողովրդեանն լիցի նմա 'ի վարձ[5]: Պարտ է նմա ընտրել և փոխարինել զվաստակս, և զի ընդ իշխանութեամբ իւրով մեծատունն վայելեալ 'ի ժառանգութիւնս իւր, և աղքատն պաշտպանեալ 'ի հնարից մեծատան, ուսցին մեծարգել զանձինս, և սիրել զպետութիւնն՝ զմի 'ի գեղեցիկ սահմանադրութեանց հաստատելոց առ մարդիկ[6]:

Նա և քանզի գերազանցութիւն նորա 'ի լաւութենէ և եթ թագաւորի է, հարկ է և աներկեանութեան և ազատութե հնազանդելոցն հաստատել 'ի նոյն. Նմին իրի 'ի քաղաքս Իտալիայ, քաղաքայնոց ամենեցուն հաւասար զմիմեանս ունելով, և զի ամենեցուն մարթի հաղորդել գերագոյն իշխանութեան, յաճախեն դժպատեհութիւնք քան զօգուտս կարգի տեսչութեան՝ որում մարթ է մերթ զբարեբաստութիւն և մերթ զթշուառութիւն ժողովրդեան յարդարել*:

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Ա. գլ. 12. էջ 310:

2 Նոյն անդ, գիրք Ե. գլ. 11. էջ 410:

3 Նոյն անդ, էջ 409:

4 Նոյն անդ, գլ. 10. էջ 403:

5 Նոյն անդ, գիրք Ա. գլ. 12. էջ 310:

6 Նոյն անդ, գլ. 10. էջ 403. գլ. 11. էջ 410. գիրք Դ. գլ. 14. էջ 356:

* Արիստոտելի գրեթէ չէք ինչ ասացեալ զմիահեծան պետութեանց՝ որ յաւուրս իւրն

Թագաւորութիւն, քանզի խառնեալ կայ 'ի վստահութիւն հնազանդելոյն, կործանի անդէն յաւելի լինել թագաւորին ինքնիշխանութեամբ, կամ յարհամարհ զանձն կացուցանել յառաւթեամբք [1]:

Նոյն բռնաւորաւ ամենայն զօրութիւնք ազգին ընդդէմ իւր դառնան, պատերազմ միջնորդենաւոր մղէ պետութիւնն ընդ ժողովրդեան, աւար հարկանէ զօրէնս, զինչս և զպատիւ նորա, և 'ի խոր թշուառութեան լքեալ թողու զնա: Թագաւոր 'ի փառս ևեթ թագաւորութեանն և յօգուտ ժողովրդեան ուշ ունի, իսկ բռնաւոր 'ի յափշտակել ևեթ զամենայն մեծութիւնս աշխարհին, և 'ի բերկրանս պղծութեան իւրոյ զայնոսիկ 'ի կիր արկանել [2]: Դիոնեսիոս արքայ սիրակուսացւոց այնքան զհարկս բազմացոյց, զի 'ի հինգ ամս մեծութիւնք ամենեցուն 'ի գանձս իւր ժողովէին [3]: Եւ քանզի բռնաւոր անհարկութեամբն ևեթ իշխէ, հարկ է զի յապահովութիւն ևեթ իւր ուշ կալցի [4]. վասն որոյ թիկնապահք թագաւորի են գունդ քաղաքայնոց նա-

նորա կայեն, որպէս Պարսիցն և եգիպտացւոց. և ոչ զմակեդոնացւոցն պետութենէ դըտանի ասացեալ ինչ նորա, որ չմարթէրն անծանօթ գոլ 'ի նմանէ. այլ զայնպիսեաց ևեթ ճառէ թագաւորութեանց՝ որ 'ի քաղաքս ուրեք Եղլադայ երբեմն կացին, աննմանք այժմու միապետութեանցս: (Տե՛ս Մոնթէսքիէօ Հոգի օրինաց գիրք Ա. գլ. 9. հտ. 1. էջ 224:)

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Ե. գլ. 10. էջ 406. և գլ. 11. էջ 408:

2 Նոյն անդ, էջ 403:

3 Նոյն անդ, գլ. 11. էջ 407:

4 Նոյն ճառ. գիրք Ա. գլ. 8. էջ 530:

խանձաւորայ յօգուտ աշխարհին, իսկ բռնաւորի այլազգիք՝ որ արքանեկեն մոլեգնութեան նորա և անձնահաճ կամաց[1]:

Պետութիւն այսպիսի, եթէ պետութիւն զնա արժան իցէ կոչել, զկարի իսկ յոռեգունից կարգաց տեսչութեան յինքն բովանդակէ զչարիս. և չէ մարթ ունել նմա հաստատութիւն, բայց բռնագոյն կամ անարժանագոյն հնարիւք. ապա հարկ է, զի դարմանեալ 'ի նմա կայցեն ամենայն պատճառք կործանման:

Բռնաւորութիւն հաստատուն պահի, ուր բռնաւորն փութայ 'ի կործանել զքաղաքացիս ամբարձեալս գեր 'ի վերոյ քան զայլս[2], ուր չներէ զզարգացումն գիտութեանց որ կրթեն զմիտս ժողովրդեան, և խափանէ զկոչումս հասարակաց և զժողովս՝ առ 'ի չհամախմբելոյ նոցա. ուր ըստ օրինակի թագաւորացն սիրակուսացւոց պաշարէ զնոսա լրտեսօք՝ որք հանապազ յարհաւիրս և 'ի տագնապի ունին զնոսա, և հնարի ճարտարութեամբ արկանել աղմուկս 'ի տունս, և հերձուածս յայլ և այլ կարգս աշխարհին և կասկածանս 'ի կարևորագոյն բարեկամս. յորժամ ժողովուրդն պարտասեալ 'ի լլկանաց, ընկճեալ 'ի հարկաց, ընդ քարշ ածեալ 'ի պատերազմունս դրդեալս մեքենաւորութեամբ, և զառածեալ անկեալ 'ի

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Ե. գլ. 10. էջ 403:

2 Նոյն անդ, գլ. 11. էջ 407: Եւրիպ. 'ի յունէլ. տող 445:

քայց յամենայն մեծախոհութե և յազնուական իմաստից, վերջանայ յարիութենէ և 'ի հնարից թօթափելոյ զլուծն որ նուաճէ զնա. և ուր զգահոյսք նորա շուրջ կան մարդահաճոյք՝ և բռնաւորք 'ի ձեռանէ, այնչափ առաւել պիտանիք գտողին՝ որչափ անխափանք յամօթոյ և 'ի խղճէ։

Բայց է և դիպողագոյն հնար հաստատութեան իշխանութեանն[2], հանդերձ ամենայն սաստիւք զօրութեանն զանձն ներքոյ արկանել կարգաց որ ամրքեն զստատկութիւն նորա, և երևել առաջի ժողովրդեան 'ի դէմս հօր՝ որոյ է նա ժառանգութիւն, քան 'ի կերպարանս գազանի վայրենւոյ՝[3] որոյ իցէ նա ճարակ։

Քանզի կարևոր է հնազանդելոց դնել 'ի միտ՝ զի ինչք իւրեանց նուիրին յօգուտ աշխարհին և ոչ 'ի նորայն, պարտ է նմա յաճախութք ջանիցն ցուցանել զանձն ճարտար 'ի գիտութի առաջնորդութեան[4]։ Օգուտ մեծ է ունել նմա զհանգամանս՝ որ ազդեն ակնածութիւն, և զկերպարանս առաքինութեանց՝ որ ձգեն 'ի սէր։ Լաւ է նմա և նախանձայոյզ կրօնից երևել, առանց նուաստութեան. զի ժողովուրդն համարեսցի զնա երկիւղած 'ի դից, և մի իշխեսցէ ձգել զձեռն ընդդէմ թագաւորի՝ որում նոքա պաշտպանեն[5]։

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Ե. գլ. 11. էջ 407։
2 Նոյն անդ, էջ 408։
3 Նոյն անդ. գիրք Գ. գլ. 16. էջ 360։
4 Նոյն անդ, գիրք Ե. գլ. 11. էջ 409։
5 Նոյն անդ։

Զգոյշ լիցի մի՛ զոք 'ի ժողովրդենէ ամբառնալ 'ի բարձր աւագութիւն, ուստի մարթի նմա զեղծանել. եւս առաւել չթշնամանել զոք, եւ մի՛ նախատինս ածել ազգատոհմից: Յամբոխէ բռնաւորաց որք զեղծանելով իշխանութեամբն իւրեանց կործանեցան յաթոռոյ, բազումք կորեան առ 'ի տալ զվրէժ առանձին թշնամանաց՝ որոց լեալ էին փաստապարտք, եւ կամ զձեռս փաստապարտիցն զօրացուցեալ[1]:

Զգուշութեամբքս այսոքիւք եկաց բռնաւորութիւն 'ի Սիկիոն ընդ դար մի ողջոյն, եւ 'ի Կորնթոս ընդ ամս սակաւ ինչ ընդհատ քան զդար[2]: Զի որք իշխէին 'ի նոսա՝ մեծարոյ կամ սիրելի եղեն ժողովրդեան, կէսք պատերազմական աջողութեամբքն, այլք համբոյր բարուքն, եւ կէսք երբեմն երբեմն պատկառ կալով օրինաց: Նա ա՛յլ ամենայն ուրեք բռնաւորութիւն ըստ առաւել կամ ըստ նուազ զգուշութեանն 'ի թաքուցանել զանձն՝ գտաւ երկարատեւ կամ կարճատեւ: Մ՛երթ զամբոխն զայրագնեալ արար նա զէնընկէց, եւ մերթ խզեալ զկապանս գերեաց՝ կոչեաց զնոսա յօգնութիւն իւր[3]. այլ հարկ է անհրաժեշտ՝ այսպիսում այլանդակ պետութեան եթէ վաղ եւ թէ անագան առնուլ վախճան. զի ատելութիւն կամ արհամարհանք[4], զորս յինքն

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Ե. գլ. 10. էջ 403:
2 Նոյն անդ, գլ. 12. էջ 411:
3 Նոյն անդ, գլ. 11. էջ 410:
4 Նոյն անդ, գլ. 10. էջ 406:

ձգէ, վաղ կամ անագան լուցին վրէժխնդիր փառաց ազգացն թշնամանելոց։

Ի բառնալ բռնաւորութեան իբրև դարձաւ իշխանութիւն 'ի ժողովուրդն՝ ուստի առեալ էր սկիզբն, կէսք խորհեցան վարել զայն ազգովին, այլք աւանդել զայն 'ի ձեռս ընտրելոց քաղաքայնոց։ Ընդ խրախուսեցին խումբք երկու հզօրք, աւագանւոյն և ռամկին, երկոքին ևս սանձահարեալք յառաջագոյն 'ի միոյ ուրուք իշխանութենէն, և ապա ճգնեալք 'ի կործանել զմիմեանս քան 'ի կշիռ հաւասարութե՛ կալ։ Հերձուածք նոցա գրեթէ ամենայն ուրեք յեղափոխեցին ըզնախնի սահմանադրութիւնս, յաւելեալ և այլոց պատճառաց 'ի փոփոխումն նոցին. որպէս թերութիւնք 'ի փորձոյ իրացն յայտնեալք յայլ և այլ կարգս օրինադրութեանց, զեղծմունք յարակիցք 'ի գործ կարի իսկ օրինաւոր իշխանութեան, և փոփոխմունք ազգաց ըստ զօրութեան, ըստ բարուց և ըստ համեմատութեան ընդ այլ ազգս։ Ոչ է առ Յոյնս որք առ հասարակ վառեալ բորբոքին սիրով ազատութեան, ոչ գտցես ազգս երկու կամ քաղաքս՝ թէպէտ և կարի մերձաւորս միմեանց՝ որոց ամենևին նոյն օրէնք իցեն և մի կարգ տեսչութեան, այլ ուրեք զաւագանին և ուրեք զռամիկն բռնացեալ։

Վասն որոյ և բազում ազգս ազնուապետութեան զանազանելի է. զկէսս առաւել կամ նուազ մերձաւորագոյն 'ի կատարելութիւն կար-

զխս այսորիկ տեսչութեան, և զկէսս փառաւել կամ նուազ միտեալ 'ի սակաւապետութիւն՝ որ զեղծումն նորին է ։

Ազնուապետութիւն տիրապէս այն է, ուր իշխանութիւն է 'ի ձեռս ընտրելոց աւագաց գլխանոց և առաքինեաց [1] ։ Առաքինութիւն իմա ինձ աստանօր զքաղաքականն, որ ոչ այլ ինչ է՝ բայց նախանձ հասարակաց բարւոյն և հայրենասիրութիւն [2] . և ուր ամենայն պատիւ առաքինութեանս այսմիկ ընծայիցի, նա ուղղէ զպետութիւնն [3] ։

Առ 'ի քաջ հաստատութիւն սահմանադրութեանս այսորիկ, պարտ է այնպէս յարմարել զայն, զի գլխաւորք 'ի քաղաքայնոց գտցեն 'ի նմա զբարեմասնութիւնս սակաւապետութեան, և ժողովուրդն զռամկապետութեան [4] ։ Երկուց օրինաց մարթ է զերկոսին զայսոսիկ ներգործել արգասիս . միոյն՝ որ անդստին 'ի դիտաւորութենէ կարգիս յառաջ գայ՝ օրինադրելով տալ զաւագութիւնս արանց արժանեաց, առանց խտրելոյ զբախտ նոցա [5] . իսկ միւսոյն պահանջելով յաւագանւոյն 'ի հասարակաց ատենի զհամար տնտեսութեան գանձուն, որպէս զի մի ոք զօշա-

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Դ. գլ. 7. էջ 371. գլ. 15. էջ 382 ։

2 Նոյն անդ, գիրք Գ. գլ. 7. էջ 371 ։

3 Նոյն անդ, գիրք Դ. գլ. 8. էջ 372 ։

4 Նոյն անդ, գիրք Ե. գլ. 7. էջ 396 ։

5 Նոյն անդ, գիրք Դ. գլ. 9. էջ 373 ։

քաղութեամբ մեծասցի յաւագութենէն [1] ։ Առաջնովն մարթ է քաղաքայնոց ամենեցուն հասանել 'ի բարձրագոյն աւագութիւնս ․ իսկ երկրորդաւն հրաժարեսցէ ռամիկն յիշխանութենէն, որ վասն շահաւետութեանն եւեթ է ցանկալի [2] ։

Եւ վասն զի յերկարատեւ իշխանութենէ վըտանգ է առաքինութեան տկարանալոյ կամ դըրդուելոյ զնախանձ, 'ի բազում ազնուապետութիւնս սահմանեալ ժամանակ է աւագութեանց, և յընդմիջել տարւոյն՝ փոխի աւագանին [3] ։ Եւ որպէս կարևոր է յատեանս ուրեք յերևելեաց 'ի քաղաքայնոց կացուցանել դատաւորս, պարտ է և յայլս ատենից գէթ զոմանս յամենայն կարգաց աշխարհին ընտրել ։

Անկ է կարգիս այսմիկ պետութեան կացուցանել խնամակալս դաստիարակութե մանկըտւոյ և համեստութեան կանանց ։ Քանզի այս խնամակալութիւն 'ի ռամկապետութեան և 'ի սակաւապետութեան ոչ ինչ օգնէ ․ զի յառաջնումն կամի խուժանն վայելել 'ի համարձակ ազատութեան, իսկ յերկրորդումն՝ աւագանին ինքնին յօրինակ ապականութեան և համարձակութեան զանձն ընծայէ ռամկին [4] ։

Չիք կարգ տեսչութեան յորում լաւք 'ի քա֊

1 Արիստոտ․ յղ․ հաս․ գիրք Ե․ գլ․ 8․ էջ 399 ։
2 Նոյն անդ ։
3 Նոյն անդ, էջ 398 ։
4 Արիստոտ․ յղ․ հաս․ գիրք Դ․ գլ․ 15․ էջ 383 ։

ղաքայնոց ոչ խտրիցին[1]. և եթէ երբէք ուրեք դէպ տայցէ, հարկ է այլ օրէնս և այլ կարգս հաստատել։ Որ 'ի դատել զազգի ազգի ազնուապետութեանց, շատ է յուղղիչ անդր նոցա մատչել, զի յայն հաստատի բարեկարգութիւն տեսչութեան. արդ ընիկ ազնուապետութեանն ուղղիչ է քաղաքական առաքինութիւն, և կամ նախանձ բարւոյն հասարակաց։ Ըստ չափոյ որով յարդի ազնուապետութիւնս նախանձս այս ներգործէ յընտրութեան դատաւորաց, ըստ այնմ իմասցիս զգերազանցութիւն կարգի պետութեանն։ Զի ահա սպարտականն կարգ միջաւորագոյն է 'ի ճշմարիտն ազնուապետութիւն քան զկարքեդոնականն, թէպէտ և բազում իւիք համանմանք են իրերաց[2]։ Ի Սպարտա հայրենատէրք և նախանձաւորք բարեաց ժողովրդեան ընտրէին յաւագութիւն. իսկ 'ի Կարքեդոն պարտ է ընտրելոցն և ճոխս գոլ[3]. նմին իրի կարքեդոնականն կարգ տեսչութեան միտէ 'ի սակաւապետութիւն։

Ազնուապետութիւն անձէ վտանգ, ուր աւագանւոյն և ռամկին ոչ 'ի նոյն խնդիր օգտի միաբանեալ՝ երկաքանչիւր այլում իմիք մեծագունի յոյժ 'ի խնդիր լինին օգտի, յափշտակելոյ զիշխանութիւն միմեանց[4]. ուր ներբեն օրէնք անյանել տակաւ ամենայն գանձուց ընդ ձեռս իւրա-

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Դ. գլ. 7. էջ 371։

2 Նոյն անդ, գիրք Բ. գլ. 11. էջ 334։

3 Նոյն անդ, գիրք Դ. գլ. 7. էջ 371։

4 Նոյն անդ, գիրք Ե. գլ. 7. էջ 396։

Նա ՚ի կացուցանել սակաւապետութիւն որքան հնար է բարեկարգ, պարտ է զի հասն անկաւոր դասու աւագանւոյն չիցէ բազում յոյժ. զի որչափ բազմագոյնք իցեն ՚ի դասն յայն, այնչափ առաւել յուսալի է՝ զի օրէնք իշխիցեն և ոչ մարդիկ[1]:

Ոչ է պարտ աւագութեանց բազմաց միանգամայն ՚ի մի ժողովել ազգատոհմ, զի մի՛ կարի հզօրասցի ազգատոհմն այն: Ի քաղաքս ուրեք որդի ՚ի հօրէ արտաքսի, և եղբայր յանդրանիկ եղբօրէ[2]:

Ոչ է պարտ զրկել ումեք զհարազատ ժառանգս իւր, և ոչ երկուց ժառանգութեանց ՚ի մի ոք ժողովել, որպէս զի մի՛ լիցի ՚ի քաղաքացիս անհաւասարութիւն յոյժ բախտի[3]:

Պարտ է պետութեան յանձինս ունել զխնամակալութիւն ռամկին, և առաւել քան մեծատանց՝ նոցին թշնամանացն լինել վրէժխնդիր, և զգուշանալ՝ զի մի՛ յօրինաց ինչ և մի՛ ՚ի զօրութենէ խափանեսցի ապրուստ նորա կամ բախտ: Ոչ ինչ փոյթ լիցի նմա զաւագութեանց որ ածեն զփառս ևեթ սպասաւորելոյ հայրենեացն, այլ մտադիւր թողցէ զայնոսիկ այլոց, եթէ միայն ոչ զրկեսցի ինքն յարդեանց աշխատութեան իւրոյ[4]:

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Դ. գլ. 9. էջ 371:
2 Նոյն անդ, գիրք Ե. գլ. 6. էջ 393:
3 Նոյն անդ, գլ. 8. էջ 614:
4 Նոյն անդ: Նոյն Ճարտ. հռ. 2. էջ 614:

Սա 'ի յարեցուցանել զնա եւս քան զեւս 'ի պետութիւնն, պարտ է մատուցանել նմա զթեթեւ ինչ գործս աշխարհին շահաւէտս[1], եւ զլոյս համանելոյ վաստակոց 'ի կարեւոր իշխանութիւնս, որպէս օրէնք են 'ի Սասիլիա[2]:

Օրէնք որ 'ի բազում 'ի սակաւապետութեանց արգելուն զաւազանին 'ի վաճառականութենէ[3], գործեն օգուտս կրկին մեծամեծս. զի ոչ ներեն նոցա նուիրել շահուն իւրեանց զժամանակն զոր պարտին աշխարհին, եւ խափանեն զնոսա 'ի զրաւելոյ յիւրեանս զամենայն վաճառս՝ որ այլոց վաճառականաց ածէ կործանումն*:

Յառաջաձեռնել աւագանւոյն ընդ հակառակս միմեանց 'ի պայծառութիւն մայրաքաղաքին, 'ի տօնախմբութիւնս, 'ի տեսարանս, եւ 'ի ճաշս հասարակաց, բարեխնամն հակառակութեամբն նոցա յաճախեն զանձք աշխարհին: Նոյն եւ զանչափութիւն մեծութեանց իւրաքանչիւրոց ումանց 'ի պատշաճ չափոն ածէ, եւ ռամիկն դիւրաբար տանի իշխանութեան՝ որում այնպիսի բարերարութիւնքն կցորդին. ոչ եւս այնուհետեւ զշուք աւագութեանցն նկատեալ, այլ որ զհետ նոցա գնան զպարտոն ծանունս, եւ զարդիւնս

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Զ. գլ. 6. էջ 420:
2 Նոյն անդ, գլ. 7. էջ 421:
3 Նոյն անդ, գիրք Ե. գլ. 12. էջ 412. գլ. 8. էջ 399:

* Այլ եւ 'ի Վենեժ չէ օրէն ազնուականաց վաճառաշահ: (Ամլոյ, պատմ. պետ. Վենետ. էջ 24: Մոնթեսքիէօ, հոգի օրինաց, գիրք Ե. գլ. 8:)

օգտիցեն զոր 'ի նոցանց ժողովէ[1]։

Իսկ եթէ հասն անկանոն քաղաքացւոց ընտրելեաց յաւագութիւն բազում յոյժ լցէ, կամէ սակաւաւորք ընտրեալքն զատանիցին. և որք զաւով կամ աջողութեամբ մնացին հասցեն յաւագութիւն, զոն գործեսցեն նովին հնարիւք մշտնջենաւորել 'ի նոյն, և սակաւ ընդարձակեսցեն զիշխանութիւն իւրեանց՝ իւրովի ընտրել իւրեանց իշխանակիցս, թողուլ որդւոց իւրեանց զիշխանութիւնն[2], խափանել զամենայն կարգս, և իշխել համարձակ զկամս իւրեանց կացուցանել օրէնս։ Այսով կարգ տեսչութեանն 'ի խառն ապականութեան մերձ զառածանիցի, և անիդէն 'ի սակաւապետութեան կացցեն պետքնունք, որպէս պատահեացն Էղիս[3] *։

Նոյնաւորութիւն սակաւուց ոմանց քաղաքացւոց ոչ ընդ երկար քան զմիոյ ուրուք կացցէ. վատթարեսցի նա ծայրայեղ իշխանութեամբն։ Ճոխք մերժեալք յիշխանութենէ զումարեսցին ընդ ռամիկն առ 'ի կործանել զայն. այսպէս 'ի Կնիդոս սակաւապետութիւն փոխեցաւ յանկարծ 'ի ռամկապետութիւն[4]։

Նոյն յեղափոխութիւն պատահէ 'ի միաբանել Ճոխից հարստահարել զայլս 'ի քաղաքայնոցն

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Ձ. գլ. 7. էջ 421։
2 Նոյն անդ, գիրք Դ. գլ. 14. էջ 380։
3 Նոյն անդ, գիրք Ե. գլ. 6. էջ 394։
* Տես յերեսունեւվեցերորդ գլուխ գրոցս։
4 Արիստոտ. անդ, էջ 393։

իւրն զատրուկս[1] ։ Ի տեղիս տեղիս իշխեն նոքա երդնուլ այսպիսի ինչ խուժադուժ և մոլեկան երդումն, առնել ընդ ժողովրդեան յոր ինչ և ձեռնհաս իցէ չարիս[2] ։ Բայց զի վտանգ է 'ի ժողովըրդեան, թէպէտ և ինքն առ ոտս այլոց խոնարհեսցի, և թէ այլք առ ոտս նորա խոնարհեսցին, ոչ է պարտ 'ի նմա միայն ապաստան առնել զիշխանութիւն դատելոյ և յաւագութիւն յառաջ մատուցանելոյ ։ Զի 'ի սովորել ճոխից խոնարհել մոռանալ զընտրութիւն նորա, դիցէ նա 'ի մտի դիւրաւբար զառամբ արկանել զիշխանութիւնն զոր մատուցանէ այլոց[3] ։

Եւ բարուց իսկ մարթ է յեղափոխել զկարգպետութեան, 'ի ռամկականն փոխելով զոչ այնպիսին, և ընդ ռամկականին փոխանակելով զաւակաւուցն[4] ։ Եւ թէպէտ փոփոխութիւնքս այսոքիկ վեր 'ի վայր առնեն զսահմանադրութիւն, այլ մարթի չլինել նոցա վնասակար, զի յամր գործին և կամակարութեամբ ամենայն դասուց աշխարհին ։ Բայց չիք ինչ կարևոր որպէս խափանել անդէն 'ի սկզբան զնորաձևութիւնս, որ սաստկապէս 'ի դիմի հարկանին սահմանադրութեանն ։ Վասնզի 'ի պետութեան՝ որում անկ է ունել 'ի կշիռ զկամս երկոցունց հզօր դասուց քաղաքայնոց, դոյզն ինչ յաղթութիւն կանգ-

[1] Արիստոտ. յղ. հաս. դիրք Ե. գլ. 6. էջ 398 ։
[2] Նոյն անդ, գլ. 9. էջ 401 ։
[3] Նոյն անդ, էջ 394 ։
[4] Նոյն անդ, դիրք Դ. գլ. 8. էջ 370 ։

նեալ ընդդէմ օրինացն սահմանելոց՝ պատրաստէ նմա կործանումն։ Ի Թուրիոն ոչ ներէին օրէնք ամբաստանել անդրէն 'ի նոյն աւագութիւն զինուորական մինչեւ հնգից ամաց 'ի վերայ անցելոց։ Մանկտին ածեալ զկուրս զզօրականս, եւ զժողովուրդն հաւանեցուցեալ, եւ խափանել զօրէնսն հակառակ կամաց աւագանւոյն. եւ յանդգնագոյնս ապա լեալ ձեռներէց, փոխեաց զզգօն եւ զբարեկարգ պետութիւն ժողովրդեանն 'ի բռնաւորութիւն սոսկալի[1]։

Նախանձայոյզք ռամկին իշխանութեան զարանցեալք, համարին թէ չիցէ ուրեք ազատութիւն արտաքոյ ռամկապետութեան[2]. զի ազատութիւն է ուղղիչ կարգիս այսորիկ, եւ սա տայ քաղաքայնոց իւրաքանչիւր յօժարութիւն հնազանդելոյ, եւ զօրութիւն հրամայելոյ. առնէ զիւրաքանչիւր ոք 'ի նոցանէ տէր անձին, հաւասար այլոց, եւ ցանկալի պետութեանն որոյ է մասն։

Նա կարեւոր է կարգիս այսմիկ տեսչութեան, զի յամենայն աւագութիւնս, եւ կամ գէթ 'ի բազմագոյնս 'ի նոցանէ, ամենայն ոք 'ի քաղաքայնոց հասանել կարասցէ վիճակաւ[3]. զի աւագութիւնք բաց 'ի զինուորականացն, դուն ուրեք տացին այնոցիկ՝ որ միանգամ յառաջագոյն 'ի նոյն աւագութիւնս կացեալ իցեն. զի ամենայն

1 Արիստոտ. յղ. հաս. 2. էջ 414։
գիրք Ե. գլ. 7. էջ 397։ 3 Նոյն անդ, գիրք Դ. գլ.
2 Նոյն անդ, գիրք Զ. գլ. 9. էջ 373։

քաղաքացիք մտցեն փոխանակաւ յատեանս դատաստանաց. զի կացցէ ատեան աւագանւոյ, պատրաստել զիրս՝ որ 'ի համախումբ 'ի գերագոյն ժողովն ազգին սահմանելոց իցեն, ուր ամենայն քաղաքայնոց օրէն իցէ մտանել. և զի հանապազորդելոյն 'ի ժողով անդր և յաւագանին և յատեանս դատաստանաց՝ սահմանեսցին վարձք

Հանգոյն ազնուապետութեան և այս կարգնոցին յեղափոխութեանց կայ 'ի ներքոյ: Բարեկարգ է 'ի տեղիս, ուր առ 'ի հեռացուցանել զանիմաստ և զանհանդարտ խուժանն՝ խնդրի դոյզն ինչ հաս առ իրաւունս յանձանձանաց իրաց աշխարհին[2]. և ուր համձարեղ կարգօք աւագագոյն դաս քաղաքայնոցն չիցէ նշաւակ ատելութեան և նախանձու նուաստագոյն դասուցն[3]. և յամենայն տեղիս, ուր և յաղմուկս խռովութեանց զօրացուցանեն օրէնք զարթառ, և լսելի լինին: Այլ ուր սինլքոր խուժանին բազում է զօրութիւն 'ի խորհուրդս հասարակաց, անդ բռնաւորական է ռամկապետութիւն[4]:

Բռնանալոյ ռամկին բազումք եղեն պատճառք: Առաջին՝ խափանումն օրինացն, որ ըստ հասից իւրաքանչիւր սահմանէին ամբառնալ յաւագութիւնս. որով յետին քաղաքացւոյն տուեալ ազա-

1 Արիստոտ. յղ. հատ. գիրք Դ. գլ. 14. էջ 380:

2 Նոյն անդ, գիրք Դ. գլ. 4. էջ 368. գլ. 9. էջ 373. գիրք Զ. գլ. 2. էջ 414:

3 Նոյն անդ, գիրք Ե. գլ. 9. էջ 401. գիրք Զ. գլ. 5. էջ 419:

4 Նոյն անդ, գլ. 11. էջ 405:

տութիւն խառնելոյ 'ի յանձանձանս իւրաց աշխարհին ։ Երկրորդ՝ վարձքն սահմանեալ աղքատաց միայն և ոչ ճոխից, վասն թուարկութեանն 'ի համախմբումս ժողովս կամ յատեանս դատաստանաց[1], որ և կարի դոյզն ինչ էր և ոչ բաւական յորդորելոյ 'ի փոյթ հանապազորդութեան զձախս, այլ բաւական 'ի լնուլ զխափանեալ վաստակոց աղքատացն ։ Որով ամբոխ գործաւորացն և վարձկանացն խառնեալ 'ի վեհավայր ատեանս՝ ուր հայրենեացն օգտի խնդիրք են, բառնան զաղաղակ իշխանականն ։ Եւ երրորդ պատճառ՝ զօրութիւն ճարտարախօսացն 'ի վերայ ռամկին ։

Քանզի ռամիկն յառաջագոյն վարեալ մղէր 'ի զինուորականաց, որ երբեք երբեք վստահութեամբն նորա զեղծեալ՝ արկին զնա ընդ լծով[2] ։ Եւ վասն զի ճակատագրեալ է 'ի ծառայութիւն, ամբարձան 'ի յետին ժամանակս այրք փառամոլք՝ որք զաջողութիւնս մտաց իւրեանց 'ի կիր արկանեն 'ի գգուել զկիրս նր̃ և զախտս, յարբեցուցանել զնա կարծեօք իշխանութեան և փառաց, 'ի զրգռել զատելութիւն նորա ընդդէմ մեծատանց, 'ի յաճախել զարհամարհանս նորա առ կարգ, և զցանկութիւն ինքնիշխան ազատութեան ։ Կանգնեն յաղթանակ ճարտարխօսութեամբն, որ ոչ առ այլ ինչ յաւուրս մեր թուի բարգաւա-

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Դ. գլ. 13. էջ 378 ։ 2 Նոյն անդ, գիրք Ե. գլ. 8. էջ 392 ։

ձեալ[1], բայց առ 'ի կանգնել անդէն յազատութեան ինքնիշխանութիւն: Ընկերհաշտութիւնք ուղղեալք իմաստութեամբ ոչ անձնամատն լինին յարս յայսոսիկ չնաստակարս. այլ ամենայն ուրեք ուր սոքա լսելի լինին, գահավիժեալ մղի պետութիւնն 'ի վիհ ապականութեան, և ժողովուրդն բերէ յանձին զախտս մոլեկանս և զվայրենութիւն բռնաւորաց[2]:

Ամենայն ազգի ազգի կարգք պետութեանց մերոց գրեթէ առ հասարակ բերեն յիւրեանս բազմապատիկ բողբոջս ապականութեան: Զի ոտնհետև բազմագոյնք 'ի հասարակապետութեանցն Յունաց յանձուկ քաղաքորմի կամ յանկեան ուրեք ամփոփին, հերձուածք իւրաքանչիւրոց ումանց 'ի նմ փոխին 'ի հերձուածս աշխարհականս. և աղէտք անզրաւական մարտի, նախանձընդդէմ հակառակութիւն հնացեալ և զօրհանապազ նորածնեալ, յայլ և այլ դասս քաղաքայնոց, և արկածք անակնկալք արագ արագ 'ի վերայ հասեալք, կարեն 'ի միում վայրկեան ժամանակի խախտել կամ կործանել զսահմանադրութիւն: Ի Թեբէ պարտութեամբ ճակատամարտի միոյ ռամկապետութիւն եղծաւ,[3] և յՀրակլէա, 'ի Կումա և 'ի Մեգարա դարձիւ գլխաւորաց քաղաքայնոց՝ զօրս ժողովրդեանն

1 Արիստոտ. յղ. հատ. 4. էջ 369:

2 Նոյն անդ, գիրք Դ. գլ. 3. էջ 388:

3 Նոյն անդ, գիրք Ե. գլ. 5. էջ 392:

աքսորեալ էր, առ 'ի գրաւել զինչս նոցա 'ի գանձ աշխարհին [1]: Ի Սիրակուսա փոխեցաւ կարգ տեսչութեանն՝ վասն կնոջ միոյ տարփանաց [2], յԻսբետրիա՝ վասն Թշնամանաց միոյ ուրուք 'ի քաղաքայնոցն [3], և յԱպիդաւրոս՝ վասն տուգանաց ինչ արկելոց 'ի վերայ այլոյ ուրուք քաղաքացւոյ: Այլ բազում այլ ևս աղմուկք խռովութեանց, ոչ 'ի ծանրագոյն ինչ քան զայսոսիկ իրաց պատճառս առեալ, ընդդարձակեցան տակաւ, և յարուցին բազմադէտ պատերազմունս:

Մինչդեռ 'ի նեղութիւնս յայսոսիկ հեծէ ընդարձակագոյն մասն Ելլադայ, ազգք երեք՝ կրետացիք, սպարտացիք և կարքեդոնացիք 'ի բազում դարուց հետէ վայելեն խաղաղութեանք 'ի կարգ ինն տեսչութեան, որ անմանն այլոցն առ հասարակ՝ զանձնեցուն յինքն բովանդակէ յօրվութիւնս: Քանզի կրետացւոց ուշ 'ի կուրծս անկեալ 'ի վաղ ժամանակաց՝ ռամկին իշխանութեանք բարեխառնել զաւագացն [4], և սպարտացիք և կարքեդոնացիք՝ նոցին արդեօք նախանձաւորք՝ զթագաւորութիւն ընդ ազնուապետութեան և ընդ ռամկապետութեան խառնեցին [5]:

Աստանօր Արիստոտէլ ստորագրէ կարճ 'ի

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Ե. գլ. 5. էջ 392:
2 Նոյն անդ, գլ. 4. էջ 390:
3 Նոյն անդ, գլ. 6. էջ 395:
4 Նոյն անդ, գիրք Բ. գլ. 6. էջ 332:
5 Նոյն անդ, գլ. 9. էջ 328. գլ. 11. էջ 334:

-կարծոյ զկարգս ուղղեալս յԿրետա, 'ի Լակեդեմոն և 'ի Կարքեդոն. որ ինչ զկարքեդոնացւոցն ասէ, ահաւասիկ ածեմ այսր՝ յաւելեալ տիպս ինչ աղօտս 'ի գծագիր նորա:

Ի Կարքեդոն գերագոյն իշխանութիւնն յերկուսին Թագաւորս* և յաւագանին և 'ի ժողով ռամկին բաժանեալ է[1]: Թագաւորքն երկոքին ոչ որպէս առ սպարտացիս անդստին յերկուց ևեթ ցեղից ընտրին[2], այլ ամի ամի յայլ և այլ ազգատոհմից. և խնդրին 'ի նոսա ազնուականութիւն, մեծութիւնք և առաքինութիւն[3]:

Աւագանին բազմաթիւ է յոյժ. և Թագաւորաց անկ է՝ գումարել զնոսա 'ի ժողով[4], յորում ինքեանք բազմին գահերէց. և լինին անդ խորհուրդք պատերազմի և խաղաղութեան և կարևորագոյն իրաց աշխարհին[5]: Ատեան հարիւրոց և չորից արանց նախանձախնդիր է օգտի ժողովրդեան: Յամենեցուն 'ի մի խորհուրդ միաբանել, մարթ է սահմանել իրաց՝ առանց ածելոյ յատեան ժողովրդեան. իսկ 'ի չմիաբանելն, անդ սահմանին իրքն:

Ի համախմբումբ ժողովլի Թագաւորք և աւագա-

* Լատին մատենագիրք Սոփետս զերկուսին զսոսա իշխանապետս կոչեն, որ բնիկ յորջորջումն նոցա է. իսկ Հելլենք Թագաւորս զնոսա անուանեն:

1 Արիստոտ. յղ. հատ. գիրք Բ. գլ. 11. էջ 334: Պոլիբ. գիրք Զ. էջ 493:

2 Նեպ. յԱննիբաղ, գլ. 7:

3 Արիստոտ. անդ:

4 Լիւ. գիրք Լ. գլ. 7:

5 Արիստոտ. անդ:

նին յայտ առնեն վասն որոյ իրաց միաբանեցին կամ հերձան 'ի կարծիս . և մարթ է յետինն քաղաքացւոյն հակառակ ամբառնալ վճռոյ նոցա, կամ կարծեաց տարախոհիցն . և ժողովուրդն տալ զվճիռն [1] :

Ամենայն իշխանութիւնք, Թագաւորացն և աւագանւոյն և դատաւորաց և զօրավարաց կամ կուսակալաց, ընտրութիւն սահմանին . և ամենեցուն պայմանք են իշխանութեան յօրինաց : Զօրավարին ևեթ անպայման է իշխանութիւն [2] . ամենիշխան է նա 'ի գլուխ բանակին, այլ 'ի դառնալն իւրում պարտ է նմա տալ զհամար գործոց իւրոց յատենի հարիւր որերոյ, որոյ խիստ են դատաստանք [3] :

Սովին հանճարեղ և իմաստուն գործակցութեամբ այլ և այլ իշխանութեանցս, ազգն այն բազմաժողով, մեծազօր, ժիր, վրէժխնդիր ազատութեան, և խրոխտ մեծափարթամ ճոխութեամբքն, զդէմ կալաւ մինչև 'ի սպառ ճգանց բռնաւորութեան, և 'ի բազում յոյժ ժամանակաց և այսր վայելէ 'ի խաղաղութիւն' հազիւ առսուղ ինչ 'ի վաղանցուկ մրրկաց աղմկեալ, որ ոչ կարացին կործանել զնախնի սահմանադրութիւն նորա [4] :

Բայց հանդերձ գերազանցութեամբքն և թե-

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Բ. գլ. 11. էջ 334:
2 Իսոկր. 'ի Նիկոկղ. հա. 1. էջ 96:
3 Դիոդ. գիրք Ի. էջ 753: Յուստին. գիրք ԺԹ. գլ. 2:
4 Արիստոտ. անդ:

րութիւնք են նորա. և մի 'ի թերութեանցն այն է՝ համարել 'ի փառս զբազում իշխանութեանց 'ի մի ոք գումարումն[1]*. զի այսպէս ապա լաւ իցէ յաճախել զպարտս քան ընուլ, և հասանել բազում աւագութեանց համարեսցի 'ի վաստակս և յարժանաւորութիւն: Դարձեալ և այն իսկ թերութիւն է՝ հաւասար առաքինութեան մեծարել զձոխութիւն յընտրութեան աւագանւոյն[2]: Ո ի ուր մեծութիւնք համարին ընդ պայմանս ամբառնալոյ յաւագութիւն՝ չխնդրին ընդ հուպ այլ պայմանք բաց յայնմանէ, և քաղաքայնոցն ամենայն ցանկութիւն 'ի մթերս ընչից սահմանի, և կարգ իշխանութեանն մղեալ զառածանի 'ի սակաւապետութիւն[3]:

Եւ 'ի կշիռ հաւասարութեան պահել զայն, հարկ համարեցաւ 'ի Կարքեդոն շնորհս ինչ սահմանել ժողովրդեան, և երբեմն երբեմն զգլխաւորս 'ի նոցանէ արձակել 'ի քաղաքս ուրեք 'ի գործ արքունի, որովք յաջողէ նոցա մեծանալ: Սովին հնարիւք եկաց ցարդ հասարակապետութիւն 'ի Կարքեդոն. այլ զի սա ոչ սահմանադրութեանն է մասն, և բերէ իսկ յինքեան դարմանեալ զյոռութիւն, բախտին ևեթ համարելի է արդասիս զյաջողութիւնն: Եւ եթէ երբեմն ռամիկն մե-

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Բ. գլ. 11. էջ 338:

* Ոչ է օրէն ազնուականաց 'ի Վենէժ, ասէ Ամլոյ, բերել յանձին բազում իշխանութիւն միանգամայն, թէպէտ և փոքունք իցեն: (Ամլոյ պատմ. պետ. Վենետ. էջ 28:)

2 Արիստոտ. անդ. էջ 334:

3 Նոյն անդ. էջ 338:

ծացեալ և զօրացեալ՝ ոչ ևս 'ի նոյն խնդիր օգտի ընդ այլ քաղաքացիս միաբանիցի, ոչ բաւեսցեն այժմուս օրէնք զդէմ ունել գոռոզութեանն նորա, և եղծցի սահմանադրութիւն[1] *:

Յայսմ ամենայնէ դիւրաւ է 'ի միտ առնուլ, թէ յի՞նչ պարտ է ուշ ունել իշխանի 'ի վարել զիշխանութիւնն, և կամ թէ այսպէս հաճոյ ումեք թուեսցի ասել՝ զի՞նչ է 'ի սահմանադրութիւնս իւրաքանչիւր ուղղիչ կարգի պետութեանն: Ի միապետութեան է վայելուչն և պատշաճն. զի պարտ է թագաւորին ցանկալ փառաց թագաւորութեանն, և ստանալ զայն պատշաճ հնարիւք: Ի բռնաւորութեան է աներկեւանութիւն բռնաւորի. զի ահարկութեամբ և եթ ժառանգէ նա զաթոռն[2]: Յազնուապետութեան առաքինութիւն. զի իշխանք 'ի նմա հայրենասիրութ̃բ և եթ փառաւորին: Ի սակաւապետութեան մեծութիւնք. զի 'ի մեծատանց և եթ ընտրին յանձանձիչք իրաց աշխարհին[3]: Ի ռամկապետութեան ազատութիւն քաղաքայ-

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Բ. գլ. 11. էջ 335:

* Ոչ յամեաց լրումն գուշակութեանն Արիստոտելի. զի յաւուրս երկրորդի կարքեդոնական պատերազմին, երբ հարիւր ամաւ յետոյ քան զիմաստասէրն, հասարակապետութիւն Կարքեդոնի մերձ էր 'ի կործանումն. և զխնաւոր պատճառ կործանմանն Պողիբիոս համարի զիշխանութիւնն՝ զոր ռամկին յինքն գրաւեալ էր: (Պողիբ. գիրք Զ. էջ 493:)

2 Արիստ. Ճարտ. գիրք Ա. գլ. 8. հա. 2. էջ 530:

3 Նոյն, յղ. հաս. գիրք Դ. գլ. 8. էջ 372:

նոց իւրաքանչիւր ․ այլ ազատութիւնս այս դրեթէ ամենայն ուրեք փոխի յապերասան համարձակութիւն և չկարէ կալ՝ բայց միայն 'ի կարգ տեսչութեանն , զորոյ երկրորդ մասն համառօտութեանս այսորիկ ընծայեսցէ հարևանցի զկերպարան ։

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Յաղագս գերագոյն կարգի տեսչութեան ։

Եթէ զառաջնորդ ոք գաղթականաց առաջի կայր ինձ ուսուցանել, անդուստ 'ի վերուստ 'ի նախակրթական վարժիցն առնէի սկիզբն ։

Ամենայն միաբանութիւն է ժողով ազգատոհմից համախմբելոց 'ի յարդարել զհաստարակաց բարեկենդանութիւն[1] ։ Արդ եթէ սակաւք իցեն համախմբեալքն՝ ոչ կարասցեն զդէմ ունել հինից արտաքնոց ․ իսկ եթէ բազումք, որպիսի՞ ինչ օրէնք մարթ իցէ նոցա կալ 'ի խաղաղութեան ։ Ո՞չ խնդրեր կանգնել տէրութիւն՝ այլ քաղաք, ոչ բազմութեամբ բնակչացն՝ այլ լաւութեամբ քաղաքայնոցն հզօր ։ Զորչափ կարգք կամ օրէնք զօրեն յամենայն մասունս մարմնոյն, մի՛ ամփոփեսցես զայն ․ այլ իբրև հնազանդեալքն ոչ ևս առաջի աչաց կամ ընդ ձեռամբ հրամայո-

1 Արիստոտ․ յղ․ հաս․ գիրք Ա․ գլ․ 1 ․ էջ 296 ․ գիրք Գ․ գլ․ 9 ․ էջ 349 ։

ղացն կան, գիտեա զի զմասն ինչ իշխանութեանն կորոյս պետութիւնն, և աշխարհն զմասն ինչ զօրութեան իւրոյ[1]։

Մայրաքաղաք ծովեզերեայ կառուցես[2], ոչ յոյժ մեծ և ոչ կարի փոքրիկ. վայր նորա դիպող, օդք անապականք, ջուրք ստածիչք, օգնեսցեն առ հասարակ 'ի պահպանութիւն կենաց բնակչացն[3]։ Երկիրն շուրջանակի բաւական իցէ 'ի բերս պիտոյից, դժուարամատոյց թշնամեաց, և յերթևեկ զօրաց քոց դիւրին[4]։ Միջնաբերդ 'ի բարձու լիցի նմա, եթէ միապետական հաճոյ թուի կարգ. իսկ եթէ ազնուապետական, ամրոցք 'ի տեղիս տեղիս պատսպարան լիցին նմա յերեսաց մոլեգնութեան խուժանին։ Մի քան զպատնէշն աւելի լիցի նմա ամրութիւն, եթէ ռամկապետութիւն 'ի նմա հաստատեալ իցէ[5]. պարիսպք ամուրք իցեն նմա՝ բաւականք զզէմ ունելոյ նորահնար մեքենայիցն, որ 'ի ժամանակաց ինչ հետէ վարին 'ի պաշարել զքաղաքս. կէսք 'ի փողոցաց նորա լայնք իցեն և ուղիղք, և կէսք անձուկք և կամակորք. առաջինքն 'ի զարդ, յետինքն 'ի փախուստ 'ի յեղակարծ յարձակմանց[6]։

Կառուցես նաւահանգիստ 'ի բացեայ՝ երկայնաձիգ որմովք ընդ քաղաքն կցորդեալ, որ-

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Է. գլ. 4. էջ 430։
2 Նոյն անդ, գլ. Ե. էջ 431։
3 Նոյն անդ, գլ. 11. էջ 438։
4 Նոյն անդ, գլ. Ե. էջ 431։
5 Նոյն անդ, գլ. 11. էջ 438։
6 Նոյն անդ։

դիտէք բազում ուրեք են յԱշլադայ. զի 'ի պատերազմի դիւրաւ կարասցես հասանել յօգնութիւն նիզակակցաց քոց, և 'ի խաղաղութեան՝ բնակեցուսցես անդ զամբոխ նաւաստեաց օտարաց և գաւառայնոց, որոց համարձակութիւն և ագահութիւն զեղծուցանիցեն զբարս քաղաքայնոց 'ի բնակակիցն լինել ընդ նա: Բայց շահավաճառ քո սահմանեսցի 'ի փոխանակել զաւելորդս ևեթ բերոց երկրի քո ընդ կարևորս որ պակասեն քեզ, և նաւաստականութիւն քո յահարկութիւն ևեթ մերձակայ ազգաց, և զի յօգնութիւն կարդասցեն զքեզ[1]:

Ի բնակել զաղթականիդ՝ օրինաց պէտք են նոցա. և տացես նոցա օրէնս հիմնականս 'ի սահմանադրութիւն, և քաղաքականս առ 'ի հաստատել 'ի նոսա անշարժ զխաղաղութիւն:

Ուսցիս զազգի ազգի կարգս պետութեանց, որ յօրէնադրաց մերոց սահմանեալս, և որ մտածեալ յիմաստասիրաց: Կէսք 'ի կարգաց աստի կարի անկատարք են, և կէսք բազում իրաց կարօտք 'ի կատարումն: Քաջալերեանց համեմատել զդիտաւորութիւն առաջնոցն ընդ արդիւնս իրացն, և արիագոյն ևս խրախուսեսջիր զդէմ ունել հրապուրանաց յետնոցն: Եթէ զօրութեամբ հանճարոյ երկնեսցես 'ի մտի սահմանադրութիւն ամենակատար, գերագունի իմն հաւանեսջիր բանի՝ զի անհնարին է այնմ յարդիւնս.

1 Արիստոտ. յղ. հատ. գիրք Է. գլ. 6. էջ 432:

գալ. և կամ Թէ գալն ևս իցէ յարդիւնս , գուցէ ոչ ամենայն ազգաց պատկանիցի¹ :

Ընտրելագոյն կարգ տեսչութե̃ն իւրաքանչիւր ումեք յազգաց այն է , որ համեմատի բարուց նոցա և կարօտութեան , և նահանգին յորում բնակեն , և բազում այլ ևս սեփականեալ նոցին հանգամանաց :

Նազում և պէսպէս իրօք զանազանեաց բնութիւնն զազգս սփռեալս ընդ երեսս երկրի : Հիւսիսաբնակք և եւրոպացիք կորովիք են , այլ վերջացեալք 'ի գիտութենէ և 'ի ճարտարութենէ . որով հարկ է՝ զի իցեն ազատք և անընդդէլք լծոյ օրինաց և անքաւականք իշխելոյ մերձակայ ազգաց : Ասիացիք զամենայն աջողութիւնս մտաց և զճարտարութիւնս արուեստից ժառանգեն , այլ ծայրագոյն վատութեամբն դատապարտին 'ի ծառայութիւն : Իսկ Յոյնք 'ի մէջ երկաքանչիւրոցն բնակեալք , ճոխացեալք ամենայն բարեմասնութեամբք յորս նոքա պանծան , այնպէս զքաջութիւն ընդ գիտութեան կցորդեալ և զնախանձ օրինաց ընդ սիրոյ ազատութեան միալուծ յանձինս ձգեալ բերեն , զի մարթ է նոցա նուաճել և վարել զտիեզերս : Այլ 'ի նմին իսկ 'ի միում գաւառի քանի խառնութեամբ երանգոց ոչ այլակերպէ բնութիւն զերևելագոյն զայսոսիկ նկարագիրս : Զի և յազգս Յունաց կէսք հանճարովն և կէսք քաջութեամբ երևելս առնեն

¹ Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Դ. գլ. 1. էջ 363 :

զմիմեամբք. են այլք որք 'ի կշիռ հաւասարութեան զպայծառ առաքինութիւնքս բերեն[1]:

Օրէնսդրի հետազօտելով զբարս մարդկանն որոց առաջնորդէ, խելամուտ լիցի թէ իցէ ընկալեալ նոցա 'ի բնութենէ և կամ թէ մարթիցի նոցա 'ի հրահանգաց իւրոց ընդունել զկատութիւն բաւական առ 'ի միտ առնուլ զպատուականութիւն առաքինութեան, և զօրութիւն և եռանդն առ 'ի նախամեծար առնել զայն քան զամենայն. և ըստ մեծութեան առաջարկութեանն առաւել ևս պարտ է նմա խոկալ տեսանել և երկբայել. զի և վայրացն ինչ հանգամանք բաւականք են երբեմն 'ի սահմանել զերկմիտ խորհուրդս նորա: Օր զոր օրինակ եթէ երկիրն՝ յոր զաղթական նորա գնայ բնակել, քաջադէպ իցէ 'ի մշակութիւն, և խոչք անկոխելիք առաջի կայցեն հաստատելոյ այլ ինչ կարգ տեսչութեան, մի երկմտեսցի հաստատել ընկերհաշտութիւն[2]: Ազգ երկրագործ քան զամենայն ազգս գեր 'ի վերոյ է. ոչ լքեալ թողցէ նա զվաստակս իւր՝ որոց պարտ է նմա առընթեր կալ, և ոչ դայցէ 'ի հրապարակ պարապել 'ի վէճս՝ զոր մնուցանէ դատարկութիւն, և թեկն ածել զփառաց՝ զո-

1 Հիպպոկր. յղ. օդոց, յօդ. 39. հտ. 1. էջ 350: Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Է. գլ. 7. էջ 433: Պղատ. յղ. հաս. գիրք Դ. էջ 435: Անոնիմ. առ. փոտայ, էջ 1320:

2 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Դ. գլ. 6. էջ 370. գիրք Զ. գլ. 4. էջ 416:

րոց չէ ինչ նմա փոյթ[1] ։ Նա աւագանին առաւել մեծարեալ, ոչ ևս կայցէ նշաւակ անձնահաճ կամաց յանդուգն և անյագ խուժանի գործաւորաց և վարձկանաց ։

Դարձեալ և սակաւապետութեան 'ի ձահ է հաստատել 'ի տեղիս, ուր կարևոր է և հնարաւոր ունել հեծեալս բազմագունդ ։ Զի որովհետև հզօրագոյն պատսպարանք պետութեանն է անդ այրուձին, հարկ է բազմաց 'ի քաղաքայնոց ունել երիվար, և բաւական լինել 'ի ծախսն կարևորս հեծելազին. որով խումբ փարթամացն զօրանայ 'ի վերայ չքաւորաց[2] ։

Մինչև յառաջ ևս մատուցեալ՝ 'ի քննին առցուք որ ինչ իրաւունք իցեն քաղաքացւոյ, և որ ինչ հանգամանք 'ի նմա խնդրին ։

Ի տեղիս ուրեք բաւական է առ 'ի ժառանգել զքաղաքացւոյ կարգ՝ քաղաքացւոյ հօր և մօր լինել որդի, այլուր 'ի վերուստ ևս 'ի հայրենի իրաւանցն խնդրի ժառանգութիւն. այլ ըստ այսմ առաջինք յանիրաւի գտանեին համարեալ քաղաքացիք. զի եթէ նոցա չէին իրաւունք քաղաքացւոյ, որպէս որդւոց իւրեանց թողին զայն 'ի ժառանգութիւն[3] ։

Ոչ շրջապատ քաղաքի և ոչ սահմանք պետութեան տան բնակչաց զպարծանս զայս. զի եթէ

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Զ. գլ. 4. էջ 417 ։
2 Նոյն անդ, գլ. 7. էջ 420 ։
3 Նոյն անդ, գիրք Գ. գլ. 2. էջ 340 ։

այսպէս էր՝ հանգիտապատիւ աւագանւոյն ըստրուկք գտանէին[1] ։ Արդ եթէ ստրուկք զքաղաքացւոյ ունել կարգ ոչ կարեն, չկարասցեն և ամենեքին որ 'ի ծառայութեան նմանեաց իւրեանց կան, կամ որք 'ի ձեռակերտս պարապեն 'ի սպասաւորութիւն հասարակաց[2] ։ Ապաքէն քաղաքացիք համարին նոքա առ բազումս 'ի հասարակապետութեանց, և մանաւանդ 'ի ծայրագոյն ռամկապետութեան. այլ 'ի բարեկարգ պետութեան ոչ է պարտ տալ նոցա զգեղեցիկ պարծանսն ։

Ո՞ր իցէ ապա ճշմարիտ քաղաքացին, այն որ ազատ յամենայն զբաղանաց՝ միումն ուշ ունի 'ի սպաս հայրենեացն, և ձեռնհաս 'ի յանձանձանս իրաց աշխարհին և յաւագութիւնս և 'ի պատիւս, և միանգամայն ասացեալ՝ 'ի գերագոյն իշխանութիւն ։

Վասն որոյ և ոչ մանկանց և ծերոց զառամելոց պատկանի տիրապէս անունս այս, և ոչ ձեռագիտաց կամ միջակաց և կամ ազատելոց ստրկաց 'ի ճահ պատահէ[3] ։ Սմին իրի և չիք ուրեք քաղաքացի, բայց 'ի հասարակապետութեան[4]. Թէպէտ և հաղորդականք են անդ քաղաքացւոյ իրաւունք և այնոցիկ, որոց մարթ է չտալ զայնս ըստ մերոց կանոնաց ։

1 Արիստոտ. յղ. հատ. գիրք Գ. գլ. 1 ։
2 Նոյն անդ, գլ. 5. էջ 343 ։
3 Նոյն անդ, գիրք Գ. գլ. 1 և 5. գիրք Է. գլ. 9. էջ 435 ։
4 Նոյն անդ, գիրք Գ. գլ. 1. էջ 339 ։

Ամենայն վաստակ որ խափանէ զպարապութիւն յօգուտ հայրենեաց, յոր միայն պարտ է ուշ ունել, արգելեալ լիցի քաղաքայնոց 'ի քաղաքիդ: Այլ մի՛ ումեք զմեծարանաց անուն տացես, բայց միայն որոց 'ի մանկութենէ զինուորին 'ի վերայ հայրենեաց, և յաւագոյն հասակին խորհրդականութեամբ օգնեն նմա[1]:

Այսու օրինակաւ քաղաքացիք քո լիցին տիրապէս մասունք քաղաքին. կարևորագոյն յառաջամանութիւնն նոցա լիցի հասանել յաւագութիւնս, դատել զդատաստան իւրաքանչիւրոց, և թուարկութիւն յատեան աւագանւոյն կամ 'ի ժողովս հասարակաց[2]: Այս յառաջամանութիւն նոցա այս յենուցու 'ի հիմունս օրինաց. զի օրէնք են դաշն հաստատութեան իրաւանց քաղաքայնոց[3]: Առաջին պարտ նոցա լիցի բաւականութիւն 'ի հրամայել և 'ի հնազանդել[4]. և լցեն զայն ստիպեալք 'ի սահմանադրութենէ, զի սմա միայնոյ է տալ զառաքինութիւնս անկաւորս քաղաքացւոյ կամ զհայրենասիրութիւն:

Այսոքիկ տան մեզ 'ի միտ առնուլ զկարգ հաւասարութեանն, զոր պարտ է օրէնսդրին 'ի քաղաք անդր մուծանել:

Իսկ 'ի սակաւապետութեան չիք և ոչ մի ինչ հաւասարութիւն. այլ ընդ հակառակն զանա-

1 Արիստոտ. քղ. հաս. գիրք Է. գլ. 9. էջ 435:
2 Նոյն անդ, գիրք Գ. գլ. 1. էջ 339:
3 Նոյն անդ, գլ. 9. էջ 348:
4 Նոյն անդ, գլ. 4. էջ 342:

զմտութեամբ բախտի զանազանին անդ քաղաքացիք 'ի միմեանց, նմին իրի և աւագութիւնք և պատիւք համարին մեծութեանց անկանոնք[1]: Ի ռամկապետութեան հաւասարս միմեանց համարին զանձինս քաղաքացիք, զի ազատք են առ հասարակ: Սակս զի ազատութիւն նոցա անուն ունայն է՝ անկցորդ 'ի ճշմարտութենէ իրաց, հաւասարութիւնն զոր վեր 'ի վերոյ բերեն յանձինս՝ տապալէ զամենայն կարգ հպատակութե: Աստի յաճախեն անդադար 'ի նոսա աղմուկք. 'ի սակաւապետութեան՝ զի խուժանն զրկանս իւր համարի զանհաւասարութիւն[2], և 'ի ռամկապետութեան՝ զի դժպհի է մեծատանց հաւասարութիւնն նուաստացուցիչ նոցա:

Ի նախամամնութիւնս որ հաստատեն կամ եղծանեն զհաւասարութիւն 'ի քաղաքացիս, են երեք ինչ նկատելի. ազատութիւն, առաքինութի և մեծութիւնք: Լռեմ զազնուականութիւն, որ բովանդակի 'ի սոսա այնու՝ զի է յաջորդութիւն մեծութեանց կամ առաքինութեան 'ի միումուրեք ազգատոհմի[3]:

Չիք ինչ հակառակ համարձակութեան որպէս զազատութիւն. յամենայն կարգս պետութեան իւրաքանչիւր ոք է և պարտի գոլ հպատակ. բայց

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Գ. գլ. 9. էջ 348. գիրք Ե. գլ. 1. էջ 385:
2 Նոյն անդ, գիրք Ե. գլ. 3. էջ 389:
3 Նոյն անդ, գիրք Դ. գլ. 8. էջ 373:

միայն զի ուրեք հպատակեն մարդկան, և այլուր օրինաց ։ Վասնզի ազատութիւն ոչ այն է՝ զի արասցէ ոք զամենայն որ ինչ և կամի, որպէս վիճեալ պնդին ռամկապետականք ոմանք [1], այլ այն՝ զի ոչ այլ ինչ արասցէ ոք քան զոր կամին օրէնք՝ ազատութեան իւրաքանչիւր ուրուք պահապանք ։ Այնուհետև երկաքանչիւր իսկ կարգք քաղաքայնոցդ առ հասարակ լիցին ազատք ։

Առանց այլ ևս երկարելոյ որ յաղագս առաքինութեան զբանս, յաւելից․ զի որովհետև մարթի քաղաքայնոցդ հասանել՝ի գերագոյն իշխանութիւն, ամենեցուն փոյթ լիցի պատկառ կալ առաքինութեան, և՝ի նոյն նախանձ հայրենասիրութեան վառիլ ։ Այլ դարձեալ ըստ չափոյ առաքինութեանն, լիցին առաւել կամ նուազ ազատք ։

Իսկ յաղագս մեծութեանց, յորովք քան թէ սակաւք յիմաստասիրաց չկարացեալ խուսափել՝ի դիւրապատիր խաբէութենէն, ուշ կալան՝ի զեղծումնն որ սաստկագոյն՝ի դիմի հարկանի ախորժակաց նոցա և կրից, և կարծեցին զի՝ի խլել զայն արմատաքի՝ ինքնին ամենայն կարգք պետութեանն ուղղեսցին ։ Հնոց ոմանց օրէնսդրաց՝ի ձեռնարկելն յուղղութիւն ածել զազգս, ՝ի դէպ թուեցաւ անդէն՝ի սկզբան հաւասարաբաժին առնել զինչս յամենայն քաղաքացիս ։ Նմին իւր և ոմանք յարդի օրէնսդրաց, ընդ որս և Փա-

[1] Արիստոտ․ յղ․ հաս․ դիրք Ե․ գլ․ 9․ էջ 402։

ղէսս քաղկեդոնացի, եղին զանփոփոխելի հաւասարութիւն ընչից հիմն սահմանադրութեան իւրեանց։ Կէսք պատուիրեն՝ մեծատանց ընդ չքաւորս ևեթ խնամենալ, և դստերաց նոցա բերել օժիտս, իսկ սոցայոցն ոչ ևս. այլք զի մի օրէն լիցի ումեք յաճախել զինչս քան զօրինադրեալն չափ։ Այլ 'ի սահմանել զչափ ընչից ազգատոհմից, հարկ էր և զԹիւ որդւոց նոցա սահմանել։ Եւ օրէնք արգելականք 'ի կշիռ հաւասարութեան ունին զբախտս իւրաքանչիւրոց, այլ պարտ է հաստատել 'ի նոսա ըստ կարի զանտեսութիւն իւրաքանչիւր օգտին, և այնպէս զկարգ իւրացն ուղղել՝ զի լաւք չկամիցին· յաճախել զըստացուածս իւրեանց, և չարք չկարասցեն [1]։

Այնուհետև մարԹ է քաղաքայնոց քոց զանազանել 'ի միմեանց մեծուԹեամբք. այլ զի զանազանուԹիւնս այս ոչ ինչ խտիր 'ի ներքս ածէ 'ի բաշխս աւագուԹեանց և պատուոյ, ոչ բարձցէ զհաւասարուԹիւնն որ կարևոր է 'ի նոսա։ Հաւասարք իցեն, զի օրէնք ևեԹ իշխեսցեն նոցա, և ամենեցուն անխտիր յանձն լիցի զերապանծ հոգ նպաստամատոյց լինելոյ 'ի խաղաղուԹիւն և 'ի բարեկենդանուԹիւն հայրենեաց [2]։

Դու ինքնին տեսանես, զի կարգ տեսչուԹեանն՝ զորոյ տամ քեզ զկերպարան, հանգոյն իմն է ռամկապետուԹեան, այլ են ինչ 'ի նմա

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Բ. գլ. 7. էջ 323 և 324։
2 Նոյն անդ, գիրք Գ. գլ. 4. էջ 341. գլ. 9. էջ 345։

որովք կցորդի և ընդ սակաւապետութեան ։ Քանզի խառն իմն լինի սա, և այնպէս յօրինեալ, զի դժուարին իցէ կոչել նմա անուն․ այլ ռամկապետականք և սակաւապետականք գտցեն ՚ի նմա զարգասիս պետութեանն զոր նախամեծար առնեն, առանց դժպատեհութեանց նորա՝ յորմէ սարսնուն [1] ։

Խառնուածս այս գեղեցիկ յաջողագոյն ևս յերևան գայցէ ՚ի բաշխս երից իշխանութեանցն, յորս հաստատի կարգ հասարակապետութեան ։ Առաջինն որ է օրինադրականն, ՚ի համախումբ ժողովս ազգին կայցէ․ երկրորդն որ ՚ի կատարումն օրինացն պատկանի, աւագանւոյն լինի անկ․ իսկ երրորդն՝ իշխանութիւն դատելոյ, յանձն լինի ատենից արդարութեան [2] ։

Ա․ Խաղաղութիւն և պատերազմ, ուխտք նիզակակցութեան, օրէնք, ընտրութիւն աւագանւոյ, պատուհաս քրէական յանցանաց, պահանջել զհամար ՚ի վերակացուաց գործոց կարևորաց, այս ամենայն ՚ի դատաստան ժողովրդեան լինի ապաստան․ զի դժուարախաբ է, յորժամ չիցէ յուզեալ ՚ի հերձուածոց ։ Ազատ են յայտնիկ դատաստանք նորա, և ոչ զերծեալք զօշաքաղութեանք, զի անհնար է կաշառել զազգ մի ողջոյն․ խոհականք են, զի ռամկին զարմանալի ինչ հանճար է ընտրելոյ զայրս իմաստունս և առա-

[1] Արիստոտ․ յղ․ հաս․ գիրք Դ․ գլ․ 9․ էջ 373 ։
[2] Նոյն անդ, գլ․ 14․ էջ 379 ։

քինիս, և զխուրութիւն զարմանալի 'ի միաբանել զկարծիս նոցա, 'ի զնալ զհետ այնոցիկ, և յուղղել իսկ զայնոսիկ [1]։

Աձիռք համախումբ ժողովոյ ազգին լիցին անեղծք, բայց միայն 'ի պատժականացն. զի 'ի դատաստանս յանցաւորաց եթէ ժողովն անպարտ զամբաստանեալն արձակիցէ՝ վճարեսցի դատն. իսկ 'ի դատապարտելն զնա, հաստատեսցի վճիռն կամ եզծցի յատեանս արդարութեան [2]։

Նա 'ի բաց կացուցանել 'ի հասարակաց ժողովոյ զմինլքոր խուժանն չքաւոր և անարուեստ, որ զքաղաքացւոյ ունելով կարգ՝ կարասցէ մտանել անդր, հարկ լիցի ապաստանել 'ի հաս կամ յերևելի պայման մեծութեանց իւրաքանչիւրոց։ Ի սակաւապետութեան բազում յոյժ խնդրի հաս, մինչև փարթամագունիցն ևեթ մտանել 'ի համախումբ ժողով ազգին։ Ի ռամկապետութիւնս ուրեք չիք բնաւ. և յայլս 'ի նոցանէ այնչափ դոյզն ինչ, զի գրեթէ ոչ ոք արտաքսի 'ի ժողովոյն։ Սահմանեսցես դու հաս այնպիսի, զի առաւելագոյն և ողջախոհագոյն մասին քաղայնոց լիցի իշխանութիւն թուարկութեան 'ի խորհուրդս հասարակաց [3]։

Նա քանզի հաք չեն միշտ համաչափ՝ այլ

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Գ. գլ. 11. էջ 350 և 351. գլ. 15. էջ 356. գիրք Դ. գլ. 14. էջ 381։

2 Նոյն անդ, գիրք Դ. գլ. 14. էջ 381։

3 Նոյն անդ, գլ. 9. էջ 373։

փոփոխմին ըստ գնոց պարենից, և փոփոխմանց այսոցիկ բաւական եղեն երբեմն 'ի յեղափոխել զկարգ պետութեան, տեսջիր երբեք երբեք նորոգել զայնս, և համեմատել ըստ պիտոյից ժամանակին ընդ գոյս իւրաքանչիւրոց, և ընդ առաջարկեալ ուշ նպատակիդ [1] :

Բ. Զվճիռս համախումբ ժողովոյ ազգին պարտ է կատարել աւագանւոյն, որոց ընտրութիւն, թիւ, գործ և ժամանակ իշխանութեան համեմատեսցի ընդարձակութեան հասարակապետութեան և կարգի տեսչութեանն : Զայսմանէ, որպէս գրեթէ և զայլ ամենայն իրաց զորոց ճառեցաք, խնդիրս բազում մարթ է առնել [2] . այլ մեր թողեալ զամենայն, զերկուց կարևորաց ասասցուք, որ են ընտրութիւն և թիւ աւագանւոյն : Մ՚ի յէական պայմանաց սակաւապետութեան է՝ ընտրութեամբ ըստ հասից սահմանել զաւագանին, իսկ ռամկապետութեան՝ վիճակաւ սահմանել զնոսա անխտիր, առանց հայելոյ 'ի գոյս [3] : Յառաջնոյն կալցիս զընտրութիւնն, զի այսու օրինակաւ առաւել յաջողեսցի քեզ ունել աւագանի գիտուն և առաքինի. և ըստ օրինակի երկրորդին՝ մի ըստ հասից արասցես զընտրութիւնն, զի չիք առ քեզ վտանգ՝ թէ աննշան և ապիկար մարդիկ ամբարձցին յաւա-

1 Արիստոտ. յղ. հատ. գիրք Ե. գլ. 8. եր 395. գլ. 8. եր 398 :

2 Նոյն անդ, գիրք Դ. գլ. 15. եր 381 :

3 Նոյն անդ, գլ. 9. եր 373 :

գութիւն ։ Իսկ յաղագս Թուոյ աւագանւոյն , լաւագոյն է յաճախել զիշխանութիւնս՝ քան ընդարձակել զսահմանս իւրաքանչիւրոցն [1] ։

Գ. Այն խառնուած կարգաց պահեսցի և յատեանս դատաստանաց ։ Ի սակաւապետութեան տուժին մեծատունք՝ հրաժարեալք յատենակալութենէ , և աղքատաց համապազորդելոց յատեանս չէք ինչ վարձ . իսկ 'ի ռամկապետութեան հակառակն սորին գործի ։ Դու ստիպեսցես ըզփարթամս 'ի համապազորդել , տուժս 'ի վերայ արկեալ հրաժարելոց . իսկ զչքաւորս ազատ արասցես յատենակալութիւն [2] ։

Այսու օրինակաւ զերկոսին ևս դասս քաղաքայնոց յորդորեալ 'ի խնդիր օգտի պետութեան , ջանասցիս ապա բառնալ 'ի սրտէ նոցա զնախանձ ընդդէմ դժնդակ հակառակութիւնն՝ որ զքաղումն 'ի հասարակապետութեանց Եղլադայ կործանեաց ։ Որ և այս ևս մի 'ի կարևոր մասանց օրինադրութեանս մերոյ է ։

Մ'ի խնդրեսցես հաճել զպահանջմունս , յորոց ոչ երբէք դադարեսցեն փառամոլութիւն և ախտք երկաքանչիւրոց խմբիցն ։ Չիք այլ հնար դադարեցուցանելոյ զայնս , բայց նախամեծար առնել զխումբ միջակայնոց * , և զօրացուցանել

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Դ. գլ. 15. էջ 382։

2 Նոյն անդ , գլ. 9. էջ 373։

* Միջակայնովք իմանայ Արիստոտէլ զայնոսիկ , որ ոչ փարթամք և ոչ չքաւորք են . համեմատեսջիր զասացեալս նորա զայսմանէ ընդ բանս Պղլուտարքեայ 'ի սկիզբն վարուց Սողոնի ։

զնա որչափ հնար է[1] . զի 'ի խմբի աստ առաւել քան յայլմն լիցի քեզ գտանել զանեղծութիւն բարուց և զլաւութիւն ։ Հաճ և հաւան է նա ընդ բախտ իւր, և ոչ կրէ և ոչ կրել տայ այլոց զարհամարհանս գոռոզութեան՝ զոր մեծութիւնք ազդեն 'ի սիրտ, և ոչ զմախանս՝ զոր ծնանի կարօտութիւն ։ Ի քաղաքս մեծամեծս, վասն բազմագունից գոլոյ 'ի նոսա միջակայնոց, նուազ քան 'ի փոքունս յուզին խռովութիւնք . և ռամկապետութիւն, վասն զի մեծարէ զնոսա, երկարատև է քան զսակաւապետութիւն՝ որ ոչ ինչ ակն ածէ 'ի նոցանէ[2] ։

Առաւելագոյն մասն գաղթականիդ քո լիցի խումբս այս պատուական, և ամենայն աւագութեանց ընդունականս օրէնք քո կացուսցեն զնոսա, և իմաստուն կարգօք պահեսցես հաստատուն 'ի նոսա զիղձս և զսէր չափոյից, և տացես իշխել նոցա 'ի հրապարակի ։ Զօրութիւն նոցա պահեսցէ զպետութիւնն 'ի խորամանկ գոռոզութենէ մեծատանց՝ որ անընդելք են հնազանդութեան, և 'ի յանդուգն գոռոզութենէ աղքատաց՝ որ անկարողք են 'ի հրամայել ։ Որով ըստուարագոյն մասն ազգին սերտեալ ընդ պետութեան, ոգւովք չափ գուն գործեսցէ 'ի հաստատութիւն նորա . որ է հիմն և հաստատագոյն

1 Արիստոտ. յղ. հաս. Եւրիպիդ. 'ի յաւել. տող 238։ դիրք Դ. գլ. 11. էջ 376։ 2 Արիստոտ, անդ, էջ 376։

փորձ բարուոք սահմանադրութեան[1]:

Յամենայն հասարակապետութիւնս քաղաքացի կարի յոյժ զօրացեալ, մնասակար դատանի: Եթէ ոչ զօրեսցեն օրէնք քո խափանել զիւրաքանչիւր ոք 'ի խուսելոյ մեծութիւնս անչափ, և 'ի յաճախելոյ զիւրև կուսակիցս յահարկութիւն, 'ի խեցեկոյտ վճիռս կամ յաքսոր լեր ապաստան, և կալցիս զնա 'ի բացեայ զամս քանի մի:

Խեցեկոյտն վճիռ դեղ է սաստիկ, և թերևս անիրաւ իսկ 'ի կարի յոյժ յաճախելն 'ի վրէժխնդրութիւն իւրաքանչիւրոց. այլ իրաւացի ցուցեալ մեծամեծ օրինակօք և վկայութեամբք, և միակ հնար փրկութեան աշխարհին 'ի դէպս յայսոսիկ: Բայց եթէ յարիցէ ոք՝ որ գերազանց առաքինութեամբքն և եթ յինքն պարուրեսցէ ըզսիրտս, ապաքէն արդարացի ևս է փոխանակ տարագրելոյ զայնպիսին՝ կացուցանել զնա յաթոռ[2]:

Քաղաքացիք; որպէս յառաջ ասացի, լիցին քեզ մանկտին՝ որ զօրութեամբ սպասաւորէ հայրենեաց, և ծերակոյտն՝ որ յետ օգնելոյ բազկաւ, ուղղէ խորհրդականութեամբ զհայրենիսն:

Ի յետնոցս յայսցանէ կացուսցես զքուրմս. զի ոչ է արժան եթէ ձեռք 'ի նիւթական և 'ի ծառայական վաստակս սովորեալք՝ մատուսցեն զխնկ զպաշտօն ազգի ազատի[3]:

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Դ. գլ. 12. էջ 377. գիրք Ե. գլ. 9. էջ 400:

2 Նոյն անդ, գիրք Գ. գլ. 13. էջ 354. գլ. 17. էջ 361:

3 Նոյն անդ, գիրք Է. գլ. 9. էջ 436:

Սահմանեսցես ճաշ հասարակաց. զի չէք ինչ դիպողագոյն 'ի պահել զմիաբանութիւն 'ի քաղաքացիս [1]:

Զվիճակս բաժանեսցես յերկուս. զկէս 'ի սպաս աշխարհին, և զմիւս կէսն 'ի պէտս իւրաքանչիւրոց: Առաջինն նուիրեսցի 'ի պաշտամունս կրօնից և 'ի ճաշ հասարակաց, իսկ զերկրորդն ժառանգեսցեն այնոքիկ միայն՝ զորս 'ի կարգ քաղաքացւոց դասեցի. և զերկաքանչիւրն մշակեսցեն ստրուկք գերեալք յայլ և այլ ազգաց [2]:

Յարմարեալ զկարգ պետութեան, կազմեսցես ապա զյօրինուած քաղաքական օրինաց՝ պատկանելով բոլորիցն 'ի հիմնական օրէնսն, և ամրագոյնս զնոսա պնդելով:

Մի 'ի կարևորաց լիցին օրէնք ամուսնութե̃: Ամուսնաց մի՛ անհամեմատ գոլ միմեանց տիովք [3]. զի աստի առաւելապէս ծնանին դժտութիւնք և դառնութիւնք 'ի մէջ նոցա: Մի՛ դեռահասակս յոյժ լինել նոցա, և մի՛ անցեալս հասակաւ. զի աստի առաւելապէս քաջատոհմութիւն ազգի մարդկան ժանտանայ: Այլ դստերք զութևտասանամենիւք ամուսնասցին, և ուստերք զերեսուն և եօթնամենիւք [4]: Ի յեղյեղակս ձմերայնոյ հարսանիքն նց̃ կատարեսցին [5] *: Օրէն լիցի արկանել

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Է. գլ. 70. էջ 436:
2 Նոյն անդ, էջ 437:
3 Նոյն անդ, գլ. 16. էջ 445:
4 Նոյն անդ, էջ 446:
5 Նոյն անդ:
* Վարդենաւին 'ի ճառն զոր յամին 1772 խօսեցաւ 'ի լուր

'ի բաց զտղայս՝ որ տկար կազմածոյ 'ի ծնէ վիճակեցին , և որոց խեղութիւն ինչ երևելի իցէ ։ Եթէ սարտնուցու յայսմանէ ընութիւն ազգին, թիւ մանկանց ազգատոհմից իւրաքանչիւր սահմանեսջիր . և եթէ ոչ կայցեն ամուսինք յօրէնման, անցուսցէ մայրն զսաղմն դեռ ևս աննկար ։ Սյափանեսջիր խստիւ զչնութիւն , և պատուհասք սաստկագոյնք շիջուսցեն զփառս անարգողաց գեղեցիկ զուգութեանն [1] ։

Եւ ապա ընդարձակէ Արիստոտէլ զբանս իւր յաղագս դաստիարակութեան քաղաքացւոց , առեալ զնա 'ի խանձարրոց , և ածեալ ընդ ամենայն հասակս կենաց , ընդ այլ և այլ գործս հասարակապետութեան , և ընդ ամենայն յեղանակս կցորդութեան նորա ընդ այլս ։ Ջառէ և զգիտութեանց՝ յորս պարտ է մտաց նորա կրթել, և զառաքինութեանց՝ որոց պարտ է 'ի հոգւոջ նորա տարրանալ . և մի ըստ միոջէ 'ի կարգ արկեալ զպարտս նորա , ցուցանէ նմա կարգաւ և զօրէնս՝ որ 'ի կատարումն այնցիկ ստիպեն զնա * ։

կաճառոյն գիտութեանց 'ի Հոլմիա, եցոյց չորեքտասանամեայ փորձիւք, զի առաւել քան յամենայն ամիսս տարւոյ'ի սեպտեմբերի լինին ծնունդք ։ (Լրագիր Գաղղիոյ 1772 . Օգոստ . 28 ։)

1 Արիստոտ . յղ . հաս . գիրք Է . գլ . 16 . էջ 447 ։

* Ճառս այս մանրապատումն չէ 'ի միջի , այլ յառաջնոց գլխոց ութերորդ գրոցն հասարակապետութեան մարթ է գուշակել զկարգն , զոր Արիստոտէլ 'ի լրումն մատենին երևի կալեալ ։

ԱՀԱՒԱՍԻԿ առաջի արարի ինչ ինչ 'ի մտածութեանցն Արիստոտելի յաղագս գերագունին 'ի կարգս առաջնորդականս ։ Վերագոյն ևս ըզՊղատոնին 'ի ներքս ածի զիմաստս *, և զսահմանադրութիւնն Լիկուրգեայ ** և զՍողոնի *** ։ Այլ այլք ևս 'ի մատենագրաց յօրէնսդրաց յիմաստասիրաց, 'ի ճարտասանից և 'ի քերթողաց յայտ արարին զիմաստս իւրեանց զկարևոր իրընդրոյս . այլ ո՞ կարասցէ առանց ծանրատաղտուկ ձանձրութեան բացատրել զազգի ազգի կարգս տեսչութեան զոր յօրինեն, և զբազմախուռն վճիռս զոր տան, և զխնդիրս զոր յուզեն ։ Բաւ լիցի մեզ աստանօր համառօտել զիմաստս յոր ամենեքին միաբանին, և կամ որ նորաձևութեամբն արժանի գրոցս յիշատակի են ։

Ոչ Արիստոտէլ միայն գովէ զԹագաւորութիւն, այլ և բազմագոյնք յիմաստասիրաց խոստովանեցան զգերազանցութիւն կարգիս այսորիկ, կէսք ըստ քաղաքաժողով միաբանութեան նկատեալ զայն, և կէսք ըստ համաշխարհական կարգի տիեզերացս ։

Առաջինք այսպէս իմաստասիրեն . Գեղեցկագոյն 'ի սահմանադրութիւնս այն է, ուր միոյ ուրուք կալեալ զիշխանութիւն՝ վարեսցէ ըստ օրինաց սահմանելոց իմաստութեամբ [1], ուր իշ-

* Ի ԼԴ. գլուխ գրոցս ։ և 'ի գլուխն ԺԵ ։

** Ի ԼԵ. գլուխ գրոցս ։

*** Ի Նախաշաւիղ գրոցս,

1 Պղատ. 'ի քաղաքավար. հտ. 2. էջ 314 և 302 ։

խանն զեր 'ի վերոյ հնազանդելոցն կացեալ զիտութեամբք և առաքինութեամբք և զօրութեամբ[1], դիցէ 'ի մտի՝ զի և ինքն հանգոյն օրինաց 'ի բարեպաշտութիւն ևեթ ժողովրդեան սահմանեալ է[2]. ուր կարգ պետութեանն ահարկու և մեծարոյ է ներքոյ և արտաքոյ, ոչ միայն անյեղլի իմաստիւք, գաղտնութեամբ խորհըրդոց և արագութեամբ գործոյն[3], այլ և ուղղութեամբ և հաւատարմութեամբ. որպէս զի վստահել ամենեցուն 'ի բանս թագաւորի առաւել քան յերդմունս այլոց[4]:

Իսկ յետինք յաւելուն. Ամենայն ինչ յէիցս ածէ զմեզ 'ի միութիւն. էն գերաբուն վարէ զտիեզերս[5], և գունդք երկնաձեւք 'ի մէջն մի հոգւոյ վարին. պարտ է ապա և պետութեանց երկրի ուղղել 'ի մէջն միոյ իշխեցողէ, որ բազմիցի յաթոռ առ 'ի պահել յերկրի իւրում զյարմարական բարեկարգութիւնն որ է ընդ տիեզերս: Այլ առ 'ի վիճակին իւրում գոլ վայելուչ, պարտ էնմա բերել յանձին զտիպս աստուածպետականին առաքինութեց՝ որոյ է պատկեր[6], և վարել զժողովուրդն ծնելասէր յանձանձանօք հօր, հսկող խնամօք հովուի, և անաչառ ուղղութ՟ օրինաց[7]:

1 Խոսկր. 'ի Նիկոկլ. հտ. 1. էջ 56:
2 Արքիդ. առ Ստոբա. Ճառ. 44. էջ 314:
3 Դեմոսթ. յղ. վրէպ հռրեշտ. էջ 321: Խոսկր. անդ, էջ 93:
4 Խոսկր. անդ, էջ 63:
5 Եկփանտ. առ Ստոբ. Ճառ. 46. էջ 333:
6 Նոյն անդ, էջ 333 և 334:
7 Նոյն անդ, էջ 334:

Այնոքիկ են փոքր 'ի շատէ պարտք թագաւորի սահմանեալք 'ի Յունաց. և քանզի գրեթէ ամենայն ուրեք տեսին նոքա վերջացեալ յայսցանէ զթագաւորս, ոչ ևս իբրև այլ ինչ զկարգ պետութեանս այսորիկ նկատեն՝ բայց որպէս նախատիպ կարևոր օրէնսդրի, առ 'ի միաբանել 'ի մի կամս հասարակաց զիւրաքանչիւրոցն ամենեցուն[1]: Եթէ կարգք պետութեանց 'ի պայմանս իւրեանց կային, ասէ Պղատոն, 'ի միապետութեան պարտ էր խնդրել զքարեքաստութիւն. այլ զի եղծեալ են առ հասարակ, պարտ է յընկերհաշտութեան կալ[2]:

Որպիսի՞ ինչ սահմանադրութիւն ձեռնհաւորագոյն իցէ ապա ազգի, որ ոգւով չափ վրէժխընդիրն է ազատութեան. բայց խառն տեսչութիւն, յորում իցեն թագաւորութիւն, ազնուապետութիւն և ռամկապետութիւն կցորդեալք օրինօք՝ որք 'ի կշիռ հաւասարութեան ունիցին զպետութիւնն 'ի միտել նորա 'ի մի 'ի կարգացս[3]: Եւ զի 'ի բազում ազգի ազգի յեղանակս մարթ է զխառնուած զայս կազմել, աստի անպարոյր զանազանութիւնքն մտին 'ի սահմանադրութիւնս ժողովրդոց և 'ի կարծիս իմաստասիրաց:

Այլ ամենեքին միաբանին՝ զի հարկ է սահ-

1 Պղատ. 'ի քաղաքավար. հա. 2. էջ 301: Իպպոդ. առ Ստոբ. ճառ 41. էջ 251:
2 Պղատ. անդ. էջ 303:
3 Արքիդ. առ Ստոբ. ճառ 41. էջ 268: Իպպոդ. անդ. էջ 251: Պղատ. յղ. օր. գիրք Գ. հա. 2. էջ 693: Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Բ. գլ. 6. էջ 321:

մանել օրէնս բարիս , և զի ամենեցուն պարտ է հնազանդել օրինաց , և զի չէ հնար չկրել նոցա երբեմն փոփոխմունս ։

Զի որովհետև ոչ է կար մարդոյ մահկանացուի յեղյեղուկ կամօքն պահել զկարգ , օրինաց պէտք են 'ի միապետութեան [1] . և առանց այսր սանձից ամենայն պետութիւն փոխի 'ի բռնաւորութիւն ։

Գեղեցիկ զտիպս նկարագրին ետ , որ զօրէնս հոգի ասաց պետութեան . զի յեղծանել օրինաց , գտանի պետութիւնն դի անկենդան [2] ։

Պարտ է օրինաց լինել պարզ , ճիշդ , հանրական , յարմար ըստ տեղեաց [3] , և ամենևին ձեռնտու առաքինութեան [4] ։ Պարտ է նմա նուազագոյն լինել , որքան է հնար , թողուլ 'ի վճիռ դատաւորաց [5] ։ Օրէնք խիստ լիցին , այլ դատաւորք մի երբէք խիստք [6] . զի լաւ է յանձն առնուլ զվտանգ արձակելոյ զմահապարտն , քան դատապարտելոյ զանմեղն ։ Զի յառաջնումն սխալ և եթ դատաստանի գործի , յերկրորդումն ամպարշտութիւն [7] ։

Նղէն ազգք որք 'ի խաղաղութեան կորուսին

[1] Արքիտ. առ Ստոբ. Ճառ. 41. էջ 268 ։ Քսենոփ. յիշատ. գիրք Դ. էջ 813 ։

[2] Դեմոսթ. առ Ստոբ. Ճառ. 41. էջ 270 ։

3 Արքիտ. անդ ։

4 Դեմոսթ. Թմուղթ. էջ 198 ։ Նոյն 'ի Տիմ. էջ 784 ։

Ստոբ. էջ 270 ։

5 Արիստոտ. Ճարտ. գիրք Ա. գլ. 1. հա. 2. էջ 513 ։

6 Իսէոս առ Ստոբ. Ճառ. 46. էջ 328 ։

7 Անտիփ. առ Ստոբ. էջ 308 ։

զգահերիցութիւնն՝ զոր ստացեալ էր նոցա յաղթութեամբքն ։ Այլ պատճառք՝ թերութիւն օրինացն, որ ընդդէմ աշխատութեանց և եթ մարտի կրթեցին զնոսա, իսկ ընդդէմ գրգանաց հանգստեան ոչ ևս ։ Օրէնսդրի առաւել քան ՚ի ժամանակս պատերազմի որ անցանէ, պարտ է ուշ ունել յառաքինութիւնս՝ որ կրթեն ըղհանդարտ քաղաքացին չկասկածել ՚ի պատերազմէ, և չզեղծանել խաղաղութեամբ [1] ։

Յաճախութիւն օրինաց յաշխարհի ուրեք՝ ցոյց է ապականութեան նորա և վատթարելոյ. զի բարեբաստիկ է միաբանութիւն, ուր չիցեն պէտք օրինաց [2] ։

Կարևոր համարին ոմանք ՚ի սկիզբն բազմադունից յօրինաց բացայայտել զպատճառս նոցա և զզօրութիւն. քանզի ասեն՝ թէ չիք ինչ օգտակարագոյն քան խելամուտ առնել զհնազանդեալս, և մինչև սպառնալեօքն երկեցուցեալ զնոսա՝ համոզելով նուաճել [3] ։

Պարզեալ և այլք զօրաւորագոյն քան զամենայն պատիժս պատուհասից համարին զնախատինս ։ Զի ուր արծաթով քաւին յանցանք, սովորին մարդիկ մեծ համարել յոյժ զարծաթ, և թեթև ինչ զյանցանս [4] ։

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Է. գլ. 14. էջ 444 ։

2 Արգեսիղ. առ. Ստոբ. ճառ. 41. էջ 248 ։ Իսոկր. արիսպ. հա. 1. էջ 331 ։

3 Պղատ. յղ. օր. գիրք Դ. հա. 2. էջ 719 ։

4 Արքիդ. առ. Ստոբ. ճառ. 41. էջ 269 ։

Որչափ գերազանց են օրէնք, այնչափ առաւել է վնասակար հետեւել նոցա։ Լաւագոյն են յոռի օրէնք եթէ պահիցին, քան զօրէնս գերազանցս որ ստունգանիցին [1]։

Չիք ինչ բազմավտանգ քան զյաճախ փոփոխումն օրինաց։ Որ Լոկրիսացիս բնակեալս յԻտալիա [2], որ ըզ եղծումն կամ փոփոխումն օրինաց ինչ առաջարկիցէ, պարտ է նմա խեղդ 'ի պարանոց գալ յատեան. զի 'ի չլինել առաջարկութեանն ընդունելի, խեղդամահ առնեն զնա *։ Որ նոյնն Լոկրիսացիս ոչ է օրէն կամակորել վըտարանդի մեկնութեամբք զօրէնս. եթէ երկբայելիք իցեն օրէնքն, և դատախազն կամ ամբաստանեալն չիցէ հաւան ը̄ մեկնութիւնն տըւեալ 'ի դատաւորէն, օրէն է նմա թողըք ունել յատենի՝ որ 'ի հազար դատաւորաց գումարեալ։ Յանդիման լինին անդ, խեղդ ըստ անձին, մեկնիչ օրինացն և որ թողըքէն. և որ յերկոցունցն կամակոր թուիցի իմաստ, մահու պատուհասի [3]։ Ըստ այսմ և այլք յօրէնսդրաց յայտ առնեն, զի ամենայն զգուշութեամբ և յանհրաժարելի ևեթ հարկս ձեռնարկելի է 'ի փոփոխումն օրինաց։

Այլ ո՞ր այն իցէ հաստատուն հիմն խաղաղու-

1 Թուկիդ. գիրք Գ. գլ. 37։ Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Դ. գլ. 8. էջ 372։

2 Ջալեւկ. առ Ստոբ. ճառ. 42. էջ 280։ Դեմոսթ. 'ի Տիմոկր. էջ 794։

* Ցետակոյս մատեննս 'ի տեղեկութիւնս. թիւ Ի։

3 Պոլիբ. գիրք ԺԲ. էջ 661։

թեան և բարեբաստութեան ազգաց ։ Այս օրէնք՝
որ ուղղեն զկարգ պետութեան նոցա, և ընդար֊
ձակեն զիշխանութիւն նոցա . այլ վարժք՝ որ
կրթեն զքաղաքացիս, և ժրացուցանեն զոգիս
նոցա ։ Այս օրէնք՝ որ վարձատրեն և պատուհա֊
սեն, այլ դատաստան հասարակաց՝ ուր ստոյգ
բաժին առնիցէ յարգանաց և անարգանաց [1] ։
Ահաւասիկ վճիռ միաբարբառ ամենայն օրէնս֊
դրաց և իմաստասիրաց, և Յունաց առ հասա֊
րակ, թէ արդեօք և ամենայն ազգաց ։ Որ ուշիւ֊
ոք յազգի ազգի կարգս տեսչութեան հայիցի՝
զիսկն նոցա հետազօտելով և զբարեմասնութիւնս
և զյոռութիւնս, յետ բազում քննութեանց
գտանէ՝ զի զանազանութիւն բարուց բաւական
է յեղծանել զամենակատարն սահմանադրու֊
թիւն պետութէ, և յուղղել զմնաւ անկատարն ։

Օրէնք ապիկարք են ինքնին, և 'ի սովորու֊
թենէ ևեթ առնուն զօրութիւն . քանզի սովո֊
րութիւն այնչափ 'ի վեր է քան զօրէնս, որչափ
առաքինութիւն քան զլաւութիւն բարուց . և
նոյն դարձեալ սովորութիւն նախամեծար առնէ
զհամեստն քան զարդար, և զարդարն քան զօգ֊
տակար . և նոյն նահանջէ զքաղաքացիս ահիւ
անուանարկութեան, զոր օրէնք ահիւ պատու֊
հասից ևեթ զարհուրեցուցանեն [2] ։

1 Պղատ. յղ. օր. գիրք Գ. 2 Իպպոդ. առ Ստոբ. էջ
հտ. 2. էջ 697 ։ Իսոկր. առ 249 ։
րիսպ. հտ. 1. էջ 331 ։

Ընդ իշխանութեամբ սովորութեան՝ իմաստս մեծախոհս յանձին բերիցեն հօգիք, և անվստահութիւն ընդ գիտութիւնս իւրեանց, և զպարկեշտութիւն և զպարզմտութիւն 'ի գործս։ Պատկառանս իմն ազդեսցեն 'ի նմ մեծարանս սուրբս առ դիս, առ օրէնս, առ աւագանին, առ հայրենի իշխանութիւնն, առ խոհականութիւն ծերունեաց, և առ անձինս իսկ առաւել քան առ այլս [1]։

Աստի 'ի միտ առնուլ է, զի յամենայն կարգս պետութեանց հարկ է անհրաժեշտ՝ պարապել 'ի դաստիարակութիւն մանկտւոյ [2] որպէս 'ի կարևորագոյն գործ, կրթել զնոսա յիմաստս և 'ի սէր օրինադրութեան աշխարհին, 'ի պարզութիւն վաղ ժամանակաց. և համայն ասացեալ, 'ի խրատս՝ որոց պարտ է մինչև 'ի սպառ ուղղել զառաքինութիւնս նց, զկարծիս, զմիտս և զբարս։ Արք միանգամ յառաջնորդականն մտախոհ եղեն արուեստ, ամենեքին առ հասարակ 'ի կրթութիւն մանկտւոյ զբախտ պետութեանն ասացին յեցեալ [3]. ապա ուրեմն ըստ նոցա տեսութեանն 'ի դէպ է հաստատել զմձիռն զայս աներկբայելի, զի դաստիարակութեան և օրինաց և բարուց ոչ է պարտ հակառակել միմեանց [4].

1 Դեմոկր. առ Ստոբ. Ճառ 44. էջ 310։

2 Պղատ. յԵւթիփր. հտ. 1. էջ 2։ Արիստոտ. յղ. օր. գիրք Ը. գլ. 1. հտ. 2. էջ 449։

3 Դիոտոգէն. առ Ստոբ. էջ 251։

4 Իպպոդ. առ Ստոբ. էջ 249։

և զայս դարձեալ ոչ ինչ նուազ բացայայտ, զի յամենայն պետութիւնս բարք ժողովրդեան կերպարանակիցք են բարուց իշխանացն [1]։

*Զաղեւկոս և Քարոնդաս ոչ միայն զյոլովագոյնս յօրինաց իւրեանց յանեղծութիւն բարուց սահմանեցին, այլ առաջինն առ լոկրիացիս բնակեալս յԻտալիա *, և երկրորդն առ այլ և այլ ազգս բնակիչս Սիկիլիոյ, 'ի սկիզբն մատենից օրինացն իւրեանց [2] կարգեցին վճիռս, որք են իբր հիմունք բարոյականին։ Յորոց զոմանս ածից այսր 'ի ներքս առ 'ի լրումն տեղեկութեան՝ թէ յոր դէմս նախնիք նկատէին զօրէնսդրութի։*

Քաղաքայնոց ամենեցուն, ասէ Զաղեւկոս [3], պարտ է դաւանել զգոյութիւն դից։ Կարգ և գեղեցկութիւն երկնից դիւրաւ զնոսա խելամուտ արասցեն, զի ոչ դիպաց են արգասիք և ոչ ձեռակերտ մարդկան տիեզերք։ Պարտ է պաշտել զդիս, զի 'ի նոցանէ են ճշմարիտ բարիք։ Պարտ է մարդոյ սրբել զանձն և յարդարել, զի աստուածութիւնն ոչ պատուի պաշտամամբ չարին. ոչ պատարագք բազմահանդէսք և ոչ շքեղ տեսարանք որովք տօնք նոցա զարդարին, հաշտ առ-

1 Իսոկր. առ Նիկոկլ. հտ. 1. էջ 68։ Եսքին. 'ի Տիմ. էջ 290։

* Ըստ Տիմէի՝ Զաղեւկոս չետ լոկրիացւոց օրէնս. (Կիկեր. յղ. օր. գիրք Բ. գլ. 6. հտ. 3. էջ 141։ Նոյն առ Ատտիկ. գիրք Զ. Թուղթ. 1. հտ. 8. էջ 26.) այլ Տիմէոս հակառակէ աստանօր ամենայն նախնի մատենագրաց։

2 Կիկեր. յղ. օր. գիրք Բ. գլ. 6. հտ. 3. էջ 141։

3 Զաղեւկ. առ Ստոբ. Ճառ. 42. էջ 279. և առ Դիոդ. գիրք ԺԲ. էջ 84։

նեն զնոսա ։ Այլ բարեգործութիւնք ևեթ հաճոյ են նոցա, և առաքինութիւն անյողդողդ յիմաստս և յարգասիս, և հաստատութիւն մտաց 'ի նախամեծար առնել զարդարութիւն և զչքաւորութիւն քան զանիրաւութ̃ի և զնախատինս ։

Եթէ 'ի բնակիչս քաղաքիս գտցի ոք այր կամ կին կամ քաղաքացի կամ օտար՝ որում չիցեն ախորժելի ճշմարտութիւնքս այսոքիկ, այլ 'ի չարն բնաւորաբար բերիցի, գիտասցէ զի չիք զերծանել յանցաւորի 'ի վրէժխնդրութենէ դից. և կայցէն համապազ առաջի աչաց զվայրկեանն՝ որ զրաւ արասցէ կենաց նոցա, և յորում յիշեսցեն բազում Թախծութեամբ և խղճիւ զչարիսն գործեցեալս, և զբարիս՝ զոր ապախտ արարին ։

Ըստ սմին օրինակի և ամենայն քաղաքացի յամենայն գործս իւր զժամ վախճանին 'ի մտի կալցի. և 'ի ձգել զնա դիւի չարի 'ի յանցանս, դիմեսցէ 'ի մեհեանս առ ոսս բագնաց և յամենայն տեղիս սուրբս՝ խնդրել օգնութիւն 'ի դից. և ապաւինեսցի առ լաւ որեարն, որ խրախուսեսցեն զտկարութիւն նորա նկարագրութեամբ վարձուցն՝ որ միան առաքինութեան, և չարեացն՝ որ զհետ գան անիրաւութեան ։

Պատուեա զծնօղս քո և զօրէնս և զիշխանս. սիրեա զհայրենիս քո, և մի այլում ցանկար. զի այդ ցանկութիւն սկիզբն է մատնութեան ։ Մի՛ չարախօսեր զումեքէ. պահապանաց օրինացն անկ է հսկել 'ի վերայ յանցաւորաց, այլ մինչև

ձեռնարկեալ 'ի պատուհաս՝ պարտ է նոցա խրատուք ջանալ յուղղութիւն ածել զյանցաւորս ։

Դատաւորք 'ի դատաստանի մի՛ զբարեկամութիւն և մի՛ զատելութիւն իւրեանց ընդ դատեալսն յիշեսցեն ։ Գերեաց օրէն է հնազանդել առ ահի . այլ ազատաց վասն արդարութեան և եթ պարտ է հնազանդել ։

Ի սկիզբն առաջարկութեանց քոց և գործոց, ասէ Պիւթագորաս [1], խնդրեա օգնականութիւն 'ի դից՝ յորոց են ամենայն տուրք . և վասն լսելի լինելոյ, 'ի բաց կաց 'ի չարէ . զի չիք միաբանութիւն աստուծոյ ընդ անիրաւի ։

Ընդ իշխանս և ընդ սոսկական քաղաքացիս նոյն գութ գործելոյ կալցի, որ ինչ ընդ հայրս և ընդ որդիս ։

Փոխանակեա զկեանս քո 'ի վերայ հայրենեաց, և յուշ լիցի քեզ՝ զի լաւ է մեռանել փառօք քան կեալ նախատանօք ։

Ամուսինք հաւատարիմ կացցեն 'ի խոստմանն, զոր ետուն միմեանց ։

Մի զվախճանեալս արտասուօք և տարապայման սգով պատուեր, այլ յիշատակաւ առաքինութեանց նոցա, և նուէրս ամի ամի 'ի վերայ գերեզմանաց նոցա մատուցանելով ։

Մանկտին լուիցէ խրատու ծերոց . և ծերք ջանասցին բարուք կենցաղավարութեամբն ձգել

[1] Քարոնդ. առ Ստոբ. Ճառ. 42 . էջ 289 ։

յիւրեանս մեծարանս ։ Զի եթէ սոքա զպատկառանս 'ի բաց մերկանայցեն , մուծցեն յաշխարհն զարհամարհութիւն ամօթոյ , և զամենայն որ զհետ այնորիկ գնան յոռութիւնս ։

Զգուշ լեր 'ի չարահամբաւութենէ և 'ի ստութենէ . սիրեա զառաքինութիւն , և յաճախեա առ որս կրթին 'ի նոյն . և նկրտեաց 'ի ծայր կատարելութեան , գոլով ճշմարտապէս լաւ ։ Հասիր 'ի թիկունս զրկելոյ քաղաքացւոյն . սփոփեա զթշուառութիւն աղքատին , որ առանց անգործութեան ցակմնիցի ։ Արհամարհեա զգերեալս 'ի ծառայութիւն մեծութեանց , և զատապարտեա 'ի նախատինս՝ որ հոյակապ քան զշինուածս հասարակաց կառուցէ իւր ապարանս ։ Պարկեշտս խօսեաց . նահանջեա զլկտութիւն , և մի անիծաներ զանիրաւեալս իսկ քեզ[1] ։

Կացցեն միշտ պատուէրքս այսոքիկ առաջի աչաց քաղաքայնոց ամենեցուն . և յաւուրս տօնից ընթերցցին բարձրաձայն 'ի ժամ ճաշու , որպէս զի տպաւորագոյն 'ի միտս նոցա դրոշմեսցին ։

1 Դեմոսթ . յղ . վրէպ հրեշտ . էջ 321 և 327 ։

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ

Ա. Զամիւկլեան փանից : (Էջ 11 :)

ՅԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՍ զորս Ֆուրմոն եգիտ 'ի Լակոնիա [1] , գոն երկուք ոմանք դրոշմեալք եօթն դարուք յառաջ քան զԹուականութիւն փրկչին , Թերեւս և հնագոյնք իսկ՝ 'ի վերջ կոյս ութերորդին արձանագրեալք : Անդ ընդ անուան հրեշտակին կամ պարագլխի հանդիսին հրեշտակութեան , որ կոչէր Պրեսբեւս , յաւելուն և անուանք դատաւորաց բազմաց և պատանեաց և օրիորդաց՝ որք նշանաւոր գտան 'ի պարս անդ . և 'ի միում յարձանագրութեանց անտի յորջորջին Նոքա Ὑαλκάδαι Յաղկադք , որ ըստ Հիսիւքոսի [2] նշանակէր առ սպարտացիս զպարս մանկտւոյ : Արդ ինձ Թուեցաւ՝ Թէ անդանօր զյակինԹեան հանդիսէն իցեն բանք : Նկատեսցի և այն , զի 'ի միում 'ի պարուց դստերացն գտանի և անուն Լիկորիայ դստեր Դեւքսիդամայ կամ Զեւքսիդամայ արքային սպարտացւոց , որ եկաց ամօք իբր եօԹն հարիւրովք Ն . Ք :

Բ. Զանուանս գնդաց , յորոց կազմէին բանակն սպարտացւոց : (Էջ 12 :)

ՅՈՅԺ դժուարին է , և գուցէ անհնարին իսկ , տալ ստոյգ գիտութիւն զկազմութենէ սպարտական բանակին : Զի վասն յաճախ փոփոխելոյ կարգացն , Նախնի մատենագիրք առանց մանրապատում առնելոյ զայնցանէ , զգործս եւեթ պատմեն . և ապա յարդեանցն իւրաքանչիւրոց կանոնք սովորականք առան :

Սպարտացւոց զօրաց բազում խումբք էին , զորս Յոյնն μόραι կամ μοῖρα , այսինքն մասունս կամ բաժինս կոչէ , և խումբք իւրաքանչիւր բաժանէին դարձեալ 'ի λόχος , 'ի πεντηκοσύς և յ'ενωμοτία : Ինձ 'ի դէպ Թուեցաւ փոխանակ առաջնոյն դնել գունդ , փոխանակ երկրորդին դումարտակ , փոխանակ երրորդին յիսնեակ , և փոխանակ չորրորդին դաս , ոչ ինչ հայեցեալ 'ի ճիշդ Թարգմանութիւն բառիցն :

1 Ֆուրմոն . ստորագր . մատենադ . արքունի :

2 Հիսիւք . 'ի Ὑαλκ :

Զորոշմունս զայսոսիկ գնդայ յայտնապէս բացատրէ Քսենոփոն [1], որ եկաց ժամանակակից իրաց ուղևորութեանն Անաբասեայ։ «Գնդաց իւրաքանչիւր, ասէ, զօրավարք են՝ մարտապետն, չորք պետք գումարտակացն, ութ յիսնեկացն, և վեշտասան դասուցն»։ Այսպս գունդք իւրաքանչիւր 'ի չորից գումարտակաց բովանդակէին, և գումարտակք յերկուց յիսնեկաց, և յիսնեակք յերկուց դասուց։ Ահաւասիկ Քսենոփոն տայ մեզ աստանօր զսովորական կարգն, որում և Թուկիդիդէս երաշխաւորէ յասելն. «Թագաւորն հրաման տայ մարտապետաց, մարտապետք գումարտապետաց, սոքա յիսնապետաց, յիսնապետք դասապետաց, և սոքա իւրաքանչիւր դասուց [2]»։

Էր զի փոխանակ խաղացուցանելոյ զգունդս, զօրահատոյց առնէին գումարտակս ինչ [3]։ Յառաջնում Ճակատամարտին Մանտինեայ, յորում սպարտացիք կալան զյաղթութիւն 418 ամօք Ն. Ք. բանակ նոցա ընդ առաջնորդութեամբ Ագիսայ արքայի յեօթն գումարտակս բաժանեալ էր։ Իւրաքանչիւր 'ի գումարտակաց, ասէ Թուկիդիդէս [4], էին չորք յիսնեակք. և յիսնեկաց իւրաքանչիւր քառեակ դասք։ Արդ աստ գումարտակացն կազմած այլ է յաւանդելոյն 'ի Քսենոփոնէ, զի այլ են և իրացն հանգամանք։ Քանզի Քսենոփոն զսովորական կազմած գնդին աւանդէ, համագումար 'ի միասին զմասունսն առեալ. իսկ Թուկիդիդէս զդէպս ինչ առանձինն, յորում գումարտակք բաժանեալ էին 'ի գնդէն։

Իսկ զգնդացն թիւ կէսք համարին վեց, այլք հինգ. զցուցակութիւնս առաջնոյ կարծեացն աւասիկ զօգեմ, յաւելլով յետոյ և զերկրորդին ցոյցս։

Ա. Յերիս արձանագրութիւնս Մեսենիոյ և Լակոնիոյ [5], զորս ածէ Ֆուրմոն, գրոշմեալ կան անուանք թագաւորացն սպարտացւոց և դատաւորաց և պարետաց և զօրապետաց և զայլ և այլ կարգաց ուագանւոյն։ Արդ գնդապետք վեց են 'ի նոսա։ Եւ վասն զի արձանագրութիւնքս այսորքիկ հանդիպին ութ դարուք Ն. Ք. և ոչ ինչ աւելի քան զամս 130 կրտսերագոյնք քան զԼիկուրգոս, 'ի դէպ է կարծել՝ օրէնսդրին սպարտացւոց 'ի վեցեակ գունդս բաժանեալ զսպարտացիս։ Այլ այսմ խոչ մեծ ընդ առաջ ելանէ, զի նախ քան զվեց

1 Քսենոփ. յղ. հաս. սպարտ. էջ 686։

2 Թուկիդ. գիրք Ե. գլ. 66։

3 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Դ. էջ 518։

4 Թուկիդ. անդ, գլ. 68։

5 Յիշատ. բանաս. կաճառոյն, հտ. 15. էջ 395։

գնդապետս յարձանագրութիւնս անդ գրոշմեալ կան վեց գումարտապետք. որով ոչ միայն ստորին քան զգումարտապետս զասինին գնդապետք, այլ և համաթիւք երկաքանչիւր. որ ոչ էր այնպէս յաւուրս Թուկիդիդեայ և Քսենոփոնի ։

Բ. Քսենոփոն ասէ՝ Լիկուրգեայ զհեծելազօրն և զհետևակազօր սպառազէն բաժանեալ 'ի վեց գունդս 1. արդ այս 'ի ճահ պատահէ ահա ասացելոց արձանագրութեանցս ։

Գ. Նոյն ինքն դարձեալ Քսենոփոն ասէ, թէ Կղէոմբրոտ արքայ չորիւք գնդօք արշաւեաց 'ի Փովկիս 2. արդ եթէ հնգեակ միայն գունդք էին, միակ գունդ մնայր 'ի Սպարտա ։ Յետ սակաւ ժամանակի մղեցաւ ճակատամարտն 'ի Լևկտրա, և բեկան զօրք Կղէոմբրոտեայ. և Քսենոփոն յաւելու՝ թէ զօրաժողով եղեն դարձեալ սպարտացիք, մանաւանդ յերկուց գնդացն մնացելոց 'ի Սպարտա ։ Ապա ուրեմն վեց գունդք էին միահամուռ ։

Ժամ է արդ տեսանել զպատճառս, որովք մարթ է միով պակաս զգունդս կարծել ։

Ա. Հարպոկրատ ասէ՝ Արիստոտելի հնգեակ համարեալ զգունդս; եթէ չգուցէ ինչ վրիպակ 'ի տպագրին Մոասքայ, որ ունի πένδε 3 ։ Արդ թէպէտ և բառս այս չիք 'ի տպագրին Գրոնովեայ, և կէսք 'ի գրչագիր օրինակաց Հարպոկրատայ մատենին Թուական տառիւ նշանակեն վեց 4, բայց տառս այս այնքան ունի նմանութիւն ընդ Թուագրին որ նշանակէ զհինգ, զի դիւրին է այլ ընդ այլոյ առնուլ զնոսա ։ Երկոքումբք վկայութեամբք Հիսիւքոսի երևի վրիպակ դրչաց գոլ անդ. զի ուրեք ասէ՝ թէ ըստ Արիստոտելի գումարտակն գունդ կոչէր առ սպարտացիս 5. և այլուր յաւելու դարձեալ յԱրիստոտելէ, թէ հինգ գումարտակք էին սպարտացւոց 6, առանց թուագրի ամբողջ զհինգն գրելով ։ Ապա ըստ Հիսիւքոսի՝ հնգեակ զգունդս սպարտացւոց վարկանէր Արիստոտել ։

Բ. Դիոդորոս սիկիլեացի ասէ 7, Ագեսիղայոսի զօրավարեալ ութևտասան հազար արանց՝ յորում էին հինգ գունդք, կամ հինգ գունդքն սպարտականք ։ Արդ մնայ գիտել՝ թէ աստանօր յաւելլի իցէ յօդ թէ 'ի բաց թողլի ։ Հաւաստեան այսպէս յիւրում տպագրին ածէ զբանն. ὧν ἦσαν οἱ Λακεδαι-

1 Քսենոփ. պատմ. սպարտ. էջ 686 ։

2 Նոյն պատմ. Յուն. գիրք Զ. էջ 579 ։

3 Հարպոկր. 'ի բառն Μόρων ։

4 Մեօրս. ատտիկ. ընթերց. գիրք Ա. գլ. 16 ։

5 Հիսիւք. 'ի բառն Μόρα ։

6 Նոյն 'ի Λόχοι ։

7 Դիոդ. գիրք ԺԵ. էջ 350 ։

μόνιοι (կամ Λακεδεμονίων) πέντε μοῖραι ։ Պեժոյ աշխատութիւն յանձն առեալ ըստ աղաչանաց իմոց, խնդրել արար 'ի գրչագիր օրինակս մատենագրութեանն ապքանէի. և յերկոտասան օրինակացն որ անդ՝ հինգ ևեթ ունէին զենդրեալ հատուածն, և զյօդն οἱ յարակից անուան Լակեդեմոնացւոց յուղղականն կամ 'ի սեռականն հոլով ։ Այս մասնաւորին ընդ տպագրին Հաուդոմանայ, և գոյգն ինչ և անխտրելի փոփոխմամբ տան զընթերցուածն յերիւրեալ 'ի Մեօրսիոսէ. αἱ Λακεδαιμονίων πέντε μοῖραι հինգ գունդքն սպարտացւոց ։ Եւ ուղղագրութեամբս այսուիկ քաջ միաբանի Դիոդոր ընդ Արիստոտելի ։

Գ. Հնգեակ ցեղք էին սպարտացւոց, որպէս և 'ի բնագրին յիշատակեցի. արդ 'ի դէպ է՝ զի և 'ի հինգ գունդս զինուորէին, յիւրաքանչիւր ցեղէց առնլով զանուանակոչութիւնն ։ Զի ահա Երոդոտոս յայտնապէս ասէ՝ թէ 'ի Պղատեայ ճակատամարտին էր գունդ մի պիտանեանց 1. և յայտ է զի պիտանեանք էին մի 'ի ցեղից սպարտացւոց ։

Բայց քանզի այսոքիկ հաւանելի ցոյցք են, և վկայութիւն Քսենոփոնի պարզ, ասելի է ընդ Մեօրսիոսի 2 թէ յայն մի-պագիրն համարի ընդ գունդս և զսկիրացիս բնակեալս 'ի Սկիրիտ գաւառ փոքրիկ 'ի մէջ սահմանաց Արկադիոյ և Լակոնիոյ 3 ։ Ի բազում ժամանակաց սպարտացիք ունէին զգաւառն. բայց ապա Եպամինոնդաս առեալ զայն 'ի նոցանէ, խառնեաց ընդ Արկադիա ։ Վասն այսորիկ 'ի մատենագրաց, որ յետոյ կացին, կէսք համարին զսկիրացիս զինուորս սպարտացւոց 4, այլք համարին զնոսա ընդ գունդս արկադացւոց 5 ։

Մինչ դեռ ընդ սպարտացւովք կային, դրեթէ միշտ գնային ընդ նոսա 'ի պատերազմ, և էր զի բազմութիւն նոցա հասանէր մինչև ցվեցհարիւր այր 6 ։ Ի միում ուրեք ճակատամարտի 'ի ձախում թևի զկայ առեալ, չխառնեցան երբէք ընդ այլ գունդս 7 ։ Էր զի 'ի պահեստի կային, տակաւ 'ի թիկունս հասանել զօրաց՝ որք ընկրկէին 8 ։ Գիշերապահք 'ի նոցանէ կային, և հսկողութեամբ նոցա խափանէր զօրականն մեկնել 'ի փաղանգէն, նորին ինքեան Լիկուրգեայ զհոգս զայս 'ի նո-

1 Երոդոտ. գիրք Թ. գլ 83 ։
2 Մեօրս. ատտիկ. ընթերց. գիրք Ա. գլ. 16 ։
3 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Զ. էջ 607 ։
4 Պարապ. Թուկիդ. գիրք Ե. գլ. 67 ։
5 Հիսիւք. 'ի բառն Σκιρίτ.
6 Թուկիդ. գիրք Ե. գլ. 68 ։
7 Նոյն անդ, գլ. 67 ։
8 Դիոդ. գիրք ԺԵ. էջ 380 ։

սա ստորատան արարեալ[1] ։ Այլա ուրեմն գոյր զինուորութիւնս այս յաւուրց օրէնսդրին, այլա վեցեակ խումբս զօրաց հաստատեաց նա, հինգ բնիկ գունդամն՝ յորս զինուորէին սպարտացիք, և միւս ևս զսկիրացւոցն՝ յորում ոչ գոյին սպարտացիք, և զանազանէր յոյժ 'ի բնիկ գնդացն, բայց մարթէր յանուն նոցա յորջորջել որպէս մասն զինուորական կարգաւորութեանն՝ զոր սահմանեաց Լիկուրգոս ։

Եթէ արդարև սկիրացիք հեծելամարտ պատերազմէին, որպէս Քսենոփոն վարկանի 2, ոչ ինչ զարմանք են զի նոյն ինքն վեցեակ գունդս առիցէ սահմանեալ Լիկուրգեայ հեծելոց և սպառազէն հետևակաց 3 ։ Զի ասելի է, թէ էին հնգեակ գունդք սպառազէն հետևակաց սպարտացւոց, և միւս ևս հեծելագունդ սկիրացւոց ։

Ի տեղեկութեանց աստի յայտ է, զի որք միանգամ 'ի նախնեաց այլ ընդ այլոյ առնուն զգունդս ընդ գումարտակաց, յանզգաստից և կամ խառնաձայր առնելով զբառս՝ զմասն փոխանակ բոլորին դնեն ։ Մերօսիոս բազմահմուտն ոչ ինչ խտիր ընդ երկոսին խումբս զօրացն համարի գոլ. այլ սակաւք են և տկարք 'ի հաստատութիւն կարծեաց նորա վկայութիւնք, և արդիւնք իւրոց անժխտելիք հակառակ կան նմա ։ Զի եթէ ըստ Մէօրսիոսի հինգ գունդք էին միայն, պարտ էր և գումարտակաց գոլ հնգեակ և ոչ աւելի. այլ որպէս 'ի վեր այսր տեսաք, Ագիսայ արքայի էին եօթն գումարտակք 'ի բանակին 4. և այլ երբեմն ընդ ձեռամբ Արքիդամայ արքայի էին երկոտասան գումարտակք 5 ։

Զոր օրինակ գունդք իւրաքանչիւր յանուն ցեղիցն յորջորջէին, 'ի դէպ է կարծել՝ զի և գումարտակաց իւրաքանչիւր գնդացն էին անուանք առանձինն. և որպէս աւանդէ Հիսիւքոս, սպարտացիք զմի 'ի գումարտակաց իւրեանց կոչէին Եդողոս 6 ։ Աստի 'ի միտ առնուլ է՝ զի Կրոտեանք, զորս Պաւսանիաս 7 մասն ասէ գոլ պիտանեանց, էին մի 'ի գումարտակաց՝ յորոց կազմէր գունդ պիտանեան ցեղին. և վասն այն Թերևս Թուկիդիդէս ստգտանէ զմի ինչ 'ի բանից Երոդոտեայ ։ Քանզի Երոդոտ ասէ՝ թէ 'ի Ճակատամարտին Պղատեայ Ա-

1 Քսենոփ. յղ. հաս. սպարտ. էջ 687 ։
2 Նոյն, 'ի կարգադր. Կիւր. գիրք Դ. էջ 91 ։
3 Նոյն, յղ. հաս. սպարտ. էջ 686 ։
4 Թուկիդ. գիրք Ե. գլ. 68 ։
5 Քսենոփ. պատմ. Յուն. գիրք Է. էջ 636 ։
6 Հիսիւք. 'ի բառն Ε'δωλ.
7 Պաւսան. գիրք Գ. գլ. 14. էջ 240 ։

մոլորեալս զօրավարէր պիտանեանց գումարտակին 1. իսկ Թուկիդիդէս խմբի այնպիսւոյ զօրաց ոչ երբէք լեալ ասէ 'ի Լակեդեմոն 2. զի գունդ արդեօք պիտանեանց կոչելի էր զնոսա և ոչ գումարտակ:

Իսկ թէ 'ի քանի՛ զինուորաց գունդն կազմէր, Եփորոս 3 և Դիոդոր սիկիլիացի 4 'ի հինգհարիւրոց ասեն, Կալլիսթենէս յեօթնհարիւրոց, Պողիբիոս յիննհարիւրոց 5. և այլք, է որ յերից, է որ 'ի հնգից, և է որ յեօթանց հարիւրոց ասեն կազմել գնդին 6:

Զանազանութեան բանիցս պատճառք, որպէս ինձ թուի, ոչ է 'ի ժամանակս ժամանակս փոփոխել կազմութե գնդին, այլ զի ըստ առժամայն պիտոյից առաւել կամ նուազ լինէին զօրաժողովք: Քանզի սպարտացիք առ հասարակ գրեալ էին 'ի զինուորութիւն 'ի գունդս իւրաքանչիւր. և 'ի ժամանակի զօրաժողովոյ ազդ առնէին պարէտք 'ի ձայն քարոզի, գալ յանդիման լինել 'ի զինուորութիւն 'ի յարբունս հասելոց՝ այս է 'ի քսանամենից՝ մինչև ցյայտնի ինչ հասակ 7: Զայս յայտնապէս է տեսանել 'ի պատերազմին Լեւկտրայ. քանզի Կղէոմբրոտեայ արքայի էին անդ գունդք չորք, հանդերձ իւրաքանչիւր մարտպետօքն, յորս էին զինուորեալ քաղաքացիք 'ի քսանամենից մինչև ցերեսուն և հնգամեանս 8: Եւ 'ի պարտել ճակատամարտին՝ հրաման ետուն պարէտք զօրաժողով առնել վերստին, և զինուորեցան անդստին 'ի նոցունց գնդաց յերեսուն և 'ի հնգամենից մինչև ցքառասնամեայս. և յերկուցն ևս գնդից մնացելոց 'ի Սպարտա՝ զինուորեցան 'ի քսանամենից մինչև ցքառասնամեայս: Ապա յայտ է՝ զի ոչ միշտ համօրէն խաղային գունդք 'ի պատերազմ, այլ բազում այն էր՝ զի հատուածք 'ի նոցանէ առաւել կամ նուազ ամբոխիւ:

Չկան արդ առ մեզ, ոչ Եփորոսի մատեանն՝ որ 'ի հինգհարիւրոց արանց զգունդն ասէր կազմեալ, և ոչ Կալլիսթենեայն՝ որ յեօթն հարիւրոց, և ոչ դարձեալ հատուածն Պողիբեայ՝ յորում ցինն հարիւր հաշուեցանէր զթիւն. սակայն իշխեմ ասել՝ զի թիւ համարոյ զօրացն արարեալ 'ի նոցանէ,

1 Երոդոտ. գիրք Թ. գլ. 53:
2 Թուկիդ. գիրք Ա. գլ. 20:
3 Պլուտ. 'ի Պեղոպիդ. հտ. 1. էջ 286:
4 Դիոդ. գիրք ԺԵ. էջ 350:
5 Պլուտ. անդ:
6 Սուիդաս. մատեան 'ի բառն Μοίρ. Ուլպիան. 'ի Դեմոսթ:
7 Քսենոփ. յղ. հաս. սպարտ. էջ 685:
8 Նոյն, պատմ. Յուն. էջ 579:

էր ըստ իւրաքանչիւրոց ոմանց զօրաժողովոց , և զի Դիոդոր սիկիլիացի ոչ Ճշգրտաբանէ ուր ասէն խառն 'ի խուռն՝ թէ գունդք իւրաքանչիւր 'ի հինգ հարիւրոց արանց էին կազմեալ 1 ։

Ոչ աւելի ինչ ծանօթ են մեզ թիւք զինուորացն , յորոց կազմէին ստորաբաժանեալ մասունք գնդոյն ։ Ջանիւք սպարտացւոց թաքուցանելոյ զկազմութիւնս իւրեանց , որպէս ասէ Թուկիդիդէս 2 , անծանօթ մնաց թիւ զօրաց նոցա 'ի Ճակատամարտին Մանտինեայ . այլ մարթէր վեր 'ի վերոյ ինչ զնոցին առնուլ զչափ ըստ այսմ հաշուի ։ Էին ընդ ձեռամբ Ագիսայ արքայի եօթն գումարտակք . մէն մի 'ի գումարտակաց կազմէր 'ի չորից յիսնեկաց , և յիսնեակ իւրաքանչիւր 'ի չորից դասուց . և դասուց իւրաքանչիւր լայնութիւն էր չորից արանց , և խորութիւն ութից՝ ըստ յաՃախ սովորութեան ։

Ի բանից աստի գուշակէ մեկնիչն , զի 'ի պատերազմի անդ դասք իւրաքանչիւր կազմէին յերեսունևերկուց արանց , յիսնեակք իւրաքանչիւր 'ի հարիւր քսանևութից , և գումարտակք 'ի հինգհարիւր երկոտասանից ։ Արդ և մեք զմերն յաւելցուք , զի եթէ գումարտակացն թիւ զինուորաց նոյն էր միշտ , ոչ էր պարտ վիպագրին 'ի հաշիւս ապաստանել , զի ըստ թիւ գումարտակացն եւեթ սպարտացւոց բաւական էր ասել

Եւ ոչ դասուցն կազմութիւն սահմանեալ ինչ էր . զի 'ի պատերազմին զոր 'ի վեր այսր յիշատակեցաք , էին դասք իւրաքանչիւր յերեսունևերկուց արանց կազմեալ գրեթէ առհասարակ , իսկ 'ի Լեւկտրայ պատերազմին՝ յերեսուն և 'ի վեցից . և Սուիդաս նուազէ զթիւ նոցա մինչև ցքսան և հինգ այր 3 ։

Գ . Զգուշաւորէ գանձուցն , զորս Լիւսանդր էմոյծ 'ի Սպարտա ։ (էջ 45 ։)

ԸՍՏ Դիոդորի սիկիլիացւոյ 4 , Լիւսանդր յառնուլ զԱթենաս քաղաք յԵլլեսպոնտոս՝ յղեաց 'ի Սպարտա 'ի ձեռն Գիլիպպոսի աւար բազում , և հազար և հինգ հարիւր քանքար արծաթոյ ։ Եւ յետ առման քաղաքին աթենացւոց 'ի դառնալն իւրում 'ի Սպարտա , աւանդեաց աւագանւոյն ընդ այլ ցանկալի իրս չորեքհարիւր ութսուն քանքար , յաւելեալ առ նմա յարծաթոյն՝ զոր կրտսերն Կիւրոս ետ նմա 5 ։ Արդ զկը.

1 Դիոդ . գիրք ԺԵ . էջ 350 ։

2 Թուկիդ . գիրք Ե . գլ . 68 ։

3 Քսենոփ . պատմ . Յուն . գիրք Զ . էջ 596 ։ Սուիդ . 'ի բառն Ἐνωμοτ .

4 Դիոդ . գիրք ԺԳ . էջ 225 ։

5 Քսենոփ . անդ , գիրք Բ . էջ 462 ։

չիռս զայսոսիկ արծաթոյ այլ և այլս 'ի միմեանց համարեալ, գտանի գումար արծաթոյն զոր ած Լիւսանդր 'ի պատերազմէն՝ հազար ինն հարիւր և ութսուն քանքար ։

Դ. Զխափանելոյ մարդազէն զոհից ։ (էջ 65 ։)

*Զ*ՄԱՐԴԱԶՈՀՍ ասացի խափանեալ յԱրկադիա չորեւք դարուք Ն. Վ. ։ Այլ թերևս առարկիցէ ինձ ոք զբան Պորփիւրի, որ վեցհարիւր ամօք յետոյ եկաց, և ասէ՝ թէ էին տակաւին յաւուրս իւր մարդազէն զոհք յԱրկադիա և 'ի Կարքեդոն 1 ։ Սա ինքն բազում ինչ մանրապատում հանգամանս ածէ 'ի գիրս իւր 'ի ճառից ուստեք Թէոփրաստեայ, որ չեք 'ի միջի ։ Այլ զի և ինչ ինչ յաւելու 'ի բանս Թէոփրաստեայ, որպէս ինքն իսկ ազդ առնէ, անգիտելի է՝ թէ ոյր յերկուցունցն իցէ բանս այս, որ և հակառակի նորին իսկ Պորփիւրի այլուր ասացեալ բանիցն ։ Զի Իփիկրատայ ասէ 2 խափանեալ զմարդազոհս 'ի Կարքեդոն. և ոչ ինչ է փոյթ խնդրել թէ արդեօք Գեղոն փոխանակ Իփիկրատայ պարտ իցէ ընթեռնուլ անդ, զի նոյն ընդդիմաբանութիւն յերկոսին ևս ընթերցուածսն գտանի ։ Լաւութիւն այլոց մատենագրաց հաւատարիմ ևս թուի ինձ վկայութիւն յիրիս յայսմիկ. մանաւանդ Պաւսանիայն, որոյ զկրօնական իրս ամենայն ուրեք մանրապատում առնելով՝ որպէս զկարևորս զայս լռեր, և չյիշէր զայն 'ի պատմելն զԼիկայոնի արքային արկածացուց զայլակերպութիւնն 'ի գայլ՝ վասն զոհելոյ զմի ոք 'ի տղայոց 3 ։ Ապաքէն Պղատոն ասէ 4, թէ տակաւին զոհքս այսոքիկ կային առ ոմանս յազգաց, այլ ոչ ինչ զազգացն Յունաց յաւելու ։

Ե. Զծախից ձիոց և ձիոյ յԱթէնս ։ (էջ 169 ։)

ՅԱՒՈՒՐՍ պեղոպոնեսական մարտին բաժք ելի և մտի էին երեսունև վեց քանքար 5, որ են իննևտասն բիւր չորեք հազար և չորեքհարիւր գաղղիական լիրայք ։ Յաւելեալ և զբաժս կալուածոց 'ի վարձուորաց, գումարէն քան բիւր լիրայք ։ Յորմէ 'ի միտ առնուլ է, զի վաճառականութիւն աթենացւոց ընդ օտարս հասանէր ամի ամի 'ի հազար բիւր լիրայս ։

1 Պորփիւր յղ. ժուժկալ. գիրք Բ. յօդ. 27. էջ 150 ։
2 Նոյն անդ, յօդ. 36. էջ 202 ։
3 Պաւսան, գիրք Ը. գլ. 2. էջ 600 ։
4 Պղատ. յղ. օր. գիրք Զ. հտ. 2. էջ 782 ։
5 Անդոկ. յղ. խորհրդ. էջ 17 ։

Զ. Զհարկաց զոր ամենայնի առնուին 'ի նիզակակից ազգաց ։ (էջ 171 ։)

Ի ԶՈՐԵՔԱՐԻՒՐ վաթսուն քանքարացն, զորս ամի ամի առնուին յազգաց նիզակակցելոց ընդ նոսա ընդդէմ Պարսից, և գանձէին 'ի միջնաբերդն, գումարեցան 'ի սուղ ժամանակի բիւր քանքարք ըստ Իսոկրատայ [1], կամ ինն հազար եօթն հարիւր ըստ Թուկիդիդեայ [2] ։ Պերիկղեայ յաւուրս տեսչութեան իւրոյ գանձեալ էր անդր ութ հազար [3], այլ երեք հազար և եօթն հարիւր քանքարս ծախեաց նա 'ի պայծառութիւն քաղաքին և 'ի պատրաստութիւն պաշարման Պոտիդեայ. որով ոչինչ աւելի էր գումարն քան զվեց հազար 'ի սկսանել պելոպոնեսական մարտին [4] ։ Դադարեաց մարտն առ ժամանակ մի, զզէնս 'ի բաց դնելով աթենացւոց և սպարտացւոց. և վասն զի յաւելեալ էին յայնժամ սակք հարկաց 'ի հազար երկերիւր կամ երեքարիւր քանքար, ընդ եօթն ամս ենթադրութեն մարտին գանձեցան եօթն հազար քանքարք [5] ։

Է. Յաղագս սահմանի մարդոյ ։ (էջ 185 ։)

ՊՈՐՓԻՒՐ 'ի նախաշաւիղ ճառից վարդապետութեան ձեմականաց սահմանէ զմարդս՝ կենդանի բանաւոր և մահկանացու [6] ։ Այլ չգտանեմք զսահմանս զայս 'ի գիրս Արիստոտելի, որ հասին առ մեզ. թերևս 'ի կորուսեալ մատեանսն սահմանիցէ այսպէս, կամ թէ բնաւ իսկ ուրեք չիցէ նորա ըղսահմանս զայս 'ի կիր արկեալ ։ Զի նա այլ ինն սահման յաճախագոյնս 'ի կիր արկանէ, որով Պղատոն և այլք յիմաստասիրաց վարէին, թուելով զյատկութիւնս ինչ մարդոյ երևելիս ։ Այլ զի և նոքա զանազանութիւն ինչ իրական դնէին ընդ բանաւոր և ընդ անբան կենդանիս [7], ընդէր էր նոցա առ հասարակ չսահմանել զխտիր զանազանութեան մարդոյ 'ի զօրութիւն բանականութեանն ։ Զտարակուսանս զայս ջանացայց լուծանել ։

Կենդանի ստորադասնի 'ի յոյնն, որպէս և 'ի հայումս ուՆող զկեանս [8]. ապա կենդանի բանաւոր նշանակէ ունող կե-

[1] Խոսկր. յղ. խաղաղ. հտ. 1. էջ 395 ։

[2] Թուկիդ. գիրք. Բ. գլ. 13 ։

[3] Իսոկր. անդ, էջ 424 ։

[4] Նոյն անդ ։

[5] Անդոկ. յղ. խաղաղ. էջ 24 ։ Պլուտ. յԱրիստիդ. հտ. 1. էջ 333 ։

[6] Պորփիւր, Ներած. 'ի գործս Արիստոտ. հտ. 1. էջ 7 ։

[7] Արիստոտ. յղ. կենդան. գիրք Գ. գլ. 11. հտ. 1. էջ 659 ։

[8] Պղատ. 'ի Տիմ. հտ. 3. էջ 77 ։

նայ՝ խնդութեամբ. և բանիւ Ճոխացեալ ։ Արդ թէպէտ և ամենայն այսր 'ի դէպ գայ մարդոյ, այլ ըստ գերազանցութեան պատուական առաւելոյ. Նմին իսկ. մխիթարութիւնք և զուարճութիւն ընդ մարդկան գտանելոյն ընդ բանաւոր կենդանիս, այցելութիւն է ընդ նոսա՝ որ կեան և ունին են բանի 1 ։ Հարկ էր այսր խնդրել նոյն իմն խելք զանազանութեան մարդոյ 'ի գերագոյն էին և յամենայն էից խնդալիանաց երկնայնոց ։

Դարձ է առհմենին առաւ բաշխութեան զկերպարանս խելք առհմենելոյ. և վասն զի հաղորդութիւն բնութեան անձնաւոր է մեզ. խնդրութեամբք 'ի գաւառաւորել զմարդ ընդ նոսա՝ յերկնեւս հանդերձեալ նորա առաւել կացեալն ։ Կենդանի առաջին զմարդ, զի կենդանի ընդ հասու է յանձնանց խորոյ. յասելն առաւ առաքու զբանաւոր Երկրորդ՝ առ 'ի զանազանել զնա յօգտանաց և 'ի Հրեշտակաց, Երրորդն՝ առ 'ի զանազանել 'ի շարժաւորներոց և 'ի զեռնոց այլոցն հանդերձ, և անմիջապէս որոշեա զի մի ընդ հասու չփոխեսցի ։ Այլ իսկ Դիոնիսիոս ծառայութեամբն, որ ամենեցուն է յայտ, եցոյց զի առհմենն այն հասարակ է և որ և որպէս թագաւոր փեսակցել 'ի դէպ գայր, Բորեցուն յաւելուլ 'ի առհման անուն և այլ իմն յատկութիւն 'ի ձեռս երբնդանեցն՝ կոչելով զնա անհունի 2 ։ Իսկ յաւուր . Պորփիւր, առ 'ի խորշել յանպատեհից առաւ, առհմենեաց զմարդ՝ կենդանի բանաւոր և մահկանացու 3 ։ Այլ առաւ 'ի բաց թողու մասնիկին ծանկանացու, զի բան խնդրոյն զոր առայ մեզ տայր բարոս կենդանի՝ ընդ ամենայն կենդանեաց են մահկանացու ։

ԺԲ. Վասն որ ինչ խոստովանութիւն առնէր յԱստեղծն հոգին անդր ։ (Էջ 272 ։)

ԴԻՈՆԻՍԻՈՍ 4 պատմէ զաթենացւոց ուսմանէ՝ որում անուն էր փենիկեցւոց, զի զերկու անկոց յերկոց պղպջակ և զդէնի՝ որոշեալ 'ի բնագրիս մերում առաջարկ՝ վաճառեաց ութեանն գրամակշռոց զկերպ գալոյ, և զմեր գինւոյ երկրորդն գրամակշռոց ։ Այլ քանզի առաջին գործեալ առէ 5 զի ենթադրական ոսկերականին էին գինիք այն՝ թերևս առ ոսկոյ, այլ յաւուրս նորա ոսկերականք գինք գալոյ էին վեց գրամակշիռ առ կերպ մի, իսկ գինւոյն չորք առ մար ։ Արդ՝ նո_

1 Արիստոտ. առ Յամբղիկ. յղ. վարուց Պիւթագ. գլ. 6. էջ 23 ։

2 Դիոն. Լոյերտ. գիրք Զ. յօդ. 40 ։

3 Պորփիւր Ներած. 'ի գործս Արիստոտ. հա. 1. էջ 7 ։

4 Դուծու.թ. 'ի փենիկ. էջ 1025 ։

5 Նոյն անդ, էջ 1027 ։

զար կեղծ գալուոյ բերէր վեց հազար դրամակշիռ, և ութ հարիւր մար գինւոյ երեք հազար երկերիւր դրամակշիռ. որ միահամուռ գումարին ինն հազար երկերիւր դրամակշիռ, կամ ութ հազար երկերիւր և ութսուն լիբրայ գաղղիական:

Իւրն փենիկպետայ դարձեալ և գրաստք բեռնքարձք, որ ածէին հանապազօր 'ի քաղաքն փայտ և ատաղձս ազգի ազգի 1, և անտի գայր նմա օր ըստ օրէ երկոտասան դրամակշիռ: Այլ զի աւուրք տօնից, անհարթութիւնք օդոց, և վաստակք կարևորք խափանէին սաէպ զգոյգն ինչ շահն, համարեսցուք երկերիւր աւուրս 'ի տարւոջ անխափան, և գտանեմք եկս անտի փենիկպետայ ամի ամի երկու հազար չորեքհարիւր դրամակշիռ, կամ երկու հազար հարիւր և վաթսուն լիբրայ գաղղիական: Զորս 'ի վերայ յաւելեալ ութ հազար երկերիւր և ութսուն լիբրայիցն, միահամուռ ժողովին տասն հազար չորեքհարիւր քառասուն լիբրայք 'ի բերոց երկրի՝ որոյ փոքր ինչ աւելի քան զփարսախ մի և կէս էր շրջապատ:

ԺԳ. Զմօրէ Պեղուայ: (էջ 275:)

Ի ԲԱՆԻՑՆ Փաէնոփոնի, զոր ածի 'ի բնագրիս, թուի թէ նա զեշխանն մեղուաց համարի էգ: Բայց բնազննաց այլ և այլ եղեն յետոյ կարծիք. կիսոյն էգս համարելով զամենայն մեղուս, և արուս զբոռս, իսկ այլոց զհակառակն կարծելով: Արիստոտէլ յերկաքանչիւրոցն ևս հրաժարեալ կարծեաց՝ համարի 'ի մեղուանոցս իւրաքանչիւր դաս մի թագաւորաց, և իւրովք սերելնոցա. բայց խոստովանի չունել առ ձեռն զննութիւնս բաւականս առ 'ի սահմանել ինչ հաւաստեաւ զիրացն 2: Այլ ըստ զննութեանցն որ յետոյ եղեն, դարձեալ հաստատեցան կարծիքն՝ զոր 'ի բնագրիս ընծայեմ Փաէնոփոնի:

ԺԴ. Զսէխէնէայ: (էջ 283:)

Ի ԲԱՆԻՑ ինչ նախնի մատենագրաց մարթ է գուշակել, զի անգատին 'ի ժամանակէն զորմէ խօսիմս՝ ծանօթ էին սեխք առ Յոյնս, և ընդ վարունգս 'ի նոցանէ դասէին: Այլ զի յայտնի ինչ ոչ ասեն, շատ համարիմ նշանակել խնդրողաց զարդի քննիչս՝ որոց զայսմանէ ասացեալ է: (Յուլ. Սկալիգ. 'ի Թէոփր. բուսաբան. գիրք Ի. գլ. 3. էջ 741: Բոդ. առ Ստապել. 'ի գլ. 4, նորին գրոց, էջ 782. այլովքն հանդերձ:)

1 Դեմոսթ. 'ի փենիկ. էջ 1023: գիրք Ե. գլ. 21. հտ. 1 էջ 852:
Նոյն, յղ. ծննդ. կենդան.
2 Արիստոտ. յղ. կենդան. գիրք Գ. գլ. 10. էջ 1110:

ԺԵ · Զհոգւոյ փիլիսոփայու : (Էջ 303 :)

ՄԵԿՆԻՉՔ Պղատոնի նախնիք և արդիք այլոց 'ի միմեանց խմանան զանեղերական հոգւոյս բնութիւն : Կէսք համարին, զի ըստ Պղատոնի 'ի յաւիտենից գոյր 'ի համապարփակ անդամնդան զօրութիւն իմն կենդանական, հոգի Թանձր, որ խառն 'ի խուռն շարժեալ յուզէր զնիւթն՝ յորմէ զանազանէրն. ըստ այսմ հոգի անեղերացս բաղկանայր յաստուածեղէն գոյութենէ, 'ի նիւթոյ, և 'ի յոռութեանցն պատճառէ՝ որ յարակից էր միշտ ընդ նիւթոյ. Ի ծանէ ինչ աստուածեղէն բնաւորեանն, և յայնմ իմէ՝ որ յաստուածոյ զանազանեալ և խոտորեալ ընդ նիւթոյ 1 :

Իսկ այլք առ 'ի բառնալ 'ի Պղատոնէ զատգիւտ երկուց սկզբանց յաւիտենականաց գնելոյ՝ արարիչ բարւոյ և արարիչ չարի, համարին զխառն 'ի խուռն շարժումն 'ի համապարփակ վհին ոչ յանճառ ինչ հոգւոյ ներգործեալ ըստ իմաստասիրին, այլ որ անանջատ էր 'ի նիւթոյն : Որոց ընդդէմ նլանէ ասել նորա յայտնապէս 'ի փեդրայն արամախօսութե և 'ի գիրս օրինացն, թէ առ ամենայն ինչ շարժումն պէտք են հոգւոյ՝ որ զայն ներգործիցէ. այլ պատասխանեն՝ շարժումն անդ զյարմարաւորն իմանալ և զարգասաւոր. և քանզի 'ի համապարփակ անդունդսն շարժումն խառն 'ի խուռն էր և անարգասաւոր, ապա ոչ իմացական ինչ ներգործէր զայն : Ըստ այսմ Պղատոն ինքն իւրոյ բանիցն ոչ հակառակեալ գտանի 2 : Որ տեղեկագոյն կամիցին լինել, գտցեն զայսմանէ ճառեալ բազմաց՝ ընդ որս և նշանակելոցս աստ. Քուտվորթ. գլ. 4. յօդ. 13: Մոշեմ. անդ : Պրուքք. պատմ. իմաստաս. հտ. 1. էջ 685 և 704 :

ԺԶ. Ժամանակ արշաւանացն Դիոնի հաւասփեաւ : (Էջ 313 :)

ՅԱՒՍԼՈՒՄ ատտանօր 'ի լրումն տեղեկութեանցն՝ զոր վերագոյն յերեւներորդ երրորդ գլուխ գրոցս յաղագս ուղղափառութեանցն Պղատոնի ետու :

Ըստ աւանդելոյ Պլուտարքեայ, մինչդեռ հանդերձէր Դիոն մեկնիլ 'ի Զակինթեայ՝ ահիւ խաւարման լուսնին տագնապեցան զօրքն : Եւ յաւելու, զի էին յայնժամ 'ի խոր ամարայնի, և զի յերկոտասան աւուրս եհաս Դիոն 'ի ծովեզերս Սիկիլիոյ, և զի յաւուրն երեքտասաներորդի 'ի պատել զՊաքինեայ հրուանդանաւն՝ պատահեաց նմա մրրիկ

1 Մոշեմ. 'ի Քուտվորթ, հա. 1. գլ. 4. յօդ. 13 :

2 Պրուքք. պատմ. իմաստաս. հտ. 1. էջ 688 :

սատոնիկ, զի աստեղատունն Սայլին յեղեալ էր՝ անէ նոյն ինքն մատենագիրն 1 ։ Արդ յայտ է, զի 'ի ժամանակին յայնմիկ Սայլն սկսանէր երեւել 'ի Սիկիլիա 'ի մէջ կոյս մերոյս սեպտեմբերի. ապա ըստ Պղուտարքեայ՝ ժամանակ մեկնելոյ Դիոնի 'ի Զակինթեայ հանդիպի 'ի մէջ օգոստոսի ։

Դարձեալ և Դիոդոր սիկիլիացի 2 զարշաւանսն Դիոնի անէ 'ի ժամանակս իշխանութեան Ագաթոկլի, որ եկաց իշխան 'ի սկիզբն չորրորդ ամի հարիւրորդի յիսներորդի ողիմպիադին, այս ինքն է 'ի 27 յունիսի 357 ամին Ն. Ք. 3 ։

Արդ ըստ հաշուին, զոր շնորհեաց ինձ Ղալանտ, 357 ամաւ Ն. Ք. յիններորդ աւուր օգոստոսի գտանի լեալ խաւարումն լուսնի երեւելի 'ի Զակինթոս. ապա նոյն այն է 'ի Պղուտարքեայ յիշատակեալն, և սակաւք իսկ են 'ի ժամանակագրութեան հանգոյն սմին հաւաստիք ։ Պարտ համարիմ և ոչ զայն անյիշատակ առնել, զի Բենկրէ զմիջոց խաւարմանն իններրորդ աւուր օգոստոսի սահմանէ քառորդիւ միով յառաջ քան զեօթներորդ ժամ երեկորին ։ Տես 'ի ժամանակագրութեան խաւարմանց 'ի 42 հատոր գրոց յիշատակի բանասիրաց կաճառոյն. էջ 130 ։

ԺԷ. Զմիոյ յասացուածոց Դեմադեայ ճարտարախօսի ։
(էջ 408 ։)

ԴԵՄԱԴԵՍ այր հանճարեղ, և մի 'ի քաջաց ճարտարախօսացն աթենացւոց, ժամանակակից եկաց Դեմոսթենեայ ։ Պատմին նորա պատասխանիք բազումք դիպողք և կորովիք 4. այլ 'ի հանճարաբանութիւնս նորա սակաւք են մեզ ցանկալիք ։ Որպէս այն զի աթենացիք վաղայարոյցք լինէին ընդ այգն 'ի հաւախօսի, և Դեմադէս զփողն՝ որ հրաւիրէրն զնոսա 'ի ժողով՝ կոչէր Աֆողող հառարոկոյ ՅԱԲէնս 5 ։ Արդ զի այլաբանութիւնս այս ոչ դժպհի թուեցաւ աթենացւոց, կարծելի է զի և ոչ տիտանոտոկոր որէֆոկանն կոչել զժամացոյց արեգակնային՝ թուէր նոցա անհաճոյ, որպէս Մոթ այլաբանեաց 6 ։

1 Պլուտ. 'ի Դիոն, հտ. 1. էջ 968 ։

2 Դիոդ. գիրք ԺԶ. էջ 413 ։

3 Քորսինի, տարեգր. ատտիկ. հտ. 4. էջ 20 ։ Տոատուէլ յղ. շրջան. էջ 719 ։

4 Դեմետր. Փալեր. յղ. պերճախօս. գլ. 299 ։

5 Աթեն. գիրք Ը. գլ. 21. էջ 99 ։

6 Գիրք Գ. առակ 2 ։

ԺԸ. Ի Գիրսն Արիստոտէլի զհասարակապետութենէ : (Էջ 480 :)

ԱՐԻՍՏՈՏԷԼ գրեթէ զնոյն կարգ 'ի գիրս յայս կալեալ, որ ինչ 'ի գիրսն զկենդանեաց 1 : Նախ հասարակաբար կարգեալ իմաստս, ապա 'ի ներքս ածէ զայլ և այլ կարգս տեսչութեն, զբաղկացուն մասունս նոցին, զպատճառս տկարանալոյ նոցա, և զհնարս հաստատութեան, այլովքն հանդերձ : Եւ ապա 'ի քնին առնու զայս ամենայն, և բաղդատեալ զսահմանադրութիւնս ընդ միմեանս՝ ցուցանէ որով իւիք նմանք են իրերաց և որով աննմանք, և զամենայն տեսութիւնս իւր՝ արդեամբք իրացն հաստատէ : Առ 'ի պահել զկարգ նորա՝ պարտ էր ըստ գրոց և ըստ գլխոց համառօտել զմատեանն, որ ինքնին իսկ համառօտութիւնն է . այլ իմ ոչ զկերպարանս և եթ վարդապետութեան մատենագրին կամելով տալ, ջանացայ կարի յոյժ տաժանաւորագոյն աշխատութեամբ դնել մերձ առ միմեանս որ ինչ զազգի ազգի կարգաց տեսչութեան, և որ ինչ զլաւագունէն 'ի կարգաց անտի, ցան և ցիր 'ի մատենին յօրինէ բանս : Միւս ևս ինչ յորդորեաց զիս յայս . զի թէպէտ և մատեանն հասարակապետութեան 'ի բազում գիրս արդ բաժանեալ է, այլ ներհուն քննաբանք ոչ 'ի մատենագրէն զբաժանումն զայն համարին արարեալ, այլ ընդօրինակողացն յետոյ վեր 'ի վայր փոփոխեալ զկարգ գրոցն 2 :

ԺԹ. Թէ զինչ խտիր ընդ յորջորջումն Թագաւորի և Բռնաւորի կայցէ : (Էջ 482 :)

ԶՆՈՑՆ խտիր դնէ Քսենոփոն ընդ Թագաւոր և ընդ բռնաւոր, որ ինչ Արիստոտէլ : Թագաւոր, ասէ, այն է՝ որ ըստ օրինաց վարէ զիշխանութիւն . իսկ բռնաւոր, որ ըստ հաճոյս իւր վարէ զիշխանութիւն՝ դժկամի ժողովրդեան, և ոչ ըստ օրինաց 3 : Գտցեն խնդրօղք զայսմանէ տեսութիւնս 'ի գիրսն Պղատոնի 4, Արիստիպպեայ 5, և այլոց :

1 Արիստոտ. յղ. հաս. գիրք Դ. գլ. 4. հտ. 2. էջ 366 :

2 Փաբրիկ. մատենադար. յուն. հտ. 2. էջ 157 :

3 Քսենոփ. յիշատ. գիրք Դ. էջ 813 :

4 Պղատ. 'ի քաղաքավար. հտ. 2. էջ 276 :

5 Արիստիպ. առ Ստոբ. ճառ 48. էջ 344 :

Ի. ԻՄԻՆՒ յօրէնսդրին Լոկրիացւոց բնակելոց յԻտալիա :
(էջ 533 :)

ԴԵՄՈՍԹԵՆԷՍ 1 վկայէ, զի ընդ ամս երկերիւր միոյ ևեթ իրիք յօրինաց նոցա եղև փոփոխումն : Օրէնք էին առ նոսա, զի որ զակն ուրուք հանէր՝ ակն ընդ ական պարտ էր նմա տուժել : Այր Լոկրիացւոյ ուրումն սպառնացեալ միականւոյ՝ հանել զակն նորա, բողոք կալաւ սա, և եցոյց՝ զի 'ի գատապարտել ոսոխին 'ի հատուցումն սահմանեալ յօրինաց, թեթևագոյն լինէր նորայն թշուառութիւն քան զնորին առանց համեմատութեան. և սահմանեցաւ, զի 'ի դէպս անդ երկոքին ևս աչք յանցաւորին խլեսցին :

1 Դեմոսթ. 'ի Տիմոկր. էջ 795 :

ԷՋ	ՏՈՂ.	ՎՐԻՊԱԿ	ՈՒՂԻՂ.
12	12	'ի քսանամամենից	'ի քսանամենից
13	12	բանակաց մերոց	բանակաց իւրեանց
20	8	խաղացուցանեն	խաղացուցանէին
197	11	շարաբանութիւն	շարաբանութիւնն
—	15	առքաինութիւն	առաքինութիւն
230	15	արկանելի	արկանել
236	5	կապէեալ	կապտեալ
237	13	ընդ բարուց	ըստ բարուց
151	25	յանցանք	յանցանքն
277	6	բազում	բազումք
280	12	ընդ	ըստ
292	8	ընդ համարձակ	համարձակ
306	12	արձանագրէն	արձանագրեն
323	8	ուռճինկ	ուռճկին
351	14	դողացաւ	թողացաւ
362	14	Մաւսուլ	Մաւսոլ
376	15	նոցա	նորա
411	22	հարցփորձ	'ի հարցփորձ
495	10	հնազադինն	հնազանդինն
499	5	իցէ	իցեն
421	22	քաղայնոց	քաղաքայնոց
426	10	քաքաքացւոց	քաղաքացւոց